EBÛ MANSÛR el-MÂTÜRÎDÎ

TE'VÎLÂTÜ'L KUR'ÂN

TERCÜMESİ

9

Çeviren
DOÇ.DR.
İBRAHİM TÜFEKÇİ

Editör
PROF. DR.
YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

Ümraniye Belediyesi

ensar

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

Cilt: 9

Çeviren

Doç. Dr. İbrahim TÜFEKÇİ

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul 2018

İÇİNDEKİLER

KEHF SÛRESİ

MERYEM SÛRESİ

TÂHÂ SÛRESİ

ENBİYÂ SÛRESİ

HAC SÛRESİ

KISALTMALAR

§	:	Arapça orjinal eser sayfa kesim yeri
a.	:	Yazma yaprağı ön sayfası
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.mlf.	:	Aynı müellif
a.s.	:	Aleyhisselâm
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	Yazma yaprağı arka sayfası
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
r.a.	:	Radiyallahu anhu / Rahmetullahi aleyh
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
vb.	:	Ve başka
vr.	:	Varak

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla”

TAKDİM

Kıymetli Okuyucu,

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm’in insanlığa gönderilişinin hemen ardından, İslâm ile şereflenen insanlar, “acaba Rabbimiz indirdiği kelâm ile bizden ne istiyor?” düşüncesiyle yoğun bir zihin faaliyetine girişmiş; bu faaliyetler neticesinde fıkıh, kelâm, tefsir, hadis gibi İslâmî ilimlerde birçok din anlayışı ve bunları temsil eden okulların (mezheplerin) ortaya çıktığına tarih tanık olmuştur. Akaid konularında Ehl-i Sünnet’in iki büyük akımının ilkini teşkil eden Mâtürîdiyye de bu okullardan birisidir.

Öyle insanlar vardır ki öldükten sonra da yaşamaya devam ederler. Bu yaşamak onların düşünüp söyledikleri sözlerle veya ortaya koydukları eserlerle çağlar ötesinde bile sürüp gider. Onlar, uzaydaki parlak yıldızlar gibi ışıyıp dururlar ve yolumuzu aydınlatmaya devam ederler. İnsanlığın ortak kültür mirası, sözünü ettiğimiz bu yıldız şahsiyetlerin, bu bilge insanların tüm nesillere armağanıdır.

Kelâmcıların hocası (İmâmü'l-mütekellimîn) diye bilinen **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî** de onlardan birisidir. Bir asra yaklaşan bereketli ömrüyle **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî**, farklı disiplinlerde ortaya koyduğu görüşler ile, asırlar sonrasında bile ufuk çizen, pek çok meseleye ışık tutan bir ilim insanı olarak, İslâm düşünce tarihinde seçkin bir konuma sahiptir.

Kültürel faaliyetlerin, yerel yönetimlerin görev ve hizmet alanları içerisinde önemli bir yer tutması gerektiği bilinciyle çalışmalarını sürdüren Ümraniye Belediyesi, bu doğrultuda birçok kültür hizmetine öncülük etmiştir.

Bu yüzden, kendisi hocaların hocası olarak bilinen ve benim de hocam olan muhterem ilim adamı **Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU**, İmam Mâtürîdî'nin çağlara ışık tutan ***Te'vîlâtü'l-Kur'ân*** adlı eserinin çevirisi konusunda bizden destek ve işbirliği talebinde bulunduğunda, hiç tereddüt etmeden kabul ettim. Zira inanıyorum ki, İslâm'ın eşsiz medeniyet seviyesini yakalamak ve onu bir adım daha ileriye götürmek; kültür mirasımızı tanımak, okumak ve iyi modelleri örnek almakla mümkün olacaktır. Bu yüzden, yerel yönetim olarak bir elimiz kentin kaldırımları üzerinde olduysa, bir elimizle de her zaman ilmin ve kültürün elinden tutmayı şiar edindik.

Bu vesile ile bu muazzam çalışmada, başta muhterem hocam **Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU** olmak üzere emeği geçen editör **Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz** ve mütercim ilim adamlarına, ayrıca bu çalışmada proje ortağımız olan **Ensar Vakfı** yetkililerine teşekkürlerimi sunuyorum. Bu tarihî değere sahip dinî eser üzerindeki çalışmada bize de emek vermeyi nasip eden Allah Teâlâ'ya sonsuz şükürler olsun. Bu çalışmanın daha nice güzel eserlerin yolunu açması temennilerimle...

Hasan CAN

Ümraniye Belediye Başkanı

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

CİLT: IX

(Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiyâ, Hac)

Çeviren
Doç. Dr. İbrahim TÜFEKÇİ

[§]KEHF SÛRESİ[1]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla…

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖٓى اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا
﴿١﴾ قَيِّمًا لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدٖيدًا مِنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنٖينَ الَّذٖينَ
يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾ مَاكِثٖينَ فٖيهِ
اَبَدًا ﴿٣﴾

1-3. "Hamd Allah'a mahsustur. (O Allah ki, insanları) ***kendi tarafından gelecek çetin bir azap ile uyarmak, dünya ve âhiret için yararlı işler yapan müminlerin, içinde ebedî kalacakları güzel bir mükâfata*** (cennet) ***erişeceklerini müjdelemek için kuluna sağlam ve kusursuz kitabı indirmiş, onda hiçbir bozukluğa yer vermemiştir."***

Hamd Allah'a mahsustur. Bu ve buna benzer yerlerde "hamd" kelimesinin açıklaması, *en doğrusunu Allah bilir ya,* şöyledir: Hamd hakkı, her bir ferde bahşedilen nimetin sahibine aittir. Bir başka ifadeyle; söz konusu nimet, ulaştığı herkese bazı kimselerin vasıtası ile ulaşmış olsa da hamd ve övülme hakkı (yine de) Allah Teâlâ'ya aittir. Nimete vasıta olan kişi övülse de bu durum değişmez. Çünkü o nimet, Cenâb-ı Hak'tan gelmektedir yoksa ona aracılık edenden değil. Aracılık yapan kişi, nimetin ulaşması için Allah'ın kendisi adına kullandığı konumdadır. Dolayısıyla hamd ve övgü hakkı, başkasının değil sadece Cenâb-ı Hakk'ındır. Ya da "el-hamdü lillah" (اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ) cümlesi "Hamd ve övgü O'na mahsustur deyiniz" anlamına da gelmiş olabilir. Çünkü Allah Teâlâ, zatı için hamdden söz ettiği her yerde buna bir şey daha ilâve eder. Eklediği şey, ya kudreti ve hükümranlığı ya da yaratıklara bahşettiği nimetleridir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a

---

1 Müfessirler Kehf sûresinin Mekkî olduğunu söylemişlerdir.

mahsustur"[2]; "Hamd, gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'a mahsustur"[3];
8 [Ş]"Hamd Allah'a mahsustur. (O Allah ki) kuluna kitabı indirmiştir"[4]; "Çocuk edinmeyen Allah'a hamdederim"[5]. Allah Teâlâ, kendi zatı için nerede hamd ve övgüden söz etmişse ardından mutlaka ya kudretini ve hükümranlığını ya da nimetlerini belirtmiştir. Yüce Allah, hamd ve övgünün ardından nimetin belirtildiği yerlerde onun karşılığında kendisine şükür ve hamd borcunun yerine getirilmesini istemektedir. Kudreti ve hükümranlığı hamde ilâve edilirse bu kendisine tâzim edilmesini, (zatından) korkulmasını ve yüceltilmesini emretme mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

(O Allah ki) kuluna sağlam ve kusursuz kitabı indirmiş, onda hiçbir bozukluğa yer vermemiştir. Âyetin metnindeki "ve lem yec'al lehû ivecen" (وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا) cümlesi, "lam" harfi olmaksızın "ve lem yac'alhu" (وَلَمْ يَجْعَلْهُ عِوَجًا) demektir. Anlamı şudur: "Allah Teâlâ o Kitap'ta eğrilik yapmadı". Bu gibi ifadelerde fazladan bir "lam" harfi getirilebilir. "Radife leküm" (رَدِفَ لَكُم) cümlesinin "radifeküm" (رَدِفَكُم) şeklinde olması buna bir başka örnektir. Verilen örnekte ve burada olduğu gibi fiile zâid bir lam bağlamak, Arap dilinde mümkündür. "Kuluna sağlam ve kusursuz Kitab'ı indirmiş, onda hiçbir bozukluğa yer vermemiştir" meâlindeki cümle, iki şekilde açıklanabilir: Müfessirlerin ifade ettikleri üzere cümlede (ikinci cümle başta, birinci cümle sonda olmak üzere) takdim ve tehir vardır denilebilir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: "Allah kuluna kitabı kusursuz indirmiş ve onda hiçbir bozukluğa yer vermemiştir". İkinci açıklama şekline göre ise ifadede gizli bir "bel" (بَلْ) harfi vardır deriz. Buna göre yüce Allah sanki şöyle demiş olur: "Allah kuluna Kitab'ı indirmiş, içinde herhangi bir eğriliğe yer vermemiş aksine onu dosdoğru indirmiştir." Âyette belirttiğimiz bu iki şekilden birine göre anlam verilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Velem yec'al lehû ivecen" (وَلَمْ يَجْعَلْ لَه عِوَجًا قَيِّماً): Kur'ân'da "ıvec" (عِوَجٌ), yani"eğrilik" söz konusu olmadığına göre dosdoğru olmuş olur. Dosdoğru olunca da eğriliği olmaz. Bu iki kelimeden her biri, diğerinin mânasını da ta-

---

2 "Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı var eden Allah'a mahsustur" (el-En'âm, 6/1).

3 "Hamd, gökleri ve yeri yoktan var eden, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler kılan Allah'a mahsustur" (Fâtır, 35/1).

4 el-Kehf, 18/1.

5 "'Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, âcizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdederim' de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!" (el-İsrâ, 17/111).

şımaktadır. Ne var ki bir sözü tekrar etme ve pekiştirme amacı ile bir kez daha söylemek, Araplar'ın âdetlerindendir. "İffetli yaşamaları, zina etmemeleri"[6] meâlindeki âyete bakalım: Âyette sözü edilen kadınlar, zina ettiklerinde iffetli olmazlar. "Zina etmek" ve "iffetsiz olmak" aynı mânaya gelen iki ayrı deyiştir. Ancak sözleri tekrar etmek, Araplar'ın adetleri olduğu için aynı mâna değişik
sözlerle tekrar edilmiştir. [§]"li yunzira be'sen şedîden" (لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا) âyetinde 9
de durum böyledir. "el-be's" (الْبَأْسُ) şiddetli demektir; "eş-şedîd", (الشَّدِيدُ) de şiddetli anlamına gelir, dolayısıyla, "eş-şedîd" (الشَّدِيدُ) de "el-be's" (الْبَأْسُ) mânasınadır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin ifadesi de aynen böyledir.

"Kayyimen" (قَيِّمًا) kelimesinin ne anlama geldiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları "kayyim" "şahit" anlamına gelir demişlerdir. Buna göre mâna şöyle olur: "Kuluna daha önce indirilen kutsal kitapların metinlerine ilâve yapılıp yapılmadığına, eksiltilip eksiltilmediğine, değişikliğe uğratılıp uğratılmadığına ve tahrif edilip edilmediğine şahit olan kitabı indirmiştir. O kitaplara ekledikleri, eksilttikleri, tahrif ettikleri ve değiştirdikleri şeyleri beyan eden kitabı indirmiştir". Şu beyanlar, Kur'ân'ın söz konusu şehadetine örnektir: "Elleriyle kitap yazıp, 'Bu Allah'ın katındandır' diyenlere yazıklar olsun!"[7]; "yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar"[8]; "Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler ve Allah katından olmadığı halde, 'Bu Allah katındandır' derler"[9]. Kur'ân'ın kınadığı bu kimseler, ilâhî kitapların metnini ve kelimelerin sırasını tahrif ediyorlardı. Aralarında kitabın muhtevasını ve dinî hükümlerini tahrif edenler de bulunuyordu. İşte bu Kur'ân, onların yaptıklarını ortaya koyan bir şahit ve tanık olmaktadır.

Bazıları da "kayyim" kelimesinin sonsuza kadar sabit ve mevcut anlamına geldiğini söylemişlerdir. Kayyim olan bir şey, değiştirilmez, başkalaştırılmaz, neshedilmez, üzerine ekleme yapılmaz ve eksiltilmez. Kur'ân, "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[10] meâlindeki cümlenin anlattığı

---

6 "Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri, gizli dost tutmamaları şartıyla ve ailelerinin de izniyle onları nikâhlayıp alın, mehirlerini de âdete uygun olarak verin" (en-Nisâ, 4/25).

7 "Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, 'Bu Allah'ın katındandır' diyenlere yazıklar olsun" (el-Bakara, 2/79).

8 "yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak 'işittik ve karşı geldik; dinle, dinlemez olası, râinâ' diyorlar" (en-Nisâ, 4/46).

9 Âl-i İmrân, 3/78.

10 "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir" (Fussılet, 41/42).

gibidir. Kur'ân, -Allah Teâlâ'nın "Allah hak ile bâtıla böyle misal verir"[11] beyanından anlaşılacağı üzere- hakkı değişmez ve mevcut, bâtılı da gidici olmakla ve yok olup gitmekle nitelediği gibidir. Kur'ân, nasıl ki "hoş söz"ü sabit olup mevcudiyetini korumak, "kötü söz"ü de yok olmak, değişikliğe uğramak ve gitmekle[12] nitelemişse aynen öyledir. İşte bu Kur'ân da aynen böyledir. Çünkü o haktır.

10 [§]Bazıları da "kayyim" kelimesinin "dosdoğru" mânasına geldiğini söylemişlerdir. "Müstakîm" kelimesinin, düzgün ve uyumlu anlamına gelmesi, "kayyim" kelimesiyle aynı kökte ortak olmasından dolayıdır. Kur'ân'ın "kayyim" kelimesiyle nitelenmesi, bir kısmının diğer kısmını doğrulaması, başının sonu ile sonunun da başıyla uyumlu olmasındandır. Bir başka ifadeyle; Kur'ân, tutarsız olarak ortaya çıkmamıştır. Kur'ân, "Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!"[13] beyanında belirtildiği gibi çelişkiler içermez. Bu kitap, o kâfirlerin dedikleri gibi Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı başı sonuyla ve sonu da başıyla çelişkili ve tutarsız bir biçimde gelirdi. Tutarsız ve çelişik olmadığına göre bu, onun Allah katından indiğini gösterir. Kur'ân âyetlerin umûmî anlamını ve zâhirini esas alanların dediği gibi olsaydı dosdoğru, istikamet üzere ve düzgün olmaz, aksine tutarsız ve çelişkili olurdu. Çünkü Zâhirîler, Kur'ân lafızlarının "umûm" ifade ettiğine inanıp zâhirini esas alıyorlar. Sonra söz konusu umûmî bir delil bulunursa onunla tahsis ediyorlar. Bu zâhirî yaklaşımı, herkesçe kabul edilen bir husus değildir. Kur'ân, esasen hangi yorum esas alınırsa alınsın (içindeki) kanıtlar ve delillerle dosdoğrudur. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Kendi tarafından gelecek çetin bir azap ile uyarmak (için.) Yani Allah bu Kitab'ı kuluna sizleri çetin bir azap ile uyarmak için indirmiştir. "li yünzira be'sen şedîden" (لَيُنذِرَ بأسا شَدِيدا) "li yünzira bi be'sin şedîdin" (لِيُنذِرَ بِبَأسٍ شَدِيدٍ)

---

[11] "O, gökten su indirdi; su, vadiler dolusunca sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü. Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası veya alet yapmak istedikleri madenlerden de üste böyle köpük çıkar. İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller getirir" (er-Ra'd, 13/17).

[12] Herhalde müfessir şu beyana işaret ediyor olsa gerektir: "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir. Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır" (İbrâhim, 14/24-26).

[13] en-Nisâ, 4/82.

demektir. "el-Be's" (البأس) azap anlamına gelir. "Kendi tarafından" meâlindeki "min ledünhû" tabirinin, iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi "O, kitabı kuluna kendi tarafından, yani kendi katından indirmiştir" şeklindedir. İkincisi ise "Ey kâfirler! O, kitabı sizi kendi katından inecek olan çetin bir azapla uyarmak için indirmiştir" anlamıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dünya ve âhiret için yararlı işler yapan müminleri müjdelemek için.
Bu beyan, müminlerin arasında salih ameller işlemeseler de "mümin" ismini
almayı hak ettiklerini göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ önce "müminler"i
belirtmekte sonra da "salih ameller"den söz etmekte ve salih amelleri onlara
tahsis etmektedir. Fakat mutlak (kurtuluş) müjde(si) ancak salih amel işleyen
müminlere verilmektedir. Çünkü mutlak müjde, Kur'ân'ın tümünde sadece
salih amel işleyen müminlere yönelik olarak belirtilmiştir. Salih amel işleme-
yen müminler ise Cenâb-ı Hakk'ın dilemesine kalmışlardır. Allah Teâlâ onları
dilerse affeder, dilerse işledikleri amel miktarınca azap eder ve dilerse kötü
amellerini iyi amelleriyle karşılaştırır. [§]İyi amelleri kötü fiillerine üstün ge- 11
lirse "Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir"[14] meâlindeki beyan
doğrultusunda kötü hallerini iyiliklere dönüştürür. Cenâb-ı Hakk'ın belirttiği
gibi salih amel işlemeyen müminlerin durumu O'nun dilemesine kalmıştır. Sa-
lih amel işleyen müminlere mahsus olan mutlak müjde onlar için söz konusu
değildir.

İçinde hiçbir kötülüğün ve çirkinliğin olmadığı **güzel bir mükâfata (cennet)** erişeceklerini müjdelemek için. Burada "onlar için değerli bir ödül"[15]; "büyük bir mükâfat"[16] değil de "güzel bir mükâfat" ifadesi kullanılmıştır. Ama bu ifade de "içinde ebedî kalacakları" meâlindeki beyan ile "değerli bir ödül" ve "büyük bir mükâfat"tan söz eden ifadeler gibi olmuştur.

İçinde ebedî kalacakları güzel bir mükâfata (cennet) erişeceklerini müjdelemek için kuluna sağlam ve kusursuz Kitab'ı indirmiştir. Cennetten ebediyen çıkmazlar ve orada kalırlar. Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi **içinde ebedî kalırlar.** Yani insanların dünyada çok kaliteli bile olsa aynı yemeği yemekten bıkıp usandıkları ve başka bir yemeği arzuladıkları gibi

---

[14] "Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir" (el-Furkân, 25/70).

[15] "Kendisine kavuştukları gün onları esenlik dileyerek selâmlayacaktır ve onlar için değerli bir ödül hazırlamıştır" (el-Ahzâb, 33/44).

[16] "Kuşkusuz bu Kur'ân en doğru olana iletir; dünya ve âhiret için yararlı işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler" (el-İsrâ, 17/9).

(bir durum söz konusu olmaz). Orada kalmaktan bıkıp usanmazlar. Bu yüzden başka bir yere geçip gitmeyi de istemezler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler"[17]. İkincisi; **içinde ebedî kalırlar**, çünkü nimetin bulunduğu ortamı kaybetme ve ondan mahrum kalma korkusu, o nimeti insana zehir eder. Şu ilâhî beyanlarda da bu gerçeğe temas edilmiştir: "İçinde ebedî kalmak üzere"[18], "Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler"[19].

وَيُنْذِرَ الَّذ۪ينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا ﴿٤﴾ مَا لَهُمْ بِه۪ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِاٰبَٓائِهِمْۜ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْۜ اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾

*4. "(Bir de) **'Allah evlat edindi' diyenleri uyarmak için...**"*

5. "Bu konuda ne onların ne de atalarının bir bilgisi var. Ağızlarından çıkan bu söz ne kadar çirkin! Yalandan başka bir şey söylemiyorlar."

(Bir de) "Allah evlat edindi" diyenleri uyarmak için... Bu konuda ne onların ne de atalarının bir bilgisi var. Bu beyan iki mânaya muhtemeldir. İlki, onlar Allah Teâlâ'nın evlat edinmediğini biliyorlar, fakat bildikleri halde
12 yalan ve iftira atarak böyle söylüyorlar. [§]Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Siz bana Allah'ı inkâr etmem, hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım şeyleri O'na ortak koşmam için çağrıda bulunuyorsunuz"[20]. Yani ortak olmadığını bildiğim nesneyi kendisine ortak koşmam için bana çağrıda bulunuyorsunuz; yine şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?'"[21]. Yani Allah Teâlâ'ya onların dedikleri gibi olmadığını bildiği şeyi bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?

---

17 el-Kehf, 18/108.

18 "İçinde ebedî kalmak üzere." Bu tabir Kur'ân'da birçok yerde geçer. Meselâ bk. en-Nisâ, 4/57, 123; et-Tevbe, 9/155 vb.

19 "Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler" (Yûnus, 10/62).

20 "Ey kavmim! Nedir bu hal? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz! Siz bana Allah'ı inkâr etmem, hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım şeyleri O'na ortak koşmam için çağrıda bulunuyorsunuz; ben ise sizi izzet sahibi, çok bağışlayıcı olan Allah'a davet ediyorum" (el-Mü'min, 40/41-42).

21 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur" (Yûnus, 10/18).

Bu konuda ne onların ne de atalarının bilgisi var meâlindeki beyanın muhtemel olan diğer bir mânası şudur: Onlar Allah Teâlâ'nın ortağı ve evladı olduğunu bilerek değil, atalarını taklit ederek cahilliklerinden dolayı söylüyorlar. Çünkü onlar Cenâb-ı Hakk'ın ortağı ve evladı olmadığı gerçeğini bilen Ehl-i Kitap olmadıkları gibi peygamberlere inanan kimseler de değillerdir. [Bu gibi durumlarda] bilgi kaynağı şu ikisidir. Kitap ve peygamberler. Onlar söylediklerini bilgiye dayanarak değil cehaletlerinden söylüyorlar. Onların babaları da böyledir. Durum bu olduğuna göre âyet, bilmeden bir şey söyleyen kimsenin bu hareketinden sorumlu tutulacağını göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "'Allah evlat edindi' diyenleri uyarmak için" ifadesini kullanmaktadır.

Ağızlarından çıkan bu söz ne kadar çirkin! Yani Allah Teâlâ'yı hakkıyla tanıyan kimse (Hz. Peygamber) hakkında söyledikleri bu sözün (vebali) ne kadar büyük ve ne kadar ağır! Allah hakkında söyledikleri sözün ağırlığından "neredeyse gökler çatlayacak"[22] meâlindeki beyanda ifade edildiği üzere gökler ve yer neredeyse çatlayacak! **Yalandan başka bir şey söylemiyorlar**. "İn yekûlûne illâ kezibâ" (ان يقولون الا كذبا) cümlesinin başındaki "in" (ان) edatı, olumsuzluk mânasına gelen "mâ" anlamındadır.

Arap dili âlimleri âyetteki "kelime" (كلمة) sözcüğünün neden "kelimeten" (كلمةً) şeklinde mansup okunduğu konusu üzerinde durmuşlardır. Bazıları mastar olarak (mef'ûl-i mutlak) mansup olmuştur demişlerdir. Buna göre mâna şöyle olur: "Onların söyledikleri söz (vebali) büyük olmuştur." İfade (وكلّم الله موسى تكليما)[23] âyetine benzer. Kutrub[24] der ki: "Kelimeten" sözcüğü "bi'se raculen ve ni'me raculen" (بئس رجلاً ونعم رجلا) ifadelerinde "raculen" kelimesinin fiilin gizli olan failine işaret ettiği gibi faile işaret etmek üzere temyiz olarak mansuptur. Bu da Arap dilinde caizdir. Netice olarak kelimenin mansup olması bu

---

22 "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar" (Meryem, 19/90-91).

23 "Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu" (en-Nisâ, 4/164).

24 Kutrub: Ebû Ali Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed. Kutrub diye meşhurdur (ö. 210/825 civarı). Nahivcidir. Basralı azatlılardan olup edebiyat ve dil alimidir. Mûtezile mezhebinde Nazzamcı görüşteydi. Arap dilinde müsellesi ilk koyan odur. Kutrub, lakabı olup hocası Sîbeveyh onu böyle çağırırdı. Hocasından ayrılmamıştır. Ebû Dülef el-İclî'nin çocuklarını eğitirdi. Bazı eserleri şunlardır: Arap dili konusunda *Meâni'l-Kur'ân, en-Nevâdir, el-Ezmine, el-Ezdâd, Halku'l-insân, Mâ halefe fîhi'l-insân el-behîmiyyete'l-vuhûş ve sıfâtihâ, Ğarîbu'l-hadîs* (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 95). Müselles: Aynı harflerden oluşan yalnız ilk harfinin harekesinin değişmesiyle üç farklı kelime teşkiline imkân veren kombinezonların sözlüğü demektir (bk. Muharrem Çelebi, "Kutrub", *DİA*, XXVI, 494-495).

13 tarz bir şeydir." [§]Halîl[25] de şöyle demiştir: "Kelimeten" sözcüğünün mansup olması, marife ve gizli olan bir ismin sıfatı olması dolayısıyladır. Çünkü yüce Allah, "Allah evlat edindi" diyenleri uyarmak için" ifadesini kullanmaktadır. Bu söz, Allah Teâlâ'ya atılmış bir iftiradır. Âyetin tevili şöyledir: Atılan bu iftira (vebali) büyük bir sözdür. Bazıları ise "Söyledikleri bu söz, bir söz olarak ne kadar çirkin!" demişlerdir. Biz de böyle söylemiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Ağızlarından çıkan", yani "söyledikleri bu söz" ya da "söylemekte oldukları bu söz, ne kadar çirkindir!"

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَد۪يثِ اَسَفًا ﴿٦﴾

6. "Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin!"

Durum böyleyken arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin! Allah Teâlâ bir başka âyette ise şöyle bir beyanda bulunur: "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[26] Cenâb-ı Hak, zikrettiği fiilin failinin Hz. Peygamber olduğunu haber vermektedir. Ancak ona bunu yap veya yapma dememektedir. Öyle görülüyor ki yasaklık diğer âyette zikredilmektedir. Yasaklama getiren ifade "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[27] meâlindeki beyandır. Bundan dolayı bazıları şöyle demiştir: "Durum böyleyken arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin" meâlindeki cümle, onların arkalarından üzülmeyi yasaklamaktadır. Bize göre söz konusu ifade yasaklama tarzında değil de teselli ve yatıştırma kabilinden söylenmiştir.

Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek cümlesindeki "üzülerek" anlamına gelen "esefen" (أَسَفًا) kelimesi üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları esef "öfkenin zirvesidir" demişler ve buna

---

25 Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî el-Ezdî el-Yahmedî (ö. 175/791). Dil ve edebiyat âlimlerdendir. Aruz ilmini o koymuştur. Halîl, nahiv âlimi Sîbeveyh'in hocasıdır. Arap dilinde *Kitâbu'l-Ayn, Meâni'l-hurûf, Cümletü âlâti'l-Arab, Tefsîru hurûfi'l-luğa, Kitâbu'l-Arûz, en-Nakt ve'ş-şekil* ve *Kitâbü'n-Nağam* isimli eserleri vardır (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 314).

26 eş-Şuarâ, 26/3.

27 Fâtır, 35/8.

"Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik"[28] meâlindeki ilâhî beyanı örnek göstermişlerdir. Müfessirler âyette yer alan "âsefûnâ" (آسَفُونَا) kelimesinin "bizi öfkelendirdiler" anlamında olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da esefin "üzüntünün zirvesi" olduğu görüşünü beyan etmişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Âh Yûsufum âh! İçim yanıyor"[29]. Âyette yer alan "yâ esefâ" tabiri "yâ huznî" takdirinde olup "Ah benim Yûsufum! Üzüntüden içim yanıyor!". Hz. Peygamber'in (a.s.) üzüntü duyması, iman etmeye yanaşmamaları sebebiyle cehennem ateşinde telef olup gidecekleri için onlara acıdığından olabilir. Ya da davete icabet etmemeleri ve Allah Teâlâ hakkında söyledikleri o sözlerden dolayı onlara gazap etmiş de olabilir. Allah için olduktan sonra her iki ihtimal de mümkündür. Netice olarak Resûlullah'ın (a.s.) nefsi onlar için ya üzüntüsünden ve şefkatinden ya da gazabından neredeyse helâk olacaktı. [§]Bu beyanda Resûlullah'ın (a.s.) katledip 14
telef etmek için kâfirlerle savaşmış değil, müslüman olmaları için çarpıştığına dair delil vardır. Çünkü onlara acıdığından neredeyse kendini helâk edecekti. Dolayısıyla kâfirleri katletmek için onlarla savaşmış olması ihtimal dâhilinde olmaz. Zira katil fiilinde şefkati bir yana bırakma gibi bir özellik vardır. Resûl-i Ekrem'in (a.s.) onlarla savaşması, savaşın kendilerini İslâm'ı kabule zorlaması ve müslüman olup helâk olmamaları amacına yöneliktir.

Âyette, iki açıdan müslümanlara hatırlatma ve uyarı mevcuttur. Birincisi, günahların Resûl-i Ekrem'in kalbinde işgal ettiği yerin büyük olmasıdır. Her halde bu kendisini incitir ve -"Allah'ı ve resûlünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiştir"[30] meâlindeki beyanda belirtildiği üzere- lânete uğrarlar. Bu beyanda, Resûlullah'ı kıran ve inciten söz ve davranışları yapmayı yasaklamak söz konusudur. İkincisi, burada Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in ümmetinin kâfirlere ve kötülük yapanlara nasıl davranacaklarına dair bir öğretim vardır. Buna göre müminler, kâfirlerle zâhiren savaşırlar ama Resûlullah'ın (a.s.) yaptığı muamele uyarınca kalplerinde onlara karşı bir şefkat duyarlar.

Bu son kitaba inanmazlarsa. Âyet-i kerîmede Kur'ân'a "el-hadîs" ismi verilmiştir. Nitekim "Allah, sözlerin en güzelini indirdi"[31] meâlindeki beyanda bu

---

28 ez-Zuhruf, 43/55.

29 "Onlardan yüz çevirdi, 'Âh Yûsufum âh! İçim yanıyor!' diyordu. Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu" (Yûsuf, 12/84).

30 "Allah'ı ve resûlünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir ceza hazırlamıştır" (el-Ahzâb, 33/57).

31 "Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi" (ez-Zümer, 39/23).

isim geçmektedir. Cenâb-ı Hak Kur'ân'a "kasas"[32], "hadîs"[33], "zikr"[34], "rûh"[35] ve benzeri isimler vermiştir. Üzüntü ve öfke sadece peygamberlerin kendilerinde aynı anda en ileri dereceye çıkabilir. Fakat onların dışındaki kişiler bunların sadece birine tahammül edebilir. Üzüntü varsa öfke gider, öfke gelince üzüntü gider. Bunların ikisinin bir arada bulunması peygamberlere mahsustur.

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾

7. "Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık."

Biz, yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık. Cenâb-ı Hakk'ın neleri yeryüzünün süsü yaptığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları bitki, ağaç, insan ve başka şeyler olmak üzere yeryüzünde bulunan her şey oranın süsüdür demişlerdir. **Kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye.** Âyetin tevili böyle olduğu takdirde (bir sonraki âyette) "Ve biz oradaki her şeyi mutlaka kupkuru bir toprak yapacağız"[36] meâlindeki beyanda işaret edilen şey, kıyâmet
15 olur. [§]Yani Allah Teâlâ, yeryüzünde bulunan her şeyi kupkuru bir toprak haline getirecek ve onların yerini dümdüz ve bomboş bırakacaktır[37]. Bu âyet, kıyâmeti haber vermektedir. Bazıları yeryüzünün süsü tabiri ile kastedilen şeyin, yeryüzündeki bitkiler ve onlara tahsis edilen rızık olduğunu söylemiştir. Bu görüşe göre maksat, kendilerine rızık verip karşılığında emir ve yasak getirerek, ibadetlerle ve başka davranışlarla yükümlü kılarak onları imtihan etmektir. Allah Teâlâ, yeryüzündeki bu bitkileri ve o rızıkları onlara boşu boşuna vermemiştir. Fakat onları çeşitli şekillerde imtihan etmek ve denemek için bahşetmiştir. Durum bu olduğuna göre âyet, hiçbir kimsenin yeryüzünde bulunan şeyleri sahibinden izinsiz alamayacağını ve herhangi bir şeyi ele geçirme

---

32 Yûsuf, 12/3.

33 ez-Zümer, 39/23.

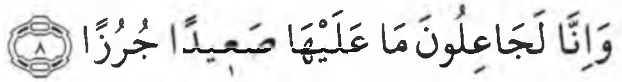
34 "Zikr" kelimesi birçok âyette "İşte bu sana okuduğumuz apaçık delillerdir, hikmet dolu sözlerdir" beyanında olduğu gibi (Âl-i İmrân, 3/58) "Kur'ân" mânasına kullanılır (bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, "zikr" md.).

35 "İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik" (eş-Şûrâ, 42/52).

36 el-Kehf, 18/8.

37 "Sana dağları soruyorlar. De ki: 'Rabb'im onları un ufak edip savuracak. Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak'" (Tâhâ, 20/105-106).

girişiminde bulunamayacağını ifade eder. Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysân der ki: "zîneten lehâ" (زينة لها) [yani] yeryüzünde bulunanları imtihan etmek için onlara süs yaptı. Cenâb-ı Hak, burada yeryüzünde bulunanları onların hangisinin daha iyi davranacağını deneyerek göstermek için yarattığını beyan etmektedir. Allah Teâlâ bir başka âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur"[38]. Bazı müfessirler, iki âyeti birbiriyle birleştirip şöyle demiştir: Allah Teâlâ hayatı imtihan ve ölümü amellerin karşılığını vermek için yaratmıştır. Bu görüş sahipleri "Biz, kimlerin daha güzel davranacağını deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık" meâlindeki beyanı delil olarak göstermişlerdir. Cenâb-ı Hak, onları darlık ve ölümle değil, süsle ve hayatla denediğini haber vermektedir demişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: Allah Teâlâ hem hayat vererek ve hem de sıkıntı ve darlıkla onları denemiştir. Onlara hayat vermesi, (dünyada) genişlik ve rahatlık içinde iken darlık ve sıkıntı zamanları için azık hazırlanması gibi öldükten sonrası için azık hazırlamaları amacına yöneliktir. Genişlik zamanında azık hazırlamayan kimsenin darlık halinde azığı olmaz. Buna göre hayatta azık hazırlamayan kimsenin öldükten sonra da azığı olmaz.

8. "Ve biz oradaki her şeyi mutlaka kupkuru bir toprak yapacağız."

Ve biz oradaki her şeyi mutlaka kupkuru bir toprak yapacağız. Yani biz
onları yeryüzünden bitkilerin ve gıda maddelerinin giderilmesi suretiyle de
deneyip imtihan edeceğiz. Bu beyanın yorumu şudur: yüce Allah, onları rahat-
lık ve genişlikle imtihan edeceği gibi, darlık ve sıkıntıyla da deneyecektir. Tıpkı
şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla
imtihan ederiz"[39]; "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlar-
dan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!"[40]; [§]"Bu 16
sonuncuları, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[41]. "Biz, kim-
lerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın

38 "Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur" (el-Mülk, 67/2).

39 el-Enbiyâ, 21/35.

40 el-Bakara, 2/155.

41 "Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik" (el-A'râf, 7/168).

süsü yaptık. Ve biz oradaki her şeyi mutlaka kupkuru bir toprak yapacağız" meâlindeki beyan da buna göre anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyan biz onları genişlik, rahatlık, darlık ve sıkıntıyla deneyeceğiz anlamına gelir.

İbn Kuteybe "bâhi'un nefseke" (بَاخِعٌ نَفْسَكَ) cümlesini "kendini helâk edeceksin" diye açıklamıştır[42]. Ebû Avsece ise kelimenin fiili olan "behaa nefsehû" (بَخَعَ نَفْسَهُ) tabirini "(üzüntüden, sıkıntıdan) canını çıkardı" şeklinde anlamıştır. Her iki âlim de "esef" kelimesinin "hüzün" anlamına geldiğini söylemiştir. Bir başkası, "esef" aynı zamanda "gazaptır" demiştir: Delili şu beyandır: "Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik"[43]. Bu âyetteki "âsefûnâ" (آسَفُونَا) "ağdabûnâ" (أغضبونا) "bizi öfkelendirdiler" demektir. İbn Kuteybe der ki: Âyette yer alan "es-sa'îd" (الصَّعِيدُ) kelimesi, "düz, engebelsiz toprak" demektir. Bu kelimenin "toprağın yüzey tabakası" anlamında olduğu söylenmiştir. Kelimedeki bu anlamdan dolayı toprağa "es-sa'îd" adı verilmiştir. Çünkü toprak, yeryüzünün yüzüdür. "el-cüruz" (الْجُرُزُ) ise üzerinde hiçbir şey bitmeyen toprak demektir. Arapça'da "ardun cüruz" (أرضٌ جُرُزٌ) ve "aradûn ecrâz" (أرَضُونَ أجْرَازٌ) denilir. Ebû Avsece de az önceki mânaya katılarak "el-cüruz" (الْجُرُزُ), üzerinde hiçbir şey bitmeyen [topraktır], "es-sa'îd" (الصَّعِيدُ) de topraktır demiştir.

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾

9. "Yoksa sen, bizim âyetlerimizden olan Ashâb-ı Kehf ve rakīmi mi şaşırtıcı buldun?"

[Ashâb-ı Kehf Kıssası]

Âyetin başındaki "em hasibte" (أَمْ حَسِبْتَ) "yoksa sen zannettin mi?" kelimesinin, "e hasibte" (أَحَسِبْتَ) "Zannettin mi?" "kad hasibte" (قَدْ حَسِبْتَ) "şüphesiz sen zannettin" mânasında olduğu söylenmiştir. "Em" (أَمْ) kelimesinin "bel hasibte" (بَلْ حَسِبْتَ) "bilakis sen zannettin" anlamında olması muhtemeldir. Tıpkı "em yekûlûnefterâ" (أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى) "yoksa o Allah hakkında bir yalan uydurdu mu diyorlar"[44] cümlesinin "bel yekûlûne" (بَلْ يَقُولُونَ) "bilakis o Allah hakkında bir yalan uydurdu diyorlar" mânasında olması gibi. "Em hasibte enne ashâbe'l-

---

42 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 268.

43 ez-Zuhruf, 43/55.

44 "Yoksa onlar, 'Allah hakkında bir yalan uydurdu' mu diyorlar?" (bk. eş-Şûrâ, 42/24).

kehfi ve'r-rakîm" (أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ) âyeti de bu doğrultudadır. Bundan önce birçok yerde Cenâb-ı Hakk'ın kullandığı istifham harfinin (bilgi talep etme harfi değil) yükümlü ve bağlayıcı kılma anlamına olduğunu belirtmiştik. Bu beyan iki şekilde açıklanabilir: Birincisi: İfadenin emir olduğu söylenebilir. Buna göre mâna şöyle olur: Ashâb-ı Kehf ve Rakîm'in bizim varlığımıza işaret eden şaşırtıcı alâmetlerden olduklarını bil ve kabul et. Ya da belirttiğimiz gibi bilakis sen şaşırtıcı mı zannettin? O, böyledir. Ya da Allah Teâlâ şöyle demektedir: Ashâb-ı Kehf'in ve Rakîm'in bizim varlığımıza işaret eden ve kendisinden daha hayret vericisi bulunmayan alâmetlerden olduklarını zannetme! Tam aksine; sana bundan çok daha fazla hayret verici alâmetler gelmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"er-Rakîm" (الرقيم) kelimesinin mânası üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları "kitâbun merkûm" (كتاب مرقوم)[45], yani "yazılmış kitap" beyanında olduğu üzere "er-rakîm" "kitap"tır derken, bazıları onun Ashâb-ı Kehf'in sığındığı mağaranın içinde bulunduğu bir vadidir demişlerdir. Bazıları da "er-rakîm"in mağaraya sığınan gençlerin isimlerinin yazılı olduğu levhadır ifadesini kullanmışlardır. [§]"er-Rakîm" kelimesinin mağaraya sığınan gençlerin içinden çıktıkları köydür diyenler de olmuştur. İbn Abbâs'tan bu doğrultuda bir rivayet nakledilmiştir. İbn Abbâs şöyle anlatmıştır: "er-Rakîm'in ne olduğunu bilmiyorum. Bu yüzden Kâb'a sordum. Kâb, onun mağraya sığınan gençlerin içinden çıktıkları köydür dedi"[46]; "er-Rakîm"in o gençlerle birlikte bulunan köpek olduğu da söylenmiştir. Bu hususta zikrettiğimiz açıklamalara benzer açıklamalar yapmışlardır. Ancak Kehf ve Rakîm'in ne mânaya geldiğini öğrenmeye ihtiyacımız yoktur. Çünkü bu iki kelime, mağaraya sığınan gençlerin konuştukları dilden bir kelimeydi. Dolayısıyla Araplar, kelimenin ne anlama geldiğini sormamışlar, sadece Ashâb-ı Kehf'i ve Ashâb-ı Rakîm'i sormuşlardır. Dolayısıyla onların kelimelerin mânalarıyla meşgul olmaları da gerekmez. 17

Tevil âlimlerinin genelinin ifadeleri şu olmuştur: Resûl-i Ekrem'e Ashâb-ı Kehf ve Ashâb-ı Rakîm'in kim oldukları ve başlarına ne geldiği sorulmuş o da "Size yarın haber vereceğim" demiş, ancak "inşallah" dememiştir. Allah Teâlâ da onu azarlamış ve vahyi bir süre durdurmuştur. Bunun üzerine "Allah izin verirse" demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' deme! Unuttu-

---

45 el-Mutaffifîn, 83/9, 20.

46 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 131-133; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 73. Ne var ki İbn Abbâs'tan farklı rivayetler de vardır. Taberî der ki: Rakîm hakkında doğruya en yakın olan görüş, onunla bir levha veya taş ya da üzerine yazı yazılabilecek herhangi bir nesnenin kastedilmiş olduğudur (bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 131-132).

ğun takdirde Rabb'ini an ve 'Umarım Rabb'im bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir' de"[47] beyanı inmiştir. Ancak bu düşünce, çürük bir yaklaşımdır ve Resûlullah (a.s.) hakkında düşündükleri durumun gerçekleşmesi imkânsızdır, çünkü yalandır. Hz. Peygamber'in (a.s.) "Size yarın haber vereceğim" demesi, mümkün değildir. Allah Teâlâ ona bunun emretmemiştir. Ya da "inşallah" demeden böyle cevap vermesi, Cenâb-ı Hakk'ın da ondan vahyi kesmesi, bunun üzerine haberi söz verdiği vakitte verememesi, Allah Teâlâ'nın kendisini risâleti için seçip, vahyinin iniş yeri olarak tercih ettikten sonra onların nezdinde yalanın ortaya çıkması ve verdiği haberi yalan sayması mümkün değildir. Sayılan hususlar, uzak ve imkânsız bir ihtimaldir. Onların Allah ve Resûlullah (a.s.) hakkında düşündükleri şeyler ihtimal dâhilinde değildir. Mekke kâfirleri, Resûlullah'ın (a.s.) risâletini insanlara tebliğ etmesine engel olmuşlar, davet etmesi emredilen mesajlara çağırmasının önüne geçmişler, delilleri ve burhanlarına dair insanların aklını karıştırmak için birtakım şüpheler ileri sürerek onlara karşı durmuşlardır. Ancak yüce Allah, bunu yapmalarına razı olmamış ve çarptırmalarla karşılık vermekten onları aciz bırakmıştır. Şu halde Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (a.s.) onlara söz verdiği vakitte vâdettiği hususları haber vermekten aciz kalsın diye vahyi keserek nasıl olur da kendisini yalancı durumuna düşürür!

18 [§]Birçok kıssa ve haberde müşriklerin yahudilere Hz. Peygamber'i ve sıfatını sordukları "Onun niteliklerini kitaplarınızda buluyor musunuz?" diye bilgi istedikleri belirtilir. Çünkü onlar, sordukları hususları bilebilecek Ehl-i Kitap değillerdi. Dolayısıyla kendilerine bilgi ve haber verecek birine ihtiyaç duymuşlardı. Ve Medine yahudilerine Hz. Peygamber ve onunla ilgili durumları sormuşlar, yahudiler de "Onun vasfını kitabımızda sizin anlattığınız gibi bulmaktayız. Bu günler, onun ortaya çıkma vakti ve zamanlarıdır" demişlerdi. Bunun üzerine müşrikler yahudilere "Bize ona soracağımız ve cevabını ancak bir peygamberin bilebileceği bir şey söyleyin" dediler. Yahudiler şöyle cevap verdiler: "Ona üç soru sorun. Eğer cevabını verebilirse kendisi peygamberdir, veremezse yalancıdır. Ona Ashâb-ı Kehf'i, Zülkarneyn'i sorun. Zülkarneyn hükümdardı. Şöyle şöyle emirler vermişti. Bir de ona ruhu sorun. Eğer bu sorulara cevap verebilirse peygamberdir. Veremezse yalancıdır" dediler. Müşrikler, yahudilerden öğrendikleri bu soruları Resûlullah'a (a.s.) yönelttiler. Hz. Peygamber de cevap verdi. Bazı kıssalarda yahudilerin "Ona ruhu sorun. Eğer size ruh hakkında bir şey söylerse peygamber değildir. Haber veremez ve durumu Allah'a havale ederse o peygamberdir" dedikleri de belirtilir[48].

---

47 el-Kehf, 18/23-24.

48 Bu ve benzeri rivayetler için bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 71.

Yoksa sen, bizim âyetlerimizden olan Ashâb-ı Kehf ve Rakîm'i mi şaşırtıcı buldun? Allah Teâlâ'nın birçok âyette Resûlullah'a (a.s.) hitap edip başkasını kastetmiş olması gibi burada da Hz. Peygamber'e hitap edilip başkasının kastedilmiş olma ihtimali vardır. Buna karşılık bizzat kendisi kastedilerek hitabın Resûl-i Ekrem'e (a.s.) yapılmış olması da muhtemeldir. Bu cümlenin muhatabı Resûlullah (a.s.) olduğu takdirde "em hasibte" (أم حسبت) cümlesiyle devamı iki şekilde açıklanabilir. Birinci ihtimale göre Cenâb-ı Hak şöyle diyor: Onlara dair haber ve rivayetlerin senin risâletin ve peygamberliği hakkında hayret verici alâmetlerimizden olduğunu kesin olarak bildin[49]. Bu yoruma göre "hasibte" fiilinin kökü olan "hisab", ilim ve kesin bilgi mânasına gelmiş olur. Allah Teâlâ âdetâ şöyle buyurmaktadır: Sen mağaraya sığınanlara ait haberlerin ve onlara dair rivayetlerin peygamberliğin için hayret verici bir alâmet olduğu konusunda kesin bilgi sahibi oldun.

İkincisi, bu beyan onların hallerini bir halden bir başka hale geçmelerini haber verme niteliğindedir. Bu yoruma göre "hüsbân" kökü, zannetme mânasında olur[50]. Allah Teâlâ sanki şöyle demiş olmaktadır: Sen onların hallerinin ve değişimlerinin bizim hayret verici alâmetlerimizden olduğunu zan-
netmiş bulunmaktasın. [§]Yaptığımız bu açıklama, hitabın Resûl-i Ekrem'e ya- 19
pılmış olması durumunda geçerlidir. Fakat burada başka birine hitap edildiği takdirde fiil, zannetme ve daha başka mânalara gelmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْ اَوَى الْفِتْيَةُ اِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً
وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾

10. "O gençler mağaraya sığınmışlar ve 'Rabb'imiz! Bize katından rahmet gönder ve bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster!' demişlerdi."

O gençler mağaraya sığınmışlar. Âyette geçen "evâ" (أوى) fiili, "indamme" (انضمّ) "girdi, sığındı" mânasınadır. Bazıları âyet metninde yer alan "el-kehf" (الكهف) kelimesinin dağda mağara anlamına olduğunu söylemişlerdir. Bu ke-

---

[49] Böylece âyetteki istifhamın tekit mânasında olduğuna işaret edilmiş olmaktadır.

[50] Arapça'da "hasebe'ş-şey'e yahsübuhû hasben ve hisâben ve hüsbânen" onu saydı ve tek tek sayıp sonunu getirdi demektir. Buna karşılık "hasibe yahsebü hisbânen" "zannetti" anlamına gelir (bk. *el-Mu'cemü'l-vasît*, "ha-se-be" md.). Bu bilgiyi İbn Manzûr'un *Lisânu'l-'Arab* isimli eserindeki "ha-se-be" kökü ile karşılaştırabilirsiniz.

limenin "fezâ" (الفضاء) uzay, boşluk mânasına olduğunu söyleyenler olmuştur. Bazıları da "melce", (الملجأ) sığınak anlamındadır demişlerdir. Fakat daha önce de değindiğimiz gibi "el-kehf" ve "er-rakîm" kelimelerinden maksadın ne olduğunu bilmiyoruz. Bu kelimeler, mağaraya sığınan gençlerin lisanında yer almaktadır. Ancak biz, ne anlama geldiklerini bilme ihtiyacı içinde değiliz. Âyet metninde yer alan "el-fitye" (الفتية) kelimesi ile kastedilen yaşlılar değil, delikanlılar ve gençlerdir. "Fitye" kelimesi, köleler, hizmetçiler ve hür olanlar anlamına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve 'Rabb'imiz! Bize katından rahmet gönder (demişlerdi). Hasan-ı Basrî[51] "Bize katından rahmet gönder" adına gelen âyetteki beyanındaki "rahmet" kelimesini "cennet", "bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster" meâlindeki cümlede geçen "raşeden" kelimesini, "yesîran" (يسيرا) sıfatını da ekleyerek "kolay bir çıkış yolu" şeklinde açıklamıştır. Biz "O halde mağaraya sığının ki, Rabb'iniz size rahmetini yaysın; işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın"[52] meâlindeki beyanı açıklarken bu açıklamayı belirttik. Bu son cümle, dua değildir, sadece Allah Teâlâ tarafından onlara bir telkin ve ilhamdır. Dolayısıyla cümle, birinci âyetin tefsiri olur. Bazıları "Bize katından rahmet gönder" meâlindeki âyette geçen "rahmet" kelimesini "rızık" olarak açıklamışlardır. Çünkü mağaraya sığınan gençler, kavimleri kâfir oldukları için aralarından ayrılıyorlardı. Çünkü kavimleri kâfirdiler ve kendileri de mensup oldukları İslâm dinine göre yaşamak istiyorlardı. Bu gençler, bir kimsenin dinini yaşamak için insanlardan ayrılmasının mümkün olduğunu anlıyor, fakat kimsenin bulunmadığı bir mekâna çekilip orada yaşamaya güçlerinin yetip yetmeyeceğini ve kendi yaratılışlarının bunu kaldırıp kaldıramayacağını bilmiyorlardı. Bu nedenle kendilerine acıdıkları için Rab'lerinden "Bize katından

---

51 Ebû Saîd Hasan b. Yesâr el-Basrî (21-110 h./642-728 m). Tâbiîndendir. Basralılar'ın imamıydı. Zamanında ümmetin en hayırlı kişisiydi. Hasan-ı Basrî, yürekli ve ibadete çok düşkün, fasih konuşan, fakih âlimlerden birisiydi. Medine'de dünyaya geldi. Hz. Ali b. Ebû Tâlib'in himayesinde yetişti. Muaviye zamanında Horasan valisi Rebî b. Ziyâd kendisine kâtiplik görevi verdi. Basra'ya yerleşti. Heybeti insanların kalplerinde büyüdü. Hasan-ı Basrî valilerin huzuruna girer onlara (iyilikleri) emreder ve (kötü şeyleri) yasaklardı. Hak uğrunda kınayanın kınamasından korkmazdı. Babası, Meysan halkından olup ensardan birisinin azatlısıydı. Gazzâlî der ki: Hasan-ı Basrî, insanların içinde konuşması peygamberlerin konuşmasına, yaşantısı da sahâbîlerin yaşantısına en çok benzeyen bir kişiydi. Fesahatte zirveydi. Ağzından hikmet dökülürdü. Haccâc b. Yûsuf ile ters düştüğü anlar olmuştur. Ancak onun eziyetinden kurtulmuştur. Hasan-ı Basrî'ye dair birçok menkıbe ve dilden dile dolaşan sözler vardır. Hasan-ı Basrî, Basra'da vefat etmiştir (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 226).

52 el-Kehf, 18/16.

rahmet", yani rızık "gönder" diye dua ederek rızık istediler. [§]**Ve bize içinde** 20
bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster. Yani bütün işlerimizi doğruya ve hak yola yönelt. (Böyle dua etmelerinin sebebi) -daha önce belirttiğimiz gibi- onların din uğruna toplumdan ayrılmanın mümkün olduğunu anlamaları, fakat sığınacakları yerde helâk olma endişesi varsa bunun mümkün olup olmadığını bilmemeleriydi. Bundan dolayı Rab'lerinden işlerini doğruya ve hak yola yöneltmesini niyaz etmişlerdir. "Ve 'Rabb'imiz! Bize katından rahmet gönder" meâlindeki âyette geçen "rahmet"in "nimet ve genişlik", "Ve bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster" meâlindeki dua cümlesinde geçen "min emrinâ" (içinde bulunduğumuz durum) kısmının "dini durumumuzu doğruya ilet", "Rabb'imiz! Bize katından rahmet", yani din "gönder" "Ve bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster" anlamlarına gelmesi muhtemeldir.

فَضَرَبْنَا عَلٰٓى اٰذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِن۪ينَ عَدَدًاۙ ﴿١١﴾

11. "Bunun üzerine biz de onları o mağarada yıllarca derin bir uykuya daldırdık."

Bunun üzerine biz de onları o mağarada yıllarca derin bir uykuya daldırdık. Bu beyanda yer alan "ed-darb ale'l-âzân" (الضَّرْبُ عَلَى الأذان), "kulaklara vurmak" "silmek", yani işitme duyusunu gidermek demektir. Arapça'da "ıdrıb alâ haysü kezâ" (اضرب على حيث كذا), "şunun olduğu yere vur", yani onu sil, gider anlamına gelir. İşitme duyusunun giderilmesi, iki şekilde olabilir. Birincisi, insanların, sayesinde hayat bulduğu ruhlarının yok edilmesi şeklinde olur. Bu durumda âyet-i kerîmede işitme duyusunun giderilmesi belirtilmiş ve kinâye yoluyla ölüm kastedilmiş olur. Ya da ölümle değil de, işitme duyusunun giderilmesiyle olur. Allah Teâlâ, bir başka beyanında "Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın"[53] buyurduğuna göre bu ifade bize insanların, sayesinde hayat bulduğu ruhların yok edilmesini değil de işitme duyusunun giderilmesini kastettiğini gösterir. Bu beyan, "Geceleyin sizi öldüren O'dur"[54] meâlindeki âyete benzer.

ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ اَيُّ الْحِزْبَيْنِ اَحْصٰى لِمَا لَبِثُٓوا اَمَدًا ﴿١٢﴾

53 el-Kehf, 18/18.

54 "Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler yaptığınızı bilen; sonra belirlenmiş eceliniz tamamlansın diye (her) sabah sizi dirilten O'dur" (el-En'âm, 6/60).

12. "Sonra da iki gruptan hangisinin, kaldıkları müddeti daha iyi hesap edip değerlendireceğini ortaya koyalım diye onları uyandırdık."

Sonra da iki gruptan hangisinin, kaldıkları müddeti daha iyi hesap edip değerlendireceğini ortaya koyalım. Yani vuku bulmadan (ğâiben) bildiğimizi vuku bulmuş (şâhiden) olarak da bilelim **diye onları** uykudan **uyandırdık.** Çünkü Cenâb-ı Hak, onların ne yapacaklarını (onların davranışlarını gerçekleştirmeden önce) biliyordu. Âyetin yorumu belirttiğimiz gibidir. Allah Teâlâ insanları yaratmadan önce (ğâib) olarak bildiği gibi, yarattıktan sonra da bilsin ya da içlerinden günah işlemeyenleri işleyenlerden bilip de ayırt etsin diye onları uyandırdı. Çünkü ortada hata eden insan yokken Allah Teâlâ'nın insanın hata etmiş olduğunu bilmekle nitelenmesi imkânsız olduğu gibi, isabet eden insan ortada yokken insanın isabet etmiş biri olduğunu bilmekle nitelenmesi de mümkün değildir. Durum böyle olduğuna göre Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanı, vuku bulduğunda hata edeni isabet edenden, isabet edeni de hata edenden ayırıp bilsin anlamında olur. Bu konuda asıl kural şudur: Allah Teâlâ, var olanı, var olacağını bildiğine göre bilir.

21 [§]**Kaldıkları müddeti daha iyi hesap eden.** Bu ifadenin anlamı şu iki şekilde olabilir: Ya "Sonra da iki gruptan hangisinin, orada kalma sebebini daha iyi hesap edip değerlendireceğini bilelim diye"; ya da "Sonra da iki gruptan hangisinin orada kalma süresini daha iyi hesap edip değerlendireceğini bilelim diye". *En doğrusunu Allah bilir.*

Müfessirler "eyyü'l-hizbeyni" (أَىُّ الْحِزْبَيْنِ) tamlamasıyla kastedilen iki grubun kimler olduğuna dair ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, onların müşrikleri ve müminleri derken, bazıları hükümdar ve gençler demişlerdir. Bazıları ise şu açıklamayı yapmıştır: "Onlar (uykularından) uyanınca mağarada ne kadar süre kaldıkları noktasında ihtilaf etmişlerdir. İçlerinden bir kısmı "bir gün veya günün bir parçası kadar kaldık" derken, bir kısmı da "Ne kadar kaldığınızı Rabb'iniz daha iyi bilir" demişlerdir[55]. Bu sözü söyleyenlerin hangi gruptan olduklarını bilmiyoruz. Müfessirlerin görüşlerini aktarmak dışında bunu bilmeye ihtiyacımız yoktur.

55 Müellif şu beyana işaret ediyor: "İşte böyle uyuttuğumuz gibi onları uyandırdık da birbirlerine sormaya başladılar; içlerinden biri, 'Ne kadar kaldınız?' dedi (Diğerleri) 'Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık' dediler; ve eklediler, 'Kaldığınız müddeti Rabb'iniz daha iyi bilir'" (el-Kehf, 18/19).

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّ اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوا بِرَبِّهِمْ
وَزِدْنَاهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾ وَرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا
رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهٖٓ اِلٰهًا لَقَدْ قُلْنَٓا اِذًا
شَطَطًا ﴿١٤﴾

13. "Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar Rab'lerine inanmış gençlerdi; biz de onların doğru yolda yürüyüşlerine katkıda bulunduk."

14. "(Haksızların karşısında) ***ayağa kalkıp şöyle derken onların yüreklerini güçlendirdik: "Bizim Rabb'imiz, göklerin ve yerin rabbidir; O'ndan başkasına asla tanrı deyip yakarmayız. Yoksa kesinlikle yanlış bir şey dillendirmiş oluruz."***

Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz. Âyette geçen "el-hak" (الْحَقّ), kelimesi ile haber nitelenirse mâna "doğru haber", hükümler nitelenirse "adil hükümler" ve fiiller anlatılırsa "isabetli fiiller" anlamı kastedilmiş olur. Bazıları burada geçen "el-hak" kelimesiyle kastedilen, Kur'ân'dır demişlerdir. Buna göre âyetteki "bi'l-hakki" kelimesi "fi'l-hakki" demektir ki o da Kur'ân'dır. Yani biz sana onların başından geçenleri Kur'ân'da anlatıyoruz demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hakikaten onlar Rab'lerine inanmış gençlerdi; biz de onların doğru yolda yürüyüşlerine katkıda bulunduk. Âyette yer alan "ez-ziyâde" ve "er-rabt" kelimelerinin anlamları birdir. Bu iki kelimeden her biri diğerinin mânasını, yani hidâyetlerinin artırılması mânasını ifade eder. Buna göre âyet şu anlama gelir: "Biz onları hidâyet üzere sabit kıldık". Bu iki kelimeyle "et-tesbît" ve "er-rabt" da kastedilebilir. Buna karşılık "artırdık" anlamındaki "zidnâhum" (زدناهم) fiili ile ilk başlangıç ve "rabatnâ" (ربطنا) fiili ile artırmanın yenilenmesi mânası da kastedilmiş olabilir. Çünkü imanın her vakit yenilenme gibi bir özelliği vardır. Sebebine gelince mümin, her vakit küfrü inkâr edip reddetmektedir. Bunu yapan kişi, aynı şekilde her zaman imanı yenilemektedir. "Rabatnâ" fiilini "sebat" ve "zidnâ" fiilini de "eskisi üzerine ziyade" olarak yorumlamak da mümkündür. Buna karşılık, "zidnâ"yı başlangıç ve "rabatnâ" fiilini de yenilenme

olarak yorumlamak da mümkündür. "İmanlarını pekiştirmiştir"[56] meâlindeki beyan da böyledir.

22 [§]Hasan-ı Basrî "zidnâhum huden" (زِدْنَاهُمْ هُدًى) âyetini açıklarken şöyle demiştir: Yani Allah'ın hükümlerinden biri hidâyeti benimseyenin hidâyetini artırmaktır. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların bu yolda devam etmelerini sağlar"[57]. Fakat bu kaide Hasan-ı Basrî'nin dediği gibi olsaydı bir kere hidâyet yolunu seçen kimsenin inkâra sapmaması ve Allah Teâlâ'nın da onun hidâyetini artırması gerekirdi. Müşahede edilen gerçek böyle olmadığına göre bu bize Hasan-ı Basrî'nin dediğinin isabetli olmadığını gösterir. Bu konuda isabetli olan bizim dediğimizdir.

(Haksızların karşısında) ayağa kalkıp şöyle derken onların yüreklerini güçlendirdik: "İz kāmû" (إِذْ قَامُوا), "hüccetlerle ve burhanlarla ayağa kalktılar" mânasına muhtemel olduğu gibi, "mağaraya girdikleri zaman oraya sığınmak üzere ayağa kalktılar" anlamına da gelmiş olabilir. Bunun yanında "Allah ve dini için ayağa kalktılar" mânası ile "O kâfirlerin yanından ayağa kalkıp (çıktılar)" ve **Bizim Rabb'imiz göklerin ve yerin Rabb'idir,** yani "Bizim Rabb'imiz göklerin, yerin ve içinde bulunanların Rabb'idir dediler" anlamı da ihtimal dâhilindedir.

O'ndan başkasına asla tanrı deyip yakarmayız. Bu beyanın, kavimlerinin taptıkları putlara tanrı ismini vermeleri gibi biz onlara tanrı ismini vermeyiz anlamına gelmesi muhtemeldir.

Yoksa biz onlara tanrı dersek **kesinlikle yanlış bir şey dillendirmiş oluruz.**

Yakarmayız. Yani O'ndan başkasını tanrı edinmeyiz ve O'ndan başkasına ibadet etmeyiz, putperestlerin putlara taptıkları ve Allah'ın yanında başka tanrılar edindikleri gibi. Kendi iddialarına göre yanlarındaki putlara ilâh adını verdiler. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "İbrahim gizlice tanrıları-

---

56 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler" (et-Tevbe, 9/124). Hasan-ı Basrî'nin tefsiriyle (thk. Dr. Muhammed Abdürrahîm), Taberî ve İbn Kesîr tefsirlerinde Hasan-ı Basrî'nin yukarıdaki açıklamasını bulamadık.

57 "Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların bu yolda devam etmelerini sağlar ve kendilerine takvâ şuurunu bahşeder" (Muhammed, 47/17).

nın yanına vardı"[58] ve "Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak"[59]. Peygamberlerin onların taptıkları putlara "ilâh" ismini vermeleri caiz değildir. Çünkü onlar ilâh değillerdir. Fakat peygamberler bu ifadeyi, onların zanları ve kendi adetlerine binaen kullanmışlardır. "O'ndan başkasına asla tanrı deyip yakarmayız" meâlindeki beyanda buna göre anlaşılır. Yani O'ndan başkasına asla ilâh olarak tapmayız demektir. Kelime "ibadet" mânasına geldiğinde ifadede gizlenmiş bazı kelimeler var demektir. Buna göre cümle şöyle yorumlanır: Kavmimizin yaptığı gibi biz Allah'ı bir yana bırakıp da O'ndan başkasına ilâh diye çağırmayız. Eğer bunu yaparsak haksızlık ve yanlış bir şeyi dile getirmiş oluruz.

İbn Kuteybe[60] der ki: "fe darabnâ alâ âzânihim" (فضَرَبْنَا عَلٰى اٰذَانِهِمْ), Onları uyuttuk demektir[61]. Âyetin sonundaki "el-emed" (الأمَدُ) kelimesi gaye anlamınadır. "Ve rabatnâ alâ kulûbihim" (وَرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ), onlara sabrı ilham ettik ve kalplerini güçlendirdik demektir. "Şetatâ" (شَطَطًا) haddi aştılar anlamınadır. Bir kimse sözde haddi aşarsa bunu anlatmak için "eşatta aleyye" (أشَطَّ عَلَىّ) denir, yani o bana karşı haddi aştı.

هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اٰلِهَةًۜ لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ
بَيِّنٍۜ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًاۜ ﴿١٥﴾

[§]*15. "Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka tanrılar edindiler. Onların* 23
tanrı olduğuna dair açık bir delil getirseler ya! Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim kim olabilir!"

---

58 "Bunun üzerine diğerleri onu arkalarında bırakıp gittiler. İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı; 'Niçin bir şeyler yemiyorsunuz?' dedi 'Neyiniz var, niçin konuşmuyorsunuz?' Sonra onlara güçlü darbeler indirmeye başladı" (es-Sâffât, 37/90-93).

59 "(Mûsâ) şöyle dedi: 'Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen 'Bana dokunmak yok!' demekten ibarettir. Ve bil ki asla kaçıp kurtulamayacağın bir hesap günü de seni beklemektedir. Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak; biz onu iyice yakacağız sonra da un ufak edip denize savuracağız!'" (Tâhâ, 20/97).

60 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889). Edebiyatın önde gelen bilginlerinden ve çeşitli dallarda eser veren âlimlerden biridir. İbn Kuteybe'nin edebiyat, tefsir, hadis, siyaset ve başka ilim dallarında eserleri vardır (bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 85-86; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, II, 143, 147; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 42, 44).

61 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 264.

Sonra yüce Allah'ın onların ağzından naklettiği şu cümleyi söylemişlerdir: **Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka** taptıkları **tanrılar edindiler. Onların tanrı olduğuna dair açık bir delil getirseler ya!** Yani onlara ilâh adı vermelerine ya da onların ibadete lâyık olduklarına dair açık bir delil getirseler ya! Arapça'da "لو لا" anlamındaki "hellâ" (هلا) kelimesi, hem mazi (dili geçmiş zaman) ve hem de gelecek zaman ifade eden fiillerle kullanılır. Mazi fiille kullanıldığında "inkâr" mânası ifade eder. Yani "onların buna dair açık bir delilleri yoktu" anlamına gelir. Gelecek zaman ifade eden fiillerle kullanıldığı zaman "istek" bildirir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Ben nasıl Allah'ın hak bir ilâh olduğunu ve O'nun gökleri ve yeri yarattığını ve bu ikisi arasında bulunanların Rabb'i olduğunu düşünüyorsam sizler de o putların ilâh olduklarına açık bir delil getirin[62].

Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim kim olabilir! Yani Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim kimse yoktur. Bu beyanın tevilini bundan önce birçok yerde yapmıştık[63].

وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ فَأْوُا اِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِه۪ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ اَمْرِكُمْ مِرْفَقًا ﴿١٦﴾

16. "Mademki siz onlardan ve Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığının ki, Rabb'iniz size rahmetini yaysın; işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın."

Mademki siz onlardan ve Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız. Âyetin baş tarafı, İbn Mesûd'un mushafında "illallah" (الا الله) yerine "min dûnillah" (مِن دون الله) şeklindedir[64]. Meşhur olan kırâate göre âyetin tefsiri şöyledir: Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklar. Yani mademki siz onlardan ve Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız o zaman Allah'a tapmaktan uzak durmayın. Çünkü onlar, putlara ve aynı zamanda da Allah'a tapıyorlardı. Ve O'nu da mâbut olarak görüyorlardı. Mağaraya sığınan gençler, sanki şöyle demiş oldular: Mademki siz onlardan ve Allah'ın

---

62 Tefsirin Arapça'sında burada bir önceki âyetin tefsirine dair bir paragraf vardı. Onu öne aldık.

63 Meselâ "Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zâlimi kimdir? Şüphe yok ki zâlimler kurtuluşa eremezler" cümlesinin tefsirine bakılabilir (bk. el-En'âm, 6/21).

64 bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 143; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 138).

dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız o halde Allah'a tapmak-
tan uzak durmayın. Gençlerin bu ifadeleri, Hz. İbrahim'in (a.s.) kavmine söy-
lediği şu sözlere benzer: "İyi de sizin ve önceki atalarınızın neye taptığınızı hiç
düşündünüz mü?"[65] Hz. İbrahim, kavminin Allah Teâlâ'yı bırakıp tapmakta
oldukları varlıkların arasından âlemlerin Rabb'ini istisna etmektedir. Çünkü
kavmi, hem putlara ve hem de Allah'a tapmakta ve O'nu da mâbut olarak gör-
mekteydi. Ancak içlerinden bazıları, kendilerini Allah'a ibadet edecek merte-
beye ermiş görmüyor ve Allah katında kendilerine şefaat ederler umuduyla
putlara tapıyorlardı. Ya da putlara yaptıkları ibadetleri kendilerini Allah'a yak-
laştırır umuduyla yapıyorlar ve buna benzer kanaat taşıyorlardı. [§]"Mademki 24
siz onlardan ve Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız"
meâlindeki beyanın, son cümlesi öne geçirilir, baştaki cümle sona alınabilir.
Yani "Madem ki siz onlardan uzaklaştınız o halde mağaraya sığının" demiş
olurlar. Çünkü o gençler, yani mağaraya sığınanlar, Allah'tan başkasına tap-
mıyorlardı. İkincisi ise belirttiğimiz gibidir. Yani madem ki siz onlardan uzak-
laştınız. Onlar, zâhiren Allah'tan başkasına tapıyor olsalar da aslında O'ndan
başkasına tapmıyorlardı demek olur. Abdullah b. Mesûd'un mushafındakine
dair yoruma gelince şöyledir: "Madem ki siz, onlardan ve Allah'ı bırakıp da
taptıkları bütün varlıklardan uzaklaştınız." Bu ifadenin onların ağzından söz
ve konuşma şeklinde çıkmamış olma ihtimali de vardır. (Bu durumda) söz ko-
nusu beyanlar, onlar kavimlerinden ayrılır, uzaklaşır ve mağaraya sığınırlar-
ken kalplerine ilham edilmiş ve verilmiş olabilir. "O halde mağaraya sığının ki,
Rabb'iniz size rahmetini yaysın" denilmiş olur.

Hasan-ı Basrî der ki: Mağaraya sığınan gençlerin kavmi arasında kendilerinden başka iman edenler de vardı. Dediler ki: Sizler kavminizden ayrılıp, uzaklaştığınız zaman mağaraya sığının. O (iman edenlerden) uzaklaşmayın. Belki size yetişirler ve sizinle buluşmak isterler. Onlardan uzaklaşmayın.

O halde mağaraya sığının ki, Rabb'iniz size rahmetini yaysın. Bu beyan, gençler kavimlerinden ayrılmaya karar verip de şeytan karşılarına dikilince söylenmişe benzemektedir. Şeytan, karşılarına dikilip şöyle der: "Kavminizden ayrılıp yanınızda yiyecek ve içeceğin olmadığı bir yere gitmektesiniz. Orada kendinizi helâk edeceksiniz". Mağaraya sığınanlar da şeytanın vesveselerini şöyle diyerek savuşturur: Rabb'iniz size rahmetini yaysın. İşinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın.

---

65 "İbrahim dedi ki: 'İyi de sizin ve önceki atalarınızın neye taptığınızı hiç düşündünüz mü? İyi bilin ki âlemlerin Rabb'i dışında taptıklarınız benim düşmanımdır'" (eş-Şuarâ, 26/75-77).

Rabb'iniz size rahmetini yaysın. Bazıları bu beyanı Rabb'iniz sizin için yaratsın diye açıklamışlardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Kemiklere bak, onları nasıl bir araya getiriyoruz. Bu âyette "nunşizuhâ" kelimesi "nunşiruhâ" diye okununca "onları nasıl yaratıyoruz" anlamına gelir[66]. Bazıları ise "yenşur leküm" (ينشر لكم) cümlesine "sizin için yaysın" mânasını vermişlerdir. Buna göre "neşr" (نشر), yaymak mânasına olan "bast" (بسط) demek olur. "Min rahmetihî" (من رحمته) cümlesindeki "rahmet" kelimesi, rızık anlamına gelmesi muhtemel olduğu gibi, kendilerinden helâki savuşturacak her şey mânasına gelmesi de muhtemeldir.

25 [§]**İşinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın**[67]. Yani sizin için faydalanacağınız ve yararlanacağınız şeyleri hazırlasın. Bu açıklama, Ebû Avsece'ye aittir. Kelime "rifk" (رفق) kökündendir. "Merfik" de "mirfak" gibidir. Çünkü "merfik" yararlanılan şey demektir. İbn Kuteybe "mirfak" kelimesine, yararlanılan şey anlamı vermiştir[68]. Ebû Ubeyde ise şu açıklamayı yapmıştır: "el-mirfak", yararlandığın şeydir. Bileklere ise "merfik" denilmiştir[69]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları "yüheyyi' leküm" (يهيئ لكم) cümlesine size hazırlasın mânası vermişlerdir. Bu durumda fiil, "sen müminleri hazırlıyorsun" anlamındaki "tübevviu'l-mü'minîne" (تُبَوِّئُ المؤمنين)[70] cümlesindeki fiile benzer. "Sen müminleri hazırlıyorsun". "Bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster!"[71] meâlindeki beyan da bu anlama verilecek bir başka örnektir. Âyette geçen "raşed" (رشد), kelimesiyle aynı kökten olan "reşîd" (رشيد), hak yolu izleyen ve salih olan kişi demektir. Mukātil b. Süleyman ise "raşed" kelimesine "mahreç", yani çıkış yolu mânası vermiştir[72]. İbn Abbâs, "İşinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın" meâlindeki cümlede geçen "mirfak" kelimesini yiyece-

---

66 Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Câfer ve Yâkup fiili "ra" harfiyle "nenşuruhâ" (ننشرها) şeklinde okurken, kalan kırâat imamları "zây" harfiyle "nunşizuhâ" (ننشزها) şeklinde okumuşlardır (bk. Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 85).

67 Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Câfer "mirfak" kelimesini "merfikan" şeklinde okumuşlardır (bk. Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 84).

68 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 264.

69 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ra-fe-ka" md.

70 "Hani sen sabah erkenden savaşmak için müminleri mevzilere yerleştirmek üzere ailenden ayrılmıştın. Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir" (Âl-i İmrân, 3/121).

71 el-Kehf, 18/10.

72 Ancak bu ifade Mukātil b. Süleyman'ın tefsirinde yer almamaktadır (bk. Tefsîrü Mukātil b. Süleyman, II, 576).

ğiniz öğle yemeği[73] diye tefsir etmiştir. "Mirfak" belirttiğimiz gibi yararlanılan her şey demektir. Bu kelimenin "çıkış yolu" anlamına geldiği de söylenmiştir.

وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَاِذَا
غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِى فَجْوَةٍ مِنْهُ ذٰلِكَ مِنْ
اٰيَاتِ اللّٰهِ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا
مُرْشِدًا ﴿١٧﴾

17. "(Mağaraya sığındılar. Orada baksan) ***güneşin, doğduğu zaman mağaralarının sağına vurduğunu; batarken de onlara dokunmadan sol taraftan geçip gittiğini görürsün. Onlar ise mağaranın ortasındalar. İşte bu, Allah'ın âyetlerindendir. Allah kime hidâyet ederse işte o doğruyu bulmuştur; kimi de hidâyetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir rehber bulamazsın."***

(Mağaraya sığındılar. Orada baksan) güneşin, doğduğu zaman ışınlarının mağaralarına direkt olarak düşmeyip **sağına vurduğunu** görürsün. Bazıları, âyeti "Güneşin, doğduğu zaman ışınlarının mağaralarına vurmadığını ve sağına düştüğünü **batarken de onlara dokunmadan sol taraftan geçip gittiğini görürsün** diye anlamışlardır. Bazıları da şöyle demişlerdir: Güneş ne doğduğu zaman ve ne de batarken onlara değmezdi. Çünkü mağara büyük ayı ve küçük ayı takım yıldızlarının[74] karşısındaydı. Bu takım yıldızların karşısında olan şeylere güneş vurmaz. Bazıları ise bu açıklamaya itiraz etmiş ve mağarada örtü ve perde vardı ve bunlar güneşin onlara vurmasına engel oluyordu demişlerdir. [§]Fakat bu açıklama doğru değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, 26
güneşin üzerlerine vurmamasını mağaraya sığınanlar için varlığına işaret eden alâmetlerden ve bahşettiği lütuflarından biri yapmıştır. Güneş ışınlarının perde ve örtü ile engellenmesinde büyük bir alâmet ve üzerlerinde minnettarlık

---

73 Bu rivayet, İbn Abbâs'ın tefsiri ve sünnet kitaplarının tefsir bölümünde geçen rivayetler arasında geçmemektedir (Humeydî, *Tefsîru İbn Abbâs ve merviyyâtuh*, II, 584). Ayrıca *Tefsîru İbn Abbâs* diye de isimlendirilen *Sahîfetü Alî b. Ebî Talha*'da da yer almamaktadır (thk. Râşid Abdülmün'im, *er-Reccâl*, s. 327).

74 Bunlar yedi yıldız olup kuzey kutupta görülürler. Bu yıldızlar cenaze taşıyanlara benzetilmiştir (bk. *el-Mu'cemü'l-vasît*, "na-a-şe" md. Kelimenin bu açıklamasını İbn Manzûr'un *Lisânü'l-Arab* isimli sözlüğündeki açıklamayla karşılaştır).

doğuracak bir taraf yoktur. Allah Teâlâ'nın varlığına asıl işaret eden şey, güneş ışınlarının üzerlerine düşmesi sonra da uğrayacakları zararı ve vereceği rahatsızlığı savuşturmuş olmasındadır. Mağaraya sığınan gençler, güneş ışınlarının kendilerine vurmayacağı bir konumda oldukları zaman, ışınların vereceği zarar ve rahatsızlığa da mâruz kalmazlardı. Bu durumda da büyük bir alâmet ve hikmet yoktur. Çünkü güneş ışınlarının vurmadığı bir konumda zarar ve rahatsızlık da olmaz. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın lütfu, güneş ışınları kendilerine vurduğu ve üzerlerine düştüğü halde ondan gelecek zarar ve rahatsızlıkları engellemesinde söz konusu olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Güneşin, doğduğu zaman mağaralarının sağına vurduğunu görürsün. Yani kendilerinin sağına veya kıblenin sağına vurduğunu görürsün. "Zâtü'ş-şimâl", yani sol taraf da böyledir. Yani kendilerinin soluna ya da kıblenin soluna demektir. Dağın veya mağaranın sağ tarafına gelince, müfessirlerin ifadelerine göre dağın sağı ve solu yoktur.

Onlar ise mağaranın ortasındalar. Bazıları âyette geçen "fecve" (الْفَجْوَة) kelimesinin gölge mânasına geldiğini söylerken, bazıları ise uzay boşluğu anlamında olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da kelimeye mekân genişliği mânası vermişlerdir. Yüce Allah, içinde genişlik buldukları ve oradan oraya hareket edebildikleri bir mağarada onları toplamak suretiyle lütfunu ve ihsanını haber veriyor. Dağda bulunan mağara, (aslında) böyle olmaz, bilakis dar olur.

İşte bu, Allah'ın âyetlerindendir. Bu beyan, harikulâde olayların (âyât) peygamberlerden başkalarının ellerinde cereyan ettiğini inkâr edenlerin görüşlerine bir reddiyedir. Çünkü yüce Allah, Ashâb-ı Kehf'te birçok mûcize var etmiştir. Bunların tümü, insanların güçleri ve yapabilecekleri fiillerin kapasitesi dışındadır. Çünkü Ashâb-ı Kehf, dinlerinin selâmeti için kavimlerinden ayrılmıştı. Alâmetleri şöylece sıralamak mümkündür: İnsanların gücünü aşan olayların birincisi, onların işitme duyularını giderdiğini ve insanların tabiatları ve yaratılışları (nın tahammülü) dışında kendilerini üç yüz sene uyuttuğunu, sonra da Allah Teâlâ'nın haber verdiği üzere aralarında (mağarada ne kadar kaldıklarını birbirlerine) sorsunlar diye uyandırdığını haber vermesidir.

İkincisi, bu kadar süre zarfında ve böyle bir yerde elbiseleri yıpranmamış ve değişikliğe uğramamıştır. Uyandıkları zaman söyledikleri şu cümle bizi doğrulamaktadır: "Bir gün ya da günün bir kısmı kadar kaldık"[75]. Elbiseleri eskimiş veya değişmiş olsaydı kaldıkları süreyi "Bir gün ya da günün bir kısmı

75 el-Kehf, 18/19.

kadar" diyerek az ve kısa bulmazlardı. Elbise bulmaya değil de yiyecek bir şeyler bulmaya koyulmaları da bunu gösterir. Çünkü "Şimdi siz içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin"[76] demişlerdir. Elbiseleri yıpranmış veya değişmiş olsaydı yiyecek aradıkları gibi elbise tedarik etmeye de kalkarlardı. Hatta buna yiyecek bir şeyler temin etmekten daha çok önem verirlerdi.

[§]Üçüncüsü, güneş doğduğu zaman (mağaralarının) sağ tarafına vurma- 27
sı ve (battığı zaman da) onlara dokunmadan sol tarafından geçip gitmesidir.

Dördüncüsü, sıcaklığın ve soğuğun onları etkilemesinin genellenmesidir. Çünkü gerek soğuk ve gerekse sıcağın şiddetlenip çoğaldığı zaman insanı helâk etmek ve sağlığını bozmak gibi bir özelliği vardır.

Beşincisi, yüce Allah'ın onları sağa ve sola çevirmesi ve toprağın bedenlerini bozması ve çürütmesine engel olmak suretiyle onları korumasıdır. Çünkü zaman uzayınca toprağın insanın bedenini çürütmek ve bozmak gibi bir özelliği vardır.

Altıncısı, âyette belirtildiği üzere bulundukları yere girmek isteyen kimse oraya girip de durumlarını görünce kapılacağı korku ve dehşettir. Cenâb-ı Hak beyan buyurur: "Eğer o insanları görseydin dönüp kaçardın ve gördüklerin yüzünden içini korku kaplardı"[77]. Dehşetli durumlarını görmekten korkuya kapılacağın için dönüp kaçardın. Âyette anlatılan durum, Resûl-i Ekrem için söz konusu olduğuna göre başkalarının durumu nice olur varın siz hesap edin!

Yedincisi, Allah Teâlâ'nın onları bütün insanların şerrinden korumasıdır. Bu yüzden hiçbir kimse onların durumundan haberdar olmamış ve kendilerini bulamamıştır.

Sekizincisi, herhangi bir gıda maddesi almaksızın onları üç yüz sene canlı olarak tutmasıdır. Oysa kimse gıda almadan sağ kalamaz. Bunca yıl sağ kalmaları, Allah Teâlâ'nın lütfu ile olmuştur. Daha buna benzer sayıp sıralaması uzun zaman alacak pek çok harikulâde olaylar (âyât) vardır. Bunların hepsi, insanların gücü ve yapabildikleri fillerin (âdât) dışında kalan önemli harikulâde olaylardır (âyât). Ashâb-ı Kehf'in elde ettikleri bu lütuflar, kavimleri arasında Allah'ın dinini tercih etmiş olmaları ve dinlerini yaşayabilmek için kavimlerinden ayrılmalarından ötürüdür. Çünkü o zamanda hâkimiyet kâfirlerin elinde idi. Yüce Allah da onlara sözünü ettiğimiz lütufları ikram etmiştir. Allah

[76] el-Kehf, 18/19.
[77] el-Kehf, 18/18.

Teâlâ'nın dostlarından herhangi birine günlerce sürecek bir yolculukla varılacak mesafeyi bir günde veya bir saatte geçmesi, ya da suyun üzerinde yürütmesi inkâr edilmez. Böylesi olaylar ne uzak görülür ve ne de reddedilir.

Tevil âlimleri Ashâb-ı Kehf şöyle idi, köpekleri şu vaziyette idi, isimleri şunlardı ve sayıları şu kadardı derler. Bütün bunlar ancak doğru bir rivayet olursa bilinecek hususlardandır. Cenâb-ı Hak, resûlünün (a.s.) onlar hakkında herhangi bir kimseden bilgi istemesini yasaklamıştır. Çünkü "Ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!"[78] buyurmuştur. Sözü edilen bilgi istemelerin tümü Hz. Peygamber'e yasak edilen hususlardandır.

28 [§]Ebû Avsece der ki: Âyette geçen "tezâveru" (تَزَاوَرُ) kelimesi meyleder veya kayar anlammadır. "Tezverru" (تَزْوَرُّ) kelimesi de aynı anlama gelir. "Takriduhum" (تَقْرِضُهُمْ) ise onları bırakıp mağaranın soluna vurur demektir. Yani güneş ne doğarken ve ne de batarken onlara vurmuyordu demektir. Arapça'da "karadtuhû" (قَرَضْتُهُ) onu terkettim demektir. "Akridhu kardan" (أَقْرِضْهُ قَرْضًا) "Onu adam akıllı terket" demek olur. "Karadtu mevdıa kezâ" (قَرَضْتُ مَوْضِعَ كَذَا) "Filan yerden ayrıldım ve orada bıraktım" demektir. "Karadahû" (قَرَضَهُ) "Bir şeyi makasla kesti" demektir. "Tezâvere yetezâveru" (تَزَاوَرَ يَتَزَاوَرُ), "döndü ve meyletti" anlamına gelir. "Ve hüm fî fecvetin minhu" (وَهُمْ فِى فَجْوَةٍ مِنْهُ) âyetinde geçen "fecve" (فَجْوَة) kelimesi "genişlik" anlamında olup çoğulu "fecevât" (فَجَوَات) şeklindedir. "İşte bu, Allah'ın âyetlerindendir" meâlindeki cümle, birkaç mânaya gelmesi muhtemeldir. Bu haber ve sözü edilen Ashâb-ı Kehf kıssası, Allah Teâlâ'nın kudretinin alâmetlerindendir ya da Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberinin peygamberliğini ve nübüvvetini ispat etmek için getirdiği delillerindendir veya Allah Teâlâ'nın o gençlere, dinini seçenlere ve onu başka dinlere tercih edenlere bahşetmiş olduğu harikulâde olaylardandır (âyât).

Bazıları âyette geçen "tezâveru" (تَزَاوَرُ) ve "takriduhum" (تَقْرِضُهُمْ) fiillerinin aynı anlama geldiğini söylemişler ve şu açıklamayı yapmışlardır: "Tezâveru" güneş doğduğu zaman mağaralarından kayıp, onlara vurmadan mağaranın sağına düşüyordu, "ve izâ ğarabet takriduhum" (وإذا غربت تقرضهم), yani batarken de onlara vurmadan mağaranın soluna vuruyordu. "Ve hum fî fecvetin minhu" (وَهُمْ فِى فَجْوَةٍ مِنْهُ), yani kendileri de oranın gölgelik bir yerinde idiler. Ebû Muâz[79]

[78] el-Kehf, 18/22.

[79] Ebû Muâz el-Fadl b. Hâlid en-Nahvî el-Mervezî. Bâhile kabilesinin azatlısıdır. Abdullah b. Mübârek ve Ubeyd b. Selîm'den rivayette bulunmuştur. Ondan da Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Şakîk ve beldesinin halkı rivayette bulunmuşlardır. Hicrî 211 yılında vefat etmiştir. Kur'ân konusunda güzel bir kitabı vardır. Ezherî *Kitâbü't-Tehzîb* isimli eserde kendisinden rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân onu güvenilir (sika) râviler arasında zik-

şöyle demiştir: "ez-zâiğa" kelimesi onlara kalacak mekân olmaya elverişli yer anlamındadır.

Allah kime hidâyet ederse işte o doğruyu bulmuştur; kimi de hidâyetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir rehber bulamazsın. Bu ifadenin tefsirini daha önce birçok yerde belirttik[80].

وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ١٨

18. "Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı. Eğer o insanları görseydin dönüp kaçardın ve gördüklerin yüzünden içini korku kaplardı."

Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Bazıları şöyle demiştir: Onları uyanık sanırdın denilmesi, uyanık gibi gözlerinin açık bir halde olmasındandır. Bazıları da "Sen onları uyanık sanırdın" çünkü uyanık olan kimsenin sağa ve sola dönmesi gibi uykularında sağa ve sola dönüyorlardı" demiştir. Bazı tevil âlimleri de şöyle demişlerdir: Onların sağa ve sola dönmeleri, bedenleri bozulup da çürümesin diye toprağın zararını kendilerinden
savuşturmak içindi. [§]Allah Teâlâ, toprağın bedenlerine vereceği zararı on- 29
ları bir yandan diğer yana çevirmeden de gidermeye kâdir olmakla birlikte bunu bedenlerini sağa ve sola çevirerek yapmıştır, her ne kadar bedeni sağa ve sola çevirme işi, belirttiğimiz sebepten dolayı eziyet veren bir şeyi ortadan kaldırma gücüne sahip bulunmayan birinin yapacağı iş ise de Allah Teâlâ böyle yapmıştır. Çünkü bu (işi sebep ve vasıta kullanmadan) bizzat yapabilecek güce sahip ve toprağın zararını savuşturacak yöntemlere ihtiyaç duymayan kimse, bunları kullanmadan bunu yaptığı takdirde onlara toprağın zararından nasıl sakınılacağını ve zararının giderileceğini öğretmesi mümkün olmaz.

---

reder. İbn Manzûr da *Lisânü'l-Arab*'da birçok yerde zikreder (Meselâ: "Va-a-de", "ka-sa-ra" ve "ka-ta-ra" maddelerinde). Kâtip Çelebi kitabına *Kitâbü'l-Kırâa* ismini vermiştir (bk. İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 5; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, I, 2; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1449).

80 Meselâ bk. el-A'râf, 7/178; el-İsrâ, 17/97.

Söz konusu koruma insanların gözlerinin önünde gerçekleşmezse herhangi bir mânası da olmaz. Bazıları şöyle demiştir: "Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın" meâlindeki beyan, onların zanlıların ve hırsızların sığındıkları bir yerde bulunmaları dolayısıyla söylenmiştir. Burası hakkındaki kötü bir zan beslenen ve kötülük işlediği düşünülen bir kişinin kaçtığı bir yerdi. Ya da kötü bir iş yapmak isteyen birinin karşısına dikilmeye ve birisiyle mücadeleye niyet eden kimselerin barınacakları bir yerdi. Bu gençler, uyumaya elverişli ve uyumak için tercih edilecek bir yerde değillerdi. "Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın" denilmesi, korkudan dolayı uyumanın mümkün olmadığı bir mekânda bulunmaları ve uyudukları halde sanki uyanıklarmış gibi bir durumda olmaları dolayısıyla söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Fakat onlar uykuda oldukları halde kendilerine bakan kimsenin onları uyanık zannetmesinin hangi sebeple belirtildiğini bilmiyoruz. Çünkü Cenâb-ı Hak, bunu bize açıklamadığı için tefsir edemiyoruz.

Onları sağa sola çeviriyorduk. Bu beyanın tefsiri yukarıda belirttiğimiz gibidir. Uyurken bir yandan öbür yana dönüyor olmaları ve Allah Teâlâ'nın da bunu sağa sola çevirme fiiliyle ifade etmiş olması da mümkündür. Ashâb-ı Kehf zamanında yaşayan bazı kimseler toprağın bedene verdiği zararın ve bozulmanın giderilmesinden söz ettikleri için bu fiil kullanılmış olabilir. Ya da çevirme işini Allah Teâlâ'nın yaratması söz konusu olduğu için çevirme fiilini kullanmıştır.

Sağa ve sola. "Zâte'l-yemîn" (ذَاتَ الْيَمِينِ) ve "zâte'ş-şimâl" (ذَاتَ الشِّمَالِ) sağ ve sol demektir. Çünkü bir şeyin zatından o şeyden başkası ya da onun dışında bir başka şey anlaşılmaz. O halde âyette geçen "zâte'l-yemîn" bizzat sağ ve "zâte'ş-şimâl" de soldur başkası değildir. "Âlimun bizâtihî" cümlesi de buna göre anlaşılır, bundan O'nun ilminden başka bir şey anlaşılmaz.

30 **[§]Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı.** Bazıları âyette geçen "el-vasîd" (الْوَصِيد) kelimesinin avlu (فناء) anlamında olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da buna "kapının eşiği" anlamı vermişlerdir. İbn Kuteybe, "el-vasîd"in "avlu" anlamına geldiğini söyleyerek şöyle devam etmiştir: Bu kelimenin "kapının eşiği" mânasında olduğu söylenmiştir ki bence bu daha güzeldir. Çünkü Araplar "Evsıd bâbeke" (أوصد بَابَكَ) derler ki "kapını kapa" demektir. "İnnehâ aleyhim mu'sadeh" (إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ)[81] âyetinde geçen "mu'sadeh" (مُؤْصَدَةٌ) kelimesi de aynı anlama gelir, yani "kapatılmıştır"

---

[81] el-Hümeze, 104/8.

mânasındadır[82]. Kelimenin asıl mânası, kapı kapatıldığı zaman onun eşiğe yapıştırılması demektir. "Vasîd" kapının eşiği mânasında olursa, Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin mağaranın kapısının iç kısmında olduğu söylenmiş olur. Kelimenin mânası "avlu" olursa âyet köpeğin mağara kapısının dışında olduğunu ifade eder. Bir de bu beyanda, her ne kadar Ashâb-ı Kehf ile aynı cevherden olmasa da köpeği Allah lütfuyla onlar gibi üç yüz sene mağarada canlı bıraktığına dair işaret vardır.

Eğer o insanları görseydin dönüp kaçardın ve gördüklerin yüzünden içini korku kaplardı. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Ashâb-ı Kehf'i görenin içini korku kaplaması saçlarının ve tırnaklarının uzamış olmasından ötürüdür. İnsanı korkutacak ve dehşete düşürecek bir halleri vardı. Fakat bizce bu, hiç ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü Ashâb-ı Kehf, "Bir gün ya da günün bir kısmı kadar kaldık"[83] demektedirler. Müfessirlerin dediği gibi saçları uzamış, tırnakları çıkmış ve durumları değişmiş bir halde olsalardı "bir gün ya da günün bir kısmı kadar kaldık" demezlerdi. Çünkü kendilerine bakıp durumlarının değişmiş olduğunu görselerdi orada dedikleri gibi bir gün veya günün bir kısmı kadar bir süre kalmadıklarını anlarlardı. Bu da bize, sözü edilen korku ve dehşetin bahsettikleri o saç ve tırnak uzamasından dolayı olmadığını göstermektedir. Bazıları da şöyle demişlerdir: Ashâb-ı Kehf, şüpheli bir yerde bulunuyordu. Öyle bir yere ancak başına şüpheli bir şey geleceğinden korkan ya da şüpheli bir faaliyet yapmaya karar verenler sığınır. Böyle bir yere, sözünü ettiğimiz bu iki sebepten dolayı ancak ya başına bir kötülük geleceğinden korkanlar ya da başkasına kötülük yapmak isteyenler sığınırlar. Nitekim daha önce insana ürperti veren ve içine korku salan bir yerde bulunan kimselerden korkulduğunu ve endişe edildiğini söylemiştik. Ya da Ashâb-ı Kehf'in, Allah Teâlâ'nın kalmalarını dilediği vakte kadar orada kalmaları için kimse yaklaşıp da onları uyandırmasın diye insana korku ve ürperti verecek bir yere sığındıklarını söylemiştik. Allah Teâlâ'nın dilediği vakte kadar kalacak olmaları, onların sağa ve sola çevrilmeleri olayında da muhtemel bir mâna olarak gözükmektedir. **Eğer o insanları görseydin dönüp kaçardın ve gördüklerin yüzünden içini korku kaplardı** meâlindeki beyanda geçen "korku"nun, "dinin heybeti" olması da mümkündür. Hz. Peygamber'in "Bir aylık mesafeden düşmanın kalbine korku salmakla yardım edildim"[84] buyurması dinin bir heybetinin olduğunu gösterir. Sözü edilen korku, onun dinini ve gerçek bir peygam-

---

82 İbn Kuteybe'den yapılan alıntı burada bitmektedir (bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 364).

83 el-Kehf, 18/19.

84 Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3.

ber olduğunu vurgulamak içindir. Buna göre Ashâb-ı Kehf'in durumlarında görülen heybetin, kavimlerinin içinde bulundukları sırada seçtikleri dinleri ve onu yaşamak için yiyecek içecek bir şeyin bulunmadığı bir mekâna sığınmalarından kaynaklanması da mümkündür. Söz konusu heybet, seçtikleri dinin gerçek bir din olmasından kaynaklanmış olabilir. Hak dinin heybet uyandırması, Allah Teâlâ'nın resûlüne bildirmediği bir sebebe dayanır. Bundan dolayı tefsir edilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَذٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَٓاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ
قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوا
اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهٖٓ اِلَى الْمَدٖينَةِ فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَٓا اَزْكٰى طَعَامًا
فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَدًا ﴿١٩﴾

31 [S]*19.* ***"İşte böyle uyuttuğumuz gibi onları uyandırdık da birbirlerine sormaya başladılar; içlerinden biri, 'Ne kadar kaldınız?' dedi.*** (Diğerleri) ***'Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık' dediler ve eklediler, 'Kaldığınız müddeti Rabb'iniz daha iyi bilir. Şimdi siz içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin; ayrıca çok dikkatli davransın da sakın varlığınızı kimseye sezdirmesin.'"***

İşte böyle uyuttuğumuz gibi onları uyandırdık da. Yani Allah Teâlâ onların başlarından geçenleri ve hikâyelerini sizlere nasıl haber vermişse aynı şekilde onları uyandırdığını da haber vermektedir. Ya da onların işitme duyularını nasıl gidermiş ve senelerce uyutmuşsa aynı şekilde onları uyandırmıştır. "İşte böyle uyuttuğumuz gibi onları uyandırdık da" **birbirlerine sormaya başladılar.** Cenâb-ı Hak onların birbirlerine soracaklarını bildiği için kendilerini uyandırmıştır. Allah'ın yarattığı ve var ettiği her şey böyledir. Nasıl davranacaklarını bildiği için Allah onları yaratmış ve var etmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk"[85]. Allah Teâlâ, onların cehennemliklerin amellerini

---

85 "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır" (el-A'râf, 7/179).

yapacaklarını bildiği için kendilerini cehennem için yaratmıştır. "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"[86] beyanı da bu konuya bir başka örnektir. Cenâb-ı Hak, cinlerin ve insanların içinde kendisine kulluk edeceğini ve kendisi için cennetliklerin amellerini yapacağını bildiği kimseleri kulluk için yaratmıştır. Allah Teâlâ'nın yarattığı her şeyde âdeti budur. O, yarattığının öyle davranacağını bildiği için ancak öyle yaratır. Çünkü yapacağını bildiği fiilin dışında bir şeyi yaratması mümkün değildir. Ne olacağını bilmediği bir şeyi yaratmak, sonuçları bilmemek ve aciz olmak anlamına gelir. Allah Teâlâ olanı ve olacağı bildiğine, fiilinin abes olarak tahakkuk etmesinden yüce olduğuna göre bir şeyin vuku bulacağına dair bilgisine aykırı bir şey yaratması mümkün değildir. Bu kural dünyada da böyledir. Bir şeyin vuku bulacağına dair bilgisine aykırı bir iş ya da fiil yapan kimse, abesle iştigal eden ya da akıbetleri bilmeyen kimsedir. Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İçlerinden biri, 'Ne kadar kaldınız?' dedi. (Diğerleri) 'Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık' dediler. Bu cümlenin açıklaması, "Sonra da iki gruptan hangisinin, kaldıkları müddeti daha iyi hesap edip değerlendireceğini ortaya koyalım diye onları uyandırdık"[87] meâlindeki beyanın açıklamasında zikredilenin aynısıdır. "Bir gün ya da günün bir kısmı kadar kaldık" cümlesini üzerlerinde uzun bir süre kaldıklarını ve zaman geçirdiklerini gösteren alâmet ve belirti görmeyince söylediler.

[§]Uyuyan kimsenin rüyasında gördüğü acaip durumları ve başka birçok şeyleri (uyanınca hatırladığı gibi) kendi hallerini hatırlayınca bu kadar şeylerin ve gördükleri bunca hayret verici ilginç durumların bir gün veya günün bir kısmı kadar bir sürede gerçekleşmesinin ihtimal dışı olduğunu anladılar. İşte o zaman işi Allah Teâlâ'ya havale ettiler **ve eklediler, kaldığınız müddeti Rabb'iniz daha iyi bilir.** Allah Teâlâ, yüz sene süreyle ölü olarak tuttuğu kişiyi dirilttiği zaman o, bu konuda kesin konuşmuş, işi Cenâb-ı Hakk'a havale etmemiş ve "Ne kadar kaldın diye sordu. Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldım"[88] cevabını vermiştir. Çünkü o ölüydü. Ölü hiçbir şey görmez ve nefsinde bunca süre ölü olarak kaldığını gösteren bir belirti de bulunmaz. 32

---

86 ez-Zâriyât, 51/56.

87 el-Kehf, 18/12.

88 "Yahut evlerinin çatıları çöküp üzerine duvarları yıkılarak harap olmuş, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi. Bu kişinin, 'Allah, bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?' demesi üzerine Allah onu yüzyıl ölü olarak tuttu, sonra diriltti. 'Ne kadar kaldın' diye sordu. 'Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldım' dedi" (el-Bakara, 2/259).

Bu yüzden kaldığı süreye dair kesin konuşmuş ve işi Allah'a havale etmemişti. Ama uyuyan kişi uykusunda çok şey görür. Ve gördüklerinin kısa bir sürede olmayacağını bilir. Bu nedenle Ashâb-ı Kehf kaldıkları süreyi Allah Teâlâ'ya havale etmişlerdir.

Şimdi siz içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın. Bu ifadeden, kavimlerinden ayrılınca yanlarında azık, yani gümüş para bulunduğu ve aralarından birinin kendilerine yiyecek bir şeyler getirmesi için birisini gümüş parayla göndermesini istediği anlaşılmaktadır. Aynı beyandan, parayı kendilerine izafe ederek "gümüş paranız" ifadesini kullandığı da ortaya çıkmaktadır. Hiç şüphesiz bu talepte bulunan kişinin de o parada payı vardı. Çünkü "şu gümüş paranızla" demektedir. Âyetin bu ifadesi, yolculuklarda ve başka durumlarda giderleri eşit olarak paylaşma demek olan "münâhede"nin[89] caiz olduğunu göstermektedir. Çünkü söz konusu gümüş para aralarında ortaktı. Bu beyanda, ayrıca vekâletin caiz ve bidat olmadığına dair delil vardır. Ayrıca bundan, vekâletin eski çağlardan beri yapılageldiği ve nesilden nesle geçtiği anlaşılmaktadır.

Baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz ise. Bu beyanın tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları "ezkâ ta'âmen" (أَزْكَى طَعَامًا) kelimelerine "hangisinin yiyeceği daha helâl ise" mânası vermişlerdir. Çünkü o şehrin bazı sakinleri, taptıkları putlar için ve onlar adına kurban kesiyorlardı. Bu yüzden şehre gönderdikleri kişiden kendilerine yemesi ve alması helâl yiyecek getirmesini istemişlerdir. Bazıları da "ezkâ" kelimesine, "daha ucuz" ve "daha çok" anlamı vermişlerdir. Çünkü onlar ne zaman çıkacaklarını bilmedikleri bir mekândaydılar. İhtiyaçları çok olduğu için daha çok ve orada kalacakları süre zarfında yetecek gıda
33 maddesi istemişlerdir. [§]Bazıları da "ezkâ ta'âmen" kelimelerine "daha temiz ve daha kaliteli" anlamı vermişlerdir. Çünkü hoş olan gıda maddesi, akılları daha fazla arttırır, nefisleri daha çok ıslah eder ve onlar için daha yararlıdır. Bundan dolayı yüce Allah insanların rızıklarını daha hoş ve daha yumuşak olan gıda maddelerinden yaratmıştır. Çünkü sözü edilen özellikteki maddeler, akletmeyi ve anlamayı arttırır. Buna karşılık hayvanların rızıklarını sert ve habis şeylerden yaratmıştır. Çünkü hayvanların gelişmesi gereken bir akılları yoktur. Âyette geçen "ezkâ" kelimesinin aslı, artma ve çoğalma mânasındadır.

---

89 "Tenâhüd" her bir arkadaşın ortaya diğeri kadar para koyması demektir. Fiilin, "tenâhedû-nâhedû-nâhede ba'duhum ba'dan" şeklinde kullanımı vardır. Ortaya konan masrafa "nihd" denir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ne-he-de" md.).

Ayrıca çok dikkatli davransın da. Âyette yer alan "vel yetelettaf" (وَلْيَتَلَطَّفْ) fiilinin çeşitli anlamlara gelmesi muhtemeldir. Kendisinin dinleri uğruna onları terkedenlerden olduğunu hissetmesin diye onlara yumuşak davransın mânasına olabileceği gibi, yiyecek bir şeyler satın alırken yumuşak ve hoş görülü davransın mânasına da gelebilir. Çünkü bir haberde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah satarken kolaylık sağlayan, satın alırken hoş görülü olan kişiye rahmetiyle muamele eylesin"[90]. **Sakın varlığınızı,** yani kendisinin filanca kişinin oğlu ve filan topluluktan olduğunu **kimseye sezdirmesin,** sonra onun mağaraya sığınanlardan olduğunu anlarlar veya bulunduğunuz yeri kimseye sezdirmesin.

إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ
تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا ﴿٢٠﴾

20. "Çünkü onlar eğer sizi ele geçirirlerse ya taşlayarak öldürürler ya da kendi dinlerine döndürürler; işte o zaman ebediyen kurtuluşa eremezsiniz."

Çünkü onlar eğer sizi ele geçirirlerse ya taşlayarak öldürürler beyanındaki "yercumûküm" (يَرْجُمُوكُمْ) fiili, "sizi öldürürler" mânasına ya da "istediklerini yaparlar" anlamına gelir. **Ya da kendi dinlerine,** yani küfür olan dinlerine **döndürürler. İşte o zaman,** yani onların dini ve inançları üzere olursanız **ebediyen kurtuluşa eremezsiniz.** Bu ifadelerden sanki onların takıyye yapmayı bilmezmiş gibi bir halleri olduğu anlaşılmaktadır. Aksi takdirde onlara dilleriyle istediklerini söyleseler ve kalpleriyle tasdik etmeselerdi kurtuluşa ererlerdi. Ya da takıyye yapmayı biliyorlardı. Ancak geçmiş asırlarda takıyye diye bir şey yoktu ve onlara da takıyye yapma izni verilmemişti. Bir diğer ihtimale göre takıyye onlara verilen bir ruhsattı. En uygun olanı bunun yapılmaması ve ortaya konulmamasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاَنَّ السَّاعَةَ لَا
رَيْبَ فِيهَا اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًا

90 Tirmizî, "Buyû'", 74. Tirmizî'de hadisin metni şöyledir: "Allah Teâlâ, satarken kolaylık sağlayan, satın alırken hoş görülü olan kimseyi sever".

رَبُّهُمْ اَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذ۪ينَ غَلَبُوا عَلٰٓى اَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا ﴿٢١﴾

21. "Böylece (kıssayı anlatarak insanları) *onlardan haberdar ettik ki, Allah'ın vâdinin hak olduğunu ve kıyâmetin şüphe götürmez olduğunu bilsinler. Bir zaman insanlar aralarında Ashâb-ı Kehf'in durumunu tartışıyorlardı. Dediler ki: 'Üzerlerine bir bina yapın. Rab'leri onları daha iyi bilir.' Onların yöneticileri ise 'Bizler, kesinlikle onların yanı başına bir mâbet yapacağız' dediler."*

Böylece (kıssayı anlatarak insanları) onlardan haberdar ettik ki. Müfessirler, "kezâlike" (كذلك) kelimesinin işaret ettiği anlam üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları ona şu anlamı vermişledir: Yiyecek bir şeyler satın almak için daha önce basılmış gümüş para ile mağaradan gönderilen kişi, oradan nasıl çıkarılmış ve bu, şehir halkının o gençler hakkında bilgi edinmelerine sebep olmuşsa aynı şekilde onları haberdar ettik, yani onları bilgilendirdik. Bazıları da şöyle demiştir: Allah Teâlâ gençlerin, Ashâb-ı Kehf'in haberlerini ve başından sonuna kadar kıssalarını nasıl bildirmişse aynı şekilde onları da haberdar etmiştir. Yani onlara bilgi vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

34 [§]**Böylece onlardan haberdar ettik.** Bu beyanın mânası şöyle de olabilir: Onların işitme duyularını nasıl gidermiş ve kendilerini uzun bir süre nasıl uyutmuşsak aynı şekilde peygamberlerin Cenâb-ı Hak'tan nakledereк vâdettiklerinin hak olduğunu bilsinler diye kıssayı anlatarak insanları da haberdar ettik.

Sonra onlara nasıl bilgi verildiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları Allah Teâlâ onları uyuttuktan sonra kendisinden kaçtıkları hükümdara ve şehir halkına bilgi vermiş ancak onların Ashâb-ı Kehf'e ulaşmalarına engel olunmuştur demiştir. Bazılarının görüşü ise şöyledir: Allah Teâlâ bu bilgiyi Ashâb-ı Kehf'i uyutmadan önce vermiş, ancak kendilerine ulaşmalarına engel olunmuş, (gençler) mağaranın kapısını kapatmışlar ve orada kalmışlardır. Sonra da yüce Allah, onları belirtildiği gibi uyutmuştur. Ardından o zamanın hükümdarı ölmüş ve üzerinden asırlar gelip geçmiştir. Daha sonra ülkeye salih ve müslüman olan başka bir hükümdar hâkim olmuş sonra Allah Teâlâ ona kendileri hakkında bilgi vermiştir. Müfessirler bunlara benzer açıklamalar yapmışlardır. Fakat biz, hikâyenin nasıl olduğunu bilmiyoruz. Âyetin zâhirine göre Allah

Teâlâ Ashâb-ı Kehf'i uyuttuktan ve uyandırdıktan sonra haklarında bilgi vermiştir. Âyette bilgi verilenlerin birinci veya ikinci hükümdar ya da halk veya bunların dışında başkaları olup olmadığına dair herhangi bir açıklama yoktur. Dolayısıyla o hükümdar hakkında, filanca hükümdardı, şeklinde kesin bir yargıda bulunulamaz. Çünkü bu haberler, Kur'ânda Hz. Peygamber (a.s.) için bir delil olarak anlatılmıştır. Her hangi bir şey kesin olarak belirtilseydi ya da onların kitaplarında yazılı olandan daha fazla veya daha eksik belirtilseydi haber Resûlullah'ın (a.s.) delili olmaktan çıkardı.

Allah'ın vâdinin hak olduğunu bilsinler. Öyle anlaşılıyor ki bundan önceki peygamberler, kavimlerine bir grup insanın dinlerine düşkünlüklerinden dolayı hükümdarlarından kaçtıklarını, bir mağaraya sığındıklarım, ardından şu kadar sene uyuduklarını ve sonra uyandıklarını haber vermişler, kavimleri de onların söylediklerini gerçek dışı kabul etmişler ve bunun üzerine yüce Allah da peygamberlerin vâdettikleri ve Ashâb-ı Kehf'e dair kendilerine verdikleri haberin hak ve gerçek olduğunu bilsinler diye onları haberdar ettik demiştir.

İkinci yoruma göre onlar, muhtemelen öldükten sonra dirilmeyi ve kıyâmeti inkâr ediyorlardı. Peygamberler, kendilerine onların öldükten sonra diriltileceklerini haber veriyordu. Allah Teâlâ Ashâb-ı Kehf hakkında bilgi verdi ki öldükten sonra dirilmenin ve kıyâmetin hak olduğunu bilsinler. Çünkü Ashâb-ı Kehf'in beslenecekleri herhangi bir gıda maddesi, yiyecekleri yemek ve hayatiyetlerini sürdürecekleri herhangi bir şey olmaksızın nefislerinin üç
yüz sene veya daha fazla uyku halinde bırakılmasındaki mûcize [§]ölüleri di- 35
riltmekten ve çürümüş un ufak olmuş kemikleri bir araya getirmekten daha fazla ve daha büyük (bir mûcize) değilse ondan aşağıda da değildir. Çünkü nefislerin gıda almaksızın üç yüz yıl veya daha fazla kalması şöyle dursun birkaç gün bile hayatta kaldığını görmemişlerdi. Ashâb-ı Kehf uykudan uyandırıldı ki öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenler, uzun bir süre beslenecekleri herhangi bir gıda maddesi olmadan nefisleri tutmaya kâdir olan varlığın ölüleri diriltmeye ve canlandırmaya da kâdir olduğunu anlasınlar. Ya da başta belirttiğimiz üzere geçmiş peygamberler, sanki kavimlerine Ashâb-ı Kehf kıssasını haber vermişler, onlar da bu peygamberleri yalanlamışlar, bunun üzerine Allah Teâlâ da onların kendilerine verdikleri haberlerin hak ve doğru olduğunu öğrensinler diye Ashâb-ı Kehf'in haberlerini ve başlarından geçenleri haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öte yandan daha önce geçen bu haberler ve kıssalar, Kur'ân'da Hz. Peygamber'in delili ve peygamberliğini ispat etmeye dair bir kanıt olsun diye belirtilmiştir. Dolayısıyla Kur'ânda beyan edilmemiş, açıklığa kavuşturulma-

mış ve tefsir edilmemiş bir hususta kesin olarak şöyledir diye hüküm vermek caiz değildir. Çünkü bu tavırda Allah Teâlâ'ya iftira atma korkusu vardır. Böyle bir mevzuda Kur'ân'da zikredilenden fazla da eksik de söylenemez. Çünkü söylenecek şeyler, onların kitaplarında anlatılanlara muhalif olabilir. Ve bu durumda da yapılan açıklamada ne delil olma özelliği kalır ne de bir işaret.

Eğer denilirse ki: Onlar peygamberlerin kendilerine haber verdikleri şeylerin hak olduğunu nasıl bildiler? Çünkü Allah'ın vâdinin hak olduğunu inkâr etmiyorlardı. Fakat peygamberlerin kendilerine vâdettiklerinin ve haber verdiklerinin Allah tarafından yapılmış bir vâd ve verilmiş bir haber değil de kendi kafalarından uydurma şeyler olduğunu zannediyorlardı.

Buna şöyle cevap verilir: Peygamberlerin verdikleri haberlerin hak olduğunu birkaç yönden anlamışlardır. Birincisi; yiyecek bir şeyler almaya gönderilen kişinin elinde gördükleri dirhemlerin eskiden basılmış para olmasıdır. Gerçi bu paraların Ashâb-ı Kehf'in elindeki dirhemler değil de yiyecek satın almaya gelen o kişinin biriktirdiği dirhemler olmaları da mümkün olmakla birlikte yine de delillerden biri buydu. Onlar bu kişinin elindeki dirhemlerin Ashâb-ı Kehf'e ait olduğu yolundaki beyanını tasdik ettiklerine göre peygamberlerin söylediklerini tasdik etmek daha uygun ve haberleri inanılmaya daha lâyıktır.

İkincisi, yiyecek almaya gelen kişiyi görünce Allah Teâlâ'nın onları normalin dışında uzun bir süre uyutmuş, her türlü zarar, rahatsızlık ve bozulmadan korumuş olduğunu, yiyecek ve içecek maddesi olmaksızın hayatta bıraktığını anladılar. İnsanların yemeden içmeden -bu kadar süre hayatiyetlerini sürdürmeleri şöyle dursun- bundan daha az bir sürede de çoğunlukla hayatta uzun süre kalamayacaklarını ve hayatiyetlerini sürdüremeyeceklerini biliyor-
36 lardı. [§]Buna bağlı olarak anladılar ki sözü edilen canları korumaya ve hayatta bırakmaya kâdir olan bir varlık, diriltmeye ve canlandırmaya da kâdirdir, olmasını istediği bir şeyi gerçekleştirmekten aciz değildir ve O dilediğini yapar.

Üçüncüsü, Allah Teâlâ'nın onları uzun bir süre uyuttuğunu ve bütün âfetlerden koruduğunu sonra da diriltip canlandırdığını görünce kendilerine verilen haberin hak olduğunu anladılar. Yüce Allah, onları ancak umut edilen bir akıbet ve hedeflenen bir hikmet için uyutmuş ve uyandırmıştır. İnsanların yaşatılmaları ve öldürülmeleri de aynı şekilde ancak umut edilen bir akıbet ve hedeflenen bir hikmet içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir zaman insanlar aralarında Ashâb-ı Kehf'in durumunu tartışıyorlardı. Onların kendi aralarında durumlarına dair ne konuştuklarını bilmiyoruz. **Dediler ki: Üzerlerine bir bina yapın.** Ya da onlar, Ashâb-ı Kehf'in mağaraya sığınma sebepleri üzerinde tartışıyorlardı. Öyle anlaşılıyor ki tartışmaları, mâbet ve başka bir mekân olarak belirtilen bina hakkındaydı. Bu tartışmanın onların uyuma süreleri hakkında cereyan etmesi muhtemel olduğu gibi, sayılarına ve buna benzer başka bir şeye dair olması muhtemeldir. Fakat bu konuda şudur diye kesin hüküm vermek mümkün değildir. Çünkü tartışanlardan biri **Rab'leri onları daha iyi bilir** ifadesini kullanmaktadır.

Onların yöneticileri ise 'Bizler, kesinlikle onların yanı başına bir mâbet yapacağız' dediler. Bu beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. [Birincisi,] onların yanı başına mâbet yapma isteği, orada Ashâb-ı Kehf'i anarak değer verme ve yüceltme amacına yönelik olabilir. Allah Teâlâ'nın onlara değer verdiğini anladıkları için yakınlarında bulunup buranın o gençleri kendilerine hatırlatmasını istemiş olabilirler. [İkincisi], ya da kendileri ibadet etmek için Ashâb-ı Kehf'in yanı başına bir mâbet yapmak istemiş de olabilirler. Böylece onların bereketlerine ulaşma ve buna benzer bir gaye ile yakınlarında Allah Teâlâ'ya ibadet etmek istemiş olabilirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

سَيَقُولُونَ ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ
رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبّ۪ٓي اَعْلَمُ
بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا قَل۪يلٌ فَلَا تُمَارِ ف۪يهِمْ اِلَّا مِرَٓاءً ظَاهِرًا وَلَا
تَسْتَفْتِ ف۪يهِمْ مِنْهُمْ اَحَدًا ﴿٢٢﴾

22. "(Sonra gelenler) ***bilmedikleri konuda karanlığa taş atar gibi tahminler yürüterek, 'Onlar üç kişidir, dördüncüleri de köpekleridir' diyecekler; 'Beş kişidir, altıncıları köpekleridir' diyecekler. 'Onlar yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir' diyecekler. De ki: 'Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!'"***

(Sonra gelenler) bilmedikleri konuda karanlığa taş atar gibi tahminler yürüterek, "Onlar üç kişidir, dördüncüleri de köpekleridir" diyecekler; "Beş kişidir, altıncıları köpekleridir" diyecekler. "Onlar yedi kişidir, seki-

zincisi köpekleridir" diyecekler. Bazıları şöyle demiştir: Ashâb-ı Kehf, yedi kişiydi, sekizincileri köpekti. Çünkü âyet metninde üç ve beş rakamları belirtildikten sonra "karanlığa taş atar gibi" mealindeki ifade geçmektedir. Bunun anlamı, gaybı taşlamak ve zanda bulunmaktır. Bazıları ise bilmeden gaybı açıklamaya çalışmaktır demişlerdir. Ancak bu tabir "yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir" denilirken kullanılmamıştır. İbn Abbâs (r.a) da böyle söylemiş-
37 tir. [§]Çünkü o, "Ben Allah Teâlâ'nın istisna ettiği[91] ve bilgisi çok az olanlardan biriyim. Ashâb-ı Kehf yedi kişiydi ve sekizincileri köpekleriydi" demiştir[92]. Her halde İbn Abbâs "Ben, (âyette) belirtilen rakamlara dayanarak zanna en az yer veren ve hüküm verenlerden ya da Hz. Peygamber'den (a.s.) naklen en az haber duyanlardan biriyim" demek istemiştir. Hasan-ı Basrî, Ebû Bekir [el-Esam][93] ve başkaları şöyle der: Cenâb-ı Hak, "Onların sayısını Rabb'im daha iyi bilir" ifadesini kullanmış, sonra da kullarından az bir kısmını, onlar hakkında bilgisi bulunanlar olarak istisna etmiştir. Sayıca az olanların meleklerden mi yoksa insanlardan mı olduklarını bilmediğimiz gibi, kim olduklarına dair da mâlumatımız da yoktur. Netice olarak onların kim olduklarını ve sayılarının kaç olduğunu bilmiyoruz[94]. Bizim kanaatimiz de bu doğrultudadır. Zaten yüce Allah da **Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!** buyurmakta ve peygamberine onlar hakkında herhangi bir kimseden bilgi istemesini yasaklamaktadır. Çünkü bu konunun onların kitaplarında açıklanmamış olma ihtimali vardır. Netice olarak Allah Teâlâ yalancılıkla suçlanmasını hoş görmediği için peygamberine bilgi vermemiş olabilir[95].

---

91 İbn Abbâs, "Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır" beyanına işaret etmektedir.

92 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 150; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 78.

93 Adı, Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysân el-Esam'dır (ö. 225/840). Mütezile mezhebine mensup fakih ve müfessirdir. Kendisinin tefsiri vardır. Ayrıca usûl ilminde *Makâlât* isimli eserle, *Munâzarât maa'l-Allâf* isimli eserleri vardır. Ebû Bekir el-Esam'dan Râfizî görüşlü olduğu ve Allah'a cisim isnat ettiği (tecsîm) konusunda haberler zikredilir (bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, III, 519).

94 Dr. Muhammed Abdürrahîm'in tahkik ettiği Hasan-ı Basrî tefsiriyle, Taberî ve İbn Kesîr tefsirlerinde herhangi bir açıklama bulamadım.

95 "Bundan dolayı sözü edilen bu olay ve diğer kıssalar hakkında Kur'an'da zikredilse bile mütevatir olarak sabit olmadığı sürece kesin olarak şöyledir demiyoruz. Çünkü söz konusu kıssalar onların kitaplarında belirtildiği gibi gerçekleşmiş olabilir. İşaret ettiğimiz bu kıssalar, Kur'an'dan sadece Hz. Peygamber'in peygamberliğine delil ve peygamberliğinin ispatı için bir hüccet olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'den mütevatir olarak nakledilenler hariç kitapla sabit olmayan bir şey hakkında kesin konuşmuyoruz. Zira zikredilenlere ilâve veya onları eksiltme endişesi vardır. Bu durumda o kıssalar, kendi kitaplarında aksini iddia ettikleri için Hz. Peygamber'i destekleyen bir delil olmaktan çıkar ve onun aleyhine bir delile dönüşür" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 465b).

Öte yandan Ashâb-ı Kehf'in hangi zamanda yaşadıkları da ihtilaflıdır. Bazıları Hz. İsâ'dan sonra Hz. Muhammed dünyaya gelmeden önce yaşadıklarını söylerken bazıları bu olay, Hz. Mûsâ'nın peygamber olarak gönderilmesinden önceydi demiştir. Hasan-ı Basrî, Ebû Bekir el-Esam ve onların görüşleri bu doğrultudadır. Bu yaklaşım doğruya daha yakındır. Çünkü (kâfirler) Ashâb-ı Kehf hakkında, sadece Tevrat'a inananlar, yani yahudiler soru sormuşlardır. Bu durumda Ashâh-ı Kehf'in Hz. İsâ'dan sonra gelmiş olması ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü yahudiler İncil'e inanmıyorlardı.

Müfessirlerin "Ashâb-ı Kehf'in isimleri şunlardı ve sayıları şu kadardı" diye yaptıkları açıklamalar, ancak sahih bir rivayet olursa kesinlik kazanabilir. Allah Teâlâ onların sayılarını kendisinin daha iyi bildiğini ve bu konuda sayıları az bir grup hariç kimseye bilgi vermediğini açıklamaktadır. Zaten bizim onların isimlerini ve sayılarını öğrenmeye ihtiyacımız da yoktur. Olsaydı Allah Teâlâ kitaplarda bunları beyan etme işini kendi üstüne alır ve açıklardı.

İbn Kuteybe "racmen bi'l-ğayb" (رَجْماً بالغيب) tabiri hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "Racmen bi'l-ğayb", gayba dair bir konuda zan ile tahmin yürüterek, yani zanna dayanarak sayı ve isim söylemektedirler[96]. Bazıları da bu tabire "gayba taş atarak", yani kesin bir kanaate dayanmayarak mânası vermişlerdir. "Zannen bi'l-ğayb" (ظنا بالغيب) ile "kazfen bi'l-ğayb" (قذفا بالغيب) aynı şeydir.

[§]"Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme" be- 38
yanından 24. âyette yer alan "Allah izin verirse demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' deme!" cümlesine kadar geçen ifadelerde ki hitap, hiçbir kimse bir başkasından daha öncelikli olmaksızın bütün insanlara yapılmış olabilir. Bu cümle, gerçeği açıklama dışında kâfirlerle tartışmaya girmeyi bırakma ve aynı şekilde Ashâb-ı Kehf hakkında kimseden bilgi istememek gerektiğini öğretme mahiyetinde söylenmiş bir cümledir. Bunun yanında Cenâb-ı Hak onlara "inşallah" demeden herhangi bir vaatte bulunmamalarını öğretmekte ve bunun terbiyesini vermektedir.

Yukarıdaki cümlelerde hitabın Resûlullah'a (a.s.) yönelik olması da muhtemeldir. Fakat Hz. Peygamber bu konuda kimseyle tartışmamış, hiç kimseden bilgi istememiş ve inşallah demeden vâdde bulunmamıştır. Yüce Allah'ın bu cümlelerde Resûl-i Ekrem'e (a.s.) hitap etmesi insanların bu edep ve terbiyeyi kendileri açısından hayata geçirmeleri içindir. Buradaki ifade Cenâb-ı Allah'ın

96 İbn Kuteybe, *Tefsîrü ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 266 (Kesin bir bilgi olarak değil, zanna dayanıp tahmin yürüterek der).

"Sakın müşriklerden olma"[97] meâlindeki beyanıyla ve benzeri cümlelerle müminlere hitap etmesine benzer. Allah Teâlâ'nın böyle hitap etmesi, Resûl-i Ekrem'in (a.s.) şirk koşmasından ya da müşriklerden birisi olmasından dolayı değil, fakat daha önce sözünü ettiğimiz amaçlara yönelik olmasından dolayıdır.

Ayrıca **Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme** meâlindeki beyan hakkında da ihtilaf edilmiştir. Bazıları, tartışma konusunun Ashâb-ı Kehf'in durumuyla ilgili olduğunu söylemiştir. Buna göre mâna şöyle olur: Ashâb-ı Kehf hakkında kitaplarında bulunan açıklama hariç, onlarla tartışmaya girme ve kimseden onlarla ilgili bilgi isteme. Çünkü sen onların kitaplarında bulunmayan şeyler hakkında kendileriyle tartışmaya girersen söylediklerini yalan sayarlar. (Onun için) kitaplarında yer alan kadarıyla tartış. Bu yaptığımız açıklama tartışma konusunun [Ashâb-ı Kehf hakkında] olması durumunda geçerlidir. Eğer konu Ashâb-ı Kehf'ten başkaları hakkında olursa bu durumda yeni bir tartışma açma ve yeni bir münakaşa mahiyetinde olur. Böyle olursa âyetin, iki mânaya muhtemel hale gelir. Bunlardan birincisine göre mâna **onlarla** gayet açık olan şeyler ve açıkça bildikleri hususlar dışında **tartışmaya girme** şeklinde olur. Açıkça bildikleri hususların bir benzeri, putların herhangi bir zarar ve fayda vermedikleri, bir şey duymadıkları ve buna benzer başka özelliklerdir.

39 [§]İkincisi, onlarla hikmetin incelikleri ve latifeleri ile tartışma! Fakat peygamberlerin gözle görülür alâmetlerle onlarla tartıştıkları gibi açık ve gözle görülür şeylerle tartış, latif ve ince olanlarla değil.

Ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme. Bu beyan, filozofların kitaplarına ancak ne yazılmış diye bakmanın caiz olduğunu gösterir. Çünkü filozofların eserlerinde, Kur'ân'a muhalif olan görüşler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kitaplardan Kur'ân'a uygun olanlar alınır diğerleri terkedilir.

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَايْءٍ اِنّ۪ى فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًاۙ ﴿٢٣﴾ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ
وَاذْكُرْ رَبَّكَ اِذَا نَس۪يتَ وَقُلْ عَسٰٓى اَنْ يَهْدِيَنِ رَبّ۪ى لِاَقْرَبَ مِنْ
هٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾

[97] "De ki: 'Bana müslüman olanların ilki olmam emredildi ve sakın müşriklerden olma (denildi)'" (el-En'âm, 6/14).

23-24. "'Allah izin verirse' demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' deme! Unuttuğun takdirde Rab'bini an ve 'Umarım Rabb'im bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir' de."

[İnşallah Demeden Konuşmak]

'Allah izin verirse' demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' deme! Bu hitabın mânası, zâhirine göre olsaydı "Hiçbir şey için 'Allah'ın dilemesi hariç şu işi yarın yapacağım' deme" cümlesi, "Allah dilemesi hariç" diyerek söz vermeyi (emretme değil) yasaklama mânasına gelirdi. Bu ilâhî beyanın mânası bu olmadığı için müfessirler cümleye gizli bir "inşâallâhu" (إن شاء الله) fiili takdir ederek cümleyi "Allah dilerse cümlesini kullanmadan hiçbir şey için şu işi yarın yapacağım deme" şeklinde anlamışlardır. Bu da bize hitabın zâhirî mânasına göre değil, fakat hikmetin ve delilin gereğine göre yorumlanması gerektiğini gösterir. Sonra Allah Teâlâ kulun "Allah dilerse" demeden söz vermesini yasaklamıştır. Bazıları yeminleri vâdlere kıyaslamış ve kişinin yemin ederken "Allah dilerse" diye istisna getirmesi gerekir demişlerdir. Ancak bu yanlış bir kıyastır. Çünkü yeminler, Allah Teâlâ'ya saygı göstermek ve O'nu yüceltmek için yapılır. Bu yüzden yemin ederken "Allah dilerse" ifadesinin kullanılması emredilmemiştir. Çünkü "Allah dilerse" demek söz konusu yüceltmeyi zedeler. Ayrıca bu konuda şöyle bir rivayet de vardır: "Yemin edeceğiniz zaman Allah adına yemin edin. Babalarınızın ve tâğutların üstüne yemin etmeyiniz"[98]. Cenâb-ı Hak, kendisinden başkası adına yemin etmeyi, onu yüceltme anlamına geldiği için yasaklamıştır. Ama bir şeyi vâdetmeye gelince bu, fiili kendine izafe etmek demektir. Oysa kul gerçek mânada vâdettiği şeyi yapmaya malik
değildir. [§]Bundan dolayı yüce Allah, kul vâdini yapmayınca vâdinden dön- 40
müş duruma düşmesin diye sözünün arkasından "Allah dilerse" cümlesinin getirilmesini emretmiştir. Peygamberlerin de aynı şekilde bir şeyi vâdettikleri zaman "Allah dilerse" dedikleri rivayet edilir. Hz. Mûsâ'nın "İnşallah sen beni sabreder bulacaksın"[99] şeklindeki ifadesi buna örnektir. Sonra Hz. Mûsâ sabredemeyince karşılaştığı kul, onu sabretmemekle azarlamamıştır. Eğer bu yemin olsaydı, arkadaşının "Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin"[100] diye

---

98 Hadisi bu lafızla bulamadım. Fakat aynı mânada iki hadis vardır. Birisi "Kim Allah'tan başkası üstüne yemin ederse küfre girmiş ya da şirk koşmuştur" hadisidir (Tirmizî, "Nüzûr", 9; Nesâî, "Eymân", 4). Diğeri de "Dikkat ediniz! Kim yemin edecekse ancak Allah adına etsin" şeklindeki rivayettir (Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 26; "Tevhîd", 13; Tirmizî, "Nüzûr", 9).

99 "İnşallah sen beni sabreder bulacaksın. Senin sözünden dışarı çıkmam" (el-Kehf, 18/69).

100 el-Kehf, 18/67, 72, 75.

çıkışması gibi kendisini azarlardı. Nebî ve resûller yemin etmişler, ancak hiç birinin "Allah dilerse" diye istisna getirdiği belirtilmemiştir. Bu da bize "Allah dilerse" demenin yapılan vâdlerde gerekli, ama yeminlerde gereksiz olduğunu göstermektedir.

'Allah izin verirse' demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' deme! Bu beyan, hiçbir şeyin Allah Teâlâ'nın dilemesi olmaksızın vücuda gelmeyeceğine dair bir delildir. Çünkü bu cümlede yüce Allah, "Allah izin verirse" deme çağırısında bulunmaktadır. Sonra vâdedilen şey söz verilenin aksine gerçekleştiği zaman Hz. Peygamber vâdinden dönmüş olmuyor. Bu da bize Allah Teâlâ'nın böyle dilediğini, bir şey dilemediği zaman onun vücuda gelmeyeceğini gösteriyor. Çünkü meydana gelen Cenâb-ı Hakk'ın dilemediği bir şey olsa ya da bir şeyi dilese de vücuda gelmese bu takdirde "Allah izin verirse" cümlesinin herhangi bir mânası kalmaz. Çünkü kulun dilemediği vücuda gelmiş, dilediği ise meydana gelmemiştir. Bu da bize şunu gösteriyor: O dilerse var olur, dilemediği vücuda gelmez. Bu beyanda, Allah Teâlâ'nın itaat olmayan fiilleri de dilediğine dair delil vardır. Çünkü Resûlullah'ın (a.s.) itaat olmayan şeyi vâdetmediği, aksine söz verdiği şeylerin hep Allah'a itaat olduğu bilinen hususlardandır. Allah Teâlâ, ilâhî beyanda söylenmese ve belirtilmese de bütün itaatları dilemiş ve irade etmiştir. Çünkü bilginler şöyle der: Allah Teâlâ kulun bütün itaatini ve hayrını diler. İtaat olmayan şeyi dilemeseydi "Allah dilerse" diye istisna getirmezdi. Çünkü biliniyor ki O, bunu dilemiştir. İstisna getirmesi, kulun itaat olmayan şeyi tercih ettiğini bildiği zaman bunu dilediğini göstermektedir. Bu da Mûtezile'nin aleyhine bir delildir.

Eğer denilirse ki: Hz. Peygamber'e (a.s.) vâdde bulunurken "Allah izin verirse" diye istisna getirmesinin emredilmesi, vâdini yerine getirmeden ölme ihtimali ya da gücünü kaybedip verdiği sözü yerine getirmekten aciz duruma düşmesi ihtimalinden dolayıdır.

41 [§]Buna şöyle cevap verilir: Bu meselede zan ve tahayyüle yer yoktur. Tam aksine burada zikredilmese de imkân dâhilinde olması ön şarttır. Meselâ bir insana imkân dâhilinde olmadığı için uçması emredilmez. Aynı şekilde emredilen ve yasaklananların tümü imkân dâhilinde olduğu takdirde emredilir ve yasaklanır. Mümkün olmak, belirtilmese de şart koşulmuş gibidir. Yapılan vâdler, yeminler ve başka şeyler de hep bu prensip üzeredirler.

Yukarıdaki hitapta kastedilenin Hz. Peygamber'den başkası olması da mümkündür. Hatta bu ihtimal daha ağır basmaktadır. Çünkü Resûl-i Ekrem'in bir şeyi vâdedip de "Allah dilerse" dememesi ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü

o, Allah Teâlâ'nın dilemesi ve iradesi olmadan hiçbir şeyin var olmayacağını bilir. Ama Hz. Peygamber'den başkasının bunu bilmemesi mümkündür. Bundan dolayı âyetteki hitabın ondan başkasına yönelik olması daha önceliklidir. Dolayısıyla "Allah dilerse" cümlesinin Hz. Peygamber tarafından söylenmesi, onlara bildirme ve öğretme amaçlıdır denilebilir.

Unuttuğun takdirde Rabb'ini an. Bu cümle iki mânaya gelebilir. Birinci ihtimale göre mâna şöyle olabilir: Rabb'ini unuttuktan sonra hatırladığın zaman onu an. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zâlimler topluluğu ile oturma"[101]. İşte "Unuttuğun takdirde Rabb'ini an" beyanı da böyledir.

İkinci ihtimale göre mâna şöyle olabilir: Cümlenin başında "Allah dilerse" demeyi unuttuğun takdirde sonunda söyle. Çünkü Hz. Peygamber'in konuşmaya başlarken teberrüken "Allah dilerse" demesi müstahaptı. Cümlenin başında "Allah dilerse" demeye "inşallah doğrusunu buluruz"[102] mealindeki âyet örnektir. Örnek verilen âyette yahudiler, önce "inşallah" diyerek istisna yapmakta sonra da söz vermektedirler. Böyle davranmak müstehaptır. Allah Teâlâ âdetâ şöyle demektedir: Sözün başında Rabb'ini anmayı, yani "inşallah deme"yi unuttuğun takdirde sonunda an. Bu ifade Zâhirîler'in aleyhine delil olur. Çünkü Kur'ân'ın zâhirî ifadesi, unuttukları takdirde Allah'ı anmaları yükümlülüğünü getirmektedir. Oysa unutma halinde olan hiç kimse bir şeyi yapmakla mükellef değildir. Âyetten unutma halinde olan kişinin Allah'ı anma yükümlülüğü altında olduğu anlaşılmadığına göre bu bize ifadenin zâhirî mânası doğrultusunda değil de doğru ve hikmetin gereğine göre anlaşılması gerektiğini göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Ve 'Umarım Rabb'im bana, doğruya bundan daha yakın yolu gös- 42
terir' de. Bazıları bu cümleyi şöyle açıklamışlardır: "De ki, umarım Rabb'im bana doğruya daha yakın yolu gösterir" meâlindeki beyan, benim resûl olduğuma en açık delil ve Ashâb-ı Kehf hakkında en ikna edici açıklamadır. Çünkü onlar Resûl-i Ekrem'e Ashâb-ı Kehf'in yapıp ettiklerini ve durumlarını soruyorlar ve onun peygamberliğini ve doğruluğuna buradan delil getiriyorlardı. Resûl-i Ekrem de onlara şöyle diyordu: Rabb'im bana peygamberliğimi kanıt-

---

101 "Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar kendilerinden uzak dur. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zâlimler topluluğu ile oturma!" (el-En'âm, 6/68).

102 "Yine, 'Bizim için Rabb'ine dua et de onun nasıl bir şey olduğunu bize iyice açıklasın; çünkü bu sığır bize ayırt edilemez geldi; inşallah doğrusunu buluruz' dediler" (el-Bakara, 2/70).

layan mûcize gösterdi. Bu, sizin benden istediğinizden daha açık ve kalpleri daha fazla ikna eden bir mûcizedir. Çünkü onun peygamberliğine dair duyusal mûcizeleri vardı.

Hasan-ı Basrî der ki: "Asâ" (عَسَى) kelimesi, yüce Allah tarafından söylendiğinde kesinlik ifade eder[103]. Buna göre anlam şöyle olur "Rabb'im bana doğruyu ve isabetli olanı gösterdi". Hasan-ı Basrî dışındaki müfessirler ise şöyle derler: Resûl-i Ekrem onlara sordukları sorunun cevabını ertesi günü vereceğini vâdederek "Umarım Rabb'im bana söz verdiğim zamandan daha erken gösterir" demiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَبِثُوا فى كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا ﴿٢٥﴾

25. "Onlar mağaralarında üç yüzyıl kaldılar, buna dokuz yıl da ilâve ettiler."

[Ashâb-ı Kehf'in Mağarada Kalış Süresi]

Onlar mağaralarında üç yüzyıl kaldılar. Bazıları, bu âyetin "Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir diyecekler"[104] meâlindeki beyan ile alakalı olduğunu ve bunun üzerine Allah Teâlâ'nın da Hz. Peygamber'e "Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir"[105] demesini emrettiğini söylemişlerdir. Bazıları da bu cümlenin Allah Teâlâ'nın cümlesi olduğunu ve kendilerine zikredilen süre kadar mağarada kaldıklarını haber verdiğini ifade etmişlerdir.

---

103 Ben bu ifadeyi Hasan-ı Basrî'den nakleni bulamadım. Fakat Süyûtî "Asâ kelimesi Allah tarafından kullanılırsa kesinlik anlamına gelir" şeklinde bir kaideyi İbn Abbâs ve Mücâhid'e dayandırır. Süyûtî şöyle der: İbn Ebû Hâtim'in Süddî'den nakline göre Ebû Mâlik şöyle demiştir: "Kur'anda geçen bütün asâ kelimeleri kesinlik ifade eder. Ancak iki "asâ" kelimesi bundan müstesnadır. Birisi Tahrîm sûresinde geçendir. "Asâ rabbuhû in tallekakünne" (عَسَى ربه إن طلقكن) "Eğer sizi boşayacak olursa Rabb'i ona, sizin yerinize sizden daha iyi olan, Allah'a teslimiyet gösteren, yürekten inanan, içtenlikle itaat eden, tövbe eden, kulluk eden, dünyada yolcu gibi yaşayan, dul ve bâkire eşler verebilir" (et-Tahrîm, 66/5). Diğeri de İsrâiloğulları hakkındadır. "Asâ rabbukum en yerhamekum" (عسى ربكم أن يرحمكم) "Umulur ki Rabb'iniz size acır" (el-İsrâ, 17/8). İbnu'l-Münzir'in nakline göre Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: Asâ iki şekildedir. Birincisi; kesin bir husustadır. "fe asâ en yekûne mine'l-müflihîn" (فعسى أن يكون من المفلحين) "Tövbe edip iman eden ve iyi işler yapan kimseye gelince, işte onun kurtuluşa erenler arasında olması umulabilir" (el-Kasas, 28/67). Diğeri ise kesin anlamına değildir. "Ve asâ en tekrehû şey'en ve hüve hayrun lekum" (وعسى أن تكرهوا شيئا وهو خير لكم) "Hakkınızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz" (el-Bakara, 2/216). Müminin hoşlanmadığı şeylerin tümü onun için hayırlı olmadığı gibi sevdiği şeylerin hepsi de kendisi için kötü değildir (Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 587).

104 el-Kehf, 18/22.

105 el-Kehf, 18/22.

[§]**Buna dokuz yıl da ilâve ettiler.** Bazıları, âyette geçen "dokuz"dan maksadın "dokuz yıl" olduğunu söylemişlerdir. Fakat âyette, yüce Allah'ın "dokuz yıl" veya "dokuz ay" ya da "dokuz gün" den hangisini kastettiğinin beyanı yoktur. Onun için Cenâb-ı Hakk'ın şu veya bu miktarı kastettiğini bilmiyoruz. Peygamberine "Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gizli bilgisi O'na aittir"[106] demesini emretmesi gibi bu konuda da işi Allah Teâlâ'ya havale ederiz.

Yüce Allah "üç yüz sene" derken neden "sene" kelimesini "sinîn" (سِنِينَ) şeklinde çoğul getiriyor. Halbuki "Selâsu mieti raculin" (ثلثمائة رجل) ve "selâsu mieti dirhemin" (ثلثمائة درهم) ve benzeri ifadelerde olduğu gibi "selâsu mieti senetin" (ثلثمائة سنة) demesi gerekmez miydi şeklinde gelecek bir soruya Arap edebiyatına vakıf bazı kimseler şöyle cevap vermişlerdir: Allah Teâlâ bu âyette "üç yüz" (selâsumie) sayısının sayılanını "sinîn" kelimesi olarak belirlememiş, fakat sayının "selâsumie" (üç yüz) kelimesiyle sona ermesini istemiştir. Bu yüzden sayının sonu "selâsu mietin" şeklinde tenvinlidir. Sayıyı bitirdikten sonra da bu "üçyüz" rakamının sayılanını cümlenin baş kısmından ayrı olarak "sinîne" şeklinde getirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَبْصِرْ بِهٖ وَاَسْمِعْ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهٖ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فٖي حُكْمِهٖٓ اَحَدًا ﴿٢٦﴾

26. "De ki: 'Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gizli bilgisi O'na aittir. O öyle bir duyar, öyle bir görür ki! (O kadar olur!) ***Onların Allah'tan başka bir yöneticisi yoktur. O, kendi hükümranlığına kimseyi ortak etmez.'"***

De ki: Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. Bu beyan, daha önce dediğimiz gibi onların mağaralarında kaldıkları sürenin bilgisini Cenâb-ı Hakk'a havale etmektedir.

Göklerin ve yerin gizli bilgisi O'na aittir. Bu cümlenin üç mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, "Gizliyi ve açığı bilendir"[107] meâlindeki beyanda olduğu üzere gökte ve yerde bulunanların gizli bilgisi O'na aittir anlamı kastedilmiş olabilir.

---

106 el-Kehf, 18/26.

107 el-En'âm, 6/73; el-Haşr 59/22.

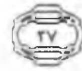
İkincisi, göklerde ve yerde bulunanların birbirlerine gizledikleri ve sır olarak açtıkları şeylerin bilgisi O'na aittir anlamına gelebilir.

Üçüncüsü, âyete göktekilerin ve yerdekilerin gördükleri şeylerin gizli bilgisi O'na aittir mânası verilebilir. Çünkü bizzat gördükleri ve şahit oldukları şeylerde onların bilmedikleri gizli bilgi ve sır vardır. Meselâ bizzat gördükleri ve güneş olduğunu anladıkları gök cismi buna örnektir. Bu cismin güneş olduğunu biliyorlar. Fakat güneşin yaratıklara elverişli ve faydalı kılan özelliğinin ne olduğunu bilmiyorlar. Ay için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Göklerde ve yerde bulunanlar, bu cisimleri bizzat izlemişler, fakat bunları başka nesnelere faydalı hale getiren ve onlara menfaat sağlayan özelliğin ne olduğunu anlayamamışlardır. İşitme, görme, akıl yürütme vb. duyular için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Onlar bu duyuları zâhirî halleri üzere tanımışlar, fakat bunların hangi özelliğine dayanarak işittiklerini, gördüklerini ve anladıklarını keşfedememişlerdir. Dolayısıyla yüce Allah şöyle demiş olmaktadır: Müşahede ettiğiniz bu varlıkların gizli bilgisi O'na aittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

44 [§] **O öyle bir duyar, öyle bir görür ki! (O kadar olur!)** Bu üslup, bir şeyin en son noktaya, zirveye ve en üst dereceye ulaşmasının anlatımında kullanılır. Bir kimse cömertlikte zirveye çıkmışsa "ekrim bihî min fulânin" (أكرِمْ به مِن فلانٍ) "Filan ne cömert!" denilir. Bir kimse de güzelliğin zirvesindeyse aynı kalıpla "ahsin bihî min fülânin" (أحسِنْ به مِن فُلانٍ) "Filan ne güzel!" ifadesi kullanılır. Buna göre âyette geçen "Ebsır bihî ve esmi'" (أبصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ) ifadesi, Allah Teâlâ'nın bilgide en son zirvede olduğunu, insanların bilmedikleri ve müşahede ettikleri şeyleri bildiğini ifade eder. Cenâb-ı Hak, onların yaptıkları fiilleri öyle bir görür ki! Ağızlarından çıkan sözleri öyle bir duyar ki! (O kadar olur!) Yani Hak Teâlâ, yapmadıkları ve söylemedikleri şeylerden onların bilmediklerini bilir. Allah, yapmadıklarını ve söylemediklerini bildiğine göre söylediklerini ve yapıp ettiklerini haydi haydi bilir. Burada yüce Allah onları hareketleri ve sözleri konusunda uyarmaktadır. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.

Onların Allah'tan başka bir yöneticisi yoktur. Bu beyanın "Onların Allah'tan başka ilâhları ve Rab'leri yoktur" anlamında olması muhtemeldir. Bir diğer ihtimal de şu anlama gelmesidir: "Onların Allah'tan başka hidâyetlerini ve başarılarını üstlenecek kimseleri yoktur." Ya da şu anlama gelir: "Onların Allah'tan başka zaferi ve yardımı üstlenecek kimseleri yoktur." Bir başka ihtimal de şöyledir: "Onların Allah'ın intikamını ve azabını üzerlerinden kaldırmayı üstlenecek O'ndan başka kimseleri yoktur." *En doğrusunu Allah bilir.*

O, kendi hükümranlığına kimseyi ortak etmez. Bu beyanın şu anlama gelmesi muhtemeldir: "O, ilâhlığına ve rabliğine kimseyi ortak etmez". **O, kendi hükümranlığına kimseyi ortak etmez** meâlindeki beyanın, şu mânaya gelmesi de muhtemeldir: Hüküm O'nundur. O'ndan başka hiç kimsenin hüküm verme yetkisi yoktur. Onlara düşen, hüküm verirken Allah'ın hükmünün ne olduğunu araştırmaktır. Bu beyan O, takdirine ve yaratıkları hakkında yaptığı planlamaya kimseyi ortak etmez anlamına da gelebilir. Bir başka ihtimal de şudur: O, yaratıkları arasında yaptığı taksime kimseyi ortak etmez. Bu beyanın, O, peygamberlerin getirdikleri ve insanları davet ettikleri konulara dair hükmüne kimseyi ortak etmez anlamına gelmesi de muhtemeldir.

وَاتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَلَنْ تَجِدَ
مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا

27. "Rabb'inin kitabından sana vahyedileni oku! Onun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur. Ondan başka bir sığınak da bulamazsın."

Rabb'inin kitabından sana vahyedileni oku. Bu beyanda yer alan "Rabb'inin kitabı" tamlamasından maksat, levh-i muhfûz olabilir. Yani okunan (metluv) ve okunmayan (gayr-i metluv) ve Allah nezdinde bulunan levh-i mahfûzdan sana vahyedilenleri tebliğ et. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Sana indirileni tebliğ et"[108] Bunlar da Hz. Peygamber'e okunan (metluv) ve okunmayan (gayr-i metluv) türünden indirilen vahiylerin hepsidir. "Rabb'inin
kitabı" tabiriyle [§]Hz. Peygamber'e (a.s.) indirilen kitap, yani Kur'ân kastedil- 45
miş de olabilir. Buna göre mâna şöyle olur: Onlara bu kitabı oku. Kastedilen şayet belirttiğimiz anlam ise zikrettiğimiz Kur'ân, tilâvetiyle Allah'a yaklaşılan bir kitap olur.

"Rabb'inden sana indirileni tebliğ et" emriyle "Rabb'inin kitabından sana vahyedileni oku" buyruğunda, bizim gereğini yapmadığımız farz statüsünde bir yükümlülük vardır. Şöylesine ki; Cenâb-ı Hak resûlüne risâletini ve kendisine indirileni tebliğ etmesini emretmektedir. Dünyanın en uç noktasında ve en uzak diyarında bulunan kimselerce bile mâlumdur ki Resûlullah'ın (a.s.) söz konusu tebliği bizzat üstlenmesi mümkün değildir. Vefatından sonra

---

108 "Ey peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez" (el-Mâide, 5/67).

risâletini tebliğ etmesinin kendisine emredilmesi de mümkün değildir. Söz konusu risâleti tebliğ görevi, müslümanların ve onlarm yöneticilerinin üzerine bir vecibeydi. Ama onlar bu görevlerini ihmal etmişlerdir. Bundan dolayı *-en doğrusunu Allah bilir-* müslümanlarm dârülharbe ticaret maksadıyla ve dârülharp sakinlerinin de dârülislâma aynı şekilde ticaret gayesiyle girmelerine ruhsat verilmiştir. Bununla İslâm dininin onlar tarafından duyulması amaçlanmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, âhir zaman idarecilerinin dinine önem vermeyeceklerini, tebliğ etmeleri emredilen şeyleri tebliğ işini üstlenmeyeceklerini ve O'nun emrini yerine getirmeyeceklerini ve böylece Allah Teâlâ'nm delilinin onları bağlayacağını biliyordu. Yoksa söz konusu ticarete ve ticaretini yaptıkları mallara ne ihtiyaç vardı ki! Fakat işaret ettiğimiz hikmet dolayısıyla dârülharp ve dârülislâm sakinlerinin karşılıklı olarak birbirlerinin ülkelerine giriş ruhsatı verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur. Bazıları bu beyanı, Onun yasalarını değiştirecek hiç kimse yoktur şeklinde anlamışlardır. Çünkü Allah'ın, âyetlerini yalanlayanlara dair yasası helâk etmek, tasdik edenler hakkındaki yasası ise kurtuluştur. Helâk etmeyi ve kurtuluşu öne alması ve geri bırakması mümkün ise de O'nun ilâhî sünneti budur. Fakat sünnetin kendisine gelince, tıpkı "Allah'ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın"[109] meâlindeki beyanında belirtildiği üzere değiştirilmez ve onlardan sapma da olmaz.

Hasan-ı Basrî, **Onun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur** meâlindeki beyanı şöyle açıklamıştır: "Cenâb-ı Hakk'ın onlara dünyada vâd ve tehdidine konu olan eylemlere dair kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur. Bu hüküm, âhirette de değiştirilmez ve bundan sapma da olmaz. Çünkü Allah Teâlâ müminlere cenneti, kâfirlere de azabı vâdetmiştir. İşte bu değiştirilmez[110]. Bazıları ise **Onun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur** meâlindeki beyanda geçen "kelimeler"in Kur'ân olduğunu ve "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[111] meâlindeki beyanda ifade edildiği üzere onun değiştirilmeyeceğini, başkalaştırılmayacağını, ilâve ve eksiklik yapılmayacağı-
46 nı söylemişlerdir. [§]Bazıları da söz konusu "kelimeler"i Allah Teâlâ'nm dinini

109 "Halbuki kötülük tuzakları, kuranların ayağına dolaşır. Yoksa onlar öncekilere uygulanan yasalardan başkasını mı bekliyorlar? Allah'ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın" (Fâtır, 35/43).

110 Dr. Muhammed Abdürrahîm'in tahkik ettiği Hasan-ı Basrî tefsiriyle, Taberî ve İbn Kesîr tefsirlerinde Hasan-ı Basrî'ye nispet edilen açıklamayı bulamadım.

111 "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir" (Fussılet, 41/42).

teyit etmek için koyduğu ve getirdiği deliller ve kanıtlar diye açıklamışlardır. Bu deliller, kişinin müslüman olmasını ve İslâm dinini seçmesini gerektirir. Ancak kendisine eksik anlatılmışsa ya da delil sunulan şahıs inatçı ve üstünlük taslayan biri ise bu delillerin herhangi bir faydası olmaz. Ama kendisinde bu iki özelliğin bulunmadığı kişi kesinlikle İslâm'a girer[112]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müfessirler, **Onun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur** meâlindeki beyanın Ashâb-ı Kehf hakkında indiğini söylemişlerdir. (Buna göre Allah Teâlâ şöyle) diyor: Ey Muhammed! Ashâb-ı Kehf hakkında sana ne vahyettiğimizi soranlara haber ver. Vahyettiğimize bir şey ekleme, bir şeyini de eksiltme. Eğer bu âyet onlar hakkında inmişse Resûlullah (a.s.) onlara, kendisine vahyedilenden ve onlara dair indirilenden başkasını haber vermiyordu demek olur. Tercih edilmesi gereken yorum bizim belirttiğimizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ondan başka bir sığınak da bulamazsın. Bu hitap, zâhiren her ne kadar Resûl-i Ekrem'e (a.s.) yönelikse de -Kur'ân'ın birçok âyetini tefsir ederken söylediğimiz üzere- başkalarına da uyarı bağlamında gelmiştir. "Mültehaden" (مُلْتَحَدًا) kelimesine bazıları giriş yeri mânası vermişlerdir. Çünkü bu kökten gelen mezara "lahid" denilmesi, içine girilmesinden dolayıdır. Bazıları da "sığınak" mânasına geldiğini söylemişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ
وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ
مَنْ اَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ وَكَانَ اَمْرُهُ فُرُطًا ﴿٢٨﴾

28. "Rızâsını dileyerek sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster. Dünya hayatının çekiciliğine meylederek gözlerini onlardan çevirme! Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme!"

---

112 Semerkandî'nin ifadesi şöyledir: Bazıları "Onun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur" beyanını "Onun dinini teyit etmek için getirdiği hüccetlerini ve burhanlarını değiştirecek hiç kimse yoktur" şeklinde açıklamışlardır. Kim bu delilleri cahil bir kâfire sunarsa hak ve gerçek onun için açığa çıkar. Ancak anlatımda kusur edilir ya da delil sunulan kişi inatçı ve dik kafalı olursa gerçeği farkedemez. Ama bu iki sakatlık olmazsa delilleri dinleyenler hakikati görürler ve o kişi kesinlikle müslüman olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 466).

Rızâsını dileyerek sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster. Bu beyan, sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle birlikte olmak için sabret anlamına gelebilir. Bu durumda sabah akşam onlarla birlikte oturma emri, insanların bu iki vakitte birbiriyle oturma adetleri uyarınca onlara öğüt verme ve ilim öğretme amacına yönelik olur. Bu iki vakit, insanları öğüt alma ve ilim öğrenmekten alıkoyacak meşguliyetlerin bulun-
47 madığı boş bir vakittir. Ya da sabah ve akşam vakitlerinin belirtilmesi, [§]yüce Allah'ın sabah ve ikindi namazlarının farzından sonra namaz farîzası getirmemiş olmasından da olabilir. Bir namaz farîzasının getirilmemiş olması ise sözünü ettiğimiz zikir (dua) ve gece gündüz muhtaç oldukları öğretme faaliyetine fırsat verilmesi içindir. Ya da "sabah akşam dua edenler" belirtilmiş, ama kinâye yoluyla sabah namazıyla ikindi namazı kastedilmiş de olabilir. Çünkü bu iki namaz hakkında, başka namazlarda olmayan bir fazilet ve (kılmayanlara yönelik) tehdit gelmiştir. "Bir de sabah namazını, çünkü sabah namazı şahitlidir"[113] meâlindeki beyan söz konusu fazilete örnektir. İkindi namazını kaçıranlar hakkında da tehdit gelmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Kim ikindi namazını kaçırırsa sanki ailesini ve malını kaybetmiş gibi olur"[114]. Buna benzer başka rivayetler de vardır. Cenâb-ı Hak, Resûl-i Ekrem'e sözünü ettiğimiz sebeplerden ötürü sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle birlikte sabah ve ikindi namazlarına kendisinin de sabrederek devam etmesini emretmiştir. Ya da sabah ve akşamı kastetmeksizin kendine tâbi olanlarla her vakit birlikte olmasını ve onlara sabretmesini emretmiş de olabilir.

Müfessirler derler ki: Hz. Peygamber'e bu emrin verilmesi şu sebeple olmuştur: Mekke kâfirlerinin önde gelenleri Resûlullah'tan (a.s.) kendine tâbi olanları yanından kovmasını ve kendileri için bir toplanma yeri tahsis etmesini istemişlerdi. Bu talep üzerine "Rab'lerinin rızâsını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma!"[115] meâlindeki beyan ile "Rızâsını dileyerek sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster" meâlindeki beyan nâzil olmuştur.

---

113 "Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını; çünkü sabah namazı şahitlidir" (el-İsrâ, 17/78).

114 Dârimî, "Salât", 21; Nesâî, "Salât", 17. Bir başka rivayete göre Resûlullah (a.s.) "İkindi namazını kaçıran sanki ailesini ve malını kaybetmiş gibi olur" demiştir. Buhârî, "Mevâkît", 14; Müslim, "Mesâcid", 200; Tirmizî, "Mevâkît", 14. Hadiste geçen "vetera hakkahu" (وَتَرَ حَقَّهُ), hakkını eksiltti demektir. Hadiste "Kim ikindi namazını kaçırırsa sanki ailesini ve malını kaybetmiş gibi olur" demek, ailesini ve malını kaybetmiş ve tek başına kalmış gibi olur demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ve-te-ra" md.). Hadisin başka şerhleri de vardır.

115 el-En'âm, 6/52.

Dünya hayatının çekiciliğine meylederek gözlerini onlardan çevirme! Bu beyana şöyle mâna verilmiştir: Gözlerini onlardan başkalarına çevirme. Bazıları ise bu beyanı şöyle açıklamıştır: Gözlerini onlardan çevirip, bakışlarını onların üstünden kaldırma, gözlerini onlardan başkalarına çevirme. **Dünya hayatının çekiciliğine meylederek** meâlindeki cümle, iki anlama gelebilir. Birincisi, âyetin mânası müfessirlerin dedikleri gibiyse Mekke'nin önde gelen kâfirleri, Resûl-i Ekrem'den kendisine tâbi olanların katılamayacakları bir toplanma yeri istemişlerdi. Buna göre **Dünya hayatının çekiciliğine meylederek** anlamına gelen cümlenin tevili şöyle olur: Senden sırf kendilerine has bir toplantı yeri talep edenleri istiyorsun, (oysa) onlar bu hareketleriyle dünya hayatının çekiciliğini istiyorlar, Allah Teâlâ'nın rızasını istemiyorlar. [§]İkincisi, 48
onların senden talep ettikleri şeyi yaparsan bu, dünya hayatının çekiciliğini isteyenlerin yaptıkları bir iş olur. Çünkü (toplumda) eşraf ve önde gelenlerin katıldıkları meclisi istemek, sadece dünya hayatının çekiciliğini istemek demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş olan kimseye boyun eğme! Bizim görüşümüze göre bu beyanın yorumu açıktır. Biz buna, zâhirinin ifade ettiği anlamı veriyoruz. Biz **Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız** beyanı inkârları dolayısıyla kalplerinde küfrün karanlığını yerleştirdiğimiz kimseye boyun eğme, ya da işledikleri inkâr dolayısıyla yardımı ve desteği kestiğimiz kimseye boyun eğme diye yorumlamaktayız. Mûtezile mezhebi bu âyet hakkında ne diyeceğini bilememiş, şaşırıp kalmış ve birçok yoruma baş vurmuştur. Hatta onlardan bazıları âyetin kırâatini değiştirip onu (وَلاَ تُطِعْ من أغفَلَنَا قَلْبُهُ) şeklinde okumuşlardır. Bu durumda Mûtezile'ye göre âyetin mânası, fiilin kalbe isnat edilmesi suretiyle "Bizi anmaktan kalbinin kendisini gafil kıldığı kimseye boyun eğme" şeklinde olur. Mûtezile âlimleri, "min şerri mâ halak" (مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ) âyeti hakkında da mezheplerine göre sahih ve doğru olsun diye aynı şeyi söylemişlerdir[116]. Yine bir başka Mûtezilî de **Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız kimseye boyun eğme!** meâlindeki beyanı "Kalbini gafil bulduğumuz kimseye boyun eğme!" diye anlamış ve şöyle demiştir: Yaptığımız açıklama, Arap dili açısından doğrudur. Arapça'da "Kâtelnâhum femâ ecbennâhum" (قاتلناهم فما أجْبَنَّاهُمْ) denir. Mânası şudur: Onlarla çarpıştık ve ken-

---

[116] el-Felak, 113/2. Mûtezile mezhebinin "Kul için en uygun olanı (aslah) yaratmak Allah üzerine vaciptir" kaidesine uygun düşsün diye "Min şerri" (مِنْ شَرِّ) âyeti tenvinlenerek "min şerrin" (مِنْ شَرٍّ) şeklinde okunmuş, "mâ" (مَا) harfi de Allah'a isnat edilmesinden kaçınmak için olumsuzluk "mâ"sı olarak kabul edilmiştir (bk. İbnü'l-Müneyyir, *el-İntisâf li mâ tazammenehü'l-Keşşâf mine'l-i'tizâl*, IV, 300).

dilerini korkak bulmadık. "Fe seelnâhum femâ ebhalnâhum" (فسألناهم فما أبخلناهم) "Onlardan istedik ve kendilerini cimri bulmadık" denir. Buna benzer başka ifadeler de vardır[117]. Zannediyorum[118] bu yorum, Cübbâî'ye[119] aittir.

Bazıları **Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız kimseye boyun eğme!** meâldeki beyanda geçen "ağfelnâ kalbehû" (أغفلنا قلبه) cümlesini şöyle açıklamıştır: Bizi anmaktan kalbini gafil kılacak kişiyle kendisini baş başa bıraktığımız kimseye boyun eğme! Bu durumda bu beyan, birçok kişinin ahlâkını bozsun diye kölesini serbest bırakan kimseye söylenen şu cümleye benzemiş olur: "Köleni milletin başına musallat ettin." Aslında kölenin efendisi kölesini onların başlarına musallat etmiş değildir. Fakat kölesini engelleme ve yaptığı fiile engel olma imkânı olduğu (ve bunu yapmadığı) için "musallat etme" fiili
49 efendiye nispet edilmiştir. [§]Buna göre **kalbini gafil kıldığımız** cümlesi, "gafil kılma fiilini yapmalarına izin verdiğimiz ve kendilerine engel olmadığımız kimse demek olur. Bu mana, Câfer b. Harb'e[120] aittir.

Bazıları da şöyle demiştir: Allah Teâlâ onlara dünyada verdiği maddî imkân ve zenginlik gibi vesileleri bahşettiği için "gafil kılma" fiilini kendi zatına nispet etmiştir. Onları gaflete sevkeden kendilerine verdiği bu maddî imkânlardır. İşte gafil kılma fiili bu sebeple yüce Allah'a nispet edilmiştir. Allah Teâlâ bazılarına verdiği maddî imkânı bir âyette meâlen şöyle beyan eder: "Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık"[121]. Bu tevil, Ebû Bekir el-Esamm'a aittir.

---

117 "Ağfelnâ kalbehû" (أغفلنا قلبه) "kalbini gaflet içinde bulduğumuz" demektir. Bu cümle "lekîtü fulânen fe ahmedtühû" (لقيت فلانا فأحمدته) "Falan ile karşılaştım ve onu iyi bir şahsiyet olarak buldum" cümlesine benzer. Amr b. Ma'dîkerib Hâris b. Kâboğullarına şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki sizden istedik sizi cimri bulmadık, sizinle çarpıştık sizi korkak bulmadık, sizi hicvettik ama cevap vermekten aciz bulmadık" (Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 392; Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, XXI, 99).

118 Bu görüşleri Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*taki (III, 205) görüşleriyle mukayese et.

119 Ebû Ali Muhammed b. Abdülvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî (ö. 303/916). Cübbâî, Mûtezile imamlarından olup kendi asrında kelâm âlimlerinin reisiydi. Cübbâiyye zümresi ona nispet edilir. Cübbâî'nin mezhep içinde başka taraftarı olmayan konuşmaları ve görüşleri vardır. İçi dopdolu ve uzun bir tefsiri bulunmaktadır. Eş'arî kendisine cevap vermiştir (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 256). Ayrıca âyetin Mûtezile mezhebine göre tevili ve el-Kaffâl'm bu görüşlere verdiği cevap için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXI, 100).

120 Ebu'l-Fadl el-Eşec Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Bağdâdî (ö. 236/850-51 [?]) Mûtezile imamlarındandır. Kelâm ilmini Basra'da Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'tan almıştır. Birçok kitap yazmıştır (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 123).

121 ez-Zuhruf, 43/32.

Hasan-ı Basrî “ağfelnâ kalbehû” (أَغْفَلْنَا قَلْبَه) âyetine “Yardım etmediğimiz (hızlân) ve kalbini mühürlediğimiz kimseye boyun eğme” mânası vermiştir. Hasan-ı Basrî şöyle der: Küfrün bir sınırı vardır. Bu sınıra ulaştığında Allah Teâlâ kulunu terkeder, kalbini mühürler ve o kişi asla iman etmez[122]. Böyle kimse hakkında şöyle bir soru sorulur: Allah onu küfür halinin ilk başında mı terketti yoksa bundan bir süre sonra mı? Eğer buna, küfür halinin ilk başında bıraktı diye cevap verilirse bu bizim görüşümüze göre verilmiş bir cevap olur. Eğer, hayır küfür halinin başında değil fakat bir süre sonra, derse verdiği cevaba göre o kişi başarıya ulaştırılmış bir kâfir ve ilâhî yardımdan yoksun bırakılmış bir mümin demektir. Onların bu söylediklerinden Allah’a sığınırız.

Birinci yoruma cevabımız, âyetin zâhirî mânasından ve olması gereken anlamdan çevrildiğini söylemekten ibarettir. Bunu yapmaları caiz olsaydı başkalarının da bütün âyetleri zâhirî mânasından çevirmeleri caiz olurdu. Bu da hem uzak bir ihtimaldir ve hem de imkânsızdır. Cübbâî’nin, onları bu halde bulduk, şeklindeki teviline gelince; yaptığı yorum, “if‘âl” babı Arap dilindeki bütün fiiler açısından onun dediği mânaya gelmiş olsaydı isabetli olurdu. Fakat bazı fiillerde böyle söylenip bazılarında söylenmezse söylediği isabetli ve doğru olmaz. Bu gerçeği dikkate alarak söyleyeceklerimize gelince; eğer âyetin anlamı Cübbâî’inin dediği gibi olsaydı Allah Teâlâ, kendisini bizi anmaktan gafil bulduğum için kalbini gafil kıldığım kimseye boyun eğme derdi. Çünkü âyet, Cübbâî’ye göre yüce Allah’ın gafil bulduğu kimseye boyun eğme yasağı getirmektedir. Fakat kişi, Allah Teâlâ’nın kimi gafil bulduğunu bilemez ki. Sadece kendisinin gafil bulduğu kimseleri bilir. Buna karşılık âyetin yorumu bizim belirttiğimiz gibi olursa, onun sözünü ettiği şeyin yasak edilmesinin herhangi bir anlamı olmaz. Bu da bize onun yorumunun sakat ve hayalî olduğunu gösterir. “Gafil kılma” fiilinin Allah Teâlâ’ya nispet edilmesi de O’ndan kaynaklanan bir sebebe dayanır.

[§]Câfer b. Harb’in fiili “müsaade etme” ve “musallat kılma” mânasındaki 50
teviline yönelik cevabımıza gelince; bu ancak bir övme sadedinde değil, kınama tarzında “Köleni şuna musallat ettin” diyen kimseye söylenir. Dolayısıyla bu fiil kınama anlamında kullanılarak yüce Allah hakkında söylenip de O’na izafe edilmez.

Ebû Bekir’e de aynı şekilde cevap verilir. O, fiilin Allah Teâlâ’ya onlara verdiği maddî imkânlar dolayısıyla izafe edilebileceğini söylemişti. Oysa bu, sen şu maddî imkânları verdin o da böyle yaptı diyerek Cenâb-ı Hakk’a kına-

[122] Bakara sûresinde “خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ” “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir” (el-Bakara, 2/7) âyetini tefsir ederken geçmişti.

ma anlamında söylenmiş ve izafe edilmiş olur. Buna karşılık övme tarzında söylenmesi durumunda ifade yanlış olmaz ve tevili de geçerlidir. Netice olarak fiilin yüce Allah'a nispet edilmesi bize şunu gösteriyor: Allah Teâlâ öyle bir eylem yapar ki yaptığı bu fiil, onun kendisine nispet edilmesini isabetli kılar. Söz konusu fiil, daha önce belirttiğimiz üzere onların kalplerinde bir zulmet yaratma ve tercih ettikleri küfür ve seçip üstün tuttukları bâtıl inançlar yüzünden kendilerini terketmesi anlamındadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme! Bazıları "furutan" (فُرُطًا) kelimesine kayıp ve helâk anlamı vermişlerdir. Bazıları da mânasının hüsran ve hasar olduğunu söylemişlerdir. Ebû Avsece ise furut (فرط) kelimesinin "tefrit" (تفريط), yani ihmal mânasına geldiğini söylemiştir. Bir başkası da "efrata fi'l-kavl" (أفرط في القول) tabirinin mânası Ebû Avsece'nin dediği gibi değildir demiştir: Bazı kıssalarda belirtildiği gibi, bizler Mudar kabilesinin başkanlarıyız. Biz müslüman olduk mu bizden sonra herkes müslüman olur denilir[123]. Ebû Ubeyde ise "furut" kelimesine "pişmanlık" anlamı vermiştir.

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ اِنَّا
اَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا اَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَاِنْ يَسْتَغِيثُوا
يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ
مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾

*29. "**Ve de ki: Gerçek, Rabb'inizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Biz, zâlimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık.*** (Susuzluktan) ***imdat dileyecek olsalar buna, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir barınak!"***

Ve de ki: Gerçek, Rabb'inizden gelendir. Bu beyanda sanki gizli bir kelime var gibidir. O kelimeyi de katarak mâna vermek gerekirse şöyle deriz: "Ve de ki: Ben size gerçeği Rabb'inizden getirdim." Allah Teâlâ ya da şöyle demiş olabilir: "Onlara de ki: Gerçeği Rabb'inizden sizlere getirdiğimi biliyorsu-

123 O topluluk şöyle diyordu: "Bizler Mudar kabilesinin eşrafıyız. Biz müslüman olduk mu herkes olur." Bu söz, kibirlenme ve sözde aşırı gitme kabilindendi (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 392).

nuz. Bunlar, benim resûl olduğumu teyit etmek için Cenâb-ı Hakk'ın getirdiği mûcizeler ve delillerdir. Bir başka ifadeyle; biliyorsunuz ki ben sizlere yaptığım daveti teyit etmek için öyle mûcizeler ve deliller getirdim ki benim bünyem[124] bunlara güç yetirmez, kapasitemin ve takatimin dışındadırlar.

Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Bu beyanın birkaç mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Çünkü o, kendisinden başka birisi için değil, kendisi için amel etmektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: [§]"Kim dine ve dünyaya dair yararlı bir iş 51
yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur"[125], "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz"[126]. Yüce Allah, örnek verilen âyetlerde olduğu gibi bu âyette de aynı doğrultuda ifade kullanmış olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkinci ihtimale göre Resûl-i Ekrem (a.s.) şöyle demiş olmaktadır: Ben risâleti size tebliğ ettim. Sizi İslâm'a zorla sokmadığım gibi benden başkası da zorlamamaktadır. Artık içinizden dileyen iman etsin, dileyen de inkâr etsin. Çünkü iman eden ancak kendi tercihi ve dilemesiyle iman emekte, inkâr eden de ancak kendi tercihi ve dilemesiyle inkâr etmektedir. Onu buna hiç kimse zorlamamaktadır.

Üçüncü ihtimal şöyledir: Allah Teâlâ iman ve inkârın akıbetlerini beyan etmiştir. İmanı tercih edenin akıbetinin ne olduğunu ve inkârı seçenin sonunun da nereye varacağını açıklamıştır. Beklenen akıbet şudur: **Biz, zâlimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık.** Allah Teâlâ müminler için vâdini şöyle beyan etmiştir: "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zayi etmeyiz. İşte onlara, içinden ırmaklar akan adn cennetleri vardır. Onlar orada ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler; altın bileziklerle bezenecekler; orada tahtların üzerine kurulacaklardır. Ne güzel bir karşılık, ne güzel bir konak!"[127]. Bu durumda Resûl-i Ekrem şöyle demiş olmaktadır: Cenâb-ı Hak bu iki durumdan her biri için bir akıbet beyan etmiştir. Artık dileyen akıbet olarak cennetleri ve içinde bulunan nimeti elde eder, dileyen de akıbet olarak sözü edilen cehennem ateşine ve çeşit çeşit azaba duçar olur. Bunların tümü, o tehdit üzere ortaya çıkar.

---

124 Bünye fıtrat demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "be-ne-ye" md.).

125 Fussılet, 41/46.

126 "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz" (el-İsrâ, 17/7).

127 el-Kehf, 18/30-31.

Yukarıdaki beyan şöyle açıklanabilir: "Biz zâlimler için" cehenneme girme zamanı, yani âhirette ateş hazırladık.

Alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan. Bu beyan da iki mânaya ihtimallidir. Birinci ihtimale göre "alevler" gerçek mânada kullanılmış olabilir. İkinci ihtimale göre ise burada temsilî bir anlatım söz konusu olabilir. Buna göre anlam şöyle olur: Cehennem ateşi onları çepeçevre kuşatacaktır. Ve dünyada çadırların dışarı çıkmayı, soğuğu ve sıcaklığı engellediği gibi cehennem ateşinden çıkamayacaklar. Eğer "sürâdik" (سرادق) kelimesi hakikat anlamında olursa *-en doğrusunu Allah bilir-* bu, dünyadayken Allah Teâlâ'nın bahşetmiş olduğu övünç vesileleri olan elbise, yiyecek, içecek ve başka nimetlere karşılık âhirette bunların ateşten olan çeşidini vermesi demek olur. Âhirette alacakları karşılık âyetlerde şöyle ifade edilir: "Onların giysileri katrandandır"[128]; "Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur"[129]. İçecekleri de ya-
52 nan gövdelerden sızan su[130] ğıslîn[131] olacaktır. [§]Bunun dışında dünyada iken övündükleri ve kendilerini imandan alıkoyan başka şeyler de söz konusudur. Allah Teâlâ âhirette onlara aynı türün ateşten üretilmiş benzerini verecek ve onları bununla cezalandıracaktır. Buna göre onların dünyada iken yolculuğa çıktıklarında çadırla övünüyor olmaları ve yüce Allah'ın da cehennemde onları ateşten çadırla cezalandıracak olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

(Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar buna, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Onların "imdat dilemeleri, "suyunuzdan biraz da bize verin"[132] beyanında belirtildiği gibi olabilir. Onların sularını istemeleri üzerine kendilerine erimiş maden gibi bir su verilir. Cehennemin ateşini tattıktan sonra su istemeleri ve kendilerine erimiş maden gibi su verilecek olması da mümkündür.

Müfessirlerin geneli "el-mühl" (المُهْل) kelimesinin sıvı yağın[133] veya meyve suyunun dibine çöken tortusu olduğunu söylemişlerdir. Fakat cehennemlikle-

---

[128] "Onların giysileri katrandandır; yüzlerini de ateş bürüyecektir" (İbrâhim, 14/50).

[129] "Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur. O da ne besler ne de açlığı giderir" (el-Ğâşiye, 88/6-7).

[130] "Ardından da cehennem gelecek, orada zorbaya, yanan gövdelerden sızan su içirilecektir! Onu yutmaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecektir" (İbrâhim, 14/16-17).

[131] "Bu sebeple bugün burada onun candan bir dostu yoktur. Yananların akıntısından başka yiyeceği de yoktur! Onu da günahkârlardan başkası yemez" (el-Hâkka, 69/35-37).

[132] "Cehennem ehli cennet ehline, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler. Onlar da, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler" (el-A'râf, 7/50).

[133] bk. İbn Kuteybe, *Tefsiru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 267.

re verilecek olan suyun hangi açıdan buna benzediği noktasında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, Cenâb-ı Hak suyu kalınlığından dolayı tortuya benzetmiştir. Çünkü kalın olan bir şey, başkasına göre daha yapışkan ve daha tutucu olur demişlerdir. Bazıları ise Allah Teâlâ'nın o suyu, renginin karalığından dolayı tortuya benzettiğini ileri sürmüşlerdir. Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esam ise başka bir görüş belirtmişlerdir. Onlara göre cehennemliklere verilecek olan su kırmızı, sarı, siyah vb. birçok renkte ve şiddette olduğu için tortuya benzetilmiştir. Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esmam'ın verdikleri mâna şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "O gün gökyüzü erimiş maden gibi olur"[134]. Allah Teâlâ bu örnek âyette gökyüzünü erimiş madene o günün dehşeti ve korkunçluğu dolayısıyla renk değiştireceği için benzetmiştir.

Ne fena bir içecek ve ne kötü bir barınak! Yani cehennem ateşi ne fena bir barınaktır! "Murtefak" (مُرْتَفَق) kelimesinin anlamı üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları "murtefak" kelimesinin "dayanak" anlamına geldiğini söylerken, bazılarına göre "toplanma yeri" mânasındadır. Yani, ateş ne kötü bir toplantı yeridir demek olur. Bazıları da bu kelimenin meclis anlamına geldiğini söylemişlerdir. Başka bazıları da şöyle demiştir: "Cehennem ateşi ne kötü bir evdir! Onların yanlarında bulunacak olanlar kâfirler ve şeytanlardır."

Ebû Avsece der ki: "Sürâdik", beyaz pamuklu bezden yapılmış ev ve oda benzeri bir yapıdır. "Sâet murtefekâ" (ساءت مرتفقا), yani "O ne kötü bir dayanak ve ne kötü bir yerdir" demektir. İbn Kuteybe ise şöyle demiştir: "Sürâdik" çadırın etrafında bulunan oda demektir. Ebû Avsece açıklamasına şöyle devam eder: "Sürâdik", kıyâmet günü kâfirleri bürüyecek olan bir dumandır. O, üç
katlı bir gölgedir[135]. "el-Mühl" sıvı yağ tortusudur. [§]"el-Mühl" bakır ve kur- 53
şun eriğidir. "Sâet murtefekâ", yani ne kötü bir meclistir demektir. "İrtifak" kökünün aslı, rahatlık sağlayan hizmete dayanmak anlamına gelir[136].

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اِنَّا لَا نُضِيعُ اَجْرَ مَنْ اَحْسَنَ عَمَلًا ﴿٣٠﴾

---

134 el-Meâric, 70/8.

135 Müellif burada "Haydi yalan saydığınız azaba doğru ilerleyin! Gölgelendirmeyen, ateşe karşı da bir faydası dokunmayan üç bölüklü bir gölgeye doğru yol alın" beyanına işaret etmektedir (bk. el-Mürselât, 77/29-30).

136 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 267.

30. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zayi etmeyiz."

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zayi etmeyiz. Bazıları, âyetin başında yer alan **dünya ve âhiret için yararlı iş yapanlar** meâlindeki cümleyi sonda, sonda yer alan **güzel iş yapanların ecrini zayi etmeme** anlamındaki cümleyi de başta düşünerek (takdim ve tehir) anlamak gerektiğini söylemişlerdir. Bunların anlayışlarına göre Allah Teâlâ sanki şöyle söylemiş olmaktadır: Biz onların içinden güzel iş yapanların ecrini asla zayi etmeyiz, sonra da "iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki onlara, içinden ırmaklar akan adn cennetleri vardır. Onlar orada ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler; altın bileziklerle bezenecekler; orada tahtların üzerine kurulacaklardır. Ne güzel bir karşılık, ne güzel bir konak!"[137] Bazıları da iki cümle arasında takdim ve tehir yoktur, ifade Kur'ân'da belirtildiği gibidir demişlerdir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Onların içinden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zayi etmeyiz. Devamında da kendilerine nelerin verileceği belirtilmiş ve "Onlara, içinden ırmaklar akan adn cennetleri vardır" denilmiştir.

أُولٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا
مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ
مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾

31. "İşte onlara, içinden ırmaklar akan adn cennetleri vardır. Onlar orada ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler; altın bileziklerle bezenecekler; orada tahtların üzerine kurulacaklardır. Ne güzel bir karşılık, ne güzel bir konak!"

İşte onlara, içinden ırmaklar akan adn cennetleri vardır. Onlar orada ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler; altın bileziklerle bezenecekler. Cenâb-ı Hak bu âyette dünyada bunlara olan arzularını terkeden müminlerin sevaplarını belirtmiştir.

---

[137] el-Kehf, 18/31.

Onlar orada ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler. Müfessirler bu beyanda geçen "istebrak" (استبرق) kelimesinin kalın ipek, "sündüs" (سندس) kelimesinin de "ince ipek" olduğunu söylemişlerdir. Kalın ipek olan "istebrak" giyilmez. Fakat Allah Teâlâ sanki giyilen ipekle yere serilen ipeği bir cümlede toplamış, giyme fiilini, giyilecek olan sündüs için kullanmıştır. Bu ifade "et'amtü fulânen ta'âmen ve şerâben" (أطعمت فلانا طعاما وشرابا) sözünde olduğu gibi, içecek yenilmediği halde, filanca kişiye yemek ve içecek yedirdim cümlesine benzer. "İstebrak"ın bazı Araplar'ın lehçesine göre ince ipek anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Eğer kelime bu anlamda ise sanki onlar için belirtilmiş gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Orada tahtların üzerine kurulacaklardır. Bazıları, âyet metninde geçen "el-erâik" (الارائك) gerdek odalarındaki yataklar anlamına gelir demişlerdir. Kelimenin tekili olan "el-erîke" gerdek odasındaki yatak demektir[138]. Bazıları "el-erâik"in üzerinde yatak bulunan karyola demek olduğunu söylemişlerdir. Ebû Avsece ise "el-erâik" kelimesinin yastık anlamına geldiğini belirtmiştir.

[§]**Ne güzel bir karşılık, ne güzel bir konak!** "Murtefak" kelimesnin ev 54
anlamına geldiği de söylenmiştir. Bunun aslı şudur: Cenâb-ı Hak, dünyada iken nefislerinin çektiğini onlara âhirette vermeyi vâdetmiş, böylece âhirette vâdedildiği için o cazip şeyleri dünyada terketmelerini hedeflemiştir. Aynı şekilde dünyadayken nefislerinin ve tabiatlarının nefret ettiklerinden âhirette onları sakındırmıştır. Bununla da âhirette vâdedilen cezalara müstehak olmamalarını amaçlamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ
وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾

32. "Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat: Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekin bitirmiştik."

[Bahçe Sahipleri Kıssası]

Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat: Burada sözü edilen "misâl"in geçmiş ümmetlerde ve kitaplarında olması mümkündür. Yukarıdaki âyette sözü edilen iki adam kıssası, resûl olduğu bilinsin ve iddiasında doğru söz-

---

138 "el-Hacele" elbise, yatak ve perdelerle gelin için süslenen gerdek odası demektir" (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "ha-ce-le" md.).

lü olduğu anlaşılsın diye Zülkarneyn kıssası ve o sırada yaşananlar, Ashâb-ı Kehf'in durumu ve yaşadıklarına ilâveten Resûlullah'a (a.s.) soru sorulması üzerine inmiş olabilir. Çünkü soruyu soranlar, bu haber ve kıssalar hakkında Allah'ın kitabını bilenden başkasının mâlumat sahibi olmayacağını biliyorlardı. Sebebine gelince; bu konudaki bilgiler, Allah'ın kitaplarında mevcuttu. Ve Hz. Peygamber de bu kitapları bilmiyordu. Zira söz konusu kitaplar, onun dilinden başka bir dildeydi ve kendisinin de bunları öğrenmek için bilen birisine gidip geldiği rivayet edilmemiştir, buna rağmen kitaplarında olan bu bilgileri kendilerine haber vermiştir. Bu da Resûlullah'ın (a.s.) söz konusu bilgileri yüce Allah'tan öğrendiğini ve peygamberlik iddiasının doğru olduğunu kanıtlar. Bu duruma göre Resûl-i Ekrem'in (a.s.) *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bu konuda bilgi vermesi risâletinin ve peygamberliğinin alâmetidir denilebilir. Ya da **Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat** diye başlayan ilâhî beyan, şu mânaya da gelebilir: Onlara senin, onların ve iki adamın durumunu anlat. Senin ve onların durumu, davranışları aktarılan iki adamın durumu gibidir. Veya **Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat** diye başlayan cümle şöyle de yorumlanabilir: İbret alanlara ve fikir sahiplerine iki adamın durumunu anlat. Bunlardan her birinin düşüncesi şöyledir: Biri dünyayı, onun süsünü ister ve talep eder, gözü ondan başkasını görmez. Diğeri dünyadan el etek çekmeyi ister, dünyanın süsünü istemez ve âhireti ister. Bu beyanın mânası böyle veya belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber'in (a.s.) ve onların durumlarını örnek verme kabilinden olduğu takdirde bir başlangıç cümlesi olur. Bir uyarı ve ikaz olmak üzere ibret alma ve zikredilenlerin üzerinde düşünme kabilinden söylenmiş bir açıklama mahiyetini kazanır. Buna karşılık olup biteni sorma tarzında kabul edilirse ibret alma kabilinden olmaz. Fakat Resûl-i Ekrem'in (a.s.) peygamber olduğunu bildirme tarzında söylenmiş olur. Bu durumda ifade onun risâleti ve nübüvvetine delil teşkil eder.

İbn Abbâs ise bu beyanı şöyle tefsir etmiştir: **Onlara,** yani Mekkeliler'e **misal olarak** Mahzûm kabilesinden biri müslüman diğeri kâfir olan **şu iki kardeşi anlat**[139]. Onlar, Allah Teâlâ'nın Sâffât sûresinde "Benim bir arkadaşım vardı" diye başlayıp "Sonra kendisi dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin or-
55 tasında görür"[140] diye belirttiği iki kişidir. [§]Bu iki kardeşten müslüman olanı

139 Beyzâvî ve Hâzin kendi tefsirlerinde İbn Abbâs'a isnat etmeksizin buna benzer bir rivayet nakletmişlerdir (bk. *Mecmû'a mine't-tefâsîr*, IV, 105-106).

140 "İçlerinden biri şöyle der: 'Benim bir arkadaşım vardı; Derdi ki: Sen de onaylıyor musun gerçekten? Biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mutlaka hesaba çekilecekmişiz öyle mi?' Ve ekler: 'Şimdi dönüp bakar mısınız (ona)?' Sonra kendisi dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür" (es-Sâffât, 37/51-55).

malını tasadduk etmiş ve âhireti talep etmiş, diğeri de dünyayı istemişti[141]. İbn Mesûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Söz konusu iki kişi kardeş idiler. Babalarından kendilerine miras mal kalmıştı. O malı bölüştüler. Bunlardan birisi malı ile dünyayı ve onun süsünü istemiş, diğeri ise kendine düşen malı tasadduk etmiş, âhireti talep etmiş ve yanında hiçbir mal kalmamıştı. Bunlar, sözü edilen yaklaşımı benimsemişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat. Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekin, yani iki bahçe **bitirmiştik.**

كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ اٰتَتْ اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْـًٔا وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا ۝٣٣

33. "Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı. İki bağın arasından bir de ırmak akıtmıştık."

Bağların ikisi de yemişlerini, yani ürünlerini **verip.** Burada Allah Teâlâ "Âtetâ hamlehumâ" (O bağların ikisi de ürününü verip) dememiş, bahçe iki adet olduğu halde tekil kipini kullanarak **O bağ yemişini vermiş** demiştir. İkil yerine tekil kullanmak Arap dilinde mümkündür. Meselâ Arapça'da "kilte'l-mer'eteyni sâlihatâni" (كلتا المرأتين صالحتان) diyecek yerde "kilte'l-mer'eteyni sâlihatun", yani bu iki kadın salihadır" (كلتا المرأتين صالحة) ve "Kilânâ sâlihâni" (كلانا صالحان) diyecek yerde "Kilânâ sâlihun", yani biz ikimiz salih kimseyiz" (كلانا صالح) denebilir. Bunun şiirden de örneği vardır: Şair der ki:

"Kilânâ şâirun min hayyin sıdkın - velâkinne'r-rahâ ta'lu's-sikâlâ"[142] (كلانا شاعر من حي صدق - ولكن الرحى تعلو الثقالا) İkimiz de aynı mahalleden şairiz. Fakat değirmenin üst taşı alt taşın üstündedir.

---

141 Bu rivayet Taberî ve İbn Kesîr tefsirlerinde yer almamaktadır. Zemahşerî ise söz konusu rivayetin zayıf olduğunu belirterek "O iki kişi es-Sâffât sûresinde zikredilmektedir" ifadesini kullanmıştır (bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 206).

142 Bu beyit, Miskîn ed-Dârimî'nin şiirinden alınmıştır (bk. Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, s. 104; Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, s. 36). Ancak beyit "iki şair" hakkında varid olmuştur (Ama şair kelimesi tekildir) (كلانا شاعر من حي صدق / ولكن الرحى فوق الثقال) Râgıb'ın eserinde "min hayyin sıdk" yerine "min kavlin sıdk" ifadesi geçmektedir. "es-Sikâl", bir deri olup yere serilir. Üzerine değirmen taşı konur ve un öğütülür. Belki de "es-sikâl", değirmenin alt taşıdır (Cevherî, *es-Sıhâh*, "se-ka-le" md.).

Hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı. Yani meyvesinden hiçbir şey eksiltmemişti.

İki bağın arasından bir de ırmak akıtmıştık. Yani iki bağın arasından sular akıtmıştık.

وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَاَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾

34. "Böylece adamın bol ürünü oluyordu. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: 'Ben, servetçe senden daha zenginim; nüfusça da senden daha güçlüyüm.'"

Böylece adamın bol ürünü oluyordu. Birisi şu açıklamayı yapmıştır: "semer" (ثَمَرٌ) kelimesini "sümur" (ثُمُرٌ) şeklinde okuyanlara göre anlamı bol
56 ürün değil, malik olduğu bahçe ve başka her şey demek olur. [§]Aynı kelimeyi "semer" (ثَمْرٌ) şeklinde okuyanlara göre ise meyve mânasına gelir. Bazıları da "es-semeru" (الثمر) ve "es-sümuru" (الثُمر) kelimelerinin çoğullarının "es-simâr" (الثمار) şeklinde olduğunu söylemişlerdir[143]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken, Yani onunla konuşurken veya kendisine cevap verirken ya da çekişip tartışırken **ona şöyle dedi: Ben, servetçe senden daha zenginim; nüfusça da senden daha güçlüyüm.** Bu beyanın hitaba başlangıç cümlesi olarak söylenmiş olması ihtimali yoktur. Çünkü başlangıç cümlesi olması isabetli değildir. Öyle anlaşılıyor ki arkadaşı ona tehdit yöneltmiş ve kendisini korkutmuş o da kendisine bunları söylemiştir. Ya da arkadaşına, Rabb'im bana âhirette şöyle verecek ya da bundan daha hayırlısını verecek demiş o da kendisine, ben, servetçe senden daha zenginim; nüfusça da senden daha güçlüyüm demiştir. Yani O, bana dünyada lütufta bulunmuş, beni sana üstün kılmıştır. Âhirette de üstün kılacaktır. Böyle dediği, "eğer senin iddian doğruysa 'Orada bunun yerine daha iyisini bulurum'"[144] demesinden anlaşılmaktadır. Aksi takdirde bu cümlenin hitaba başlangıç cümlesi olması isabetli değildir.

---

143 Kırâat imamlarından Âsım ve Ebû Câfer kelimeyi "semer" şeklinde okumuşlardır. Bu durumda mânası "meyve" şeklinde olur. Ebû Amr ise kırâatta hafiflik olsun diye birinciyi "semr" ikinciyi "sümr" şeklinde okumuştur. Ya da "bedene" ve "büdn" örneğinde olduğu gibi "semera" nın çoğulu "sümr" şeklinde okumuştur. Bunların dışındaki kırâat imamları ise "simâr" kelimesinin çoğulu olarak "sümur" şeklinde okumuşlardır (bk. Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer fi'l-kırâati'l-erba'a aşer*, s. 290).

144 el-Kehf, 18/36.

وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ قَالَ مَا اَظُنُّ اَنْ تَبِيدَ هٰذِهِ اَبَدًا ﴿٣٥﴾

35. "Böyle bir böbürlenme içinde kendine kötülük ederek bağına girdi ve şöyle dedi: "Bunun hiçbir zaman yok olacağını sanmam."

Böyle bir böbürlenme içinde kendine kötülük ederek bağına girdi. İfadenin nefsine kötülük ederek mânasına ihtimali olduğu gibi, bedenine kötülük ederek mânasına olması da muhtemeldir. "Nefsine kötülük etme" cümlesinin "bedenine kötülük etme" anlamında kullanılması, nefsin işlediği suçtan dolayı onun "beden" kelimesinin kullanıldığı yerde kullanılması sebebiyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunun hiçbir zaman yok olacağını sanmam. Bazıları "mâ ezunnu" (ما اظنّ) fiiline, kesin olarak inanmam, bilmem anlamını vermişlerdir. Bazıları da bu fiilin "zannetmek" mânasında olduğunu ifade etmişler ve çünkü arkadaşı kendisiyle tartışıyordu. Bağının fâni olması ve kıyâmetin kopması konusunda tereddüt etti ve şüpheye düştü demişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hayatta olduğum sürece bunun hiçbir zaman yok olacağını sanmam, demiştir. Ya da sanki o helâke şahit olmamış, görmemiş ve bu cümleyi söylemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا اَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ اِلٰى رَبّٖى لَاَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا ﴿٣٦﴾

[§]*36.* ***"Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Rabb'imin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum."*** 57

Rabb'imin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum. Eğer senin iddia ettiğin gibi Rabb'imin huzuruna götürülürsem, söylediklerin doğru olduğu takdirde hiç şüphem yok ki orada daha iyisini bulurum.

قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ اَكَفَرْتَ بِالَّذٖى خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوّٰيكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾

37. "Kendisiyle konuşmakta olan arkadaşı ona hitaben, 'Yoksa sen' dedi, 'Seni topraktan, sonra nutfeden (sperm) *yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah'a da mı inanmıyorsun?'"*

Kendisiyle konuşmakta olan arkadaşı ona hitaben, "Yoksa sen" dedi, "Seni topraktan, sonra nutfeden (sperm) yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah'a da mı inanmıyorsun? Yani aslını topraktan ve seni de spermden yaratan "daha sonra seni bir adam biçimine sokan", yani seni düzgün yaratan ve bir adam biçimine sokan "Allah'a da mı inanmıyorsun?" Mümin olanın arkadaşıyla bu konuda tartışması, onun öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmesi dolayısıyla olabilir. Yani sen Allah Teâlâ'nın öldükten sonra diriltmeye ve yeniden yaratmaya kādir olduğunu inkâr edip küfre mi giriyorsun? Halbuki O, senin aslını topraktan ve nefsini de nutfeden (sperm) yarattı. Sen öldüğün ve helâk olduğun zaman toprak ve suya dönüşeceksin. O aslını topraktan ve nefsini sudan yaratmaya kādir olduğuna göre seni yeniden yaratmaya da ve toprak ve su olduktan sonra yeniden diriltmeye de kādirdir. Mümin olanın arkadaşıyla tartışması, Allah'ın hikmetini inkâr etmesi dolayısıyla da olabilir. Bu durumda arkadaşına şöyle demiş olur: yüce Allah senin aslını topraktan, nefsini nutfeden (sperm) yarattı sonra seni düzgün bir şekilde yaratıp bir adam biçimine koydu. Cenâb-ı Hak seni diriltmese ve yeniden yaratmasa, belirttiği şekliyle aslını ve seni yaratması anlamsız ve hikmet dışı olur. Çünkü bir kimse bir bina yapsa sonra onu yararlanma kastı olmaksızın yıksa bu binayı ilk başta boşa yapmış, serserice, akılsız ve hikmet dışı bir iş yapmış olur. İşte senin ve aslının, daha sonra yeniden yaratılman söz konusu olmaksızın varedilmesi de aynen böyle akılsızlık ve hikmet dışı bir iş olur. Bu Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında belirttiği husustur: "Sizi boş yere yarattığımızı mı sandınız"[145] Allah Teâlâ onların huzuruna dönmeleri söz konusu olmaksızın yaratılmalarını "boş yere" bir iş olarak nitelemektedir. Mümin olanın arkadaşıyla tartışması onun Allah'tan başkasına ibadetini akılsızlık olarak kabul etmesi sebebiyle de olabilir. Bu durumda arkadaşına şöyle demiş olur: Aslını topraktan ve nefsini nutfeden (sperm) yaratan sonra da seni düzgün bir adam biçimine sokan varlığın nimetini inkâr edip de nimetlerinin şükrünü başkalarına yapıp O'ndan başkasına mı kulluk ediyorsun? Mümin olanın arkadaşıyla tartışması şu üç sebepten birisi dolayısıyla olabilir. Ya Allah'ın kendisini diriltmeye ve yeniden hayat vermeye olan gücünü inkâr etmesi ya yeniden dirilmedeki hikmetini kabul etmemesi ya da nimetlerini inkâr edip O'dan başkasına şükretmesi sebebiyle olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

145 "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?" (el-Mü'minûn, 23/115).

لٰكِنَّا۬ هُوَ اللّٰهُ رَبّ۪ي وَلَٓا اُشْرِكُ بِرَبّ۪ٓي اَحَدًا ﴿٣٨﴾

[§]*38. "Halbuki O Allah benim Rabb'imdir ve ben Rabb'ime hiçbir şeyi ortak koşmam."* 58

Halbuki O Allah benim Rabb'imdir. Mümin olan sanki şöyle diyor: Halbuki senin aslını topraktan ve nefsini nutfeden (sperm) yaratan o Allah benim Rabb'imdir. **Ve ben Rabb'ime hiçbir şeyi ortak koşmam.**

el-Halîl, "lâkinnâ" (لكنّا) ifadesinin "lâkinnî ene" (لكنّي أنا) "fakat ben diyorum ki O Allah benim Rabb'imdir" takdirinde olduğunu söylemiş ve cümlenin "İnnî ene ahûke" (إنّي أنا أخوك)[146], yani ben gerçekten senin kardeşinim cümlesine benzediğini ifade etmiş, "ene" (أنا) kelimesinden "elif" (أ) harfini düşürdüklerini ve ama "nun" (ن) harfinden sonra da yazdıklarını belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْلَٓا اِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَٓاءَ اللّٰهُ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ اِنْ تَرَنِ اَنَا۬ اَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾

39. "Keşke bağına girdiğinde, 'Mâşallah! Güç yalnız Allah'ındır' deseydin! Eğer malca ve evlatça beni kendinden güçsüz görüyorsan"

Keşke bağına girdiğinde. Keşke bağma girseydin, Allah Teâlâ'nın kudretine ve otoritesine baksaydın da **Mâşallah! Güç yalnız Allah'ındır' deseydin.** Ya da **Keşke bağına girdiğinde** Allah'ın sana nimet olarak verdiklerine baksaydın da O'na şükretseydin, benimle alay etmekle meşgul olmasaydın, benim durumumun zayıflığına ve elimin acizliğine bakmasaydın ve bana karşı övünmekle vakit geçirmeseydin! **Eğer malca ve evlatça beni kendinden güçsüz görüyorsan** cümlesi de buna benzer olarak söylenmiş bir cümledir.

"İn terani ene ekalle minke" (إن ترن أنا أقلّ منك) cümlesinde "ekalle" kelimesi mansuptur. Çünkü kelime "in terani" (إن ترن) fiiline bağlıdır. "Ene" (أنا) kelimesi cümle yapısı bakımından herhangi bir kelimeyle irtibath değildir. Bu durumda "ekalle" kelimesi, fiilin mef'ûlü olarak mansup olur. Fakat 34. âyette geçen "ene

---

146 "Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde öz kardeşini yanına aldı (ve ona gizlice) 'Ben, gerçekten senin kardeşinim; onların yaptıklarına üzülme!' dedi" (Yûsuf, 12/69).

ekseru" (أنا أكثر)[147] cümlesinde "ekseru" "ene" kelimesinin haberidir (yüklemi). Bu yüzden merfu olmuştur.

Bundan sonra mümin arkadaş, ifadesinin devamında isteğini, Rabb'inden umudunu ve korkusunu zikretmekte ve şöyle demektedir:

فَعَسَىٰ رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ﴿٤٠﴾

40. "Ben de Rabb'imin, senin bağından daha iyisini bana vereceğini umuyorum. Allah senin bağına gökten âfetler gönderir de bağ boş ve kaygan bir zemin haline gelebilir."

Ben de Rabb'imin, senin bağından daha iyisini bana vereceğini umuyorum. Allah senin bağına gökten âfetler, yani bahçene gökten âfetler **gön-**
59 **derir de.** [§]Müfessirler "husbân" (الحُسْبَان) kelimesinin azap mânasına geldiğini söylemişlerdir. Ancak Ebû Bekir el-Esam bu cümleye, yapıp ettiklerinin[148] hesabı olarak gökten azap gönderir mânası vermiş ve şu açıklamayı yapmıştır: Gönderilen azap, o kişinin inkârına karşılık olan cezasıdır. Söz konusu ceza, Allah Teâlâ'nın helâk ettiği iki bahçe konusunda belirtilmiştir. Çünkü yüce Allah, "Onların iki bahçesini, acı yemişli, ılgınlı ve birkaç da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik" diye başlayan beyanını "işte böyle cezalandırdık"[149] diyerek bitirmektedir. Ebû Avsece "husbân" kelimesine "azap" anlamı vermiştir. "Husbân" küçük oklar[150] demektir. "Husbâne" de kelimenin tekilidir[151].

---

147 el-Kehf, 18/34.

148 Zeccâc da şöyle demiştir: Bu âyetin mânası "Allah senin bağına gökten hesaba çekilme azabı gönderir" şeklindedir. "el-Husbân" (الحُسْبَان) bir kimsenin elinin kazandığı şeyin hesabı demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-si-be" md.).

149 "Ama onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, acı yemişli, ılgınlı ve birkaç da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik. Nankörlük etmelerinden ötürü onları işte böyle cezalandırdık. Biz, ancak nankörlük edenleri cezalandırırız" (Sebe' 34/16-17).

150 en-Nebl; sihâm (ok) demektir. Bazıları bunun Arap sihamı olduğunu söylemiştir. Kelime müennes olup, kendi lafzından tekili yoktur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "se-he-me" md.).

151 Ebû Ziyâd "husbân" kötülük ve belâ demektir. "Husbân" küçük oklar olup Fars yaylarıyla atılır. Tekili "husbâne"dir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-se-be" md.).

Bağ boş ve kaygan bir zemin haline gelebilir. Ebû Avsece "sa'îden zelekâ" (صَعِيدًا زَلَقًا) terkibine "üzerinde bitki olmayan zemin" mânası vermiştir. "Zelekan" (زَلَقًا) dümdüz demektir. İbn Kuteybe "es-sa'îd" (صعيد) kelimesine dümdüz pürüzsüz yeryüzü, "ez-zelak" kelimesine de "ayakların kaydığı zemin" mânası vermiştir[152].

أَوْ يُصْبِحَ مَاؤُهَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا

41. "Yahut bağının suyu dibe çekilir de bir daha onu aramaya bile gücün yetmez."

Yahut bağının suyu dîbe çekilir de. Bu beyan iki anlam gelebilir. Bunlardan birincisi şudur: Allah senin bağına gökten âfetler, yani azap gönderir de bahçen boş ve üzerinde hiçbir bitkinin olmadığı kaygan bir zemin haline gelir. İkincisi de şudur: Allah, bahçenin suyunu giderir ve bu sebeple bahçen helâk olur. Çünkü bahçelerin helâki, önce suyunun çekilmesiyle sonra da üzerine azap inmesiyle meydana gelir.

Bir daha onu aramaya bile gücün yetmez. Bu beyan da iki mânaya gelebilir. Birincisine göre öyle bir hale düşersin ki (su vardır ama) almaya gücün yetmez ya da öyle bir duruma düşersin ki (su yoktur) bulmaya gücün yetmez.

وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَى مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَهِيَ
خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٤٢﴾

[§]*42. "Çok geçmeden adamın ürünleri* (felâketlerle) ***kuşatıldı. Sahibi,*** 60
çardakları yere çökmüş haldeki bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü çırpınmaya başladı. 'Ah' diyordu, 'Keşke ben Rabb'ime hiçbir şeyi ortak koşmamış olsaydım!'"

"Uhîta bi semerihî" (أحيط بثَمَرِه)[153] ürünleri helâk edildi demektir. **Sahibi, çardakları yere çökmüş haldeki bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü çırpınmaya başladı.** İnsanların adetleri böyledir. Bir hüsrana ve musibete uğradıkları zaman kaybettiklerine içleri yanarak ellerini oğuşturur dururlar.

---

152 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 267.

153 Ebû Amr, Âsım ve Ebû Câfer dışındaki kırâat imamlarının tamamı "semer" kelimesini "sümür" (ثُمُر) şeklinde okumuşlardır. Ebû Amr, "bi sümrihî" şeklinde okumuştur (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 85).

Çardakları yere çökmüş haldeki bağı. Âyette yer alan "hâviyetün alâ urûşihâ" (خَاوِيَةٌ على عُرُوشِهَا) sözüne "çardakları üzerine çökmüş bağı" anlamı verileceği söylenmiştir. "Hâviye" (خاوية) kelimesinin "bereketi gitmiş" mânasına gelmesi ihtimali de vardır.

Ah diyordu, keşke ben Rabb'ime hiçbir şeyi ortak koşmamış olsaydım! Eğer bu sözü dünyada söylemişse tövbe ettiği anlamına gelir. Çünkü tövbe, yaptıklarına pişmanlık duymak demektir. Bazıları da bu hayıflanmayı âhirette yapacağını ifade etmişlerdir. Eğer âhirette söyleyecekse, o zaman kendisine hiçbir faydası olmayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Âhirette bütün kâfirler iman edecek, fakat imanları fayda vermeyecektir.

وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مُنْتَصِرًا ﴿٤٣﴾

43. "Ona Allah'tan başka yardım edecek yandaşları da yoktu; kendisi de (bu felâkete) ***engel olamadı."***

Ona Allah'tan başka yardım edecek yandaşları da yoktu; kendisi de (bu felâkete) engel olamadı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyan, "Ben, servetçe senden daha zenginim; nüfusça da senden daha güçlüyüm"[154] cümlesinin karşıtıdır. Bu durumda mâna, sözü edilen zafer, ona Allah'ın azabına karşı fayda vermedi ve belirtilen malla kendi kendine muzaffer olamadı şeklinde olur.

هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾

44. "İşte burada yardım ve dostluk, Hak olan Allah'a mahsustur. Mükâfatı en iyi olan O, en güzel akıbeti veren yine O'dur."

İşte burada yardım ve dostluk, Hak olan Allah'a mahsustur. Âyette geçen "hunâlike" (هُنَالِكَ) kelimesini bazıları "işte burada" diye tefsir ederken, bazıları da Allah'ın dostluğu işte böyledir şeklinde anlamışlardır. Öte yandan kelimenin okunuşu ve tevili konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları âyeti "el-Velâyetü lillah" (الوَلَايَةُ لله) şeklinde okumuş ve buna "dostluk Allah'a mahsustur" anlamını vermişlerdir. Aynı kelime İbn Mesûd mushafında da aynen böyledir: "Hunâlike'l-velâyetü lillâhi'l-gafûri ve huve'l-hak" (هنالك الوَلَايَةُ لله الغفور وهو الحقّ) **İşte burada dostluk, bağışlayan Allah'a mahsustur. Ve O, haktır.** Hafsa'nın mushafına göre âyet-i kerîme "Ve hunâlike'l-mülkü ve'l-vilâyetü lillâhi'l-gafûri

---

154 el-Kehf, 18/34.

zi'r-rahmeti" (وهنالك السلك والولاية لله الغفور ذى الرحمة) şeklindedir. Bu durumda mâna şöyle olur: İşte burada otorite ve hükümranlık, rahmet sahibi mağfiret eden Allah'a mahsustur. Bazıları âyeti "lillâhi'l-hakku" şeklinde okumuştur ki bu durumda anlamı şöyledir: Hak olan hükümranlık Allah'a mahsustur[155]. "Velâyet" (الوَلاية) dostluk anlamına gelen "el-muvâlât" (المُوَالاة) kökündendir. [§]İbn 61
Abbâs (r.a) der ki: "Allah'a dost olmayan, O'na iman etmeyen ve O'nun hak olduğunu bilmeyen hiçbir kimse yoktur." "el-vilâyet" (الولاية) Hafsa ve Übeyy'in kırâatinde zikredildiği üzere otorite ve hükümranlık anlamınadır. (هنالك الولايةُ الحقُّ لله). Âyet (الوَلايةُ لله وهو الحقُّ) şeklinde okunmuştur. Bu durumda mânası "işte burada dostluk Allah'a mahsustur. Ve o haktır" şeklinde olur. Âyet (هنالِكَ الوَلايةُ لله الحقِّ) şeklinde ve (هنا لك الوَلايةُ الحقُّ لله) şeklinde de okunmuştur.

Mükâfatı en iyi olan O, en güzel akıbeti veren yine O'dur. Yani bu müminin dünyada alacağı sevap, âhirette en üstün sevap olur ve akıbeti de bu kâfirin akıbetinden daha güzeldir.

32. âyetteki "misâl"in[156] Resûl-i Ekrem'e zikredilmesi -*En doğrusunu Allah bilir*- onun risâletine delil, Allah'ın tevhidine, kudretine ve hükümranlığına bir hüccet olmasındandır.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ هَش۪يمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾

45. "Onlara dünya hayatının örneğini de ver: O gökten indirdiğimiz bir su gibidir; yerdeki (onu emen) ***bitkiyle karışmış, sonra*** (zamanı gelince) ***bitki rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allah, her şeyi yapabilecek güçtedir."***

---

155 Kırâat imamlarından Ebû Amr ve Kisâî "el-hak" kelimesini "el-vilâyetü"nün sıfatı olarak "el-hakku" şeklinde okurken kırâat-ı aşerenin kalan imamları "lillâhi" kelimesinin sıfatı olarak "el-hakki" şeklinde okumuşlardır. Hamza, Kisâî ve Halef kelimeyi "el-vilâyetü" şeklinde okurken, kalan imamlar "el-velâyetü" şeklinde okumuşlardır (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 85). Taberî "el-vilâyetü" kırâatini tercih eder. Çünkü Allah Teâlâ bunun arkasından hükümranlık ve saltanatına dair haber vermektedir. "el-Hakki" şeklindeki kırâat, kelimenin "Allah"ın sıfatı olmasından dolayıdır (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 164).

156 İki kişi olup, içlerinden birine iki bahçe verilen kişilerin misali (Âyetin tefsiri için bk. el-Kehf, 18/32).

Onlara dünya hayatının örneğini de ver: O gökten indirdiğimiz bir su gibidir. Bu örneğin verilmesinin sebebi konusunda tevil ehli alimler ihtilaf etmişlerdir. Bir müfessir, bu örneğin müşrik Araplar için verildiğini belirterek, çünkü onlar dünyanın fâni olacağını ve bir gün helâk olacağını inkâr ediyorlar ve asla yok olmayacağını söylüyorlardı demiş, sonra da şöyle devam etmiştir: Fani ve helâk olduğunu gözleriyle gördükleri bitki ve başka nesneler, dünyadan bir parçadır. Dünyanın bir parçasının fâni ve helâk olması ihtimal dâhilinde olduğuna göre bunların dışındakiler de böyle olacaktır. Bir başkası da şöyle demiştir: Bu örneğin verilme sebebi, dünya sakinlerinin ve onu talep edenlerin dünyalık elde ettikleri ve ondan yararlanmak ve faydalanmak iste-
62 dikleri zaman [§]buna engel olunmasıdır. Âyette işaret edilen durum, çiftçilerin ekini elde etmek ve ondan yararlanmak istemeleri sonra da o üründen yararlanmalarının ve maksatlarına ulaşmalarının önüne geçilmesine benzer. Dünya da böyledir. Onu talep edenlerle dünyalık arasına engel konulur. Başka bazıları da şu açıklamayı yapmıştır: Dünya hayatının adı geçen bitkilerle örnek verilmesinin sebebi, bunların dünya sakinlerine süslü gösterilmeleri ve güzel kılınmaları içindir. Çünkü dünya bitkileri onlar için süslenir ve güzelleştirilir. Sahiplerinin hoşuna giden kendileri için süslenen, sonra da bozulan ve helâk olan bitki gibi. İşte dünya da böyledir. Bu bir başka âyette beyan edilen husustur: "Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir"[157]. Dünya ve içindekiler de böyledir. Dünyada ne varsa âfete ve fesada mâruz kalmaktan uzak değildir.

Âyette sözü edilen örneğin, birçok hikmet ve delil yönü vardır. Bunlardan birincisi, verilen örneğin düşünüp de ibret alanlar için ibret ve öğüt ihtiva etmesidir. Bunun yanında âlemin hâdis (sonradan olma) olduğunu ve onu yoktan var eden bir varlık bulunduğunu inkâr eden, âlemin fâni olduğunu ve öldükten sonra dirilmeyi de kabul etmeyen inatçıları ve böbürlenenleri bağlayan bir delil olma özelliği taşımasıdır. Âlemin hâdis olmasına (sonradan olma) gelecek olursak, onlar âlemdeki eşyanın teker teker yokken var olduklarını gözleriyle görünce âlemin bütünüyle böyle olduğunu anlarlar. Verilen örnek, onlara ayrıca âlemdeki varlıkların fâni olduğunu hatta yok olup giderken hiçbir eserinin kalmadığını, sonra da yok olanın aynısının (yeniden) var olduğunu göstermektedir. Bu durum, âlemdeki varlıkların bir kısmında zuhur edince

157 "Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta birçokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardından da çerçöp haline gelmiştir" (el-Hadîd, 57/20).

tümünün de böyle olduğu anlaşılır. Âlemin hâdis ve fâni olduğu ortaya çıktığına göre mutlaka onu yoktan var eden bir varlık olmalıdır. Âyette verilen örnek, öldükten sonra dirilmenin vuku bulacağını da göstermektedir. Rızıkların, ağaçların, bitkilerin ve başka nesnelerin yenilenip durduğunu ve yok olduktan sonra eskisi gibi tekrar vücut bulduğunu gözlerinin önüne sermektedir. Bu eşyanın varedilmesinde asıl hedefi teşkil eden âlemin yeniden yaratılması da bunun gibi olacaktır. Bu durum, yeniden iade edilmeye başka varlıklara nazaran kendilerinin daha uygun olduğunu gösterir. Çünkü başka varlıkların yaratılmasında asıl maksat kendileridir. Söz buraya gelmişken şunu da belirtelim: Bilginler, belli bir amaç ve sonuç söz konusu olmaksızın sırf helâk olsun diye bir şeyi yaratmanın ve yok etmenin anlamsız olduğu ve bunun hikmetle bağdaşmadığı noktasında ittifak etmişlerdir. Ölümden sonra dirilme ve yeniden yaratma olmasa Allah Teâlâ'nın onları yaratmasında hiçbir hikmet olmazdı. Çünkü bu durumda yaratması sadece yok olup gitmek amaçlı olurdu.

[§]**O gökten indirdiğimiz bir su gibidir; yerdeki (onu emen) bitkiyle** 63
karışmış. Bu beyan, Allah Teâlâ'nın bilgisini, kâinatı idare etmesini ve kudretini göstermektedir. Çünkü O, gökten su indirdiğini ve bunun bitkiyle karıştığını haber veriyor. Suyun özelliği, bitkiye karıştı mı onu boğmak ve çürütmektir. Ama karıştığı bitkiyi çürütmediğine aksine canlandırdığına göre bu bize suda Allah'tan başka kimsenin bilmediği bitkiye hayat veren bir özellik olduğunu ve bir de O'nun zatıyla âlim olduğunu gösterir. Kâinatı idare ettiğinin delili ise aralarında bunca mesafe olduğu halde göğün menfaatleriyle yeryüzünün menfaatlerini birbirine bağlamasıdır. Bu durum bize Cenâb-ı Hakk'ın birliğini, zatıyla çok bilen, planlayıcı ve kādir olduğunu göstermektedir. Sözü edilen hadiselere ve yok etmeye kādir olan zat, yeniden hayat vermeye ve öldükten sonra diriltmeye de kādirdir. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.

Sonra (zamanı gelince) bitki rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Âyette geçen "heşîmen" (هَشِيمًا) kelimesine "kurumuş, çöp haline gelmiş" mânası verilmiştir. **Allah, her şeyi yapabilecek güçtedir.** "Muktedir" (مُقْتَدِرًا) kelimesi, "gücü yetme" fiilinden olup "iftiâl" babındandır.

Ebû Avsece "fe asbaha heşîmen" (فَأَصْبَحَ هَشِيمًا) âyetindeki "heşîmen" kelimesine, kurumuş, çürüyüp gitmiş mânası vermiştir. İbn Kuteybe de "Erkeklere Hâşim ismi bu sebeple verilmiştir" demiştir. Ebû Avsece "tezrûhu'r-riyâh" (تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ) cümlesine "rüzgârların uçurduğu" anlamını vermiştir. İbn Kuteybe

ise aynı cümleye "De ki: 'Rabb'im onları un ufak edip savuracak'"[158] âyetinde olduğu üzere "rüzgârların un ufak edip savurduğu"[159] mânasını vermiştir.

اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ
عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا ﴿٤٦﴾

46. "Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise Rabb'inin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır."

[Servet ve Oğulların Dünya Hayatının Süsü Olduğu]

Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise. Bu beyan, insanların eğilimlerine göre söylenmiş bir cümledir. Dünyada hedefi bol mal ve oğullar olan kimse için bunlar dünya hayatının süsüdürler. Belirtildiği gibi kendisi fâni ve gidici bile olsa bu böyledir. Dünyada hedefi iyi davranışlar ve âhiret olan kişi için de bunlar ebediyen kalıcı olan şeylerdir.

64 [§]**Kalıcı olan iyi davranışların** ne olduğuna dair ihtilaf edilmiştir. Birisi, bunların "Sübhânallâhi velhamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" (سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر ولا حول ولا قوة إلا بالله) tesbihi olduğunu söylemiştir. Bu tesbihi ve hamdi okuyan kişi, "Allah Teâlâ'yı tesbih ederim. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah en büyüktür. Allah'tan başka güç ve kuvvet yoktur" demiş olur. Hz. Peygamber'den nakledilen haberlerden biri bu doğrultudadır. Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Elâ ve inne sübhânallâhi velhamdu lillâhi ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber hiye'l-bâkıyâtu's-sâlihât" (ألا وإن سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر هى الباقيات الصالحات), yani "Dikkat edin! Allah'ı tesbih ederim. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Allah en büyüktür cümleleri kalıcı olan iyi davranışlardır"[160]. Bir habere göre Resûl-i Ekrem

---

158 "Sana dağları soruyorlar. De ki: "Rabb'im onları un ufak edip savuracak" (Tâhâ, 20/105).

159 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 268.

160 Ebû Saîd el-Hudrî'nin nakline göre Resûl-i Ekrem "el-Bâkıyâtu's-sâlihâtı çok söyleyiniz" deyince kendisine "Nedir onlar ey Allah'ın elçisi?" diye soranlar olmuştur. Resûlullah da (a.s.) "Tekbir getirmek, lâ ilâhe illallâh demek, sübhânallâh demek, hamdetmek ve velâ havle velâ kuvvete illâ billâh demektir" diye cevap vermiştir. Naklettiğimiz rivayet, iki Mısırlı muhaddisin en sahih isnadıdır. Bu haberi Buhârî ve Müslim *Sahîh*'lerine almamışlardır (Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 512-513. Bu gibi rivayetler için bk. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, "Kur'ân", 491; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 268).

sahâbîlerine "Kalkanınızı alınız" der. Sahâbîler "Üstümüze gelmekte olan bir düşman var da ona karşı mı?" diye sorduklarında Resûlullah (a.s.) "Kalkanınızı cehennem ateşine karşı alınız. 'Sübhânallâh, velhamdu lillâh ve lâ ilâhe illallâh, vallâhu ekber velâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh' deyiniz. Çünkü bunlar, öne geçiren, geri bırakan ve kalıcı olan iyi davranışlardır" cevabını verir[161]. Bir başka rivayete göre Hz. Peygamber Ebu'd-Derdâ'ya şöyle demiştir: "Onları al. Onlarla arana engel konulmadan önce kabul et. Çünkü bu kelimeler, kalıcı iyi davranışlardır. Ve cennet hazinelerinden bir hazinedirler." Ebu'd-Derdâ "Nedir onlar ey Allah'ın resûlü?" deyince Resûl-i Ekrem yukarıdaki duayı "Sübhânallah"tan başlayıp sonuna kadar okumuştur[162]. Eğer sözü edilen haberler sahihse bu konuda esas alınması gereken asıldır ve bundan başka bir açıklama yapmak caiz olmaz.

Bir başkası ise şöyle demiştir: Âyette geçen "el-bâkıyâtu's-sâlihât" beş vakitte kılınan namazdır. İbn Abbâs ve daha başkasının görüşü bu doğrultudadır[163]. Bu iki ihtimalden hangisi olursa olsun içinde diğerinin mânasını bulundurmaktadır. Çünkü bunların her biri gerçekte hayırların ve ibadetlerin tüm çeşitlerini kendisinde toplamaktadır. Çünkü "sübhânallah" demek, Rabb'i her türlü kusurdan ve noksanlıktan tenzih etmek demektir. "Elhamdu lillâh" Allah'tan mahlûkata ulaşan her türlü nimete karşılık O'na övgü ve başkasını değil kendisini hamde ve övgüye lâyık görmek anlamına gelir. "Lâ ilâhe illallâh" (لا اله الا الله) ise, O'dan başka mâbut olmadığı, O'ndan başkası ibadete lâyık değildir demektir. "Allâhu ekber" (الله اكبر) ifadesine gelince; [§]O'nun 65
hakkında söylenen her şeyden yüce olduğunu ifade etmek ve yaratılmış olma vasıflarının tümünün kendisinde bulunmadığını belirtmek anlamına gelir. "Lâ havle velâ kuvvete illâ billah" (لا حول ولا قوة الا بالله) ise O'ndan başkalarından yüz çevirmek ve beklentiyi kesmek, her şeyi tamamıyla kendisine havale etmek ve O'na teslim olmak demektir. Bu kelimelerden her biri, -belirttiğimiz gibi- aslında ibadet ve hayırların tüm çeşitlerini kendinde toplar. Namaz da böyledir. Bütün ibadet çeşitlerini bünyesinde toplar. Çünkü kul namazda organlarından her birini namazın bütün intikallerinde kullanır. Netice olarak namaz, bütün ibadetleri bünyesinde toplamış olur.

---

161 Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 541. Hâlid b. Ebû Umrân'ın nakline göre Resûl-i Ekrem şöyle demiştir: "Çünkü onlar, kıyâmet günü kulu öne geçirici, takip edici ve uzaklaştırıcı olarak gelirler. Ve onlar kalıcı olan iyi davranışlardır." (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 107).

162 "Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh"ın cennetin hazinelerinden birisi olduğunu belirten birçok hadis gelmiştir (Meselâ bk. Ebû Dâvûd, "Salât", 361).

163 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 165. Fakat İbn Abbâs'a nispet edilen başka rivayetler de vardır. Bu rivayetlere göre o, "el-bâkıyâtu's-sâlihât"ın "Sübhânallâhi, ve'l-hamdu lillâhi, ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber" olduğunu söylemiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 166).

"el-Bâkıyâtu's-sâlihât" (الباقيات الصالحات) esas itibariyle hayırların ve itaatların tamamı demektir[164]. Çünkü Allah Teâlâ, Kur'ân'da birçok âyette hakkı kalıcı ve sabit olmakla, bâtılı da butlan, yok olup tükenmek ve gitmekle nitelemektedir. Allah'ın şu beyanları bu konuya dairdir: "İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller getirir"[165], "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti"[166]. Ve benzerleri. İşte "el-bâkıyâtu's-sâlihât" bu doğrultuda kalıcıdır ve **Rabb'inin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.** Yani onların umdukları en hayırlı şeydir.

İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilir: **Rabb'inin nezdinde sevapça daha hayırlı** demek, insanlara sevap olarak verilecek şeyin en hayırlısı anlamına gelir. **Ümit bağlamaya daha lâyıktır** meâlindeki beyan da insanların yaptıkları amellerden kıyâmet günü ümit bağladıkları şeyin en hayırlısı demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿٤٧﴾

47. "(Düşün) ***o günü ki dağları yürütürüz, yeryüzünü dümdüz görürsün. Onları da*** (diriltiklerimizi) ***hiçbirini geride bırakmaksızın mahşerde toplamış olacağız.***"

---

164 Taberî "el-bâkıyâtu's-sâlihât" konusunda bütün görüşleri naklettikten sonra Ali b. Ebû Talha ve İbn Abbâs'tan rivayet edildiği üzere bunların hayır amellerinin tamamı olduğu görüşünü tercih etmektedir. Çünkü bunların tamamı, onları işleyenler için âhirette kalıcı olan, karşılık ve sevap verilecek olan salih amellerdendir. Allah Teâlâ, ne Kitab'ında ve ne de Resûl-i Ekrem'den nakledilen bir haberde "kalıcı olan iyi davranışlar ise Rabb'inin nezdinde hem sevapça daha hayırlıdır" beyanına bazı amelleri dâhil edip bazılarını dışarıda bırakmış değildir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 167).

165 er-Ra'd, 13/17.

166 "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir. Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır" (İbrâhim, 14/24-26).

[Kıyâmetin Dehşeti]

(Düşün) o günü ki dağları yürütürüz. Allah Teâlâ burada kıyâmet gününün ne denli dehşetli ve korkunç olacağını onlara hatırlatıyor. Çünkü dünya hayatında görmüş oldukları en sabit şey (dağlar) o günün dehşeti ve korkunçluğu karşısında yerinden oynayıp yürüyecek ve en katı nesneler kırılıp dökülecektir. [§]Sözü edilen katı ve sabit nesneler, dağlardır. Allah Teâlâ bir başka 66
âyette şöyle beyan buyurur: "O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur. Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür"[167]. Bir diğer âyetin meâli şöyledir: "Dağlar savrulan kum yığınları halini alır"[168]. Allah Teâlâ bir başka âyette de şöyle buyurur: "Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler"[169]. Yüce Allah bir başka âyette de konuya dair şöyle buyurur: "Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman"[170]. Bunlara benzer daha birçok âyet vardır. Yüce Allah o günün dehşetinin ve korkunçluklarının ne derece olacağını onlara hatırlatmaktadır. Çünkü dünyadaki en sabit, en katı ve şiddetli nesneler (dağlar), sözü edilen şekilde yürüyecektir. Cenâb-ı Hakk'ın belirttiği bu dehşet ve korkunç durumdan daha hafifi karşısında bile insanların nefisleri duramaz. O halde adı geçen bu dehşet ve korkunç durum karşısında evleviyetle duramaz. Hz. Mûsâ'nın başından geçen olaya bakıldığında bu durum gayet açık olarak görülür. Hz. Mûsâ insanların en çetini ve en güçlüsüydü. Ama (Tur) dağının yerle bir olması karşısında dayanamadı ve bayılıp yere düştü[171]. Ne var ki yüce Allah o gün insanları diriltikten sonra bir daha ölmeyeceklerine hükmetmiştir. Yoksa insan nefsi, sözü edilen bu dehşetlerden daha hafif olanları karşısında bile dayanamaz.

Öte yandan dağların sözü edilen durumları değişik hal ve zamanlarla ilgilidir. Belirtildiği gibi o günün başlangıcında dağlar yürüyecek ve onlar dağları durmadıkları halde duruyormuş gibi göreceklerdir. Sonra onlar savrulan kum yığınları halini alacaklardır. Daha sonra da atılmış renkli yüne dönüşe-

---

167 el-Kāria, 101/4-5.

168 "O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır" (el-Müzzemmil, 73/14).

169 en-Neml, 27/88.

170 "Yer şiddetle sarsıldığı zaman; Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman" (el-Vâkıa, 56/4-6).

171 "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabb'i onunla konuştuğunda o, "Rabb'im! Bana görün; sana bakayım" dedi. Rabb'i, "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin" buyurdu. Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü" (el-A'râf, 7/143).

ceklerdir. Sonra da parçalanıp toz duman haline gelecektir[172]. Dağlar, şiddet ve dehşetin miktarına uygun çeşitli durumlar ve vakitlerde belirtilen hallere göre şekil alacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

67 [§]Öte yandan "Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler"[173] meâlindeki beyan açısından şöyle bir ihtimal daha vardır. O günün dehşetinden dağlar, bulutlar gibi hareket ettikleri halde sanki duruyorlarmış gibi gözükür. Dünyada da korku ve dehşet sebebiyle bunun aynısı görülebilir. İkinci bir ihtimale göre dağlar bir araya gelmesi ve üst üste binmesi sebebiyle de duruyormuş gibi görülebilir. Dünyada da yürüyenler kalabalık ve izdiham nedeniyle duruyormuş ve yürümüyormuş gibi görülebilirler. Meselâ büyük bir ordu giderken dışardan bakan orduyu yürümüyormuş ve olduğu yerde duruyormuş gibi görebilir. İşte dağların durumu da aynen böyle olacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öte yandan âyette sözü edilen bu korkunç durumların kâfirler ve isyankârlar için söz konusu olması da muhtemeldir. İman edenler ve ihsan mertebesine ulaşanlar ise "'Rabb'imiz Allah'tır' deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar, işte onların üzerine melekler şu müjdeyle inerler: 'Korkmayın, kederlenmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin!'"[174] meâlindeki beyanda belirtildiği gibi bu korkunç durumlardan güven ve afiyette olacaklardır.

Yeryüzünü dümdüz görürsün. Yani yeryüzünü üzerinde bina, ağaç, dağ, taş ve hiçbir şey bulunmaksızın dümdüz olmuş görürsün. "Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün"[175] meâlindeki beyanda belirtildiği gibi yeryüzü dümdüz hale gelir. **Yeryüzünü dümdüz görürsün** meâlindeki beyanı "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[176] meâlindeki beyanda belirtildiği gibi dünya sakinleri, O'nun huzuruna çıkacaklar anlamında olması da ihtimal dâhilindedir.

Onları da (diriltiklerimizi) hiçbirini geride bırakmaksızın mahşerde toplamış olacağız. Yani "De ki: Hem öncekiler hem sonrakiler; bilinen bir günün belirlenmiş bir vaktinde mutlaka bir araya getirilecekler!"[177] meâlindeki beyanda anlatıldığı üzere onların tümünü bir araya toplayacağız.

---

172 Mâtürîdî merhum yukarıda geçen el-Vâkıa sûresinin 56/4-6 âyetlerine işaret etmektedir.
173 en-Neml, 27/88.
174 Fussılet, 41/30.
175 Tâhâ, 20/106-107.
176 İbrâhim, 14/21.
177 el-Vâkıa, 56/49-50.

وَعُرِضُوا عَلٰى رَبِّكَ صَفًّاۜ لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍۘ
بَلْ زَعَمْتُمْ اَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا

48. "Artık hepsi sıra sıra senin Rabb'inin huzuruna çıkarılmışlardır. (Onlara)*: 'Andolsun ki sizi ilk defasında yarattığımız gibi* (tek başınıza) *bize geldiniz. Oysa size asla bir buluşma zamanı tayin etmediğimizi sanmıştınız* (deriz).'"

Artık hepsi sıra sıra senin Rabb'inin huzuruna çıkarılmışlardır. Bazıları bu âyete, artık onların tümü birden Rabb'inin huzuruna çıkarılmışlardır anlamı vermişlerdir. **Artık hepsi sıra sıra senin Rabb'inin huzuruna çıkarılmışlardır** meâlindeki cümlenin hesap vermek için çıkarılmışlardır mânasında olması da muhtemeldir. Bazıları da bu âyete "O gün cennet, takvâ sahiplerine yaklaştırılır. Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir"[178] meâlindeki beyanda belirtildiği üzere, onlar makamlarına arzedileceklerdir, mânası vermişlerdir. Âyette sözü edilen "Allah'a arzedilme"nin Cenâb-ı Hakk'a dünyada ve âhirette her hâlükârda ve her zaman arzedilip durdukları halde o gün gerçekleşme ihtimali vardır. Allah Teâlâ kendine arz olunmayı ve kıyâmeti inkâr ve ikrar edenleri bildiği halde bu olayın âhiret günü gerçekleşmesi ihtimal dâhilindedir. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi "Hepsi Allah'ın 68
huzuruna çıkacaklar"[179], "O gün iş Allah'a kalmıştır"[180]. Yani iş her vakit Allah'a aittir. Aynı şekilde onların her türlü durumda "Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri" olmayacaktır[181]. Bu ifadeler, herkesin Allah Teâlâ'ya arzedileceğini ifade etmektedir. Fakat o günün özel olarak Allah Teâlâ'ya nispet edilmesi, âhiret günü Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetini ve hükümranlığını tanıyacak ve hakikatini bilecek olmalarından dolayıdır. İşte Allah Teâlâ'nın huzuruna o gün çıkarılacaklarının belirtilmesi de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Andolsun ki sizi ilk defasında yarattığımız gibi (tek başınıza) bize geldiniz. Bu ifade birkaç mânaya muhtemeldir. Bir ihtimale göre mâna şöyle olabilir: Sizi dünyada ilk defasında yarattığımız zaman yaratılışınızın (emri-

---

178 eş-Şuarâ, 26/90-91.

179 İbrâhim, 14/21.

180 "Evet, ceza günü nedir bilir misin? O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz. O gün iş Allah'a kalmıştır" (el-İnfitâr, 82/18-19).

181 "O gün onlar, Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!" (el-Mü'min, 40/16).

mize) icabet ettiği gibi (davetimizi) kabul ve bizi ikrarla geldiniz. İkinci ihtimal de şudur: Dünyada iken sizler diriltileceksiniz, bir araya getirileceksiniz ve kıyâmet sizin için kopacak şeklindeki ifademize uygun olarak andolsun ki bize geldiniz. Üçüncü ihtimal, müfessirlerin söylediği şekildir. İlk baştaki halinize uygun olarak size yardım edecek yandaşlar ve destek verecek destekçiler olmaksızın **Andolsun ki bize tek başınıza geldiniz.** Bazıları da âyeti şöyle anlamışlardır: Size engel olacak mal ve destek verecek yandaşlar olmaksızın annelerinizin karnından nasıl çırıl çıplak ve yalınayak çıktıysanız andolsun ki öylece bize geldiniz. Bu mâna şu beyanda belirtilmiştir: "Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız. Sizin hakkınızda ortaklarımız sandığınız şefaatçilerinizi de yanınızda görmeyeceğiz"[182].

Oysa size asla bir buluşma zamanı tayin etmediğimizi sanmıştınız. Bu beyan, belirtilen dehşetli durumların ancak âsiler ve dirilmeyi inkâr edenler için söz konusu olacağını göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ "Oysa size" kıyâmet günü "asla bir buluşma zamanı tayin etmediğimizi sanmıştınız" diye buyurmuştur. Bu ifade, ilk âyette belirtilen dehşetli ve korkunç hallerin müminler için değil âsiler ve fasıklar için söz konusu olacağını göstermektedir.

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا
وَيْلَتَنَا مَا لِهٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً اِلَّا اَحْصٰيهَا
وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا ﴿٤٩﴾

49. *"Artık kitap* (amel defteri) ***ortaya konmuş suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak, 'Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!' dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabb'in hiç kimseye haksızlık etmez."***

Artık kitap (amel defteri) ortaya konmuş. Bu beyanda geçen "kitap" (الكتاب) kelimesini "hesap" (الحساب) olarak tefsir edenler olmuştur. Bunun meleklerin yazdığı amel defteri olması da muhtemeldir. Bu defter, ellerine verilecektir.

---

182 el-En'âm, 6/94.

[§]**Suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak.** Yani korkmuş ve ürkmüş olarak "Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş dediklerini görürsün." Bazıları şöyle demiştir: Amel defterine bakıp da çirkin amellerinin orada kaydedilmiş olduğunu görünce içinde olanlardan korkacaklardır.

Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Kötü amellerimizden **küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!** Yani hepsini muhafaza etmiş **dediklerini görürsün.** Âyete iyi ve kötü amellerden küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş anlamı da verilmiştir. "Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın" meâlindeki beyanın, insana karşılığının verileceği ve verilmeyeceği hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş, yani muhafaza etmiş anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Böylece dünyada iken **yaptıklarını** âhirette korunmuş, hiçbir şey atlanmamış ve kaybolmamış olarak **karşılarında bulmuşlardır.** Bazıları bu cümlenin meleğin sözü olduğunu söylemiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici", yani muhafaza edici "olmasın!"[183]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb'in hiç kimseye haksızlık etmez. Yani herkese ameli kadar karşılık verir. Amelinden fazla da vermez, eksik de. Ya da müminin iyi amellerinden eksiltmez. Kâfirin yaptığı kötü amellerden hiçbirini sayıp dökmeden bırakmaz. Zulüm, dünyada bir şeyi konulması gereken yerden başka bir yere koymaktır. Allah Teâlâ "Rabb'in hiç kimseye haksızlık etmez", yani herkese amelinin karşılığını verirken zâlim olmaz ve bir şeyi olması gereken yerden başka bir yere koymaz demiş olmaktadır.

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْلِيسَ كَانَ مِنَ
الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّه۪ اَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُٓ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُون۪ي
وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِم۪ينَ بَدَلًا

50. "Hani biz meleklere, 'Âdem'e secde edin' demiştik; İblis'ten başka hepsi secde ettiler. O cinlerdendi, Rabb'inin emrinden dışarı çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onu izleyenleri mi dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zâlimler adına bu ne kötü bir tercih!"

---

183 Kâf, 50/18.

[Hz. Âdem ve İblis Kıssası]

Hani biz meleklere, 'Âdem'e secde edin' demiştik. Allah Teâlâ Âdem ve
70 İblis kıssasından [§]bazan daha fazla bazan daha eksik olarak Kur'ân'da birçok yerde söz etmiştir. Kıssayı böyle anlatması ve tekrarlaması eski kitaplarda tekrarlanması ve mükerrer olarak anlatılmasındandır. Hadise Kur'ân'da da o kitaplarda belirtildiği gibi anlatılmıştır ki bu Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil olsun. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in geçmişte indirilmiş olan kitaplardan habersiz olduğunu biliyorlardı. Ya da bu olay, Kur'ân'a muhatap olanların ihtiyaçlarından ve tekrar edilmesinden elde edecekleri faydalardan dolayı tekrar edilmiş de olabilir. Veya her zaman ve her durumda onlara öğüt ve uyarı olsun diye tekrarlanmış da olabilir. Bir olay, öğüt verme ve uyarı için tekrar edilir ve yeniden ondan bahsedilir. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.*

İblis'ten başka hepsi secde ettiler. O cinlerdendi. Bu beyanın anlamı hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Âyette İblis'in cinlerden olduğu ifade edilmiştir. Çünkü o cennetlerde çalışan cinlerdendi, bu yüzden cinlerden olduğu söylendi. Bazıları da şöyle demiştir: Meleklerin cin isminde bir kabilesi vardı. İblis işte bu kabiledendi. Bundan dolayı cinlerden olduğu söylendi. Hasan-ı Basrî ise şöyle demiştir: İblis bir an olsun asla meleklerden olmadı. Fakat o, yüce Allah'ın dediği gibi cinlerdendi. İblis, cinlerin atasıdır. O cinlerden Rabb'ine ilk karşı gelendir. Tıpkı Âdem'in insanların atası ve babası olduğu gibi. Buna göre İblis, cinlerin babası olmuş olur[184]. Bazıları da "O cinlerdendi" meâlindeki cümleye o cinlerden oldu anlamını vermiştir. Aynı şekilde "ve kâne mine'l-kâfirîn" (وَكَانَ من الكافرين) "O kâfirlerden oldu"[185] meâlindeki âyette de o kâfirlerden oldu" mânasını vermişlerdir. Bazıları âyeti şöyle tefsir etmişlerdir: O, Allah'ın ezeldeki ilmine göre cinlerdendi[186]. Yani onun, Rabb'ine isyan edeceği ve Âdem'e secde etmeye direneceği vakit kâfirlerden olacağı Allah'ın ezelî ilminde vardı. Biz bu konuya daha önce belirtmiştik[187].

Rabb'inin emrinden dışarı çıktı. Âyette yer alan "feseka" (فَسَقَ) fiili Rabb'ine inatla karşı geldi ve isyan etti şeklinde açıklanmıştır. "Fısk" (الفِسق) kökünün asıl mânası, çıkmaktır. Yani İblis Rabb'inin emrinden çıktı demek olur. İbn Kuteybe de kelimeyi buna benzer şekilde açıklamış ve şöyle demiştir:

---

184 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 170.

185 "O direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu" (el-Bakara, 2/34).

186 Allah'ın ezeldeki ilminde cinlerdendi, Allah'ın ezeldeki ilminde cinlerden olacağı yer alıyordu.

187 bk. el-Bakara, 2/34.

"fe feseka", yani Rabb'ine itaattan çıktı. Arapça'da "feseka" kökü kullanılarak "fesaktü'r-rutabete" denir ki hurmayı kabuğundan çıkardım demektir[188].

Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onu izleyenleri mi dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir: Birinciye göre yüce Allah "min dûnî" (مِن دُونِي) derken kendisini kastetmektedir. Bu durumda sanki şöyle demiş olmaktadır: Şimdi siz beni bırakıp da **onu ve izleyenleri mi dost,** Rab ve ilâh **ediniyorsunuz? Oysa onlar izin düşmanınızdır.** [§]Onlar ilâh ve Rab değillerdir. Düşmanı Rab ve ilâh edin- 71
mek nasıl caiz olur? İkinci ihtimale göre yüce Allah "evliyâe min dûnî" (اولياء من دوني) derken, benim dostlarımı bırakıp da onu ve izleyenleri mi dost ediniyorsunuz? demek istemiştir. Buna göre Allah Teâlâ âdetâ şöyle demiş olmaktadır: Şimdi siz benim dostlarımı bırakıp da onu ve izleyenleri mi dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Yani, nasıl oluyor da düşmanları dost ediniyor, size dost olanları bir yana bırakıyor ve dost edinmiyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Zâlimler adına bu ne kötü bir tercih! Yani Rab'lerine ibadeti bırakıp İblis'e ibadet ve itaat etmeleri ne kötü! Bu, onlar için ne kötü bir bedel! Ya da **zâlimler adına bu ne kötü bir tercih** cümlesinin mânası, "dostlarının yerine ya da Rab'lerinin ilâhlığı ve rablığına bedel olarak düşmanlarını dost edinmeleri ne kötü!" şeklinde de olabilir.

مَا اَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَا خَلْقَ اَنْفُسِهِمْۖ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلّٖينَ عَضُدًا ﴿٥١﴾

51. "Ben onlara ne göklerin ve yerin yaratılışını ne de bizzat kendilerinin yaratılışını gösterdim. Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinecek değilim."

Ben onlara ne göklerin ve yerin yaratılışını ne de bizzat kendilerinin yaratılışını gösterdim. Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ bu ifadeyi Arap müşriklere söylemiştir. Çünkü onlar "Melekler Allah'ın kızlarıdır" demişlerdi. Taptıkları putların birer ilâh ve Allah'ın ortağı olduklarını söylemişlerdi. Yüce Allah da onlara, Ben onlara ne meleklerin, ne yeryüzünün ve ne de kendilerinin yaratılışını gösterdim. Onların kitapları yoktu. Ve onlar herhangi bir peygambere inanmış da değillerdi. O halde iddia ettikleri üzere meleklerin Allah'ın

---

188 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 269.

kızları, putların birer ilâh ve Allah'ın ortakları olduğunu nasıl bildiler? İlmin ve bilginin kaynağı gözlem, kitap ve peygamberlerdir. Arap müşrikler bu sayılan bilgi kaynaklarından herhangi birisine sahip olmadıklarına göre Rab'lerini nasil tanıdılar, Allah'ın oğlu ve ortakları olduğu yolunda söyledikleri sözleri neye dayanarak bildiler? Hasan-ı Basrî bu yorumu benimsemiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Arap müşrikler, İblis ve zürriyetini veli ve dost edindikleri için biz onlara ne göklerin ve yerin yaratılışını ne de bizzat kendilerinin yaratılışını gösterdik. Bu beyan "Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onu izleyenleri mi dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zâlimler adına bu ne kötü bir tercih!"[189] meâlindeki beyanın sılasıdır.

Ben onlara ne göklerin ve yerin yaratılışını ne de bizzat kendilerinin yaratılışını gösterdim. Bu beyana dair bir kaç yorum yapılmıştır. Yani nefislerini yaratırken onları hazır bulundurmadım. Çünkü onlar o zaman mevcut
72 değillerdi. Göklerin ve yerin yaratılışında da hazır bulundurmadım. [§]Çünkü Allah Teâlâ gökleri ve yeri yarattığı zaman onlar hiçbir şey değillerdi. Ya da **onlara göstermedim,** yani ne göklerin ve yerin yaratılışını ve ne de kendilerinin yaratılışını nasıl planladığımı onlara bildirdim. O halde benim ilâhlığıma ve rablığıma nasıl ortak koşuyorlar? Ben bu hususta onlardan yardım dilemedim ki! *En doğrusunu Allah bilir.*

[Yaratma Fiilinin Yaratılan Nesneden Başka Bir Şey Olması]

Birçok kelâmcı bu âyeti bir şeyi yaratmanın başka, yaratılan o şeyin başka bir şey olduğuna delil olarak göstermişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Ben onlara ne göklerin ve yerin yaratılışını ne de bizzat kendilerinin yaratılışını gösterdim.** Halbuki onlar gökleri de görüyorlar, kendilerini de görüyorlar. Hatta Allah Teâlâ onlara "Yeryüzünde açık kanıtlar vardır. Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz?"[190] diye onlara soruyor sonra da ne göklerin ve yerin ve ne de bizzat kendilerinin yaratılışını göstermediğini haber veriyor. Allah Teâlâ'nın kullandığı ifade, göklerin, yerin ve kendilerinin yaratılışının göklerden, yerden ve kendilerinden başka bir şey olduğunu gösterir.

Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinecek değilim. Bazıları bu âyete Ben iman ve hidâyetten saptıranları dinime yardımcı edinecek değilim. İkinci bir mâna da şöyledir: Ben kullarımı yoldan çıkaranları dinime yardım eden ya da dostlarıma destek olan kullarım edinecek değilim. Bazıları da şöyle demiş-

---

189 el-Kehf, 18/50.

190 "Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır. Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz?" (ez-Zâriyât, 51/20-21).

tir: Ben âdemoğullarını yoldan çıkaranları, gökleri, yeri ve kendilerini yaratırken yardımcı edinecek değilim. Yüce Allah'ın kastettiği İblis ve onun soyudur. Ya da şu anlam verilebilir: Ben yoldan çıkaranları dost edinecek değilim. Onları ancak düşman edindim. **Ben o yoldan çıkaranları dostlarıma yardımcı edinecek değilim.** Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Vâdim zâlimleri kapsamaz"[191].

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَاءِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا
لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا ﴿٥٢﴾

52. "Unutma ki bir gün Allah, 'Benim ortaklarım olduğunu ileri sürdüğünüz şeyleri çağırın!' buyuracak. Onları çağıracaklar fakat kendilerine cevap veremeyecekler; çünkü biz aralarına aşılamaz bir uçurum koyduk."

Unutma ki bir gün Allah, 'Benim ortaklarım olduğunu ileri sürdüğünüz şeyleri çağırın! buyuracak. Allah Teâlâ "ortaklarım" ifadesini onların bâtıl iddialarına göre kullanmaktadır. Yoksa Cenâb-ı Hakk'ın ortakları yoktur. **Onları çağıracaklar.** Yani taptıkları putları çağıracaklar, **fakat kendilerine cevap veremeyecekler.** Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Onlara bir vakitte cevap veremeyeceklerdir. Halbuki başka bir vakitte ise vereceklerdir. Verecekleri cevap şudur: "'Sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir' diyecekler..."[192] [§]Fakat **Kendilerine cevap veremeyecekler** meâlindeki 73
cümle, dünyada iken putlara tapmalarından dolayıdır. Onlar ancak putların kendilerine şefaatçi ve yardımcı olmalarını istedikleri için tapıyorlardı. Tıpkı şu sözlerinde olduğu gibi: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[193], "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[194], "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır!"[195] Netice olarak **fakat kendilerine cevap veremeyecekler** meâlindeki

---

[191] "'Ben seni insanlara önder yapacağım' buyurmuştu. İbrahim, 'soyumdan da' deyince Rabb'i, 'Vâdim zâlimleri kapsamaz' buyurdu" (el-Bakara, 2/124).

[192] "'Sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir' diyecekler..." (Yûnus, 10/29).

[193] "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

[194] ez-Zümer, 39/3.

[195] "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır! O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar" (Meryem, 19/81-82).

beyan, putlara tapmak suretiyle onlardan umdukları aracılık etme, yardımda bulunma, başlarına gelen belâları savma ve Allah'ın azabını engelleme gibi eylemleri yapamayacaklardır demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Çünkü biz onlarla putların **aralarına aşılamaz bir uçurum koyduk.** Bazıları âyette geçen "mevbık" (مَوبِقا) kelimesine helâk yeri ve uçurum anlamını vermişlerdir. Bazıları da onlarla putları birbirinden ayıracak olan uçurumun cehennemde bulunacağını söylemiştir. Başka bazıları ise "el-mevbık" cehennemde bir vadidir demiştir. Bazıları da bunun cehennemde bir nehir olduğunu ileri sürmüştür. Bazıları ise buna şu mânayı vermiştir: Müşriklerle putlar arasındaki bağlantıyı, dünyada helâk olma yeri, uçurum kıldık.

وَرَاَ الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا اَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾

53. "Suçlular ateşi görür görmez, kendilerinin orayı boylayacaklarını iyice anlayacaklar; fakat ondan kurtuluş yolu bulamayacaklar."

Suçlular ateşi görür görmez, kendilerinin orayı boylayacaklarını iyice anlayacaklar. Yani oraya gireceklerini öğrenecekler ve kesin olarak anlayacaklar. **Fakat ondan kurtuluş yolu bulamayacaklar.** Yani taptıkları putlar, onlardan cehennemi savuşturamayacaklardır. Ebû Ubeyde bu beyanı şöyle açıklamıştır: Fakat ondan kurtuluş yolu, yani dönüş yolu bulamayacaklar.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِى هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْاِنْسَانُ اَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾

54. "Hakikaten biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü misali vermişizdir. Fakat insan tartışmaya çok düşkün olan bir varlıktır."

Hakikaten biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü misali vermişizdir. "Sarrafnâ" (صَرَّفْنَا) fiilini, daha önce birçok yerde belirtmiş ve açıklamıştık[196]. "Min külli mesel" (مِنْ كُلِّ مَثَلٍ) sözünün, iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birin-

196 bk. el-İsrâ, 17/41, 89.

cisi "Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur"[197]. meâlindeki beyanda olduğu üzere "sıfat", yani "yüce sıfatlar" demektir. İkinci ihtimale göre "min külli mesel" (مِن كُلِّ مَثَلٍ) ifadesindeki "mesel" olduğu üzere "benzer" anlamına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: Onun benzeri hiç bir şey yoktur[198]. [§]Eğer 74
"mesel" kelimesi "benzer" mânasına gelirse Cenâb-ı Hak, *-en doğrusunu Allah bilir-* sanki şöyle demiş olmaktadır: Biz bu Kur'ân'da her türlü misali, onların görmedikleri şey hakkında bilgi sahibi olma ihtiyacında oldukları her şeyi açıkladık. Allah Teâlâ gördükleri veya bildikleri şeylerden örnek verdi ki onun vasıtasıyla görmedikleri şeyler hakkında bilgi sahibi olsunlar. Eğer "mesel" kelimesi "sıfat" anlamında olursa o zaman da Cenâb-ı Hak *-en doğrusunu Allah bilir-* sanki şöyle demiş olur: Biz bu Kur'ân'da yapılan ve yapılmayıp sakınılan her şeye dair bir sıfat beyan ettik ki onun sayesinde haklarını ve vecibelerini, yaptıklarını ve yapmayıp sakındıklarını bilsinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat insan tartışmaya çok düşkün olan bir varlıktır. Müfessirler bu beyanı şöyle tefsir etmişlerdir: İnsan, yani kâfir, tartışmaya çok düşkün olan bir varlıktır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Kâfir olanlar ise, bâtıla dayanarak hakkı ortadan kaldırmak için mücadele verirler"[199]. **İnsan tartışmaya çok düşkün olan bir varlıktır** meâlindeki beyanın anlamı, insanın yapısı, başka yapılara nispetle tartışmaya çok düşkün olan bir varlıktır mânasında gibi gözükmektedir. Çünkü cinlere Kur'ân ve âyetler okununca bahsedilen bir tartışma olmaksızın bunları kabul etmişlerdir. Tartışmadan kabul ettiklerini "Biz, doğru yolu gösteren harika bir okuma dinledik"[200] meâlindeki beyandan anlamak mümkündür. Melekler de böyledir. Onların da bu konuda kayda geçen bir tartışmaları ve münazaraları olmamıştır. İnsanoğlunun yapısından dolayı mûcizeler ve deliller hakkında tartışmalar ve münazaralar zuhur etmiştir. Şu ilâhî beyanlar, bu kabildendir: "İşte siz böylesiniz; hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız"[201]; "Onlarla en güzel yöntemle tartış"[202]; "Ehl-i Kitap'la mü-

---

197 "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir" (er-Rûm, 30/27).

198 eş-Şûrâ, 42/11.

199 "Kâfir olanlar ise, bâtıla dayanarak hakkı ortadan kaldırmak için mücadele verirler. Onlar, âyetlerimi ve kendilerine yapılan uyarıları alaya almışlardır" (el-Kehf, 18/56).

200 "De ki: Cinlerden bir topluluğun (Kur'ân'ı) dinleyip şöyle söyledikleri bana vahyolundu: "Biz, doğru yolu gösteren harika bir okuma dinledik ve ona iman ettik" (el-Cin, 72/1-2).

201 "İşte siz böylesiniz; hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız, fakat hiç bilgi sahibi olmadığınız bir konuda niçin tartışıyorsunuz!" (Âl-i İmrân, 3/66).

202 en-Nahl, 16/125.

cadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün"[203]; "Kâfir olanlar ise, bâtıla dayanarak hakkı ortadan kaldırmak için mücadele verirler"[204]. Daha bunlara benzer çok âyet vardır. İnsanoğlundan kaynaklanan tartışmanın çokluğundan dolayı daha çok âyet ve delil indirmeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu âyet, zikredilen nitelikte mücadeleye izin verildiğini ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُوا اِذْ جَاءَهُمُ الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ
اِلَّا اَنْ تَاْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْاَوَّلِينَ اَوْ يَاْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾

75 ***[§]55. "Kendilerine hidâyet geldiğinde insanları iman etmekten ve Rab'lerinden mağfiret talep etmekten alıkoyan şey sadece, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini, yahut âhiret azabının göz göre göre kendilerine gelmesini beklemeleridir."***

Kendilerine hidâyet geldiğinde insanları iman etmekten ve Rab'lerinden mağfiret talep etmekten alıkoyan şey sadece öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini, beklemeleridir. Yani insanların iman etmelerine engel olan şey, dik kafalılık ve inattan başkası değildir. Çünkü Allah Teâlâ onlara o kadar çok delil ve mûcizeler göstermiştir ki inat etmeseler ve dik kafalı olmasalar (hakkı) tasdik etmekten başka çare bulamazlardı. Fakat iman etmelerine engel olan şey, sözünü ettiğimiz dik kafalılık ve inattır. Öncekilerin başına gelenler kendi başlarına da gelmedikçe iman etmezler. Öncekilerin başlarına gelen ise köklerinin kazınması ve helâk edilmektir. Allah Teâlâ ancak bu gerçekleşirse onların iman edeceklerini beyan ediyor. Ancak o vakitte iman etmek "ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir"[205] beyanında olduğu üzere onlara fayda vermez.

Yahut âhiret azabının göz göre göre kendilerine gelmesini beklemeleridir. Bu beyanın metninde geçen "kubulen" (قُبُلًا)[206] kelimesi, ayan beyan, göz

---

203 "İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i Kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün" (el-Ankebût, 29/46).

204 el-Kehf, 18/56.

205 el-Mü'min, 40/84-85.

206 Kırâat imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Yâkup bu kelimeyi "kıbelen" şeklinde okumuşlardır. Kırâat-ı aşere imamlarından geri kalanları ise "kubulen" şeklinde kırâat etmişlerdir (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 85). Kelime "Kıbelen" okunduğu takdirde mânası "ayan beyan" demek olur. Buna karşılık "kubulen" okunursa "kabîl" kelimesinin çoğulu olarak mânası "yahut çeşit çeşit âhiret azabının kendilerine gelmesini beklemeleridir"

göre göre demektir. Ebû Ubeyde "ev ye'tiyehumu'l-azâbu kubulen" (أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا) cümlesindeki "kubulen" kelimesine "mukâbeleten ve kıbelen, istînâfen" (مُقَابَلَةً وَقِبَلًا اِسْتِينَافًا) anlamı vermiştir. "Mukâbeleten" "karşılık olarak", "kıbelen" "önlerinden" ve "istînâfen" "yeni bir başlangıç olarak" demektir. Mücâhid ise kelimenin "kubulen" okunması halinde "ansızın" mânasına, "kıbelen" okunması durumunda ise "kabilen, kabilen", yani "bölük bölük" anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ebû Avsece de "kubulen" kelimesinin "karşısında" anlamına geldiğini ve "kıbelen"in de aynı mânaya geldiğini söylemiştir. İbn Kuteybe ise "kubulen" kelimesine "karşısında ve ayan beyan" anlamı vermiştir[207]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ اِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا اٰيَاتِي وَمَا اُنْذِرُوا هُزُوًا ﴿٥٦﴾

56. "Biz resûlleri, sadece müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kâfir olanlar ise, bâtıla dayanarak hakkı ortadan kaldırmak için mücadele verirler. Onlar, âyetlerimi ve kendilerine yapılan uyarıları alaya almışlardır."

Biz resûlleri, sadece müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Yani biz resûlleri ancak insanlara müjde ve uyarıda bulunmalarını gerektirecek vahiylerle göndeririz. resûller, insanlara emir vermek ve yasaklamak için gönderilmişlerdir. Onların gönderiliş amacı, itaati, yani Allah'a itaati emretmek ve mâsiyeti yasaklamaktır. Peygamberler bu görev için gönderilmişlerdir. Müjde onların emirlerine tâbi olanlar ve yasakladıklarından vazgeçenler içindir. Uyarı da onların yasakladıklarını yapanlara yöneliktir. Netice olarak müjde, verdikleri emir konusunda kendisine tâbi olanlar, uyarı da yasak olanları işleyenlere mahsustur. *En doğrusunu Allah bilir.*

şeklinde olur. "Kubulen" kelimesi "min kablü" takdirinde ve "yahut âhiret azabının önlerinden kendilerine gelmesini beklemeleridir" mânasında da olabilir (bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, III, 296-297).

207 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 269.

Kâfir olanlar ise, bâtıla dayanarak. Yani Hz. Peygamber'in sihirbaz, kâhin ve Allah'a yalan uyduran biri olduğunu ileri sürerek ve başka şeyler iddia ederek **hakkı ortadan kaldırmak için mücadele verirler.** Sihirbazlık, kâhinlik ve daha başka iddialara dayanarak Hz. Peygamber'le mücadele ederler ki bu bâtıldır. Veya Hz. Peygamber'le tartıştıkları ve mücadele ettikleri şeylerin bâtıl,
76 [§]Resûlullah'ın (a.s.) insanları Allah'a inanmaya davetinin hak, doğru ve nur olduğunu anlarlar. Fakat ona karşı inat ederler ve mücadele yürütürler. Onlara göre müslümanlar bâtıl üzeredir, tıpkı şu ilâhî beyanda açıklandığı gibi: İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler[208]. Onlar İslâm'ın nur olduğunu anlarlar fakat bâtıla dayanarak mücadele edip tartışmak suretiyle ona karşı inat ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar, âyetlerimi ve kendilerine yapılan uyarıları alaya almışlardır. Bazıları Allah Teâlâ'nın âyetlerinin güneş, ay ve başka nesneler, "Kendilerine yapılan uyarılar"dan maksadın da peygamberlerin uyarı yaparken dayandıkları kitap, yani Kur'ân olduğunu söylemişlerdir[209]. Bazıları da âyete şöyle mâna vermişlerdir: Onlar âyetlerimi, yani Kur'ân'ı ve onun getirdiği delilleri, Kur'ân'dan başka kendilerine yapılan uyarıları alaya almışlardır. Bu tevili yapan şöyle demiştir: Âyetin birinci tevili bâtıldır, doğru değildir. Çünkü Allah Teâlâ bu âyetten sonra "Kendisine Rabb'inin âyetleri hatırlatılıp da ona sırt çevirenden ve kendi elleriyle yaptığını unutandan daha zâlim kim vardır?"[210] buyurmaktadır. Tevili yapan kişi, şöyle devam etmektedir: Bu ifade bize Cenâb-ı Hakk'ın "âyetler" kelimesiyle bâtıl tevili yapan kişinin belirttiğini değil sözünü etmiş olduğumuz delilleri ve hüccetleri kastetmektedir. Onlar, Allah Teâlâ'nın âyetlerini gerçekten alaya almamış olsalar bile gereğince amel etmedikleri gibi bu amel etmeyi de istemeyince âyetlerle alay ettiklerinin ve dalga geçtiklerinin söylenmiş olması da mümkündür. Onlar için "kör", "dilsiz" ve "sağır" ifadelerini kullanmış olması da bu sebeptendir[211]. Çünkü gerçekte böyle olmasalar bile gözlerinden, kulaklarından ve dillerinden yararlanmamışlar ve onları yaratılış gayesinde kullanmamışlardır. Duyu organlarını kullandıkları halde nasıl kullanmamış kabul edilmişlerse burada da Allah'ın âyetleriyle gerçekte alay etmedikleri halde etmiş gibi kabul edilmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Öte yandan onların müslümanlarla mücadelelerini şu sözlerle yapmış olmaları da

---

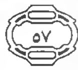
208 et-Tevbe, 9/32; es-Saf 61/8.

209 Kastedilen Muhammed ümmeti için Kur'an, diğer ümmetler için ise diğer semavî kitaplardır.

210 el-Kehf, 18/57.

211 "Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir" (el-Bakara, 2/18. Ayrıca bk. el-Bakara, 2/171).

muhtemeldir: "Bu sihirdir"[212]; "Kâhinliktir"[213]; "O uydurmadır"[214]; "şiirdir"[215].
Ve buna benzer başka ifadeler. [§]Yahut da müslümanlarla mücadeleleri şu ve 77
benzeri sözlerle olmuştur: Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?"[216]; "Siz de bizim gibi sadece insansınız[217]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيَاتِ رَبِّه۪ فَاَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ
يَدَاهُ اِنَّا جَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَف۪ٓي اٰذَانِهِمْ وَقْرًا
وَاِنْ تَدْعُهُمْ اِلَى الْهُدٰى فَلَنْ يَهْتَدُٓوا اِذًا اَبَدًا

57. "Kendisine Rabb'inin âyetleri hatırlatılıp da ona sırt çevirenden ve kendi elleriyle yaptığını unutandan daha zâlim kim vardır? Biz onların kalplerine, bu uyarıyı algılamalarına engel olan bir örtü koyduk, kulaklarına da sağırlık verdik. Sen onları hidâyete çağırsan da artık ebediyen hidâyete eremeyecekler."

Kendisine Rabb'inin âyetleri hatırlatılıp da ona sırt çevirenden daha zâlim kim vardır? "Rabb'inin âyetleri hatırlatılıp" meâlindeki cümle ile geçmiş ümmetlerden peygamberleri yalan sayanlar hakkında inen âyetler vasıtasıyla kendilerine nasihat edilen kimselerin kastedilmiş olması mümkündür. Bu durumda âyetin yorumu şöyle olur: Rabb'inin âyetleriyle öğüt verilip de ondan yüz çevirerek nefsine zulmeden kimseden daha zâlim hiçbir kimse yoktur. Halbuki o kişi kendisine verilen öğütten yararlansaydı kurtuluşa erecekti. Yahut da Rabb'inin âyetlerinin ona hatırlatılması, Rabb'inin tevhidine ve Resûlullah'ın (a.s.) risâletine dair getirdiği deliller ve kesin kanıtlardır. Ancak o bunları kabul etmemiş ve doğrulamamıştır. Yani sözü edilen âyetler ve delillerden öğüt almayarak, onları kabul etmeyerek nefsine zulmedenden daha zâlim hiçbir kimse yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

212 Bu iddialarına dair âyetler Kur'an'da çoktur. Meselâ bk. Yûnus, 10/2; el-Kasas, 28/48; el-Müddessir 73/24.

213 el-Hâkka, 69/42.

214 el-Furkān, 25/4.

215 el-Enbiyâ, 21/5; Yâsîn, 36/69; el-Hâkka, 69/41.

216 "Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak 'Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?' şeklindeki itirazları engellemiştir" (el-İsrâ, 17/94).

217 "Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz" (İbrâhim, 14/10).

"Ona sırt çevirenden." Burada sözü edilen "sırt çevirme"nin ilk başta yüz çevirme olması muhtemeldir. Buna göre anlam şöyle olur: Âyetleri kabul etmeyen, onlara aldırmayan ve üzerinde düşünmeyen kimseden daha zâlim kim vardır? Veya onların âyet ve delil olduklarını öğrendikten sonra sırf inat ve dik kafalılıktan dolayı onlardan yüz çevirenden daha zâlim kim vardır?

Ve kendi elleriyle yaptığını unutandan daha zâlim kim vardır? Bu cümlenin, kendi elleriyle yaptığı hiyanet ve şirki unutandan daha zâlim kim vardır? anlamına gelmesi ihtimal dâhilindedir. Yahut da "Ve kendi elleriyle yaptığını unutandan" anlamındaki cümle, öncesine bağlıdır. Buna göre mânası şöyle olur: Kendisine öğüt verilen ve elleriyle yaptıklarından kurtuluş yolu gösterilen ancak öğüt almayan kimseden daha zâlim kim vardır? *En doğrusunu Allah bilir.*

"Kendi elleriyle yaptığını" meâlindeki cümlede elin yapılan bütün işlerde bir fonksiyonu olmasa da işleri ellerin öne çıkardığı belirtilmiştir. Çünkü normal hayatın akışına göre bir şey ancak eller vasıtasıyla öne alınır ve geri bırakılır. "febimâ kesebet eydîkum"[218] (فبما كسبت أيديكم) âyetindeki "kesb" de böyledir. Çünkü dünya hayatında ancak el vb. şeylerle kazanç elde edilir. Bu beyan Zâhiriyye mezhebini reddeder. Çünkü onların anlayışına göre âyet, kelimenin zâhirî mânasına göre anlaşılır. Oysa burada "el" kelimesinden bizzat elin kendisi anlaşılmamış, fakat elden başka bir şey anlaşılmıştır.

78 [§]"Biz onların kalplerine, bu uyarıyı algılamalarına engel olan bir örtü koyduk, kulaklarına da sağırlık verdik."

Biz onların kalplerine, bu uyarıyı algılamalarına engel olan bir örtü koyduk, kulaklarına da sağırlık verdik. Küfür karanlık kaynağıdır. Bir insan küfre girdi mi küfür kalbin ve bütün organların nurunu örter. İman ise aydınlatır. İman kalbi ve insanın bütün organlarını aydınlatıp nurlandırır. Birçok yerde belirttiğimiz gibi insan ancak zâhir olan iki nur vasıtasıyla görür. Bunlar kişinin kendi nuru ile gördüğü nesnenin nurudur. Bunlardan birisi yok olduğu zaman diğerinden yararlanmak da imkânsız hale gelir. Daha önce ifade ettiğimiz üzere iman aydınlık kaynağıdır ve kalpte nurdur. İki nur bir araya geldiği zaman kişi ondan yararlanır, kalbin ve imanın nuruyla varlıkları derinden anlamaya ve akletmeye başlar. İnsanın kulak, göz ve dil bütün organlarının durumu da böyledir. İnsan bu nurla hakkı görmeye, akletmeye, hakkı ve doğruyu duymaya başlar. Küfür karanlıktır, organların nurunu engeller ve üzerini

---

[218] "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar" (eş-Şûrâ, 42/30).

örter. Ve insanı görmez, akletmez, hakkı duymaz ve konuşmaz hale getirir. Daha önce de belirttiğimiz gibi insan bir şeyi gözün ve hevânın nuruyla görür. Bunlardan biri gittiği zaman insan bir şey görmez hale gelir. Belirttiğimiz husus bu kabildendir.

Tevili yaptığımız bu beyanda, Mûtezile'nin görüşünü geçersiz kılan delil vardır. Çünkü küfür, ya bizâtihî veya Allah'ın fiiliyle mutlaka karanlıktır, çirkindir ve kınanmıştır. Eğer küfür kendi kendine öyle olmuştur denirse buna şöyle cevap verilir: Eğer bu mümkünse eşyanın kendi kendine hâdis olması (sonradan olma) da mümkündür. Çünkü bir şeyin kendi kendine karanlık, çirkin ve kötü olmasıyla eşyanın kendi kendine şu an bulunduğu hal üzere olması arasında hiçbir fark yoktur. Bir şeyin kendi kendine karanlık ve çirkin olması geçersiz olduğuna göre onu karanlık ve çirkin kılanın yüce Allah olduğu kesin hale gelir. Biz de zaten bunu söylüyor ve kâfirin küfür fiilini karanlık ve çirkin olarak, müminin iman fiilini aydınlık ve güzel olarak yaratan Allah'tır, diyoruz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Sen onları hidâyete çağırsan da artık ebediyen hidâyete eremeyecekler. Yüce Allah'm bu beyanı asla iman etmeyeceklerini bildiği bazı belirli topluluklara dairdir, bütün kâfirler hakkında olması ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü kâfirlerden iman edenler vardır.

[§]Hasan-ı Basrî der ki: Allah Teâlâ'nın bu beyanı, kalplerine mühür vu- 79
rulan ve perde konulan kimseler hakkındadır. Çünkü onun şöyle bir sözü vardır: Küfrün öyle bir sınırı vardır ki kâfir o sınıra ulaştı mı kalbi mühürlenir ve bir daha asla iman etmez. Bazıları da bu âyetin, karakterleri inat, kibir, âyetleri ve delilleri yalan saymak olan kimselere dair olduğunu söylemişlerdir. Âdetleri böyle olunca inatları yüzünden asla iman etmezler. Bu ifadenin aslı bizim belirttiğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ
الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا

58. "Senin Rabb'in hep bağışlayıcıdır ve merhamet sahibidir; şayet yaptıkları yüzünden onları (hemen) ***cezalandıracak olsaydı, onlara azabı çarçabuk verirdi. Fakat kendilerine tanınmış belli bir süre vardır ki, artık bundan öte kaçıp kurtulacakları bir sığınak bulamayacaklardır."***

Senin Rabb'in hep bağışlayıcıdır ve merhamet sahibidir. Bu beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, Allah Teâlâ, onların kusurlarını örttüğü ve isyan ettikleri zaman cezalandırmadığı için bağışlayıcıdır, tövbe ettikleri zaman tövbelerini kabul ettiğinde merhamet sahibidir. İkinci ihtimale göre bağışlanma dileyip tövbe ettiklerinde bağışlayıcıdır. Onlara merhamet ettiği ve daha önce işledikleri günahların üzerinde durmadığı için de merhamet sahibidir.

Şayet yaptıkları yüzünden onları (hemen) cezalandıracak olsaydı, onlara azabı dünyada **çarçabuk verirdi. Fakat kendilerine tanınmış belli bir süre vardır ki.** Hasan-ı Basrî şu açıklamayı yapar: Allah Teâlâ her ümmet için helâk olacakları bir süre ve zaman tayin etmiştir. Cenâb-ı Hak bu hususu şöyle beyan eder: "Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir"[219] Bir başka âyette ise şöyle buyurur: "Fakat Semûd kavmi, o deveyi hunharca öldürdü. Sâlih de, 'Yurdunuzda üç gün daha yaşayın!' dedi. Bu, asla yalan olamayacak bir tehdit idi"[220]. Yüce Allah bu ümmetin helâk zamanını ise kıyâmet günü olarak belirlemiştir. Söz konusu helâk zamanı "Ama asıl vâdeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır"[221] beyanında sözü edilen vakittir. Bazı âlimler ise şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ peygamberlerini yalanlayan bütün ümmetleri helâk etmiş ve kendilerinden sonra gelen ümmetlerin bundan öğüt ve ibret almalarını hedeflemiştir. Yüce Allah, bu ümmetin helâkini ise kıyâmet günü olarak tayin etmiştir. Çünkü bu ümmetten sonra ibret alacak başka bir ümmet olmayacaktır.

Artık bundan öte kaçıp kurtulacakları bir sığınak bulamayacaklardır. Âyette geçen "mev'il" (مَوْئِلًا) kelimesinin melce ve sığınak mânasına geldiği söylenmiştir. İbn Kuteybe ise şöyle der: Arapça'da "lâ veelet nefsüke" (لَا وَأَلَتْ نَفْسُكَ) denir ki nefsin kurtulmasın demektir. "Veele fülânun ilâ kezâ" (وأل فلان إلى كذا) tabiri ise filanca şuna sığındı anlamına gelir[222].

وَتِلْكَ الْقُرٰٓى اَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا ﴿٥٩﴾

---

219 "Elçiler 'Ey Lût! Biz Rabb'inin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar. Sen gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık. Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmasın. Çünkü onların başına gelecek olan, şüphesiz onun başına da gelecektir. Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir. Sabah da yakın, değil mi?' dediler" (Hûd, 11/81).

220 Hûd, 11/65.

221 el-Kamer, 54/46.

222 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 269.

[§]59. *"İşte o beldeler* (ahalisi), ***zulme sapınca onları helâk ettik; helâk etmek için de belli bir süre belirlemiştik."*** 80

İşte o beldeler (ahalisi), zulme sapınca onları helâk ettik; helâk etmek için de belli bir süre belirlemiştik. Bu beyanda Mûtezile'nin görüşlerini geçersiz kılan delil vardır. Çünkü onlara göre helâk olan, belirlenen süre gelmeden önce helâk olur. Yüce Allah ise onların helâk olmaları için belli bir süre belirlemiş olduğunu haber vermektedir. Bu süre, bir an bile ne öne alınır ve ne de geriye ertelenir.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِفَتٰيهُ لَٓا اَبْرَحُ حَتّٰٓى اَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ اَوْ اَمْضِيَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾

60. "Bir vakit Mûsâ genç adamına, 'Tâ iki denizin birleştiği yere varmadıkça yahut (bu yolda) ***senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim' demişti."***

[Hz. Mûsâ ve Hızır Kıssası]

Bir vakit Mûsâ genç adamına, 'Tâ iki denizin birleştiği yere varmadıkça durup dinlenmeyeceğim demişti. Tevil âlimleri şöyle demiştir: "Lâ ebrahu" (لَا اَبْرَحُ) "lâ ezâlü" (لَا أزال) demektir. "Lâ ezâlü hattâ eblüga kezâ" (لا أزال حتى أبلغ كذا), bu ise filan noktaya ulaşıncaya kadar vazgeçmeyeceğim, anlamına gelir. Bu takdirde âyetin mânası açık olur. Aksi takdirde "el-berâh" kelimesi bir yerden ayrılma mânasını ifade eder. Buna göre âyet şu anlama gelir: İki denizin birleştiği yere varmadıkça bulunduğum durumdan ayrılmayacağım. Burada sanki gizli bir kelime vardır. Onu da takdir edersek anlam şöyle olur: İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar seninle (durup dinlenmeden) yürümeye devam edeceğim. Öyle anlaşılıyor ki Mûsâ'nın (a.s.) yanında bulunan genç o mekâna Mûsâ (a.s.) beraberinde olmaksızın daha önce gitmişti. Bu durumda cümle, bir hizmetçinin herhangi bir iş için gitmek istediğinde efendisine, ben çıkıyorum, ben gidiyorum demesi kabilinden olur. İşte o esnada Mûsâ (a.s.) da ona "lâ ebrahu", yani sözü edilen yere ulaşıncaya kadar ben de seninle birlikte yürüyeceğim ve senden ayrılmayacağım demiş olur. Böylece Hz. Mûsâ (a.s.) bana böyle yapmam emredildi demiş olmaktadır. Bazıları, o gence "fetâ" denilmesi Mûsâ'nın (a.s.) hizmetçisi olmasındandır demişlerdir. Bazıları da kendisinden ilim öğrenmek için onu takip etmesi ve arkadaşlık etmesi dolayısıyladır, demişlerdir.

"Mecmaa'l-bahreyn" (مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ) "iki denizin birleştiği yer demektir. **Yahut (bu yolda) senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim' demişti.** Âyette geçen "hukuben" (حُقُبًا) kelimesinin zaman anlamına geldiği söylenmiştir. Bazıları "hukub" (حُقُب) kelimesinin seksen sene olduğunu belirtmiştir. Bazıları da kelimenin bir lehçeye göre yıl anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Bir kısım bilgin de bu tabirin, uzak mesafe anlamının temsilî yolla anlatımı olduğunu söylemiştir. Bu kelimenin yetmiş sene vb. olduğunu söyleyenler de olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾

61. "Her ikisi, iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını (yoklamayı) ***unuttular. Balık denizde yolunu tutup gitmişti."***

Her ikisi, iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını (yoklamayı) unuttular. Asıl unutan genç adam olduğu halde Allah Teâlâ unutma fiilini hem Hz. Mûsâ'ya ve hem de o genç adama nispet etmiştir. Bazıları da şu açıklamayı yapmıştır: yüce Allah, unutma fiilini hem Hz. Mûsâ'ya ve hem de o gence "terketme, bırakma" mânasında izafe etmiştir. Çünkü Mûsâ ve genç adamı o mekândan ayrılmış ve balığı orada bırakmışlardı. Unutmayı onlara izafe etmesi her ikisinin balığı orada bırakmaları ve oradan ayrılmaları dolayısıyladır. Yoksa asıl unutan Mûsâ (a.s.) değil o genç adamdı. Çünkü genç adam "Onu sana söylemeyi bana unutturan, şeytandan başkası değildir"[223] demiştir. Çünkü unutulan şey terkedilmiş demektir. Baziları da unutmanın hem Hz. Mûsâ'ya ve hem de genç adama nispet edilmesi ikisinin de unutmasından dolayıdır demiştir. Genç adam, Mûsâ'ya (a.s.) hatırlatmayı ve balığın denizde yolunu tu-
81 tup gittiğini haber vermeyi, [S]Mûsâ (a.s.) da balığın durumu hakkında bilgi istemeyi unutmuştu. Dolayısıyla her ikisi de unutmuştu. Genç adam balığın denize gittiğini haber vermeyi ve hatırlatmayı, Mûsâ (a.s.) da balığın durumunu sormayı unutmuştu. Bazıları da şöyle demiştir: Unutmanın Mûsâ'ya (a.s.) ve genç adamına nispet edilmesi, gitmesi ve ilim alması emredilen kişinin yerini her ikisinin de unutmuş olmalarından dolayıdır. Bu yoruma göre unutmak "bilmemek" diye tevil edilmiş olur. Yani Mûsâ ve genç adamı o kişinin yerini bilmediler demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

223 el-Kehf, 18/63.

Balık denizde yolunu tutup gitmişti. Ebû Avsece bu beyana şu anlamı vermiştir: Balık, bir kovuğa girer gibi denize girmişti. "es-Serab" (السَّرَبُ) yerde bir delik, yarık, kovuk demektir. Farsça'da buna "sümc" denir[224]. İbn Kuteybe ise "serab" kelimesine gidiş yeri anlamı vermiştir[225].

Müfessirler şöyle demişlerdir: Söz konusu balık kızartılmıştı, Allah onu canlandırdı. Bazıları da balığın taze olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu balığın kızartılmış veya taze olup olmadığını öğrenme ihtiyacı içinde değiliz. Allah Teâlâ onu -kızartılmış veya taze- hangi halde olursa olsun canlandırmaya kâdirdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتٰيهُ اٰتِنَا غَدَٓاءَنَاؗ لَقَدْ لَق۪ينَا مِنْ سَفَرِنَا هٰذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾

62. "Oradan uzaklaştıklarında Mûsâ genç adama, 'Yiyeceğimizi getir. Gerçekten şu yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük' dedi."

Oradan, yani o mekândan **uzaklaştıklarında Mûsâ genç adama, 'Yiyeceğimizi getir. Gerçekten şu yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük' dedi.** Bu beyan, bir kimse meşakkate girdiği ve ağır bir çaba harcadığı zaman "şöyle bir meşakkate düştüm" ve bir hastanın "Şöyle bir hasatlığa yakalandım" demesinde herhangi bir mahzur olmadığına delildir. Böyle bir davranış, Allah'tan şikâyet ve ondan gelen karşısında yakınma olarak değerlendirilmez. Çünkü Hz. Mûsâ **gerçekten şu yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük,** çaba harcadık demiştir.

قَالَ اَرَاَيْتَ اِذْ اَوَيْنَا اِلَى الصَّخْرَةِ فَاِنّ۪ي نَس۪يتُ الْحُوتَؗ وَمَٓا اَنْسَانٖيهُ اِلَّا الشَّيْطَانُ اَنْ اَذْكُرَهُۚ وَاتَّخَذَ سَب۪يلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾

63. "Genç, 'Gördün mü, dedi, o kayanın yanında konakladığımız zaman balığı unuttum! Onu sana söylemeyi bana unutturan, şeytandan başkası değildir.' Balık, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti."

---

224 bk. Hasan Amîd, *Ferheng-i Fârisî Amîd,* "Sümc".

225 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân,* s. 269.

Genç, 'Gördün mü, dedi, o kayanın yanında konakladığımız zaman balığı unuttum! Onu sana söylemeyi bana unutturan, şeytandan başkası değildir meâlindeki beyanda geçen "en ezkürahû" (أَنْ أَذْكُرَهُ) kelimeleri İbn Mesûd mushafında "en üzekkirahû" (أن أذكّره) şeklindedir[226]. Hasan-ı Basrî şu açıklamayı yapmıştır: "O genç unutmuş değildi. Fakat Hz. Mûsâ'nın emrini kasten ve ihmal ederek hatırlatmamıştı. Unutturmayı da şeytana nispet ede-
82 rek şöyle demişti: "Beni kışkırttı da sana hatırlatmadım." [§]Hasan-ı Basrî Hz. Âdem kıssasında ve başka benzer yerlerde geçen "nesiye" (نَسِيَ)[227] fiilini de emrini yerine getirmedi ve terketti, diye açıklamıştır[228]. Fakat Hz. Mûsâ'nın yanındaki gencin, balığın denize gittiğini kendisine kasten hatırlatmaması ihtimal dâhilinde değildir. Şeytan dinî konularda burada bahsedilene benzer hususlarda insana engel olmaya çalışır. İnsanın elinde nimetler çoğalıp da hali vakti düzelince -burada olduğu gibi- insana unutturma çabası içine girer.

Balık, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti. Bu beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Hz. Mûsâ, balığın götürülmesinde büyük bir sıkıntıyı göğüslemek zorunda kalmışken o gencin balığın denizde yol tutup

---

226 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 57.

227 "Biz daha önce Âdem'den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik" (Tâhâ, 20/115).

228 Hasan-ı Basrî'nin burada ve benzer yerlerde "unutma" fiilini "terketme" ve "emri ihmal etme" diye yorumlaması, "unutma" fiilini, sorumluluk gerektirmeyen eylemlerden kabul etmesinden olabilir. Bu sebeple yukarıdaki âyette geçen "unutma" fiilini "terketme" mânasında yorumlamıştır. Çünkü biz de bu âyeti kendi görüşümüze delil olarak alıyoruz. Burada Hz. Mûsâ'nın yanındaki genç adam "Onu sana söylemeyi bana unutturan, şeytandan başkası değildir" demekte ve unutturmayı şeytana nispet etmektedir. Şeytan ancak sorumlu tutulacak şeyleri yaptırma çabası içindedir. Bunu unutturduğu kişi belki sorumlu tutulur beklentisiyle yapar. Hz. Âdem kıssasında da durum aynıdır. Orada da "unutma" kelimesi geçer, ancak yüce Allah o fiili, Âdem'i azarlamak için "zelle", yani ayak sürçmesi olarak kabul eder. Bu da "unutma"nın "hesaba çekilme"yi mümkün kılan bir fiil olduğunu gösterir. Hasan-ı Basrî'nin unutmanın balığın denize sıçramasını haber vermeyi kasten terketme anlamında olduğuna dair belirtilen görüşü mânasızdır. Çünkü Allah Teâlâ o gencin "unutma"yı şeytana nispet ettiğini haber vermektedir. Eğer kastedilen balığın durumunun Hz. Mûsâ'ya kasten haber verilmemesi olsaydı, unutmanın şeytana izafe edilmesinin herhangi bir mânası olmazdı. Çünkü şeytan, ancak genellikle dinî konularda engel olma ve bir şeyin önüne geçmeye ya da bu sonucu doğuran fiilleri yapmaya çaba harcar. Bir insana bol bol nimet verildiğinde ve genişlik sağlandığında aynı şekilde yine unutturma çabası içinde olur. Şeytanın o genci balığın denize sıçradığını hatırlatmayı terketmeye ilişkin çaba harcaması ve onu buna sevketmesi anlamsızdır. Ama balığın denize sıçradığını o gence unutturması ve onun geri dönme ve balığı aramak zorunda kalmasına gelince; bunda büyük bir yorgunluk söz konusudur. Böylesi bir durumun dinî bir konuda ihmale sebep olması çok nadirdir. Bu da şeytanın çaba harcadığı şeylerdendir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 471).

gittiğini kendisine hatırlatmayı nasıl olup da unutmuş olduğuna hayret etmişti. Bazıları da Hz. Mûsâ kuruyup izleri suyun üstünde kalınca balığa hayret etti demişlerdir[229]. *En doğrusunu Allah bilir.* Öte yandan o genç balığın durumunu ve denize kaçtığını Hz. Mûsâ'ya haber verince Mûsâ (a.s.), "İşte aradığımız bu idi"[230], yani istediğimiz o adamı bulmaktı demiştir. Hz. Mûsâ (a.s.) bu cümleyi o gence söylemiştir.

Öte yandan bu beyandan çıkarılacak birçok ders vardır: Bunlardan birincisi, insanın ilim öğrenmesi ve alması gerektiğidir. İnsanların gerek fert ve gerekse toplum olarak bilgiye ihtiyaçları varsa ilim alınacak yer, mesafeli ve uzak bile olsa o ilmi almak vaciptir. Çünkü Mûsâ (a.s.) "Tâ iki denizin birleştiği yere varmadıkça yahut (bu yolda) senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim"[231] demişti. Bu beyanda, iki kişinin yolculuğa çıkmasının herhangi bir sakıncasının olmadığına ve bu iki kişiden her birinin ve her ikisinin -bir haberde belirtildiği üzere- şeytan olmadığına dair delil vardır. İlgili haber şöyledir: "Tek yolcu şeytandır, iki yolcu iki şeytandır"[232]. [§] [Mûsâ ve genç şeytan olmazlar], 83
çünkü Hz. Mûsâ ile o gençten her biri, fert olarak sıradan başka fertlere benzemedikleri gibi, iki kişi olarak da herhangi bir iki yolcuya da benzemezler. Bu beyanda işaret edilen bir başka hüküm şudur: Azık olmadan yola çıkılmayacağıdır. Çünkü Hz. Mûsâ ve yanındaki genç adam, kendisine gitmesinin emredildiği iki denizin birleştiği noktaya doğru yola çıkarken sözü edilen balığı azık olarak almışlardı.

Müfessirlere gelince onların hepsi şunu söylemişlerdir: Hz. Mûsâ'ya kendisinden ilim öğrenmesi için Hızır'a gitmesi emredilmişti. Fakat Kur'ân'da Hızır ismi geçmez. Orada belirtilen sadece "Cenâb-ı Hakk'ın kullarından biri" cümlesidir. Çünkü Allah Teâlâ "Derken, kullarımızdan birini buldular"[233] demektedir.

Âyette işaret edilen bir diğer hüküm de ileride gerçekleşip gerçekleşmeyeceği şüpheli her fiil için "İnşallah" demenin gerekli olduğudur. Buna karşılık gerçekleşeceği vahiy yoluyla öğrenilen ve kesin olan fiiller için inşallah demek

---

[229] Bazıları şöyle demiştir: Hz. Mûsâ, balığın denizde yol bulup gitmesine, suyun ve eserinin kurumuş olmasına dair gencin verdiği habere hayret etti (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 37a, Medine nüshası).

[230] el-Kehf, 18/64.

[231] el-Kehf, 18/60.

[232] Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Tek yolcu şeytandır. İki yolcu iki şeytandır. Üç yolcu ise topluluktur" (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 86).

[233] el-Kehf, 18/65.

gerekmez. Çünkü Hz. Mûsâ yanındaki gence "Tâ iki denizin birleştiği yere varmadıkça yahut (bu yolda) senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim"[234] demiş ve inşallah tabirini kullanmamıştır. Çünkü ona gitmesini Allah Teâlâ emretmişti. Hz. Mûsâ'ya (Allah tarafından) bir yere gitmesi emredilip de sonra kendisinin gidip gitmeyeceğinden şüphe duyması ihtimal dâhilinde değildir. Bundan dolayı Hz. Mûsâ o konuda kesin bir ifade kullanmıştır. O salih kulun Mûsâ'ya söylediği söz de böyledir: "Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin"[235] O da inşallah demeden kesin ifade kullanmıştır. Çünkü göreceği şeylere sabredemeyeceğini vahiy yoluyla öğrenmişti. Mûsâ'ya (a.s.) gelince; sabredeceğini vâdederken inşallah demektedir. Çünkü o sabredip sabredemeyeceği konusunda kedisinden emin olmaksızın şüphe duyarak vâdini ileride bir vakte nispet etmiş ve belirttiğimiz gibi "İnşallah sen beni sabreder bulacaksın. Senin sözünden dışarı çıkmam"[236] demiştir.

Bu beyanda işaret edilen bir başka husus da şudur: Bir kimse ilim almak ve öğrenmek için bir kişinin yanına gidip gelse ve (bu arada) kendisinde birtakım kabul edilemez ve haksız davranışlar görse Mûsâ'nın (a.s.) arkadaşına yap-
84 tığı gibi ondan ayrılması ve bilgi almaması gerekir. Çünkü [§]gemiyi deldiğini, çocuğu öldürdüğünü ve bunun dışında zâhiren kabul edilemez ve haksız olan davranışlar görmüştü. Halbuki o bütün bunları emir üzerine yapmıştı. Mûsâ (a.s.) onunla birlikte olmaktan hoşlanmamış ve arkadaşlık ettiğine çok pişman olmuş, o kişi de kendisine bütün bu yaptıklarının iç yüzünü anlatan bilgileri açıklamıştı. Bir kimse ilim aldığı bir şahısta birtakım kabul edilemez ve haksız davranışlar gördüğü zaman üzerine düşen yükümlülük budur. O kişiden ayrılması ve kendisinden ilim almaması gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öte yandan -daha önce belirttiğimiz gibi- onların Ashâb-ı Kehf ve başka kıssalar hakkında gerek Hz. Peygamber'e soru sormaları üzerine anlatılan, gerekse kitaplarında bahsi geçen bu kıssa ve haberlerin soruya muhatap olmadan Resûlullah'a anlatılması, bunları Allah Teâlâ'dan öğrendiğinin bilinmesi amacına mâtuftur.

Diğer taraftan Hz. Mûsâ'ya o adamdan ilim öğrenmesinin emredilmesi ve bu amaçla ona gönderilmesinin sebebinin ne olduğu üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Hz. Mûsâ bir gün kavmi içinde kalkıp bir konuşma yapar. Daha önce yapmadığı şekilde bir konuşmadır bu. Mûsâ (a.s.) yaptığı bu

---

234 el-Kehf, 18/60.

235 el-Kehf, 18/67.

236 el-Kehf, 18/69.

konuşmayı beğenir. Dünyada kendisinden daha bilgili hiçbir kimsenin olmadığı şeklinde bir duyguya kapılır. Bunun üzerine iki denizin birleştiği yerde kendisinden daha bilgili bir kimse olduğu haber verilir. Ve o adama gitmesi ve kendisinden ilim alması emredilir. Bazıları da bu yaklaşımı kabul etmez ve şöyle der: Mûsâ'ya (a.s.) Tevrat verilmişti ve içinde çok ilim bulunmaktaydı ve Mûsâ da (bu yüzden) kendisinden daha bilgili hiçbir kimsenin bulunmadığını zannetmişti. Bunun üzerine Hz. Mûsâ'ya iki denizin birleştiği yerde kullarımızdan bir kul var ve o senden daha âlimdir diye haber verilmiş sonra da o adama gitmesi ve kendisinden ilim öğrenmesi emredilmişti.

Eğer sebep müfessirlerin dediği gibi ise bu takdirde Mûsâ'ya (a.s.) verilen o adama gitme ve bilgi alma emri, hatırına gelen ve içinden geçen o düşünce dolayısıyla ceza ve kınama kabilinden olur. O adama gitmesi ve kendisinden bilgi öğrenmesi emrinin Mûsâ'dan (a.s.) kaynaklanan bir sebep olmaksızın sırf yüce Allah tarafından bir imtihan vesilesi olarak ilim öğrenme yükümlülüğü şeklinde getirilen başlıbaşına bir yükümlülük olması da mümkündür. Bu durumda Hz. Mûsâ'ya getirilen yükümlülük, herhangi bir sebep olmaksızın yüce Allah'ın imtihan etmek üzere kişiye getirdiği yükümlülük olarak verdiği emir kabilinden olur. Hz. Mûsâdan kaynaklanan bir sebep olmaksızın doğrudan yüce Allah'ın imtihan vesilesi olarak verdiği emir gereği Sina dağına gitmesinin emredilmesi ve orada levhalarda yazılı olarak kendisine Tevrat'ın verilmesi söylediğimize örnektir. Buna göre Hz. Mûsâ'ya emredilen yere gitmesi ve o kişiden ilim öğrenmesi emrinin bir imtihan vesilesi olarak doğrudan doğruya verilmiş bir emir olması da muhtemeldir.

[§]Müfessirlerin Mûsâ'ya (a.s.) gitmesi ve ilim öğrenmesi emredilen şah- 85
sın Hızır ve yanında bulunan ve kendisine tâbi olan gencin de Yûşa b. Nûn olduğu yolundaki açıklamaları, ancak vahiy alan ve bu yolla bilgi sahibi olan birinden duymakla ve onun haber vermesiyle bilinebilir. Fakat bunu vahye dayandırmadan söyleyen kimsenin sözlerinin doğru olup olmadığı bilinemez. Bizim onların Hızır ve Yûşa olup olmadıklarını öğrenmeye ihtiyacımız yoktur. Asıl ihtiyaç, bu hikâyedeki çeşit çeşit hikmet ve ilimlerdir.

Müfessirlerin söz konusu kulun filan kişi olduğu, filan yerdeki denizin kıyısında rastlaştıkları, Mûsâ'nın (a.s.) ona şöyle dediği, onun da Mûsâ'ya böyle cevap verdiği yolundaki ifadelerinin gerçeği yansıtıp yansıtmadığı da yine (sahih rivayet) duymaya bağlıdır. Eğer bu konuda bir rivayet varsa ne âlâ! Aksi takdirde bu konuda Kitap'ta belirtilenden daha fazlasını söylememek gerekir. Çünkü Kur'ân'da anlatılan bu haberler ve kıssalar, Hz. Peygamber'in peygam-

berliğine delil olsun diye belirtilmiştir. Bu konu onların kitaplarında anlatılanlardan daha fazlası ya da eksiği ile anlatılacak olursa tasdik edilmesine değil kesinlikle yalanlanmasına sebep olurdu.

قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿٦٤﴾

64. "Mûsâ, 'İşte aradığımız bu idi' dedi. Hemen izleri üzerine geri döndüler."

Mûsâ, 'İşte aradığımız bu idi' dedi. Yani bizim aradığımız, balığın kaybolması idi dedi. Çünkü balığın kaybolması, o adamın bulunduğu yerin işaretiydi.

Hemen izleri üzerine geri döndüler. Bazıları bu âyete başladıkları yere geri döndüler anlamını vermişlerdir. Bazıları da şöyle söylemiştir: Mûsâ ve o genç adam, balığın kaybolduğu mekâna gitmek üzere geldikleri izi takip ettiler ve yol katederek geri döndüler. Çünkü o mekân, ilim mekânı ve Mûsâ'ya (a.s.) gitmesi emredilen adamın bulunduğu yerdi. Bazıları da şöyle demiştir: Suda balığın izini sürdüler. Fakat bu görüşlerden birincisi en ağır basanıdır. Çünkü âyette, balığın izi denilmiyor, ikisinin izi deniliyor.

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَٓا اٰتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ
لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾ قَالَ لَهُ مُوسٰى هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلٰٓى اَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا
عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾

65. "Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik."

Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik. "Katımızdan bir rahmet" sözleriyle "peygamberlik" kastedilmiş olabilir. Çünkü Mûsâ'ya (a.s.) "Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin"[237] demiştir. Bu sözü vahiy bilgisine sahip olmadıkça söyleyemez. Bir de şunu söylemiştir: "Ben bunları kendiliğimden yapmadım"[238]. Bu beyanla yaptıklarını kendiliğinden değil Allah Teâlâ'nın emri üzerine yaptığını haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[237] el-Kehf, 18/67.

[238] el-Kehf, 18/82.

[§]"Katımızdan bir rahmet" anlamındaki beyanla Allah Teâlâ'nın kendi- 86
sine vermiş olduğu bütün hayır ve bereketlerin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Yahut da gemi yolcuları için gemiyi delerek, ana-babasına veya insanlara acıdığı için o çocuğu öldürerek ve yıkılmak üzere olan duvarı doğrultarak vb. hareketleri yaparak tecelli eden kalp merhameti ve şefkati de kastedilmiş olabilir.

"Ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik" meâlindeki cümlenin anlamı açıktır.

قَالَ لَهُ مُوسٰى هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلٰٓى اَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾

66. "Mûsâ ona, 'Senin öğrendiğin doğruya ulaştıran bilgiden bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı?' dedi."

Mûsâ ona, 'Senin öğrendiğin doğruya ulaştıran bilgiden bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı?' dedi. "Sana tâbi olayım mı?" meâlindeki cümle, o kulun yolculuk halinde olduğunu ve o mekânda ikamet eden biri olmadığını göstermektedir. Başkasından ilim öğrenen kimse, hocası ihtiyacını gidermek için nereye giderse ona tâbi olur, öğrencinin ikamet ettiği yerde kalması emredilmez. Çünkü Mûsâ (a.s.) "Bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı?" demektedir.

"Senin öğrendiğin doğruya ulaştıran bilgi" meâlindeki beyan, sana öğretilen bilgiyi bana göster veya sana öğretilen doğruya ulaştıran bilgi ve doğrudan bana da öğret anlamlarına gelmesi de muhtemeldir.

قَالَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰى مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا ﴿٦٨﴾

67-68. "O kul, 'Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin, (iç yüzünü) *kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredersin?' dedi."*

O kul, 'Doğrusu sen benimle beraberliğe, dış görünüşü itibariyle bende şahit olacağın kabul edilemez şekilde gerçekleşen olaylara **sabredemezsin** dedi. Yahut şöyle dedi: Sen nebî ve resûlsün. Resûl'ün, dış görünüşü bakımından kabul edilemez bir şey gördüğü zaman o kötü olaya tepki göstermemesi ve değiştirmemesi caiz olmaz. Sen bende göreceğin davranışlara sabredemezsin.

Çünkü sebebini bilmiyorsun. Dikkat edilirse görülecektir ki o kul, Mûsâ'nın, gördüğü kötü olaya tepki göstermesine ve onu değiştirmesine cevaz verdi. Çünkü ona **(iç yüzünü) kavrayamadığın bir şeye** mahiyetini bilmediğin sürece **nasıl sabredersin?' dedi.** *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ سَتَجِدُنِيٓ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَلَٓا اَعْص۪ي لَكَ اَمْرًا ﴿٦٩﴾

69. "Mûsâ, 'inşallah sen beni sabreder bulacaksın. Senin sözünden dışarı çıkmam' dedi."

Mûsâ, 'İnşallah sen beni sabreder bulacaksın. Senin sözünden dışarı çıkmam' dedi. Bu beyanda geçen "inşallah" ifadesinin her iki durum için olması muhtemeldir. Hem vâdettiği sabır ve hem de **Senin sözünden dışarı çıkmam** demesiyle ilgili söz konusu olması mümkündür. "İnşallah" tabiri **Senin sözünden dışarı çıkmam** sözü için değil de özel olarak sabırla ilgili gö-
87 zükmektedir. Çünkü **Senin sözünden dışarı çıkmam** [§]Hz. Mûsâ tarafından verilmiş bir sözdür. "İnşallah" tabiri ahitlerde kullanılmaz.

İnşallah sen beni sabreder bulacaksın meâlindeki beyan, "inşallah" tabirinin "tercih edilen fiil" den önce söyleneceğini ve bunun müstehap olduğunu gösterir. Çünkü Mûsâ (a.s.) sözüne bu cümleyle başlamaktadır. "İnşallah doğrusunu buluruz"[239] meâlindeki beyan da bunun gibidir. Kişi sözünün başında "inşallah" demez veya unutursa sözünün sonunda der ve inşallah sözü, vâdine uymama ve yalan söyleme konumuna düşmemekte fonksiyon icra eder. Bazıları "Unuttuğun takdirde Rabb'ini an"[240] cümlesini bu anlama uygun olarak tevil etmişlerdir. Yani sözünün başında "inşallah" demeyi unutursan sonunda söyle, diye tefsir etmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ فَاِنِ اتَّبَعْتَن۪ي فَلَا تَسْـَٔلْن۪ي عَنْ شَيْءٍ حَتّٰٓى اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾

70. "O da, 'Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma!' diye tembih etti."

O da, 'Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar nefsinin tepki göstereceği ve hoşlanmayacağı **hiçbir şey hakkında** yaptığımı niçin yaptım diye **bana soru sorma!' diye tembih etti.**

---

239 el-Bakara, 2/70.
240 el-Kehf, 18/24.

فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَا رَكِبَا فِي السَّف۪ينَةِ خَرَقَهَا قَالَ اَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ
اَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْـٔاً اِمْراً ﴿٧١﴾

71. "Bunun üzerine birlikte yürüdüler. Kıyıya ulaşıp gemiye bindikleri zaman o kul gemiyi deldi. Mûsâ, 'İçindekileri boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen çok kötü bir iş yaptın!' dedi."

Bunun üzerine birlikte yürüdüler. Kıyıya ulaşıp gemiye bindikleri zaman o kul gemiyi deldi. Mûsâ, "İçindekileri boğmak için mi onu deldin? dedi. Bu cümle iki türlü söylenmiş olabilir. Birincisi söz konusu kula tepki mahiyetinde söylenmiş olabilir. Yani Mûsâ (a.s.), o kulun yaptığı fiili zâhiri itibariyle kabul edilemez bir fiili gördüğü için kendisine tepki göstermiş ve **İçindekileri boğmak için mi onu deldin?** demiş olabilir. Nebîlerin ve resûllerin âdeti böyleydi. İkincisi, bu cümle bir soru cümlesi olabilir. Yani gemiyi **İçindekileri boğmak için mi deldin?** yoksa kusurlu hale getirmek için mi? Ya da niçin yaptın demiş olabilir. **Gerçekten sen çok kötü bir iş yaptın! dedi** meâlindeki cümle olmasa ifadenin zâhiri bunun bir soru cümlesi olduğu yönündedir. Eğer bu iki ihtimalden birincisi geçerli olursa, yani o kula tepki ve yaptığını red anlamı olursa **Gerçekten sen çok kötü bir iş yaptın!** beyanının mânası açık olur. Buna göre anlam şöyle olur: Gerçekten sen sorumluluğu büyük ve ağır bir iş yaptın. Buna karşılık cümlenin mânası soru sorma ise o zaman gizli bir ifade söz konusudur. Bu durumda Mûsâ (a.s.) şöyle demiş olur: **İçindekileri boğmak için mi onu deldin?** Eğer onları boğmak için deldinse **Gerçekten sen**
çok kötü, yani sorumluluğu ağır **bir iş yaptın!** [§]Bu cümle, yapılan fiile tepki 88
anlamında olduğu takdirde bir bina yapmaya kalkışan sonra da meskûn hale getirmek için harcama yapmayan kimseye "Sonunda tahrip etmek veya yerle bir etmek için bina ettin" ve ekin eken sonra da onu sulamayı bırakan kişiye "Sonunda telef etmek için ekin ektin" denilmesi vb. kabilinden olur. Örnekteki kişi binayı yerle bir etmek için bina yapmamış, ekin eken de ekini telef etmek için ekmemiş olsa da biri ekini sulamadığı, diğeri de yaptığı binayı meskûn hale getirmediği için neticede onu yıkmak için yapmış ve ekini telef etmek için ekmiş gibi olur.

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Hz. Mûsâ o kulun gemiyi delmesinin içindekileri boğacağını henüz bilmeden nasıl oluyor da 'İçindekileri boğmak için mi onu deldin diyor? Gemide açtığı delik, içindekileri öldürmeyebilirdi'.

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Mûsâ, yapılan işin sonunda varacağı neticeyi haber vermektedir. Gemide açılan bir delik, büyük bir ihtimalle içindekilerin boğulmasına sebep olur. Bu fiil, bina ve ekin örneğinde zikrettiğimiz gibidir. Kişinin binayı yapması ve ekini ekmesi onu tahrip ve telef etmek için olmasa bile meskün hale getirmeyi ve sulamayı ihmal ettiğinden dolayı "sonunda tahrip etmek için bina ettin" ve "sonunda telef etmek için ektin" denilmektedir. İşte Mûsâ'nın (a.s.) arkadaşına söylediği söz de bu kabildendir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اَلَمْ اَقُلْ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٢﴾

72. "Kul, 'Ben sana, sen benimle beraberliğe sabredemezsin, demedim mi?' dedi."

Kul, "Ben sana, sen benimle beraberliğe sabredemezsin, demedim mi?" dedi. Bu beyan, Mûtezile mezhebi aleyhine delildir. Çünkü o kul Mûsâ'ya (a.s.) **sen benimle beraberliğe sabredemezsin** diyor. Hz. Mûsâ'nın kafasında öyle gerekçeler vardı ki bunları tercih etmemiş olsaydı onunla birlikte olmaya sabrederdi. O kul kendisine, **Sen benimle beraberliğe sabredemezsin** dediğine göre bu bize Hz. Mûsâ'nm fiile yakın bir zamanda bir istitâate ihtiyacı olduğunu ve fiilin bu istitâatle gerçekleştiğini gösterir. Onun öyle gerekçeleri vardı ki bunları tercih etmemiş olsaydı kendisiyle birlikte olmaya sabrederdi. Bu da bize bir fiile ilişkin istitâatin o fiilden önce olmadığını, aksine fiil anında olduğunu göstermektedir.

Hasan-ı Basrî der ki: Bu cümle, bir şeyin zor olduğunu ifade etmek için söylenir. Bir kimsenin bir başkasına baktığı halde sırf kininden dolayı "Sana bakamıyorum" demesi bu duruma benzer. Bu cümleyi sarf eden kişi, gerçek anlamda bakmaya gücü olmadığını belirtmek için değil, fakat bu meselenin kendisine ağır geldiğini ifade etmek için söyler. İşte yukarıdaki cümle de bu kabildendir. Meselâ bir kimse bir başkasına baktığı halde "Sana rahmet nazarıyla bakamıyorum" der. Belirttiğimiz gibi aslında ona rahmet ve şefkat nazarıyla bakamıyordur. Bu iki cümle aynıdır. Biz de zaten bunu söylüyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

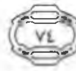
قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ اَمْرِي عُسْرًا ﴿٧٣﴾

[§]73. *"Mûsâ, 'Unuttuğum şeyden dolayı beni paylama ve işimi çıkma-* 89
za sokma!' dedi."

Mûsâ, unuttuğum şeyden dolayı beni paylama dedi. Bu beyanın, birkaç mânaya gelmesi muhtemeldir. Bunlardan birincisi, üstü kapalı kinâyeli bir anlatımdır. Yani **Unuttuğum için beni paylama** demektir. Tıpkı Hz. İbrahim'in şöyle söylediği âyette olduğu gibi: "Sonra yıldızlara şöyle bir baktı, 'Ben rahatsızım' dedi"[241]. Yani bu ifadenin (tariz yoluyla) "Ben rahatsız olacağım" mânasına gelmesine benzer.

İkincisi ilâhî beyanda yer alan "unutma" fiili, gerçek mânada unutma anlamına da gelebilir. Hz. Mûsâ o kulda zâhiren kabul edilemez gördüğü şeylerden dolayı "hiçbir şey hakkında bana soru sorma"[242] şeklinde söylediği sözü unutmuştu. Peygamberlerin âdetleri hep böyleydi. Onlar bir kötülük gördükleri zaman üzüntüden ve gördüklerine gazaplarından dolayı kendilerini tutamazlar. Onun için o kulun kendisine söylediği sözü unutması garip karşılanmaz. Bazıları da söz konusu "utunma"yı "emri yerine getirmeme" ve "terketme" mânasında yorumlamışlardır. Bu da birinci yorumla aynı anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve işimi çıkmaza sokma! dedi. Bu beyana bazıları şu anlamı vermiştir: Bana zor gelecek bir işi yükleme. Bir kısım müfessir onu üzerime (ağırlık) yükleme diye tevil etmiştir. Bazıları da âyette geçen "irhak" kelimesinin şiddet ve yorgunluk anlamına geldiğini söylemiştir. Bir kısım müfessir de bu cümleye, beni zora sokma anlamı vermiştir[243].

فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ اَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ
نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا نُكْرًا

---

241 es-Sâffât, 37/88-89.

242 Bütün nüshalarda "ba'dehâ" (بَعْدَهَا) kelimesi bulunmaktadır. Bu kelime "Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam artık bana arkadaşlık etme!" (el-Kehf, 18/76) ifadesinde Hz. Mûsâ'nın sözü olarak geçmektedir. Metinde zikredilen âyet "Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma!" daha önce geçmişti (el-Kehf, 18/70).

243 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 270. Mûsâ şöyle diyor: "Seninle olan durumumu ve arkadaşlığımı zora sokma" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 185).

74. "Yine yola koyuldular. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında, o kul hemen onu öldürdü. Mûsâ dedi ki: 'Mâsum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha! Gerçekten sen fena bir şey yaptın'"

Yine yola koyuldular. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında, o kul hemen onu öldürdü. Mûsâ dedi ki: Mâsum bir insanı[244]**, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha!** Bu beyanın da iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, yaptığına tepki gösterme ve reddetme anlamındadır. İkincisi ise daha önce (71. âyetin tefsirinde) belirttiğimiz gibi soru sorma anlamıdır. Yani **Sen mâsum bir insanı bir cana karşılık olmaksızın mı katlediyorsun, yahut da haklı olarak mı ya da niçin?**, yahut öldürülmesini gerektiren sebebi bilmediği halde zâhirde gördüğü haksız yere adam öldürmeye karşı red ve inkâr anlamındadır.

Gerçekten sen fena bir şey yaptın. Belirttiğimiz gibi bu beyanın, yapılana tepki mânasında olduğu gayet açıktır. Ama soru anlamında olursa o zaman metinde bulunmayan ancak anlamın doğru çıkması için takdir edilmesi gerekli olan bir cümle söz konusu olur. Buna göre ifade şu anlama gelir: Mâsum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın mı katlettin? Eğer bunu yaptıysan **Gerçekten sen kötü bir şey yaptın,** yani günah işledin.

90 [§]Öte yandan "nükran" (نُكْرًا) kelimesi üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları "nükran" kelimesinin "imran" (إِمْرًا)[245] kelimesinden daha büyük ve daha ağır olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu durumda bir cana karşılık olmaksızın mâsum bir insanı öldürme ve helâk etme söz konusudur. Dolayısıyla bu daha ağır ve daha büyüktür. Gemiyi delme ve helâk etmede bu büyüklükte bir vabal yoktur. Gemiyi delme, sadece onu helâk etme sebebidir. Gemi delinir ama birisi ölmeyebilir. Bazıları da "İmran" kelimesinin "nükran" kelimesinden daha büyük bir vebal anlamına geldiğini söylemiş ve şöyle devam etmişlerdir: "İmran" kelimesinin kullanıldığı gemiyi delme olayında bir topluluğu yok etme, "nükran" kelimesinin belirtildiği mâsum bir kimseyi öldürme olayında bir kişiyi öldürme söz konusudur. Bu, birinciden daha hafiftir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[244] "Zekiyye" (زكية) kelimesi başka kırâatlerde "zâkiye" (زاكية) şeklindedir. Bu, kırâat imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Câfer'in okuyuşudur (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 86).

[245] "Bunun üzerine birlikte yürüdüler. Kıyıya ulaşıp gemiye bindikleri zaman o kul gemiyi deldi. Mûsâ, 'İçindekileri boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen çok kötü bir iş yaptın!' dedi" (el-Kehf, 18/71).

قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ اِنْ
سَاَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِى قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّى
عُذْرًا ﴿٧٦﴾

75. "O kul, 'Sana, benimle beraber olmaya asla sabredemezsin dememiş miydim?' dedi."

76. "Mûsâ, 'Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam artık bana arkadaşlık etme! Bu takdirde hakikaten benden yana mazeretin sonuna ulaşmış olursun' dedi."

Sana, benimle beraber olmaya asla sabredemezsin dememiş miydim? Bu cümlenin mânası önceden anlamını belirttiğimiz cümle ile aynıdır.

Mûsâ, 'Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam artık bana arkadaşlık etme! Bu takdirde "Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin"[246] dediğin için **hakikaten benden yana** benimle arkadaşlığı terketmekten yana **mazeretin sonuna ulaşmış olursun'** çünkü ben sabretmemiş oldum **dedi.**

فَانْطَلَقَا حَتّٰى اِذَا اَتَيَا اَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا اَهْلَهَا فَاَبَوْا اَنْ
يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ اَنْ يَنْقَضَّ فَاَقَامَهُ قَالَ لَوْ
شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْرًا ﴿٧٧﴾

77. "Yine yürüdüler. Nihayet bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındı. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar, o hemen onu doğrulttu. Mûsâ, 'Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın' dedi."

Yine yürüdüler. Nihayet bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Yiyecek istedikleri yer, bir "şehir" olduğu halde âyette "köy" tabiri geçmektedir. Buranın şehir olduğu ileride **Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi**[247] meâlindeki beyandan anlaşılmaktadır. Bu cümle bize oranın şehir olduğunu

246 el-Kehf, 18/67.
247 el-Kehf, 18/82.

göstermektedir. Araplar şehir anlamına gelen "medine"ye köy mânasına gelen "karye" derler.

Onlardan yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındı. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar, o hemen onu doğrulttu. Hasan-ı Basrî der ki: Söz konusu duvar, dışardan bakan bir kimsenin gözüne yıkılacak gibi görünmekteydi. Ebû Bekir el-Esam duvar için kullanılan "yürîdu en yankadda" (يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ) cümlesindeki "irade etme" fiilini şöyle açıklar: İrade, ortaya gerçek mânada bir fiil koyan (duvar yıkıldı gibi) ya da kendisine fiil izafe edildikten sonra ortaya gerçek mânada fiil koyamayan (duvar yıkılmak üzere) bütün failler için kullanılan bir sıfattır. Şu örneğe bakınca bu gerçek daha kolay anlaşılır: Duvar gerçekte yıkılmakta iken "sekata" (سَقَطَ) "yıkıldı" fiili kullanılır. Bize göre böyle söylenmesinin se-
91 bebi, [§]duvarın yıkılmaya ve göçmeye yüz tutması ve yaklaşmasıdır. Bir başka örnek daha verelim: Bir kimse ölmeyi ve düşmeyi istemediği halde ölmek istedim, helâk olmak istedim ve düşmek istedim der. O bu cümlelerle ölümle burun buruna geldiğini ifade eder. Kişinin ölüme yaklaşması, gerçekten onu istemesi demek değildir. İşte âyetteki "yürîdu en yankadda" (يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ) cümlesi de aynen böyledir. Yani duvar, yıkılma haline yaklaşmış ve yerle bir olması an meselesiydi demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mûsâ, 'Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın' dedi. Mûsâ'nın (a.s.) bu beyanı iki mânaya gelebilir. Birincisi, yemeğe çok ihtiyaç duyduğu için ve o şehir halkına muhtaç olmamak gayesiyle **Dileseydin elbet buna karşı bir ücret alırdın** demiştir. Çünkü onlara muhtaç duruma düşmüşlerdi. (Mûsâ'nm arkadaşına, ücret al diye teklif etmesi) o şehir halkından kendilerini yedirmelerini istemeleri ve onların da yedirmemeleriydi. Mûsâ (a.s.) bir daha onlara muhtaç duruma düşmemek için duvarı doğrultma karşılığında onlardan ücret almak istemiştir. İkinci ihtimal şudur: Mûsâ'nm (a.s.) o kuldan ücret almasını istemesi şehir halkının iyilik yapmaya değer kimseler olmadıklarını düşünmesinden dolayıdır. Çünkü onlarda yemek yedirme konusunda cimrilik ve pintilik görmüştü. Sebebine gelince onlardan yemek istemişler, belde halkı da cimrilik ve pintilikleri yüzünden onlara yiyecek bir şey vermemişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı kıssalarda Mûsâ'nın (a.s.) arkadaşının doğrulttuğu duvarın uzunluğu beş yüz arşın, boyu iki yüz arşın ve genişliği kırk arşın vb. kadar olduğu ve altından da şehir halkının yolunun geçtiği zikredilir. Fakat duvarın enini boyunu öğrenmeye ihtiyacımız yoktur. Asıl ihtiyaç, içindeki çeşit çeşit hikmetlere ve faydalaradır.

قَالَ هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِى وَبَيْنِكَ سَاُنَبِّئُكَ بِتَاْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ
عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٧٨﴾ اَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِى
الْبَحْرِ فَاَرَدْتُ اَنْ اَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَاْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ
غَصْبًا ﴿٧٩﴾

78. ***"O cevap verdi: 'İşte bu, beraberliğimizin sona ermesidir. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim' dedi."***

79. ***"Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu delerek kusurlu hale getirmek istedim.*** (Çünkü) ***onların gideceği yerde her*** (sağlam) ***gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı."***

O cevap verdi: 'İşte bu, beraberliğimizin sona ermesidir. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim' dedi. Yani sana **Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin**[248] demenin açıklamasını haber vereceğim. Sonra da beyan edip açıklamasını yapmış ve şöyle demiştir: [§]**Gemi** 92
var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu delerek kusurlu hale getirmek istedim. Yani gemiyi kusurlu hale getiriyorum. "Ve kâne verâehum melikun" (وكان وراءهم ملك), yani "arkalarında (sağlam) gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı" cümlesi bazı, kırâatlarda "Ve kâne emâmehum melikun" (وكان امامهم ملك), yani "önlerinde (sağlam) gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı"[249] şeklindedir. **(Çünkü) onların gideceği yerde her (sağlam) gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı.** İbn Mesûd mushafında bu cümle "وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَاْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا", yani arkalarında her sağlam gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı şeklindedir[250]. Bu yoruma göre **onu delerek kusurlu hale getirmek istedim** cümlesi, şu anlama gelir: O gemiyi gasıp kral almasın diye ayıplı hale getirdim. Çünkü o kral, ancak sağlam ve kullanmaya elverişli gemileri gasbediyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

248 el-Kehf, 18/67.

249 İbn Abbâs'ın mushafı buna örnektir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 57).

250 İbn Mesûd kırâatinde "Arkalarında her sağlam gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı" şeklindedir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 57).

وَاَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ اَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا اَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا ۝٨٠

80. "Erkek çocuğa gelince, onun anne babası, mümin kimselerdi; çocuğun onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk."

Erkek çocuğa gelince, onun anne babası, mümin kimselerdi. Bu beyanda sözü edilen çocuğun yaşı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları bu genç, ergenlik çağına ermiş yetişkin bir çocuktu demişlerdir. Araplar henüz sakalı çıkmamış ya da çıkmak üzere olup da tam çıkmamış olan ergenlik çağına gelmiş erkeklere ergenlik zamanına yaklaştığı için "gulam" (غلام) derler. Bundan dolayı Mûsâ (a.s.) ona **Mâsum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha**[251] demiştir. Küçük yaşta olan bir kişi, haksız yere birisini öldürdüğünde (kısas cezası olarak) ölüm cezası ile cezalandırılmaz. Eğer o "gulam"dan maksat çocuk olsaydı Mûsâ'nın (a.s.) **Mâsum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha** demesinin herhangi bir anlamı olmazdı. Bazıları da şöyle demiştir: Bu "gulam" küçük yaştaydı. Hz. Mûsâ'nın **Mâsum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha** meâlindeki sözü, bu çocuk öldürülseydi yapılan, (çocuk kısas edilmediği için) bir cana karşılık olmaksızın katil olurdu, demek olur. Bu durumda ifade, Hz. Peygamber'in şu sözüne benzerdi: "İmanlarınız kanlarınızı korumaktadır"[252]. Bu da onlardan birinin bir başkasının kanını akıttığı (sonra da müslüman olduğu) zaman söz konusu olur. Bir diğer örnek de bir kadın zina ettiği (ve kocası tarafından yakalandığı) zaman "İman olmasaydı ona (kocası ile lian yapan kadına) daha başka türlü
93 davranırdım"[253] meâlindeki hadistir. [§]**Mâsum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın**[254] meâlindeki beyan buna göre anlaşılır. Çünkü adam öldürmenin bir can karşılığında olması ihtimali vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

251 el-Kehf, 18/74.

252 *Te'vîlât*'ın bütün nüshalarında ibare "yahkinu" değil de "tahkinu" şeklindedir. Ben hadisi metinde geçen ifadeyle bulamadım. Her halde bu ifadeyle Hz. Peygamber'in şu hadisine işaret ediliyordu: İnsanlar 'lâ ilâhe illallah' deyinceye kadar onlarla çarpışmakla emredildim. Bu kelimeyi söyleyince-haklı yere öldürülmeleri hariç-benden kanlarını ve mallarını korumuş olurlar" (Buhârî "İ'tisam", 28, Müslim, "Îmân", 34-36).

253 Buhârî, "Tefsîr", 24/3; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 266. Ayrıca bk. en-Nûr, 24/6-9 âyetlerinin tefsiri

254 el-Kehf, 18/74.

Öte yandan çocuğun öldürülme sebebi üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları, çocuk kâfir olduğu için Mûsâ'nın arkadaşı onu öldürmüştür demişlerdir. Zaten Übey b. Kâb'ın mushafı da "ve emme'l-ğulâmu fe kâne kâfiran" (وأمّا الغلامُ فكان كافرا), yani "Çocuğa gelince o kâfirdi" şeklindedir. Bu kırâat farkı bize o çocuğun ergenlik çağına ermiş bir kâfir olduğunu göstermektedir. Çünkü kâfir olmasaydı anne-babası onun yüzünden azgınlık ve nankörlüğe düşmezdi. Bazıları da şöyle demiştir: Mûsâ'nın (a.s.) arkadaşının o çocuğu öldürmesi yol kesen bir hırsız olmasındandı. Çocuk insanların yollarını kesiyor ve mallarını alıyordu. Çocuğun küçük yaşta olduğuna ilişkin görüşe göre Mûsâ'nın (a.s.) arkadaşının onu öldürmesi, ergenlik çağına eriştiğinde kâfir olarak erişeceğini bildiğinden dolayı idi. Bunu en iyi Allah Teâlâ bilir. Hz. Mûsâ'nın arkadaşının çocuğu neden öldürdüğünü, yaşının büyük veya küçük olduğunu bilmeye ihtiyacımız yoktur. Çünkü o, çocuğu kendiliğinden değil yüce Allah'ın emri üzerine öldürdüğünü haber vermekte ve "Ben bunları kendiliğimden yapmadım"[255] fakat Allah'ın emri üzerine yaptım demektedir. Allah kullarından herhangi birine -küçük bir çocuğu öldürebileceği veya ölüm meleğine insanların ruhlarını alma emri verebileceği için- onu öldürmesini emredebilir. Buna göre Allah Teâlâ onu bir başkasının eliyle öldürebilir ve ruhunu alabilir. Çünkü "Bilesiniz ki yaratma da buyurma da yalnız ona aittir"[256].

Çocuğun onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk. Bu beyanda sözü edilen "korkma", korku anlamında değil "bilme" mânasındadır. Buna göre anlamı şöyle olur: Çocuğun onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşüreceğini biliyorduk. Übeyy'in mushafında da böyle zikredilmektedir[257].

Şayet şöyle bir soru sorulursa ve denilirse ki: "Allah Teâlâ, çocuğun anababasını azgınlık ve nankörlüğe düşüreceğini bilmesini nasıl oluyor da onu öldürmeye delil gösteriyor? Halbuki Cenâb-ı Hak, İblis ve askerlerinin zamanın sonuna kadar yaşamalarına müsaade etmiştir. Oysa onların insanları azgınlık
ve nankörlüğe sevkedeceklerini ve [§]çeşit çeşit mâsiyetlere ve çirkin fiillere 94
düşüreceklerini biliyordu. İnsanlara kötülük ve zulümden başka bir şeyi revâ görmeyen zâlimler de böyledir. Allah Teâlâ onların ne yapacaklarını bildiği halde kendilerini yaşatıyor. O halde o çocuğun öldürülmesi ve helâk edilmesine ana-babasını azgınlık ve nankörlüğe düşürecek olmasını nasıl oluyor da delil olarak gösteriyor."

---

255 el-Kehf, 18/82.

256 el-A'râf, 7/54.

257 Übeyy'in mushafında "fe hâfe rabbuke" (فخاف ربك) şeklindedir (İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 144).

Buna şöyle karşılık verilir: Bunun iki cevabından birincisi şudur: Allah Teâlâ, insanoğlunu birtakım özellikler, sebepler ve nesnelerle imtihan eder. İmtihana konu olan o özellikler ve nesneler, kulu imtihana konu olan şeye teşvik eder ve onda istek uyandırır. Her ne kadar imtihan, o özellikler ve nesnelere karşılık değilse de kulda böyle bir isteği uyandırır. Cenâb-ı Hakk'ın insanları birtakım ibadetler ve itaatlarla imtihan etmesi buna örnek verilebilir. Söz konusu ibadet ve itaatları yaptıkları takdirde kendilerine sevap ve karşılık verileceği zikredilir. Oysa zikri geçen ibadet ve itaatla imtihan, sevap ve mükâfat için değildir. Cezalar ve başka sıkıntılar da böyledir. Birinci cevap bu doğrultudadır.

Sorunun ikinci cevabına gelince; çocuğun öldürülmesi, insanların gönüllerini hoş etmek için yüce Allah'ın bir lütuf ve ihsanı olarak belirtilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ insanları küçük yaşta da ileri yaşta da öldürebilir. Cenâb-ı Hakk'ın, birçok insanın rızkını bol bol verdiği halde "Şayet Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi"[258] meâllindeki beyanda da bu doğrultuda yorumlanır. Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine âyette sözü edilen nimetler bahşedildiği halde "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık"[259] meâlindeki beyan da böyledir. Böyle bir açıklama, yüce Allah'ın herkesin evini o şekilde donatma gücüne sahip olduğunu hatırlatma amacına mâtuftur. Bunca nimetlere erdiği halde öyle davranmayan kişi, bunu Allah Teâlâ'nın lütuf ve ihsanı sayesinde yapmamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَرَدْنَا اَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكٰوةً وَاَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾

81. "Böylece istedik ki, Rab'leri onun yerine kendilerine ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin."

Böylece istedik ki, Rab'leri onun yerine kendilerine ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin. Bazıları "hayran minhu zekâten" (خَيْرًا مِنْهُ زَكٰوةً) tabirine "ondan daha salih" ve "akrabe ruhmen" (اَقْرَبَ رُحْمًا) kelimelerine de

258 "Şayet Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi; ama O dilediği ölçüye göre vermektedir. Çünkü O kullarının durumunu çok iyi bilmekte ve görmektedir" (eş-Şûrâ, 42/27).

259 "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık" (ez-Zuhruf, 43/33).

"sıla-i rahmi daha çok yapan ve ana-babasına daha itaatkâr" mânasını vermişlerdir. Bazıları da "ameli ondan daha temiz" ve "ana-babasına daha çok iyilik eden" anlamına vermeyi uygun görmüşlerdir.

[§]Ebû Avsece "ruhmen" (رُحْمًا) kelimesinin rahim ve akrabalık anlamına geldiğini söylemiştir. İbn Kuteybe ise bu kelimenin rahmet ve şefkat[260] mânasına geldiğini ifade etmiş ve o anne-babaya öldürülen çocuktan daha hayırlı bir evlat verildiğini belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* 95

وَاَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ
كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ اَبُوهُمَا صَالِحًا فَاَرَادَ رَبُّكَ اَنْ يَبْلُغَا اَشُدَّهُمَا
وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ اَمْرِي ذٰلِكَ
تَاْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

82. "Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir define vardı; babaları ise iyi bir adamdı. Rabb'in istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabb'inden bir rahmet olarak definelerini çıkarsınlar. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur."

Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir define vardı. Bu beyanda sözü edilen define hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları söz konusu define çocuğun ana-babasının toprağa gömdükleri mal idi demişlerdir. İbn Abbâs da çocuğun ana-babasının salih kimselerden oldukları ve kendilerinden iyilik haberleri nakledildiği için bu define muhafaza edilmiştir demiştir. Bazıları da söz konusu definenin, içinde bulunan sayfalar olduğunu söylemiştir. Ebû Bekir el-Esam ise şöyle demiştir: O definenin ilim olması ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü ilim, âlimlerin bildikleri ve insanların da ortaklaşa paylaştıkları bir şeydir. Dolayısıyla ilmin insanlar dışlanarak sadece o ana-baba için saklanmış olması mümkün değildir. Haberde rivayet edilen husus sabit ve haber sahih ise söz konusu define, mal ve ilim olur. Enes b. Mâlik'in nakline göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "yüce Allah'ın Kitab'ında, **altında da onlara ait bir define vardı** dediği kullandığı duvarın altında

---

260 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 270.

altın bir levha vardı ve üzerinde şu ibare yazılıydı: 'Bismillâhirrahmânirrahîm. Bir kimsenin öleceğini kesin olarak bilip de içinin nasıl rahat olduğuna, kadere kesin olarak iman edip de nasıl üzüntü duyduğuna, dünyanın elden çıkacağına/içindekilerle birlikte alt üst olacağına kesin kanaat edip de içinin nasıl rahat ettiğine hayret ediyorum. Muhammed Allah'ın resûlüdür"[261]. Bu rivayet, Resûlullah'tan (a.s.) sahih olarak nakledilmiş olduğu takdirde o sayfada hem mal ve hem de ilim vardı demek olur. Çünkü o levha biriktirilen ve çok değer verilen altından yapılır. Ama o definenin mahiyetinin ne olduğunu bilmeye ihtiyacımız yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Babaları ise iyi bir adamdı. Rabb'in istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabb'inden bir rahmet, yani bir nimet ve ihsan **olarak definelerini çıkarsınlar.** Çünkü babaları, bu malı onlar için koruyamaz ve yetim ve fakirlerin çoğuna hiçbir mal verilmediği gibi onlara bırakacağı malı ulaştıramazdı. Fakat bu, yüce Allah'tan iki çocuğa ulaşan nimet, ihsan ve rahmet oldu. *En doğrusunu Allah bilir.*

96 [§]**Ben bunları kendiliğimden yapmadım.** O kul, belirttiğimiz gibi yaptığını kendiliğinden değil Allah'ın emri üzerine yaptığını haber vermiştir.

İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur. Yani ilk başta sana "Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin"[262] diye söylediğim sözün tevili işte budur.

Öte yandan Hz. Mûsâ'ya bilgi alması için o kula gitmesi, kendisine tâbi olması ve onunla arkadaş olmasının emredilmesi, kendisinden sadece tepki gösterdiği şeylerin bilgisini alması ve onların sebebini öğrenmesi ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü tepki gösterdiği fiiller zâhiren münker olduğu için bunlara tepki göstermişti. Fakat Hz. Mûsâ'nın (a.s.) o kuldan bunun dışında başka bilgiler almış, fakat bize anlatılmamış olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müfessirlerin, Mûsâ'nın (a.s.) arkadaşının öldürdüğü çocuğun adının Haşnûza olduğuna dair görüşü vardır, fakat o çocuğun ismi nedir bilmiyorum, ana-babasının isimlerinin ne olduğunu bilmiyoruz. Öğrenmeye ihtiyacımız da yoktur. Aynı şekilde duvar sahibi iki yetim çocuğun adının da Asram ve Sarîm olduğunu da bilmiyorum. Bunu öğrenmeye ihtiyacımız da yoktur. Yine

---

[261] Ben bu rivayeti bulamadım. Ancak Taberî böyle bir ifadeyi Hasan-ı Basrî'nin sözü olarak nakletmektedir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 5-6).

[262] el-Kehf, 18/67.

Mûsâ'nın (a.s.) arkadaşının adının Hızır olduğu, ona Hızır denilmesi beyaz bir kürkün üzerine oturduğu ve oturunca yeşermesi dolayısıyla bu ismin verildiği şeklindeki ifadelerine gelince; bu ancak vahiy yoluyla, yani semadan gelen vahiyle bilinecek hususlardandır. Bu konuda Kur'ân'ın söylediğinden daha fazlasını söylemiyoruz. Çünkü söylersek, Allah'a yalan yere iftira atmış oluruz ve bize herhangi bir amel veya başka bir hususta faydası da olmaz. Kur'ân'da sadece "kullarımızdan bir kul", "iki yetim çocuk", "genç", "şehirde iki yetim" vb. ifadeler zikredilmektedir. Bu konuda [Kitap'ta] olan neyse o söylenir. Allah Teâlâ'ya yalan iftira atmış olmamak için bunun ötesine geçilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِى الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَاَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾

83. "Sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: 'Size onunla ilgili bir parça okuyacağım.'"

[Zülkarneyn Kıssası]

Sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: Size onunla ilgili bir parça okuyacağım. Bu beyanda Zülkarneyn kıssasının Hz. Peygamber'e bu konuda soru sorulmadan önce indiğine dair bir işaret vardır. Çünkü âyette "seelûke" (سَأَلُوكَ) "Sana sordular" denilmiyor, "yes'elûneke" (يَسْئَلُونَكَ) "Sana soruyorlar" deniyor. Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin rivayet ettiği haber de buna
işaret etmektedir. [§]Ukbe şöyle anlatır: Ehl-i Kitap'tan bir grup ellerinde say- 97
falarla ve kitaplarla geldiler ve bana "Resûlullah'ın (a.s.) huzuruna girmemiz için bize izin ver" dediler. Hz. Peygamber'in (a.s.) odasına gittim ve kendisine kapıda beklediklerini haber verdim. Resûlullah (a.s.) bana dedi ki: "Benim onlarla bir işim yok. Bana bilmediğim şeyleri soruyorlar. Ben ancak bir kulum. Rabb'imin bana öğrettiğinden başka hiçbir bilgim yok." Sonra "Bana abdest suyu getir de abdest alayım" buyurdu. (Getirdiğim suyla) abdest aldı ve evindeki namazgâhında namaza durdu. İki rekât namaz kıldı. Namazı bitirince yüzünde bir sevinç eseri gördüm. Sonra bana "Git. Onları ve ashabımdan kapıda bulunan kim varsa hepsini içeri al" buyurdu. Ben de onları içeri aldım. Hz. Peygamber kendilerini görünce "İsterseniz bana sormak istediğiniz şeyi size bildirebilirim. Dilerseniz onu kitabınızda bulduğunuz şekliyle size haber verebilirim" dedi[263]. Eğer bu rivayet sahih ise bize Zülkarneyn ve haberinin Resûlullah'a (a.s.) daha sorulmadan önce (âyet olarak) indiğini gösteriyor. Fa-

---

[263] Bu rivayeti ayrıntısıyla görmek için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 7.

kat bütün tevil âlimleri Zülkarneyn haberi Hz. Peygamber'e (âyet olarak) inmeden önce sorulmuş sonra inmiştir demişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ayrıca Zülkarneyn hakkında ihtilaf edilmiştir. Hasan-ı Basrî Zülkarneyn peygamberdi demiştir. Bu görüşüne delili ise "Ey Zülkarneyn! 'Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin' dedik" meâlindeki beyandır[264]. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu beyan, bahsi geçen konuda Zülkarneyn'e hakemlik görevi vermek anlamına gelir. Bir hüküm, ancak peygamber olan bir kimseye havale edilir[265]. Hz. Ali'ye "Zülkarneyn peygamber miydi yoksa hükümdar mıydı?" diye sorulunca şöyle cevap vermiştir: Zülkarneyn ne peygamberdi ne de hükümdardı[266]. Bunlardan başkaları da şöyle demiştir: Zülkarneyn hükümdardı. Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin rivayet ettiği haber bunu göstermektedir. Söz konusu habere göre Hz. Peygamber'e Zülkarneyn hakkında soru sorulur. Ukbe'nin rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle cevap verir: "Zülkarneyn Rumlar'dan bir gençti. Kendisine hükümdarlık verildi. Yola çıktı ve filan yere kadar ulaştı"[267].

98 [§]En ağır basan ihtimal, Zülkarneyn'in bir hükümdar olduğudur. "Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar sahibi kıldık"[268] beyanına bakılınca onun hükümdar olduğu anlaşılır. İşaret ettiğimiz ilâhî beyan, "Biz onu bütün yeryüzüne hükümdar yaptık" anlamına gelir. Bu beyanda, dilediğini yapmak üzere yeryüzünün tamamının emrine verildiğinden ve herhangi bir köşesinin istisna edilmeyip tümüne hükümdar olduğundan söz edilmektedir. Bu, şu ilâhî beyanlar gibi değildir: "Peki biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin içinde toplandığı bir yere yerleştirmedik mi?"[269],

---

264 el-Kehf, 18/86.

265 Ben bunu Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiş olarak bulamadım. Fakat Kurtubî, bu âyetin tefsirinde olayı "kîle", yani "denilmiştir" fiilini kullanarak nakleder. Kurtubî "Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin" dedik (el-Kehf, 18/86) âyetini tefsir ederken şöyle der: Ebû Nasr el-Kuşeyrî "Zülkarneyn eğer peygamber ise bu söz vahiydir. Peygamber değilse Allah'tan bir ilhamdır" demiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 52).

266 Ebu't-Tufeyl anlatır: Hz. Ali'ye "Zülkarneyn peygamber miydi?" diye sorulunca "Salih bir kuldu. Allah'ı sevdi Allah da onu sevdi. Allah'a içten bağlı oldu Allah da ona içten bağlı oldu. Allah onu kavmine gönderdi. Başına iki darbe vurdular. Bundan dolayı Zülkarneyn ismini aldı. Bugün de aranızda onun gibisi vardır" diye cevap verdi (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 8).

267 Bu gibi rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 7-8.

268 el-Kehf, 18/84.

269 "'Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız' diyorlar. Peki biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin içinde toplandığı bir yere yerleştirmedik mi? Fakat çoğu bunun şuurunda değildir" (el-Kasas, 28/57).

"Onlara, size vermediğimiz yerler ve imkânlar verdik"[270]. Burada onlara her yer değil, belli bir mekân tahsis edilmektedir. Zülkarneyn'e gelince; herhangi bir köşesi istisna edilmeksizin bütün yeryüzünde iktidar sahibi kılındığından söz edilmektedir. Allah Teâlâ, onu yeryüzünün bütününde hükümdar yapmış ve tüm yeryüzünü emrine vermiştir. Hasan-ı Basrî'nin "Allah onu hakem kıldı ve hüküm verme yetkisi verdi" demesi, Zülkarneyn'nin peygamber olduğunu göstermez. Çünkü o zamanlar cihat ve gaza görevini hükümdarlar üstleniyorlardı. Yüce Allah'ın "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım"[271] meâlindeki beyanına bakılınca bu gerçek anlaşılır. Çünkü cihadı, gazayı ve düşmanla savaşı hükümdarlar üstleniyorlardı. Burada da durum aynıdır. Yüce Allah'ın "Haksızlık edeni cezalandıracağız… "iman edip iyi işler yapan kimselere gelince"[272] şeklindeki sözü de böyledir. Zülkarneyn'in bu sözü yüce Allah'tan gelen bir ilham ve orada bulunan meleğin öğretmesi olabilir. Ya da yanında bir peygamber bulunmuş ve ona bunu öğretmiş de olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zülkarneyn'e neden bu ismin verildiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Ona Zülkarneyn denildi. Çünkü kavmini Allah'ı tevhide ve ona iman etmeye davet etmişti. Başını sağ tarafından yaraladılar da Allah'ın dilediği kadar bir süre onların yanma çıkamadı. Bazı rivayetlere göre de ölmüş; sonra tekrar geri gelmiş ve onları ikinci kez davet etmişti. Bu kez de başını sol tarafından yaraladılar. Aldığı darbelerin başında izi kaldı. Ve bundan dolayı ona Zülkarneyn dediler. Yoksa öküz boynuzu gibi boynuzu olduğundan bu ismi almamıştır. Bazıları da şöyle derler: Onun iki adet örüğü vardı. Bu yüzden Zülkarneyn ismini aldı. [§]Başka bazıları ise ona Zülkarneyn denilmiştir. 99
Çünkü o, güneşin iki tarafına, yani battığı ve doğduğu yere ulaşmıştı açıklamasını yapmıştır. Bazıları da bu ismi almasının sebebinin iki asır yaşaması olduğunu söylemişlerdir[273]. *En doğrusunu Allah bilir.* Zaten neden o ismi aldığını öğrenmeye ihtiyacımız da yoktur.

---

[270] "Onlara, size vermediğimiz yerler ve imkânlar verdik; kendilerini kulak, göz ve kalplerle donattık" (el-Ahkaf, 46/26).

[271] "Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine 'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım' dediklerinde o, 'Üzerinize savaş farz kılındığında savaşmayacağınızdan korkarım' cevabını verdi" (el-Bakara, 2/246).

[272] "O, şöyle dedi: 'Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, Rabb'ine gönderilecek; Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak. İman edip iyi şeyler yapan kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır. Ve ona işimizden kolay olanını buyuracağız'" (el-Kehf, 18/87-88).

[273] Bu gibi görüşler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 8.

إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِى الْاَرْضِ وَاٰتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَىْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾ فَاَتْبَعَ
سَبَبًا ﴿٨٥﴾

84. "Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) *her şey için bir yol öğrettik."*

85. "O da bir yol tutup gitti."

Ona (muhtaç olduğu) her şey için bir yol öğrettik. Bahsi geçen "sebeb" kelimesinin ne anlama geldiğine dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları bunun "menâzil ilmi" olduğunu söylemiştir. Yani yeryüzünün konaklama yerlerini, çeşitli bölgelerini ve eskilerin yaşantılarına dair izlerin bulunduğu yerleri öğrettik. Bazıları "sebeb"in "ilim" ve "kuvvet" olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da yüce Allah Zülkarneyne verilen iktidarın ve hükümranlığın düzgün işleme yollarını öğretti, zira onun buna ihtiyacı vardı demişlerdir. Bazıları da bu beyanda adı geçen "sebeb"in "en'âm" denilen develer olduğunu söylemiştir. Bu hayvanlara keresteleri yükler ve gemi yapardı. Karşısına deniz çıktığı zaman gemilerle denizi geçer sonra gemileri yıkıp dağıtırdı. Keresteleri develere yükler ve kara parçasını hayvanların üzerinde geçerdi. İşte burada adı geçen "sebep" budur.

Aslına bakacak olursak yüce Allah ona iktidarı ve hükümranlığı düzgün kılacak olan sebebi vermiş ancak bunun ne olduğunu bize beyan etmemiştir. Dolayısıyla "sebep" kelimesiyle neyi kastettiğini biz bilmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

حَتّٰى إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ
وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِمَّا اَنْ تُعَذِّبَ وَإِمَّا اَنْ
تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾

86. "Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar (gibi) ***buldu. Orada bir kavme rastladı. Bunun üzerine biz, 'Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin' dedik."***

Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar (gibi) buldu. Sanki Zülkarneyn güneşin nereden battığını öğrenmek ister gibidir.

Çünkü Allah Teâlâ "Onu kara bir balçıkta batar (gibi) buldu" buyurmaktadır. "Hamie" (حَمِئَة) kelimesi "hâmiye" (حَامِيَة) ve "hamie" (حَمِئَة) olmak üzere iki türlü okunur. Müfessirler derler ki: Bu kelimeyi "hâmiye" şeklinde okuyanlar kelimeye "onu sıcak bir gözede batar (gibi) buldular" anlamını vermişlerdir. Aynı kelimeyi "hamie"[274] şeklinde okuyanlar ona "kara balçık"[275] anlamı vermişlerdir.

[§]**Orada bir kavme rastladı.** Bazıları şu açıklamayı yapmışlardır: Bu 100
kavmin bir kısmı kâfir, bir kısmı da mümindi. Kavim, bu iki zümrenin tamamı idi. Allah Teâlâ kâfirler hakkında **'Ey Zülkarneyn! Onları ya** katlederek **cezalandıracak veya** müminler hakkında da **haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin' dedik** buyurmuştur. Yüce Allah'ın bu beyanı, bir muhayyer bırakma değil, her iki zümre hakkında başlı başına hüküm verme ifadesidir. Bazıları da şöyle demiştir: Bu kavmin tamamı kâfirdi. Bu durumda âyetin yorumu, senin davetine icabet etmezlerse "ya onları cezalandıracak veya" davetine icabet edip Allah'a iman ederlerse "haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin" şeklinde olur.

قَالَ اَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ اِلٰى رَبِّهٖ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا
نُكْرًا ﴿٨٧﴾ وَاَمَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَٓاءًۨ الْحُسْنٰى
وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ اَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾

87. "O, şöyle dedi: 'Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, Rabb'ine gönderilecek; Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak.'"

88. "İman edip iyi şeyler yapan kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır. Ve ona işimizden kolay olanını buyuracağız."

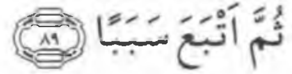
---

274 Âsım'ın râvisi İbn Âmir, Ebû Bekir, Hamza, Kisâî, Ebû Câfer ve Halef "hâmiye", kalan imamlar da "hamie" şeklinde okumuşlardı (bk. Paluvî, *Zübdetu'l-irfân*, s. 86).

275 Taberî şu açıklamayı yapar: Kelimenin iki türlü okunuşunun da doğru bir açıklaması ve anlaşılır mânası vardır. Kelimenin bu iki şeklinden biri diğerinin mânası ile çelişmez. Şöylesine; güneşin balçıklı ve çamurlu bir gözede batması mümkündür. Buna göre âyeti "fî aynin hâmiyetin" şeklinde okuyan, gözeyi sıfatıyla, yani sıcaklığı ile nitelemiş olmaktadır. Buna karşılık "fî aynin hamietin" şeklinde okuyan da gözeyi aslî niteliğiyle, yani çamurlu ve balçıklı olarak nitelemektedir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 10).

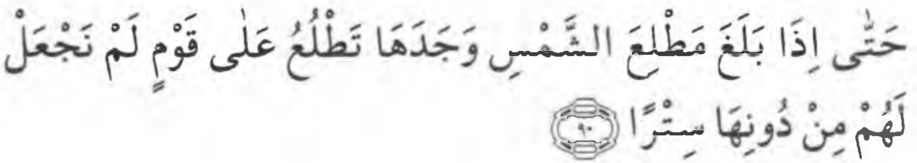
O, şöyle dedi: "Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, Rabb'ine gönderilecek; Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak." İman edip iyi şeyler yapan kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır. Daha önce de belirttiğimiz üzere[276] Zülkarneyn bu hükmü ya bir peygamberin kendisine öğretmesi veya yanında bulunan meleğin bildirmesi üzerine vermiş ya da Allah Teâlâ'nın kâfirler hakkındaki âdetinin katl ve helâk etme, müminler hakkında da helâk etmeyip ihsanda bulunma olduğuna dair bilgisine dayanarak ifade etmiştir. Ya da kendisine böyle ilham edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve ona işimizden kolay olanını buyuracağız. Hasan-ı Basrî der ki: Bu beyanda geçen "yüsran" (يُسْرًا) "ârifen" (عارفا) mânasınadır[277]. Bazıları da bu kelimenin "ma'rûf" (معروفا), yani meşru mânasına olduğunu söylerken, bazıları da yüsr, bütün hayır ve bereketin ismidir demişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

89. "Sonra yine bir yol tutup gitti."

Sonra ihtiyacını gidermek için **yine bir yol,** bir vesile **tutup gitti.** Bir başkası da şöyle demiştir: Burada bahsi geçen "sebep", Zülkarneyn'in doğu ve batının yolunu tutmasına ve ulaştığı noktaya ulaşmasına yardımcı olan bir yol, bir vesiledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

90. "Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu öyle bir kavim üzerine doğar buldu ki, onlar için güneşe karşı bir örtü yapmamıştık."

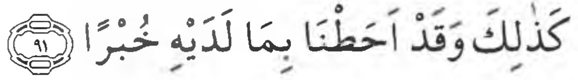
Nihayet güneşin battığı yere ulaştığı gibi Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği vesile ile **güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu öyle bir kavim üzerine doğar**
101 **buldu ki, onlar için güneşe karşı bir örtü yapmamıştık.** [§]Hasan-ı Basrî der

---

276 83.ncü âyetin teviline bakınız.

277 Arapça'da "emrun arîfun ve ârifun", "ma'rûfun", yani "bilinen iş" demektir. "Fâilun" vezni "mef'ûlün" mânasında olmuş olur. Ezherî der ki: Leys'ten başka kimseden "emrun ârifun" tamlamasının "emrun ma'rûfun" mânasına kullanıldığını duymadım. İmamlardan öğrendiğimiz şudur: "Raculün ârifun" "sabırlı adam" demektir. Ebû Ubeyde ve başkaları böyle söylemişlerdir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "a-ra-fe" md.).

ki: Oranın arazisi sallanıyor ve toprağı akıyordu[278]. Sakin durmuyordu, üzerine kurulacak binayı ve (güneşe karşı) kurulacak perdeyi[279] taşımaya elverişli değildi. Güneş doğduğu zaman binaları ve perdeleri olmadığı için (doğrudan doğruya) üzerlerine doğardı. (Bu yüzden) denize dalarlar, güneş yükselince de denizden çıkarlardı[280]. İbn Abbâs ise şu açıklamayı yapar: Güneş doğduğu zaman harareti yeryüzünün batısından doğduğundan daha fazlaydı. Her şeyi yakardı hatta elbise, bina, tahta ve başka ne varsa hepsini yakar kül ederdi[281].

91. "İşte böyle oldu! Biz onunla ilgili her şeyi ayrıntısıyla biliyorduk."

İşte böyle oldu! Âyette yer alan "kezâlike" (كذلك) kelimesinin neye işaret ettiği hususunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları kelimenin açılımını şöyle yapmıştır: Biz Resûlullah'a Zülkarneyn ve haberini aslına uygun olarak işte böyle haber verdik. Bazıları ise şöyle demişlerdir: Biz Zülkarneyn'e o yolu işte böyle verdik ki o da bu vesile ile güneşin battığı yere nasıl ulaşmışsa doğduğu yere de öylece ulaştı. Başka bazıları ise şöyle demişlerdir: Zülkarneyn'e güneşin battığı yerde nasıl "Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin"[282] denilmişse doğduğu yerde de işte böyle denildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz onunla ilgili her şeyi ayrıntısıyla biliyorduk. Bazıları bu beyanın "Size onunla ilgili bir parça okuyacağım"[283] meâlindeki cümleye bağlı olduğu-

---

278 Toprak akıyordu fiili "Mâ'a yemî'u mey'an" (ماع الشيء يميع ميعا) su aktı ve eridi demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "me-ye-a" md.).

279 Perde anlamına gelen "el-hicr" örtü, harem ve yabancıların girmesi yasak olan muhafaza altında bulunan mekân demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-ce-ra" md.).

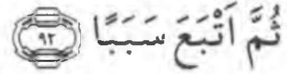
280 Hasan-ı Basrî'den naklen bu gibi rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 12.

281 Bu rivayeti İbn Abbâs'tan nakledilmiş olarak bulamadım. Fakat Taberî İbn Cüreyc'ten bunu gösteren bir rivayet nakletmektedir. Rivayet şöyledir: Arazileri üzerine asla bina yapamadılar. Orada başlarını sokacak bir binayı asla yapamadılar. Üzerlerine güneş doğunca güneş tepe noktasına gelinceye kadar yer altına kovuklara gizlenirler ya da denize girerlerdi. Bunun sebebi, topraklarının üzerinde dağ olmamasıydı. Bir keresinde onlara bir ordu geldi. O yöre halkı askerlere dediler ki: Siz burada bulunduğunuz sürece güneş üzerinize asla doğmayacak. Onlar da dediler ki: Güneş doğmadıkça buradan ayrılmayacağız. Bu kemikler nedir? Halk dedi ki: Bunlar, üzerine güneş doğan kimselerin leşleridir. İşte burada öldüler. Râvi diyor ki: Bunun üzerine askerler kaçarak oradan ayrıldılar (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 12).

282 el-Kehf, 18/86.

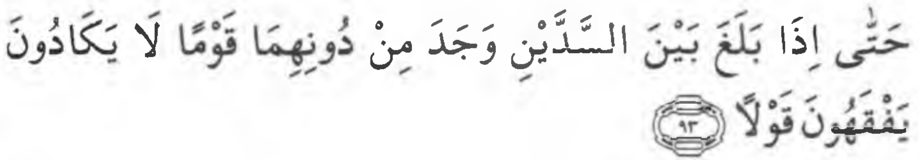
283 el-Kehf, 18/83.

nu söylemişler ve onu şöyle açıklamışlardır: Biz onunla ilgili her şeyi bilgiye dayanarak ayrıntısıyla biliyorduk. Onu size okuyacağım. Bazıları da şöyle demiştir: Bu cümle, bir başlangıç cümlesidir. Birinci cümle ile bağlantılı da olsa onunla alâkalı da değildir. Buna göre âyetin mânası "Biz onun yanında olanı biliyorduk" şeklinde olur.

92. "Sonra yine bir yol tuttu."

Sonra yine bir yol tuttu. Bu beyanda geçen "sebep"ten maksat, Zülkarneyn'in yeryüzünün batısı ve doğusuna ulaşması konusunda belirttiğimiz vesiledir. Yani biz ona bir yol ve vesile verdik demek olur.

102 [§]***93. "Nihayet iki dağ arasına ulaştığında bunların ötesinde nerede ise hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu."***

(حَتّٰى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ) Nihayet iki dağ arasına ulaştığında. Âyetin metninde geçen "es-süddeyni" (السُّدَّيْنِ) kelimesi bazı kırâatlerde "es-seddeyni" (السَّدَّيْنِ) şeklinde okunmuştur[284]. İki kelime arasında fark olduğu kabul edilirse öyle görünüyor ki "es-süddâni" orada bulunan iki dağ olmalıdır. "es-Seddeyni" ise Zülkarneyn'in yaptığı iki seddir. Aralarında fark ihtimali olmadığı takdirde ise "seddeyn" Zülkarneyn'in yaptığı veya yaratılıştan o şekli almış olan iki seddir.

---

[284] Kırâat imamları bu kelimenin kırâat şekli üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Medine kırâat imamlarının geneli ve bazı Kûfe imamları kelimeyi "hattâ izâ beleğa beyne's-süddeyni" (حَتّٰى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السُّدَّيْنِ) şeklinde okumuşlardır. Aynı şekilde bu kelimeyi Kur'ân'da geçtiği her yerde de böyle okumuşlardır. Bazı Mekke kurrası ise aynı kelimeyi Kur'ân'da geçtiği her yerde "es-seddeyni" şeklinde okumuşlardır. Kırâat imamı Ebû Amr b. Alâ kelimeyi bu sûrede "seddeyni" şeklinde okurken, Yâsîn sûresinin 9'ncu âyetinde "südden" şeklinde okumuştur. Ebû Amr der ki: "es-Seddü": Bir şeyle bir başka şey arasındaki engel demektir. "es-süddü" ise, gözdeki bir perde demektir. Kûfe kurrâsına gelince; onların geneli bu kelimeyi bu sûredeki (حَتّٰى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ) âyeti hariç, Kur'ân'da geçtiği her yerde "seddün" şeklinde okumuşlardır. Burada ise "süddün" şeklinde "sin" harfini zammeli okumuşlardır (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 12-13).

Diğer taraftan bu seddin ne olduğu hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları söz konusu seddin oranın arazisini çevreleyen dağın iki tarafı arasındaki giriş noktasıdır demişlerdir. Ye'cûc ve Me'cûc[285] bu giriş noktasından o araziye girmekteydi. İşte Zülkarneyn'nin yaptığı sed o giriş noktası oluyordu. Bazıları ise bu görüşe katılmamışlar ve şöyle demişlerdir: Hayır gerçek böyle değildi. Âyette sözü edilen seddeyn iki dağ idi. Bunlardan biri Ye'cûc'un, diğeri de Me'cûc'un önünü kapatır ve tıkardı. Bunun nasıl olduğunu ancak Allah bilir.

Bunların ötesinde nerede ise hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu. Hasan-ı Basrî bu beyan hakkında şöyle demiştir: Bu kavim yaşantılarını düzeltecek ve hayatta kalmalarını sağlayacak şeyleri biliyorlardı. Fakat hidâyeti sapkınlıktan, hayrı şerden vb. ayıramıyorlardı. Bazıları ise şöyle demiştir: Onlar kendi dillerinden ve sözlerinden başka hiçbir dili ve sözü anlamıyorlardı. Zülkarneyn ise bütün dilleri biliyordu. Bu kavim Zülkarneyn'in ne dediğini, Zülkarneyn de onların söylediklerini anladı. Çünkü "Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cûc ve Me'cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir bedel" bir ücret "ödesek kabul eder misin?"[286] demişlerdir. Zülkarneyn de "Rabb'imin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret sizinkinden üstündür"[287] cevabını vermiştir. Az önce de belirttiğimiz gibi Zülkarneyn onların ne dediğini, onlar da Zülkarneyn'in ne dediğini anladılar. Bu da bize onların kendi dillerini anladıklarını, başkalarının dillerini ise anlamadıklarını göstermektedir.

[§]Bu beyan, sözün çoğunu anlamıyor olsalar da az bir kısmını anladıkla- 103
rını göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ bu kavim hakkında "nerede ise hiçbir sözü anlamayan bir kavim" demektedir. Âyette geçen "yekâdu" (يَكَادُ) fiili, bir şeyin kesin olarak gerçekleşmediğine değil, bunun yaklaşmış olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ
فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلٰى اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾

---

285 Ye'cûc ve Me'cûc hakkında iki görüş vardır: Birinci görüşe göre bu ikil kelime yabancı isimdir. Bu görüşün delili kelimelerin gayr-i munsarif olmalarıdır. İkinci görüşe göre bu iki kelime türemiştir. Bu iki ismin türemiş olduğunu söyleyenler birçok açıklama zikrederler (Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXI, 145).

286 el-Kehf, 18/94.

287 el-Kehf, 18/95.

قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾

94. "Dediler ki: 'Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cûc ve Me'cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir bedel ödesek kabul eder misin?.'"

95. "Zülkarneyn şöyle cevap verdi: 'Rabb'imin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret sizinkinden üstündür. Siz bana kuvvetinizle destek olun da, sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel yapayım.'"

Dediler ki: Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cûc ve Me'cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir bedel, bir karşılık, bir ücret **ödesek kabul eder misin? Zülkarneyn şöyle cevap verdi: Rabb'imin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret sizinkinden üstündür.** Hasan-ı Basrî'nin teviline göre bu beyanın anlamı şöyledir: Rabb'imin beni içinde bulundurduğu peygamberlik daha üstündür. Çünkü Hasan-ı Basrî, Zülkarneyn'in peygamber olduğunu söylemekte ve buna delil olarak da "Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar sahibi kıldık"[288] meâlindeki beyanı göstermektedir. Ama Hasan-ı Basrî'den başkalarına göre onun mânası şudur: Rabb'imin bana verdiği hükümdarlık ve bana bahşettiği güneşin doğduğu ve battığı yere ulaştıran vesile ve yol, sizin söylediklerinizden daha hayırlıdır.

Siz bana kuvvetinizle, yani güçleneceğim bir şeyle **destek olun da, sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel**, yani bir sed **yapayım.**

اٰتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتّٰى إِذَا سَاوٰى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتّٰى إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ اٰتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿٩٦﴾

96. "'Bana, demir kütleleri getirin.' Nihayet (vadiyi demirle doldurup) *iki dağın arasını aynı seviyeye getirince, 'Ateşi körükleyin!' dedi. Artık onu kor haline getirdiği vakit, 'Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim' dedi."*

---

288 el-Kehf, 18/84.

Bana, demir kütleleri, yani demir parçaları **getirin.** Bazıları şöyle demiştir: Zülkarneyn onlardan demir parçaları istedi. Çünkü orası demirin bulunduğu bir yerdi. Bazıları da demir, onlar için kerpiçten veya bakırdan daha yumuşaktı demiştir. Fakat bütün bunlar ancak (âyet veya hadisten) duyularak bilinebilecek şeylerdir.

Nihayet (vadiyi demirle doldurup) iki dağın arasını aynı seviyeye getirince. Bu beyandan, söz konusu seddin iki dağın başına ulaştığı ve onlarla aynı seviyeye geldiği anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Ateşi körükleyin! dedi. Artık onu kor haline getirdiği vakit, "Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim" dedi.** Bazıları "kıtran" (قِطْرًا) kelimesinin bakır, bazıları da kurşun olduğunu söylemişlerdir. Rivayete göre Zülkarneyn bir tabaka demir döküyor, sonra üzerine bir tabaka odun sonra da odunun üzerine demir dö-
küyordu. Bunu dağın zirvesine [§]ulaşıncaya ve bu yolla seddi iki dağ ile aynı 104
seviyeye getirinceye kadar yaptı. Sonra bakır eritildi ve üzerine döküldü. Bakır odunu yakmaya ve demiri eritmeye başladı sonunda bakır odunun yerini aldı ve demire yapıştı. Anlatıldığına göre Zülkarneyn bu seddi yaptı. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Onun bakırı, bizdeki milât[289], yani sıva harcı gibiydi. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَمَا اسْطَاعُوا اَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴿٩٧﴾

97. "Artık onu ne aşabildiler ne de delebildiler."

Artık onu ne aşabildiler, yani ne o seddin üzerine çıkabildiler **ne de** alt tarafından **delebildiler.** Bu haberler ve kıssalar hakkında Kur'ân'da bahsedilen açıklamalara bir şey eklenmez. Çünkü Allah Teâlâ'ya iftira atmış olmaktan ve yalan uydurmuş olmaktan korkarız. Fakat Kur'ân'da belirtildiği kadarını anlatır ve ona başka bir şey eklemeyiz. Bu olay, Kur'ân'da da bizim belirttiğimiz kadar anlatılmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Arapça'da dağ için "es-süddü" (السُّدُّ) denilir. "Züber" (زُبَر) kelimesi, parçalar demektir. "el-Kıtr" (القِطْر) ise bakır anlamına gelir. Âyette geçen "en yazherûhu" (أن يَظْهَرُوه) "onu aşmaya" demektir. Bir kimse bir çatının üstüne çıktığı zaman "zahera fülânun ale's-sathi" (ظَهَرَ فلانٌ على السَّطح) denilir[290]. Ebû Avsece de böyle demiş ve âyette geçen bazı kelimeleri şöyle

---

289 Milât (المِلاط): Harç, bina yaparken duvar kerpiçleri arasına katılır ve duvar onunla sıvanır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "me-le-ta" md.).

290 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 270-271.

açıklamıştır: "es-Süddeyni" (السّدّين) dağın iki tarafı, "er-radmü" (الرّدْم) sed, "es-sadefeyni" (الصّدَفين) iki sed gibidir. "Üfriğ aleyhi kıtran" (أفرِغ عليه قِطْرا) üzerine bakır dökeyim demektir.

قَالَ هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّى فَاِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّى جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّى حَقًّا ﴿٩٨﴾

98. "Zülkarneyn, 'Bu, Rabb'imden bir rahmettir. Fakat Rabb'imin vâdi gelince O, bunu yerle bir eder. Rabb'imin vâdi haktır' dedi."

Zülkarneyn, 'Bu, Rabb'imden bir rahmettir' (dedi.) Söz konusu rahmetin, yapılan ve kendileriyle Ye'cûc ve Me'cûc'un arasına engel olan sed olması muhtemeldir. Bu yüce Allah'tan bir rahmettir. Yani bu engel O'nun rahmeti sayesinde yapılmıştır. Bir başka ifadeyle; bu sed Allah'tan gelen bir nimettir. Rahmet, nimetin tâ kendisidir. Yani sizinle Ye'cûc ve Me'cûc arasındaki bu sed, Rabb'imin size rahmetidir. Öte yandan bu ifadenin iki türlü açıklaması söz konusudur: Zülkarneyn bu seddi bitirdiği zaman onun Allah'tan bir rahmet olduğunu beyan etmektedir. Seddin ilk başlangıcında kendisinden bir sed yapmasını istedikleri zaman sed yapma fiilini kendi nefsine izafe ederek "Siz bana kuvvetinizle destek olun da, sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel yapayım"[291] demiştir. Bu ifade, Zülkarneyn'in yaptığının, ancak yüce Allah'ın rahmeti ve ihsanı sayesinde yaptığını ve bu seddin inşasını O'nun yarattığını göstermektedir[292]. İkinci açıklama şekli şudur: Allah Teâlâ dinde insanlar için en fay-
105 dalı olmayanı (aslah) yaratabilir. [§]Çünkü burada iki ihtimalden birisi söz konusudur: Onlar için ya ilk fiil, dinde en faydalı olandır. Bu durumda ikincisi (yani seddin yıkımı) dinde onlar için en faydalı şık olmaz. Ya da ikincisi en uygundur da birincisi değildir. Öte yandan yüce Allah bunun onlar için rahmet olduğunu ifade etmektedir. [Böylece Mûtezile'nin yüce Allah'ın kulu hakkında en uygun olanını yaratmasının üzerine vacip olduğu tezi çürümüş olur.]

Fakat Rabb'imin vâdi gelince. Rabb'in vâdinden maksat, O'nun vâdine konu olan şey, yani vâdedilendir. Çünkü vâd gelmez. Âyette sanki şöyle denilmiş olmaktadır: Fakat Rabb'im tarafından vâdedilen husus gelince. Bu da ya

---

291 el-Kehf, 18/95.

292 Yani bu ifade bize söz konusu engelin Allah'ın rahmeti ve ihsanı sayesinde yapıldığını ve Allah'ın bir yaratmasının söz konusu olduğunu göstermektedir. Bu da kulların fiillerinin yaratılması konusunda Mûtezile mezhebinin görüşünü çürütmektedir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 474a).

Yecûc ve Mecûc'un çıkmasıdır ya da bu seddin açılmasıdır[293]. **O, bunu yerle bir eder.** Yani daha önce belirttiğimiz gibi kırar ya da yerle bir eder. "O, bunu yerle bir eder", yani yere yıkar, yerle bir eder. İbn Kuteybe "O, bunu yerle bir eder" meâlindeki cümleyi, "yere yapıştırır" şeklinde açıklamıştır[294].

Rabb'imin vâdi haktır' dedi. Burada geçen "vâd" vâdde bulunmaktır, ama önceki "vâd" "vâdedilen" mânasındadır.

وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِى بَعْضٍ وَنُفِخَ فِى الصُّورِ
فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا ﴿٩٩﴾

99. ***"O gün*** (kıyâmet günü) ***biz onları, birbirine çarparak çalkalanır bir halde bırakmışızdır; sûra da üfürülmüş, böylece onları bütünüyle bir araya getirmişizdir."***

O gün (kıyâmet günü) biz onları, birbirine çarparak çalkalanır bir halde bırakmışızdır. Yani birbirine karışmış dolanır bir halde bırakmışızdır. Öte yandan onların "birbirlerine çarparak çalkalanmaları"nın, Zülkarneyn'in inşa ettiği seddin yanında olma ihtimali vardır. O seddin açılışında orada birbirlerine çarparak çalkalanırlar. Ya da bu beyan, onların çok olmaları ve izdiham oluşturmaları nedeniyle de belirtilmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sûra da üfürülmüş, böylece onları bütünüyle bir araya getirmişizdir. Bu beyanın zahirine göre sûra üfürme vakti için kullanılan kip geçmiş zamandır, fakat kastedilen gelecek zamandır. Yani sûra üfürülecek ve böylece onlar bütünüyle bir araya getirileceklerdir. Bu gibi kullanımlar, Kur'ân'da çoktur. Geçmiş zaman gelecek zaman, gelecek zaman da geçmiş zaman kipiyle ifade edilir.

وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا ﴿١٠٠﴾

---

293 Müfessir, bununla yüce Allah'ın "Nihayet Yecûc ve Mecûc (sedleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman; şaşmaz sözün gerçekleşmesi yaklaşmıştır" şeklindeki beyanına işaret etmektedir (el-Enbiyâ, 21/271).

294 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 271. Eserin bütün nüshalarında İbn Kuteybe'nin ifadesinden sonra "yemûcu fî ba'din" (يَموج في بعض) "onları çalkalanır bir halde" cümlesi yer almaktadır. Fakat bu ibare, bu kaynakta mevcut değildir. Söz konusu ibarenin gelecek âyetin tefsirinde yer alacağını belirtmiş olalım.

100. "Kâfirleri o gün cehennemle yüz yüze getirmişizdir."

Kâfirleri o gün cehennemle yüz yüze getirmişizdir. Kâfirlerin cehen-
106 nemle yüz yüze getirilmelerinin, [§]"Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir"[295] meâlindeki beyanlarda olduğu üzere oraya atılmalarından önce olma ihtimali vardır. Kâfirlerin cehennemle yüz yüze getirilmeleri cehenneme konulduktan sonra onunla azap edilmelerinin kinâye yoluyla anlatımı da olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: Bu azap, onların sabah akşam arzedilecekleri ateştir[296].

ٱلَّذِينَ كَانَتۡ أَعۡيُنُهُمۡ فِي غِطَآءٍ عَن ذِكۡرِي وَكَانُواْ لَا يَسۡتَطِيعُونَ سَمۡعًا ١٠١

101. "Ve** (dünyada iken) **gözleri beni hatırlatacak delillere kapalı bulunan, vahye kulak vermeye de tahammül edemez olan" (Kâfirleri o gün cehennemle yüz yüze getirmişizdir.)

Ve (dünyada iken) gözleri beni hatırlatacak delillere kapalı bulunan. Daha önce birçok yerde küfrün karanlığının kalbin nurunu, işitme ve görme duyularıyla kalp ve başka organların nurunu örttüğünü ve perdelediğini belirtmiştik. Çünkü bu duyu organlarından her birinin kendi özünde (içinde) bir nuru ve ışığı vardır. Söz konusu organlar, ancak iki nur sayesinde görür ve duyarlar. Bunlardan biri, zâhirin diğeri de gizliliğin ve bâtının (içinin) nurudur. İşte küfür, bu nuru örter ve kapatır. Ve insanı hakkı görmez eder, ibretli şeylere bakmaz ve üzerinde tefekkür etmez hale getirir; hakikat (sadece) zâhirin nuruyla kula tecelli etmez. İmanın bir nuru ve ışığı vardır. Kulun önünde hakkın tecelli etmesi ve her güzelin güzelliğini ve her çirkinin çirkinliğini anlayabilmesi için onunla görür, işitir ve önünde bulunan her şeyin perdesi onunla kaldırılır. Bu durum insanın gözünün nuruyla ve havanın ışığıyla görmesine benzer. Bu ışıklardan biri gidince insan hiçbir şey işitmez ve görmez olur. Dolayısıyla insan bir şeyi iki nurla bilir ve o şeyin hakikati kendisine bu ikisiyle ortaya çıkar. Bunlar kalbin ve duyuların nurudur. Küfrün karanlığı kalbin nurunu kapattığı zaman insan bir şey görmez, ibret almaz, işitmez ve hakkı söylemez hale gelir. İman ise bunları aydınlatır ve ışıklandırır. İnsanı her şeyi görür hale getirir ve bu sayede hakkı bâtıldan ayırır. İnsan nelerin gerçeğe işaret eden kanıt, nelerin sahte delil olduğunu anlar hale gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[295] eş-Şuarâ, 26/91.

[296] el-Mü'min, 40/46.

Vahye kulak vermeye de tahammül edemez olan. Bu beyan, iki şeye işaret etmektedir: Birincisi; onların işitme organları olduğu halde duyma yeteneklerinin olmadığını belirtmektedir. Bu da bize fiile ilişkin istitâatin fiil anında olduğunu ve ondan önce bulunmadığı gibi sonra da devam etmediğini göstermektedir. Çünkü yüce Allah, "Vahye kulak vermeye de tahammül edemezlerdi" buyurmaktadır. Hz. Mûsâ'nın birlikte olduğu o kulun birçok yerde kendisine söylediği sözde de aynı durum görülmektedir. Çünkü o, "Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin"[297] demişti. Bu da fiili gerçekleştire-
meyeceğini belirtmesinden [§]istitâatın fiil anında olduğunu gösterir, fiilden 107
önce ve sonra bulunması ihtimali yoktur. Bu beyanın işaret ettiği ikinci husus ise onların Allah'ın vâdinden yararlanmalarına ve bu vâde[298] lâyık olmalarına yardımcı olan ikinci bir istitâatlarının daha olduğudur. Ancak onlar bu istitâatlarını başka şeylerle meşgul olarak kaybetmişlerdir. Çünkü kendilerinden kaynaklanan ihmal nedeniyle azarlanmakta ve kınanmaktadırlar. Eğer onlardan kaynaklanmamış olsaydı, azarlanma ve kınanmalarının herhangi bir anlamı olmazdı.

Bir zümre şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın kâfirlerin işitme duyularının olmadığını söylemesi, gerçekten işitme duyularının olmadığından değil, (hakikati duymaya) tahammül edememelerindendir. Tıpkı, işitme, görme ve konuşma duyularından yararlanmadıkları için onlarda bu duyuların da olmadığını belirtmiş olması gibi[299]. Örnek ifadede de işitme, görme ve konuşma duyularının bulunmadığı anlamında değildir. Buna göre yüce Allah'ın onların gücünün olmadığını (istitâat) belirtmesi bu duyu organlarından yararlanmamalarından dolayıdır. Yoksa fiile başlamadan önce istitâatlarının bulunmadığından değildir. Onlar gözlerini yumunca ve hakikati söylemeyince Allah Teâlâ da onların bu duyularının bulunmadığını ifade etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا
أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾

---

297 el-Kehf, 18/67, 72, 75. Bu âyeti 78 ve 82. âyetlerle karşılaştır.

298 Yani Allah'ın vâdiyle: "Bu ilâhî beyanda insanların, fiil anında Allah'ın yardımıyla elde ettikleri ve ihtiyaç duydukları bir istitâatın bulunduğuna dair delil vardır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 474a).

299 "Onlar sağır, dilsiz ve kördürler; çünkü onlar düşünmezler" (el-Bakara, 2/171. Ayrıca bk. el-Enfâl, 8/22).

102. "O inkârcılar, beni bırakıp kullarımı yardımcı edineceklerini mi sandılar? Biz cehennemi inkârcılar için bir konak olarak hazırladık!"

O inkârcılar, beni bırakıp kullarımı yardımcı edineceklerini mi sandılar? Bazıları, bu beyan hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Dünyada meleklere ve peygamberlere tapan ve beni bir yana bırakıp da onları dost edinen o
108 inkârcılar [§]âhirette onların kendilerine dost olacaklarını mı ve şefaatlerini üstlenip kendilerine şefaat ve yardım edeceklerini mi sandılar? Asla! O taptıkları kendileri için asla dost olamayacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[300], "ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[301].

Âyetin ikinci ihtimale göre açıklaması şöyle olabilir: **O inkârcılar,** beni bırakıp ihlaslı "kullarımı yardımcı" ve dost "edineceklerini **mi sandılar.**" Yani onlar, beni bırakıp da onları dost edinemezler. Onlar müminleri dinlerine ve kendilerine dost olmaya davet ediyorlardı. Yüce Allah, bu gerçeği şöyle ifade eder: "Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve Rab'lerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz. Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine veli edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir"[302].

Üçüncü bir ihtimale göre bu beyan şöyle anlaşılabilir: **O inkârcılar** beni bırakıp taptıkları ve dost edindikleri şeylere tapmalarını ve onları dost edinmelerini benim emrettiğimi ve buna benim izin verdiğimi **mi sandılar?** Çünkü onlar "Allah da bize bunu emretti"[303] vs. diyorlar. Asla! Allah Teâlâ bunu ne emretmiş ve ne de izin vermiştir.

Âyetteki "e fehasibe" (أَفَحَسِبَ) filinin "e fe hasbu" (أَفَحَسْبُ)[304] şeklinde cezimle okunması fiilin başındaki soru elifinin hazfedilmesiyledir. Yani ibare "fe hasbullezîne keferû" (فَحَسْبُ الَّذِينَ كَفَرُوا) şeklinde olur. Bu takdirde âyet üç türlü açıklanabilir: Birincisi: Beni bırakıp kullarımı dost edinen kâfirlere hazırladığımız cehennem yeter. Âyet-i kerîme bu durumda "Onların harcı cehennem;

---

300 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

301 "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

302 en-Nahl, 16/99-100.

303 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: 'Allah kötülüğü emretmez'" (el-A'râf, 7/28).

304 Taberî bu kırâatı Hz. Ali, İkrime ve Mücâhid'e nispet etmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 26).

işte oraya girecekler"[305] beyanı gibi olur. İkincisi: "Kâfirlere benden başkalarını dost edinmeleri yetmez mi?" Yani bu yetmez mi? Bana kulluk etmeleri ve ulûhiyetime dönmeleri için kendilerine deliller ve alâmetler takdim ettiğim halde bunlara dönme zamanı gelmedi mi? Üçüncüsü: Beni bırakıp başkalarını dost edinmeleri zillet olarak onlara yeter.

Biz cehennemi inkârcılar için bir konak olarak hazırladık! Âyette geçen "nüzülen" (نُزُلًا) kelimesini bazıları "nüzûl" (نُزُول) (inme) kökünden "nüzlen" (نُزْلًا) şeklinde okumuşlardır. Bu durumda kelime, konak mânasındadır. Bazıları da kelimenin "nüzül" (نُزُل) ve "enzâl" (أَنْزَال) (misafir yemeği) kökünden olduğunu belirtmişlerdir[306]. Bu durumda mana, orada ateşi yerler. Yiyecekleri ve içecekleri ateşten olur şeklini alır. İbn Kuteybe "en-nüzül" kelimesinin misafire ve askerlere takdim edilen yiyecek maddesi mânasında olduğunu söylemiştir[307].

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْاَخْسَرِينَ اَعْمَالًا ﴿١٠٣﴾ اَلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ
فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿١٠٤﴾

[§]***103. "De ki: 'Size, iş ve davranışları bakımından en çok ziyana uğra-*** 109
yanları bildirelim mi?'

104. "Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir."

De ki: "Size, iş ve davranışları bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi?" Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir. Bu beyan, kâfirlerin reislerinin sözlerine karşı bir cevap ve bir karşı ifade gibi durmaktadır. Şöylesine; onların reisleri, kendilerine tâbi olan bazı kimselere bol mal veriyorlar ve iyilikte bulunuyorlardı. Daha sonra bu kâfirlerden yardım gören kişiler, Hz. Peygamber'e tâbi oldular ve onun dinine girdiler. Bu yeni dine girince sıkıntıya düştüler ve kâfirlerin elebaşılarından elde ettikleri menfaatler yok olup gitti. Bunun üzerine kâfirler kendilerini ayıpladılar ve bu dini seçtikleri için onları azarladılar. "Girdiğiniz din hak din olsaydı bizim dinimize mensupken halimiz vaktimiz

305 el-Mücâdile, 58/8.

306 "en-Nüzül" (النُّزُل) ve "nüzl" (النُّزْل) misafir için hazırlanan şey demektir. Çoğulu "enzâl" (الأَنْزَال)'dir. Bir kavmin "enzâl"i aynı zamanda rızıklarıdır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ne-ze-le" md.).

307 İbn Kuteybe, *Tefsiru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 271.

nasıl iyi idiyse şimdi de öyle iyi olurdu" dediler. Ya da buna benzer sözler ettiler. Allah Teâlâ da onlara cevap verdi ve şöyle buyurdu: **De ki: 'Size, iş ve davranışları bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi?'** Bu beyanın insanlardan el etek çeken ve kendilerini putlara ibadete hasreden ve bu konuda nefislerini bitkin düşüren, sıkıntı ve meşakkatlere katlanan rahipler ve manastırlara çekilen kimseler hakkında bağımsız bir cümle olması da mümkündür. Yüce Allah da küfür bakımından aynı olmakla birlikte bunların dünyayı talep eden ve riyaset peşinde koşan, fakat onların yaptıklarını yapmayan kimselerden iş ve davranışça daha çok ziyana uğramış ve çaba bakımından daha sapkın olduklarını haber vermiştir. Âyette geçen "el-ahser" (الأخسر) bir şeyi hüsran ile nihayetine ermekle ve sonuna ulaşmakla nitelemek demektir. "Ef'alü" (أفعل) kalıbının ism-i fâil yerine kullanılması da mümkündür[308]. Kelimenin ism-i fâil yerine kullanılması, Arap dilinde imkânsız değildir. Buna göre âyetin tevili şöyle olur: **De ki: 'Size, iş ve davranışları bakımından ziyana uğrayanları bildirelim mi?'** Tıpkı, "Allâhu ekber" ifadesinin Allah daha büyük mânasına değil de Allah büyüktür mânasına kullanılmasına benzer.

Dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir. Bu beyan iki türlü anlaşılabilir: Birincisi: Taptıkları şu putlara kul oldukları ve böylece nefislerini nasipsiz bıraktıkları için zelil oldular. "İşte hem dünyada hem âhirette yaptıkları boşa gidenler bunlardır"[309] meâlindeki beyan da buna göre anlaşılır. Yani dünyada putlara taparak nefislerini zelil kıldılar. İkincisi: Onların dünyadaki çabaları boşa gitmiştir. Çünkü putlara tapmak suretiyle âhirette (elde edecek-
110 lerini) umdukları ve tamah ettikleri şeylere ulaşamamışlardır. [§]Çünkü onlar "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[310], "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[311] vb. şeyler söylemişlerdir. Dolayısıyla dünyadaki uğraşları ile âhirette umduklarına erişememişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar taptıkları putlara ibadete ederek **iyi yaptıklarını sanıyorlar.** Asla! Âyetin "Onlar" fakirlere harcama yaparak ve kendilerini geçim darlığından kurtararak hayır veya iyilik "yaptıklarını sanıyorlar" mânasında olması da [muhtemeldir.] Yani yaptıkları, iyi bir iş ve hayır değildir. Âyet, onların hakkı bilmeseler bile yaptıkları fiillerden dolayı hesaba çekileceklerini göstermektedir. Zaten bizim görüşümüz de bu doğrultudadır. Bir kimse hakkı ve doğruyu

---

308 Yani kalıbın daha üstünlük ve daha aşağılık ifade etmeksizin ism-i fail yerine kullanılması mümkündür.

309 et-Tevbe, 9/69.

310 ez-Zümer, 39/3.

311 Yûnus, 10/18.

bilmeden bir fiili işlerse isteyerek ve ilim öğrenerek hakka ulaşma yolunu bulduktan sonra o fiili ile hesaba çekilecektir. Çünkü yüce Allah, **Onlar iyi yaptıklarını sanıyorlar** buyurmaktadır. Sonra da onların kim olduklarını şöyle haber veriyor:

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا
نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا ﴿١٠٥﴾

105. "İşte onlar, Rab'lerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa gitmiş olanlardır; bu sebeple biz kıyâmet gününde onların (dünyadaki) ***amellerine değer vermeyiz."***

İşte onlar Rab'lerinin âyetlerini, hüccetlerini ve burhanlarını, Hasan-ı Basrî'ye göre ise dinini inkâr etmişlerdir. Bunu birçok yerde belirttik[312]. **Ve O'na kavuşmayı inkâr eden.** Yani öldükten sonra dirilmeyi veya O'na gitmeyi. Bundan da önceden bahsedilmiştir.

Bu yüzden amelleri boşa gitmiş olanlardır; bu sebeple biz kıyâmet gününde onların (dünyadaki) amellerine değer vermeyiz. Yani biz onlara değer vermeyiz. Fakat kötü amelleri söz konusu olunca Allah Teâlâ yaptıklarının hesabını sorar[313]. Yüce Allah "Ticaretleri kâr etmemiş"[314] derken kastettiği de budur. Ticaretleri kâr etmeyince kayba uğramış olurlar. "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular"[315] meâlindeki beyan **Biz kıyâmet gününde onların amellerine değer vermeyiz** anlamına gelen cümle ile tartılacağının kastedildiğini bize gösterir[316].

ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي
هُزُوًا ﴿١٠٦﴾

---

312 Meselâ bk. el-Kehf, 18/57.

313 Yani Allah Teâlâ onlara önem atfetmez, ama kötü amelleri söz konusu olduğunda yaptıklarının hesabını sorar.

314 "Doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır. Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiş ve doğru yolu da bulamamışlardır" (el-Bakara, 2/16).

315 en-Nahl, 16/25.

316 Yani yüce Allah, kıyâmet günü onlarm iyi amellerine değer vermez ama kötü amellerinin hesabını sorar.

111 [§]*106. "İnkâr etmeleri, âyetlerimi ve resûllerimi alaya almaları sebebiyle işte onların cezası cehennemdir."*

Daha sonra yüce Allah onların alacakları cezayı haber vererek şöyle diyor: **İnkâr etmeleri, âyetlerimi ve resûllerimi alaya almaları sebebiyle işte onların cezası cehennemdir.**

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾

107. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak firdevs cennetleri vardır."

Allah Teâlâ daha sonra da kâfirler için belirttiği cezaya karşılık olarak müminlerin dünyada iken işledikleri ve yapmayı tercih ettikleri amellerin karşılığını ve sevabından bahsetmekte ve şöyle buyurmaktadır: **İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak firdevs cennetleri vardır.** Müminler için vâdedilen cennetler dört tanedir: Bunlar naîm cenneti, me'vâ cenneti, adn cenneti ve firdevs cennetidir. Sonra bu dört cennetten her birinde diğerinin özelliği bulunmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ "cennâtü'l-me'vâ" tabirini kullanmaktadır. Bu kendisine sığınılan cennettir. Naîm cennetinin mânası açıktır. Adn cenneti ikamet veya başka bir kökten türemedir[317]. Firdevs cennetine bu ismin verilmesi, ağaçlarla çevrelenmiş ve donanmış olmasındandır[318]. Netice olarak bu cennetlerin tümünde bu sayılan özellikler bulunmaktadır.

Rivayete göre İbn Abbâs, Kâb'a Firdevs'in ne mânaya geldiğini sorar. Kâb şöyle demiştir: "Firdevs, Süryanice'de üzüm bahçeleri anlamına gelir". Bazıları bizim de belirttiğimiz üzere Firdevs'in bu ismi alması, ağaçlarının çok ve dallarının birbirine geçmiş olmasından dolayıdır demiştir. Ubâde b. Sâmit'in

---

317 "Adene fulânun bi'l-mekân ya'dinu ve ya'dunu, adnen ve udûnen (عَدَنَ فُلَانٌ يعدِن ويعدُن عدنا وعدونا) ikamet etti demektir. "Adentü'l-belede" bir beldeyi vatan edindim demektir. Her şeyin merkezi, onun ma'dinidir. Adn cennetleri, ebediyet mekânında ikamet cennetleri demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "a-de-ne" md.).

318 Firdevs bahçe demektir. Ferrâ kelimenin Arapça asıllı olduğunu söylemiştir. İbn Sîde ise firdevsin Araplar'a göre tıpkı bahçe gibi verimli bir vadi anlamında olduğunu söylemiştir. Bu kelime, Rumların dilinde (Grekçe) bustan şeklinde geçer. Zeccâc der ki: Firdevsin aslı şudur: Firdevs, bahçelerde olan şeyleri kendisinde toplayan bahçe demektir. Dil âlimlerine göre de firdevs bu anlama gelir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "fe-ra-de-se" md.).

nakline göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Cennet, yüz tabakadır. İki tabaka arasında gökle yeryüzü arası kadar mesafe vardır. Firdevs, en yüksek derecedir. Firdevs bu derecelerin en üstünde bulunur. Cennetteki dört nehir buradan kaynaklanır. Allah Teâlâ'dan cenneti istediğiniz zaman Firdevs'i isteyin"[319].

Bazıları âyette geçen "nüzülen" (نُزُلًا) kelimesine "nüzûl" (نُزُول) kökünden "menzil", yani konak mânası vermişlerdir. Kelime (نُزُل) kökünden "misafir yemeği" mânasınadır diyenler de olmuştur[320].

خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا

108. "Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler."

Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak, yani oradan başka bir yere gitmek **istemezler.** Allah Teâlâ insanların dünya nimetlerinden bıkıp usandıkları gibi cennetin nimetlerinden bıkıp usanmayacaklarını haber
vermektedir. Çünkü kişi bir nimetten usanıp [§]bir başkasını isteyebilir. Do- 112
layısıyla Allah Teâlâ da cennetliklerin orada bıkıp usanmayacaklarını, dilediklerine[321] sahip olacaklarını ve canlarının istediğini elde edeceklerini haber vermiştir.

İbn Kuteybe, **oradan hiç ayrılmak istemezler** meâlindeki beyan başka yere taşınmak[322] istemezler diye tevil etmiştir. Ebû Avsece de aynı şekilde kelimenin başka yere gitme anlamına "tehavvül" kökünden türediğini söylemiştir. İbn Kuteybe "nüzülen" (نُزُلًا) kelimesinin yiyecek ve içecekler anlamına geldiğini belirtmiştir. "en-Nüzül" (النُّزُل) misafir yemeği demektir[323]. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ
كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا

---

319 İbn Mâce, "Zühd", 39.

320 "en-Nüzül" (النُّزُل) ve "en-nüzl" (النُّزْل) misafir için hazırlanan şey demektir. Çoğulu "enzâl" (الأنزال) gelir. "Enzâlü'l-kavm" bir topluluğun yiyecekleri şey mânasına gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ne-ze-le" md.).

321 Öyle anlaşılıyor ki müfessir "Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır" (ez-Zuhruf, 43/71) beyanı ile "Onlara canlarının istediği meyve ve etten bol bol veririz" (et-Tûr, 52/22) ifadesine işaret etmektedir.

322 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 271.

323 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 271.

109. "De ki: 'Rabb'imin sözleri için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi Rabb'imin sözleri bitmeden önce mutlaka deniz tükenirdi.'"

De ki: "Rabb'imin sözleri için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi Rabb'imin sözleri bitmeden önce mutlaka deniz tükenirdi."

Öyle anlaşılıyor ki bu beyan şunlara mukabil olarak belirtilmiştir: "Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidâyet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik"[324], "her şey için detaylı açıklama"[325]. Bunun açıklaması şöyledir: Allah Teâlâ, Kur'ân'ın her şeye dair açıklama ve ayrıntılı beyan olduğu belirtilince, bu kadarcık bir kitapta her şey için açıklama ve her şey için detaylı beyan nasıl mümkün olur, dediler. Cenâb-ı Hak da onların bu sözlerine cevaben şöyle buyurdu: Kur'ân'daki lafızlara yüklenen anlamlar ve hikmetler ayrıntısıyla açıklanıp ve şerh edilse ve bunlar da yazıya geçirilse sözü edilen miktara ve daha da fazlasına ulaşır.

Hasan-ı Basrî bu âyeti şöyle tevil eder: **Rabb'imin sözleri**, yani Rabb'imin yaratması **için denizler mürekkep olsa**, yani Allah Teâlâ yarattıklarını söylese[326] ve "ben şunları ve şunları yarattım" dese ve bunları yazdırsa, yarattıkların hepsi yazıya dökülse âyette sözü edilen miktara ulaşır. Hasan-ı Basrî'nin bu tevili Allah Teâlâ'nın yarattığı çeşit çeşit yaratıklara ve bütün şahıslara yönelik olur. Ebû Bekir el-Esam da "li kelimâti rabbî" (لكلمات ربى) kelimesini "Rabb'imin yarattığı şeylerin beyanı" diye açıklamıştır. Bu açıklama da birinci yorumla aynı anlama varır. Ebû Bekir el-Esam şöyle devam eder: Bu beyanın birinci
113 faydası muhatapların, Allah'ın yarattıkları ve var ettikleri [§]zihinde canlandırılamayınca onları yaratan ve yoktan var edenin zihinde canlandırılamamaya en lâyık yüce bir varlık olduğunu anlamalarıdır. İkinci faydası, Allah Teâlâ'nın kudretini, hâkimiyetini ve ilminin mahlûkatını kuşatmış olduğunu insanların anlamaları ve buna kādir olan varlığın, inkâr ettikleri diriltme fiiline daha kādir olduğunu öğrenmeleridir. Bilgisi, sözü edilen yaratıkları kuşatan bir varlık, onların fiillerini ve sözlerini daha çok bilir ve buna daha çok vâkıf olur. Böylece onların her an ve daima dikkatli olmaları hedeflenmiştir. Öte yan-

---

[324] en-Nahl, 16/88.

[325] "Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır. Kur'ân, uydurulabilecek bir söz değildir; fakat o, kendinden öncekiler için onay, her şey için detaylı açıklama, iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidâyettir" (Yûsuf, 12/111).

[326] Yani Allah yarattıklarını sonuna kadar sayıp dökse ve bunları haber verse demektir.

dan Allah Teâlâ'nın **Rabb'imin sözleri** meâlindeki kelimelerin, vahdâniyeti ve rubûbiyyetine dair getirdiği delilleri ve âyetleri mânasına gelmiş olması da muhtemeldir. Yani Allah bunları yazsaydı yazılanlar adı geçen miktara ulaşırdı demek olur. "Sözler" anlamındaki kelimesinden maksat Kur'ân olduğu takdirde anlamı ilkin belirttiğimiz yoruma dönüşür. Bu durumda ilâhî beyan, âdetâ onların söyledikleri söze mukabele ve cevap şeklini alır. Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir'in ifadelerine göre "Allah'ın kelimeleri" deyimi, yaratması veya yaratmasına dair beyanı mânasına gelmesi muhtemel olabilir.

Ve bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi. Burada belirtilen miktar, miktarı belirleme amaçlı değil, onu büyük gösterme ve mübalağa amaçlıdır. "Eğer yeryüzündeki bütün ağaçlar kâlem olsaydı, deniz de -ardından ona yedisi daha eklenmek üzere- mürekkep olsaydı yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi"[327] meâlindeki beyanda belirtilen husus da odur. Bu da bize "Ve bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi" anlamındaki cümlesinde geçen "meded" (مَدَدًا), yani destek ve takviyenin bir sınırının ve bir sonunun olmadığını, fakat takviye ve desteği yüceltmek ve mübalağaa yapmak amaçlı olduğunu gösterir.

Âyet-i kerîmede, Allah Teâlâ'nın yarattığı ilimlerin insanların idrak edebilecekleri bir nihayetinin ve sonunun olmadığını, fakat her tür ilimden bir şeyler alıp gereğine göre amel edilmesi gerektiğine işaret vardır. Âyetten anlaşılan bir diğer husus da meselenin ilim öğrenme meselesi olmadığı, maksadın ilmin bizzat kendisi değil, asıl amacın öğrenilene göre amel etmek olduğudur. Çünkü ilimlerin bir nihayeti ve beşerin ulaşabileceği bir sınırı yoktur. Bütün bunlar, âyette kastedilen mânanın belirttiğimiz anlam olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰى اِلَيَّ اَنَّمَا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ
كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّه۪ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ
رَبِّه۪ اَحَدًا

110. "De ki: 'Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabb'ine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.'"

---

327 Lokmân, 31/27.

De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e kendisinin de onlar gibi bir beşer olduğunu bildirmesini emretmektedir. Ayrıca bu emir ve yalnızca onlar gibi bir insan olduğunu haber vermesi birçok mânaya
114 gelir. [§]Birincisi şöyledir: Onlar Resûl-i Ekrem'den bir beşerin takatini ve kapasitesini aşan mûcizeler istiyorlardı. Allah Teâlâ da Hz. Peygamber'e kendisinin onlar gibi bir beşer olduğunu, istedikleri mûcizelerin gücünü ve kapasitesini aştığını, bu sebeple de onları var etme gücünün bulunmadığını, hiçbir kimsenin Cenâb-ı Hakk'ı hükmü altına alamayacağını ve herhangi bir hususta O'nun iradesine müdahalede bulunamayacağını haber vermesini emretmektedir. Bütün bu konularda yetki yüce Allah'a aittir. O dilerse bir mûcize indirir, dilemezse indirmez. Ben bunlardan hiçbirine malik değilim.

İkincisi şudur: Cenâb-ı Hakk'ın bunu belirtmesi, Hz. Peygamber insanın kapasitesini aşan bir mûcize getirdiği takdirde bunu kendi kendisinden değil Allah katından getirdiğini onların bilmeleridir. Çünkü insanın kapasitesinin bunu kaldıramadığını bilmektedirler. Resûl-i Ekrem onlara sözü edilen nitelikte bir mûcize getirdiği zaman bunu ancak Allah katından getirmekte olduğunu ve kendisinin söylediklerini resûl olarak söylediğini bilmeleridir.

Üçüncüsü de şöyle olabilir: Allah Teâlâ'nın Resûlullah'a (a.s.) kendisinin yalnızca onlar gibi bir insan olduğunu söylemesini emretmesi, aşırı sevgilerinin kendisini ilâh edinmeye sevketmesini önleme amacına mâtuftur. Nitekim Hz. Îsâ'nın kavmi, kendisini sevmede ileri gitmişler ve onu ilâh ve rab edinmişlerdi.

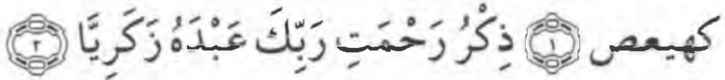
Artık her kim Rabb'ine kavuşmayı bekliyorsa. Bu beyan Arap müşrikleri hakkında nâzil olduğu takdirde onlar öldükten sonra dirilmeyi inkâr ediyorlar ve Allah'a kavuşmayı ummuyorlardı. Fakat onlara, Rabb'e kavuşmaktan söz etmesi, kendi nefislerinde Cenâb-ı Hakk'ın eski ihsanını ve nimetlerini biliyor olmalarındandır. Dolayısıyla Allah'tan kendilerine gelen ihsanın devam etmesi için salih amel işlemeleri emredilmiştir, ki bu amel, onları Allah'ı tevhide ve öldükten sonra dirilmeyi ikrara sevketsin. Âyet müminler hakkında nâzil olduğu takdirde mâna şöyle olur: **Artık her kim Rabb'ine**, yani Rabb'inin sevabına **kavuşmayı bekliyorsa** kendisine sevap verilmesi için **dünya ve âhirete yararlı iş yapsın.** Çünkü sevap, başka amele değil sadece salih amele verilecektir.

Âyetten anlaşılan bir başka husus da -belirttiğimiz gibi- ilimden maksadın salih amel olduğudur. Çünkü ilim, sonu gelmeyen bir alandır. Nihayeti olmayan bir şey emrediliyorsa bu o şeyin zatı için değil, gereğine göre amel etmek içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın. Bu beyanın, kâfirlerin ibadet ve ulûhiyet konusunda putları Allah Teâlâ'ya ortak koşmaları gibi O'na ibadet ve ulûhiyet konusunda gerçek mânada şirk koşma anlamında olması muhtemeldir. Aynı beyanın, Tevhit ehli bazı kimselerin bazı itaat ve hayırlar hakkında bildiklerini uygulayarak salih amelde gösteriş yapmaları mânasına gelmesi de ihtimal dâhilindedir.

En doğrusunu Allah bilir. Dönüş ve gidiş O'nadır.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

1. "Kâf-hâ-yâ-ayn-sâd."

2. "Bu, Rabb'inin Zekeriyya kuluna lütfettiği rahmetin anlatımıdır."

Kâf-hâ-yâ-ayn-sâd. Bu beş harfin (sanki tek kelimeymiş gibi) Kur'ân'ın isimlerinden birisi olduğunu söyleyenler olmuştur. Bazıları da Allah Teâlâ'nın isimlerinden bir isim olduğunu ifade etmişlerdir[1]. Hz. Ali'den rivayet edilen "Ey Kâf-hâ-yâ-ayn-sâd! Beni bağışla!"[2] meâlindeki dua, bu anlayış doğrultusunda yapılmıştır. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Söz konusu rivayetin Hz. Ali'ye isnadı sahih değildir. Çünkü adı geçen harfler, Cenâb-ı Hakk'ın duada okunduğu bilinen isimleri arasında zikredilmemiştir. Bazıları ise bunların Allah Teâlâ'nın sûrelere başlangıç yapılan isimlerinden alınmış harfler olduğunu söylemişlerdir. Başka bazıları ise şöyle demişlerdir: "Kâf" harfi yüce Allah'ın el-kâfî (الكافِى), "hâ" el-hâdî (الهَادِى), "ayn" el-âlim (العَالِمُ), "sâd" es-sâdık (الصَّادِق) isimlerinin işaretidir. İbn Abbâs'a göre ise "kâf" el-kerîm (الكَرِيمُ), "hâ" el-hâdî (الهَادِى), "yâ" el-hakîm (الحَكِيمُ), "ayn" el-alîm (العَلِيمُ), "sâd", es-sâdık (الصَّادِق) isimlerinden alınmadır[3]. Rebî b. Enes ise şöyle demiştir: "Yâ" harfi yüce Allah'ın "وَهوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيهِ"[4], yani "kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan" meâlindeki beyandan alınmıştır. Kelbî ise şöyle demiştir: "Bu harf grubu, yüce Allah'ın "kâfî (كَافٍ)", "hâdî (هَادٍ)", "âlim (عَالِمٌ)" ve

---

1 Birinci yaklaşım Katâde'den rivayet edilmiştir (Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 612). İkincisi ise İbn Abbâs'tan nakledilmiştir (Ali b. Ebû Talha, *Tefsiru İbn Abbâs*, s. 332).

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 45.

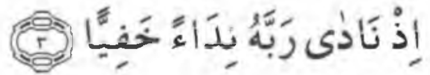
3 Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, (s. 332) ile Taberî tefsirini (XVI, 45-50) birbiriyle karşılaştır.

4 "'Biliyorsanız söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir?' de. Yönetim Allah'ın diyecekler. 'O zaman nasıl olup da böyle büyülenmiş gibi davranıyorsunuz?' de" (el-Mü'minûn, 23/88-89).

"sâdık (صَادِق)" isimlerine işaretle kendi zatını övdüğü bir övgüdür. Netice ola-
rak Cenâb-ı Hak kendi zatını şöyle övmüş olmaktadır: O yaratıklarına yetendir
(kâfi), kullarına hidâyet rehberidir (hâdî), yaratıklarını ve onların durumlarını
116 bilendir (âlim) ve sözünde doğru olandır (sâdık)[5]. [§]Bazıları da şöyle der:
yüce Allah, içinde mahiyetini sadece kendisinin bildiği sır bulunmayan hiçbir
kitap indirmemiştir. Kur'ân'ın sırrı da sûrelere giriş harfleridir. Başka bazıları
ise bu harflerin ardından getirilen âyetlerin onların tefsiri olduğunu söylemiş-
lerdir. Bu söz Hasan-ı Basrî'ye aittir. Müfessirler buna benzer çok açıklamalar-
da bulunmuşlardır. Hurûf-ı mukattaa hakkındaki gereken açıklamayı bundan
önce birçok yerde yapmıştık[6].

[Hz. Zekeriyya'nın (a.s.) Rabb'inden Çocuk İstemesi]

Bu, Rabb'inin Zekeriyya kuluna lütfettiği rahmetin anlatımıdır. Bu cümle iki mânaya gelebilir. Birinci ihtimale göre "zikru" (ذِكْرُ) kelimesi emir olabilir. Buna göre âyet Onlara Zekeriyya kulunun çocuk sahibi olmaktan umudunu kestiği bir anda çocuk isteğini kabul etmek suretiyle Rabb'inin kendisine luftettiği rahmetini anlat anlamına gelmiş olur. Bu durumda âyet, yüce Allah'ın Zekeriyya'ya (a.s.) rahmetinden söz etmesi ve bu olayı kitaplarında yer aldığı şekliyle haber vermesi açısından Hz. Peygamber'in peygamberliğine delil olur. İkinci ihtimale göre âyetin mânası şöyle olur: Bu, Rabb'inin Zekeriyya kuluna duasında lütfettiği rahmetinin anlatıldığı Kur'ân'dır. Bu açıklamaya göre âyette geçen "zikr" kelimesi Kur'ân olur. Cenâb-ı Hak, birçok âyet-i kerîmede Kur'ân'ı "zikr" diye isimlendirmiştir[7]. *En doğrusunu Allah bilir.*

3. Hani o, alçak sesle Rabb'ine yalvarmıştı.

Hani o, alçak sesle Rabb'ine yalvarmıştı. Bazı müfessirler alçak sesle anlamına gelen "nidâen hafiyyen" kelimelerini, yalvarmasını kelimelere döküp telaffuz etmeksizin ihlasla kalbinden geçirdi diye açıklamışlardır. Bazıları da bu beyanı şöyle yorumlamıştır: Kavminden ve yanında bulunanlardan gizleyerek alçak sesle yalvardı. Öte yandan bu cümlenin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisine göre Hz. Zekeriyya yakarışını sırf Allah Teâlâ'ya yönelik ve sadece O'na yapılmış olsun diye gizlemiş ve yanında bulunanlara hisset-

---

5 bk. Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 609. Karşılaştır: Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 45-51.

6 Meselâ bk. el-Bakara, 2/1.

7 Meselâ bk. el-Hicr, 15/6, 9; en-Nahl, 16/44; Yâsîn, 36/11; Sâd, 38/8.

tirmemişti. İkinci ihtimale göre ise Hz. Zekeriyya yaşının ilerlediği ve çocuk yapmaktan ümidini kestiği bir zamanda Rabb'inden çocuk istemesi dolayısıyla kendisini ayıplamalarından utanç duyduğu için yakarışını gizlemiş ve onlara sezdirmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنّ۪ي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْباً وَلَمْ اَكُنْ بِدُعَٓائِكَ رَبِّ شَقِياًّ ﴿٤﴾

4. "Rabb'im!" demişti, "Benim kemiklerim zayıfladı, saçlarım ağardı. Rabb'im! Ben sana ettiğim dualarda hiç eli boş dönmedim.

Benim kemiklerim zayıfladı, yani güçsüzleşti ve inceldi. **Saçlarım ağar-
dı.** Hz. Zekeriyya Rabb'inden özür dilemiş ve yaşlanmış olduğundan ve çocuk
yapmanın umulmadığı bir çağa girdiğinden söz etmişti. [§]Yani bedenimin 117
zayıfladığı ve kemiklerimin inceldiği bir çağa eriştim demek istemişti. Hz. Zekeriyya bunun ardından Rabb'inden çocuk istemiştir. Onun Rabb'inden özür dilemesi, Allah Teâlâ'nın ileri yaşlarda, zayıflık halinde, sebebe bağlı ve sebepsiz olarak her zaman çocuk yaratmaya ve onu bağışlamaya kādir olduğunu bilmediğinden değil, eriştiği o yaşta, yani genellikle çocuk sahibi olmanın umulmadığı bir yaşta çocuk istemesinin mümkün ve uygun bir hareket olup olmadığını bilmemesindendi. Bu olay, Âl-i İmrân sûresinde şöyle belirtilmiştir: "Zekeriyya onun bulunduğu yere, mâbetteki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulur ve 'Ey Meryem! Bu sana nereden?' diye sorar, o da 'Allah tarafından' cevabını verirdi"[8]. İşte o an Hz. Zekeriyya çocuk bahşetme duasının ve çocuk yapma umudunun kalmadığı bir zamanda çocuk istemesinin mümkün olduğunu anladı. Çünkü Meryem'in yanında yaz mevsiminde kış meyvelerini, kış mevsiminde yaz meyvelerini hiç değişmemiş bir halde gördü. İşte o an Rabb'inden çocuk istedi. Bu olay da şöyle anlatılır: "Orada Zekeriyya Rabb'ine dua edip dedi ki: Rabb'im! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle!"[9] *En doğrusunu Allah bilir.*

---

8 Âl-i İmrân, 3/37.
9 Âl-i İmrân, 3/38.

وَاِنّ۪ي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَٓاء۪ي وَكَانَتِ امْرَاَت۪ي عَاقِرًا فَهَبْ ل۪ي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّاۙ ﴿٥﴾ يَرِثُن۪ي وَيَرِثُ مِنْ اٰلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ﴿٦﴾

5-6. Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum; karım da kısırdır. Tarafından bana yerimi alacak bir halef ver; o, Yâkup hanedanına da vâris olsun; Rabbim, onu rızana erdir!"

Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum. Hasan-ı Basrî der ki: Zekeriyya (a.s.) yakınlarının malına vâris olacaklarından korkmuştu. Buna karşılık ilmi ve peygamberliği miras olarak kalacak şeylerden değildir[10]. Ebû Bekir el-Esam ise şöyle demiştir: Bu yaklaşım sahih değildir. Zekeriyya'nın (a.s.) mallarının vârislerine kalacağından korkup da bu sebeple Rabb'inden çocuk istemesi ihtimal dâhilinde değildir. Aksine akrabalarının kendisinden sonra dini ve sünneti üzere hareket etmeyecekle-
118 rinden korkmuş [§]ve Rabb'inden dinini ve sünnetini muhafaza konusunda yerine geçmesi için bir evlat istemiş olabilir. Ebû Bekir el-Esam, onun malına vâris olunması ihtimal dâhilinde olmadığını söyledi. Çünkü bir hadiste Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız. Geriye bıraktığımız mal, sadakadır"[11]. Bu iki ihtimalden biri gündeme gelir. Ya bu hüküm başka peygamberlerin değil, özel olarak onun malı hakkında idi ya da Zekeriyya (a.s.) peygamber değildi. Peygamber olduğuna göre Zekeriyya (a.s.) muhtemelen yakınlarının malına mirasçı olacaklarından değil, ilmine vâris olup onu tahrif edeceklerinden endişe ediyordu. Netice olarak o, "benden sonra akrabalarımın ilmimi zayi edeceklerinden endişe ediyorum" demiş olmaktadır.

Zekeriyya'nın (a.s.) **Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum** demesinin ve çocuk istemesinin bir başka açıklaması daha olabilir. Buna göre söz konusu duayı etmesinin sebebi, Rabb'inin razı olacağı temiz bir çocuk istemektir. Böyle bir çocuğu vefatından sonra hayatta iken yaptığı işlerle ve faaliyetlerle anılmak, kendisine dua edilmek için istemiş olabilir. Duayı da halk arasında ismi hep anılsın ve kendisine sürekli

---

10 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 58; Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 609.

11 Buhârî, "Ferâiz", 2; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 49.

dua edilsin diye arzulamış olabilir. Halk arasında bilinen âdet budur. İnsanlar, salih bir çocuğa sahip oldukları zaman hayatta iken yaptıkları iyilikler dolayısı ile dua alırlar ve isimleri unutulmaz. Zekeriyya'nın (a.s.) çocuk istemesi halk içindeki bu âdetten dolayı idi denilebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Karım da çocuk doğuramayan **kısır** bir kadın**dır. Tarafından bana yerimi alacak,** yani yerime geçecek **bir halef ver. O, Yâkup hanedanına da vâris olsun.** Bazı müfessirler bizim söylediğimiz şeyleri söylemişler ve şöyle bir açıklama yapmışlardır: Bana vâris olup malımı miras olarak alacak ve Yâkup hanedanından da miras yoluyla peygamberliği alacak bir halef ver[12]. Zekeriyya (a.s.) şöyle demişti: Tarafından bana yerimi ve ilmimi alacak bir halef, yani vâris ve Yâkup hanedanından (intikal edecek) iktidarı miras olarak devralacak bir halef ver. Çünkü Yâkup hanedanı hükümdar idi ve dayıları oluyordu. Zekeriyya da (a.s.) âlimdi. *Bunu en doğru şekilde Allah bilir.* Fakat "yerisunî" (يَرِثُنى) "yerimi alacak" fiili ile "Zekeriyyada (a.s.) bulunan ilim, hikmet, din ve başka şeyler"; "ve yerisu min âl-i Ya'kūp" (وَيَرِثُ مِنْ اٰلِ يَعْقُوبَ) "Yâkup hanedanına vâris olsun" meâlindeki cümle ile de onlarda bulunan ilim ve başka şeyler kastedilmiş olabilir. Yâkup hânedanının Zekeriyya'nın (a.s.) dayıları oldukları sabit olduğu takdirde[13] âyet, zevi'l-erhâmın[14] birbirine mirasçı olduklarına delil olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا زَكَرِيَّا اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيٰى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا ﴿٧﴾

[§]*7. Allah buyurdu ki: "Ey Zekeriyya! Biz sana Yahya adında bir oğul* 119
müjdeliyoruz. Bu adı daha önce kimseye vermedik."

Ey Zekeriyya! Biz sana Yahya adında bir oğul müjdeliyoruz. Bu adı daha önce kimseye vermedik. Bazıları bu beyanı şöyle açıklamıştır: Fazilette ve derece itibariyle bundan önce kimseye Yahya gibi bir oğul vermedik. Gerekçe olarak Hz. Peygamber'in şu hadisini göstermişlerdir: "Âdemoğulları içinde Yahya b. Zekeriyya hariç, günah işlemeyen veya aklından geçirmeyen

---

12 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 58; Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, III, 609.

13 Mücâhid der ki: "Zekeriyya (a.s.) Dâvûd (a.s.) zürriyetindendi" (bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsir*, s. 453).

14 Zevi'l-erhâm: Terikede üçte bir, dörtte bir gibi belli bir sehmi olmayan ve terikeyi asabeden olmak sıfatıyla da elde edemeyen kan hısımlarıdır (bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 620).

hiçbir kimse yoktur"[15]. Bazıları da şöyle demiştir: "lem nec'al lehû min kablü semiyyâ" "لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا" âyeti, ondan önce hiç kimse "Yahya" diye isimlendirilmedi demektir. "لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا" âyetinin "Ona Yahya ismini vermeyi Allah üzerine aldı. Ondan önce hiçbir kimse Yahya diye isimlendirilmedi. Başka insanlar çocuklarına kendileri isim verirler" mânasında da olabilir.

قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَاَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ﴿٨﴾

8. "Zekeriyya, 'Rabbim!' dedi. 'Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?'"

Zekeriyya, "Rabbim!" dedi. "Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?" Hasan-ı Basrî der ki: "Ey Allah'ın kulları! Zekeriyya (a.s.) Rabb'inden kendisine bir çocuk bahşetmesini istedi. Allah da duasını kabul etti ve kendisine bunun müjdesini verdi. Zekeriyya (a.s.) 'Benim nasıl oğlum olabilir?' dedi ve bunun için bir alâmet talep etti. Ve "Rabbim! Öyle ise bana bir işaret ver"[16] dedi. Allah Teâlâ bu yüzden Zekeriyya'yı (a.s.) ayıplamadı, azarlamadı, fakat ona merhamet etti." Ya da Hasan-ı Basrî buna benzer bir şeyler söyledi. Bir başkası da şöyle demiştir. Yüce Allah'ın Zekeriyya'nın (a.s.) dilini tutması ve konuşmasını engellemesi, aldığı müjdeye işaret istemesini cezalandırmak içindi. Bu konuda açıklama yapanların tümü bunu Zekeriyya'nın (a.s.) bir sürçmesi (zelle) ola-
120 rak kabul etmişlerdir. [§]Ancak Hasan-ı Basrî şöyle der: Cenâb-ı Hak bundan dolayı Zekeriyya'yı (a.s.) ne ayıplamış ve ne de cezalandırmıştır. Fakat kendisine yönelik bir rahmet olarak bunları belirtti. Diğer açıklama yapan ise bunu işaret istemesine karşılık bir ceza olarak kabul etmiştir. Bu beyanın, onların dediklerinden başka türlü yorumlanması da mümkündür. Buna göre "Ennâ yekûnu lî gulâmun" (انى يكون لى غلام) âyeti, "benim hangi durumda oğlum ola-

---

15 Saîd b. Müseyyeb'in Amr b. Âs'tan nakline göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Bütün âdemoğulları kıyâmet günü bir günah işlemiş olarak gelecektir. Bunun tek istisnası Yahya b. Zekeriyya'dır." Resûlullah (a.s.) daha sonra elini yere uzatmış ve küçük bir dal parçası almış ve şöyle demiştir: "Bunun sebebi onun erkeklik organının ancak şu dal parçası kadar olmasındandır. Bundan dolayı yüce Allah ona 'efendi, iffetli ve salih kullardan bir peygamber' ismini vermiştir." Bu hadis, Müslim'in şartına göre sahihtir. Ancak Buhârî ve Müslim bu rivayete *Sahîh*'lerinde yer vermemişlerdir (bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 404).

16 "Zekeriyya, 'Rabbim! Öyle ise bana bir işaret ver' dedi. Allah, 'Sana işaret, tam üç gün insanlarla konuşamamandır' buyurdu" (Meryem, 19/10).

cak? Şu durumda mı, yoksa gençlik halime döndürüleceğim de o halde mi oğlum olacak?" demektir. Bu son açıklamaya göre âyet, çocuk sahibi olabileceği hali sorma ve bilgi isteme kabilinden olur. Yoksa Allah Teâlâ'nın yaşlılık halinde sebebe dayalı veya sebep olmaksızın çocuk yaratmaya kâdir olduğunu bilmemesinden kaynaklanmış olmaz. Zekeriyya'nın (a.s.) sözü bu doğrultuda yorumlanır. Ona dediği yerde Cenâb-ı Hakk'ın sözü bu anlama gelir.

Ebû Avsece şu açıklamayı yapmıştır: "Âkır ve akîm" (عَاقِرٌ وعَقِيمٌ) çocuk doğuramayan kadın demektir. "İtiyyen" (عِتِيًّا) kelimesi ihtiyarlığın son sınırı anlamına gelir. Yani çok yaşlı demektir. "el-Mihrâb" (الْمِحْرَاب) kelimesini "mihrab" olarak kabul etmek mümkün olduğu gibi, "saray" ve "konak" olarak kabul etmek de imkân dâhilindedir. İbn Kuteybe ise şöyle der: "İtiyyen" "ümitsiz" demektir. "İtiyyen" (عِتِيًّا) ve "utiyyen" (عُتِيًّا) aynı mânayadır. Aynı kökten türeme olarak "melikün âtin" (مَلِكٌ عَاتٍ) deyimi vardır. Mânası katı kalpli yumuşak olmayan[17] kişi demektir. "Seviyyen" (سَوِيًّا), sağlam [dilsiz olmayan] demektir.

قَالَ كَذٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا ﴿٩﴾

9. "'Orası öyle' dedi ve buyurdu ki Rabb'in: 'O bana kolaydır; daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım.'"

'Orası öyle' dedi ve buyurdu ki Rabb'in: O bana kolaydır; daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım[18]. Yani ben seni yaratmadan önce sen hiçbir şey değildin[19]. Zekeriyya'nın (a.s.) bir oğlu olacağı müjdesini aldıktan sonra bir işaret ve alâmet talep etmesi iki şekilde açıklanabilir: [§]Birincisi: 121
Bir oğlu olacağı müjdesini alınca herhalde bunun bir meleğin mi yoksa bir başkasının mı müjdesi olduğunu anlayamamış ve ondan bir işaret istemişti. Böylece verilen müjdenin bir meleğin müjdesi olarak Allah'tan mı, yoksa bir başkasından mı geldiğini anlamak istemişti. Çünkü âyet-i kerîmede meâlen

---

17 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 272.

18 Bu eserin bütün nüshaları "halaknâke" (خَلَقْنَاكَ) şeklindedir. "Halaktuke" (خَلَقْتُكَ) okuyuşu, Medine ve Basralılar'la kırâat imamı Âsım'ın kırâatıdır. Diğer Kûfe âlimleri bu kelimeyi "tâzim" mânası ifade eden çoğul "nâ=biz" zamiri ile "ve kad halaknâke" (وَقَدْ خَلَقْنَاكَ) şeklinde okumuşlardır. İlk kırâat şekli, sanki daha yaygındır (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 72-73. Ayrıca bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân* s. 88).

19 Eserin bütün nüshalarında bu fiil "nahlukuke" (نَخْلُقُكَ) şeklindedir. Bu fiilin failini "halaknâke" (خَلَقْنَاكَ) kırâatindeki fiilin failine uygun olsun diye çoğul yapmışlardır.

şöyle denilmektedir: "O mâbette durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle seslendiler: "Allah'ın bir kelimesini tasdik edici, efendi, iffetli ve salih kullardan bir peygamber olarak Yahya'yı Allah sana müjdeliyor"[20]. Zekeriyya'nın alâmet talep etmesi meleğin müjdesi hakkında bilgi almak ve bunun Allah'tan gelip gelmediğini öğrenmek amacına mâtuftu. Yoksa Allah Teâlâ'nın her hâlükârda yaratmaya kâdir olduğunu bilmediğinden değildi. Böyle bir düşünce, dünyada imanı en zayıf bir müminden beklenmezken peygamberlerden birinden nasıl beklenir? Ya da alâmet talep etmesi, eşinin ne zaman hamile kalacağını, çocuğun ana rahmine ne zaman düşeceğini öğrenmeye mâtuf idi. Böylece çocuk daha doğmadan ve onu (kucağına alarak) görmeden önce ana rahmine düşmesiyle sevinmek istemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

"O bana kolaydır." Çünkü ben bir sebebe bağlı olarak da sebepsiz olarak da yaratırım. "Daha önce sen hiçbir şey değilken seni de" bir spermden "yaratmıştım." Her şeyi yoktan ve herhangi bir sebebe bağlı olmadan yaratmaya kâdir olan varlık, yaşlı bir erkekle kısır ve yaşlı bir kadından çocuk yaratmaya da kâdirdir.

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي اٰيَةً قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ﴿١٠﴾

10. "Zekeriyya, 'Rabbim! Öyle ise bana bir işaret ver' dedi. Allah, 'Sana işaret, tam üç gün insanlarla konuşamamandır' buyurdu."

Sana işaret, tam üç gün insanlarla konuşamamandır buyurdu. Bazı müfessirler bu sana işaret, sen sağ ve salim olduğun halde üç gece insanlarla konuşmamandır diye anlamışlardır[21]. Bazıları da verilen süreyi bir başka ilâhî beyanda yer alan **üç gün ancak işaretle konuşmandır**[22] beyanı doğrultusunda **tam üç gece,** yani günleri de dâhil tam üç gece şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu âyette **üç gece** meâlindeki ifade geçerken diğer âyette "üç gün" meâlindeki ifade kullanılmıştır. Her iki âyette sözü edilen olay da aynı olaydır.

---

20 Âl-i İmrân, 3/39.

21 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 454. Başka bir mâna için gelecek âyetin sonuna bakınız.

22 "'Rabbim! Bana bir alâmet göster' dedi. Şöyle buyurdu: 'Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır'" (Âl-i İmrân, 3/41).

فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِهٖ مِنَ الْمِحْرَابِ فَاَوْحٰٓى اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾

11. "Bunun üzerine Zekeriyya, mâbetten kavminin karşısına çıkarak onlara, özel bir işaret diliyle, 'Sabah akşam Allah'ı tenzih edin' dedi."

**Bunun üzerine Zekeriyya, mâbetten kavminin karşısına çıkarak onla-
ra, özel bir işaret diliyle, Sabah akşam Allah'ı tenzih edin dedi.** [§]"Özel bir 122
işaret diliyle" anlamına gelen "fe evhâ ileyhim" (فَاَوْحٰى اِلَيْهِمْ) beyanı hakkında bazıları "Onlara işaret etti" anlamı vermişlerdir. Bazıları da "onlar için yere yazdı" demişledir. Bu beyanın mânasının bir başka âyette geçen "üç gün ancak işaretle (remz) konuşmandır"[23] meâlindeki ifade doğrultusunda "dudaklarıyla onlara ima etti" şeklinde olması da mümkündür. Çünkü "remz" (الرَّمْز) dudakları oynatmak demektir. Îmâ (işaret) de dudakları oynatarak yapılmaktadır.

"Fe evhâ ileyhim" ifadesinin "Onlara işaret etti" anlamına geldiğini belirttik. Bazıları ise bu cümleye "onlar için yere yazdı" mânası vermişlerdir. **Sabah akşam Allah'ı tenzih edin.** "Sebbihû" fiilinin sabah akşam Allah için namaz kılın anlamında olması ihtimali vardır. Eğer "tesbih"ten maksat "namaz kılmak" olursa, bundan namazın geçmiş milletlerde gecenin bitiminde farz olmuş olduğu anlaşılır. Bu kelimenin tesbih, Allah'ı övme ve ona sabah akşam dua etme anlamına gelmesi temeldir.

يَا يَحْيٰى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَاٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾

12. "Ey Yahya! 'Kitab'a var gücünle sarıl!' dedik ve ona henüz çocukken hikmeti verdik."

Ey Yahya! Kitab'a var gücünle sarıl! Bazı müfessirler bu beyana, Allah'ın sana verdiği güç ve yardımla sarıl anlamını verirlerken bazıları da Kitab'a sarıl ve içindeki hükümlere göre amel et" demişlerdir. Başka bazıları da onu "Kitab'a kuvvetle, yani ciddiyetle sarıl" şeklinde anlamışlardır. Ebû Bekir el-Esam "el-cidd" (الجدّ) kelimesi işe hızla yapışmak, "el-kuvve" (القوّة) kelimesi ise insanın üzerine yüklenen şeyi yüklenmesi demektir.

---

23 Âl-i İmrân, 3/41.

Bu ilâhî beyanda, Mûtezile mezhebinin görüşüyle çelişen delil vardır. Çünkü onlar istitâatin fiilden önce insanda bulunduğunu ve iki anda devam etmediğini söyler. Netice olarak onlarm görüşüne göre Hz. Yahya istitâat bulunmaksızın Kitab'a sarılmış olur. Oysa âyette kuvvetle sarılması emredilmektedir. Dolayısıyla onların bu kuvvet konusundaki görüşleri, Kur'ân'ın zâhirine muhalif olmuş olur.

Ona henüz çocukken hikmeti verdik. Bazıları âyette geçen "el-hükm" (الْحُكْمَ) kelimesini çocukluk halinde peygamberlik olarak tefsir etmişlerdir. Bazıları da **Ona hikmeti verdik** cümlesinin, ona anlama yeteneği ve eşyanın iç yüzünü kavrama istidadı verdik anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bazıları da bu cümleyi, Ona hikmeti ve bilgiyi verdik diye tefsir etmişlerdir. Âyetin
123 mânası ne olursa olsun [§]Mûtezile mezhebinin yanlışlığma dair delil vardır. Çünkü onlar derler ki: Cenâb-ı Hak hiç kimseye peygamberliği veya herhangi bir hayrı kişi önceden bunları hak etmedikçe ve lâyık hale gelmedikçe özel olarak seçip vermez. Yahya'nın (a.s.) küçüklüğünde ve çocukluk çağında peygamber olmasını ve zikri geçen hikmetleri almasını gerektirecek nesi vardı? Bu da bize onun peygamber olması ve o hikmeti almasının Allah Teâlâ'nın lütfu, ihsanı ve rahmeti neticesinde olduğunu, yoksa kendisinin hak etmesi ve bunları almasını gerektirecek bir şey yapmış olmasından dolayı gerçekleşmediğini göstermektedir. **Ey Yahya! Kitab'a var gücünle sarıl!** cümlesi Yahya'nın (a.s.) peygamber olduğunu göstermektedir. Çünkü yüce Allah ona kitabı verdiğini bildirmektedir.

Bu beyanda Ebû Hanîfe'nin müslüman ve müşrik çocuklarınm dinî durumuna dair yaptığı istidlâlin delili vardır. O şöyle demiştir: Onların dinî durumuna ilişkin bilgim yoktur. Onlar hakkında İmam Ebû Hanîfe müslüman ve müşrik çocuklarının durumları hakkında kesin bir hüküm vermemiştir. Ebû Hanîfe kesin bir hüküm vermemiştir, çünkü Yahya ve Îsâ peygamberlere çocukken ve küçük yaşta nasıl hüküm, anlama ve marifet verilmişse Allah Teâlâ müslüman ve müşrik çocuklarına da çocukluk halinde yaratıcılarını ve yoktan var edicilerini tanısınlar diye marifet, temyiz gücü ve anlayış verebilir demiştir.

وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَزَكٰوةً وَكَانَ تَقِيًّا ﴿١٣﴾

13. "Ayrıca katımızdan ona şefkat ve ruh temizliği de (verdik)***. O, kötülükten çok sakınan biriydi."***

Ayrıca katımızdan ona şefkat (verdik). "Hanânan min ledünnâ" (حَنَانًا مِنْ لَدُنَّا) cümlesi "âteynâhu'l-hükme sabiyyen" (اٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا) cümlesi üzerine atfedilmiştir. Buna göre mâna şöyle olur: Biz ona şefkat ve ruh temizliği de verdik. "Hanânan min ledünnâ" beyanının anlamı üzerinde ihtilaf edilmiştir. İbn Abbâs onu katımızdan bir şefkat, diye tefsir etmiştir[24]. Bazıları da onu "katımızdan bir rahmet" şeklinde açıklamışlardır. Bu yaklaşım, Hasan-ı Basrî'ye aittir. Bazıları da "el-hanân" (الْحَنَانُ) kelimesinin "sevgi" anlamına geldiğini
söylemişlerdir. [§]Ebû Avsece Arapça'da "hanâneke" (حَنَانَكَ) ve "hanâneyke" 124
(حَنَانَيْكَ) aynı anlamda olup "senin rahmetinle" anlamına gelir demiştir[25]. Ebû Avsece kelimenin aslının "tehannun" (التَّحَنُّنِ) köküne dayandığını ve merhamet etme anlamına geldiğini söylemiştir. İbn Kuteybe ise kelimenin aslının devenin yavrusuna özlem duyması deyiminden geldiğini ifade etmiştir[26].

Ve ruh temizliği de (verdik). O, kötülükten çok sakınan biriydi. Bazı müfessirler "zekâten" (زَكٰوةً) kelimesini Zekeriyya (a.s.) ve eşine çocuk yapmaları beklenmeyen bir zamanda verdiği bir sadaka olarak tefsir etmişlerdir. Bazıları da bu kelimeyi "salih olma" (salâh) ve hayırların artmasına vesile olan şey diye açıklamışlardır. Âyette geçen "zekât" kelimesinin -takvâ eseri olan iyilik gibi- her türlü hayır ve bereketin ismi olması mümkündür. Buna göre âyetin mânası, ona her türlü iyiliği ve hayrı verdik şeklinde olur.

O, kötülükten, yani kötülüklerin tümünden **çok sakınan biriydi.** Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın[27]. Burada da iyilikte ve kötülükleri defetmede yardımlaşın demek olur.

وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾

14. "Anne babasına çok iyi davranırdı; zorba ve âsi değildi."

---

[24] Mukayese etmek için bk. Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 333; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 66-67 (Taberî bu tevili Mücâhid'e atfetmektedir). Ayrıca bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 404. Mücâhid bu tabiri, rahmetle şefkat şeklinde açıklamıştır.

[25] Bilginler bu kelimeyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmışlardır: "Hanâneke" (حَنَانَكَ) ve "hanâneyke" (حَنَانَيْكَ) "şefkat üstüne şefkat" mânasına gelir. Bu kelimeler tesniye kalıbında kullanılan mastarlardan olup fiili "lebbeyk" (لَبَّيْكَ) mastarında olduğu gibi zikredilmez (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hanne" md.).

[26] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 273.

[27] el-Mâide, 5/2.

Anne babasına çok iyi davranırdı. Bu beyan "ona hikmeti verdik"[28] anlamındaki "ve âteynâhu'l-hükme" (وَاٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ) cümlesi üzerine mâtuftur. Yani biz ona ana-babasına iyilik etme karakteri verdik. Zorba ve âsi değildi, aksine Allah'a boyun eğen, onun karşısında zelil ve Rabb'ine itaat eden biriydi. Hasan-ı Basrî ise **zorba ve âsi değildi** meâlindeki beyanı insanları Allah'a isyan etmeye zorlayan[29] biri değildi diye açıklamıştır. Müfessirler "lem yekün cebbâran" (لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا) cümlesinin, çok öldüren değildi mânasına olduğunu söylemişlerdir. Yani o, öfkelenip de öldüren ve öfkesine kapılıp da başkasına vuran biri değildi[30]. Onun asıl karakteri belirttiğimiz gibidir. Çünkü o, sözü edilenin aksine Allah'a boyun eğen ve itaat eden biriydi. Belirtildiği gibi hiçbir günah işlememiş ve işlemeyi aklından da geçirmemişti[31].

وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾

125 [§] *15. "Doğduğu gün, öleceği gün ve yeniden hayata döndürüleceği gün ona selâm olsun."*

Doğduğu gün, öleceği gün ve yeniden hayata döndürüleceği gün ona selâm olsun. Âyetin metninde geçen **ona selâm olsun** ifadesi üç şekilde açıklanabilir. Bir yaklaşıma göre "selâm" (سلام), her türlü iyiliğin ve hayrın ismidir. Bu takdirde âyetin mânası şöyle olur: Sözü edilen bu hallerin tümünde bütün iyilikler ve hayırlar ona olsun. İkinci ihtimale göre "selâm" övgü demektir. Bu esas alındığı takdirde mâna şöyle olur: Allah onu doğumundan ölümüne kadar bu dünyada ve öldükten sonra âhirette övmüştür. Üçüncü ihtimale göre "ona selâm olsun" beyanı "şeytanın karşısına dikileceği ve vesvese vereceği tüm bu hallerde ona esenlik olsun demek olur. Çünkü şeytan doğum anında gelir ve eğer bir yol bulabilirse çocuğu ifsat eder[32]. Aynı şekilde insan ölürken şeytan gelir ve kişiyi ifsat etmeye çalışır. Bundan dolayı yüce Allah Hz. Yahya'nın (a.s.) şeytanın kışkırtmalarından salim, uzak ve korunmuş olduğunu, o derecede ki hiçbir günah işlemediğini, hatta bunu aklından bile geçirmediğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

28 Meryem, 19/12.

29 Meryem, 19/12.

30 Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, III, 612.

31 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 404.

32 Ebû Hureyre'nin nakline göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Âdemoğullarının tümüne anneleri onları dünyaya getirirken şeytan dokunur. Bunun tek istisnası Meryem ve oğludur" (bk. Müslim, "Fedâil", 147).

Öleceği gün. Bu beyan ölümün ve katledilmenin gerçekte birbirinden farklı olmakla birlikte aynı şey olduğunu göstermektedir. Çünkü kıssada Hz. Yahya'nın katledildiği sonra da (burada) öldüğü belirtilmiştir. Bu da bize ikisinin aynı şey olduğunu gösterir. Ölümün ve katledilmenin aynı şey olması Mûtezile'nin görüşünü çürütmektedir. Çünkü onlar maktulün eceli gelmeden önce "öldüğünü" söylerler. Bu konuda "Allah yolunda öldürülenler için 'ölüler' demeyin"[33] meâlindeki beyan, onlara "ölü" demeyi her açıdan değil, bir açıdan yasaklamaktadır. Çünkü Hz. Yahya belirtildiği gibi katledildiği için şehit olduğu halde burada kendisine "ölü" denilmektedir.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ اِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ اَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ﴿١٦﴾

16. "Kitap'ta Meryem'i de okuyup an. Hani o, evinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti."

[Hz. Meryem'in Hz. Îsâ'ya Hamile Kalması ve Doğurması]

Kitap'ta Meryem'i de okuyup an. Hasan-ı Basrî der ki: Bu beyan, daha önce geçen "Bu, Rabb'inin Zekeriyya kuluna lütfettiği rahmetin anlatımıdır"[34] meâlindeki âyetle bağlantılıdır. Bana göre mâna şöyle olur: "Bu, Rabb'inin Meryem'e rahmetinin anlatımıdır". Bazıları da âyete "Meryem'in kitaptaki haberini ve kıssasını an" anlamını vermişlerdir.

[§]**Hani o, evinden ayrılarak doğu tarafında,** yani doğu tarafına doğ- 126
ru **bir yere çekilmişti.** Öte yandan "izintebezet min ehlihâ" (اِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ اَهْلِهَا) cümlesinin, Meryem ergenlik çağına erdiğinde kan akrabalarından evlenmesi haram olmayanlardan kimsenin gözü ona ilişmesin, kimse kendisini görmesin ve hiçbir bakış üzerine değmesin diye ailesinden ayrıldı ve uzaklaştı anlamına gelmesi muhtemeldir. Bazı müfessirler "mekânen şarkıyyen" (مَكَانًا شَرْقِيًّا) cümlesini şöyle açıklamıştır: "Meryem, güneşlenecek bir yere[35] oturdu. Çünkü mevsim kıştı".

فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَاَرْسَلْنَا اِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا
بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾

---

[33] el-Bakara, 2/154.

[34] Meryem, 19/2.

[35] "el-Meşraka" (المَشْرَقَة) ve "el-meşruka" (المَشْرُقَة) güneşlenmek için oturacak yer anlamına gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "şe-ra-ka" md.).

17. "Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, ona ruhumuzu gönderdik; ruh ona tam bir insan şeklinde göründü."

Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Bazıları bu beyana şu anlamı vermiştir: "Meryem, onların bulunduğu yerden uzaklaşarak onlara görünmez olmuştu". Bazıları da onu şöyle açıklamıştır: "Meryem onlarla kendi arasına bir perde çekmişti". Mukātil b. Süleyman da şöyle demiştir: Meryem, dağı onlarla kendisi arasında bir perde ve engel olarak kullandı. Yani dağın arka tarafına çekilerek onu ailesi ile arasına aldı. Kendisini aile fertlerinden hiçbir kimse görmedi[36].

Derken, ona ruhumuzu gönderdik. Übey b. Kâb şöyle demiştir: Âyette geçen "ruh" kelimesi Hz. Îsâ'dır. Yüce Allah onu bir beşer suretinde Meryem'e gönderdi ve **Ruh ona tam bir insan şeklinde göründü.** Bir başka müfessir de aynı âyeti şöyle açıklamıştır: Derken ona ruhumuzu, yani Cebrâil'i gönderdik. Kur'ân'da birçok âyette Cebrâil'e "ruh"[37], "ruhulkudüs"[38] ve başka isimler[39] verilmiştir. Ruh ona tam bir insan şeklinde göründü demek, onun beşerden başka bir alâmeti yoktu demektir. Bazıları "tam bir insan şeklinde" diye çevrilen "beşeren seviyyen" (بَشَرًا سَوِيًّا) tabirini "hiçbir kusuru ve noksanı olmayan, aksine düzgün, sağlıklı ve tam bir insan şeklinde göründü" diye açıklamışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَتْ اِنّ۪ٓي اَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ اِنْ كُنْتَ تَقِيًّا ﴿١٨﴾

18. "Meryem, 'Ben, senden, çok esirgeyici olan Rahmân'a sığınırım! Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma)*' dedi."*

Meryem, "Ben, senden, çok esirgeyici olan Rahmân'a sığınırım! Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma)" dedi. Eğer "O kişi Allah'tan sakınan bir kimse ise Meryem nasıl olur da ondan Rahmân'a sığınır? Rahmân'a ancak günahkâr ve fasıktan sığınılır" diye sorulacak olursa bu soruya bazı cevaplar verilmiştir.

Hasan-ı Basrî **Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen** meâlindeki cümlenin **Ben, senden çok esirgeyici olan Rahmân'a sığınırım** anlamındaki cümleden ayrı olduğunu söylemiştir. Bu durumda söz konusu cümle söze başlan-

36 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 623.

37 bk. el-Meâric, 70/4; en-Nebe', 78/38; el-Kadr, 97/4.

38 bk. el-Bakara, 2/88, 253; el-Mâide, 5/110; en-Nahl, 16/102.

39 Meselâ "ruhulemîn" için bk. eş-Şuarâ, 26/193.

gıç cümlesi olur. Buna göre Meryem sanki şöyle demiştir: Eğer sen Allah'tan
sakınan bir kimse isen senden bana hiçbir kötülük dokunmaz ve hiçbir şer
isabet etmez. [§]**Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen** meâlindeki cümle- 127
nin, "Benden izin almadan ve razı mıyım değil miyim diye sormadan huzuruma girdiğin için sen Allah'tan sakınan bir kimse değilsin" mânasında olması da ihtimal dâhilindedir. **Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen** meâlindeki cümlenin, Ben senden, çok esirgeyici olan Rahmân'a sığınırım! Halbuki sen Allah'tan sakınan bir kimse idin anlamına gelmesi de mümkündür. Bu durumda ruh Meryem'in yanına daha önce takvâ ehli ve salih bir kimse olarak tanıdığı bir beşer şeklinde girmiş, Meryem de sanki ona şöyle demiş olur: Ben seni müttaki ve salih bir kişi olarak tanımıştım. Sen benim huzuruma benden izin ve müsaade almadan nasıl girdin? Arapça'da "in" (إن) kelimesinin "mâ" (ما) ve "kad" (قد) yerine kullanılması mümkündür. Bunun Kur'ân'da çok örnekleri vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اِنَّمَا اَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِاَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا

19. "Melek, 'Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için Rabb'in tarafından gönderilmiş bir elçiyim' dedi."

Melek, 'Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için Rabb'in tarafından gönderilmiş bir elçiyim' dedi. Bu beyanda geçmeyen, ancak takdir edilmesi gereken bir cümle vardır. Melek sanki şöyle demiştir: Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlayacağım mesajıyla Rabb'in tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Yani Rabb'in beni sana **sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için** gönderdi. İbn Mesûd'un mushafına göre bu âyet (إنّما أنا رسول ربك ليَهَبَ لك غلاما زكيا) "Ben ancak Rabb'inin sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlaması için onun tarafından gönderilmiş bir elçiyim" şeklindedir[40]. Âyetin metninde geçen "zekiyyen" (زكيا) kelimesi, salih ve her türlü kötülükten arınmış anlamınadır.

قَالَتْ اَنّٰى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ اَكُ بَغِيًّا

---

40 bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 58. Verş rivayetine göre Nâfi', Ebû Amr ve Şeyh Yâkup bu âyeti "li yehebe leki" (ليَهَبَ لكِ) şeklinde okumuşlardır (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 88).

20. "Meryem, 'Ben iffetsiz olmadığım ve bana bir erkek eli bile değmediği halde nasıl çocuğum olur?' dedi."

Meryem, 'Ben iffetsiz olmadığım ve bana bir erkek eli bile değmediği halde nasıl çocuğum olur?' dedi. Ne takvâ sahibi ve ne de başka hiçbir erkek elinin Meryem'e değmediği bilinmektedir. O sanki şöyle demiştir: Ben iffetsiz olmadığım, zina etmediğim ve nikâhlı olarak bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur? Sanki o çocuğun ancak bu sebebe dayanarak olacağını biliyordu. Bundan dolayı nasıl çocuğum olur demiştir.

قَالَ كَذٰلِكِۚ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌۚ وَلِنَجْعَلَهُٓ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً
مِنَّاۚ وَكَانَ اَمْرًا مَقْضِيًّا ﴿٢١﴾

21. "Melek cevap verdi: 'Orası öyle; ancak Rabb'in buyurdu ki: O bana kolaydır. Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, kararlaştırılmış bir iştir."

Melek cevap verdi: Orası öyle; ancak Rabb'in buyurdu ki ben herhangi bir sebebe dayanarak da sebepsiz de yaratırım. **O bana kolaydır.** Yani bir şeyi belli bir sebep aracılığıyla da sebepsiz olarak da yaratmak bana kolaydır. Bazıları bu beyanı şöyle anlamışlardır: Rabb'in daha önce geçen peygamberlere de bunun benzerini, yani babasız ve anasız çocuk yaratmaya kâdir olduğunu söylemiştir[41].

128 [S]**Biz, onu insanlara bir delil** (yapacağız). Yani -daha önce geçen peygamberlerin haber verdiği üzere- onun babasız olarak doğmasını insanlara karşı peygamberliklerine dair delil getireceğiz. Çünkü onlar babasız ve anasız bir çocuk dünyaya geleceğini haber vermişlerdi. Ve aynen dedikleri gibi oldu. Bu da peygamberlerin verdikleri haberi ancak Cenâb-ı Hak'tan öğrendiklerini gösterir. Verdikleri haber onların doğru söylediklerinin delili olur. Allah Teâlâ'nın **bu kararlaştırılmış bir iştir** meâlindeki beyanı, peygamberlere daha önce verdiği bu haber ve yaptığı vâd kararlaştırılmış ve olacak bir iştir mânasına gelir.

Müfessirler **Biz onu insanlara bir delil kılacağız** meâlindeki beyanı, dünyaya babasız gelmiş olması, beşikte iken insanlarla konuşması ve bunların dışında onda başka mûcizelerin de görülmüş olması dolayısıyla Îsâ'yı insanlara

---

41 Yani sperm ve anne olmadan çocuk yaratmak bana kolaydır.

bir delil yapacağız diye açıklamışlardır[42]. Hz. Îsâ'nın, öldükten sonra dirilmeye dair insanlara delil olması da mümkündür. Çünkü yüce Allah onu babasız olarak ve herhangi bir sebebe bağlı olmadan yaratmıştır. İnsanlar babasız dünyaya gelen çocuk görmedikleri için de ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmişlerdi. Ama daha sonra Îsâ (a.s.) babasız dünyaya geldi. Ölümden sonra dirilme de aynen böyle olacaktır. Çünkü aralarında hiçbir fark yoktur. Sebebine gelince babasız ve annesiz çocuk yaratmaya kādir olan varlık, öldükten sonra diriltmeye de kādirdir. Hatta buna evleviyetle kādirdir[43].

Ve kendimizden insanlara **bir rahmet kılacağız.** Çünkü onun yoluna giren ve kendisini takip edene kurtuluş vesilesi olur. Allah Teâlâ'nın bir âyette peygamberine verdiği mesaj da budur. "Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[44]. Yüce Allah'ın insanlara gönderdiği bütün nebîler ve resûller de hep böyleydiler. Allah Teâlâ'dan onlara rahmet olarak gelmişlerdir.

Bu, kararlaştırılmış bir iştir. Yani bu meydana gelecek bir iştir. Ebû Bekir el-Esamm'ın: **Orası öyle; ancak Rabb'in buyurdu ki: O bana kolaydır. Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız** beyanı hakkındaki teviline göre "bu kararlaştırılmış bir iştir" meâlindeki cümle, bu, peygamberlerin Îsâ ve annesi hakkında verdikleri haber doğrultusunda bilinen bir vâd ve haberdir anlamına gelir.

Müfessirlerin, Îsâ'nın (a.s.) Meryem'in yakasına ya da burnuna veya bunların dışında başka bir yerine üfürüldü şeklindeki sözlerinin ya da bundan başka anlattıkları hususların ve Kitap'ta belirtilmeyen diğer kıssaların, Allah Teâlâ'dan veya vahye muhatap olan peygamberden gelen bir habere dayanmadıkça anlatılması caiz değildir. [§]Çünkü bunu söyleyen kimsenin doğru 129
söyleyip söylemediği ve rivayetin sahih olup olmadığı bilinemez. Netice olarak Kur'ân'da ne söylenmişse o kadar söylenmeli, orada geçen haberin üzerine ilâve de eksiltme de yapmamalıdır. Çünkü bu haberler, Hz. Peygamber'e sırf risâlet ve nübüvvetine delil olsun diye belirtilmiştir. Sebebine gelince, söz konusu haberler daha önce geçen kitaplarda yer almış olan haberlerdir. Bu haberleri Mekke'de bilen kimseler vardı. Dolayısıyla işaret edilen haberler onların kitaplarında belirtildiği gibi ifade edilmiştir ki Resûl-i Ekrem'in bunları yüce Allah'tan öğrenmiş olduğunu anlasınlar. Eğer bu haberlere ilâve yapılsa ya da eksiltilse Hz. Peygamber'in peygamber olduğuna delil olmazlardı.

---

42 bk. Âl-i İmrân, 2/49; el-Mâide, 5/110.

43 Müfessirin Zuhruf sûresi 61. âyetin tefsiri sadedinde söylediklerini burada söyledikleri ile mukayese et. Çünkü bazı tevil âlimleri Zuhruf âyetini Îsâ'nın nüzulüne delil olarak göstermektedirler.

44 el-Enbiyâ, 21/107.

فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾ فَاَجَاءَهَا الْمَخَاضُ اِلٰى جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِى مِتُّ قَبْلَ هٰذَا وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا ﴿٢٣﴾

22. "Derken Meryem ona hamile kaldı, işte bu sebeple karnında bebeği ile uzak bir yere çekildi."

23. "Sonra doğum sancısı onu bir hurma ağacının dibine yöneltti. Meryem, 'Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!' dedi."

Derken Meryem ona hamile kaldı, işte bu sebeple karnında bebeği ile uzak bir yere çekildi. Bu ifade bize Meryem'in doğurmasının hamile kalmasının hemen ardından olmadığını, fakat doğumla hamilelik arasında belli bir sürenin geçtiğini göstermektedir. Ancak bu sürenin ne kadar olduğu sadece Cenâb-ı Hakk'ın bildirmesiyle bilinebilir.

Bazı müfessirler **İşte bu sebeple karnında bebeği ile uzak bir yere çekildi** meâlindeki cümleyi ailesinden utandığı için karnında bebeği ile uzak bir yere çekildi diye açıklamışlardır. Bazıları da aynı cümleye, Karnında bebeği ile **uzak bir yere** çekildi anlamını vermişlerdir.

Sonra doğum sancısı onu bir hurma ağacının dibine yöneltti. İbn Kuteybe "fe ecâehe'l-mehâdu" (فَاَجَاءَهَا الْمَخَاضُ) âyetindeki "ecâehâ" (أجَاءَهَا) fiilini "câe bihâ" (جَاءَ بِهَا) şeklinde açıklamıştır. Yani doğum sancısı onu bir ağacın dibine getirdi, oraya yöneltti. "Câet bî el-hâcetü ileyke" (جَاءَتْ بِى الحَاجَةُ اليك) ve "ecâetnî el-hâcetü" (أجَاءَتْنِى الحَاجَةُ) denilir[45] ki her iki cümlenin mânası da ihtiyaç beni sana getirdi demektir. İbn Kuteybe "el-mehâd" (المَخَاضُ) kelimesinin "doğum (sancısı)" anlamına geldiğini söylemiştir[46]. **İşte bu sebeple karnında bebeği ile uzak bir yere çekildi** meâlindeki cümle, doğum sancısının Meryem'i sığındırdığı hurma ağacının -tevil âlimlerinin de ifade ettikleri üzere- kuru bir ağaç olduğunu gösterir. Çünkü o, sırf ailesinden utandığı için uzak bir yere çekilmiş ve onlardan uzaklaşmıştır. Meryem'in sığındığı hurma ağacı meyve veren yaş

---

45 Tefsirin bütün nüshalarında "yekûlü" (يَقُولُ) "O söyler" geçmektedir. Ancak doğru olanı İbn Kuteybe'nin *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân* isimli eserindeki kullanımdır. Orada "Denilir" anlamındaki "yukâlü" (يُقَالُ) kelimesi geçmektedir (bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 273).

46 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 273).

bir ağaç olsaydı insanlar da o ağaca sığınırlar ve onun bulunduğu yerde ikamet ederlerdi. Dolayısıyla Meryem'in yanı başında insanların barınaklarının bulunduğu böyle bir ağaca sığınma ihtimali yoktur. Öte yandan onun ağaca sığınması, kadınların doğum esnasında çektikleri şiddetli doğum sancısından destek alacakları bir şeye ihtiyaç duymaları gibi ondan destek ve yardım almak amaçlı idi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Meryem, 'Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!'** 130
dedi. Bu beyan, keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim, yani tanınmaz ve bilinmez olsaydım anlamına gelmesi muhtemel olduğu gibi keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim, öldükten sonra böyle anılmasaydım mânasına da gelebilir. Çünkü Meryem'in şerefli, onurlu ve peygamberlik ailesine mensup bir kadın olduğu belirtilir. Bundan dolayı daha sonra kötü anılmamak ve iftiraya uğramamak için tanınmayan bir kimse olmayı temenni etmiştir. Müfessirler **unutulup gitseydim** anlamına gelen "küntü nesyen mensiyyen" (وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا) cümlesine, atılan hayız (âdet kanı) bezi olsaydım mânasını vermişlerdir[47]. Ebû Avsece de aynı açıklamayı yapmış ve "en-nesyü" (النَّسْيُ) "el-haydu" (الحيض), yani "âdet kanı" mânasınadır demiştir. Ebû Bekir el-Esam ise şöyle demiştir: Kelimenin bu anlama gelmesi ihtimali yoktur. Çünkü Hz. Meryem Allah katındaki değerini biliyordu. Dolayısıyla böyle bir temennide bulunması ihtimal dışıdır. Fakat insan sıkıştığı zaman büyük bir şeyi temenni edebilir. Meselâ insan, başına gelen musibetin büyüklüğünden dolayı bazı zamanlar ölmeyi temenni edebilir. Buna göre Hz. Meryem'in, müfessirlerin belirttiği hususu temenni etmesi yadırganacak bir şey olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَنَادٰيهَا مِنْ تَحْتِهَا اَلَّا تَحْزَنٖى قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾

24. "Aşağısından biri ona şöyle seslendi: 'Tasalanma! Rabb'in senin altında bir su kaynağı yaratmıştır.'"

Aşağısından biri ona şöyle seslendi. Bu beyanda geçen ve "aşağısından" anlamına gelen "min tahtihâ" (مِنْ تَحْتِهَا) tabirine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları Meryem'e melek seslenmiştir derken, bazıları da seslenen

47 "el-Hîdatu" (الحيضة) kadınların bağladıkları âdet bezi demektir. Hz. Âişe (r.a) "Keşke ben atılmış bir âdet bezi olsaydım" demiştir. "el-Mahîda" (المحيضة) kelimesi de aynı mânayadır. Kelimenin çoğulu "el-mehâyıd" (المحايض) şeklinde gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-ye-da" md.). el-İstisfâr (الاستثفار) kelimesi, "insanın izarını (bele sarılan peştamal) dürüp bükerek uylukları arasına koyup sonra çıkarması" demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "se-fe-ra" md.).

kişinin oğlu Îsâ (a.s.) olduğunu söylemişlerdir[48]. Ebû Bekir el-Esam da şöyle demiştir: Meryem'e bir meleğin seslenmiş olması ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü yüce Allah "aşağısından" ifadesini kullanmaktadır. Ona seslenen melek olsaydı yukarıdan seslenirdi. Fakat (bizce) bu yaklaşımın kabule değer bir tarafı yoktur. Çünkü melek ancak kendisine emredilen yerden seslenir. Aşağıdan veya yukarıdan olması fark etmez. Bazı müfessirler de Cebrâil vadinin alt tarafından **Tasalanma! Rabb'in senin altında bir su kaynağı yaratmıştır** diyerek seslenmiştir demişlerdir. En doğru gözüken ihtimal, kendisine seslenenin oğlu Îsâ olmasıdır. Çünkü Meryem kendisine kötü söylenecek ve iftira atılacak diye üzülüyordu. Îsâ (a.s.) konuştuğu ve bu yerde bulunduğu zaman Meryem bundan sevinç duyar. Çünkü Îsâ'nın (a.s.), kendisine yöneltilen tenkit ve atılan iftiranın bir kısmını geçersiz kılacağını biliyordu. Meryem'in bir başka sebepten dolayı üzülmüş olması muhtemeldir. Meryem kendisinden ve çocuğundan endişe ettiği için hüzünleniyor olabilirdi. Çünkü o, içecek su ve yiyecek bir gıdanın bulunmadığı bir yerde ikamet ediyordu. Bundan dolayı kendisi ve çocuğunun can derdine düşmüş ve bundan dolayı üzülmüş olabilir. İşte bunun üzerine **Tasalanma! Rabb'in senin altında bir su kaynağı yaratmıştır** deni-
131 lerek kendisine müjde verilmiş olabilir. [§]Böylece Allah Teâlâ onu yaşadığı korkudan güvende kılmıştır. Bazı tevil alimleri âyette geçen "es-seriyy" (السَّرِىُّ) kelimesinin küçük nehir, yani akarsu mânasına geldiğini söylemişlerdir[49].

Bazıları da "Aşağısından biri ona şöyle seslendi" cümlesini, Meryem'in sığındığı hurma ağacının aşağısından biri ona seslendi şeklinde açıklamışlardır.

وَهُزِّىٓ اِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا ﴿٢٥﴾

*25. "(Şu) **hurma ağacını da kendine doğru silkele ki, üzerine taze, olgun hurma dökülsün.**"*

(Şu) hurma ağacını da kendine doğru silkele ki, üzerine taze, olgun hurma dökülsün. Bu beyan, kazanç elde etmenin gerekli olduğuna delildir. Çünkü Allah Teâlâ Meryem'e üzerine taze olgun hurma dökülsün diye hurma ağacını silkelemesini emretmiştir. Allah dileseydi hurmalar Meryem'in üzerine onun herhangi bir çabası olmadan da dökülür ve o da bunları yerden top-

---

48 Bu yaklaşım Mücâhid'den nakledilmiştir (Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 455). Aynı yaklaşım Hasan-ı Basrî'den de nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 81).

49 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 455.

lardı. Zekeriyya'nın (a.s.) bakımı altında iken rızkını zorluk çekmeden elde ediyor idiyse bu da ona daha kolay ve daha hafif olurdu[50].

Âyet, bir kimsenin yiyeceğini kazanacak kadar bir kuvvete sahip olduğu takdirde başkalarından dilenmesinin caiz olmadığına da delildir. Âyetten Hz. Zekeriyya'nın (a.s.) Allah katında Meryem'den daha faziletli ve mertebesinin daha yüksek olduğu da anlaşılmaktadır. Çünkü o Zekeriyya'nın (a.s.) bakımı altında iken yüce Allah kendisini Zekeriyya'ya (a.s.) herhangi bir külfet ve masraf yüklemeden rızıklandırmıştı. Ama ondan ayrılınca çalışıp kazanç elde etmesini emretti. Âyetten anlaşılan bir başka husus da Allah Teâlâ'nın peygamberlerin gösterdikleri mûcizeleri peygamber olmayan müminlerin ellerinde yaratmasının mümkün olduğudur. Çünkü Cenâb-ı Hak, Meryem için kuru hurma ağacını altından dere akıtarak meyve veren yaş hurma ağacına çevirmiştir. Bir de Zekeriyya'nın (a.s.) bakımı altında iken hiçbir çaba harcamaksızın onu rızıklandırmıştır. Bu açıdan belirtilen olaylar peygamberlerin gösterdikleri mûcizelere benzer ve onlara yakındır. Çünkü yüce Allah "Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlardan üstün eyledi"[51] meâlindeki beyanla, onu dünyadaki kadınlara üstün kılmış ve "Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır" anlamına gelen beyanla da[52] ona "sıddîka" ismini vermiştir. Bu isim insanlardan ancak doğruluğun ve sabrın zirvesine çıkan kimselere verilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَكُلِي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًا فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَٰنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنسِيًّا ﴿٢٦﴾

[§]26. ***"Ye iç, gözün aydın olsun! İnsanlardan birini görürsen de ki: Ben,*** 132
çok esirgeyici olan Rahmân'a adakta bulundum; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım."

---

[50] Mâtürîdî bu ifadeyle herhalde "Zekeriyya'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyya onun bulunduğu yere, mabetteki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulur ve 'Ey Meryem! Bu sana nereden?' diye sorar, o da 'Allah tarafından' cevabını verirdi" (Âl-i İmrân, 3/37).

[51] "Melekler şöyle demişti: 'Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi'" (Âl-i İmrân, 3/42).

[52] "Meryem oğlu Mesîh sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır" (el-Mâide, 5/75).

Ye iç, gözün aydın olsun! Yani üzerine dökülen taze hurmaları ye, altında akıtılan akarsudan iç ve hüzün duyduğun, canının ve çocuğunun canının derdine düştüğün yerden razı ol veya gönlün hoş olsun.

İnsanlardan birini görürsen de ki: Ben, çok esirgeyicî olan Rahmân'a adakta bulundum; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım.

Yani susma ve konuşmama adağında bulundum. Âyet bazı mushaflarda böyle nakledilmiştir, o da Übeyy'in mushafıdır[53]. Âyette geçen "de ki" ifadesi "söyle" anlamında değildir. Buradaki "söyleme" den maksat Meryem'in onlara "Ben, çok esirgeyici olan Rahmân'a adakta bulundum" anlamında yaptığı bir işarettir. Eğer âyetin mânası bu ise işaretin maksadı bildirmesi ve anlatabilmesi durumunda bizzat sözün ve kelâmın sağladığı neticeyi gerçekleştireceğine dair delil olur. Bundan dolayı dilsizlerin ve başkalarının işaretleri anlaşılıyor ve kavranabiliyorsa işaret yoluyla yaptıkları talâk (boşama), nikâh ve bütün akitleri geçerli olur. Bazıları da "de ki" ifadesinin gerçek mânada "söylemek" anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. Buna göre Meryem'e şöyle demesi emredilmiş olur: "Ben çok esirgeyici olan Rahmân'a susma ve sükût etme adağında bulundum." Netice olarak onun susma ve sükût adağı, bu ifadeyi kullandıktan sonra başlamış olur. Hasan-ı Basrî de bu kanaati benimsemiştir.

فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾

27. "Sonra çocuğu kucağına alarak topluluğuna getirdi. Dediler ki: Ey Meryem! Gerçekten sen çirkin bir şey yaptın!"

Meryem **çocuğu**, yani Îsâ'yı **kucağına alarak topluluğuna getirdi. Dediler ki: 'Ey Meryem! Gerçekten sen çirkin bir şey yaptın**. Ebû Bekir el-Esam bu âyeti, gerçekten sen olmayacak bir iş yaptın diye tevil etmiştir. Ancak onun tevili "ferayti" (فَرَيْتِ) fiiline "et-takdir" (التَّقْدِيرُ) mânası verildiğinde isabetli olur. Arapça'da "ferâ" (فَرَى) fiilinin "düşünüp taşındıktan sonra yaptı" anlamına geldiği söylenmiştir. Bazıları da aynı âyete "Sen büyük bir iftira yaptın" anlamını vermişlerdir ki bu açık bir zina iftirasıdır, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp"[54]. Bazıları "şey'en feriyyen" (شيئا فريّا) beyanındaki "feriyyen" (فريّا) kelimesini açıklarken yapılan her acaib fiil ve işe "feriy" denildiğini belirtmişlerdir. Kelime burada acaib ve tuhaf bir iş

53 Zikri geçen kırâat "savmen samten" (صوما صمتا) veya "savmen ve samten" (صوما وصمتا) şeklindedir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, s. 145).

54 "Elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri" (el-Mümtehine, 60/12).

anlamına gelmiş olur. Bu açıklama doğruya daha yakındır. Çünkü onların sözlerinin açıkça iftira olarak yorumlanması mümkün değildir. Burada iftiranın üstü örtülü olarak atılmasının bir gerekçesi (babasız çocuk doğurması) ve bir dayanağı (her hangi bir kimse ile evli değil) vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اُخْتَ هٰرُونَ مَا كَانَ اَبُوكِ امْرَاَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ اُمُّكِ بَغِيًّا

[§]28. ***"Ey Hârun'un kız kardeşi! Baban kötü bir adam, annen de iffetsiz*** 133
değildi."

Ey Hârun'un kız kardeşi. Bazı müfessirler Meryem Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hârun b. İmrân'ın kız kardeşiydi demişlerdir. Bu görüşü ileri süren müfessirler, Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmişlerdir. Eğer bu rivayet sahih ise[55] adı geçen Hârun, Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hârun olmalıdır. Bazıları da bu görüşü kabul etmemişler ve Meryem'in Hârun b. Mâsân adında baba bir erkek kardeşi vardı demişlerdir. Bundan dolayı Meryem'i ona nispet etmişler ve "Ey Hârun'un kız kardeşi" demişlerdir. Bazıları da adı geçen Hârun o toplumda salih ve ibadete düşkün bir kişiydi. Meryem'i ona benzetmişler ve saliha ve ibadete düşkün olduğu için ona nisbet etmişlerdir demişlerdir. Diğer bazıları da şu görüşü ileri sürmüştür: İsrâiloğulları Hârun'u sevdikleri için her salih kimseye Hârun derlerdi. Meryem'in saliha ve ibadete düşkün olmasından dolayı kendisine bu ismi vermişler ve onu Hârun'un kardeşi olarak nitelemişlerdir.

Baban kötü bir adam, annen de iffetsiz değildi. Yani baban, annen ve sen kötü ve iffetsiz değildiniz. Bu çocuk sana nereden geldi? Âyette bu husus açıkça söylenmiş bir söz değil, üstü kapalı olarak ifade edilmiştir. Daha önce işaret ettiğimiz gibi bunu açıkça zina etmekle suçlama ve iffetine iftira etme tarzında değil de hayret ifadesi olarak söylemişlerdir.

İbn Kuteybe âyette geçen "savm" (الصَّوم) kelimesinin "imsâk" (الإمْسَاك), yani kendini tutma mânasına geldiğini söylemiştir. "Savmen" "susmak" demektir. "feriyyen" (فَرِيًّا) büyük ve acaib demektir. "el-Bağiyy" (البَغِيُّ) kelimesi "imraetün bağiyyun" (امْرَأَةٌ بَغِيٌّ) ve "nisvetün beğâyâ" (نِسْوَةٌ بَغَايَا) zinâ eden kadınlar anlamına gelir[56]. Ebû Avsece de böyle söylemiştir.

فَاَشَارَتْ اِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِى الْمَهْدِ صَبِيًّا

55 Ben bu konuda hiçbir rivayete rastlamadım.
56 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 274.

29. "Bunun üzerine Meryem çocuğu işaret etti. 'Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?' dediler."

[Hz. Îsâ'nın Beşikte Konuşması]

Meryem çocuğu işaret etti. Yani konuşun diye oğlu Îsâ'yı işaret etti. **Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz dediler.** Yani beşikte yatan bir çocukla nasıl konuşuruz dediler[57].

قَالَ اِنّ۪ي عَبْدُ اللّٰهِ اٰتٰينِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَن۪ي نَبِيًّا ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَن۪ي مُبَارَكًا اَيْنَ مَا كُنْتُ وَاَوْصَان۪ي بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ﴿٣١﴾

30. "Cevabı çocuk verdi: 'Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı.'"

31. "Nerede olursam olayım, o beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı, zekâtı emretti."

Cevabı çocuk verdi. Ben Allah'ın kuluyum. O bana kitabı verdi. Yani o bana kitabın ilmini verdi dedi. Söz konusu kitabın hangi kitap olduğunu, İncil mi, Tevrat mı yoksa bir başka kitap mı olduğunu söylemiyoruz. Çünkü yüce Allah bir başka âyette meâlen "Rabb'in ona yazmayı, hikmeti Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek"[58] ifadesini kullanmış, Kitab'ı, yanında da Tevrat ve İncil'i belirtmiştir. Bu beyan, âyette geçen kitabın Tevrat ve İncil'den başka bir kitap olduğunu bize göstermektedir.

134 **[S]Ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, o beni kutlu ve bereketli kıldı.** Bu beyan bize Îsâ'nın (a.s.) bu kelimelerden sonra konuştuğunu göstermektedir. Yoksa müfessirlerin dediği gibi bu kelimeleri söylemiş ve sonra çocukların konuştukları yaşa erişinceye kadar bir daha konuşmamış değildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın kendisini bir peygamber ve bereketli yaptığını haber vermektedir. Netice olarak Hz. Îsâ'nın peygamber olması, konuşmaması ve insanları Allah'ın dinine davet etmemesi ihtimal dışı bir şeydir. Hz. Îsâ herhangi bir hayır sözcüğü konuşmadığı takdirde onda ne gibi bir bereket

---

57 Konuşun diye oğlu Îsâ'yı işaret etti. Beşikte yatan bir çocukla biz nasıl konuşuruz dediler.

58 Âl-i İmrân, 3/48.

olabilir? Bu da bize gerçeğin onların dedikleri gibi olmadığını göstermektedir. Arapça'da "el-berake" (البَرَكَة) her türlü hayır ve iyiliğe verilen isimdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yaşadığım sürece bana namazı, zekâtı emretti. Burada geçen "namaz" ve "zekât"ın bilinen namaz ve zekât olması muhtemeldir. Bunun yanında namazın her zaman ve her mekânda Allah Teâlâ'yı övme ve ona dua etme, zekâtın da nefsi arındıran, salih kılan ve her türlü hayırla geliştiren bir ibadet anlamına gelmesi ihtimali de vardır. Eğer bu kelimelerden kastedilen bilinen namaz ve zekât olursa, bu takdirde Hz. Îsâ'ya onları insanlara öğretmesinin emredildiği anlaşılmalıdır. Bu durumda Hz. Îsâ sanki şöyle demiş olur: Allah bana yaşadığım sürece insanlara zekâtın hükmünü bildirmemi ve öğretmemi emretti. Çünkü Hz. Îsâ'nın zekâtını vermek gerekecek kadar malı yoktu. Netice olarak beyan, kendisine zekâtın hükmünü bildirmesi emredilmiştir diye yorumlanır. Ya da bu emir, insanlarla birlikte az çok ne varsa vermesinin emredilmesi (muvâsât)[59] diye de açıklanabilir. Zekât kelimesi ile ikinci mâna kastedildiği takdirde Hz. Îsâ ve başkaları eşit şekilde zekât vermekle yükümlü olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾

32. "Ve anneme saygılı olmayı emretti, beni zorba ve isyankâr yapmadı."

Anneme saygılı olmayı emretti. Yani beni anneme saygılı kıldı. Bu cümle az önce geçen "Ve beni peygamber yaptı ve bereketli kıldı"[60] cümlesi ile bağlantılıdır. Ve anneme saygılı olmayı emretti, **beni zorba ve isyankâr yapmadı.** Bu beyanın mânasını Yahya kıssasını anlatırken açıklamıştık[61].

وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾

[§]33. "Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden hayata döndürüleceğim gün esenlik benimle olacaktır." 135

---

[59] Muvâsât: geçinme ve rızık elde etmede insanlara katılma ve onlarla ortak olma demektir. Kelimenin aslı hemzedir. Telaffuzu hafif olsun diye hemze vava dönüştürülmüştür (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "e-se-ve" md.).

[60] Meryem, 19/30-31.

[61] Meryem, 19/14.

Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden hayata döndürüleceğim gün esenlik benimle olacaktır. Bu kısmı da Yahya (a.s.) kıssasını belirtirken açıklamıştık[62]. Ne var ki Allah Teâlâ o sözü edilen durumlarda Yahya'ya (a.s.) selâm etmişti. Burada ise Îsâ'mn (a.s.) kendine selâm verdiğinden söz ediyor. Bazı kıssalarda ise Îsâ (a.s.) ve Yahya'nın (a.s.) karşılaştıklarından, Yahya'nın Îsâ'ya [benim için bağışlanma dile] sen benden daha hayırlısın" dediğinden, Îsâ'nın da "Bilakis sen benden daha hayırlısın. Allah sana selâm etti. Bense kendi kendime selâm verdim" dediğinden söz edilir[63]. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾

34. "İşte Meryem oğlu Îsâ bu; şüpheye düşüp tartıştıkları konuda gerçek söz de bu."

İşte Meryem oğlu Îsâ bu. Yani Meryem oğlu Îsâ budur, yoksa Hıristiyanların ve başkalarının dediği gibi O Allah'ın oğlu değildir, Hıristiyanların dediği gibi üç unsurdan biri de değildir[64]. **İşte Meryem oğlu Îsâ** meâlindeki cümlenin Îsâ'ya dair onlara verdiğin haber de bu, şu kâfirlerin **şüpheye düşüp tartıştıkları konuda gerçek söz de bu** mânaya gelmesi de muhtemeldir. Çünkü onlar Îsâ (a.s.) hakkında kendilerine verdiğin haberi inkâr ettiler. Yani onların doğruluğundan şüphe ettikleri konuda gerçek söz de budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا كَانَ لِلّٰهِ اَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ اِذَا قَضٰى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٣٥﴾

35. "Allah'ın bir evlat edinmesi olacak şey değildir. O, bundan münezzehtir. Bir işe karar verdiği zaman ona sadece 'ol!' der, hemen olur."

Allah'ın bir evlat edinmesi olacak şey değildir. O, bundan münezzehtir. Allah Teâlâ zatını bir çocuk edinmekten tenzih etmektedir. Çünkü yüce Allah hakkında, çocuk edinmek ve talep etmek için baş vurulan sebepler oluşmaz. Ya da Cenâb-ı Hak burada zatını evlat edinmekten tenzih etmiyor fakat başka bir

---

62 Meryem, 19/15.

63 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 70.

64 Herhalde Mâtürîdî merhum bu ifadesiyle yüce Allah'ın "Andolsun ki 'Allah üç unsurdan biridir' diyenler de kâfir olmuşlardır. Halbuki bir tek Tanrı'nın dışında hiçbir ilâh yoktur" (el-Mâide, 5/73) şeklindeki beyanına işaret ediyor.

şey söylüyor: Çocuk edinmek ilâhlığı düşürür. Çünkü dünyada çocuk, babasının şeklinde olur ve ona benzer. Netice olarak mahlûkata benzeyen birisinin ilâh olması ihtimal dâhilinde değildir. [§]Çünkü dünyada çocuk, üç sebepten 136
birisinden dolayı edinilir ve istenilir. Kişi, ya kapıldığı yalnızlıktan kurtulmak için çocuk yapar ve çocuğu ile bu yalnızlığını giderir, ya bir ihtiyacı vardır ve çocuğu sayesinde o ihtiyacını gidermekte başkasına muhtaç olmaktan kurtulur ya da düşmanlarından korktuğu için çocuk yapar ve ona dayanarak düşmanına galip gelir. Allah Teâlâ böylesi bir konumda olmaktan münezzehtir. Ve onun bir işi yapmaktaki hızı **Bir işe karar verdiği zaman ona sadece 'ol' der, hemen olur** beyanında belirtilmiştir. Emrinin yerine getirilmesinde bu derece hıza sahip olan bir varlığın hiçbir sebep ve gerekçe ile çocuğa ihtiyacı olmaz. Allah Teâlâ zâlimlerin söylediklerinden münezzehtir ve çok yücedir.

وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٣٦﴾

36. "Îsâ şunu da söyledi: Muhakkak ki Allah, benim de Rabb'im, sizin de Rabb'inizdir. O halde O'na kulluk edin, doğru yol budur."

Muhakkak ki Allah, benim de Rabb'im, sizin de Rabb'inizdir. O halde O'na kulluk edin. Kulluğa davet edilenler, Cenâb-ı Hakk'ın Rab'leri olduğunu biliyorlardı. Çünkü "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[65] vb. sözler söylüyorlardı. Buna göre Hz. Îsâ onlara sanki şöyle demiş oluyordu: Benim de sizin de Rabb'iniz olduğunu bildiğiniz Yaratıcı'ya kulluğa dönünüz. Ve Rabb'iniz olmadığını bildiğiniz mahlûkata kulluk etmekten vazgeçiniz.

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ مَشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٣٧﴾

37. "Sonra gruplar kendi aralarında ayrılığa düştüler. Büyük güne ulaşıldığında, vay o inkârcıların haline!"

Sonra gruplar kendi aralarında ayrılığa düştüler. Bu ilâhî beyanın ne anlama geldiği hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları Îsâ (a.s.) hayatta iken gruplara ayrılanlar kendi aralarında onun hakkında ihtilafa düşmüşlerdir demiş-

---

65 ez-Zümer, 39/3. İmam Mâtürîdî-merhum-herhalde Îsâ (a.s.) kavmi ile Arap müşriklerin inançları arasında bir benzerlik görmüş olsa gerektir. Çünkü müşrikler hakkında inen âyeti delil olarak getirmektedir.

tir. Kimisi, o bir büyücüdür demiş, kimisi kâhindir demiş, kimileri de buna benzer şeyler söylemişlerdir. Bazıları şöyle demiştir: Aralarından alınıp göğe yükseltildikten sonra Îsâ hakkında gruplara ayrılanlar da farklı görüşler ileri sürmüştür. Kimi o Allah'tır derken, kimi Allah'ın oğludur demiş, kimi de o üçün üçüncüsüdür[66] ve buna benzer başka fikirler ileri sürmüşlerdir. Bütün bunları, niteledikleri ve hakkında söyledikleri gibi olmadığını bile bile Îsâ hakkında söylemişlerdir. Ancak onlar, inat etmişler ve büyüklenmişlerdir.

137 [§]Bazıları da Hz. Muhammed peygamber olarak gönderilince onun hakkında gruplara ayrıldılar, kendi aralarında ihtilafa ve ayrılığa düştüler demiştir[67]. Bazıları Resûl-i Ekrem için büyücüdür[68], kâhindir[69], cinlere kapılmış biridir[70], söz uydurandır[71], yalancıdır[72] vb. şeyler söylemişlerdir. Bütün bunları Resûlullah'ın (a.s.) söylediklerinin onların kitaplarına uygun olduğunu ve getirdiği Kitab'm onların kitaplarını doğruladığını, kendisinin onların inandıkları peygamberlere inandığını bile bile söylemişlerdir. Fakat bu sözleri inatları ve böbürlenmeleri yüzünden söylemişlerdir. Bu tevili yapanlar, âyette yer alan **vay o inkârcıların haline** meâlindeki beyanda geçen tehdidin ve "yazıklar olsun" cümlesinin bunlar için[73] söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir. Birinci tevili yapan da şöyle der: Âyetteki tehdid Îsâ (a.s.) hakkında gruplara ayrılan ve ihtilafa düşenlerle ilgilidir[74]. *En doğrusunu Allah bilir.* Yazıklar olsun mânasındaki "veyl" her kâfire yöneliktir. Bu tehdidden payı olmayan hiçbir kâfir yoktur.

Büyük güne ulaşıldığında vay o inkârcıların haline. Bu günün büyük olmakla nitelenmesi öncekilerin ve sonrakilerin toplanma yeri olmasındandır. O güne cinler, insanlar ve melekler şahit olacaklardır. O gün büyük bir sahne olacaktır. Cenâb-ı Hakk'ın bu günü "büyük" olmakla nitelemesi, dünyada âlemin

66 el-Mâide, 5/73.

67 Ancak bazılarının Hz. Peygamber hakkında zikrettiği bu görüşler, müşriklere aittir. Yoksa Îsâ'nın (a.s.) mahiyeti hakkında "O, Allah'ın unsurundan bir ilâh mıdır yoksa insan ını şeklinde ihtilafa düşen ve gruplara ayrılanların görüşü değildir.

68 Yûnus, 10/2; Sâd, 38/4.

69 et-Tûr, 52/29; el-Hâkka, 69/42.

70 el-Hicr, 15/29; es-Sâffât, 37/36.

71 en-Nahl, 16/101.

72 Müşriklerin Resûl-i Ekrem'in yalancı olmakla suçladıkları âyetler çoktur. Bunlardan birisi Sâd sûresinin 4. âyetidir (Sâd, 38/4).

73 Müşrikler için.

74 Onlar için zikredilen tehdid ifadesi "Vay o inkârcıların haline" cümlesidir. İlk tevili yapan âyette zikri geçen tehdid Îsâ (a.s.) hakkında gruplara ayrılan ve ihtilafa düşenleredir demiştir. Bu son kısım eserin bir diğer nüshasında "Resûlullah hakkında gruplara ayrılanlar ve ihtilafa düşenleredir" şeklindedir.

yaratılmasından maksadın o gün olmasındandır. Allah Teâlâ mahlûkatı büyük bir gün için yaratmıştır. O da bu sözü edilen gündür.

أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾

38. "Onlar, bizim huzurumuza çıkacakları gün öyle bir işitirler ve öyle bir görürler ki! Ne var ki o zâlimler bugün tam bir sapkınlık içindedirler."

Onlar, bizim huzurumuza çıkacakları gün öyle bir işitirler ve öyle bir görürler ki! Hasan-ı Basrî der ki: Onlar dünyada kör, dilsiz ve sağır[75] olmalarının aksine orada çok işiten ve çok gören kişiler olurlar. Bazıları da âyete onlar bizim huzurumuza çıkacakları gün ne güzel de işitirler ve görürler! anlamını vermişlerdir. Bazıları da bu mânanın doğru olmadığını, âyetin alay etme ve hayret belirtme kabilinden olmadığını söylemişlerdir. [§]Bu görüşe göre 138
âyetin mânası şöyle olur: Onlar bizim huzurumuza çıkacakları gün söylediklerini duyacak ve yaptıklarını göreceklerdir. Bazıları da âyete şu anlamı vermiştir: Onların konuşmalarını kendilerine duyur ve bildir. Huzurumuza gelecekleri gün onlara ne yapacağımızı gör. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ne var ki o zâlimler bugün tam bir sapkınlık içindedirler. Onlar apaçık bir pişmanlık veya tam bir helâk içindedirler. Buna benzer açıklamaları tefsirimizde birçok yerde yapmıştık[76].

وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٩﴾

39. "Sen onları pişmanlık günü hakkında uyar; o gün onlar bir gafletin içine dalmış oldukları halde ve henüz iman etmemişken iş olup bitecektir."

Sen onları pişmanlık günü hakkında uyar. Müfessirlerin geneli bu âyette geçen "el-hasra" (الحسرة) kelimesini ölümün "boz bir koç" şeklinde canlanma-

---

[75] Mâtürîdî merhum Bakara sûresindeki "Artık onlar sağırdırlar, dilsizdirler ve körlerdir ve bu yüzden geri de dönemezler" şeklindeki ifadeye işaret etmektedir (el-Bakara, 2/18; ayrıca bk. Meryem, 19/171).

[76] Meselâ bk. Âl-i İmrân, 3/164.

sı olarak açıklamışlardır. Bunların ifadelerine göre söz konusu koç cennetliklerle cehennemlikler arasında kesilecek ve cehennemliklerle cennetlikler ona bakıp pişmanlık duyacaklar ölmek istedikleri için üzüleceklerdir. Ölüm boğazlanınca ondan ümitsizliğe kapılacaklardır. Bu açıklamayı yapanlara göre âyette sözü edilen "hasret" işte budur. Fakat söyledikleri bu husus, ancak Hz. Peygamber'den gelen bir rivayetle bilinebilir. Resûl-i Ekrem'den sahih bir rivayet olursa durum o rivayetteki gibi olur[77]. Yoksa onların duyacakları pişmanlık dünyada iken yaptıkları amelleri sebebiyle olacaktır. Bu durum şu ve benzeri ilâhî beyanlarda belirtilen husustur: "Böylece Allah onlara yapıp ettiklerini kendileri için pişmanlık sebepleri olarak gösterir"[78], "Allah'a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana!"[79], "Dünyada iyi amelleri terketmemizden dolayı vah halimize!"[80] Onların dünyada iken işledikleri her amel âhirette kendileri için pişmanlık ve bir iç yangısı olacaktır.

139 [§]**O gün onlar bir gafletin içine dalmış oldukları halde ve henüz iman etmemişken iş olup bitecektir. İş olup bitecektir.** Yani cennetlikler cennete ve cehennemlikler cehenneme girecektir. **Onlar gafletin içine dalmış oldukları halde,** yani onlar bu gafletin için dalmış ve henüz Allah'a iman etmemişken iş olup bitecektir.

اِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْاَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَاِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٤٠﴾

---

[77] Ebû Saîd el-Hudrî'nin nakline göre Hz. Peygamber şöyle anlatmıştır: "Ölüm boz bir koç kılığında getirilir. Bir seslenen şöyle der: Ey cennetlikler! Cennetlikler başlarını kaldırıp bakarlar. 'Bunu tanıyor musunuz?' Cennetlikler 'Evet. Bu ölüm' derler. Cennetliklerin tümü onu görmüştür. Bu koç boğazlanır. Seslenen sonra 'Ey cennetlikler! Burada ebedîlik vardır. Artık ölüm yoktur. Ey Cehennemlikler! Burada ebedîlik vardır. Artık ölüm yoktur' der. Sonra 'Sen onları pişmanlık günü hakkında uyar; o gün onlar' dünyadakiler 'bir gafletin içine dalmış oldukları halde ve henüz iman etmemişken iş olup bitecektir' beyanını okur (bk. Buhârî, "Tefsîr", 19. Ayrıca bk. Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 20).

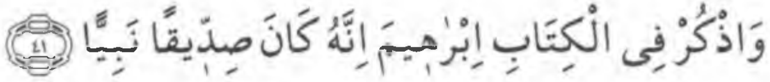
[78] "İzleyenler şöyle derler: 'Ne olurdu, bize ikinci bir fırsat verilseydi de, şimdi onlar bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık!' Böylece Allah onlara yapıp ettiklerini kendileri için pişmanlık sebepleri olarak gösterir. Onlar artık ateşten çıkacak değillerdir" (el-Bakara, 2/167).

[79] ez-Zümer, 39/56.

[80] "Allah'ın huzuruna çıkmayı yalan sayanlar gerçekten ziyana uğramışlardır. Nihayet kendilerine kıyâmet vakti ansızın gelip çatınca, onlar günahlarını sırtlarına yüklenmiş bir halde diyecekler ki: 'Dünyada iyi amelleri terketmemizden dolayı vah halimize!' Dikkat edin, yüklendikleri vebal ne ağır!" (el-En'âm, 6/31).

40. "Yeryüzü ve onun üzerindekiler sonunda yalnız bize kalır ve hepsi bize dönerler."

Bu beyan, -*en doğrusunu Allah bilir*- bütün yaratıkların fâni ve yaratıcının bâki olduğunun kinâyeli anlatımıdır. Âyette geçen "verâset" fiilinin mânası budur. *En doğrusunu Allah bilir.* Dünyada vârise vâris denilmesi, kelimenin bu anlamı dolayısıyladır. Çünkü vâris, miras bırakanından sonra hayatta kalmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

41. "Bu kitapta İbrahim'i de okuyup an! Kuşkusuz o, özü sözü doğru bir insan, bir peygamberdi."

[Hz. İbrahim Kıssası]

Bu kitapta İbrahim'i de okuyup an. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu beyan, "kâf-hâ-yâ-ayn-sâd" (كهيعص)[81] diye başlayan âyet ile bağlantılıdır. Buna göre yüce Allah "Rabb'inin İbrahim'e olan rahmetini an" demektedir. Hasan-ı Basrî bu beyanın baştaki âyetle bağlantılı olduğunu söyler. Aynı şekilde bu sûrede benzer şekilde belirtilenlerin tümü baştaki âyetle bağlantılıdır. Sanki bütün bunlar hakkında "Kâh-hâ-yâ-ayn-sâd" (كهيعص) âyeti belirtilmiştir. Çünkü "Kâh-hâ-yâ-ayn-sâd" (كهيعص)'ın tefsiri en başta kendisini takip eden âyetlerde belirtildiği gibi bütün bu bağlantı âyetlerinde de zikredilmiştir. Aynı şeyleri bütün hurûf-ı mukattaalar hakkında da söylemek mümkündür. Yani bunların tefsirleri takip eden âyetlerde anlatılanlardır, denebilir. Buna karşılık Hasan-ı Basrî dışındaki müfessirler de âyete, bu Kitap'ta onlara İbrahim'i ve kıssasını an diye bir mâna vermişlerdir. Söz konusu âlimler bu sûrede belirtilen ifadelere de aynı anlamı vermişlerdir. Meryem hakkındaki "vezkür fi'l-kitâbi Meryeme" (واذكر فى الكتاب مريم)[82] âyetine Kitap'ta onlara Meryem'in haberini ve kıssasını an; Mûsâ hakkındaki âyete, Kitap'ta Mûsâ'nın haberini ve zikrini onlara an diye mâna vermişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz o, özü sözü doğru bir insan, bir peygamberdi. "Sıddîk" (الصّدّيق) ismi ancak bu ismi hak edecek çok şeyler yapan kimselere verilir. Kelimenin "sıddîk" şeklinde şeddeli hali de bu fiili çok yapan, yaptığı iş kendisi

---

81 "Kâf-hâ-yâ-ayn-sâd. Bu, Rabb'inin Zekeriyya kuluna lütfettiği rahmetin anlatımıdır" (Meryem, 19/1-2).

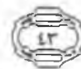
82 "Kitapta Meryem'i de okuyup an" (Meryem, 19/16).

için âdet ve huy haline gelmiş olan kimseye isim olarak verilir. Hz. İbrahim'in böyle isimlendirilmesi eda etmesi gereken hak ve yapması gereken fiil ile bunu yerine getirme ve eda etme arasına göz açıp kapayacak kadar bir zaman ve bir mühlet koymamasından, aksine o hakkı ve o fiili karşısına çıkar çıkmaz eda etmesinden ve bu konuda vefakâr olmasındandır. Bundan dolayı Allah Teâlâ ona "Vefa örneği İbrahim'in"[83] meâlindeki beyanla "vefakâr" ismini verirken bir başka âyette onun hakkında şöyle buyurmuştur: "Vaktiyle Rabb'i İbrahim'i bazı sözlerle sınayıp da İbrahim onları eksiksiz yerine getirince"[84]. Cenâb-ı Hak İbrahim'i karşısına çıkan hakka vefakâr davrandığı ve Rabb'inin imtihanını eksiksiz yerine getirmek âdeti olduğu için "vefa örneği" diye isimlendirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي
عَنْكَ شَيْئًا

140 [§]*42. **"Bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?"***

Bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Dua ettiğin zaman seni **duymayan ve** ibadet edersen seni **görmeyen ve** kendisine muhtaç olup istediğin zaman **sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?** Bazıları âyetin son kısmına şu anlamı vermişlerdir: Âhirette Allah'ın azabına karşılık sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın? Allah Teâlâ şöyle demiş oluyor: Dua ettiğin zaman seni duyan, ibadet ettiğin zaman seni gören, muhtaç olup istediğin zaman sana yardım eden bir varlığa nasıl olur da tapmazsın? *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ
صِرَاطًا سَوِيًّا

43. "Babacığım! Sana gelmeyen bir bilgi hakikaten bana geldi, bu sebeple bana uy ki seni düz yola çıkarayım."

---

83 "Yoksa Mûsâ'nın ve ahde vefa örneği İbrahim'in sahifelerinde bulunan şu hususlardan haberi yok mu?" (en-Necm, 53/37).

84 el-Bakara, 2/124.

Babacığım! Sana gelmeyen bir bilgi, yani bulunduğun hal üzere öldüğün takdirde ölümden sonra başına geleceklere dair açıklama **hakikaten bana geldi.** Ama sana gelmedi. **Bu sebeple bana** seni davet ettiğim Allah'ın dinine **uy ki seni düz yola** mutedil, düz ve eğriliği olmayan dosdoğru dine **çıkarayım.** Bu beyan İbrahim'e o sırada vahiy geldiğini göstermektedir. Bu söz, İbrahim'in "Rabb'im budur; zira bu daha büyük" beyanının ardından "Ben O'nun birliğine inanarak yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim"[85] demesi örneğinde olduğu gibi kendisine vahiy gelmeksizin içtihadı ve akıl yürütmesi sonucu söylenmiş bir söze benzemektedir. Aslında bütün bunlar ona Allah tarafından verilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın "İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir"[86] meâlindeki beyanına bakanlar bu gerçeği hemen görürler.

يَٓا اَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ اِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ عَصِيًّا

44. "Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, Rahmân'ın buyruğuna uymamıştır."

Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, Rahmân'ın buyruğuna uymamıştır. Onlar akılları sıra şeytana kulluk etmiyorlardı. O zaman şeytana kulluk etmekle nitelenmeleri iki sebebe dayanabilir. Birincisi şudur: Onların kulluk ettikleri putlar, kendilerine kulluk etmelerini emretmiş, çağrıda
bulunmuş da onlar da kendilerine kulluk etmiş değillerdi. [§]Onların putlara 141
kulluk etmeleri şeytanın emri ve kendilerini daveti üzerine olmuştu. İşte şeytana kulluk etmekle nitelenmeleri şeytandan gelen bu emir dolayısıyla olmuştur. İkincisi: Anlatıldığına göre şeytan putun içinden konuşuyordu. Ve onlar da şeytanın sözüne kulluk etmişlerdi. Dolayısıyla sanki şeytana kulluk etmiş gibi oldular. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَبَتِ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا

45. "Babacığım! Allah'ın azabına uğramandan ve böylece şeytanın yandaşı olmandan korkuyorum."

---

85 el-En'âm, 6/78-79.

86 el-En'âm, 6/83.

Babacığım! Allah'ın gazabına uğramandan korkuyorum. Bazıları "korkuyorum" fiilini "Eğer küfür üzere devam eder ve hayatını bu inançla bitirirsen Allah'ın gazabının sana dokunacağını biliyorum" şeklinde açıklamışlardır. Eğer "korkma" fiilinin açıklaması "bilme" şeklinde olursa tevil bu şartla isabetli olur. "Korkma" kelimesinin bildiğimiz "korkma" mânasında kullanılmış olma ihtimali de vardır. Bana göre mâna eğer vâdini yerine getirmezsen[87] Allah'ın azabının sana dokunmasından **ve böylece şeytanın yandaşı olmandan**, yani azaba yakın olmandan **korkuyorum** şeklinde olur.

قَالَ اَرَاغِبٌ اَنْتَ عَنْ اٰلِهَت۪ي يَٓا اِبْرٰه۪يمُۚ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَاَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْن۪ي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾

46. "(Babası:) ***'Ey İbrahim! Sen benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlatırım; şimdi uzun bir süre gözüme görünme!' dedi."***

(Babası:) Ey İbrahim! Sen benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? dedi. Kuşkusuz İbrahim onların tanrılarından yüz çeviriyordu.

Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlatırım. Bu beyanın birkaç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Bulunduğun dinden vazgeçmezsen andolsun seni taşlatırım, yani yemin ederim seni öldürürüm. İkincisi: Beni dinine davetinden vazgeçmezsen andolsun seni taşlatırım. Yani yemin ederim seni kovarım. Üçüncüsü: Eğer bizim tanrılarımıza iftira atmaktan, onları yermekten ve kötü şeyler söylemekten vazgeçmezsen andolsun seni taşlatırım. Yani bizim tanrılarımızı yermene ve iftira atmana karşılık yemin ederim ben de sana kötü şeyler söylerim. Âyette geçen "racm" (الرَّجْم) kelimesi bu üç mânayı kapsar; bunlar da, yani öldürme, kovma ve yerme mânalarıdır. Eğer "öldürme" anlamına gelirse din karşılığı olur. Buna göre anlam şöyle olur: Dininden vazgeçmezsen andolsun seni öldürürüm. Eğer "kovma" mânasına gelirse bu, davet karşılığı verilen bir ceza olur. Bu takdirde anlam şöyle olur: Eğer beni davet ettiğin dine çağırmaktan vazgeçmezsen andolsun seni kovarım. Kelime, "kötü söz söyle-

---

87 Çünkü İbrahim'in babası, "İbrahim'in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü" (et-Tevbe, 9/114) ifadesinde belirtildiği üzere kendisine iman edeceğine söz vermişti. Mâtürîdî bu âyetin tefsirini yaparken şöyle der: "Bazıları onun vâdi İslâm'dı demişlerdir. İbrahim'in babasının bağışlanması için yaptığı dua müslüman olacağı vâdi üzerineydi. Dikkat edilirse görülecektir ki babasının cehennemlik olduğunu anlayınca ondan uzak olduğunu ifade etmiştir" (Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, II, 451).

me ve yerme" mânasında olursa Hz. İbrahim'in babası, şöyle demiş olur: Eğer tanrılarımız hakkında kötü şeyler söylemekten vazgeçmezsen andolsun senin hakkında kötü şeyler söylerim. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi uzun bir süre gözüme görünme dedi! Âyette geçen "meliyyen" (مَلِيًّا) kelimesine bazıları "uzun", bazıları "uzak" ve bazıları da "uzun bir zaman" anlamını vermişlerdir. [§]Kelime "uzak" anlamında olursa Hz. İbrahim'in 142
babasından uzak olması ve gözüne görünmemesi demek olur. Yani kelime "ba'ude" (بَعُدَ) anlamına gelir ve babası İbrahim'e "benden uzak ol" ve "beni terket" demiş olur. Buna karşılık aynı kelime "dehr" (الدهر), yani zaman ve "tûl" (الطول) mânasına gelirse babası İbrahim'e "Benimle ebediyyen konuşma" demiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبّ۪ي اِنَّهُ كَانَ ب۪ي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾

47. "İbrahim şöyle dedi: Esen kal! Rabb'imden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lütufkârdır."

İbrahim şöyle dedi: Esen kal! Hz. İbrahim'in babasına "cahiller onlara lâf attığı zaman 'selâm' deyip geçerler"[88] meâlindeki beyanda olduğu gibi (bilinen) selâmı vermemesi ancak terbiye sınırları dâhilinde bir söz söylemesi muhtemeldir. "Selâmun aleyke" (سَلَامٌ عَلَيْكَ) cümlesinin bilinen selâm anlamına da gelmesi ihtimal dışı değildir. Fakat selâm mânasında olursa ifadede bir kelimenin takdir edilmesi gerekir. Kelimenin takdirinden sonra anlam şöyle olur: müslüman olduğun takdirde Allah'ın selâmı üzerine olsun. **Rabb'imden senin için mağfiret dileyeceğim.** Bu beyanın, az önce selâm için söylediğimiz gibi müslüman olursan Rabb'imden senin için mağfiret dileyeceğim mânasında olma ihtimali vardır. Bir diğer ihtimale göre de **Rabb'imden senin için mağfiret dileyeceğim** demek Rabb'imden seni bağışlanmaya lâyık hale getirecek sebebe ve mağfiret edilmeye ehil kılacak vesileye ulaştırmasını dileyeceğim anlamına gelir.

Çünkü O, bana karşı çok lütufkârdır. Bazıları "hafiyyen" (حَفِيًّا) kelimesine ihsanı çok ve lütufkâr mânası verirken, bazıları bunun "âlim" mânasına geldiğini söylemişlerdir. Müfessirlerin bir kısmı da cümleyi şöyle açıklamıştır: O, dua ettiğimde kabul etmeye beni alıştırmıştır. Ebû Avsece bu kelimenin "durumu bilen" kişi mânasına geldiğini söylemiştir. Kelimenin kökü, "hafiye'r-

[88] "Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, 'selâm' deyip geçen kullardır" (el-Furkān, 25/63).

racülü yahfâ" (حَفِيَ الرَّجُلُ يَحْفَى) kullanımına dayanır ki adam ayağında nalın ve mest olmadan yalın ayak yürüdü demektir. Çoğulu "hufât" (حُفَاة) şeklindedir, bu da dost anlamına gelir. Yerden yeşillik toplayan kimse için de bu kökten türeme "ihtefâ yahtefî" (احْتَفَى يَحْتَفِي) fiili kullanılır[89].

وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَأَدْعُوا رَبِّي عَسٰٓى أَلَّآ أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا ﴿٤٨﴾

48. "Sizden de Allah'ın dışında taptığınız şeylerden de uzaklaşıyor ve Rabb'ime niyaz ediyorum. Umudum odur ki Rabb'ime niyazımdan eli boş dönmeyeceğim."

Sizden de Allah'ın dışında taptığınız şeylerden de uzaklaşıyorum. Âyette geçen "i'tizâl" (الإعْتِزَال) "Onu da Lût'u da kurtarıp herkes için bereketli kıldığımız yere ulaştırdık"[90] meâlindeki beyanda olduğu gibi Şam toprakları-na hicret etmek ve onların bulundukları mekândan ve yurttan ayrılıp gitmek demektir. Verdiğimiz örnek âyette de "necceynâhu" (نَجَّيْنَاهُ), fiilinin kökü "en-necât" (النَّجَاة), yani kurtarma onlardan ayrılarak meydana gelmiştir.

143 [§] **Allah'ın dışında taptığınız.** Yani sizden ve Allah'ın dışında taptığınız şeylerden de uzaklaşıyorum demektir. Âyet Hz. İbrahim'in onların yurtlarından, mekânlarından ve yapıp ettiklerinden de uzaklaştığını ifade etmektedir. Yani İbrahim (a.s.) hem taptıkları şeylerden ve hem de yurtlarından, mekânlarından ve fiillerinden uzak durmuştur.

Ve Rabb'ime niyaz ediyorum. Umudum odur ki Rabb'ime niyazımdan eli boş dönmeyeceğim. Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Ve Rabb'ime niyaz ediyorum. Umudum odur ki kavmimin Allah'tan başkasına kulluk etmesi dolayısıyla bedbaht olması gibi ben de O'ndan başkasına kulluk ederek bedbaht olmayacağım. İkincisi: Umudum odur ki Rabb'ime niyazımdan eli boş ve duası reddedilmiş olarak dönmeyeceğim. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

89 Bu kökün mastarı olan "el-ihtifâ" (الاحتفاء) baklayı yerden tırnaklarıyla söküp almak demektir. "İhtefe'l-bakle" (احتفى البقل) boyu kısa ve az bulunduğu için baklayı topraktan parmaklarının ucuyla aldı demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "ha-fe-ye" md.).

90 el-Enbiyâ, 21/71.

فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَهَبْنَا لَهُ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ
وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾

49. "Nihayet İbrahim onlardan ve Allah'ın dışında taptıklarından uzaklaşınca, biz ona İshak ve Yâkub'u bahşettik, her birini peygamber yaptık."

Nihayet İbrahim onlardan ve Allah'ın dışında taptıklarından uzaklaşınca. Yani Cenâb-ı Hakk'ın kendisini kurtardığını ifade ettiği o mübarek yere hicret etmek suretiyle o yurttan ve mekândan, bir de Allah'tan başkasına tapmak için yaptıkları o hareketlerden uzaklaşınca **biz ona İshak ve Yâkub'u bahşettik.** Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurur: "İbrahim'e İshak'ı ve fazladan bir armağan olarak Yâkub'u lütfettik"[91]. Cenâb-ı Hak, burada "hibe" (الهبة) kelimesini kullanmaktadır. Çünkü çocuk yüce Allah'tan yarattıklarına bir lütuf ve bir nimet olarak verilmiş bağıştır. Cenâb-ı Hak, çocuğu kullarına onların üzerinde bir hakları olmaksızın verir. Çocuğun bağış olarak zikredilmesinin faydası budur. **Her birini peygamber yaptık.** Bu beyan açıktır. Yüce Allah ona zikri geçen İshak ve Yâkub'u bahşetmiş, sonra da onları peygamber kılmıştır.

وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾

50. "Onlara da rahmetimizden bağışlarda bulunduk ve onlara hak ettikleri yüksek bir övgü ile anılmayı nasip ettik."

Onlara da rahmetimizden bağışlarda bulunduk. Âyetin metninde geçen "rahmet" kelimesinin anlamına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, rahmet nübüvvet anlamına gelir demiştir. Buna göre anlamı şöyle olur: Allah size nübüvveti bahşetmiştir. Bazıları da "rahmet" kelimesinin "nimet" mânasına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Bu durumda da bu beyan Allah onlara bahşettiği peygamberlik ve başka şeyleri, nimetinden bahşetmiştir anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve onlara hak ettikleri yüksek bir övgü ile anılmayı nasip ettik. Âyetin metninde geçen "lisâne sıdkın" (لِسَانَ صِدْقٍ) tabirinin mânası hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları bundan kastın yüce Allah'ın indirdiği kitaplar olduğunu söylemiştir. Bu kitaplarda onların doğruluklarına, faziletlerine ve mertebele-

---

91 el-Enbiyâ, 21/72.

rine dair haberler bulunmaktadır. Söz konusu kitaplar, yüksek bir doğruluk dilidir. Bazıları da bu deyimden maksadın onlarm çocukları olduğunu söylemişlerdir. Yüce Allah onları kendilerinden sonra anılan ve tâzim edilen nebîler
144 ve resûller yapmıştır. [§]Çünkü bütün nebîler ve resûller, Hz. İbrahim'in neslinden olup, babaları İbrahim'den Hz. Muhammed'e kadar yüksek bir doğruluk delili idiler. Çünkü hepsi hayrın, bereketin ve mutluluğun her türlüsü ile anılırlar. Bazı müfessirler "lisâne sıdkın aliyyen" (لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا) tabirini bütün dinlere mensup olanların İbrahim'e iman etmeleri ve dinine inanmaları diye açıklamışlardır. Bir topluluğun sözünde duanın, bereketin ve övgünün İbrahim ve ailesine has kılınması bu tefsire göre açıklanır. Onlar şöyle dua ederler: "Allah'ım! Muhammed'e ve ailesine rahmet eyle. İbrahim ve ailesine rahmet ettiğin gibi"[92].

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسٰى اِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥١﴾

51. "Bu kitapta Mûsâ'yı da okuyarak an. Gerçekten o ihlaslı biriydi, elçi-peygamberdi."

[Hz. Mûsâ Kıssası]

Bu kitapta Mûsâ'yı da okuyarak an. Bu beyan, daha önce "Bu kitapta İbrahim'i de okuyup an!"[93] meâlindeki beyanla aynı anlamdadır. "Kitapta Meryem'i de okuyup an!"[94] emri, Hasan-ı Basrî'ye göre "Bu, Rabb'inin Zekeriyya kuluna lütfettiği rahmetin anlatımıdır"[95] meâlindeki beyanın sılasıdır. Buna göre âyetin mânası şöyledir: Rabb'inin Mûsâ'ya olan rahmetini okuyup an. Başka müfessirlere göre ise bu beyanın anlamı şöyledir: Onlara Mûsâ'nın Kitap'taki haberini ve kıssasını okuyup an. Biz buna daha önce değinmiştik.

---

92 Hz. Peygamber'e salât konusunda çok hadis vardır. Bunlardan birini Abdurrahman b. Ebû Leylâ rivayet etmiştir. O şöyle anlatır: Bir gün Kâb b. Ucre benimle karşılaşınca "Hz. Peygamber'den duymuş olduğum bir hediyeyi sana da vereyim mi?" dedi. Ona "Evet ver" dedim. Bana bu hediyeyi verdi ve şöyle dedi: Hz. Peygamber'e "Yâ Resûlallah! Ehl-i beyt olarak size nasıl salavat getireceğiz? Çünkü Allah bize size nasıl selâm vereceğimizi öğretti (Peki! Salavatı nasıl getireceğiz?)" dedim. Hz. Peygamber cevap verdi: "Şöyle deyiniz: Allahım! Muhammed'e ve Muhammed ailesine tıpkı İbrahim'e ve İbrahim ailesine rahmet eylediğin gibi rahmet et! Şüphesiz sen övgüye en lâyık, şanı en yüce olansın. Allahım! Muhammed'e ve Muhammed ailesine tıpkı İbrahim'e ve İbrahim ailesine bereket ihsan ettiğin gibi bereket ihsan eyle! Şüphesiz sen övgüye en lâyık, şanı en yüce olansın deyin" (Buhârî, "Enbiyâ", 126; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 88).

93 Meryem, 19/41.

94 Meryem, 19/16.

95 Meryem, 19/2.

Gerçekten o ihlaslı biriydi, elçi-peygamberdi. "İhlaslı" anlamına gelen "muhlesan" (مُخْلَصًا) kelimesi, "muhlisan" (مُخْلِصًا) şeklinde de okunmuştur[96]. Bazıları iki kırâat arasındaki farkı şöyle açıklamışlardır: "Muhlasan" (مُخْلَصًا) özel olarak seçilmiş demektir. Yüce Allah onu kendisine resûl ve nebî olması için özel orak seçmiş, ihtiyar buyurmuş ve tayin etmişti. Kelime "muhlisan" (مُخْلِصًا) şeklinde okununca da mâna Allah onu kendisine olan ibadetinde ve tevhidinde ihlaslı kılmıştı şeklini alır.

[Resûl ve Nebî Arasındaki Fark]

Gerçekten o ihlaslı biriydi, elçi-peygamberdi. Bazıları resûl ve nebî kelimeleri arasındaki farkı açıklarken resûl (yeni bir şeriatı) tebliğ ile görevli, "nebî" ise bir başka resûlün tebliğ ettiği (şeriatı) bildirmekle görevli peygamber anlamına gelir demişlerdir. Başka bazıları ise resûl kendisine vahiy ve kitap inen peygamber, [§]nebî ise (kendine özel vahiy gelmeyen, bir başka resûlün 145
şeriatını) haber veren peygamberdir demişlerdir. Nebî kelimesi esasen her türlü hayır ve bereketten haber veren peygamber demektir. Bir peygambere "nebî" denmesinin sebebi, kendisinde (hayır ve bereket) özelliklerinin toplanmasından dolayıdır. Buna "sıddîk" kelimesi örnek verilebilir. Bir kimseye bu isim ancak bütün hayır ve bereket özelliklerinin kendisinde toplanmasından sonra verilebilir. Söz konusu özelliklerden birisi eksik olursa o kişiye "sıddîk" değil "sâdık" denilir. O eksik olan özellik de kendisinde toplanırsa kişi "sıddîk" olur. İşte "nebî" de böyledir. Kendisinde bütün hayır ve bereket özellikleri toplandığı için ona "nebî" denilmiştir. Gerçeğin böyle olduğunu şu iki haberden öğreniyoruz. Hz. Peygamber, "Salih rüya, nübüvvetin kırk beş parçadan biridir"[97] derken bir başka hadiste "Güzelce susmak, nübüvvetin yirmi beş parçadan bir parçasıdır" buyurmuştur[98]. Bu rivayetler bir peygambere nebî denilmesinin -"sıddîk" kelimesini açıklarken vurguladığımız gibi- kendisinde bütün hayır ve bereket özelliklerinin toplanmasından dolayı olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا ﴿٥٢﴾

---

96 "Muhlisan" (مُخْلِصًا) şeklindeki kırâat Âsım, Nâfi', Hamza, Kisâî ve Halef hariç kalan kırâat imamlarının kırâatidir (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 88).

97 Buhârî, "Ta'bîr", 4; İbn Mâce, "Ta'bîr", 1. Her iki kaynakta da "kırk altı" rakamı geçmektedir.

98 *el-Muvatta'*, "Şiir", 17 (İmam Mâlike ulaşan bir habere göre Abdullah b. Abbâs "Doğruluk, temkinle hareket etme, güzel bir üslup nübüvvetin yirmi beşte biridir" derdi).

52. "Ona Tûr'un sağ tarafından seslendik ve onu fısıldaşırcasına (kendimize) ***yaklaştırdık."***

Ona Tûr'un sağ tarafından seslendik. Bu âyette geçen "el-eymen" (الْأَيْمَنِ) kelimesini "yümn" ve "bereket" kökünden kabul edersek âyetin mânası şöyle olur: Ona mübarek ve hayırlı Tûr dağı tarafından seslendik. Bir haberde de şöyle rivayet edilmiştir: Mûsâ (a.s.) der ki: "Rabb'im bana Tûr-ı Sînâ dağından geldi, Sâîr[99] dağından doğdu[100] Fârân dağından zuhur etti"[101]. Bunun anlamı şudur: Rabb'imin vahyi bana Tûr-i Sînâ dağı tarafından geldi. "Sâîr dağından doğdu", yani Hz. Îsâ'ya vahyi Sâîr dağından, Hz. Muhammed'e de Fârân dağından geldi. Kelime "yümn" mânasında olursa dağın hayrı ve bereketi mânasına olur. Bazıları dağın hayrı derken bazıları da Mûsâ'nın hayrı demişlerdir. Ebû Bekir el-Esam der ki: Bu anlatılan şeyler, ancak hakkında bir rivayet olursa bilinecek şeylerdendir. Biz bu kelimeyi tefsire kalkışıp yüce Allah şunu kastet-
146 miştir diyemeyiz. Çünkü değişiklik yapmış olmaktan korkarız. [§]Zira ifade, onlara karşı delil getirme bağlamında belirtilmiştir. Onların kitaplarında olandan daha fazlası ya da daha eksiği söylenecek olursa bu cümle, kendilerine karşı delil getirme özelliğini kaybeder.

Ve onu fısıldaşırcasına (kendimize) yaklaştırdık. Müfessirler buradaki "yakınlaştırma"nın mekân itibariyle bir yakınlaştırma olduğunu söylemişlerdir. Fakat bize göre bu, mertebe, değer ve fazilet açısından yakınlaştırmadır. Bu bilinen bir husustur ve daha sağlamdır. Âyetin metninde geçen "neciyyen" (نَجِيًّا) kelimesi, "el-münâcât" (الْمُنَاجَاةُ) kökündendir. Yani Hz. Mûsâ kendileri dışında kimsenin farkedemeyeceği bir şekilde gizlice Rabb'ine seslenmiştir. Mûsâ'dan "neciyyen (münâcatta bulunan)" diye bahsedilmesi, nefsini Allah'a ihlaslı bir şekilde bağlaması ve teslim etmesi sebebiyledir. Bundan dolayı bir haberde rivayet edildiği üzere namaz kılan kişi hakkında da "Rabb'iyle gizlice konuşan (münâcatta bulunan)" denilmiştir. İlgili haber şudur: "Gizlice ses-

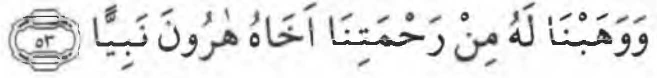
---

99 Bu kelime bütün nüsha ve şerhlerde "Sâûr" şeklindedir. Tashih *Mu'cemü'l-büldân*'dandır (V, 10). "Sâîr" Tevrat'ta Filistin'de bir dağ adıdır. Burası Nâsıra ile Taberiye ve Akkâ arasındadır (bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 10).

100 Eserin bütün nüsha ve şerhinde ifade "talea" (طَلَعَ) değil de "ittalea" (اطَّلَعَ) şeklindedir. Düzeltme şu ifadeden yararlanılarak yapılmıştır: "Allah Sînâ'dan geldi, (Ve onlara) Sâîr'den doğdu ve Fârân dağından zuhur etti" (*el-Kitâbü'l-mukaddes*, Tesniye, 33/2. Ayrıca bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 10; X, 10; VI, 323).

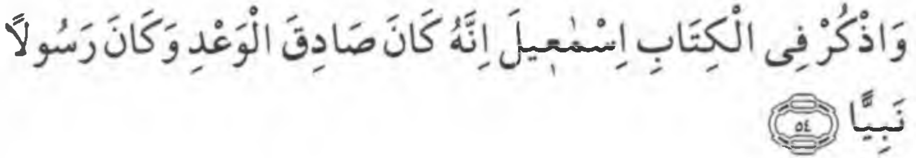
101 Fârân: Bu kelimenin kökeni İbrânîce olup Arapça'ya geçmiştir. Fârân Mekke'nin isimlerinden olup Tevrat'ta zikredilmektedir. Bu kelimenin Mekke dağlarından birinin adı olduğu da söylenmiştir (bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, VI, 323).

lendiğin varlığa dikkat et!"[102]. Namaz kılan kişi, nefsini her türlü meşgaleden sıyırıp Rabb'ine teslim ettiği için münâcî diye isimlendirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

53. "Rahmetimizin bir sonucu olmak üzere kardeşi Hârun'u da bir peygamber olarak onun yanına verdik."

Rahmetimizin bir sonucu olmak üzere kardeşi Hârun'u bir peygamber olarak onun yanına verdik. Bu beyanın anlamı daha önce (benzer âyetlerde) zikrettiğimiz gibidir.

54. "Bu kitapta İsmail'i de okuyup an. O gerçekten sözüne sadıktı; elçi-peygamberdi."

[Hz. İsmail Kıssası]

Bu kitapta İsmail'i de okuyup an. O gerçekten sözüne sadıktı. Hasan-ı Basrî'nin ifadesine göre **İsmail'i de okuyup an** meâlindeki cümle "Bu, Rabb'inin Zekeriyya kuluna lütfettiği rahmetin anlatımıdır"[103] anlamındaki cümlenin sılasıdır (bağlantı). Bu durumda âyetin mânası şudur: Onlara Rabb'inin İsmail'e olan rahmetini anlat. Ancak başka müfessirlere göre söz konusu beyan (baştaki âyetle bağlantılı değil) başlangıç cümlesidir. Bu açıklamaya göre de mâna şöyle olur: Onlara İsmail'in haberini ve kıssasını kendilerine karşı delil getirme tarzında anlat. Çünkü bu haberler ve kıssalar, onların kitaplarında mevcuttu. Yüce Allah resûlüne söz konusu haberleri ve kıssaları kitaplarında bulunduğu haliyle haber veriyor ki Hz. Peygamber de onlara bildirsin ve böylece verdiği bu haberleri Allah Teâlâ'dan aldığını öğrensinler. Öğrensinler de bütün bunlar, onun peygamberliği ve risâleti için kendilerine delil olsun.

---

102 Ben bu haberin kaynağını bulamadım. Ancak aynı mânada şöyle bir hadis vardır. "Namaz kılan gizlice Rabb'ine seslenir. Herkes Rabb'ine ne ile seslendiğine dikkat etsin" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 67).

103 Meryem, 19/2.

Öte yandan âyetin metninde geçen "İsmail"in kim olduğu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Müfessirlerin geneli bu kişinin -her ikisine de salât ve selâm olsun- Hz. İbrahim'in oğlu İsmail olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da bu kişinin peygamberlerinden birine, "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım"[104] diyenlerden biri olduğu kanaatine varmışlardır. Fakat bu kişinin kim olduğunu ancak yüce Allah bildirirse bilebiliriz. Esasen onun kim olduğunu öğrenmeye de ihtiyacımız yoktur.

147 [§] **O gerçekten sözüne sadıktı.** Müfessirlerin geneline göre yüce Allah'ın Hz. İsmail'i (a.s.) **sözüne sadıktı** diye nitelendirmesi, bir kişiye geri dönünceye kadar olduğu yerde kalma ve kendisini bekleme sözü vermesi ve o noktada söz verdiği kişi geri dönünceye kadar günlerce yerinden ayrılmaması ve beklemesi dolayısıyladır. Fakat İsmail gibi birinin söz verip de inşallah dememesi ihtimal dâhilinde değildir. "Allah izin verirse demeden hiçbir şey için şu işi yarın yapacağım deme"[105] beyanı ile "Allah izin verirse" demeden yarın şu işi yapacağım demesini Cenâb-ı Hak peygamberine yasaklamıştır. "Sâdıka'l-va'di" (صَادِقَ الْوَعْدِ) tabirinde geçen "sâdık" (صَادِقٌ) kelimesi "sıddîk" (صِدِّيقٌ) anlamına gelir. "Sıddîk" karşısına çıkan her türlü hakka vefakâr olan kişi demektir. Çünkü her mümin, imanının esası olarak Rabb'inin emrettiği her hususta ona iman etmesi, yasakladığı her şeyden vazgeçmesi ve üzerindeki her hakka vefakâr olması gerektiğine inanır. Yüce Allah İsmail'i karşısına çıkan ve tecelli eden her hakka vefakâr olduğu için "sözüne sadık" olarak nitelemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Elçi-peygamberdi. Bu cümleyi daha önce açıklamıştık[106].

وَكَانَ يَأْمُرُ اَهْلَهُ بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّه۪ مَرْضِيًّا ﴿٥٥﴾

55. "Halkına namazı ve zekâtı emrederdi ve Rabb'inin rızasına ermişti."

Halkına, yani kavmine **namazı ve zekâtı emrederdi.** Bu beyanda geçen "salât" bilinen namaz ve "zekât" da bilinen zekât anlamına gelirse bu iki ibadet geçmiş milletlerde de mevcuttu demek olur. Eğer birincisi dua ve övgü, ikincisi de nefisleri arındıran ve ıslah eden anlamına gelirse bunlar herkesin yapmakla yükümlü olduğu buyruk demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve Rabb'inin rızasına ermişti. Bu cümlenin anlamı açıktır.

---

104 "Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine 'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım' dediler" (el-Bakara, 2/246).

105 el-Kehf, 18/23.

106 Bu sûrenin 51. âyetine bakılabilir.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٥٦﴾ وَرَفَعْنَاهُ
مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾

56. "Kitapta İdris'i de okuyarak an. Hakikaten o, pek doğru bir insandı ve bir peygamberdi."

57. "Onu üstün bir konuma getirdik."

[Hz. İdris Kıssası]

Kitapta İdris'i de okuyarak an. Bu cümlenin anlamı bundan önce geçen aynı beyanlarda belirttiğimiz gibidir. **Hakikaten o, pek doğru bir insandı ve bir peygamberdi** meâlindeki beyanın anlamını da belirtmiş bulunmaktayız[107].

Onu üstün bir konuma getirdik. Hasan-ı Basrî der ki: Âyette geçen "rafa'nâhu" (رَفَعْنَاهُ) fiili di-li geçmiş zaman anlamında değildir. Fiilin mânası onu cennette üstün bir konuma getireceğiz şeklindedir. Tevil âlimleri ise Cenâb-ı Hak İdris'i dördüncü kat göğe yükseltmiş ve o orada ölmüştür[108] demişler veya buna benzer açıklama yapmışlardır. Fakat bizce yüce Allah'ın
İdris'i yükseltmesi [§]"Onlara hak ettikleri yüksek bir övgü ile anılmayı na- 148
sip ettik"[109] beyanını açıklarken de ifade ettiğimiz gibi mertebesinin, değerinin yükseltilmesi, hem yüce Allah ve hem de insanlar nezdinde üstün bir konuma getirilmesi anlamında olmalıdır.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَّةِ آدَمَ
وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ
هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا
وَبُكِيًّا ﴿٥٨﴾

---

107 Bu sûrenin 41. âyetine bakılabilir.

108 Nitekim Mîraç hadisinde buna şöyle işaret edilir: "Dördüncü semaya geldik. 'Kim bu kişi?' denildi. 'Cebrâil" diye cevap verildi. 'Yanındaki kim?' diye soruldu. 'Muhammed'dir (a.s.)' denildi. 'Ona peygamberlik görevi verildi mi?' diye soruldu. 'Evet' denilince 'Merhaba ona. Gelen ne güzel bir kişidir!' denildi. İdris'e geldim. Kendisine selâm verdim. 'Merhaba! Kardeş ve nebî' dedi (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 6; "Fedâilü's-sahâbe", 71; Tirmizî, "Tefsîr", 20).

109 Meryem, 19/50.

58. "İşte bunlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu, Âdem'in soyundan gelen peygamberler; Nuh ile birlikte (gemide) *taşıdıklarımız, İbrahim ve İsrâil'in* (Yâkup) *soyundan gelenler ve doğruya ulaştırdığımız ve seçkin kıldığımız kimselerden olup, kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak ve secde ederek yere kapanırlar."*

İşte bunlar, Allah'ın peygamberlik ve daha önce sözü edilen rahmetle **kendilerine lütuflarda bulunduğu kimselerdir.** Rahmet âyetin metninde geçen "nimet"in tâ kendisidir. Bu da Mûtezile mezhebinin bir görüşünü daha reddeder. Onlar şöyle demektedir: Allah, lâyık olmadıkça ve hak etmedikçe hiçbir kimseye özel olarak peygamberlik veya lütfundan vermez. Oysa yüce Allah bunları kendi katından bir nimet ve lütuf olarak verdiğini haber vermektedir.

Âdem'in soyundan gelen peygamberler. Peygamberler, Hz. Âdem'in, Nuh ile birlikte (gemide) taşınanların, İbrahim'in, İsrâil'in (Yâkup), tevhide ulaştırdığı kimselerin ve risâlet ve nübüvvet için seçtiği insanların soyundan idiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak ve secde ederek yere kapanırlar. Bazı müfessirler âyet, Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi Ehl-i Kitab'ın müminleri hakkında inmiştir demişlerdir. Ehl-i Kitab'ın müminleri, iman ettikten sonra kendilerine Kur'ân âyetleri okununca ağlayarak ve secde ederek yere kapanırlardı. Bu beyanın, yüce Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu kimseler hakkında olması da muhtemeldir. Bu kimselerin kitaplarında içinde secde kelimesi geçen âyetler vardı. Söz konusu âyetler okunduğu zaman ağlayarak ve secde ederek Allah için secdeye kapanırlardı. Âyette geçen "secde" hakiki mânada değil de Cenâb-ı Hakk'a boyun eğme ve kendilerine okunan delillerini ve burhanlarını kabul etme anlamında da olabilir. Bir başka muhtemel anlam da şudur: yüce Allah'ın âyetlerini ve otoritesini gördükleri zaman kendilerine hâkim olamazlar ve secde ederek yere kapanırlar. Bu durumları yüce Allah'ın haber verdiği üzere Firavun'un yanındaki sihirbazların âyetleri görünce secdeye kapanmalarına benzer. "Sonunda sihirbazlar secdeye kapandılar"[110]; "Sihirbazlar secdeye kapandılar"[111] beyanlarında geçen "sücceden" (سُجَّدًا) ve "sâcidîn" (سَاجِدِينَ) kelimeleri, yüce Allah'a secde ettiler anlamında değil, âyetleri görünce kendilerine hâkim olamayarak yüz üstü yere kapandılar mânasındadır.

---

110 Tâhâ, 20/70.

111 "Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar. 'Âlemlerin Rabb'ine, Mûsâ ve Hârun'un Rabb'ine iman ettik' dediler" (eş-Şuarâ, 26/46-48).

[§]Ebû Avsece der ki: Âyette geçen “bukiyyen” (بُكِيًّا) kelimesi “bukiyyen” 149
(بُكِيًّا), “bikiyyen” (بِكِيًّا) ve “buküyyen” (بُكُيًّا) şeklinde üç türlü okunabilir. Her üç kelimenin anlamı da “ağlayanlar” demektir. “Neciyyen” (نَجِيًّا)[112] kelimesi ise “sırdaş” anlamına gelir. Nitekim kelime, “fülânun neciyyu fülânin” (فُلَانٌ نَجِيُّ فُلَانٍ) “Falan falancanın sırdaşıdır” cümlesinde bu mânayadır.

Kendilerine Rahmân’ın âyetleri okunduğunda ağlayarak ve secde ederek yere kapanırlar. Bu beyanda kinâye yoluyla namaz kastedilmiş ve yüce Allah onları namazda huşu içinde ve ağlayan kişiler olarak nitelemiş de olabilir. Allah Teâlâ devamla şöyle buyurmuştur:

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ اَضَاعُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾

59. “Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan ve nefsânî arzulara uyan bir nesil geldi. Bunlar elbette azgınlıklarının cezasını bulacaklardır.”

Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan ve nefsânî arzulara uyan bir nesil geldi. Yani yüce Allah’ın, kendi rızası için namaz kılmakla ve namazda huşu içinde olmakla ve ağlamakla nitelediği o kimselerin ardından **artık namaz kılmayan,** yani namazı ihmal eden bir nesil geldi. Çünkü bunlar onların Allah için kıldıkları namazı putlar için kılıyorlardı. **Namazı kılmayan** meâlindeki beyanda geçen namazın [bilinen namaz] olması ihtimal dâhilindedir. Çünkü namaz, en son terkedilen ve yerine getirilmeyen bir ibadettir. Sebebine gelince; bir haberde şöyle rivayet edilmiştir: “İslâm düğümleri birer birer çözülecektir. Bunun ilki emanet, sonuncusu ise namaz olacaktır”[113]. Bazı müfessirler, âyetteki **namazı zayi ettiler** meâlindeki beyanı, namazı tamamı ile kılmamak değil de, vaktinde kılmamak olarak açıklamışlardır. Eğer bu açıklama isabetli olursa âyet müslümanlar hakkında inmiş demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan bir nesil geldi. Bazıları bu beyanda geçen “halfun” (خَلْفٌ) kelimesinin kınama, “halef” (خَلَفٌ) kelimesinin ise övme anlamında kullanıldığını söylemişlerdir. Bazıları da bu iki kelimenin

---

112 Kastedilen Meryen sûresinin 52. âyeti olan (وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا) “Ve onu fısıldaşırcasma (kendimize) yaklaştırdık” âyetidir.

113 Benzeri rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 251.

anlam itibariyle aynı olduğunu her ikisinin de aynı mânada kullanıldığını ifade etmişlerdir.

Ve nefsânî arzulara uydular. Yani nefsânî arzularını ibadetlere tercih ettiler, ibadetleri değil de nefsânî arzuları esas aldılar.

150 [§]**Bunlar elbette azgınlıklarının cezasını bulacaklar.** Bazıları âyette geçen "el-ğayyu" (الْغَيَّ) kelimesinin cehennemde bir vadi anlamına geldiğini söylemişlerdir. Fakat Hz. Peygamber'in söz konusu kelimenin cehennemde bir vadi olduğunu söylediğine dair herhangi bir haber nakledilmedikçe böyle bir iddiada bulunmak mümkün değildir[114]. Bazıları ise bu kelimenin azap anlamında olduğunu söylemişlerdir. Başka bazıları ise bu kelimenin "şer (kötülük)" mânasına geldiğini ifade etmişlerdir. Onların dünyada işledikleri amellerin cezasının "ğavâye" diye isimlendirilmesi, amellerinin doğru yoldan sapma niteliğinde olmasından olabilir. Bir cezaya sebebinin adını vermek mümkündür, tıpkı şu beyanda ve benzerlerinde olduğu gibi "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür (davranıştır)".

إِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاُو۬لٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا

60. "Ancak tövbe eden, iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler böyle değildir. Bunlar hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete **(gireceklerdir).**

Ancak daha sonra Allah Teâlâ şirkten **tövbe eden,** Allah'a **iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler böyle değildir** diyerek onları istisna etmiştir. **Bunlar hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete girecekler.** Bu beyanın mânası şöyle olabilir: Onları kâfir iken işledikleri amellerden dolayı mümin iken işledikleri güzel amelleri eksiltilmeyecektir. Aksine kötü amellerini iyi amellere çevirecektir. Nitekim yüce Allah bu konuda başka ilâhî beyanlarda şöyle buyurmuştur: "Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir"[115];

---

114 İbn Mesûd "el-ğayyu, cehennemde dibi derin bir vadidir" demiştir. Bu haberi Hâkim ve Taberî nakletmişlerdir. Söz konusu haberin Abdullah b. Amr b. Âs'tan benzeri ve Ebû Ümâme'den de merfû olarak daha tam olan bir benzeri nakledilmiştir (İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, VIII, 391).

115 "Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir" (el-Furkān, 25/70).

"eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[116]. Cenâb-ı Hak iman ettikleri ve şirkten vazgeçtikleri takdirde kâfir iken işledikleri yüzünden onları cezalandırmayacağını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yüce Allah bundan sonra söz konusu cennetin hangi cennet olduğunu beyan etmek üzere şöyle demektedir:

جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِى وَعَدَ الرَّحْمٰنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ اِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا ﴿٦١﴾

61. Çok esirgeyici olan Allah'ın, kullarına vâdettiği, onların idraklerini aşan adn cennetlerine gireceklerdir. Şüphesiz O'nun vâdi yerine gelecektir."

Bu cennet, **çok esirgeyici olan Allah'ın** gayba iman eden **kullarına vâdettiği** adn cennetleridir. İşte onlar **idraklerini aşan** (ğayb) bu **adn cennetlerine gireceklerdir.** Öte yandan âyetin metninde geçen "ğayb" (الغيب) kelimesiyle kastedilen Allah olabilir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Bu cennet, çok esirgeyici olan Allah'ın gözleriyle görmeseler de verilen habere dayanarak ğayba, yani Allah'a iman eden kullarına vâdettiği adn cennetleridir. "Ğayb" kelimesiyle "cennet" de kastedilmiş olabilir. Buna göre mâna şöyle olur: Bu cennet çok esirgeyici olan Allah'ın ğayba, yani gözleriyle görmeseler de cennete, cehenneme ve öldükten sonra dirilmeye iman eden kullarına vâdettiği adn cennetleridir.

Şüphesiz O'nun vâdi yerine gelecektir. Yani vâdettiği şey şüphesiz yerine gelecektir. Fakat âyetin metninde geçen "me'tiyyen" (مَأْتِيًّا) kelimesi gelen anlamına değil de gelinen mânasındadır. Çünkü insan, kendisine gelen her şeye kendisi gelmiş demektir. Bundan dolayı gelecek olan vâde "me'tiyyen", yani "gelinen" denilmiştir.

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا اِلَّا سَلَامًا وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾

---

116 el-Enfâl, 8/38.

151 [§] *62. "Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir. Orada, sabah akşam rızıkları hazırdır."*

Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir. Cenâb-ı Hak bir başka yerde de şöyle buyurmuştur: "Orada ne boş bir söz işitirler ne de günaha sokacak bir şey. Sadece şu söz: Size esenlikler, size mutluluklar!"[117]. Yani orada ne boş bir söz işitirler, ne sevmedikleri bir söz ve ne de günaha sokacak bir hareket görürler. Yalnız esenlikler dilenir. "Selâm" (السّلام) kelimesi, sanki bütün hayır ve bereketin adı gibidir.

Orada, sabah akşam rızıkları hazırdır. Hasan-ı Basrî bu beyana dair şöyle demiştir: Araplar için hayatın en hoş ve en sevimli tarafı, öğle ve akşam yemeği yemektir. İşte bundan dolayı yüce Allah onlara cennette öğle ve akşam yemeği verileceğini haber vermiştir. Arap olmayanlar için de hayatın en hoş yanı, ipek giymek ve inci takınmaktır. Bunun için Arap olmayanlara da "Onlar orada altın bilezik ve incilerle süsleneceklerdir. Orada onların giysileri de ipektir"[118] ifadesiyle tercih ettikleri şeylerin cennette kendilerine verileceğini bildirmiştir.

Müfessirler şöyle demiştir: Cennette, sabah, akşam, gece ve gündüz yoktur. Fakat cennetliklere bu nimetler isteklerine göre sabah veya akşamın süresi göz önüne alınarak verilecektir[119]. İbn Abbâs'ın bunu, gece ve gündüzün miktarına göre, diye tefsir ettiği nakledilmiştir[120].

Öyle anlaşılıyor ki **Orada sabah akşam rızıkları hazırdır** meâlindeki beyanla özel olarak belli bir vakit değil de bütün zamanlar kastedilmektedir. Onlar cennet nimetlerini "Orada onların canlarının istediği her şey vardır" ifadesiyle[121] "beğendikleri meyvelerle"[122] meâlindeki beyanda olduğu üzere her vakit sevebilecek ve iştahla arzu edebileceklerdir. Âyette geçen sabah ve akşam anlamına gelen kelimeler şöyle de yorumlanmıştır: Cennette zamanın fecrin doğmasından güneşin doğmasına kadar olan sabah, güneşin batmasından ka-

---

117 el-Vâkıa, 56/25-26.

118 el-Hac, 22/23.

119 bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 456-457 (Metin kenarı); Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 629.

120 Ben İbn Abbâs'tan naklen böyle bir rivayet bulamadım. Fakat Taberî Züheyr b. Muhammed'den şöyle bir nakilde bulunur: "Cennette gece yoktur. Cennetlikler sürekli aydınlık içinde olacaklardır. Onlar için gece ve gündüzün süresi, söz konusu olacaktır. Gecenin geldiğini perdelerin indirilmesinden ve kapıların kapanmasından, gündüzün geldiğini de perdelerin kaldırılmasından ve kapıların açılmasından anlayacaklardır (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 119).

121 "Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır" (ez-Zuhruf, 43/71).

122 el-Vâkıa, 56/20.

ranlık çökene kadar olan akşam gibi olmasından dolayı. Çünkü yüce Allah "kesintisiz gölgeler"[123] meâlindeki beyanla cennetin gölgesinin uzanmış olduğunu haber vermektedir.

تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّت۪ي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾

[§]*63. "Kullarımızdan takvâ sahibi kimselere vereceğimiz cennet işte* 152
budur."

yüce Allah bundan sonra **kullarımızdan takvâ sahibi kimselere vereceğimiz** ve içinde sözü edilen nimetlerin bulunduğu **cennet işte budur** diye haber vermektedir. Cennetin bütün insanlığa vâdedilmiş olması da muhtemeldir. Ancak söz konusu vâd, kayıtsız ve şartsız değildir, aksine yüce Allah'ın koyduğu birtakım şartlar söz konusudur. İnsanların tümü bu şartları yerine getirirse cennet onların olacak, getirmezlerse olmayacaktır. Allah Teâlâ, şartları yerine getirene şartlara uymayanlar için ayırdığı şeyleri de verecektir[124]. İşte âyette zikri geçen "miras" tan maksat budur. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı da buna göre yorumlanır: İşte vâris olacaklar bunlardır. Firdevs cennetine vâris olacaklar[125]. Vâris, miras bırakan kişinin geriye kalan mirasçısı ve ölüden sonra hayatta kalan kişi demektir.

وَمَا نَتَنَزَّلُ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ اَيْد۪ينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ
ذٰلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾

64. "(Melek dedi ki:) ***Biz ancak Rabb'inin emriyle ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O'na aittir. Senin Rabb'in unutkan değildir."***

(Melek dedi ki:) Biz ancak Rabb'inin emriyle ineriz. Meleğin[126] bu sözü, ancak ondan gelen bir soru üzerinedir. Sanki o (a.s.)[127] Cebrâil'in kendisine in-

---

123 "Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere! Onlar dalbastı kiraz ve meyve yüklü muz ağaçları arasında; kesintisiz gölgeler altında" (el-Vâkıa, 56/27-30).

124 *Şerhu't-Te'vîlât*'ta şöyle denir: Allah Teâlâ'nın koyduğu şartlara uyan kimselere bu şartlara uymayanlara vâdettiklerini de verecektir. Âyette geçen "miras olarak vermek"ten maksat işte budur.

125 el-Mü'minûn, 23/10-11.

126 Yani Cebrâil'in.

127 Yani sanki Hz. Peygamber.

mesini yavaş bulunca[128] Cebrâil ona şöyle demiştir: **Biz ancak Rabb'inin emriyle ineriz.** Öte yandan bir başka hususu daha vurgulamak gerekir: Cebrâil'in bu cevabı ancak Allah Teâlâ'nın emri üzerine vermiş olduğunu biliyoruz. Çünkü Cenâb-ı Hak, melekler "O'nun sözünün önüne geçemezler, sadece O'nun emriyle hareket ederler"[129] diye haber vermektedir. Dolayısıyla Cebrâil'in Hz. Peygamber'e bu cevabı kendiliğinden vermiş olması ve verdiği cevabı Allah'ın kitabında okunan bir âyet yapması ihtimal dâhilinde değildir.

Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O'na aittir. Bu **Biz ancak Rabb'inin emriyle ineriz** meâlindeki beyanla irtibatlı gibi durmaktadır. Çünkü Cebrâil de Hz. Peygamber de önlerinde ve arkalarında ve bunlar arasında olan her şeyin yüce Allah'a ait olduğunu biliyorlardı. Bu da bize söz konusu ifadenin önceki ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. İkinci ifadeyi
153 birinciye bağlayan "Biz ancak Rabb'inin emriyle ineriz." [§]Biz O'nun emri olmadan ne ileri gidebiliriz ne de geri kalabiliriz. O'nun emri olmadan hiçbir şey yapmayız şeklindeki cümlelerdir. Yukarıdaki beyan, "Ey iman edenler! Allah ve resûlünün önüne geçmeyin" meâlindeki emre benzer[130]. Tevil âlimleri ise bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları **Önümüzde olan şey**le kastedilenin âhiret, **arkamızda olan** ile kastedilenin dünya hayatından geçip giden kısım, **bunların arasında olan şey**le kastedilenin ise şu anda bulunduğumuz durum olduğunu söylerken, başka bazıları **Önümüzde olan şey**le kastedilenin dünya, **arkamızda olan** ile kastedilenin âhiret, **bunların arasında olan** ile kastedilenin ise sûra iki üfürme arasında olacak olan hadiseler ve bunlara benzer şeyler olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat ilk belirttiğimiz daha öncelikli ve doğruya daha yakındır. Çünkü bu ifade, O'nun emri olmadan öne geçmeyiz, geri kalmayız ve hiçbir şey yapamayız şeklindeki baştaki ifade ile bağlantılıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Senin Rabb'in unutkan değildir. Bu ilâhî beyan üç şekilde açıklanabilir. Bunlardan birincisi, bazı müfessirler tarafından dile getirilmiştir. Cebrâil bir süre Hz. Peygamber'e gelmemişti. Bunun üzerine Mekkeliler, "Rabb'i Muhammed'i bıraktı ve ona darıldı" dediler. Müşriklerin bu sözleri üzerine "Yemin olsun, kuşluk vaktine; kararıp sakinleştiğinde geceye ki; Rabb'in seni

---

128 İbn Abbâs'ın nakline göre Hz. Peygamber Cebrâil'e "Bizi ziyaret ettiğinden daha fazla ziyaret etmekten seni engelleyen nedir?" diye sorunca "Biz ancak Rabb'inin emriyle ineriz" âyeti indi (Buhârî, "Tefsîr", 19/2; "Tevhid", 28; Tirmizî, "Tefsir", 19).

129 el-Enbiyâ, 21/27.

130 el-Hucurât 49/1.

bırakmadı ve sana darılmadı" beyanı indi[131]. **Senin Rabb'in unutkan değildir** beyanında geçen "unutma" da "terketme" anlamında yorumlanır. Yani **Rabb'in seni terketmedi.** Çünkü müşrikler, Rabb'inin onu terkettiğini ve kendisine darıldığını söylemişlerdi[132]. **Senin Rabb'in unutkan değildir** meâlindeki beyanın ikinci mânası, "Senin Rabb'in" dünya hükümdarları gibi "unutkan değildir" şeklinde de olabilir. Dünya hükümdarları, dalgın ve dikkatsiz oldukları zamanlarda hizmetçi ve kölelerinden[133] hizmet etmeleri istenir. Onlar da hem hükümdarlarının ve hem de kendilerinden hizmet isteyenlerin ihtiyaçlarını giderirler[134]. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Senin Rabb'in dünya hükümdarları gibi yanılan ve gaflete düşen biri değildir[135]. Üçüncüsü "Senin Rabb'in", vahyi iniş vaktinden geriye bırakarak "unutkan" olan bir Rab "değildir." Aksine vahyi sana iniş vaktinde indirmiştir. Bu iki tevil, dikkatsizlik ve gaflet mânası esas alınarak yapılmış bir açıklamadır. Birinci tevil ise terketme mânasına göredir.

رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ
هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾

[§]65. ***"O göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabb'idir. Şu halde*** 154
O'na sabır ve sebatla kulluk et. O'nun adını almaya lâyık başka birini biliyor musun?"

O göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabb'idir. Şu halde O'na sabır ve sebatla kulluk et. Yani O'na kulluğa ve itaata sabret. **O'nun adını almaya lâyık başka birini biliyor musun?** Yani Allah'a kulluğu bir yana bı-

---

131 ed-Duhâ 93/1-3.

132 Duhâ sûresinde geçen "el-kılâ" (القلى) kökü, buğzetmek anlamına gelir. Eğer kaf harfinin harekesi üstün olursa kelime uzatılarak okunur. Kelimenin kökü "Kalâhu, yaklîhi kılen ve kalâen" (قلاه يقليه قلى وقلاء) şeklindedir. İbn Sîde der ki: "Kaleytuhû kılen ve kalâen ve makliyeten (قليته قلى وقلاء ومقلية) kökü "Ona kızdım ve son derece nefret ettim ve onu bıraktım" anlamına gelir.

133 Tefsir metninde geçen "el-havel" (الخَوَل), hizmetçi ve köle demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, ha-ve-le md.).

134 Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Senin Rabb'in dünya hükümdarları gibi dalgınlığa ve dikkatsizliğe düşen biri değildir.

135 Yani senin Rabb'in, dikkatsizlik ve dalgınlık anlarında ve kendi ihtiyaçlarını yerine getirdikleri zamanlardaki dünya hükümdarları gibi bir rab değildir. Onlar bu anlarında hizmetçilerinden (başkaları için) hizmet talep etmezler ve (halktan gelecek) ihtiyaçların giderilmesi taleplerinden kaçınırlar.

rakıp da kulluğu ile meşgul olacağın bir ortak biliyor değilsin. O, ancak bir tek ilâhtır. O'na kulluğu bırakırsan asla rahat yüzü göremezsin ve O'ndan yüz çeviremezsin. Bazı tevil âlimleri âyete "Allah'tan başka adı 'Allah' olan bir başka varlık biliyor musun?" şeklinde bir mâna verirlerken, bazıları da "Allah'a benzer ve denk birini biliyor musun?" şeklinde bir anlam vermişlerdir.

Katâde "Onun adını almaya lâyık başka birini biliyor musun?" ifadesini açıklarken "O'nun ortağı, dengi ve benzeri yoktur. Bütün yarattıkları O'nu kabul eder, tanır ve kendisinin yaratıcısı olduğunu bilir" demiştir[136]. Bazıları da "Hiç kimse onun adını, yani Allah adını alamaz" derken, başka bazıları "Rahmân adını alamaz" demişlerdir.

وَيَقُولُ الْاِنْسَانُ ءَاِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ اُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾

66. "İnsan, 'Ben öldükten bir süre sonra sahiden yeniden hayata döndürülecek miyim?' diyor"

İnsan, 'Ben öldükten bir süre sonra sahiden yeniden hayata döndürülecek miyim?' diyor. Bu ilâhi beyan iki türlü açıklanabilir: Birincisi: Öldükten sonra dirilmenin inkârı şeklinde olup **Ben öldükten bir süre sonra sahiden yeniden hayata döndürülecek miyim?,** yani döndürülmeyeceğim demektir. İkincisi ise müslümanların "Siz dirilecek ve hayata döndürüleceksiniz" meâlindeki sözlerine cevap olarak onları alaya alıp dalga geçerek "Ben öldükten bir süre sonra sahiden yeniden hayata döndürülecek miyim?" anlamındadır.

اَوَلَا يَذْكُرُ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْـًٔا ﴿٦٧﴾

67. "İnsan düşünmez mi ki, daha önce hiçbir şey değilken biz onu yaratmışızdır?"

İnsan düşünmez mi ki, daha önce hiçbir şey değilken biz onu yaratmışızdır?" Allah Teâlâ, insan hiçbir şey değilken ilkin onu yaratmaya kādir olduğuna göre var olup bir şey haline geldikten sonra hayata döndürmeye ve diriltmeye elbette kādir olur. Cenâb-ı Hak devamla onların öldükten sonra dirileceklerini yeminle vurgulayarak şöyle devam ediyor:

---

136 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 124.

فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا

68. "Rabb'ine andolsun ki onları muhakkak şeytanlarla birlikte mahşerde toplayacağız; sonra onları cehennemin çevresinde diz üstü çökmüş vaziyette hazır tutacağız."

Rabb'ine andolsun ki onları muhakkak kendilerini sapkınlığa sevkeden **şeytanlarla birlikte mahşerde toplayacağız.** Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!"

[§]**Sonra onları cehennemin çevresinde diz üstü çökmüş vaziyette ha-** 155
zır tutacağız. Bazı müfessirler "cisiyyen" (جِثِيًّا) kelimesine topluluklar halinde anlamı vermiştir, tıpkı şu beyanda olduğu gibi: Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek[137]. Bazıları da bu kelimenin, diz üstü çökmüş olarak, mânasına geldiğini, çünkü o günün dehşetinden ayaklarının çalışmayacağını söylemişlerdir.

"Bunlar elbette azgınlıklarının cezasını bulacaklardır"[138]. Ebû Avsece âyetin metninde geçen "el-ğayyu" (الْغَيُّ) kelimesinin "kötülük" anlamına, "cisiyyen" (جِثِيًّا) kelimesinin ise "topluluklar halinde" mânasına geldiğini söylemiştir. İbn Kuteybe ise şöyle demiştir: "Cisiyyen" kelimesi "câsin" (جَاثٍ) kelimesinin çoğuludur. Tefsirde "topluluklar halinde" mânasına geldiği belirtilmiştir.

ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمٰنِ عِتِيًّا

69. "Sonra her gruptan, Rahmân'a en çok âsi olanlar hangileri ise çekip çıkaracağız."

Sonra her gruptan, Rahmân'a en çok âsi olup baş kaldıran ve inat içinde **olanlar hangileri ise çekip çıkaracağız.** Âyetin metninde geçen "itiyyen" (عِتِيًّا) kelimesinin tekili "el-âtî" (الْعَاتِى) baş kaldırmasında inatçı ve katı demektir. "Le nenzianne" (لَنَنْزِعَنَّ) kelimesi "çekip çıkaracağın" demektir. Yani Rahmân'a en çok âsi ve inat içinde olandan başlayacağız. Bunlar onların arasında elebaşı

---

137 ez-Zümer, 39/71.
138 Meryem, 19/59.

ve önder konumunda olanlardır. Cehenneme önce onlar atılacaklardır. Sonra dünyada işgal ettikleri mertebelere göre sırası ile diğerleri atılacaktır.

ثُمَّ لَنَحْنُ اَعْلَمُ بِالَّذٖينَ هُمْ اَوْلٰى بِهَا صِلِيًّا ﴿٧٠﴾

70. "Sonra ateşi boylamayı hak edenleri elbette en iyi biz biliriz."

Sonra ateşi boylamayı hak edenleri, yani cehenneme girecekleri **elbette en iyi biz biliriz.** Onlar küfrün elebaşıları ve inkârcılardır.

وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ﴿٧١﴾

156 [§] *71. "İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabb'inin kesinleşmiş bir hükmüdür."*

İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur. Bu cümle hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bu âyetin özellikle kâfirler hakkında indiğini söylemişler ve bu görüşlerini şu ilâhî beyanın başındaki sözlere dayandırmışlardır: Rabb'ine andolsun ki onları muhakkak şeytanlarla birlikte mahşerde toplayacağız; sonra onları cehennemin çevresinde diz üstü çökmüş vaziyette hazır tutacağız[139]. Bu görüşün sahipleri "müminler şeytanlarla birlikte mahşerde toplanmayacaktır. Fakat sadece kâfirler toplanacaktır demişlerdir, şu beyanda belirtildiği gibi: Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün![140] Bu durumda daha sonra gelen "Sonra biz kötülükten sakınanları (cehennemden) esirgeriz; zâlimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız"[141] meâlindeki beyan, öncekinden bağımsız bir başlangıç cümlesi olarak müminlerin cehenneme girmeyeceklerini ve oradan kurtulacaklarını ifade eder. Bazıları ise âyetin hem müminler ve hem de kâfirler hakkında nâzil olduğunu ileri sürmüşlerse de "cehenneme varma" konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları sözü edilen "vürûd" (الْوُرُودُ), kelimesi, cehenneme girme anlamında değil, "oraya gelme" mânasında olduğunu belirterek ve "Rabb'imiz! Sen kimi ateşe sokarsan hiç şüphe yok onu rezil etmiş olursun"[142] meâlindeki beyana dayanarak yüce Allah, ateşe soktuğunu rezil eder demişlerdir. Bazıları da söz konusu "vürûd"un cehenneme girme

139 Meryem, 19/68.
140 es-Sâffât, 37/22-23.
141 Meryem, 19/72.
142 Âl-i İmrân, 3/192.

anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Bunların delili ise şu ilâhî beyanlardır: "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz"[143]; "Firavun, kıyâmet gününde kavminin önüne düşecek ve onları ateşe götürecektir"[144]. Bu görüşü ileri sürenler, her iki zümre de cehenneme girecek fakat cehennem ateşi nasıl "İbrahim için serin ve zararsız"[145] olmuşsa müminlere karşı yakıcı değil serin olacak, sonra sıcaklaşacak ve kâfirlerle zâlimleri yakıcı hale gelecektir demişlerdir. Hasan-ı Basrî der ki: Müminlerin cehennem ateşine girme ihtimali yoktur[146]. Çünkü yüce Allah, "Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler"[147] meâlindeki beyanı ile müminleri korku ve üzüntüye düşmekten emin kılmıştır. Eğer cehenneme girecek olurlarsa korku ve üzüntüye kapılırlar. Oysa Allah Teâlâ onların herhangi bir korkuya ve üzüntüye düşmeyeceklerini haber vermiştir. Bu da bize müminlerin cehenneme girmeyeceklerini gösterir.

[§]Müslümanların hep birden cehenneme gelmeleri, ancak bunun azap 157
verme ve cezalandırma girişi olmaksızın gerçekleşmesi de mümkündür. Çünkü onların tümünün cehennem üzerine[148] bir evin çatısı gibi kurulu olan sırattan geçecekleri zikredilmiştir. Çünkü bir kimse bir eve girmeyeceğine yemin etse ancak daha sonra duvarına tırmansa ya da çatısına çıksa yemini bozmuş ve eve girmiş olur. Buna göre bütün insanlar sırata gelince müminler kurtulup sırattan geçecek ve kâfirler ayakları kayarak cehenneme düşeceklerdir. Böylece hem müminler ve hem de kâfirler açıkladığımız şekliyle cehenneme girmiş olmakla nitelenmiş oldular.

Bazıları da şöyle demişlerdir: Müslümanların cehenneme gelmeleri, sırat köprüsünün üstünden geçme, müşriklerin gelmeleri ise oraya girmeleri anlamındadır. Hz. Peygamber bir hadisinde "Ayakları kayan erkekler ve kadınlar"

---

143 el-Enbiyâ, 21/98.

144 Hûd, 11/98.

145 "Biz de, 'Ey ateş' dedik, 'İbrahim için serin ve zararsız ol!'" (el-Enbiyâ, 21/69).

146 Mukayese için bk. Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, II, 112.

147 Söz konusu müjde birçok âyette yer almıştır: el-Bakara, 2/62, 112, 262, 277; el-Mâide, 5/69; Yûnus, 10/62.

148 Hz. Peygamber, büyük şefaat hadisinin bir yerinde şöyle anlatır: "(Mahşerde bekleyenler) Muhammed'e gelirler. Muhammed ayağa kalkar ve kendisine izin verilir. Emanet ve kan akrabalığı (rahim) gönderilir. Bu ikisi, sıratın iki yanına, yani sağına ve soluna dururlar. Sizden ilk kısmınız (sırattan) şimşek gibi, sonraki rüzgâr gibi, sonraki kuş gibi ve yetişkin erkeklerin koşması gibi geçerler. Bunları sırattan amelleri geçirir. Peygamberiniz ise sıratın başında ayakta "Ya Rabbi! Esenlik ver esenlik ver" der (Müslim, "Îmân", 329; Buhârî, "Rikâk", 51).

ifadesini kullanmıştır[149]. Hasan-ı Basrî'nin sözünü ettiği yüce Allah'ın müminlere korku ve hüzün duymayacakları güvencesi vermesi meselesine gelince, Allah Teâlâ'nın onları cezalandırma amacı ve keyfiyeti olmaksızın oraya sokması mümkündür. Cezalandırma şeklinde olmayınca korku duymazlar, hüzün de hissetmezler. Dikkat edilirse görülecektir ki yüce Allah melekleri cehennemde görevlendireceğinden söz etmekte ve "Biz cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir"[150] buyurmaktadır. Öte yandan müminler için korku ve hüzün söz konusu olmayacaktır. Onlar, Allah'ın "Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim' diyecek olsa (ki demez) biz onu da cehennemle cezalandırırız"[151] meâlindeki beyanla emrine muhalefet edip karşı geldikleri zaman cehennemle tehdit edilenlerdendir. Şu da bir gerçektir: Allah Teâlâ buyurmaktadır: "Sonra kendisi dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür"[152]. Bu beyanıyla müminlerin onların cehennemlikleri cehennemde göreceklerini ve korku ve hüzün duymayacaklarını haber vermektedir. Onlar dünyada kendilerinde baktıkları zaman hiç kuşkusuz, korkarlar, hüzün duyarlar ve bu onları şiddetli bir korkuya sürükler. Ama âhirette böyle olmaz. Buna göre müminlerin cehenneme gelmeleri, içine girmeleri ve bunun kendilerine korku ve hüzün vermemesi, onları üzmemesi mümkündür. Bunu en iyi Allah bilir.

158 [§]**Bu, Rabb'inin** vacip olarak **kesinleşmiş bir hükmüdür.**

ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾

72. "Sonra biz kötülükten sakınanları (cehennemden) ***esirgeriz; zâlimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız."***

---

149 Bir rivayete göre Hz. Âişe şöyle anlatmıştır: Resûl-i Ekrem'e "Ey Allah'ın resûlü! Bir erkek kıyâmet günü çok candan arkadaşını hatırlayacak mı?" diye sordum. Bana dedi ki: "Üç yerde hatırlamayacak; (birincisi) (amellerin tartıldığı) terazinin başında terazisinin ağır mı hafif mi geleceğini öğreninceye kadar; (ikincisi) amel defterinde yazılı olanlar okunurken, onu sağ tarafından mı yoksa sol tarafından mı alacağını öğreninceye kadar; (üçüncüsü) sırat köprüsünde hatırlamayacaktır. Sıratın iki yanında demir çengeller ve diken olacaktır. O gün ayakları kayacak çok erkek ve kadın olacaktır (bk. İshak b. Râhûye, *Müsned*, III, 740, hadis nr. 1349). Hadiste geçen "el-hasek" (الحَسَك) sert meyveli ve koyunların yünlerinin takıldığı bir bitkidir. Tekili "haseke" (حَسَكة) şeklinde gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-se-ke" md.).

150 el-Müddessir, 74/31.

151 el-Enbiyâ, 21/29.

152 es-Sâffât, 37/55.

Sonra biz kötülükten şirkten veya çirkin söz ve fiillerden **sakınanları (cehennemden) esirgeriz; zâlimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız.**

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا اَيُّ الْفَرٖيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَاَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾

73. "Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunduğu zaman inkâr edenler iman edenlere, 'İki topluluktan hangimizin konumu daha üstün ve mensupları daha iyi?' diye sorarlar."

Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunduğu zaman. Bu cümlenin anlamını daha önce açıklamıştık. **İnkâr edenler iman edenlere, "İki topluluktan hangimizin konumu daha üstün ve mensupları daha iyi?" diye sorarlar.** Bu söz kâfirler tarafından müminlere cevap olarak söylenmişti. (Çünkü) müminler, sözü edilen delillerle onlara karşı gelmiş ve tartışmaya girmişti. Kâfirler de şöyle dediler: Sizler, dünya ve âhiretin Allah'a ait olduğunu söylüyorsunuz[153]. Allah dünyayı bize genişletirken size daralttı. Buna göre âhireti de bize genişletecek size de dünyada yaptığı gibi daraltacaktır. Çünkü Allah'ın bize dünyada dost olup âhirette düşman olması mümkün değildir. Onların "Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla azaba uğratılacak biz olamayız"[154] meâlindeki sözleri de bu doğrultuda söylenmiştir. Allah Teâlâ onların (hayat kalitesini) genişletip, konumlarını ve mensuplarının durumlarını iyileştirince âhirette de böyle olacaklarını zannetmişler, Cenâb-ı Hak da kendilerini yalanlamış ve bu kanaatlerini reddederek şöyle demiştir:

وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَحْسَنُ اَثَاثًا وَرِءْيًا ﴿٧٤﴾

74. "Oysa onlardan önce de daha varlıklı ve daha gösterişli olan nice nesiller helâk ettik."

Oysa onlardan önce de daha varlıklı ve daha gösterişli olan nice nesiller helâk ettik. Yüce Allah onlara kendilerinin de bildiği bir durumu haber vermiştir. Kendilerinden öncekiler varlık içinde yüzmekte ve dünyanın süsünü

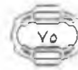
153 Allah Teâlâ'nın "Âhiret de Allah'ındır, dünya da" beyanında olduğu gibi (en-Necm, 53/25).

154 "Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: 'Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz.' Ardından şunu eklemişlerdir: 'Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız'" (Sebe' 34/34-35).

takınmaktaydılar. Ama daha sonra peygamberleri yalanlamaları ve Rab'lerine karşı gelmeleri yüzünden helâk edildiler. Bu kâfirlerin dediklerinin aslı, esası olsaydı helâk edilmezlerdi. Netice olarak Allah Teâlâ'nın dünyada bir kimsenin geçimini rahatlatıp bir başkasının hayat şartlarını daraltması ancak imtihan içindir yoksa kişinin mertebesi ve konumu ile alakalı değildir. Sevap ve ceza ise kişinin değeri, mertebesi ve aşırıya kaçıp kaçmaması ile ilgilidir.

Âyetin metninde geçen "esâsen" (أثاثا) kelimesi mal ve mülk, "ri'yen" (رئيا) kelimesi ise dış görünüm ve manzara demektir.

159 [§]Ebû Avsece şöyle demiştir: "Hatmen makdıyyen" (حتما مقضيا)[155] kelimeleri vacip bir hükümdür, "nediyyen" (نديا) kelimesi meclis bakımından demektir. "el-Endiye" (الأندية) onun çoğuludur. "el-Esas" (الأثاث) mal demektir. "Ri'yen", (رئيا) manzara, dış görünüm anlamına gelir. "Nemüddü lehû mine'l-azâbi medden" (نمد له من العذاب مدا)[156] cümlesi cezasını, yani azabını uzattıkça uzatacağız demektir. İbn Kuteybe ise şu açıklamayı yapmıştır: "Nediyyen" (نديا) meclis bakımından demektir. "Nediyyün" (ندي) ve "nâdin" (ناد) "meclis" kelimesinin eş anlamıdır. Kelimenin bu anlamından dolayı müşriklerin oturup Hz. Peygamber hakkında istişarelerde bulundukları toplantı yerine "dârü'n-nedve" (دار الندوة) denilmiştir. "el-Esâs" (الأثاث) mal demektir. "er-Ri'yu" (الرئي) manzara, alâmet ve görünüm anlamına gelir. "Fe'l yemdüd lehü'r-rahmânu medden" (فليمدد له الرحمن مدا)[157] "Kim sapkınlık içinde ise dilerim Rahmân ona sapkınlığı içinde süre versin!" demektir[158].

قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَٰنُ مَدًّا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضْعَفُ جُنْدًا

75. "De ki: 'Kim sapkınlık içinde ise dilerim Rahmân ona süre versin!' Sonunda kendilerine vâdolunanı; azabı veya kıyâmeti gördükleri zaman, konumu daha kötü, askeri daha zayıf olanın kim olduğunu öğreneceklerdir."

---

155 Meryem, 19/71.
156 Meryem, 19/79.
157 Meryem, 19/75.
158 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 275.

De ki: "Kim sapkınlık içinde ise dilerim Rahmân ona süre, yani dünyada iyilik ve genişlik **versin!" Sonunda kendilerine vâdolunanı, azabı** kastedilen Resûl-i Ekrem'in dünyada vâdettiği azap ve helâktir **veya kıyâmeti gördükleri zaman, Konumu daha kötü, askeri daha zayıf olanın kim olduğunu öğreneceklerdir.** Bu beyan, "İki topluluktan hangimizin konumu daha üstün ve mensupları daha iyi?"[159] sorusuyla hizmetçileri ve maiyetleri kastettiklerini göstermektedir. Zira bu âyetin sonunda "ad'afu cünden" (أَضْعَفُ جُنْدًا), yani "askeri daha zayıf" ifadesi yer almaktadır.

وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ
عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا ﴿٧٦﴾

76. "Allah, doğru yola gidenlerin hidâyetini güçlendirir. Kalıcı olan iyilikler, Rabb'inin katında hem mükâfat bakımından daha hayırlı, hem de sonuç bakımından daha iyidir."

Allah, doğru yola gidenlerin hidâyetini güçlendirir. Yüce Allah'ın hidâyeti artırdığına ve hidâyeti başlattığına dair belirttiği bütün beyanlar
[S]şöyle açıklanır: Kul hidâyet konusunda istekli ve arzulu olup bunu talep 160
ediyorsa Allah onun hidâyetini arttırır, ona ilk başta hidâyet eder. (Buna karşılık kul) hidâyete ermişse Allah Teâlâ onun istek ve talep anındaki hali üzere sebatını arttırır. Ya da (henüz) hidâyete ermemişse bunu istediği ve kabul ettiği anda kendisine hidâyetini başlatır. "Hidâyeti arttırma" ve "hidâyeti başlatma" konusunda sözü edilen ifadeler, bize göre böyle açıklanır. **Allah, doğru yola gidenlerin hidâyetini güçlendirir** cümlesinin, onlar hidâyete erdikleri, Allah'ın vahdâniyetini tanıdıkları zaman kendilerini çeşitli hayır ve itaatlara muvaffak kılar anlamına gelmesi de ihtimal dâhilindedir.

Mûtezile ise şu görüşü savunur: [Hidâyet iki kısımdır.] Hidâyetin birinci türü doğru yolu beyandır. Bu, genel hidâyettir. İkinci türü hidâyet ise kulun göğsünü hidâyete açmak ve onu buna muvaffak kılmaktır. İkincisi özel hidâyet olup, hidâyetin neticesi sevap olarak daha sonra ortaya çıkar. Mûtezile'nin iddiasına göre Allah bir kula hidâyet etti mi o kişi bir daha asla kâfir olmaz. Çünkü onlar şöyle düşünüyorlar: Kul hidâyet yoluna girip de hidâyeti bir kez kabul edildi mi bundan sonra Allah Teâlâ onu hidâyete muvaffak kılar ve göğsünü açar. Ve o kul, sonsuza kadar hidâyet ve iman üzere olur. Bir kez hidâyet

---

[159] Meryem, 19/73.

yoluna girmiş kimselerin birçoğu arasından daha sonra kâfir olanlar çıktığına göre bu bize onların tevillerinin bozuk ve gerçek tevilin bizim belirttiğimiz şekilde olduğunu gösterir. Bize göre Allah Teâlâ hidâyetin talep edilmesi ve istenmesi durumunda insanların hidâyetini arttırır. İster daha önce hidâyete ermiş olsunlar isterse ilkin hidâyeti benimsemiş olsun fark etmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kalıcı olan iyilikler, Rabb'inin katında hem mükâfat bakımından daha hayırlı, hem de sonuç bakımından daha iyidir. Âyette geçen "el-bâkıyât" (الباقيات) kelimesi kalıcı olma özelliği bulunan ve fâni olmayan ameller anlamına gelebilir. Yani Allah Teâlâ katında sizin için kalıcı olan ameller, bâtıl olanlardan daha hayırlıdır demek olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur"[160] meâlindeki beyanla hakkı ve hayrı kalıcı olmakla ve durmakla, bâtılı ise gidici ve yok olucu olmakla nitelemiştir. Yüce Allah bir başka âyette ise meâlen şöyle buyurur: "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir"[161]. Bir başka beyanda ise şöyle buyurulur: "Kötü sözün misali
161 de kökü yerden sökülmüş ayakta duramayan kötü bir ağaçtır"[162]. [§]Bir diğer beyanda ise şöyle denilir: "De ki: 'Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti! Zaten bâtıl yıkılmaya, gitmeye mahkûmdur"[163]. Netice olarak âyetin mânasının kalıcı olan iyilikler, yani kalıcı olma özelliği olan ameller, sizin için sevapça kalıcı olmayan amellerden daha hayırlıdır şeklinde olması ihtimal dâhilindedir. "el-Bâkıyât" (الباقيات) kelimesinin Allah Teâlâ'nın sizin için âhirete bıraktığı sevap mânasına gelmesi ve âyetin anlamı şöyle olması muhtemeldir: "Allah'ın sizin için âhirete bıraktığı sevap, dünyada iken verdiği şeylerden sizin için daha hayırlıdır, çünkü bu fânidir diğeri kalıcıdır" şeklinde olması da muhtemeldir[164]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

160 er-Ra'd, 13/17.
161 İbrâhim, 14/24-25.
162 İbrâhim, 14/26.
163 el-İsrâ, 17/81.
164 Ayrıca aynı âyetin Kehf sûresindeki tefsirine de bakınız: 18/46.

أَفَرَأَيْتَ الَّذِى كَفَرَ بِاٰيَاتِنَا وَقَالَ لَاُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾ اَطَّلَعَ
الْغَيْبَ اَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ
وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾

77. "Âyetlerimizi inkâr eden ve 'Mutlaka bana mal ve evlat verilecektir' diyen adamı gördün mü!"

78. "O, gaybı mı biliyor, yoksa Allah'ın katından bir söz mü aldı?"

79. "Kesinlikle hayır! Biz onun söylediklerini yazacağız ve cezasını uzattıkça uzatacağız."

Âyetlerimizi inkâr eden ve 'Mutlaka bana mal ve evlat verilecektir' diyen adamı gördün mü! Bir müfessir bu sözün Âs b. Vâil es-Sehmî'ye[165] ait olduğunu, müminler âhiretin kâfirlere değil kendilerine ait olduğunu söyleyerek onunla tartışınca bu sözü söylediğini belirtmiştir. Âs, müminlere öldükten sonra dirilip hayata döndürüleceğiz şeklindeki sözünüz eğer gerçekse bana bu dünyada verildiği gibi âhirette de mutlaka mal ve evlat verilecektir demiştir[166]. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu sözü Velîd b. Muğîre söylemiştir[167]. Velîd, yüce Allah'ın hakkında şu sözleri kullandığı bir kişidir: "Yarattığım o şahsı (cezalandırmak üzere) tek başına bana bırak! Kendisine geniş bir servet ve gözü önün-

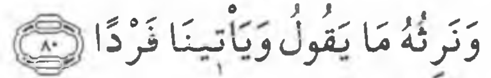
---

165 Âs -ya da Âsî- b. Vâil b. Hâşim es-Sehmî (ö. 620). Kureyşli olup câhiliye dönemi idarecilerinden biriydi. Hişâm b. Muğîre'nin içki sofralarından arkadaşı idi. İslâm'ın zuhuruna yetişmiş ancak şirk üzere devam etmiştir. Âs, İslâm'la alay eden, kâfir ve putperest olarak ölen zındıklardan biriydi (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 247).

166 Mesrûk'un nakline göre Habbâb şöyle demiştir: Üzerinde olan bir alacağımı talep etmek üzere Âs b. Vâil es-Sehmî'ye gittim. Bana "Muhammed'i inkâr etmedikçe alacağını vermeyeceğim" dedi. Ben de "Sen ölünceye sonra da dirilinceye kadar buna hayır diyeceğim" dedim. Âs "Ben ölüp sonra yeniden dirilecek miyim?" diye sordu. Ben de "Evet" dedim. Bana "Benim orada malım ve evlatlarım olacak. Alacağını sana (orada) öderim" dedi. Bunun üzerine "Âyetlerimizi inkâr eden ve 'Mutlaka bana mal ve evlat verilecektir' diyen adamı gördün mü!" beyanı indi (Buhârî, "Tefsîr 19/77; "İcâra", 15; "Büyû", 29).

167 bk. Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, II, 113. Velîd b. Muğîre b. Abdullah b. Amr b. Mahzûm, Ebû Abdüşems (ö. 1/622). Velîd Câhiliye dönemi Arap kadılarından, liderlerinden ve zındıklarından biriydi. Kendisine "el-idl", yani denk denirdi. Çünkü o bütün Kureyş'e denk biriydi. Velîd câhiliye döneminde içkiyi yasak edenlerden biriydi. Oğlu Hişâm'ı içki içti diye dövmüştü. İslâm zuhur ettiğinde yaşı ilerlemiş ve elden ayaktan düşmüş bir ihtiyardı. İslâm'a düşman kesildi ve davetine direndi. Hicretten üç ay sonra ölmüş ve Hacûn denen yerde defnedilmiştir. Velîd, Seyfullah Hâlid b. Velîd'in babasıdır (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 95).

de duran oğullar verdiğim; önüne nimetleri serdikçe serdiğim, arkasından daha fazla vermemi bekleyen kişiyi! (Daha fazla vermek mi?) Asla!"[168]. Velîd, dünyada kendisine kesinlikle daha fazla verilmesini bekliyordu. Fakat yüce
162 Allah ona cevap olarak "Asla!" ifadesini kullanmıştır. [§]Allah Teâlâ, burada **O, gaybı mı biliyor** ki âhirette kendisinin mal ve evladının olacağını söylediğini beyan etmiştir. Bu mâna yukarıda zikrettiğimiz birinci tevile göredir. (Bir diğer tevil de şöyledir:) **O gaybı mı biliyor** ki dünyada bir başka vakitte kendisinin mal ve evladının olacağını ileri sürüyor. Bu tevil de Hasan-ı Basrî'nin yaptığı açıklamaya göredir. **Yoksa Allah'ın katından bir söz mü aldı?** Yani elinde bu konuda Allah Teâlâ tarafından verilmiş bir söz mü var? Cenâb-ı Hak onun bu iddiasını reddetmek için şöyle buyuruyor: **Kesinlikle hayır. Biz onun söylediklerini yazacağız**[169]. Yani söylediklerini koruyacağız. **Ve cezasını uzattıkça uzatacağız.** Bazı müfessirler buna şu anlamı vermiştir: "Azabı hergün arttıracağız". Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: Tadın artık! Bundan sonra size arttırarak vereceğimiz şey ancak azaptır[170]. Bazıları da **Ve cezasını uzattıkça uzatacağız** meâlindeki beyana, bitip tükenmeyecek bir azapla ona azap vereceğiz anlamını vermişlerdir[171]. *En doğrusunu Allah bilir.*

80. "Onun sözünü ettiği şeyler sonunda bize kalacak, kendisi de tek başına bize gelecek."

---

168 el-Müddessir, 74/11-16.

169 Zemahşerî "Biz onun söylediklerini yazacağız" beyanını tefsir ederken şöyle diyor: Burada şöyle bir soru hatıra gelebilir: yüce Allah onların söylediklerini ertelemeksizin anında yazdığı halde nasıl oluyor da burada gelecek zaman eki olan "sin" harfi ile "yazacağız" ifadesini kullanıyor? Çünkü bir âyette "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!" beyanında bulunuyor (Kâf, 50/18)" Ben bu soruya şöyle cevap veriyorum: Söz konusu cümle iki şekilde açıklanabilir: Birincisi: Onun sözünü yazdığımızı kendisine açık edecek ve bildireceğiz. Bu durumda ifade "İzâ mentesebnâ lem telidnî leîmeh" (إذا ما انتسبنا لم تلدني لئيمة) Yani "Biz nesebimizi söylediğimiz zaman (bu sözden) benim alçak bir kadının oğlu olmadığım ortaya çıkar" cümlesine benzer (Bu cümlede de "izâ" kişinin doğumuna göre daha sonraki bir zamanı ifade eder. "Beni doğurmadı" cümlesi ise geçmiş zamandır). İkincisi: Birini tehdid eden kişi, cânîye "Senden intikam alacağım" diyor. Bu cümledeki gelecek zaman, o kişinin ne kadar bir zaman geçerse geçsin ve süre ne kadar uzarsa uzasın mutlaka intikam alacağını ifade eder. Bu durumda "intikam alacağım" cümlesi, burada "tehdid" mânasına olmuş olur (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 38).

170 en-Nebe', 78/30.

171 Âyetin son kısmının mânası için bu sûrenin 74. âyetinin son kısmına bakılabilir.

Bazıları **Onun sözünü ettiği şeyler sonunda bize kalacak** meâlindeki beyanı, mutlaka bana verilecektir dediği mal ve evlat, sonunda bize kalacaktır[172] diye açıklamışlardır. Bir başka ifadeyle; bir kimsenin kendisinin olduğunu söylediği mal ve başka varlıklar, ona değil Allah'a aittir. Bazı müfessirler "nerisuhû" (نرثه) fiiline "Ona verilenler cennette müminlere verilecektir, onları kendisinden alıp başkasına vereceğiz anlamını vermişlerdir. "Varis olma" fiilinin Allah Teâlâ'nın dostları kastedilerek yüce Allah'a izafe edilmesi mümkündür. Buna göre âyet, bütün bunlar (cennette) O'nun dostlarına kalacaktır anlamına gelir.

Kendisi de tek başına bize gelecek. Bu beyan kendisi de âhirette yanında hiçbir şey ve ailesinden hiçbir kimse olmaksızın "tek başına bize gelecek" mânasındadır, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "And olsun ki teker teker bize geleceksiniz"[173]. Bu ifade, "mutlaka bana mal ve evlat verilecektir" cümlesinin "mutlaka bana" dünyada "mal ve evlat verilecektir" şeklinde açıklanmasına uygun olarak o, yanında hiçbir şey, aile fertlerinden hiçbir kimse ve çocuğun olmadığı bir vakitte dünyada tek başına bize gelecektir mânasında olması da ihtimal dâhilindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İbn Kuteybe "Onun sözünü ettiği şeyler sonunda bize kalacak" 163
meâlindeki beyanı şöyle açıklamıştır: **Mutlaka bana verilecektir**[174] dediği mal ve evlat sonunda bize kalacaktır, **kendisi de tek başına bize gelecek** cümlesini de kendisi de beraberinde hiçbir şey olmaksızın tek başına bize gelecektir diye açıklamıştır[175].

Öte yandan tevil alimleri, o kişinin Allah katından aldığı "ahd"in (genel olarak) ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir: Bazıları bunun dünyada "lâ ilâhe illallâh" (لا إله إلا الله) kelime-i tayyibesi olduğunu söylerken, başka bazıları, önden salih amel göndermektir demişlerdir. Bazıları söz konusu ahdin namaz olduğunu söylemişlerdir ki bu söz Mukātil'e aittir[176]. Bir rivayete göre İbn Mesûd şöyle demiştir: Rahmân'ın katından söz alınız. Çün-

---

172 Arapça'da "veristu fulânen mâlen, erisuhû virsen ve versen" (وَرِثْتُ فلانًا مالًا أرِثُه ورثا وورثا) şeklinde çekimi olan bu fiil, kişinin miras bırakanı öldüğü zaman, filanca kişiye mirasçı oldum anlamını ifade eder (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ve-ra-se" md.).

173 "Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız" (el-En'âm, 6/94).

174 Meryem, 19/77.

175 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 275).

176 Mukayese için bk. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 638. Ancak Mukātil "ahd" kelimesini "namaz" şeklinde değil de "tevhid" olarak açıklamış âyeti "Yoksa Rahmân'ın katında tevhidi olduğu sözünü mü aldı" şeklinde tefsir etmiştir.

kü Allah Teâlâ kıyâmet günü "Kimin benden aldığı bir söz varsa ayağa kalksın" diyecektir. İbn Mesûd'a "bu nasıl olacak?" diye sorulunca şöyle demiştir: "Allahım! Gökleri ve yeri yaratan, gizliyi ve aşikâr olanı bilen Allahım! Ben bu dünya hayatında sana söz veriyorum. Çünkü sen beni kendi nefsime bırakırsan kötülüğe yaklaştırmış ve iyilikten uzaklaştırmış olursun[177]. Ben ancak senin rahmetine güveniyorum. Bana katından kıyâmet günü vereceğin bir söz ver. Sen vâdinden dönmezsin"[178]. İbn Mesûd bu haberi Hz. Peygamber'e isnat etmiştir. Haber sahih olduğu takdirde birinci ihtimal (yani haberin mevkuf olması) sanki daha doğru görünmektedir.

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾ كَلَّا سَيَكْفُرُونَ
بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾

81. "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler."

82. "Hayır, hayır! O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar."

Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Bu beyanda geçen "el-izz" (الْعِزُّ) kelimesi güç mânasında olursa, müşriklerin bu putlara tapan liderleri ve önderleri hakkında söylenmiş olur. Çünkü onlar yaptıkları putlara taparak güç kazanmayı, zelil olmamayı ve dünyada elde ettikleri riyasetin devam etmesini hedefliyorlardı. Şimdi eğer iman ederlerse bu riyasetin ve övündükleri o fakirlere yedirme özelliklerinin ellerinden gideceğini zannettiler[179]. Yukarıdaki âyetin metninde geçen "el-izz" (الْعِزُّ) kelimesinin galibiyet ve taraftar mânasına gelme ihtimali de vardır. Şayet kelime bu anlamda olursa onların önderleri ile dünyada ve âhirette kendilerine tâbi olanlar kastedilmiş olur. Âhirette elde edecekleri güç ise "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[180] ve "Bunlar Allah katında bizim
164 aracılarımız"[181] gibi sözlerinden anlaşıldığı üzere [§](putların) âhirette [ken-

[177] Rivayetin tahkiki için bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 409.

[178] Bu, İbn Mesûd'dan isnadı sahih nakledilen bir haberdir. Haberi Buhârî ve Müslim nakletmemişlerdir (bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 409).

[179] Nitekim buna bir âyette şöyle işaret edilir: "Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız" diyorlar" (el-Kasas, 28/57).

[180] ez-Zümer, 39/3.

[181] Yûnus, 10/18.

dilerini Allah'a yaklaştırmaları, şefaat etmeleri] ve azaptan kurtulmalarıdır. Dünyaya gelince ilâh edindikleri ve taptıkları tanrılarının dünyada kendilerine yardım edeceklerini zannettiler. Çünkü onlar, "Tanrılarımızdan biri senin aklını almış demekten başka söyleyeceğimiz söz yok!"[182] dediler. Yüce Allah umdukları o güç ve kurtuluşa erme umutlarını reddettiği zaman halleri nice olur! Allah Teâlâ **hayır, hayır!** diyor. Çünkü onlar nefislerini bir tahta parçası karşısında boyun eğdirmiş ve bellerini bükmüşlerdir. Bu yaptıkları, zillet ve küçülmek olarak onlara yeter.

O putlar onların ibadetini tanımayacaklar. Hasan-ı Basrî bu beyanı şöyle açıklamıştır: Puta tapanlar, âhirette dünyada iken o putlara taptıklarını inkâr edecekler, taptıkları putlar da onların küfre girmediklerini ve kendilerine tapmadıklarını inkâr edecekler. "Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı"[183] meâlindeki beyanda olduğu üzere âhirette Allah'a ortak koştuklarını ve O'nu bırakıp da başkasına taptıklarını kabul etmeyecekler. Hasan-ı Basrî'den başka bir tevil âlimi de şöyle demiştir: "Kendilerine tapılanlar, tapanları tanımayacaklar ve onlardan uzak olduklarını belirteceklerdir"[184]. Bu yorum şu beyanlarda belirtilen husustur: "Yakıştırdıkları ortaklar onlara, 'Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir' diyecekler"[185]; "Siz gerçekten yalancısınız diyerek onlara gerekli cevabı verirler"[186].

Ve kendilerine hasım olacaklar. Bazı müfessirler âyetin metninde geçen "dıdden" (ضِدًّا) kelimesine "yardımcı"[187] anlamı vermişlerdir. Putların onlara yardımcı olması şöyle açıklanmıştır: Sözü edilen putlar müşriklerle birlikte cehennem ateşine atılacaklar ve onlarla birlikte yanacaklardır. Böylece onların azabı putlar yüzünden daha da artacaktır. Netice olarak putlar onların yakılmalarına yardımcı olacaklardır. "ed-Dıddu" (الضِّدُّ) kelimesine "el-belâu" (البلاء) mânası veren müfessirin[188] sözü buna göre açıklanır. Yani belirttiğimiz

---

182 Hûd, 11/54.
183 el-En'âm, 6/23.
184 Beğavî, *Meâlimü't-tenzil*, III, 637-638.
185 Yûnus, 10/28.
186 "Şirke sapanlar, Allah'a ortak koştukları şeyleri gördüklerinde, 'Ey Rabb'imiz! İşte bunlar, seni bırakıp da kendilerine taptığımız putlarımızdır' diye itirafta bulunurlar. Fakat o varlıklar, 'Siz gerçekten yalancısınız' diyerek onlara gerekli cevabı verirler" (en-Nahl, 16/86).
187 Nitekim bu açıklama İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir (bk. Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 337).
188 İbn Zeyd'den böyle rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 143).

165 gibi o putlar müşriklerin başına belâ olacaklardır. [§]Şu beyanda belirtilen de mâna odur: "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız"[189]. Taptıkları tanrılar yakıt olduklarına göre başlarına belâ ve yakılmalarına yardımcı olurlar. Bazı müfessirler de **Ve kendilerine hasım olacaklar** beyanını şöyle açıklamışlardır: Cehennemde bir kısmı diğerine arkadaş olacak[190], bazıları bazılarından uzaklaşacak, bazıları bazılarına hasım olacak ve bazıları da bazılarını yalanlayacaktır. Bütün bu durumlar onların aleyhine ve putlardan umduklarının aksine bir durumdur. Çünkü onlar dünyada putlara âhirette kendilerine aracı ve yardımcı olacaklar diye tapmışlardı. Oysa beklentilerinin tam aksine kendilerine düşman kesileceklerdir. İbn Abbâs da aynı beyanı "Ve kendilerine hasım", yani üzüntü[191] olacaklar diye açıklamıştır. Bütün bu açıklamaların hepsi aynıdır.

أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا ﴿٨٣﴾

83. "Görmedin mi? Biz, inkârcıların üzerine kendilerini isyana itip duran şeytanları saldık."

Görmedin mi? Biz, inkârcıların üzerine kendilerini isyana itip duran şeytanları saldık. Bazıları bu beyanı şöyle açıklamıştır: Biz inkârcıların üzerine kendilerini isyana itip duran şeytanları hükümran olması için saldık. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine veli edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir"[192]. Bazıları da "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır"[193] beyanında ifade edildiği üzere **şeytanları saldık** cümlesini, şeytanları musallat ettik diye tefsir etmişlerdir. Aslında bu iki açıklama aynıdır. Çünkü yüce Allah şeytanları üzerlerine saldığı zaman onlarla bağlantı kurarlar. Bunu yaptıkları zaman da başlarına musallat edilirler ve birbirlerine arkadaş kılınırlar. Hasan-ı Basrî, Ebû Bekir el-Esam ve başka müfessirler **Biz, inkârcıların üzerine şeytanları saldık** meâlindeki beyanı şöyle açıklamışlardır: Onları birbirleriyle baş başa bıraktık, belirtilen hususları yapmalarına en-

---

189 "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz (el-Enbiyâ, 21/98).

190 Katâde'den böyle nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 143).

191 Mukayese için bk. Ali b. Ebû Talha, *Tefsiru İbn Abbâs*, s. 337; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 143).

192 en-Nahl, 16/100.

193 ez-Zuhruf, 43/36.

gel olmadık. Fakat şeytanları salmanın tevili, onları birbiriyle baş başa bırakma, "el-kayz" (القَيْض) kelimesinin tevili de aynı şekilde olsaydı o zaman bunun kâfirlere tahsis edilmesinin herhangi bir anlamı olmazdı. Çünkü şeytanla baş başa bırakmanın bu kadarcığı, onlarla müslümanlar arasında da olur. Netice olarak şeytanların salınması ve benzeri fiillerin kâfirlere tahsis edilmesi âyetin tevilinin, şeytanla baş başa bırakma mânasında değil başka bir anlamda olduğunu gösterir. [§]Bu ve buna benzer "Allah da onların kalplerini mühürledi"[194] 166
ve "Kalplerinin üstüne örtüler çektik"[195] meâlindeki beyanların kâfirlere tahsis edilmesi, onlarda müminlerde bulunmayan, müminlerde de onlarda mevcut olmayan ve Allah'tan gelen bir özellik olduğunu gösterir. Bu özellik *-En doğrusunu Allah bilir-* şudur: Cenâb-ı Hak müminlerde bir irade ve kabul bulunduğunu tespit edince kendilerini buna muvaffak kılar ve onlara hidâyet eder. Kâfirlerde de bunun aksini ve zıddını tespit ettiği zaman onlara yardım etmez ve yollarını saptırır. Sözü edilen özelliğin kâfirlere tahsis edilmesi bu sebepten olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendilerini isyana itip duran. Bazıları bu beyanı, rahatsız edip duran[196] şeklinde tefsir ederken bazıları, davet edip duran[197] ve kışkırtıp duran[198] diye açıklamışlardır. Hasan-ı Basrî ise aynı cümleyi şöyle tefsir etmiştir: Tahrik edip duran[199]. Bazıları, "onları kötülüğe cüret ettirip duran" derken, bazıları da "emredip duran", başka bazıları, kötülüğe düşüren diye anlam vermişlerdir. Aslında verilen bu mânaların hepsi birbirinden farklı değildir.

Sözü edilen şeytanların inkârcılarm üzerlerine salınması ve kendilerine müminlerin kalplerine vesvese verme imkânı verilmesi, mecbur bırakma ve zorlama gücüne sahip olmaksızın onların kalplerini[200] kışkırtmaları, kendile-

---

194 et-Tevbe, 9/93; en-Nahl, 16/108; Muhammed, 47/16.

195 "Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik, kulaklarına da ağırlık verdik" (el-En'âm, 6/25; ayrıca bk. el-İsrâ, 17/46; el-Kehf, 18/57).

196 Katâde'den böyle nakledilmiştir. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 144.

197 Bu tefsir İbn Zeyd'den nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 145). Bu son tefsirde geçen "el-işlâ" (الإشلاء), davet etmek ve kışkırtmak mânasınadır (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "şe-le-ve" md.).

198 İbn Abbâs'ın "aklını çelip duran" şeklinde bir mâna verdiği nakledilmiştir (Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 338). Dahhâk'ın da aynı mânayı verdiği rivayet edilmiştir (Dahhâk, *Tefsîr*, II, 563).

199 "el-Ezzü" (الأزّ) ve "el-hezzü" (الهزّ) tahrik etmek mânasınadır. Buna göre âyetin mânası "Onları günaha tahrik ve teşvik edip duran" şeklinde olur (Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 639).

200 Metinde geçen "er-rû'u" (الرُّوع) kalp ve akıl demektir. "Ve vaka'a zâlike fî rû'î" (وَوَقَعَ ذلك فِي رُوعِي), yani bu benim aklıma, nefsime, canıma ve kalbime etki etti demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ra-ve-'a" md.).

rini göremediğimiz halde onlara bizi görecekleri bir konum verilmesi *-en doğrusunu Allah bilir-* şöyle açıklanabilir: Yanında ve yakınında kendisini gözetleyen ve kendisine zarar vermek için fırsat kollayan bir düşman olduğunu bilen kimse, bunu bilmeyen ve yanında ve yakınında düşman olmayan kimseye göre daha ihtiyatlı ve daha korkar olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler"[201]. Cenâb-ı Hakk'ın, âdemoğullarının az veya çok yaptıkları ve konuştukları şeyleri kaydetmeleri için üzerlerine hafaza ve kirâmen kâtibîn melekleri görevlen-
167 dirmesi de bu şekilde açıklanır. [S]yüce Allah onların yapıp ettiklerini teker teker yazmaya ve onlara sırasıyla birer birer hatırlatmaya kâdir olduğu halde adı geçen melekleri görevlendirmiştir. Bunun sebebi belirttiğimiz gibi şudur: Baş ucunda yaptıklarını gözetleyen ve az veya çok bunları yazan biri olduğunu bilen bir kimse nefsi üzerine gözetleyici biri olduğunu bilmeyen kimseye göre daha ihtiyatlı ve günah işlemekten daha çok korkar olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ اِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا ﴿٨٤﴾

84. "Öyle ise onlar hakkında acele etme; biz onların günlerini sayıyoruz."

Öyle ise onlar hakkında acele etme! Yani onların sana verdikleri eziyetlere aynısı ile karşılık verme ve onları cezalandırma! **Biz onların günlerini,** yani dünyada alıp verdikleri nefeslerini **sayıyoruz.** Aldıkları nefesler sayılıdır ve bunlar yakında tükenip ecelleri gelecektir. Sana verdikleri eziyetlere ve hoş olmayan, kötü davranışlarına karşılık verme.

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ اِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾

85. "Gün gelecek, takvâ sahiplerini seçkin konuklar olarak Rahmân'ın huzurunda toplayacağız."

Gün gelecek, takvâ sahiplerini seçkin konuklar olarak Rahmân'ın huzurunda toplayacağız. Yani gün gelecek iradelerine baskın gelmeyen her hususta Allah Teâlâ'nın emrine karşı gelmekten sakınanları seçkin konuklar olarak toplayacağız. Çünkü mümin bir günahı, ancak şehveti baskın geldiği veya Rabb'inin bağışlamasına olan umudu kendisine hâkim olduğu ya da günahı

---

[201] el-A'râf, 7/27.

işledikten sonra tövbe etmeye azmettiği için işler. Mümin Rabb'ine bu şekilde muhalif olur. Bu beyanın, "Rahmân'ın huzurunda" anlamına gelen kısmı "Rahmân'ın huzuruna" şeklinde de olabilir. Bu durumda anlamı şöyle olur: Rahmân'ın huzuruna, yani Rahmân'ın kendilerine vâdettiği sevaba. "el-Vefd" (الْوَفْدُ) dünyada herhangi bir görev için gönderilen onurlu ve mertebe sahibi kimseler demektir. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle demiş olmaktadır: Takvâ sahipleri, Rahmân'ın huzurunda onurlandırılmış, yüceltilmiş ve onun katında (belli bir) mertebe ve değer sahipleri olarak toplanacaklardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ اِلٰى جَهَنَّمَ وِرْدًا

86. "Günahkârları da suya götürülen sürü gibi cehenneme süreceğiz."

Günahkârları da suya götürülen sürü gibi cehenneme süreceğiz. Âyette geçen "vird" (الوِرْدُ) kelimesi ile aynı kökten türeyen "el-vârid" (الْوَارِدُ) su içmek isteyen demektir. "el-Vird" kelimesi bunun çoğuludur. Netice olarak tevil âlimlerinin ifadelerine göre[202] âyette sanki şöyle denilmiş olmaktadır: Günahkârları da susuz kalmış ve suya hasret kimseler olarak cehenneme süreceğiz. [§]Âyette yer alan "el-mücrim" (الْمُجْرِمُ) Ebû Bekir el-Esamm'a göre 168
günaha atılırcasına dalan kimse demektir. Kelimenin türediği mastar olan "el-icrâm" (الإجْرَامُ) sözcüğü esasen kazanmak demektir. Kelimedeki bu mânadan dolayı bazıları "lâ yecrimenneküm şeneânü kavmin" (لا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ)[203] âyetini, Bir kavme karşı duyduğunuz kin size (günah) kazandırmasın diye açıklamışlardır. Kelimenin asıl anlamı günah kazanmak demektir.

Günahkârları süreceğiz meâlindeki cümlede geçen "nesûku" (نَسُوقُ) fiili, günahkârların cehenneme istemeye istemeye sevkedileceklerini ifade etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ kâfirler için "sevk" (السَّوقُ) fiilini kullanırken, müminler için toplamak anlamına gelen "cem" (الجَمْعُ) ve bir araya getirmek demek olan "haşr" (الحَشْرُ), fiillerini kullanmaktadır.

لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا

---

202 Zikri geçen tevil, Ebû Hureyre, İbn Abbâs, Katâde ve Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 147).

203 "Bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın" (el-Mâide, 5/2); "Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur" (el-Mâide, 5/8).

87. "(O gün) ***Rahmân'ın katında söz ve izin alandan başkasının şefaat hakkı olmayacaktır.***"

(O gün) Rahmân'ın katında söz ve izin alandan başkasının şefaat hakkı olmayacaktır. Şefaat ancak azabı ve cezayı hak etmiş kimseler için söz konusu olacaktır. Ceza almayacak olanın ise günahı bağışlanmıştır. Çünkü böyle bir kimse için şefaatin mânası da yoktur, faydası da. Âyet Mûtezile mezhebinin görüşlerine karşı bir reddiyedir. Çünkü onlar büyük günah işleyenlerin bağışlanmayacaklarını buna karşılık küçük günah işleyenlerin affedileceklerini söylemektedirler. Âyette zikri geçen şefaat, ya büyük günah işleyenler için söz konusu olacaktır ve şefaat sebebiyle yüce Allah günahlarını affedecektir ki bu durumda Mûtezile mezhebinin görüşü geçerliliğini yitirir. Ya da küçük günah işleyenlere şefaat edilecektir bu durumda da onlara azap edecektir. Şefaat nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin her iki durum da onların görüşlerini geçersiz kılmaktadır. Çünkü günahları bağışlanmış olanlar için şefaatin bir anlamı yoktur. Mûtezile mensupları şunları söylüyor: Dünyada şefaat, bir insanın iyi taraflarını ve güzel fiillerini bir başkasının bilmesi ve nezdinde değeri ve mertebesi olması için zikretmektir. Fakat bu çeşit bir şefaat bunları ve o kişinin iyiliklerini bilmeyen kimse için mümkündür. Allah Teâlâ ise zatıyla âlimdir, herkesin durumunu bilir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak için böyle bir şefaat muhtemel değildir.

Daha önce belirttiğimiz gibi[204] âyetin metninde geçen "ahd" (عهد) kelimesi, bazılarına göre Allah'tan başka ilâh olmadığına şehadettir, bazılarına göre salih amel, bazılarına göre namazdır. Ahdin aslı, yüce Allah'ın kula vefa göstermesi için şart koşmasıdır ki kul Rabb'inin getirdiği bu şarta uysun. Ahd, kulun Allah Teâlâ'nın emrettiği ve yasakladığı şeylere uyması demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾

169 [§]*88.* "***'Rahmân çocuk edindi' dediler.***"

Rahmân çocuk edindi dediler. Bazıları bu beyanın Arap müşrikler hakkında indiğini, buna gerekçe olarak da onların meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söylediklerini[205] göstermişlerdir. Buna karşılık Ehl-i Kitap ise şöyle demiştir: "yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesih

---

[204] Kelimenin anlamları 78. âyetin tefsirinde geçmişti.

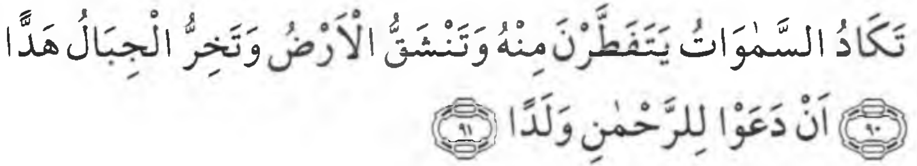
[205] Meselâ bk. es-Sâffât, 37/149-153; en-Necm, 53/21-22.

(Îsâ) Allah'ın oğludur'"[206]. Aslında yukarıdaki âyet, bunları söyleyen herkes hakkındadır.

89. "Hakikaten çok çirkin bir iddia ortaya attınız."

Hakikaten çok çirkin bir iddia ortaya attınız. Bu beyan, metinde bulunmayan gizli bir cümlenin var olduğu şeklinde açıklanabilir. Allah Teâlâ onların, "Allah çocuk edindi"[207] dediklerini haber verince âyetteki cümlenin başında gizli bir (Ey Muhammed! Onlara de ki) şeklinde bir cümle takdir edilir. Bu durumda âyette (Ey Muhammed! Onlara de ki) **Hakikaten çok çirkin bir iddia**, yani büyük bir münker ortaya attınız denilmiş olur. Veya şöyle de olabilir: Onlar "Allah çocuk edindi" deyince Resûl-i Ekrem onlara dönmüş ve **Hakikaten çok çirkin bir iddia,** büyük bir münker **ortaya attınız** demiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

90. "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!"

91. "Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar."

Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar.

Bir kısım müfessir şöyle demiştir: Böyle bir üslup, yapılan işin ağırlığının (vebalinin), sıkıntı ve şiddetin son noktasına vardığının temsilî olarak anlatımı için kullanılır. Meselâ bir kişi diğerine düştüğü sıkıntı ve şiddeti abartılı bir şekilde vurgulamak istediği zaman "dünyam karardı", "şu koskoca dünya başıma dar geldi" ve benzeri ifadeler kullanır. Buna göre âyet, onların Allah Teâlâ'nın çocuk edindiği şeklindeki sözlerinin vebalinin son derece ağır olduğunu abartılı bir üslupla vurgulamak için söylenmiştir. Daha sonra da Allah hakkında söyledikleri bu ağır sözün bir benzeri aklen idrak edilen şeyler hakkında ifade

---

206 et-Tevbe, 9/30.

207 el-Bakara, 2/116; Yûnus, 10/68; el-Kehf, 18/4.

edilmiştir. Söyledikleri sözün benzeri, en katı ve en sert olan göklerin çatlama-
170 sı, yerin ortasından yarılması ve dağların da yıkılıp çökmesidir. [§]Yaptıklarının sözü edilen olaylara benzetilmesi, Allah hakkında söyledikleri sözlerin ne kadar ağır olduğunu bilmeleri içindir. Bilinmesinin yolu gözle görülen ve algılanma imkânı olan somut nesnelerle istidlâl etmek olan gaybî meseleler (ancak) böyle anlaşılır.

Sözü edilen, yerin ortasından yarılması, dağların yıkılıp çökmesi ve göklerin çatlaması belirtilen hakikat mânasına göre anlaşılır. Her ne kadar bu müşahede edilmese ve duyularla algılanmasa da. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti"[208]. Bazıları şöyle demişlerdir: Söz konusu ifade, göklerde ve yeryüzünde bulunanlar hakkında belirtilmiştir. Onlar inkârcıların Allah hakkında söylediklerinin ne kadar ağır olduğunu vurgulamak ve buna tepki göstermek için âyette zikredildiği gibi olacaklardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "ed-Dıddu" (الضِّدُّ)[209] hasım demektir. "el-İddu" (الإِدُّ) şiddetli bir şekilde sürmek anlamına gelir. "Şey'en idden" (شَيْئًا إِدًّا) şiddetli demek olur. "el-Virdü" (الوِرْدُ) onları oraya götürür ve sokar anlamına gelir. Ebû Avsece "el-virdü" kelimesinin su payı mânasına geldiğini söylemiştir. "Hedden" (هَدًّا) yerle bir eden[210], yerle bir eden ses demektir.

وَمَا يَنْبَغِى لِلرَّحْمٰنِ اَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾ اِنْ كُلُّ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِلَّا اٰتِى الرَّحْمٰنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾

92. "Halbuki çocuk edinmek Rahmân'ın şanına yakışmaz."

93. "Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, Rahmân'a birer kul olarak gelecektir."

---

208 "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabb'i onunla konuştuğunda o, 'Rabbim! Bana görün; sana bakayım' dedi. Rabb'i, 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin' buyurdu. Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü" (el-A'râf, 7/143).

209 bk. Meryem, 19/82.

210 "Hedde, yehiddü, hedden, hedîden" (هَدَّ يَهِدُّ هَدًّا وهَدِيدًا). Bu kökten türeme "el-heddü" (الهَدُّ) bir duvarın veya bir köşenin yıkılması nedeniyle duyulan şiddetli ses demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "he-de-de" md.).

Halbuki çocuk edinmek Rahmân'ın şanına yakışmaz. Yani ona çocuk edinmek yaraşmaz. **Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, Rahmân'a birer kul olarak gelecektir.** Dünyada hiçbir kimse kölelerinden çocuk edinmez. O halde göklerin ve yerin mülkü elinde olan ve herkesin kul olduğu bir varlığa kullarından çocuk edinmek nasıl olur da yaraşır! **Halbuki çocuk edinmek Rahmân'ın şanına yakışmaz.** Yani çocuk edinmek için baş vurulan çocuk yapma nedenleri O'nda yoktur. Çünkü dünyada çocuk ancak üç sebeple yapılır. Bunu tefsirimizin birçok yerinde belirttik[211]. Allah Teâlâ bu sebeplere tenezzül etmeyecek kadar yüce olduğuna göre çocuk edinmesi gerekmez. [§]Bazıları **Rahmân'a birer kul olarak gelecektir** cümlesini Rahmân'a âhirette 171
birer kul olarak gelecektir diye tefsir etmişlerdir. Bir başka ifadeyle; onlar o gün Rahmân'a kul olduklarını birer birer kabul edeceklerdir.

لَقَدْ أَحْصٰيهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ اٰتِيهِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَرْدًا ﴿٩٥﴾

94. "O, bunların hepsini kuşatmış ve sayılarını tesbit etmiştir."

95. "Bunların hepsi de kıyâmet gününde Allah'ın huzuruna tek başına gelecektir."

O, bunların hepsini kuşatmış ve sayılarını tesbit etmiştir. Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Bunlardan birincisi, onların her birinin teker teker sayılıp bitirilmesi şeklindedir. Buradan çıkan sonuç; hiçbir şeyin Allah Teâlâ'ya gizli kalmayacağıdır. Ya da âyet, meâlindeki beyanla söyledikleri sözlerin ve yaptıkları fiillerin baş uçlarında görevli ve her şeylerini gözetleyen melekler vasıtası ile tespit edildiğinin bildirilmesi suretiyle tehdit mânasında da olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "O hiç bir söz söylemez ki yanında çok dikkatli biri gözetleyici olmasın"[212], "değerli yazıcılar"[213].

Bunların hepsi de kıyâmet gününde Allah'ın huzuruna dünyadan yanında kimse olmaksızın **tek başına gelecektir.**

---

211 Meselâ bk. Meryem, 19/35.

212 Kâf 51/18.

213 "Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var. Onlar yaptığınız her şeyi biliyorlar" (el-İnfitâr, 82/10-12).

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَٰنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾

96. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, Rahmân onlar için (gönüllerde) *bir sevgi yaratacaktır."*

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, Rahmân onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır. Bu beyanın üç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi: yüce Allah burada Mekkelilere hitap etmekte (ve şöyle demektedir:) İman ettiğiniz ve salih ameller işlediğiniz takdirde Allah Teâlâ aranızdaki karşılıklı nefreti ve düşmanlığı ortadan kaldıracak ve bunun yerine sevgi ve muhabbeti yerleştirecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz"[214]. Cenâb-ı Hak, bu beyanda, iman sayesinde, Rab'lerinin nimeti ve lütfu ile onların kalpleri birbirlerine ısınmış kardeşler haline geldiklerini haber vermektedir.

Âyetin ikinci mânasına göre "Rahmân onlar için" cennette "bir sevgi" yaratacaktır. "Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik; artık bir kardeşler topluluğu olarak sedirler üzerinde karşı karşıya oturacaklar"[215] meâlindeki beyanda ifade edildiği üzere kalplerindeki düşmanlık duygularını ve hileyi çekip alacaktır.

Üçüncü ihtimale göre bu beyanın anlamı şöyle olur: **Rahmân onlar için** peygamberlerin, iyi kimselerin ve dini yaşayan kimselerin kalplerinde **bir sevgi yaratacaktır.** Çünkü bu kimseler, insana dini, amelini içtenlikle Allah için yapıp yapmadığına ve O'na karşı ihlaslı olup olmadığına bakarlar yoksa dünyaya ve elinde bulunan mala mülke değil.

172 [§]Âyetin mânasının, eğer sahih ise haberlerde yer alan bir rivayet doğrultusunda olması da mümkündür. Ebû Hureyre'nin nakline göre Hz. Peygamber şöyle demiş: "Allah bir kulu sevdiği zaman 'Ben filancayı sevdim. Siz de seviniz' buyurur"[216]. Allah Teâlâ'nın kulu sevmemesi durumunda da aynı

214 Âl-i İmrân, 3/103.

215 el-Hicr, 15/47.

216 Ebû Hureyre'nin nakline göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Allah bir kulu sevdi mi Cebrâil'e 'Ben filancayı sevdim. Sen de sev' der. Hz. Peygamber şöyle devam etti: Cebrâil bu durumu seslenerek bildirir. Sonra yeryüzünde yaşayanlar arasına sevgi indirilir. Yüce

durum geçerlidir. Kâb [el-Ahbâr] der ki: Tevrat'ta şöyle bir ifadeye rastladım: Hiçbir kimse, Allah Teâlâ tarafından sevilmedikçe başkaları tarafından sevilemez. Cenâb-ı Hak bu sevgiyi göktekilere sonra da yeryüzündekilere indirir. Kâb nefret konusunda da aynı şeyleri söylemiş sonra şöyle demiştir: Tevrat'ta gördüğüm şeylerin aynısını Kur'ân'da da gördüm. Kâb daha sonra şu meâldeki âyeti okumuştur: **İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, Rahmân onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır.** Allah onları sever ve müminlerin kalplerinde de sevdirir. Eğer bu rivayet sahih ise bir kimse insanların kendisini sevmediklerini gördüğü zaman bunun kötü amellerinden kaynaklanması dolayısıyla kendisi için endişe etmesi gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا ﴿٩٧﴾

97. "Biz Kur'ân'ı senin dilinle kolay anlaşılır kıldık ki günahtan sakınanları onunla müjdeleyesin ve inatla direnenleri de onunla uyarasın!"

Biz Kur'ân'ı senin dilinle kolay anlaşılır kıldık. Bazıları bu beyanı şöyle açıklamışlardır: Hz. Peygamber, bu risâleti kendilerinden olan firavunlara ve kodamanlara tebliğ edebilsin diye (konuştuğu) diliyle kolay ve anlaşılır kıldık. Bu ekâbir takımı, kendilerine muhalif olanları ve kendilerini gerek sözle ve gerek fiille bulundukları hale uygun karşılamayanları katlediyor ve cezalandırıyorlardı. Allah Teâlâ söz konusu tebliği kolay kılmıştır ki onu bu gibi kimselere tebliğ etsin ve onlar kendisini öldürmeyi başaramadan buna kādir olabilsin. Çünkü Cenâb-ı Hak, peygamberini "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[217] meâlindeki beyan ile kendilerinden korumuştur. Bazıları da şöyle demiştir: Allah Teâlâ Kur'ân'ı diline kolay kılmıştır ki onu telaffuz etmeye ve söylemeye kādir olabilsin. Çünkü o, âlemlerin Rabb'inin kelâmıdır. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Bu, ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü Allah Teâlâ, onu kendi lisanı ve Arapların dili ile indirmiştir. Netice olarak Araplar'ın kendi dillerin-

Allah'ın "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, Rahmân onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır" şeklindeki beyanı ile kastedilen işte budur. Allah Teâlâ bir kulu da sevmeyince Cebrâil'e seslenir. Ve 'Ben filanca kişiyi sevmiyorum' der. Cebrâil de bu durumu gökte seslenerek açıklar. Sonra da yeryüzüne nefret indirilir" (Tirmizî, "Tefsîr", 19/96; Müslim, "el-Bir ve's-sıla", 157).

217 el-Mâide, 5/67.

de nâzil olan bir kitabı telaffuza kâdir olmamaları muhtemel değildir. Bazıları da şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı diline kolay kılmıştır. Çünkü başka kadim kutsal kitapların aksine Kur'ân'ı onlara ezberlenir ve ezberden okunur hale getirmiştir. Zira onlar o eski kutsal kitapları ezberleyemiyor ve ezberden okuyamıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

173 [§]**Günahtan sakınanları onunla müjdeleyesin ve inatla direnenleri de onunla uyarasın!** yüce Allah bir başka âyette "Sen ancak o zikre uyanı uyarabilirsin"[218] diye buyururken, bir diğerinde "haksızları uyarmak için ve iyi yolda olanlara müjde olarak"[219] demiştir. Cenâb-ı Hak bir keresinde uyarının tüm insanlar için olduğundan söz ederken, bir keresinde özellikle haksızlar için, bir başka keresinde de zikre uyanlar için söz konusu olduğunu belirtmiştir. Uyarı ve müjde için söylenmesi gereken esasen şudur: Müjde bir kişiye özel olarak verildiği takdirde bu sonuna kadar onundur. Yeter ki kişi, bulunduğu hal üzere devam devam etsin. Eğer devam etmezse o zaman da müjde uyarıya döner. Her hangi bir kimseye yapılan uyarı da aynen böyledir. Kişi bu hal üzere devam ederse uyarı onun için varlığını korur. Eğer tövbe eder ve yaptıklarından dönerse bu durumda onun için uyarı müjdeye dönüşür. Özel müjde de uyarı da aynen böyledir. Her birinde diğerinin gündeme gelmesi söz konusu olur. Mutlak müjde ise içinde uyarıya yer olmayan müjdedir. Mutlak uyarı da böyledir. İçinde müjdeye yer olmaz. Müjde ve uyarı bu kısımlara ayrılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ اَحَدٍ اَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴿٩٨﴾

98. "Biz, onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Sen, onların herhangi birinden (bir varlık emâresi) hissediyor veya cılız da olsa bir ses işitiyor musun?"

Biz, onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Sen, onların herhangi birinden (bir varlık emâresi) hissediyor veya cılız da olsa bir ses işitiyor musun? yüce Allah bu beyanla peygamberleri yalanlamalarından ötürü geçmiş

---

218 "Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin" (Yâsîn, 36/11).

219 "Bu ise önceki kitapları onaylayan, haksızları uyarmak için ve iyi yolda olanlara müjde olarak Arap diliyle gelmiş bir kitaptır" (el-Ahkâf, 46/12).

kavimleri helâk ettiğini hatırlatarak kendilerinden önce geçenlerin yalanladıkları gibi Muhammed'i yalanlamamaları için Mekke halkını korkutmaktadır. Allah Teâlâ peygamberine **cılız da olsa bir ses işitiyor musun?** diye soruyor. Âyetin metninde geçen "rikzen" (رِكْزاً) kelimesi ses anlamınadır. Bu kelimenin "zikir" anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Buna göre mâna, onların helâk olup gitmelerinin ardından ancak kötü bir şekilde anılacaklar demek olur. Allah Teâlâ Mekke halkını kendilerinden önce geçenlerin peygamberleri yalanladıkları gibi yalanlamamaları için uyarıyor. Eğer bunu yaparlarsa onlar gibi olacaklar ve onların başlarına gelen bunların da başlarına gelecektir.

[§]İbn Kuteybe şöyle demiştir: "el-Lüddü" (اللُّدُّ) "eled" (أَلَدُّ) kelimesinin çoğuludur. Mânası, hasım olan ve tartışan demektir. "er-Rikz" (الرِّكْزُ) anlaşılmayan ses anlamına gelir[220]. Ebû Avsece işe şöyle demiştir: "el-Eleddü" (الأَلَدُّ) husumeti şiddetli olan demektir. "Hel tühissu" (هَلْ تُحِسُّ) görür müsün anlamına gelir. "Rikzen" (رِكْزاً) zikir, yani anılma demektir. Bu kelime ses anlamına da gelir. Ebû Avsece "hedden" (هَدّاً) kelimesinin dağların yıkılıp yere çöktüğü zaman çıkardıkları ses mânasına geldiğini belirtmiştir. 174

Ebû Muâz "el-büşrâ" (البشرى) kelimesi hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Bu kökten türeyen "be-şe-ra" fiilinin üç türlü okunuşu vardır. Bunlardan birisi şeddesiz olarak "beşertühû" (بَشَرْتُه) "fe ene ebşüruhû" (فأنا أبشُرُهُ) şeklindedir. İkincisi şeddeli olarak "beşşertühû" (بَشَّرْتُه) "fe ene mübeşşiruhû" (فأنا مُبَشِّرُهُ), üçüncüsü ise "ebşertühû" (أَبْشَرْتُه) "fe ene mübşiruhû" (فأنا مُبْشِرُهُ) şeklindedir. "er-Racülü mebşûrun ve mübeşşerun ve mübşerun" (الرَّجُلُ مَبْشُورٌ ومُبَشَّرٌ ومُبْشَرٌ) denilir.

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Kavmen lüdden" (قَوماً لُدّاً) kelimeleri sağır bir topluluk demektir[221]. "Summe âzânü'l-kulûb", yani "kalplerin kulakları sağır" oldu denilir. Bazıları bu kelimeyi "füccâren" (فُجَّاراً), yani günahkârlar şeklinde tefsir etmiştir. Aynı kelimeye "ûcen ani'l-hak" (عُوجاً عن الحَقّ) hak yoldan sapanlar anlamı verenler de olmuştur. Kelimenin aslı daha önce belirtildiği gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

220 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 276.

221 bk. Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, II, 114.

[§]TÂHÂ SÛRESİ[1]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

طه ﴿١﴾ مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰى ﴿٢﴾ اِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشٰى ﴿٣﴾

1. "Tâ-hâ."

2. "Biz Kur'ân'ı sana mutsuz olasın diye indirmedik."

3. "Ancak Allah korkusu taşıyanlar için öğüt olsun diye indirdik."

Bazı müfessirler sûrenin başındaki "Tâ-hâ"nın (طه), Nabat lehçesine göre "ey adam" anlamına geldiğini söylemişlerdir[2]. Bazıları da kelimenin Süryanice'de bu anlama geldiğini ifade etmişlerdir. Bu kelimenin "ey filanca kişi" mânasına geldiğini söyleyenlerin yanında bunun Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri ve O'nun isimlerinden bazı harfler vb. olduğunu belirtenler de olmuştur. Hurûf-ı mukattaa hakkında görüşlerimizi birçok yerde açıklamış bulunmaktayız[3].

Biz Kur'ân'ı sana mutsuz olasın diye indirmedik. Bu beyanın herhangi bir sebep veya olay olmaksızın yeni bir başlangıç cümlesi olarak inmiş olması ihtimal dâhilinde değildir. Fakat bu beyanın indirilme sebebinin ne olduğu açıklanmamıştır. Nüzûl sebebi birden fazla olabilir. Birincisi, Resûl-i Ekrem büyük sıkıntılara katlanıyor, ağır yüklerin altına giriyor ve bu uğurda kendisini çok yoruyordu. İşte bunun üzerine **Biz Kur'ân'ı sana zahmet çekesin,** yani onunla kendini yorasın **diye indirmedik** meâlindeki beyan indi[4]. Tıpkı şu

---

1 Bu sûre tamamen Mekkî olup burada inmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

2 bk. Dahhâk, *Tefsîr*, II, 565-566.

3 Meselâ bk. el-Bakara, 2/1.

4 Mâtürîdî -merhum- bu âyeti *Kur'ân Yolu* meâlini hazırlayanlar gibi anlamıyor. O yüzden âyeti onun anladığı şekilde çevirdik. Biraz sonra gelecek olan 117. âyeti de aynı şekilde onun anladığı gibi yansıttık (Çeviren).

ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa sıkıntı çekersin!"[5], yani yorulursun. Görmez misin ki Allah şöyle buyuruyor: "Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok"[6].

İkincisi, Resûlullah (a.s.) nefsini şehvetlerden alıkoyup, canının arzu ettiği tüm lezzetlere engel olunca sözü edilen o kâfirler Muhammed mutsuz oldu dediler. Çünkü nefsine şehvet ve lezzetlerden hiçbir şey vermediğini görmüşlerdi.

Üçüncüsü, kâfirler bu sözü, Hz. Peygamber'in dönemin firavunları ve zorbalarını dinine ve kendine uymaya davet ettiğini görünce ve kendilerine muhalefet izhar edip karşılarına hoşlanmadıkları şeylerle çıkınca söylediler. Onların âdeti, kendilerine muhalif olanları öldürmek ve ortadan kaldırmaktı.
176 [§]Resûlullah (a.s.) bunları yaparak kendisini tehlikeye attı. İşte o zaman canını tehlikeye attığı için, o mutsuz oldu, dediler. Onların bu sözleri üzerine de Cenâb-ı Hak, **Biz Kur'ân'ı sana mutsuz olasın diye indirmedik**, aksine mutlu olasın diye indirdik demiş oldu. Çünkü "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[7] meâlindeki beyanla Resûl-i Ekrem'i insanlardan koruduğunu haber vermektedir.

Ya da âyetin inmesine sebep olan hâdise ve olay tefsir edilemez ve bu konuda bir şey söylenemez. Çünkü beyan edilmemiştir. Âyetin nüzûl sebebinin ne olduğunu öğrenmeye ihtiyacımız da yoktur. Asıl ihtiyacımız belirtilen anlamı, yani **Ancak Allah korkusu taşıyanlar için öğüt olsun diye indirdik** meâlindeki beyanının ne mânaya geldiğini öğrenmektir. Yani biz Kur'ân'ı sana mutsuz olasın diye değil, mutlu olasın diye ve -"Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmândan korkanı uyarabilirsin"[8] meâlindeki âyette beyan edildiği üzere- (Allah'tan) korkan öğüt alsın diye indirdik.

Ancak Allah korkusu taşıyanlar için öğüt olsun diye indirdik cümlesini kendisinden korkulan şeyden sakınan kimse için öğüt olsun diye indirdik şeklinde açıklamak da mümkündür. **Allah korkusu taşıyan** meâlindeki sözlerin bütün müminlere yönelik olması muhtemeldir. Çünkü her mümin, imanın esası olarak Allah'tan korkmak ve O'nun gazabından ve azabından sakınmak gerektiğine inanır.

---

5 Tâhâ, 20/117.
6 Tâhâ, 20/118.
7 el-Mâide, 5/67.
8 Yâsîn, 36/11.

تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْاَرْضَ وَالسَّمٰوَاتِ الْعُلٰى ﴿٤﴾

4. "O, yeri ve yüce gökleri yaratan Allah katından peydерpey gönderilmiştir."

O, yeri ve yüce gökleri yaratan Allah katından peyderpey gönderilmiştir. Bu beyan, söz konusu kâfirlerin söyledikleri sözlerin ardından inmişe benzemektedir. Kâfirler, Hz. Peygamber hakkında büyücü[9], iftiracı[10], şair[11], bunları ona bir insan öğretiyor[12] vb. şeyler söylüyorlardı. Allah Teâlâ onların bu sözlerine cevaben **O (Kur'ân), yeri ve yüce gökleri yaratan Allah katından peyderpey gönderilmiştir**, yoksa (bu kitabı tebliğ eden peygamber de) onların dediği gibi veya, iftiracı değildir, bunları ona bir insan öğretmiyor, bilakis **O, yeri ve yüce gökleri yaratan Allah katından peyderpey gönderilmiştir** demektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى ﴿٥﴾

[§]5. ***"Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir."*** 177

[Allah Teâlâ'nın Arşa İstivâsının Anlamı]

Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir. (Ebû Mansûr el-Mâtürîdî der ki:) Allah Teâlâ'nın bir mekân olan arşta zatıyla bulunduğunu veya her yerde mevcut olduğunu söylemek şu ihtimallerin dışında bir durum arzetmez. Ya arş Allah'ın zatını aşıp kuşatır ya O'na eşit olur ya da Allah onu aşıp kuşatır. Allah'ın arşa istivâsını birinci ihtimal açısından düşünecek olursak, Allah o mekân tarafından sınırlandırılmış ve kuşatılmış ve (dolayısıyla da) yarattığı varlıklardan eksik ve küçük kalmış olur. Çünkü (bu durumda) onlardan daha küçük bir konuma düşer. Allah Teâlâ'nm zatını mekânların çevrelediğini söylemek mümkün olursa zamanların da kuşattığını söylemek imkân dâhiline girer. Bu durumda Allah zatı itibariyle nihayetli ve yaratıklardan eksik olur. Cenâb-ı Hakk'm arşa istivâsını ikinci ihtimal açısından ele alırsak, bu ihtimalde yaratıklara (arşa) ilâvede bulunulduğu takdirde Allah onlardan küçük bir hacimde

---

9 Yûnus, 10/2; Sâd, 38/4; ez-Zâriyât, 52/52.

10 en-Nahl, 16/101.

11 el-Enbiyâ, 21/5; Yâsîn, 36/69; es-Sâffât, 38/36.

12 "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor dediklerini biliyoruz" (en-Nahl, 16/103; ayrıca bk. el-Furkân, 25/5, ed-Duhân, 44/14).

kalır. Bu durumda da birinci ihtimalde sözü edilen sakıncalar gündeme gelir. Yüce Allah'ın arşa istivâsı üçüncü ihtimale göre O'nun arşı aşıp kuşatması mânasında olursa bu da arzu edilmeyen ihtiyaca ve zatının kendisinden fazla (büyük) olmayacağı bir şey yaratmaktan aciz olduğuna işaret eden bir durumdur. Şu da var ki hükümdarlara nispet edilecek böyle bir fiil, yani oturacakları mekânlardan hiçbirinin kendilerinden büyük olmaması durumu yerilecek bir husustur. Hem de böylesinde bölünüp cüzlere ayrılma söz konusudur, çünkü zât-ı ilâhîyyenin bir kısmı parçalardan oluşan nesneye tekabül etmiş olacak, diğer kısmı da onu aşmış bulunacak. Oysa bunların hepsi yaratıklara ait nitelendirmeler olup Allah Teâlâ böylelerinden münezzehtir.

Öte yandan oturmak veya ayakta durmak amacıyla yüksek bir mekâna çıkmak (sahibine) herhangi bir şeref kazandırmadığı gibi azamet ve büyüklükle nitelenmesine de yardımcı olmaz. Bu, tıpkı çatılara ve dağlara çıkan adama benzer ki böylesi aynı mahiyette bulunan aşağıdaki hemcinsine herhangi bir üstünlüğe hak kazanmış olmaz. Netice olarak istivâ âyetinin, yani azamet ve yüceliğin söz konusu edildiği âyetin mânasını maddî yüksekliğe hamletmek isabetli değildir. Bilakis âyette Allah Teâlâ'nın azameti ve yüceliği belirtilmektedir. Yüce Allah, zatını azamet, hükümranlık ve kudretle nitelemiş, bunu şöyle açıklamıştır: "Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında ne varsa hepsi O'nundur"[13] Arşın yüceltilmesi de böyledir, cevher veya nurdan hangi şey olursa olsun insanların bilgisi buna ulaşmaz.

178 [§]İstivâ kelimesinin Allah Teâlâ'ya isnadı iki sebebe bağlıdır. Birincisi, arşı yüceltmek içindir. Zira Allah arşı, kâinatı yaratıp yönetilmesindeki hükümranlığının ve sözünü ettiği nesneleri yaratmasının ardından belirtmiştir. İkincisi, arşın yaratıkların en azametlisi ve en heybetlisi olması sebebiyle özellikle belirtilmesi amacına bağlıdır. Nitekim büyük işlerin büyük nesnelere nispet edildiği herkesin mâlumudur. Meselâ şöyle denir: "Temme li fülânin mülkü beledi kezâ (تَمَّ لِفُلانٍ مُلكُ بَلَدِ كذا), yani filan beldenin yönetimi tamamen filan zatın eline geçmiştir"; "vestevâ alâ mevdı'ı kezâ (واسْتَوَى على موضِع كَذا), yani filanca kişi, filan yeri hakimiyeti altına almıştır. Burada kastedilen husus gerçekte sadece o beldeye ve o yere olan hâkimiyeti değildir. Bilindiği üzere söz konusu önemli yerlerin yönetimine sahip olan kimse onların alt kademelerinde olanlara da sahip olmaya tabii olarak hak kazanmış olur. Allah Teâlâ'nın şu beyanı da aynı esasa dayanır: "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim"[14].

[13] Tâhâ, 20/6.
[14] el-Mâide, 5/3.

Ümmü'l-kurâ (Mekke) Hz. Peygamber'in eline geçmiş ve inkârcılar O'nun dinini ortadan kaldırmaktan ümit kesmiştir[15]. Yine Kur'an'da peygamberlerin firavunlara ve iskân merkezlerine gönderildiği tarzmdaki ifadeler de bunun gibidir. Şüphe yok ki peygamberlerin görevlendirilmesi sadece firavunlara ve belli merkezlere münhasır kalmaz, ancak bu gibi durumlarda işin en önemli noktası söz konusu edilir. İşte Allah'ın arşa istivası da bunun gibidir. Bu, Allah Teâlâ'nın şu beyanlarında belirtilen hususa benzer: "Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir"[16]; "Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde (başkalarını kendilerine tâbi olmasına binaen) oranın şımarmış yöneticilerine (iyiye yönlendirici) emirler veririz"[17].

İstivâ âyetinin Allah'ın mekânla nitelenemeyeceğini vurgulama amacına yönelik olması da ihtimal dâhilindedir. Çünkü arş, insanlar nezdinde mekânların en yücesi olup, akıllar onun ötesinde bir şey tasavvur edemez. Bu sebeple yüce Allah arşa atıf yapmak suretiyle bütün mekânlardan yüce ve ihtiyaçtan müstağni olduğunu bildirmiştir. Allah Teâlâ'nın "Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın"[18] meâlindeki kelâmı bu esasa bağlıdır. Âyette geçen "necvâ" (النَّجْوَى) mekâna nispet edilen türden olmayıp gizlice konuşma mânasına gelir. Cenâb-ı Hak, bu tür beyanlarında mekânlarda bulunmaktan müstağni olduğunu belirttikten başka herhangi bir şeyin kendisine gizli kalmasından da münezzeh bulunduğunu haber vermiştir. Allah mekân kavramını ilgilendiren beyanlarında kudretini dile getirmek için "İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz; biz" hükümranlık ve güç ile "ona şah damarından daha yakınız"[19] buyurmuş; ibadet edilebilecek yerler olan bütün mekânlarda ulûhiyetinin hükümran olduğunu ifade etmek için "Gökteki
ilâh da O'dur, yerdeki ilâh da O'dur"[20] buyurmuş; [§]her şeye mâlik oluşunu da 179
şöyle beyan etmiştir: "Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında

---

15 Yani kâfirler, müslümanların dinlerini yeryüzünden kazımaktan ümitsizliğe düştüler.

16 el-En'âm, 6/123.

17 "Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarmış yöneticilerine (iyiye yönlendirici) emirler veririz; onlar ise orada günah işlemeye devam ederler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz" (el-İsrâ, 17/16).

18 "Farkında değil misin, Allah göklerde olanı da yerde olanı bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onların yanındadır" (el-Mücâdile, 58/7).

19 Kâf, 50/16.

20 ez-Zuhruf, 43/84.

ne varsa hepsi O'nundur"[21], "Göklerin ve yerin mülkiyet ve hükümranlığı yalnız Allah'ındır"[22]; "O, kullarının üstünde tam bir tasarrufa sahiptir"[23], "O her şeyi hakkıyla bilmektedir"[24] ve "O her şeye kādirdir"[25] meâlindeki beyanlarıyla yücelik ve azametini ifade etmiştir. Allah diğerlerinde ayrı ayrı dile getirdiği hususları bu beyanlarda bir araya getirmiştir ki kendisinin isimlendirip nitelendirdiği her şeye yaratıklarından herhangi birinin aracılığı ile değil bizzat sahip olduğu anlaşılıp bilinsin. O'nun üstünlüğü şan ve şerefi de bunun gibidir. O'nun övgüsü benzerlerden pek yücedir, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur.

Bazıları Allah Teâlâ'nın ilgili âyetlerdeki "arş" ile "mülkü"[26] (tabiat, âlem) kastettiğini söylemişler buna gerekçe olarak da "arş" kelimesinin nesnelerin fevkinde ve yukarıda bulunanların ismi olduğunu, kelimenin bu anlamından dolayı çatılara ve ağaçların tepelerine "arş" denildiğini belirtmişlerdir.

İstivâ kavramına gelince bu üç şekilde açıklanmıştır. Birincisi, "istilâ, hâkimiyet altına alma" mânasındadır. Meselâ "istevâ fülânun alâ kûrati kezâ" (اسْتَوَى فلانٌ على كُورَةِ كذا), yani filanca kişi filan beldeye hâkim olmuştur denilir. Kelimenin ikinci mânası, yükselme ve yukarı çıkmadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Yanındakilerle birlikte sen de gemiye yerleştiğinde (gemiye bindiğinde)"[27], "üzerine yerleştiğinizde (yani gemilerin veya hayvanların) üzerine bindiğinizde"[28]. Bu beyanlarda geçen "istevâ" kelimeleri bu anlamdadır. "İstevâ" kelimesinin üçüncü anlamı, tamam olmak, kemale ermektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Mûsâ yetişip olgunlaşınca", yani (bedensel ve ruhsal) gelişimi tamam olup kemale erince "ona hikmet ve ilim verdik"[29]. "İstevâ" kelimesine kastetmek, irade etmek mânası verenler de olmuştur. Bazı edebiyatçılar "sümme's-tevâ ile's-semâi" (ثُمَّ اسْتَوَى إلى السَّمَاء)[30] âyetindeki "istevâ"

---

21 Tâhâ, 20/6.
22 el-Bakara, 2/107.
23 el-En'âm, 6/18.
24 el-Bakara, 2/29.
25 Meselâ bk. Hûd, 11/4.
26 "Mülk" kelimesinden kastedilen, varlık âlemi ve Allah Teâlâ dışında ne varsa tümüdür.
27 el-Mü'minûn, 23/28.
28 "Var etti ki, sırtlarına binesiniz, üzerine yerleştiğinizde Rabb'inizin nimetini hatırlayasınız ve şöyle diyesiniz: 'Bunu bize boyun eğdiren Allah noksanlardan münezzehtir, yoksa biz buna güç yetiremezdik!'" (ez-Zuhruf, 43/13).
29 el-Kasas, 28/14.
30 "Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler" (Fussılet, 41/11).

fiiline yarattı anlamı vermişlerdir. Burada insanların bir fiilini (teşebbüs) başka bir fiil (netice) takip edince irade ile olmasına bakılarak "kasıt ve irade" "yaratma" fiili ile ifade edilmiştir, her ne kadar dilbilim açısından "halk"a "kast" mânası verilemezse de. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[§]"İstevâ" fiili "hâkimiyeti altına alma" ve "arş" da mülk (tabiat, âlem) 180
anlamında olursa bundan Allah Teâlâ'nın bütün yaratıklarına hâkim olduğu mânası anlaşılır. [Arş'ın] bu teviline göre (meleklerce) taşınan arş bundan başka bir arş olur. Şu ilâhî beyanlar bu görüşü teyit eder: "O, büyük arşın sahibidir"[31], yani Allah, mülk âleminin büyük sahibidir. Bu beyanda söz konusu arşlardan başka bir arş olduğuna dair delil vardır. Bu arşın da, meleklerin taşıdığı ve çevresini kuşattıkları[32] arş olması muhtemeldir. Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.

"İstevâ" fiiline kemale erme ve yüce olma mânası verildiği takdirde: "De ki: Arzı iki devirde yaratanı inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz?"[33] meâlindeki beyanda Allah Teâlâ belirtilen nesneleri ayrı ayrı altı evrede yarattığını haber vermiş olmaktadır. Cenâb-ı Hak bunları bir başka âyette ise şöyle açıklamıştır: "Şüphesiz ki Rabb'iniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden Allah'tır"[34]. Bu âyette Allah topluca bir açıklama yaptı ve bunun da yerle göklerin yaratılmasının mükellef kılınan insan ve cin türünü yaratmak anlamına geldiğine işaret etti. Bunlarla hükümranlığın ve mülkün tamamı ortaya çıkıp yükseldi. Çünkü yer ve göklerin yaratılmasıyla amaçlanan insan ve cin türleridir. Evet mülkün tam mânasıyla gerçekleşip yücelmesi bununla olmuştur, yani mülk ait olduğu mükelleflere ulaştığı zaman gerçek-

---

31 et-Tevbe, 9/129.

32 Her halde müellif merhum Mâtürîdî "الذين يحملون العرش ومن حوله يسبحون بحمد ربهم ويؤمنون به" beyanı ile "Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler" (el-Mü'min, 40/7) ifadesine ve bir de "وترى الملائكة حافين من حول العرش يسبحون بحمد ربهم" "Meleklerin de Rab'lerine hamd ile yüceliğini dile getirerek arşın çevresini kuşattıklarını görürsün" (ez-Zümer, 39/75) meâlindeki beyana işaret ediyor olsa gerektir.

33 "De ki: 'Arzı iki devirde yaratanı inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz? O yaratıcı ve âlemlerin Rabb'i olan Allah'tır.' Arz üzerinde sarsılmaz dağlar oturttu, orayı bereketli hale getirdi; gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı (Bütün bunlar) dört devirde oldu. Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir" (Fussılet, 41/9-12).

34 "Şüphesiz ki Rabb'iniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden; geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır" (el-A'râf, 7/54).

leşmiştir. Denilmiştir ki bu durum sadece insanların yaratılmasına mahsustur, nitekim şu ilâhî beyanlar vb. bunu göstermektedir: "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O'dur"[35]; "göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdi"[36].

181 [S]İbn Abbâs insanların yedinci günde yaratıldığını söylemiştir. İnsanın yaratılmasıyla ilâhî mülk ve hükümranlık kemale ermiş ve doruk noktasına ulaşmıştır.[37] Çünkü Allah Teâlâ her şeyi insanlar için, insanları da kendisine kulluk etsinler diye yaratmıştır. "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"[38] beyanında ifade edildiği gibi cinlerin de insanlar gibi ibadet etmek için yaratıldığı belirtilmiştir. Fakat yaratılışın asıl amacı insanlardır. Çünkü sözünü ettiğim nesnelerin tümünün beşeriyetin emrine verilmesi, nihayetinde onların yararlarına yöneliktir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

İstivânın Allah'a izafe edilmesi konusunda bizce esas alınması gereken, Allah Teâlâ'nın "O'na benzer hiçbir şey yoktur"[39] meâlindeki ifadesidir. Cenâb-ı Hak yarattıklarına benzemesinin söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Biz (daha önce) yüce Allah'ın fiil ve sıfat açısından yaratıklarına benzemekten münezzeh olduğunu belirtmiştik. Netice olarak "Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir" meâlindeki beyanı Kur'ân'ın Allah hakkında verdiği bilgilere göre açıklamak ve vahyin ona nispet ettiği sıfatlarda yarattıklarına benzemekten münezzeh olduğunu söylemek gerekir. Allah Teâlâ hakkında, gerek zatı gerek fiilleri açısından benzerleri bulunmaktan yüce olduğunu benimsemek gerektiğine göre O'na nispet edilen kavramları yaratılmış varlıklardan anlaşılanlar gibi anlayıp yorumlamak isabetli değildir. Bütün güç ve kudret Allah'a aittir. Biz bunu Kur'ân'da birçok yerde belirttik[40].

---

35 "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O'dur ve O, her şeyi hakkıyla bilmektedir" (el-Bakara, 2/29).

36 "Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?" (Lokmân, 31/20).

37 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIV, 109.

38 ez-Zâriyât, 51/56.

39 eş-Şûrâ, 42/11.

40 Meselâ bk. el-A'râf, 7/54.

لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرٰى ﴿٦﴾

6. "Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında ne varsa hepsi O'nundur."

Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında ne varsa hepsi O'nundur. Bu beyanda daha önce de belirttiğimiz gibi yüce Allah'ın hükümranlık, kudret ve mülk sahibi olduğu vurgulanmaktadır.

وَاِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَاِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى ﴿٧﴾

7. "Sen sözü açığa vursan da (gizlesen de), *O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir."*

Sen sözü açığa vursan da (gizlesen de), O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir. Allah Teâlâ'nın (zatını) gizliyi de açığı da bildiğini vurgulaması, insanların bütün fiillerinde ve sözlerinde daima dikkatli, korku içinde ve uyanık olmaları içindir. Allah Teâlâ'nın gizliyi bildiğinin vurgulanması, isteklerini ve umutlarını yaratıklardan yaratana çevirmeleri, Allah'tan başka kimseden bir şey beklememeleri ve umut beslememeleri içindir. **Sen sözü açığa vursan da (gizlesen de), O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir.** Bu beyanda geçen "gizli" ve "gizlinin gizlisi"nin ne olduğu üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları "sır" (السِّرُّ) insanın bir başkasına gizlice söylediği şey, "ahfa" (أخفى), insanın kendi içinde gizli tuttuğu ve kimseye söylemediği şeydir demişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: Sır, insanın içinde kalbinde gizlediği ve içinden geçirdiği, sırdan daha gizlisi ise Allah Teâlâ'nın (ileride) olacağını bildiği ancak henüz gerçekleşmeyen ve insanın da (henüz) bilmediği şeydir[41]. [§]Bazıları da 182
şu yorumu yapmıştır: Sır insanın içinde gizlediği, sırdan daha gizlisi ise aklından geçen ancak henüz tamam olmamış düşünceler demektir. Daha buna benzer tarifler de vardır. Cümlenin aslı şöyledir: "Sen sözü açığa vursan da" gizlesen de "O gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir." *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى ﴿٨﴾

41 bk. Dahhâk, *Tefsîr*, II, 566.

8. "Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; en güzel isimler O'na aittir."

Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; en güzel isimler O'na aittir. Ebû Bekir el-Esam bu âyeti "Kim Allah'ı isimleriyle birlerse ona hüsnâ, yani cennet vardır" şeklinde açıklamıştır. Bunu daha önce belirtmiştik[42].

وَهَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ مُوسٰى ﴿٩﴾ اِذْ رَا نَارًا فَقَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُٓوا
اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَارًا لَعَلّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ اَوْ اَجِدُ عَلَى النَّارِ
هُدًى ﴿١٠﴾

9. "Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişti mi?"

10. "Hani o bir ateş görmüş ve ailesine şöyle demişti: Siz bekleyin, (şu uzakta) *bir ateş bulunduğunu farkettim; belki ondan size bir kor parçası getiririm veya ateşin başında bir kılavuz bulurum."*

[Hz. Mûsâ Kıssası]

Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişti mi? Hani o bir ateş görmüş. Âyetin metninde geçen ilk ifade görünüşü itibariyle bir soru ve istifhamdır. Ancak kastedilen mâna "îcâb"tır, yani Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişti demektir. Öte yandan bu "îcâb"ın ne anlama geldiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esam "sana erişti mi?" meâlindeki cümleyi şöyle açıklamışlardır: Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişmedi ama erişecek, sonra yüce Allah ona Mûsâ ile ilgili bilgiyi ve onun haberini bildirmiş ve haber vermiştir. Bazıları bu beyana şu anlamı vermiştir: Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişti mi? Bu konuda kitaplarında yer alan haberleri kendilerine bildiresin ve bu, senin risâlet ve nübüvvetine bir delil olsun diye O'nunla ilgili bilgiler sana erişti.

Ve ailesine şöyle demişti: Siz bekleyin, (şu uzakta) bir ateş bulunduğunu farkettim. Âyetin metninde geçen "ânestü" (آنَسْتُ) fiilinin gördüm mânasına geldiğini söyleyenler olduğu gibi, "bildim" anlamında olduğunu ifade edenler de vardır. **Belki ondan size bir kor parçası getiririm.** Bu âyet-i kerîmede Hz. Mûsâ'nın bu sözleri hangi halde ve ne zaman söylediği belirtilmemektedir. Fakat bir başka âyette bu husus şöyle açıklanmaktadır: Mûsâ bu süreyi doldurup ailesiyle birlikte yolda giderken Tûr tarafında bir ateş gördü[43]. Bu cümle bize

[42] Meselâ bk. Yûnus, 10/26.
[43] el-Kasas, 28/29.

Mûsâ'nın ateşi gördüğünde sefere çıktığını ve yolculuk halinde olduğunu göstermektedir. Hz. Mûsâ aynı âyette "belki oradan bize bir haber yahut ısınmanız için bir parça ateş getiririm"[44] meâlindeki beyan geçmektedir. Bu ifade bize söz konusu olayın havaların soğuk olduğu kış günü gerçekleştiğini belirtmektedir. Çünkü Hz. Mûsâ "ısınmanız için" meâlindeki ifadeyi kullanmaktadır.

[§]Ebû Avsece âyetin metninde yer alan "el-kabes" (القَبَس) kelimesinin ateş 183
anlamına geldiğini, "el-akbâs" (الأقْبَاس) sözcüğünün bunun çoğulu olduğunu söylemiştir. "kabese, yakbisu, kabsen" (قَبَسَ، يَقْبِسُ، قَبْساً) kullanımında "kabese" ateş getirdi demektir. "İkbisnî nâran" (اقْبِسْنِي ناراً) bana ateş ver anlamına gelir. "İktebestu" (اقْتَبَسْتُ) öğrendim anlamına da gelir. Aslında "iktibâsü'l-ilm", yani ilim alma mânası "iktibâsü'n-nâr", yani ateş alma anlamına gelir. Çünkü ilim bir ışıktır, ateş de bir ışıktır. Arapça'da "akbestuke" (أقْبَسْتُكَ) "sana öğrettim" demektir. "İktebestu" (اقْتَبَسْتُ) fiili ateş veya bilgi istedim demektir[45]. İbn Kuteybe "ânestü" fiilinin "gördüm" anlamına geldiğini söyleyerek şu açıklamayı yapmıştır. Bu fiil bir başka âyette bildim anlamına da gelir: "Eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz"[46] meâlindeki beyanda geçen "ânestüm" (آنَسْتُمْ) fiili, bilme anlamınadır[47].

Veya ateşin başında bir kılavuz bulurum. Bu beyandan Hz. Mûsâ'nın karşısına birçok yol çıktığı, gitmesi gereken yolu bilemediği ve **veya ateşin başında** bana yolu gösterecek ve işaret edecek **bir kılavuz bulurum** dediği şeklinde bir anlam çıkmaktadır. Ya da Mûsâ (a.s.) (gitmesi gereken) yolu şaşırıp döndükten sonra bu cümleyi söylemiş de olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا اَتٰيهَا نُودِيَ يَا مُوسٰى ﴿١١﴾ اِنّ۪ٓي اَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ اِنَّكَ
بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿١٢﴾

---

44 el-Kasas, 28/29.

45 "Kabestu minhu nâran, akbis kabsen, fe akbesenî" (قَبَسْتُ منه ناراً أقبِس قبساً، فأقبسني) kelimeleri kullanılır. "Akbesenî" "bana ondan bir parça verdi" demektir. İbnü'l-A'râbî der ki: Arapça'da "kabesenî nâran ve mâlen ve akbesenî ilmen" (قبسني ناراً ومالاً وأقبسني علماً) tabirleri kullanılır. "Akbesenî nâran ve mâlen" O, bana ateş ve mal verdi. "Akbesenî ilmen" ise o bana ilim verdi demek olur. Fiil bazan başında elif olmadan da kullanılır (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ka-be-se" md.).

46 "Evlilik çağma gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin" (en-Nisâ, 4/6).

47 İbn Kuteybe, *Tefsiru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 277.

11. "Onun yanına geldiğinde kendisine "ey Mûsâ!" diye seslenildi."

12. "İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin Rabb'inim; artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ'dasın."

Onun yanına geldiğinde kendisine vahiy nidasıyla **"ey Mûsâ!" diye seslenildi. İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin Rabb'inim; artık pabuçlarını çıkar.** Bazıları Allah Teâlâ'nın Mûsâ'ya (a.s.) pabuçlarını çıkarmasını emretmesi onların murdar bir hayvan derisinden yapılmış olmasındandı demiştir. Kimi de şöyle bir yorum yapmıştır: Cenâb-ı Hakk'ın ona pabuçlarını çıkarmasını emretmesi, ayaklarının vadinin bereketine temas etmesi ya da bereketini alması amacına mâtuftu. Başka bazıları da bunun emredilmesi, Allah Teâlâ karşısında tevazu içinde olması ve O'na boyun eğmesi içindi demişlerdir. Çünkü pabuç giymek övünülen fiillerdendir. Yüce Allah ona bunu emretti ki daha çok boyun eğsin ve daha çok mütevazi olsun. Bunun *en doğrusunu Allah bilir.* Yüce Allah'ın ona pabuçlarını çıkarmasını neden emrettiğini açıklama hakkımız yoktur. Zira Allah Teâlâ herhangi bir sebebe dayanmaksızın da ona bunu em-
184 redebilir. [§]Allah Teâlâ bunu şundan dolayı emretmiştir ya da herhalde başka bir sebepten dolayı ya da herhangi bir sebebe dayanmaksızın emretmiştir diyemeyiz. Bütün bunlar Allah Teâlâ'ya karşı şahitlik yapmak anlamına gelir.

Çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ'dasın. Âyet metninde geçen "el-mukaddes" (الْمُقَدَّس) temiz demektir. Yüce Allah'ın o vadiye "mukaddes", yani temiz demesi orada kendisinden başka hiçbir kimseye ibadet edilmemiş olmasından dolayı olabilir. Ya da o vadiye "mukaddes" demesi, -mescitler, harem-i şerif ve başka yerler gibi bazı mekânlara özel bir fazilet vermesi örneğinde olduğu gibi- orada yapılacak ibadetin veya başka bir fiilin fazileti dolayısıyla oraya has bir özellikten ötürü de olabilir.

Tuvâ kelimesi bazılarına göre "vatıe'l-arda" (وَطِئ الأرض) tabirinden türemiştir. Mânası, mübarek vadiye yalınayak bastı demektir[48]. Bazıları tuvâ kelimesine iki kez kutsal olmuştur anlamı vermiştir. Bu görüş Hasan-ı Basrî'ye aittir[49]. Başka bazıları Tuvâ kelimesinin "yutvâ mesîruhû" (يُطوَى مَسِيرُهُ) cümlesi yürüyüşü dürülüp büküldü deyiminden türediğini söylemişler ve buna benzer açıklamalar yapmışlardır. Fakat en isabetli olanı, işin içyüzünü bilmedikçe

---

48 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 460 (Mücâhid şöyle der: Arapça'da "وَطأ الأرض حافيا كما تدخل الكعبة حافيا من بركة الوادى" denir. Mânası; Kâbe'ye yalınayak girdiği gibi bereketinden dolayı o vadiye yalınayak girdi şeklindedir).

49 Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, II, 116. Bunu Mücâhid de söyler (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 169).

tefsir yapmamaktır (tevakkuf). Çünkü bunlar onların kitaplarmda bulunan haberlerdir ve Hz. Peygambere bildirilmesi, onlara karşı peygamber olduğuna delil olsun ve bunu kanıtlasın diyedir. Tefsir edilmesinde hataya düşme ve gerçeği değiştirme korkusu vardır. Onların kitaplarında yazan değiştiği takdirde bu haber onlara karşı Resûl-i Ekrem'in peygamberliğini destekleyen bir delil ve bunu gösteren bir kanıt olmaz. Bundan dolayı bu konuda görüş beyan etmemek daha evladır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحٰى ﴿١٣﴾

13. "Ben seni seçtim, şimdi vahyedilecek olana kulak ver."

Bu ilâhî beyan **ben** ya risâlet ve nübüvvet vererek ya da başka lütuflarda bulunarak **seni seçtim** anlamındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ben seni kendim için seçip yetiştirdim"[50]. Allah Teâlâ bir başka âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Gerçekten o ihlaslı biriydi"[51]. Cenâb-ı Hak ona bazı özellikler vererek zatı için ihlaslı kılmıştı. **Şimdi vahyedilecek olana kulak ver.** Bu beyan Mûsâ'ya yapılan seslenmenin vahiy seslenmesi olduğunu gösterir. Söz konusu seslenme de "Onun yanına geldiğinde kendisine 'ey Mûsâ!' diye seslenildi"[52] cümlesinde sözü geçen seslenmedir.

اِنَّن۪ٓي اَنَا اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاعْبُدْن۪ي وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْر۪ي ﴿١٤﴾

[§]***14. "Kuşkusuz ben, yalnız ben Allah'ım. Benden başka tanrı yoktur.*** 185
O halde bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namazı kıl."

Kuşkusuz ben, yalnız ben Allah'ım. Benden başka tanrı yoktur. O halde bana kulluk et. Âyetin mânası açıktır. Yüce Allah'ın resûllerine ilk emri böyle olmuştur.

Beni hatırında tutmak için namazı kıl. Bazıları bu beyanı, beni zikreden bir kul olman için namaz kıl diye açıklamışlar ve şöyle devam etmişlerdir: Kişinin Rabb'ini en çok belirttiği yer namazdır. Çünkü namaz başından sonuna kadar Allah'ı anmaktan ibarettir. Bundan dolayı namaza Rabb'e gizlice sesleniş denilmiştir. Ya da bu beyan, Ey Mûsâ! Beni hatırında tutmak için namaz kıl

---

50 Tâhâ, 20/41.

51 Meryem, 19/51.

52 Tâhâ, 20/11.

diye de açıklanabilir. Bazıları da onu şöyle açıklamıştır: Unutup da hatırladığın zaman namaz kıl. Sahih olup olmadığını bilmiyoruz ama Hz. Peygamber'in böyle söylediği ve delil olarak bu âyeti okuduğuna dair haberler nakledilmiştir[53]. Bu beyanın, beni anmayı istemek için namaz kıl mânasında olması da muhtemeldir. İbn Kuteybe ise bu beyana şu anlamı vermiştir: "Beni anmak için namaz kıl[54].

اِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ اَكَادُ اُخْف۪يهَا لِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعٰى ﴿١٥﴾

15. "Onun vaktini herkesten gizlemiş olsam da, her bir kişinin yapıp ettiğinin karşılığını görmesi için kıyâmet mutlaka gelecektir."

Onun vaktini herkesten gîzlemiş olsam da. Hasan-ı Basrî âyet metnindeki "ekâdü" (اَكَادُ) fiilinin sıla olduğunu belirttikten sonra şunları belirtmiştir: Sanki Allah Teâlâ "Kıyâmet gelecektir. Ben onun vaktini (herkesten) gizliyorum" demiştir. Übey b. Kâb'ın mushafında âyet şöyledir: "اِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ اَكَادُ اُخْفِيهَا مِن نَفْسِى" (inne's-sâ'ate âtiyetün ekâdü ihfîhâ min nefsî", yani onun vaktini kendi nefsimden gizlemiş olsam da kıyâmet mutlaka gelecektir[55]. Öte yandan "min nefsî" iki mânaya muhtemeldir. Birincisi: Yarattıklarımdan demektir. "Nefs" (النفس) kelimesi yüce Allah'ın zatına nispet edildi diye zatının anlaşılması gerekmez. Cenâb-ı Hak, zatını insanlardan gizlemiş olduğu için "rûhî" (روحى), yani benim ruhumu[56] ve "rûhunâ" (رُوحَنَا), yani bizim ruhumuzu[57] kelimelerinden zatının anlaşılması gerekmediği gibi bundan da gerekmez. Aksine yarattıkları anlaşılır. Buna göre "min nefsî" kelimesinden de zatı anlaşılmaz. İhtimallerden biri budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

186 [§]İkinci ihtimale göre "min nefsî" seçkin kullarımdan demektir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Melekler, nebîler ve resûller gibi katımda değer ve mertebeleri yüksek olmasına rağmen onu seçkin kullarımdan gizlerim. Çünkü dünya hükümdarlarının âdeti, sırlarını üst düzey maiyetlerinden

---

53 Enes'in nakline göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bir namazı unutan kimse hatırladığında onu kılsın. Onun bundan başka kefâreti yoktur. (Cenâb-ı hak) 'Beni hatırında tutmak için namaz kıl' (buyurmuştur)" (Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 36; Müslim, "Mesâcid", 309).

54 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 277.

55 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 146. İbn Abbâs da âyeti böyle okumuştur (*a.g.e.*, s. 201). İbn Mesûd mushafında "Uhfîhâ min nefsî fe keyfe u'linuhâ leküm", yani ben onu kendi nefsimden gizliyorum. Nasıl olur da size açıklarım? şeklindedir (bk. *a.g.e.*, s. 59).

56 el-Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

57 Meryem, 19/17; el-Enbiyâ, 21/91; et-Tahrîm, 66/12.

gizlememek, aksine onlara açmaktır. Allah Teâlâ ise, *en doğrusunu O bilir ya,* kıyâmetin haberini seçkin ve özel kullarından gizlediğine göre onların dışında bulunanlardan nasıl gizlemez! Netice olarak onları kendi nefsine nispet etmesi onların değerlerinin büyüklüğünden ve makamlarının üstünlüğündendir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[58]. Allah'a yardım etmek mümkün değildir. "Eğer Allah'ın dinine yardım ederseniz O da size yardım eder" ya da "Allah'ın dostlarına yardım ederseniz O da size yardım eder" veya "Allah'ı aldatmaya kalkışıyorlar"[59] meâlindeki beyanlar da böyledir. Allah aldatılamaz. Fakat onlar Allah'ın dostlarını vb. kimseleri aldatmaya kalkışıyorlar. **Onu kendi nefsimden gizliyorum** meâlindeki beyan da böyledir. "Nefsî" kelimesinden maksat, özel kullarımdan ve yarattıklarımın seçkin olanlarından demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.* Bütün bu açıklamalar "ekâdü" (أكاد) fiilinin ibareden düşürülmesi ve zâid olarak kabul edilmesi ihtimaline göredir.

"Ekâdü" fiilinin mânaya ilâve edilmesi durumunda da iki ihtimal ortaya çıkar. Birincisi: "Kâde" fiili istedi mânasına olur. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Onu gizlemek istiyorum. Böylesi Arap dilinde bilinen bir husustur. İkinci ihtimale göre fiil yaklaştı anlamında olur. Yaklaşma mânası da Arap dilinde kullanılır ve bu durum yaygındır. "Kâde" (كاد) fiili bir şeyin yaklaştığını vurgulama anlamındadır. "Kâdeti'ş-şemsü en tatlua" (كَادَت الشَّمس أن تطلُعَ), yani güneş doğmak üzereydi veya "Kâdeti'ş-şemsü en tağrube" (كَادَت الشَّمس أن تغرُبَ), yani güneş batmak üzereydi. Bu cümle güneşin doğmaya veya batmaya yaklaştığı anlamına gelir. "Kidtü en eskuta" (كِدتُ أن أسقُطَ), yani az kalsın düşecektim, düşmeme az kalmıştı demek olur. Yoksa senin düşmek istediğin anlamına gelmez. Kelimenin anlamı bu olduğuna göre Allah Teâlâ bu ifadeyi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* kıyâmetin dehşetinin büyüklüğünü beyan etmek için söylemiş olur. Yani Allah Teâlâ onu neredeyse kendisinden gizlemiştir başkasından nasıl gizlemez demek olur?

İbn Abbâs da bu açıklamamıza yakın şeyler söylemiş ve şu anlamı vermiştir: Onu neredeyse kendimden gizleyeceğim, o halde nasıl olur da size açıklarım[60], yani kıyâmetin vaktini benim dışımda kimseye asla açıklamam[61]. Öyle

---

58 "Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır" (Muhammed, 47/7).

59 "İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' derler. Akıllarınca Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar" (el-Bakara, 2/8-9).

60 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 201.

61 bk. Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 343. (لا أظهِرُ عليها أبدا غيري) cümlesi (لا أطلع عليها احدا غيري) "Onun hakkında benim dışımda kimseye bilgi vermem" şeklindedir.

anlaşılıyor ki İbn Abbâs Arap dili açısından "açıklama" (izhar) yerine "gizleme" (ihfâ) fiilinin kullanılmasını caiz görmektedir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Onlar azabı gördükleri vakit pişmanlıklarını içlerinde saklayacaklar"[62]. Âyette geçen gizlendiler anlamındaki "eserrû" (أَسَرُّوا) fiil, "ezharû" (أَظْهَرُوا), yani açığa vurdular mânasındadır. "Açığa vurma" kullanılacak yerde "gizleme" ve "sak-
187 lama" [§]anlamındaki fiil kullanıldığı için (bilginler) "ihfâ" gizleme kökünün her iki yerde kullanıldığını görmüşlerdir. Ebû Avsece âyette geçen "uhfîhâ" (اخفيها), yani gizleyeceğim anlamındaki fiile "uzhiruhâ" (أظهرُها) açığa çıkaracağım mânası vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Her bir kişinin yapıp ettiğinin karşılığını görmesi için kıyâmet mutlaka gelecektir. Yani kıyâmetin vaktini bu yüzden, her bir kişi yapıp ettiğinin karşılığını görsün diye gizliyorum. Çünkü kıyâmetin vakti, herkesin ayan beyan göreceği ve bileceği derecede açık olsaydı karşılık görmeye değil, cezayı savuşturmaya vesile olurdu. Çünkü fertler bir başkasının yapıp ettiklerinden dolayı başlarına gelen azabı görürlerse kendileri de o fiili işlemekten kaçınırlar. Kişi, bir başkasının çalışıp çabalamasından dolayı elde edeceği sevabı görürse onun aynısını yapmak ister. Bütün bunlar, ceza değil, cezayı savuşturma açısından olur. Allah Teâlâ kıyâmetin vaktini, gelecek cezayı savuşturma olsun diye değil, ceza ve imtihan için gizlediğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ فَتَرْدٰى ﴿١٦﴾

16. "Ona inanmayan ve kendi tutkularının peşinden gidenler sakın seni ona inanmaktan alıkoymasın, sonra sen de helâk olursun!"

Ona, yani kıyâmete **inanmayan ve kendi tutkularının peşinden gidenler sakın seni ona inanmaktan alıkoymasın, sonra sen de helâk olursun!** Bunlar, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* sana getirecekleri birtakım delillerle sakın seni ona inanmaktan alıkoymasınlar. İnsan bazan herhangi bir şeyi kendisine sunulan nedenler ve karşısına dikilen şüphelerle kabul etmekten kaçınabilir. Bu durum, söz konusu nedenleri ve şüpheleri açıklama ve beyan yardımıyla engelleyemediği takdirde gerçekleşir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu beyan şu anlama gelir: Kıyâmete inanmayan ve zikrettiğimiz nedenler ve şüphelerle **onu yalanlamakta kendi tutkularının peşinden gidenler sakın seni ona inanmaktan alıkoymasın!** Eğer seni inanmaktan çevirirse sen de helâk olursun.

---

62 Yûnus, 10/54; Sebe' 34/33.

Âyet-i kerîmede hitap her ne kadar Resûl-i Ekrem'e ise de -ona hitap edilen birçok âyeti tefsir ederken belirttiğimiz üzere- mümin olan herkesedir.

Ebû Avsece der ki: "Terdâ" (تَرْدَى) "helâk olursun demektir. Bu kökten türeme olan "erdâhu" (أَرْدَاهُ) helâk etti anlamına gelir. Bir kimse kuyuya düştüğünde veya bir duvardan yere çakıldığında "teraddâ er-racülü" (تَرَدَّى الرَّجُلُ) denilir. "Raddeytühû" (رَدَّيْتُهُ) "Ona elbise giydirdim" veya "irtedeytü" (ارْتَدَيْتُ) "elbise giydim" demektir. "Teraddeytü" (تَرَدَّيْتُ) de aynı anlama gelir.

وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسٰى ﴿١٧﴾ قَالَ هِيَ عَصَايَ اَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا
وَاَهُشُّ بِهَا عَلٰى غَنَمٖي وَلِيَ فٖيهَا مَاٰرِبُ اُخْرٰى ﴿١٨﴾

[§] *17. "Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ?"* 188

18. "Dedi ki: O benim asâmdır. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim, ona başkaca ihtiyaçlarım da var."

Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ? Hz. Mûsâ yüce Allah kendisine **Nedir o sağ elindeki ey Mûsâ?** diye sorarken neyi kastettiğini anlamamış, elindeki nesnenin adını mı, yoksa onunla ne iş yaptığını mı sorduğunu kavrayamamıştı. Çünkü cevaben **Dedi ki: 'O benim asâmdır. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim, ona başkaca ihtiyaçlarım da var.'** Öte yandan Hasan-ı Basrî şu açıklamayı yapmıştır: Allah Teâlâ Mûsâ'nın elindekinin asâ olduğunu biliyordu. Fakat onun bir yılan değil asâ olduğunu vurgulamak istemiş ve böylece elindeki asânın kendisine verilen bir mûcize olduğunun görülmesini ve böyle bilinmesini murad etmişti. Ya da Allah Teâlâ bu sözle onu uyarıp dikkatini çekmek istemiş ve onun eline aldığı zaman bir asâ olarak aldığının bilinmesini hedeflemişti. Buradan da söz konusu asâ yılana dönüştüğü zaman, Allah'ın kendisine verdiği mûcize sayesinde yılana dönüştüğünün, yoksa o gün bir yılan olmadığının bilinmesini istemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ona dayanırım. Yani yürürken ondan yardım alırım. **Onunla koyunlarıma yaprak silkelerim.** Yani yaprakları dökülsün de koyunlarım yesin diye onunla ağaçlara vururum. "Ehuşşü" (أَهُشُّ) fiiliyle aynı kökten "el-heşşü" (الهَشُّ) kelimesi cömert, onurlu anlamına gelir. "el-Beşşü" (البَشُّ) ise "el-beşâşe" (البَشَاشَة) kökündendir. Âyette yer alan "meârib" (المَآرِبُ) ihtiyaçlar anlamına ge-

lir. "el-İrbu" (الإرْبُ) kelimesi de ihtiyaç demektir. "el-Ârâb" (الآراب) çoğuldur[63]
Arapça'da "erabtü'ş-şey'e" (أرَبْتُ الشيء) cümlesi onu parçalara ayırdım demektir.

Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ? Dedi ki: O benim asâmdır. Bu cümle şunu ifade ediyor: Bir kimseye herhangi bir soru sorulursa, soruya muhatap olan kişi, soruyu soranın sorduğu sorunun cevabını bildiğini bilse bile yine de o soruya cevap vermelidir. Çünkü Mûsâ (a.s.) Rabb'inin elinde olan şeyin ne
189 olduğunu kendisinden daha iyi bildiğini biliyordu. [§]Cenâb-ı Hak, Mûsâ'ya elindekinin ne olduğunu sorduğu zaman Ey Rabb'im! Onun ne olduğunu sen benden daha iyi biliyorsun, demedi. Fakat sorduğu soruya cevaben ve emrini yüceltmek için **O benim asâmdır** dedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ?" ifadesi, bize asânın sağ elde tutulacağını göstermektedir.

قَالَ اَلْقِهَا يَا مُوسٰى ﴿١٩﴾ فَاَلْقٰيهَا فَاِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعٰى ﴿٢٠﴾ قَالَ
خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْاُولٰى ﴿٢١﴾

19. "Allah buyurdu: 'Onu yere at ey Mûsâ!'"

20. "Hemen attı. Bir de ne görsün, o akıp giden bir yılan oluvermiş!"

21. "Allah, 'Tut onu ve korkma, biz onu hemen eski haline döndüreceğiz buyurdu."

Allah buyurdu: 'Onu yere at ey Mûsâ!' Hemen attı. Bir de ne görsün o akıp giden bir yılan oluvermiş! Hz. Mûsâ'nın asâyı yılana çevirip kendi mûcizesi olarak göstermesi, muhtemelen firavun kavminin sihirin bu türünde maharetli ve bilgili olması, Mûsâ'nın da onlara mûcizeyi usta ve bilgili oldukları bir konuda göstermek istemesinden kaynaklanmış olabilir. Böylece gösterdiği mûcizenin onların güçleri ve kapasiteleri dışında olması sebebiyle beşeri değil, semavî ve rabbânî bir mûcize olduğunun bilinmesini amaçlamış olabilir. Çünkü Allah Teâlâ, mûcize yaptığı alâmetleri ve peygamberlerinin peygamberliklerini desteklemek için işaret kıldığı mûcizeleri, sırf beşerin gücü ve kapasitesi dışında kılmıştır ki bunların beşerî sihir ve kehanet değil semâvî ve rabbânî olduklarını bilsinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

63 Ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "e-ra-be" md.

Allah, 'Tut onu ve korkma, biz onu hemen eski asâ **haline döndüreceğiz' buyurdu.** Mûsâ (a.s.) elindeki asâsı yılana dönüşünce korkmuştu. Bu husus bir başka âyette meâlen şöyle anlatılır: "Mûsâ atıp da onu yılan gibi kımıldanır görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı"[64]. İşte tam o sırada yüce Allah **Tut onu ve korkma** diye ona hitap etmiş ve asâyı tekrar eski asâ haline çevireceğini bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَى ﴿٢٢﴾

[§]*22. "Şimdi de elini koynuna sok, bir hastalık yüzünden olmaksızın, bir başka mûcize olarak bembeyaz çıkacaktır."* 190

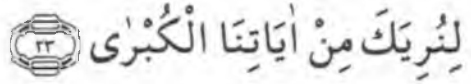
Şimdi de elini koynuna sok, bir hastalık yüzünden olmaksızın, bir başka mûcize olarak bembeyaz çıkacaktır. Allah Teâlâ bir başka âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Şimdi elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz olarak çıksın"[65] Bu ifade birinciyi tefsir etmektedir. Âyetin metninde geçen "min ğayri sûin" (مِنْ غَيْرِ سُوءٍ) ifadesini müfessirlerin geneli alaca hastalığı yüzünden olmaksızın diye tevil etmişlerdir[66]. Sanki onlar, insanın herhangi bir tarafında beyazlık iyice belirip vücudunun başka yerlerine benzememesinin tek sebebi sanki alaca hastalığı imiş gibi bir kanaat taşıyorlardı. Bundan dolayı yüce Allah **bir hastalık yüzünden,** alaca hastalığından **olmaksızın** ifadesini kullanmıştır. **Bir başka mûcize olarak**, yani asâ mûcizesi dışında bir başka mûcize olarak demektir. "Min ğayri sûin" cümlesinin sende herhangi bir âfet, kusur ve rahatsızlık verici durum söz konusu olmaksızın, anlamına gelmesi de mümkündür. Çünkü insan vücudunun bir kısmında meydana gelen değişiklik, ancak bedeni sakatlayan bir kusur ve âfetten kaynaklanır. İşte bundan dolayı yüce Allah, bu beyazlığın bedeninde olan bir hastalık, kusur ve kendisinde bulunan rahatsızlık verici bir şeyden dolayı olmadığını, fakat elinden göstermek istediği bir mûcize sebebiyle olduğunu Hz. Mûsâ'ya haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

64 "'Âsânı yere at!' Mûsâ atıp da onu yılan gibi kımıldanır görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı. (Allah buyurdu ki:) 'Ey Mûsâ! Korkma, benim huzurumda peygamberler korkmaz'" (en-Neml, 27/10).

65 en-Neml, 27/12.

66 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 467; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 184.

23. "Böylece sana büyük mûcizelerimizden bir kısmını göstermiş olalım."

Böylece sana büyük mûcizelerimizden bir kısmını göstermiş olalım. Bazıları elde gösterilen mûcizenin asâda gösterilenden daha büyük olduğunu, çünkü onların yaptıkları büyünün sadece asâlarda ve iplerde olduğunu, bunun dışında yapılmadığını söylemişlerdir. Hz. Mûsâ (a.s.) onlara bilmedikleri ve vâkıf olmadıkları bir mûcize gösterdi ki bunun büyü olmadığını, aksine kendilerine gösterdiği olayın Allah Teâlâ'nın yarattığı bir mûcize olduğunu anlasınlar. Asâ mûcizesinin yed-i beyzâ (beyaz el) mûcizesinden daha büyük olması da mümkündür. Çünkü onlar asâ üzerinde sihir yapmakta bilgi ve vukûfiyet sahibi kimselerdi. Hz. Mûsâ'nın asâsının onların gücü, bilgileri ve vukûfiyetleri çerçevesinin üstüne çıkması Hz. Mûsâ'nın getirdiğinin büyü değil yüce Allah'tan gelen bir mûcize olduğunu gösterir. Çünkü bir kimsenin herhangi bir şey hakkındaki bilgi ve vukûfiyetinin fazlalığı, ancak bu konuda o tür üzerinde bilgisi ve vukûfiyeti olanları geride bırakmasından anlaşılır. Bu da ancak, ilgili konuda hiçbir bilgisi olmayanları geçmesiyle ortaya çıkmaz. İşte
191 Hz. Mûsâ'nın (a.s.) asâsının durumu da aynen böyledir. [§]Bu beyanda sözü edilen "büyük mûcizeler" "Andolsun biz Mûsâ'ya açık seçik dokuz âyet verdik"[67] mâlindeki beyanda sözü edilen dokuz mûcizedir. Çünkü Hz. Mûsâ'nın dokuz mûcize dışında da mûcizeleri vardı, fakat bu dokuzu en büyük olanlarıydı. Ya da bu beyanda geçen "büyüklük" sıfatı, herhangi bir mûcizeye mahsus değildir, fakat bütün mûcizeleri büyük olarak nitelenebilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Oysa kendilerine gösterdiğimiz her mûcize bir diğerinden daha büyüktü"[68]. Burada geçen "büyüklük" onun bütün mûcizelerini büyüklük ve azametle niteleme anlamındadır. Şu ilâhî beyan da buna bir örnektir: "Hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz"[69]. Burada da kullanılan ifade, baba ve oğullardan her birinin diğerine göre daha faydalı olduğu belirtilmek için gelmiştir. Birinci de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[67] "Andolsun biz Mûsâ'ya açık seçik dokuz âyet verdik. Haydi İsrâiloğulları'na sor; Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona, 'Ey Mûsâ' demişti, 'Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!'" (el-İsrâ, 17/101).

[68] ez-Zuhruf, 43/48.

[69] "Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz" (en-Nisâ, 4/11).

اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿٢٤﴾

24. "Firavun'a git, çünkü o sınırı çok aştı."

Firavun'a git, çünkü o sınırı çok aştı. Âyetin metninde geçen "tuğyân" (الطغيان) kelimesi bir kimsenin belirlenen sınırı aşması anlamına gelir. Firavun için de böyle belirlenmiş bir sınır vardı. O her hususta sınırı aşmış ve nefsi için kendisinin Rab olduğunu iddia etmişti. Zira "Ben sizin en yüce Rabb'inizim!"[70] demişti.

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي ﴿٢٥﴾

25. "Mûsâ 'Rabbim!' dedi, kalbime genişlik ver."

Mûsâ 'Rabbim!' dedi, kalbime genişlik ver. Hz. Mûsâ Rabb'inden kalbine genişlik vermesini diledi. Allah Teâlâ Hz. Muhammed için de şöyle bir beyanda bulundu: Senin kalbini açıp genişletmedik mi? Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?[71]. Bu beyanda Hz. Muhammed'in kalbini açıp genişlettiğini açıkladı. Öte yandan peygamberlerin kalplerinin genişletilmesi, üzerlerine yüklenen nübüvvet ve risâlet yükünü taşıyabilmeleri için yapılmış-
tır diye açıklanabilir. [§]Böylece kalplerinin geniş olması, kendilerine verilen 192
görevi ifa edebilme ve yerine getirebilme gücü bulmaları amacına mâtuf olur. Ya da Hz. Mûsâ, peygamberler kavimlerini Allah'ın dinine davet ettikleri zaman davet ettikleri kimseler kendilerini yalanladıklarında Allah için kızdıkları ve buna üzüldükleri için kalbine genişlik verilmesini istemiş de olabilir. Çünkü öfkeleri ve hüzünleri risâlet görevini yerine getirmelerine engel olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Rabb'im! Doğrusu beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum"[72]. Bu âyette Allah Teâlâ, Mûsâ'nın (a.s.) kavmi kendisini yalancılıkla suçlaması durumunda göğsünün daralmasından ve dilinin dolaşmasından korktuğunu ve bu yüzden kalbine genişlik vermesini ve dilindeki düğümü çözmesini Rabb'inden diledi. **Rabbim kalbime genişlik ver** beyanını bazı müfessirlerin "kalbimi yumuşat" diye açıklamaları da muhtemel anlamlarından biridir. Çünkü peygamberler aynı olay karşısında birbirine zıt

---

70 en-Nâziât 79/24.

71 el-İnşirâh 94/1, 2, 3.

72 "Mûsâ, 'Rabbim! Doğrusu beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum; göğsüm daralıyor, dilim dolaşıyor; onun için bu elçilik görevini Hârun'a yükle. Ayrıca ben onlar nezdinde suçluyum; bu yüzden beni öldürmelerinden korkuyorum' dedi" (eş-Şuarâ, 26/12-14).

iki tavrı göstermekle imtihan olmuşlardır. Bu, kavimlerinin kendilerini yalancılıkla suçlamaları halinde Allah için gazap etmekle ve yalanlamaları neticesinde başlarına gelen azaptan dolayı da onlara acımakla ve merhamet etmekle gerçekleşir. Birbirine zıt olan bu iki tavrı göstermek peygamberlere mahsus bir haldir. Hz. Mûsâ'nın Rabb'inden kalbine genişlik vermesini dilemesi, bu iki tavrı gösterebilmesi, yani Allah için gazap etmeyi ve kavmine merhamet etmeyi başarabilme amacına yönelik de olabilir.

وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي ﴿٢٦﴾

26. "İşimi bana kolaylaştır."

İşimi bana kolaylaştır. Bu beyanda sözü edilen işinin, risâleti tebliğ etme görevi ve onu yerine getirmesi anlamına gelmesi ihtimal dâhilindedir. Ya da Hz. Mûsâ'nın Cenâb-ı Hakk'ın kendisine emrettiği ve yasakladığı bütün hususlarda ondan kolaylık dilemiş olması da mümkündür.

وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي ﴿٢٧﴾ يَفْقَهُوا قَوْلِي ﴿٢٨﴾

27. "Dilimden düğümü çöz"

28. "Ki sözümü iyi anlasınlar."

Dilimden düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar. Bu beyanın belirttiğimiz şu mânaya ihtimali vardır. Mûsâ (a.s.) çok öfkelenince dili tutulur ve konuşma güçlüğü çekerdi. Bu hal sonunda onu konuşmaktan alıkoyardı. O mel'un da bunun korkudan kaynaklandığını zannederdi. Ya da Hz. Mûsâ dilinden düğümün çözülmesini, dilinde konuşmasına engel olan bir rahatsızlık sebebiyle de dilemiş olabilir. Bu nedenle dilindeki o rahatsızlığın ve düğümlenmenin[73] çözülmesini dilemiş olabilir.

193 [§]Müfessirlerin açıklamalarına gelecek olursak onlar şöyle derler: Hz. Mûsâ Firavun'un sakalını tutup suratına bir şamar atar. Böylece onu cezalandırmak ister. Bunun üzerine Firavun'un karısı, "Mûsâ'nın böyle davranması aklının ermemesi yüzündendir" der ve içi kor dolu bir leğenle içinde zinet eşyaları bulunan bir leğen getirilir. Mûsâ tam içinde zînet eşyaları bulunan le-

73 Tefsirin Arapça aslında "er-rubbeviyye" (الرّبوية) kelimesi geçmektedir. Bu kelime yapma mastar olabilir. Mânası dilde ağır bir düğümlenme demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ra-be-be" md.).

ğeni almaya davranacakken Cebrâil elini, içine kor bulunan leğene kaydırır ve onu alıp ağzına atar. İşte Mûsâ'nın dilinden çözmesini dilediği düğümlenme budur[74]. Fakat anlatılan bu olay, yüce Allah'tan böyle olduğuna dair bir vahiy gelmedikçe bilinemez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي ﴿٢٩﴾ هَرُونَ أَخِي ﴿٣٠﴾

29. "Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver."

30. "Kardeşim Hârun'u."

Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver. Kardeşim Hârun'u. Hz. Mûsâ Rabb'inden üzerine yüklenen yükün bir kısmını üstlensin diye kardeşi Hârun'u kendisine yardımcı ve danışman olarak vermesini dilemiştir. Zira vezirin hükümdara yüklenen yükün bir kısmını onun adına üstlenen kişi olduğu söylenir.

اُشْدُدْ بِهِ أَزْرِي ﴿٣١﴾ وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي ﴿٣٢﴾

31. "Onunla gücümü pekiştir."

32. "Onu da görevime ortak et."

Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et. Bazıları âyetin metninde geçen "ezrî" (أزري) kelimesine kuvvetimi ve sırtımı anlamı vermişlerdir. Bazıları da bu beyana şu anlamı vermiştir: Onunla bana yapacağın yardımı pekiştir. Âyet Hafsa mushafında bu şekildedir. Bazıları bunu Mûsâ'nın ağzından çıkan bir haber olarak "eşdüd bihî ezrî" (أشدد به أزري), yani onunla gücümü pekiştiririm şeklinde okumuşlardır. Diğer âyeti de "ve eşrikhu fî emrî" (وأشركه في أمري), yani onu da görevime ortak ederim şeklinde okumuşlardır. Buna karşılık kırâat imamlarının geneline göre ilki dua, ikincisi dileme mânasındadır.

Ebû Avsece "üşdüd bihî ezrî" cümlesine Onunla sırtımı güçlendir diye bir mâna vermiştir. Arapça'da "âzertühû" (آزرته) kelimesi ona yardım ettim demektir. Aynı kökten gelen "tevâzerû" (توازروا) fiili de karşılıklı yardımlaştılar demektir. "İstevzertühû" (استوزرته) ondan yardım diledim demektir. "Vezir" (الوزير) kelimesi de bu kökten alınmadır. İbn Kuteybe ise şöyle der: "Ezrî" (أزري) sırtımı demektir. "Âzertü fulânen ale'l-emri" (آزرت فلانا على الأمر) cümlesi bir kimseyi bir hususta güçlendirdim demektir. "Vâzertühû" (وازرته) ona vezir oldum demektir.

---

74 bk. Taberî, *Câmi'u l-beyân*, XVI, 186.

"Vizâre" (الوزارة) kelimesi, yük anlamına gelen "vizr" (الوزر) kökünden türemedir. Sanki vezir sultanın üzerindeki yüklerin bir kısmını yüklenmekte ve onun üzerinden kaldırmaktadır[75].

194 [S]Mûsâ (a.s.) Rabb'inin kendisine verdiği risâlet görevinde ve onu ifa etmede kardeşini buna ortak etmek suretiyle yardımcı olmasını ve gücünü pekiştirmesini diledi. Yüce Allah da buna olumlu cevap vererek "Seni kardeşinle destekleyeceğiz"[76] diye buyurdu.

كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٤﴾

33. "Ta ki seni bol bol tesbih edelim."

34. "Ve seni çok analım."

Ta ki seni bol bol tesbih edelim. Ve seni çok analım. Seni bol bol tesbih edelim. Yani senin için cemaatle çok namaz kılalım. Çünkü cemaatle kılınan namazın sevabı tek başına kılınan namazdan kat kat fazladır. Ya da bu beyanın mânası, seni tesbih edip zikretmekte birbirimize yardım edelim şeklinde de olabilir.

إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾

35. "Kuşkusuz sen bizi görmektesin."

Kuşkusuz sen bizi görmektesin. Yani kuşkusuz sen bize yüklediğin yük ve verdiğin görevde zâfımızı ve aczimizi görmektesin ve bilmektesin. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى ﴿٣٦﴾

36. "Allah buyurdu: 'Ey Mûsâ! Dileğin kabul edildi'"

Allah buyurdu: Ey Mûsâ! Dileğin, yani isteğin **kabul edildi.** Hz. Mûsâ Rabb'inden birçok şey dilemişti. İstedikleri kendisine verildi. Âyetin metninde geçen "sü'leke" (سُؤْلَكَ) kelimesi "süâleke" (سُؤَالَكَ) ve "mes'eleteke" (مَسْئَلَتَكَ) kelimeleriyle anlamdaş olup üçünün de mânası aynıdır.

---

75 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 278.

76 "Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size öyle bir güç vereceğiz ki, bu sayede size erişemeyecekler, mûcizelerimizle siz ve size tâbi olanlar üstün geleceksiniz" (el-Kasas, 28/35).

وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً اُخْرٰى ﴿٣٧﴾ اِذْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّكَ مَا
يُوحٰى ﴿٣٨﴾ اَنِ اقْذِف۪يهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِف۪يهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ
الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ ل۪ي وَعَدُوٌّ لَهُ وَاَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً
مِنّ۪ي وَلِتُصْنَعَ عَلٰى عَيْن۪ي ﴿٣٩﴾

37. "Zaten sana bir kere daha lütufta bulunmuştuk."

38. "Hani annene şunu vahyetmiştik:"

39. "Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarsın ve benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri onu alsın. (Ey Mûsâ!) ***Senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım ki*** (sevilesin), ***nezâretim altında büyütülüp yetiştirilesin."***

Zaten sana bir kere daha lütufta bulunmuştuk. Hani annene şunu vahyetmiştik: Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarsın ve benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri onu alsın. [§]Bu 195
beyanda sözü edilen lütuf, Mûsâ (a.s.) soğuğa yakalanıp da yolunu şaşırdığı zaman yüce Allah'ın kendisini (bu sıkıntıdan) kurtarması olabilir. O esnada Mûsâ (a.s.) şöyle demişti: "Siz bekleyin; ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir parça ateş getiririm"[77]. **Bir kere daha** diye sözü edilen lütuf işte budur. Ya da bu beyanda sözü edilen lütuf, Mûsâ'nın (a.s.) o kıptîyi öldürdüğü zaman Allah Teâlâ'nın kendisini kurtarmasıdır. Mûsâ (a.s.) o esnada o kadar çok korkmuştu ki durum ümidini kaybetme derecesine kadar ulaşmıştı. İşte bahsedilen lütuf budur. Ya da söz konusu lütuf annesine **onu sandığa koyması** anlamına gelen vahyin (ilhamın) verilmesidir.

Bazıları ise bu beyanı **Zaten sana** peygamberlik vermekle **bir kere daha lütufta bulunmuştuk** diye açıklamıştır. Allah Teâlâ ifadenin devamında söz konusu lütfu beyan etmiş ve meâlen şöyle demiştir: **Hani annene şunu vahyetmiştik. Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarsın ve benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri onu alsın.** Müfessirler bu kanaate varmışlardır. Yoksa Allah Teâlâ Mûsâ'ya sayısız lütuflarda bulunmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[77] el-Kasas, 28/29.

Öte yandan yüce Allah'ın Mûsâ'nın annesine çocuğunu ırmağa bırakması yolunda ilham vermesi ve bunu yapmasının mümkün ve helâl olup olmadığı meselesinde, kalbinde böyle kanaat uyandırmasına dair şunları söyleyebiliriz. Çünkü şeytan tarafından da böyle bir ilham gelebilirdi. Zira şeytan "Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur" demişti[78]. Şeytan kendileriyle konuşurken onun şeytan mı yoksa bir başkası mı olduğunu bilmiyorlardı. Buna göre Mûsâ'nm annesine şeytanın ilham vermesi mümkündür. O halde Mûsâ'nın annesi böylesine ölümcül bir hareketi nasıl yaptı? Söz konusu ilhamın ve kalbine verilen duygunun içinde bir alâmet ve bir işaret bulunup annesi kalbine gelen ilhamın Allah'tan geldiğini ve O'nun dışında birisi tarafından verilmediğini anlamış olabilir. Ya da Allah Teâlâ kalbindeki perdeleri ve engelleri kaldırmış ve böylece gelen ilham onun açısından açık ve net hale gelmiş olabilir. Bir başka ihtimal de şudur: Mûsâ'nın annesi çocuğu nehire bırakmaya mecbur kalmış ve bu yüzden yaptığı eylem kendisi açısından mümkün hale gelmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

(Ey Mûsâ!) Senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım ki (sevilesin).
Müfessirlerin geneline ait kanaat şudur: Cenâb-ı Hak, (Mûsâ'ya dair) bu sevgi-
yi Firavun'un karısının kalbine atmıştı. Çünkü Firavun'un eşi Mûsâ için şöyle
demişti: "O senin ve benim göz aydınlığımız, muradımız olsun! Onu öldür-
196 meyin, belki bize faydası dokunur veya onu evlat ediniriz". [§]Fakat (bizce)
Allah Teâlâ Firavun'un karısının kalbine de Firavun'un kalbine de sevgi verdi
ki firavun onun (dünyaya geleceği haberi) yüzünden doğan her erkek çocu-
ğu öldürdükten sonra insanların en şefkatlisi ve onu en çok seveni olsun ve
Mûsâ'yı bulup alsın. Yüce Allah Mûsâ'ya olan rahmetinden ve lütfundan söz
etmektedir. Bu, sözü edilen lütuftur. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Za-
ten sana bir kere daha lütufta bulunmuştuk.**

Nezâretim altında büyütülüp yetiştirilesin. Yani senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım ki nezâretim altında büyütülüp yetiştirilesin. "es-Sun'u" (الصُّنْعُ) iyi ve güzel şeyler yapmak demektir. Buna göre bu beyan sana iyilik ve ihsan yapılsın anlamına gelir. Bazıları "alâ aynî" (عَلَى عَيْنِي) kelimesine, benim muhafazam altında beslenmen için anlamı vermişlerdir. Arapça'da "aynullâhi aleyke" (عَيْنُ اللهِ عَلَيْكَ) diye bir dua cümlesi vardır. Bu, Allah'ın koruması altmda

---

78 "O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve 'Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım' demişti. Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı ve 'Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah'tan korkuyorum, Allah'ın cezası çetindir' dedi" (el-Enfâl, 8/48).

olasın, demektir. Bu açıklama Hasan-ı Basrî ve Katâde'ye aittir. Bazıları da bu beyanı şöyle açıklamışlardır: "Litürabbâ alâ aynî" (لِتُرَبّٰى عَلٰى عَيْنِى), yani benim bilgim altında yetişesin. Birinci açıklama daha uygundur[79].

Ebû Avsece bu beyanla ilgili olarak şu açıklamaları yapmıştır: "Li tusna'a alâ aynî" (لِتُصْنَعَ عَلٰى عَيْنِى), benim bilgim altında demektir. Kendisine yaptığı açıklamada geçen "ayn" (الْعَيْن) kelimesinin ne mânaya geldiği sorulmuş, o da kelimenin burada "bilgi" anlamına geldiğini söylemiştir. Aynı kelime başka yerlerde mal, yırtık deri[80] demektir. "el-Ayn" kelimesi "âne ya'înu" (عَانَ يَعِينُ) fiilinin mastarıdır. İsm-i fâili "âinun" (عَائِنٌ) ve ism-i mef'ûlü "ma'yûnun" (مَعْيُونٌ)[81] şeklinde gelir ki "göz değen kişi" demektir. "el-Ayn" kelimesi hakikat anlamına da gelir. "Hâzâ bi aynihî" (هذا بِعَيْنِه) cümlesi bu, onun hakikatidir, demektir. Ebû Avsece şöyle demiştir: Aynı kökten türeyen "el-îne" (الْعِينَة)[82] "es-selef" (borç verme ve selem akdi yapma vs.) demektir[83]. Âyetin bir benzeri şu ilâhî beyanlardır: "Vasnai'l-fülke bi a'yüninâ" (وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا), yani "Bizim gözetimimiz altında öğrettiğimiz şekilde gemiyi yap"[84]; "Alâ men yükfüluhû" (عَلٰى مَنْ يَكْفُلُهُ) "Ona bakacak, ona kefil olacak biri".

اِذْ تَمْشٖٓى اُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى مَنْ يَكْفُلُهُ فَرَجَعْنَاكَ اِلٰٓى اُمِّكَ كَیْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ

---

79 Taberî şu açıklamayı yapar: Bir başkasını caiz görmediğim kırâat "li tusna'a" (لِتُصْنَعَ) kırâatidir. Çünkü kırâat imamlarının delilleri bu kırâat üzerine birleşmiştir. Durum bu olduğuna göre iki tevilden en uygun olanı Katâde'nin tevilidir. Katâde "ve elkaytu aleyke mehabbeten minnî" (وَاَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنّٖى) cümlesini, benim gözüm önünde beslenmen için senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım diye açıklamıştır. O, "alâ aynî" (على عينى) tabiriyle benim gözümün önünde, sevgim ve irademle anlamını kastetmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 189-190).

80 Bazıları aynı kökten türeme "et-teayyün fi'l-cild" deyiminin bulunduğunu, mânasının deri üzerinde göz gibi ince daireler oluşması mânasına geldiğini söylemişlerdir. Ancak bu güçlü bir rivayet değildir. "Sikâun ayyinun ve müteayyin" (سقاء عَيِّن ومتعيّن) büzülen ve içindeki suyu tutamayan su kırbası ve tulumu demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "a-ye-ne" md.).

81 Bu kelime Arapça dilbilgisi kurallarına göre "ma'înun" (مَعِينٌ) olmalıdır.

82 Îne satışı şöyle yapılır: Bir kimse birisine belli bir bedel karşılığı belli vade ile bir mal satar. Sonra o malı sattığı kişiden sattığı bedelden daha aşağısına peşin olarak satın alır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ce-bâ" md.).

83 Ticari bir akit olarak selef kelimesinin mânası ve kısımları için bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "se-le-fe" md.

84 Hûd, 11/37.

الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي اَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلٰى
قَدَرٍ يَا مُوسٰى ﴿٤٠﴾

197 [§]*40.* ***"Hani kız kardeşin onlara gidip de, 'Ona bakabilecek birini size göstereyim mi?' diyordu. Nihayet gözü gönlü şen olsun ve kederlenmesin diye seni annene kavuşturduk. Ve birisini öldürmüştün de seni tasadan kurtarmış, ardından da seni ciddi sınavlardan geçirmiştik. Bu sebeple yıllarca Medyen halkının arasında kaldın, sonra mukadder olduğu üzere buraya geldin, ey Mûsâ!"***

Hani kız kardeşin onlara gidip de, 'Ona bakabilecek birini size göstereyim mi?' diyordu. Ona bakabilecek, yani onu bağrına basabilecek **birini size göstereyim mi?** Arapça'da âyette geçen "ke-fe-le" (كَفَلَ) kökünden türeyen "kâfilü'l-yetîm" (كافل الْيَتِيم) tabiri vardır ki yetimi bağrına basan ve koruyan kişi, demektir. Tefsirîni yaptığımız âyetin mânası şu beyana benzer: "Hangisi Meryem'i bağrına basacak ve himayesine alacak?"[85]. Bu ifade Hz. Mûsâ'nın Firavun ailesi nezdinde insanların en sevimlisi ve en çok şefkat edileni olduğunu gösterir. Çünkü Hz. Mûsâ hakkında şu ifade kullanılmıştır: "Ona bakabilecek birini size göstereyim mi?" *En doğrusunu Allah bilir.*

Nihayet gözü gönlü şen olsun ve kederlenmesin diye seni annene kavuşturduk. Çünkü yüce Allah Mûsâ'nın annesine hitaben "Biz onu sana geri döndüreceğiz"[86] demiş, çocuğu annesine geri vereceğini vâdetmiş ve geri döndürmüştü.

Gönlü şen olsun ve kederlenmesin diye. Yani kapıldığı üzüntü gitsin diye. Çünkü Mûsâ'nın annesi onu nehre bıraktığı için üzgündü. Görmez misin ki Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Onun için kalbini pekiştirmemiş olsaydık neredeyse işi meydana çıkaracaktı"[87] Bu ifade, **kederlenmesin diye**

---

85 "Bunlar sana vahiy yoluyla bildirmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. İçlerinden hangisi Meryem'i himayesine alacak diye kura çekmek üzere kalemlerini atarlarken sen onların yanında değildin; onlar tartışırken de sen yanlarında değildin" (Âl-i İmrân, 3/44).

86 "Mûsâ'nın annesine, 'Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız' diye vahyettik" (el-Kasas, 28/7).

87 "Mûsâ'nın annesinin yüreği ise yalnızca çocuğuyla meşguldü. Eğer, inanıp güvenen biri olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık neredeyse işi meydana çıkaracaktı" (el-Kasas, 28/10).

meâlindeki cümlenin, kapıldığı üzüntünün gitmesi için mânasına geldiğini göstermektedir.

Ve birisini öldürmüştün de seni tasadan kurtarmıştık. Yüce Allah'ın kurtardığını haber verdiği "tasa"nın o kıptîyi öldürmesi nedeniyle kapıldığı korku olması ihtimali vardır. Çünkü Mûsâ (a.s.) "Beni öldürmelerinden korkuyorum"[88] demişti. Bir başka beyanda da "Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan ayrıldı"[89] diye buyurulmuştur. Ya da Allah Teâlâ onu çeşit çeşit kederden kurtarmıştı. Zira onun birtakım üzüntüleri vardı.

[§] Âyet-i kerîmede, kasta benzer (tamamen kasıtlı olmayan) öldürmede 198
-atılan yumruk öldürücü bile olsa- kısas cezasının uygulanmayacağına dair delildir. Çünkü rivayete göre Hz. Mûsâ'nın kırk kişinin gücüne eşit kuvveti vardı. Kıptîye o yumruğu atınca adamı öldürdü. Sonra da "Bu şeytan işidir" dedi[90]. Bu ifade bize Mûsâ'nın o adamı öldürmesinin helâl olmadığını göstermektedir[91]. Allah Teâlâ sonra şöyle buyurmuştur: "Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan ayrıldı. 'Rabb'im! Beni zâlimler topluluğundan kurtar' dedi"[92]. Yüce Allah onları "zâlimler" diye niteledi. Eğer (Mûsâ'ya) kısas uygulamak gerekli olsaydı[93] onlar için "zâlimler" ifadesini kullanmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ardından da seni ciddi sınavlardan geçirmiştik. Bazıları âyetin metninde geçen "fütûnen" (فُتُونًا) kelimesinin "fitne"nin (فِتْنَة) çoğulu olduğunu söylemişlerdir. Buna göre cümle "fetennâke fitenen" (فَتَنَّاكَ فِتَنًا), yani "seni çeşitli fitnelerle sınavlardan geçirdik" demek olur. Bazıları da bu kelimenin "fitne" kelimesinin mastarı olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre mâna **Seni ciddi sınavlardan geçirdik,** yani belâ üzerine belâ vererek sınavlardan geçirdik demek olur. Öte yandan söz konusu sınavdan geçirmenin, Allah Teâlâ'nın kendisini kurtardığını ifade ettiği belâlar, sıkıntılar ve kederler anlamına gelmesi muhtemel olduğu gibi nimet ve hayırlar mânasında olması ihtimali de vardır. Çünkü

---

88 "Mûsâ dedi ki: 'Rabbim! Ben onlardan birini öldürmüştüm, beni öldürmelerinden korkuyorum!'" (el-Kasas, 28/33).

89 el-Kasas, 28/21.

90 "Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: 'Bu şeytanın işidir'" (el-Kasas, 28/15).

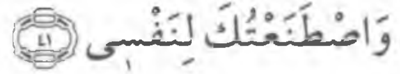
91 Yani ona ve inancına göre o adamı öldürmesi helâl değildi. Mûsâ adamı yanlışlıkla ya da kasıt benzeri bir öldürme ile öldürmüştü.

92 el-Kasas, 28/21.

93 Bütün nüshalarda ifade "O kıptîyi öldürmek helâl ve (Mûsâ'ya) kısas uygulamak gerekli olsaydı onlar için zâlimler ifadesini kullanmazdı" şeklindedir.

peygamberler her zaman belâ içinde olmazlar. Fakat bazan belâ ve sıkıntı içinde, bazan da nimet ve hayır içinde olabilirler. Ya da "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz"[94] meâlindeki beyanda haber verdiği üzere fitne her ikisinin de (belâ ve sıkıntı/nimet ve hayır) için de kullanılmış olabilir.

Bu sebeple yıllarca Medyen halkının arasında kaldın. Mûsâ'nın (a.s.) Medyen halkı içinde kalması *-en doğrusunu Allah bilir-* sözünü ettiği lütuflardan biridir. Çünkü Allah Teâlâ "Zaten sana bir kere daha lütufta bulunmuştuk"[95] buyurmaktadır. **Sonra mukadder olduğu üzere buraya geldin, ey Mûsâ!** Bazıları Mûsâ'nın gelişinin nübüvvet ve risâletle olduğunu söylemişlerdir. Bazıları "alâ kaderin" (على قدر) tabirini bir yapılan vâde göre ya da mukadder olan gelme vaktinde diye açıklamışlardır. Âyetin mânası nasıl anlaşılırsa anlaşılsın bu ilâhî beyan bize kulun gelmesi, gitmesi ve bütün hareketlerinin Allah Teâlâ'nın takdiri ve kaderine göre olduğunu, Cenâb-ı Hak olayları sebebe dayanmaksızın yaratmaya kâdir olduğu halde onları belli bir sebebe bağladığını ifade etmektedir.

41. "Ben seni kendim için seçip yetiştirdim."

Ben seni kendim için seçip yetiştirdim. Yani ben seni bana resûl ve peygamber olasın diye seçip tercih ettim. Allah Teâlâ burada "kendi nefsini" zikretmektedir, çünkü o, Allah'ın emriyle bu vazifeyi eda edecektir.

199 [§]"Istana'tüke" (اصطنعتك) Ben seni kendi nefsim için seçtim demektir. "Li nefsî" (لنفسى) kelimesinden nasıl ki Allah Teâlâ'nın zatı anlaşılmıyorsa "ve li tusna'a alâ aynî" (ولتصنع على عينى)[96] âyetindeki "ayn" kelimesinden yaratıklara ait göz gibi bir göz mânası nasıl anlaşılır?[97] Bu ve benzerleri ancak teşbihe inanan ve Rabb'ini bilmeyen kimselerin kuruntusunda canlanır. Aksi takdirde Rabb'ini gerçek anlamda tanısa onun vehminde yaratıkları O'na ve O'nu da yaratıklara benzetme tasavvur edilmez. "Allah onların söylediği şeylerden münezzehtir, çok çok yücedir"[98].

---

94 el-Enbiyâ, 21/35.

95 Tâhâ, 20/37.

96 Tâhâ, 20/42.

97 Yani "nefsî" kelimesinden yaratıkların nefsi gibi bir nefis anlaşılması nasıl mümkün değilse, aynı şekilde "aynî" kelimesinden de gerçek mânada "göz" anlaşılamaz.

98 el-İsrâ, 17/43.

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Sonra sen mukadder olduğu üzere gelmen gereken vakitte geldin", meâlindeki beyan "ıstana'tüke" (اصطنعتك), yani **seni kendime tahsis ettim** demektir. "Beni anmakta kusur ve acizlik göstermeyin" anlamına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْهَبْ اَنْتَ وَاَخُوكَ بِاٰيَاتٖي وَلَا تَنِيَا فٖي ذِكْرٖي ﴿٤٢﴾

42. "Sen ve kardeşin mûcizelerimle gidin; beni anmakta gevşeklik göstermeyin."

Sen ve kardeşin mûcizelerimle gidin. Mûcizelerden kasıt, sözünü ettiğimiz olaylardır. **Beni anmakta gevşeklik göstermeyin.** Yani benim dinime ve tevhidime çağırmada zâf göstermeyin[99]. Abdullah b. Mesûd mushafında aynı âyet "velâ tehinâ fî zikrî" (ولا تهنا في ذكري) şeklinde olup mânası "Firavun'a sınırı aştığını tebliğ konusunda benim buyruğumu iletmekte gevşeklik göstermeyin" şeklindedir[100]. Yüce Allah, Mûsâ ve kardeşi Hârun'a meajı Firavun'a iletme ve onu dinine davet konusunda kusur etmemeleri ve acizlik göstermemelerini emretmektedir. Çünkü meâlen şöyle buyurmaktadır: "İkiniz beraber Firavun'a gidin, çünkü o sınırı çok aştı. Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslupla söyleyin"[101].

اِذْهَبَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿٤٣﴾ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى ﴿٤٤﴾

43. "İkiniz beraber Firavun'a gidin, çünkü o sınırı çok aştı."

44. "Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslupla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer."

İkiniz beraber Firavun'a gidin, çünkü o sınırı çok aştı. Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslupla söyleyin. Çünkü yumuşak söz soğuk ve katı söze nazaran kalplere daha çok yerleşir, kabule ve olumlu cevap vermeye daha yakın olur. [§]Bu kural, özellikle de hükümdarlar ve önder kişiler açı- 200
sından böyledir. Zira onların tabiatları buna tahammül etmez ve onlar açısın-

99 bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 462.
100 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 60.
101 Gelecek olan 43 ve 44. âyetler.

dan faydalı da olmaz. Tam aksine bu gibi kimselerin kendilerinden daha aşağı olanlara çoğu saldırıları, muhalefetle ve sevmedikleri bir tavırla karşılaştıkları zaman olur. İşte bu yüzden Allah Teâlâ iki peygamberi Mûsâ ve Hârun'a Firavun'a sözlerini yumuşak bir üslupla söylemelerini ve yumuşak davranmalarını emretti ki kalbine daha fazla etki etsin, yerleşsin ve faydalı olsun. Bundan dolayı Allah Teâlâ **ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer** buyurdu. Hasan-ı Basrî der ki: Cenâb-ı Hak tarafından kullanılan bütün "lealle" (لَعَلَّ) edatları, vücûb (gereklilik) ifade eder[102]. Çünkü (gerçekten) Firavun aklını başına almış ve içine bir korku düşmüştü. "Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız"[103], "Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş!"[104] meâlindeki beyanlar bunu göstermektedir. Fakat o andaki imanı kendisine fayda vermedi. Çünkü imanı, zorda kalmasının ve bunu defetmek amacının bir sonucu olarak gerçekleşen bir imandı. Bazıları bu beyanda "Sizin bilginize göre **belki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer**" anlamını vermişlerdir. "Lealle" (لعل) kelimesi bu anlamda olursa şek ve kuşkuya muhtemeldir. Ama birinci anlamda olursa kesinlik ifade eder ve şüphe muhtemel olmaz.

Öte yandan yumuşaklık anlamına gelen "el-leyyin" (اللّيّن) kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İbn Abbâs bu söz Cenâb-ı Hakk'ın sözüdür demiştir. "Arınmayı ve seni Rabb'inin yoluna iletmemi ister misin? Böylece O'na saygılı davranırsın"[105] ve O'nu birlersin. İbn Abbâs "yumuşak söz"den maksat budur demiştir[106]. Hasan-ı Basrî ise "kavlen leyyinen" tabirine "hak söz" anlamı vermiştir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Firavun'a hak olan sözü söyleyin. Senin bir başlangıcın ve dönüşün vardır deyin. Bazıları ise "kavlen leyyinen" "lâ ilâhe illallah" sözüdür demişlerdir. Başka bazılarına göre ise bu deyimden maksat ona kinâyeli konuşun demektir. Kelimenin aslı ilk başta açıkladığımız gibidir.

قَالَا رَبَّنَا اِنَّنَا نَخَافُ اَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا اَوْ اَنْ يَطْغٰى ﴿٤٥﴾

---

102 Bunun aynısı Ebû Bekir b. Ömer el-Verrâk'tan da nakledilmiştir (bk. Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 14).

103 el-A'râf, 7/134.

104 Yûnus, 10/90.

105 "De ki: 'Arınmayı ve seni Rabb'inin yoluna iletmemi ister misin? Böylece O'na saygılı davranırsın'" (en-Nâziât, 79/17-19).

106 Ben bu sözü İbn Abbâs'tan naklen bulamadım. Fakat İbn Mesûd'dan böyle bir açıklama nakledilmektedir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 200).

[§]45. ***"'Ey Rabb'imiz!' dediler, 'Doğrusu onun bize karşı ileri gitmesin-*** 201
den veya daha da azmasından endişe ediyoruz.'"

Müfessirler bu beyanı şöyle açıklamışlardır: **Doğrusu onun bize karşı ileri gitmesinden,** yani delilimizi dinlemeden bizi cezalandırmasından "veya" delilimizi dinledikten sonra da bizi katlederek **daha da azmasından endişe ediyoruz. İleri gitme** ve **daha da azma** fiillerinden birinin eylem, diğerinin sözle olması da mümkündür. Ama hangisi olursa olsun Allah Teâlâ Mûsâ ve Hârun'a cevaben "Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim", onun size söyleyeceği sözü "işitirim", size yapacağı hareketi "görürüm"[107] demişti. Bu da bize *-en doğrusunu Allah bilir-* **ileri gitme** ve **daha da azma** fiillerinden birinin sözle, diğerinin fiille olduğunu göstermektedir. Çünkü Firavun bir zamanlar "Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım!"[108] vb. sözler söylemişti.

İbn Kuteybe âyetle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: "En yefruta aleynâ" (أن يَفْرُطَ علَينَا) cümlesi acele etmesinden ve öne atılmasından endişe ediyoruz anlamına gelir. "el-Fart", (الفَرْط) ileri gitmek ve başkasını geçmektir[109]. Bu kelime bir hadis-i şerifte şöyle geçer: "Ene faratukum ale'l-havd" (أنا فَرَطُكُم علَى الحَوض) "İçinizde (kevser) havuzuna ilk gelen ben olacağım"[110]. Kelime "öne geçme" anlamındadır. Ebû Avsece de aynı şeyleri söylemiştir. "En yefruta aleynâ" acele etmesinden demektir. Arapça'da "ferata yefrutu fertan" (فَرَطَ يفرُطُ فرْطا) acele etti anlamına gelir. Ebû Avsece "velâ teniyâ fî zikrî" (ولا تَنِيَا فِى ذِكرِى)[111] âyetini, tebliğde gevşeklik ve acizlik göstermeyin diye açıklamıştır.

قَالَ لَا تَخَافَا إِنَّنِى مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى ﴿٤٦﴾

46. "Allah buyurdu: Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm."

Allah buyurdu: Korkmayın. Bu emir, "Onlardan yana üzülme"[112] emrinde olduğu gibi Mûsâ ve Hârun'un korkularını giderme ve onlara güven verme

---

107 Bundan sonra gelecek olan 46. âyet.

108 Mü'min, 40/26.

109 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 279.

110 Buhârî, "Rikâk", 53; İbn Mâce, "Zühd", 36.

111 Daha önce geçen 42. âyet.

112 "Sakın ola ki, onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikmeyesin! Onlardan yana üzülme, müminlere karşı da alçak gönüllü ol!" (el-Hicr, 15/88; ayrıca bk. en-Nahl, 16/127).

anlamında olabilir. Çünkü örnek âyette de üzüntüyü yasaklama anlamında
202 değildir. O zaman yukarıdaki âyette de böyledir. **Bilin ki** [§]size yardım etmede, sizi savunmada **ben sizinle beraberim;** onun dediğini **işitirim** ve yaptığını **görürüm.** Gerçekten de Allah Teâlâ'dan onlara yardım ve savunma gelmişti.

فَأْتِيَاهُ فَقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى ﴿٤٧﴾

47. "Ona gidip deyin ki: Biz senin Rabb'inin elçileriyiz. Artık İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler. Onlara eziyet etme. Sana Rabb'inden bir mûcize getirdik. Esenlik doğru yolu izleyenlerin olacaktır."

Ona gidip deyin ki: Biz senin Rabb'inin elçileriyiz. Bu ifade "beni anmakta gevşeklik göstermeyin"[113] cümlesine benzemektedir[114]. Yani risâleti tebliğde gevşeklik göstermeyin, fakat **Ona gidip deyin ki: Biz senin Rabb'inin elçileriyiz.** Mûsâ ile Hârun'un Firavun'a ilk gittikleri anda "artık İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler" demiş olmaları ihtimal dâhilinde değildir. Tam aksine önce Firavun'u Allah Teâlâ'yı birlemeye, ilâhlığını ve rablığını ikrara davet etmişlerdir. Firavun da daveti kabul etmeyince ona **Artık İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler. Onlara eziyet etme** demişlerdir. Bu cümlenin de iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birinci ihtimale göre Firavun, İsrâiloğulları'na İslâm'a girmeyi yasaklamış, onlar da İslâma girmelerini istemiş ve Firavun'a "İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler", yani onların İslâm'a girmelerine engel olma demiş olabilirler. İkinci ihtimale göre Firavun onları kendisine kul köle olmalarını istemiş ve yüce Allah da onları Firavun'un elinden kurtarmalarını emretmiş olabilir. Nitekim Firavun'un bu hareketi "İsrâiloğulları'nı kendine kul köle ettin"[115] meâlindeki beyanda belirtilmiştir. Dikkat edilirse görülecektir ki Mûsâ (a.s.) "Onlara eziyet etme!" ve **Sana Rabb'inden bir mûcize getirdik** demektedir. Bu olay bir başka âyette meâlen şöyle anlatılır: "Çok iyi biliyorsun ki bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi"[116].

---

113 Tâhâ, 20/42.

114 Yani bu âyet "Beni anmakta gevşeklik göstermeyin" beyanıyla tefsir edilmektedir.

115 "O nimet diye başıma kaktığın şeye gelince o da İsrâiloğulları'nı kendine kul köle etmenden ibarettir" (eş-Şuarâ, 26/22).

116 el-İsrâ, 17/102.

Esenlik doğru yolu izleyenlerin olacaktır. Bu beyan bize, kâfire selâm vermeye ilk başlayanın müslüman olmasının uygun olmadığını göstermektedir. Bu beyanda, müslümanlara verilecek selâm sözcüğü yerine "Allah ömrünü uzun etsin" vb. cümlelerin geçerli değil, yalnızca "selâm" olduğuna dair delil vardır.

إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَى مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى ﴿٤٨﴾

48. "Bize vahyolunmuştur ki azap, asıl, (peygamberleri) ***yalanlayıp yüz çevirenlerin başına gelecektir."***

Bize vahyolunmuştur ki azap, asıl, (peygamberleri) yalanlayıp yüz çevirenlerin başına gelecektir. Bu beyanlarda sanki şöyle denilmektedir: Esenlik doğru yolu izleyenlerin, azap da (peygamberleri) yalanlayıp yüz çevirenlerin başına gelecektir. Âyette yer alan "selâm" her türlü hayrın ve iyiliğin ismidir.

قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى ﴿٤٩﴾ قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ
خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى ﴿٥٠﴾

[§]***49. "Firavun, 'Sizin Rabb'iniz de kimmiş ey Mûsâ?' dedi."*** 203

50. "Mûsâ, 'Bizim Rabb'imiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık veren, sonra da işin yolunu yordamını gösterendir' diye cevap verdi."

Firavun, "Sizin Rabb'iniz de kimmiş ey Mûsâ?" dedi. Bir başka âyette Firavun'un şöyle dediği aktarılır: "Firavun, 'Âlemlerin Rabb'i de kimdir?' diye sordu. Mûsâ, 'Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir' diye cevap verdi"[117]; "Şayet aklınızı kullanırsanız anlarsınız ki O, doğunun, batının ve bu ikisi arasında bulunanların Rabb'idir"[118]. Firavun Mûsâ'ya (a.s.) Allah Teâlâ'nın mahiyetini sormuş o ise yaratma fiilindeki sanatının eserini anlatmış ve O'nun her şeyin ve sözü edilen varlıkların Rabb'i olduğu cevabını vermiştir. (Buna karşılık Firavun'a) Allah Teâlâ'nın mahiyeti ve bunun nasıl olduğu konusunda cevap vermemiştir. Çünkü Firavun ona **Sizin Rabb'iniz de kimmiş ey Mûsâ?** diye sormuştu. Bu sorunun mahiyete dair cevabı "Rabb'imiz falandır. Ve O şöyle

117 eş-Şuarâ, 26/23-24.
118 eş-Şuarâ, 26/28.

şöyledir" şeklinde olur. Âyet, Allah Teâlâ'nın mahiyet ve keyfiyet açısından bilenemeyeceğini de göstermektedir. Zira yüce Allah'ın mahiyeti de keyfiyeti de yoktur. Zira bunlar yaratılmışların vasfıdır. Cenâb-ı Hak ise yaratılmışlara dair bir sıfatla nitelenmekten münezzehtir.

Mûsâ, Bizim Rabb'imiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık verendir, dedi. Bu beyan birkaç şekilde açıklamaya muhtemeldir. Bizim Rabb'imiz her şeye şeklini ve biçimini verendir ya da her şeye özünü ve şeklini verendir veya her şeye hayatta kalmasını ve geçimini sağlayacak şeyi verendir gibi anlamlar ihtimal dâhilindedir. Ya da şöyle denir: Bizim Rabb'imiz her şey [yok olup gittikten sonra][119] eski halleri üzere diriltmeye kādir olduğu bilinsin diye onlara eski şeklini verendir.

Sonra da işin yolunu yordamını gösterendir diye cevap verdi. Bu cümle **Bizim Rabb'imiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık verendir** cümlesi üzerine atfedilmiştir. Birinci cümle **Bizim Rabb'imiz her şeye** şeklini ve biçimini **verendir** şeklinde tevil edilirse bu cümle, sonra da kurtuluş için **yol gösterendir** şeklinde olur. Eğer cümle, bizim Rabb'imiz her şeye özünü ve şeklini verendir, mânasında olursa ikinci cümleye sonra da ona neslini gösterendir
204 anlamı verilir. [§]Birinci cümle, **bizim Rabb'imiz her şeye** hayatta kalmasını ve geçimini sağlayacak şeyi **verendir** diye anlaşılırsa ikinci cümle, sonra da onlara hayatlarını ve geçimlerini sürdürecekleri şeyleri, kendilerine uygun olanları ve olmayanları gösterendir mânasında olur.

قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى ﴿٥١﴾ قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسَى ﴿٥٢﴾

51. "Firavun 'peki' dedi, 'Gelip geçen nesillerin durumu ne olacak?'"

52. "Mûsâ, 'Onlar hakkındaki bilgi Rabb'imin katındaki bir kitaptadır; Rabb'im ne yanılır ne unutur' dedi."

Firavun "peki" dedi, "Gelip geçen nesillerin durumu ne olacak?" Bazıları şöyle demiştir: Firavun'un Mûsâ'ya gelip geçen nesillerin durumunu sorması, inanan kişiden "Ey kavmim! Doğrusu vaktiyle (peygamberlerine karşı) gruplar oluşturmuş eski toplulukların yaşadıkları felâketlerin benzerinin sizin

---

119 Bu ilâve eserin şerhinden alınmıştır (bk. Semerkandî, *Şerhu't-te'vîlât*, vr. 486a).

de başınıza gelmesinden korkuyorum"[120] meâlinde bir söz duymuş olmasındandı. Mûsâ (a.s.) onlara dair hiçbir şey bilmiyordu. Bundan dolayı onlar hakkındaki bilgiyi yüce Allah'a havale etti. Sonra Cenâb-ı Hak ona Tevrat'ı indirdi ve orada bu neslin durumunu beyan etti. Bazıları da bununla ilgili olarak şöyle demiştir: Firavun'un Mûsâ'ya (a.s.) gelip geçen nesillerin durumunu sorması, ona öldükten sonra diriltileceğini haber verip kendisini korkutması sebebine dayanıyordu. İşte tam o esnada Firavun Mûsâ'ya şunu sordu: "Peki gelip geçen nesillerin durumu ne olacak? Helâk edildikleri andan bu zamana kadar diriltilmediler" diye sormuştur. Bu soru üzerine Mûsâ (a.s.) da ona sözü edilen cevabı vermiştir. Bazıları ise şunları söylemiştir: Firavun'un, "Peki gelip geçen nesillerin durumu ne olacak? Onlar cennette mi yoksa cehennemde mi olacaklar?" diye sormuş, **Mûsâ (a.s.)** da **Onlar hakkındaki bilgi Rabb'imin katındaki bir kitaptadır** cevabını vermişti. Bazıları ise Firavun, Mûsâ'ya (a.s.) gelip geçen nesillerin amellerini sormuş ve "Peki gelip geçen nesillerin durumu ne olacak?" diye sormuştur. Mûsâ (a.s.) da "Onlar", yani amelleri **hakkındaki bilgi Rabb'imin katındaki bir kitaptadır** demişti. Tıpkı şu beyanlarda olduğu gibi: Kaydedilmiş defterdir[121] ve "Her şahıs yanında bir sevkedici bir de şahitle gelir"[122].

Bazı müfessirler "Gelip geçen nesillerin durumu ne olacak" meâlindeki beyanda "bâlu" (بَالُ) kelimesini "hâlu" (حَالُ) kelimesiyle açıklayarak âyeti "Gelip geçen nesillerin hali ne olacak?" şeklinde anlamışlardır.

Bazıları âyetin metninde geçen "kitap" (كتاب) kelimesiyle amellerinin yazılı olduğu kitabın kastedildiğini, bazıları ise bunun levh-i mahfûz olduğunu belirtmişlerdir. **Rabb'im ne yanılır ne unutur dedi.** Kitap kelimesiyle levh-i mahfûzun kastedildiğini söyleyen müfessir yanılma ve unutmanın aynı şey olduğunu ve Allah Teâlâ'nın bu kitabı (ele almakta) yanılmayacağını ve unut-
mayacağını belirtmiştir. [§]"Lâ yadillu" (لا يَضِلُّ) kelimesi, "lâ yudillu" (لا يُضِلُّ) 205
şeklinde de okunmuştur. Buna göre âyetin mânası [Rabb'im] kalbine hidâyet üzere olacağı damgasını vurduğu kimseyi saptırmaz ve sözü edilen bu kitap

120 el-Mü'min, 40/30.

121 "Doğrusu şudur ki, günahkârların yazısı muhakkak siccîndedir. Siccîn nedir, bilir misin? O (ameller), kaydedilmiş bir defterdir" (el-Mutaffifîn 83/7-9).

122 "Derken sûra üfürülür; işte bu, ceza uyarısı yapılmış olan gündür. Her şahıs, yanında bir sevkedici, bir de şahitle gelir" (Kâf, 50/21). Müellif merhum Mâtürîdî bu âyeti tefsir ederken şöyle der: "Bazı müfessirler âyette sözü edilen sevkedicinin ruhunu alan (melek), şâhidin de amelini muhafaza eden (melek) olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da sevkedicinin yaptığı kötülükleri kayda geçiren melek, şâhidin ise iyiliklerini yazan melek olduğunu söylemişlerdir" (Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, IV, 562).

kaybedilmez[123]. Burada sözü edilen "dalâlet", "hidâyetime uyan artık ne sapar ne de bedbaht olur"[124] beyanında geçen "dalâlet" kelimesi ile aynı anlamda değildir.

اَلَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فٖيهَا سُبُلًا وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاۤءِ مَاۤءً فَاَخْرَجْنَا بِهٖۤ اَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتّٰى

53. "Yeryüzünü sizin için bir beşik yapan, onda size yollar açan ve gökten su indiren O'dur. Onunla her çeşitten çift çift bitkiler çıkardık."

Yeryüzünü sizin için bir beşik yapan. Bu beyan "Bizim Rabb'imiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık veren, sonra da işin yolunu yordamını gösterendir"[125] meâlindeki beyana yapılmış bir atıftır. Yani her şeye özüyle ve biçimiyle varlık veren, sonra da işin yolunu yordamını gösteren, yeryüzünü sizin için beşik, yani yatak yapan, **onda size yollar açan ve gökten su indiren O'dur.** Allah Teâlâ bu beyanlarda onlara verdiği nimetleri hatırlatmakta ve şöyle demektedir: (Rabb'iniz) yeryüzünü sizin için yatak gibi yayıp sermiştir, orada yaşamaktasınız, sizi sarstıktan sonra üzerinde huzur içinde oturmaktasınız. **Orada size yollar açan O'dur.** Sizler bu yollara giriyor ihtiyacınızı gidermek, geçiminizi ve hayatta kalmanızı sağlamak için uzak beldelere gidip geliyorsunuz. Sizlere eğer bu imkân verilmeseydi geçiminizi sağlayamaz ve ihtiyaçlarınızı gideremezdiniz. **Ve gökten su indiren O'dur. Onunla** o su ile **her çeşitten çift çift bitkiler çıkardık.** Ki geçiminizi temin etmeniz, hayvanlarınızın ve sizin hayatta kalmanız bunlara bağlıdır. Kaldı ki Allah Teâlâ her bir hayvan için bir başkasına tahsis etmediği bir yiyecek ve gıda tahsis etmiştir. Çünkü bazı hayvanlar bitki yerken bazıları tahılla bazıları da etle beslenirler.

كُلُوا وَارْعَوْا اَنْعَامَكُمْ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِاُولِى النُّهٰى

54. "Kendiniz yiyin, hayvanlarınızı da otlatın. Kuşkusuz bunlarda akıl sahiplerinin çıkaracağı dersler vardır."

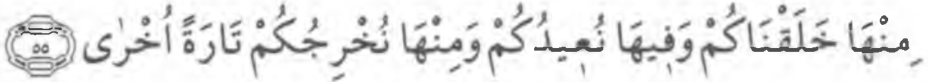
---

123 Yani bu kitap Rabb'im tarafından kaybedilmez, yok olmaz (Semerkandî, *Şerhu't-te'vîlât*, vr. 486b).

124 Tâhâ, 20/123. Yani bu örnek âyette zikri geçen dalâlet, bu âyette yer alan dalâlet ile aynı mânada değildir. Buradaki unutma anlamındadır.

125 Tâhâ, 20/50.

Kendiniz yiyin, yani hayatta kalmanızı sağlayacak şeyleri yiyin. **Hayvanlarınızı da otlatın.** Hayvanlarınıza da hayatiyetlerini sürdürecekleri şeyleri yediriniz. **Kuşkusuz bunlarda akıl sahiplerinin çıkaracağı dersler vardır.** Âyetin metninde geçen "uli'n-nuhâ" (أولِى النُّهَى) akıllı varlıklar demektir. Hasan-ı Basrî bu son âyeti şöyle açıklar: Kuşkusuz bunlarda akıl sahipleri, yani kendilerine yasak edilen şeylerden kaçınan kimselerin çıkaracağı dersler vardır[126]. Bazıları da bu beyanı şöyle açıklamıştır: Bunlarda verâ (takvâ) sahipleri için dersler vardır. [§]"Uli'n-nuhâ" (أولِى النُّهَى) akıl sahipleridir. Çünkü akılla yasak- 206
lama getirilir, bir şeyden akılla vazgeçilir, onunla emredilir ve onunla istişare edilir. Zikri geçen şeyler, onlar için alâmettir. İbn Kuteybe de "uli'n-nuhâ"nın (أولِى النُّهَى) akıl sahipleri ve aynı kökten türeyen "en-nuhye" (النُّهْيَة) kelimesinin de "akıl" anlamına geldiğini söylemiştir[127].

55. "Sizi ondan yarattık, yine ona döndüreceğiz ve sonra oradan bir defa daha çıkaracağız."

Sizi ondan yarattık. Bu beyanın birkaç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Sizin aslınızı topraktan yarattık şeklindedir. Kastedilen Âdem'in yaratılmasıdır. Fakat Allah Teâlâ bizler (teker teker) topraktan yaratılmış olmasak da yaratılışımızı toprağa nispet etmiştir. Tıpkı insan sırf bir damla sıvıdan (nutfe) yaratılmış olmasa da yaratılışını ona izafe etmesi gibi. İnsanın yaratılışının sperme izafe edilmesi insanın menşei olmasından dolayıdır. İnsanın yaratılışının toprağa izafe edilmesi de bu esasa göredir. İkincisi: Allah Teâlâ yaratılışımızı toprağa nispet etmiştir. Çünkü doğduğumuz andan ölene kadar hayatımızı sürdürmemiz ve geçimimizi temin etmemiz topraktan çıkan ürünlerle sağlanmaktadır. Bu şu ilâhî beyanda ifade edilen husustur: "Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise (indirdik) yarattık"[128]. Elbise hangi biçim ve şekilde olursa olsun gökten inmez[129]. Fakat Allah Teâlâ elbiseyi göğe izafe etmiştir. Zira elbise gökten inen yağmur sebebiyle olmaktadır. Ve aslı göktendir.

---

126 Hasan-ı Basrî'ye dayanan böyle bir nakil görmedim. Fakat Dahhâk'tan rivayet edilmiştir (bk. Dahhâk, *Tefsîr*, II, 569).

127 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 279.

128 el-A'râf, 7/26.

129 Allah Teâlâ gökten elbise indirdiğini söylemiyor. "İndirme" fiilinin buradaki mânası, gökten inen su sayesinde elbisenin kaynağını teşkil eden bitkilerin ve hayvanların var olmasıdır.

Bazıları şöyle demiştir: Nakledildiğine göre melek gidip insanın öldüğü zaman gömüleceği yerden toprak alır da, toprağı Allah Teâlâ'nın yaratılmasını takdir ettiği spermin üzerine atar, netice olarak insan topraktan ve spermden yaratılır, dolayısıyla insanın yaratılışının toprağa izafe edilmesinin anlamı budur. Fakat bu bilgi durum, sem'îdir ve ancak rivayetle bilinir. Eğer bu konuda sahih bir rivayet mevcutsa durum yukarıda belirtildiği gibidir. Aksi takdirde sözü edilen hususun bir görüş olarak dile getirilmesi caiz değildir.

Yine ona döndüreceğiz. Bu beyanın öldüğünüz zaman yine ona döndüreceğiz, yani oraya gömüleceksiniz anlamına gelmesi ihtimali vardır. Buna göre bu beyan bir nimeti bize hatırlatma kabilinden olur. Ölünce toprağa verilmek,
207 biz yaşayanlar rahatsız olmayalım diye sadece insanlara mahsustur. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Nihayet onun canını aldı ve kabre koydu"[130]. **Yine ona döndüreceğiz** meâlindeki beyan öldüğünüzde toprağa döneceksiniz anlamında da olabilir. Bu durumda Cenâb-ı Hak gücünü ve hükümranlığını bildirmiş ve şöyle demiş olur: İnsanı toprak değilken toprağa dönüştüren varlık, toprak olduktan sonra da onu insana dönüştürmeye kâdirdir. **Ve sonra oradan bir defa daha çıkaracağız** meâlindeki beyanla söylediği de budur. Yani sizi bir kez daha topraktan dirilteceğiz ve var edeceğiz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَرَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَاَبٰى ﴿٥٦﴾

56. "Andolsun ona bütün kanıtlarımızı gösterdik; fakat o yalan saydı ve kabule yanaşmadı."

Andolsun ona bütün kanıtlarımızı gösterdik. Cenâb-ı Hak ona bütün kanıtların tamamını değil sadece bazılarını göstermiştir. Fakat kanıt kelimesinden maksat bunları ona bildirmek ise bütün kanıtlarını bildirmiştir. Çünkü ona bir kanıt veya bazı kanıtları gösterdiği zaman bir kanıtı veya bazı kanıtları görmek, diğer kanıtları bildirmeye işaret eder. Bu bildirme anlamındadır. Allah Teâlâ bütün kanıtları ona bildirmiştir. Mûsâ'nın Firavun'a söylediği de aynen böyleydi: "Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi"[131]. Lânetlenmiş Firavun o sözlerin sihir değil Allah'ın varlığına işaret eden kanıtlar olduğunu biliyordu. Ya da bütün "âyât" kelimeleriyle yüce Allah Mûsâ'ya gönderdiği mûcizeleri de kastetmiş olabilir.

---

130 Abese, 80/21.

131 el-İsrâ, 17/102.

Mûsâ onların tümünü Firavun'a göstermişti. **Fakat o,** bu mûcizeleri **yalan saydı ve** onları **kabule** ve tasdike **yanaşmadı.** Kabul edip de müslüman olmayı tercih etmedi.

قَالَ اَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ اَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسٰى

57. "Dedi ki: 'Ey Mûsâ! Yaptığın sihirle bizi yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin?"

Dedi ki: Ey Mûsâ! Yaptığın sihirle bizi yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin? Lanetlenmiş Firavun Mûsâ'nın onları yurtlarından çıkarmak için gelmediğini, onlardan İslâm'a girmelerini istediğini biliyordu. Fakat kavmini Mûsâ'ya karşı kışkırtmak istedi. "Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor"[132] meâlindeki sözü buna örnektir. Bu söz kavmini Mûsâ'ya karşı kışkırtmaktır.

فَلَنَاْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهٖ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ
نَحْنُ وَلَا اَنْتَ مَكَانًا سُوًى ﴿٥٨﴾

58. "Biz de sana benzeri bir sihirle mutlaka karşılık vereceğiz. Şimdi sen, aramızda -senin de bizim de caymayacağımız- uygun bir yerde bir buluşma zamanı belirle."

Biz de sana benzeri bir sihirle mutlaka karşılık vereceğiz. Şimdi sen, aramızda -senin de bizim de caymayacağımız- uygun bir yerde bir buluşma zamanı belirle. Bazıları âyetin metninde geçen "süvâ" (سُوًى) kelimesinin şu anda bulunduğumuz mekânda bir başka zaman anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bazıları ise aynı kelimeye bizim de sizin de anlaştığımız vakitte uygun bir mekânda anlamını vermişlerdir. Başka bazıları ise "mekânen süvân" tabirini uygun bir mekân şeklinde anlamışlardır. [§]İbn Kuteybe bu tabire iki zümre 208
arasındaki orta mekân anlamı vermiştir[133]. Kisâî kelimenin "süvâ ve sivâ" (سُوًى وسِوًى) şeklinde iki türlü okunduğunu ve "eşit" (yani kimseye avantaj sağlamayan) mânasına geldiğini ancak "süvâ" (سُوًى) diye okunduğunu ifade etmiştir.

---

132 eş-Şuarâ, 26/35.

133 İbn Kuteybe, *Tefsiru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 279. Tefsirde "beyne karyeteyni" iki belde arasında ifadesi geçmektedir ama "beyne ferîkayni" iki zümre arasında doğruya daha yakındır. Beğavî tefsirinde de böyle geçmektedir (Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 18).

Ebû Ubeyde ise bu kelimenin "tıvâ ve tuvâ" (طِوًى وطُوًى) kelimelerinde olduğu gibi iki çeşit okunuşunun bulunduğunu ve mânasının "adil" (kimseye avantaj sağlamayan) demek olduğunu belirtmiştir[134].

قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَةِ وَاَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى ﴿٥٩﴾

59. "Mûsâ, 'Buluşma zamanınız şenlik günü ve ahalinin toplanacağı kuşluk vakti olsun' dedi."

Mûsâ, buluşma zamanınız şenlik günü (olsun dedi.) Bazıları buluşma zamanının aşure günü, bazıları ise bayram günü başka bazıları ise panayır yaptıkları gün olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat biz bunun hangi gün olduğunu bilmiyoruz ve öğrenmeye de ihtiyacımız yoktur. Onlar kararlaştırdıkları günün hangi gün olduğunu biliyorlardı, bu güne iki taraf da razı olmuştu ve aralarında görüş ayrılığı yoktu.

Ve ahalinin toplanacağı kuşluk vakti olsun dedi. İki taraf buluşma gününü ve zamanını beyan etmişlerdir. Bu zaman kuşluk vaktidir. Çünkü **ahalinin toplanacağı kuşluk vakti olsun** demektedirler. Bazıları "duhâ" kelimesine "güpegündüz" mânası vermişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Güpegündüz eğlenirlerken azabımızın gelmesi"[135]. Bu örnek âyette de "duhâ" güpegündüz mânasındadır.

فَتَوَلّٰى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ اَتٰى ﴿٦٠﴾

60. "Bunun üzerine Firavun dönüp gitti; bütün tedbirlerini aldı, sonra (sihirbazlarıyla) ***geldi."***

Bunun üzerine Firavun dönüp gitti. Yani (arkasını dönüp gitmedi) işine yöneldi. **Bütün tedbirlerini aldı.** "Dönüp gitme", Mûsâ ile Hârun'un çağrılarından yüz çevirmek anlamında değildir. **Sonra (sihirbazlarıyla) geldi.** Bu âyetteki "tevellâ" (تَوَلّٰى) fiili (وإذا تَوَلّٰى سعٰى فى الأرض)[136] âyetindeki "tevellâ" (تَوَلّٰى) fiili

[134] Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 20. Araplar'ın çoğunluğu, kelime adalet ve eşitlik mânasına olursa fetha ile ve uzatarak okumuşlardır. Med yapmadan esre ve zamme ile okunması da Arapça'ya uygundur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "se-ve-ye" md.).

[135] "Veya o ülke halkının güpegündüz eğlenirlerken kendilerine azabımızın gelmeyeceği konusunda güvenceleri mi vardı?" (el-A'râf, 7/98).

[136] "Hâkimiyeti ele aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır" (el-Bakara, 2/205).

ile aynı anlamdadır. Nasıl ki bu âyette "tevellâ" fiiline "yeryüzünde bozgunculukla yürümeye yönelir" anlamı veriyorsak burada da mâna "işine yöneldi" demek olur.

قَالَ لَهُمْ مُوسٰى وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ
بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرٰى ﴿٦١﴾

61. "Mûsâ onlara şöyle dedi: 'Yazıklar olsun size! Allah'a karşı yalan uydurmayın, yoksa ağır bir ceza ile kökünüzü kazır; iftira eden mutlaka perişan olur.'"

Mûsâ onlara şöyle dedi: Yazıklar olsun size! Allah'a karşı yalan uydurmayın. Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Hakk'ın karşınızda ayan beyan ortaya çıktığı ve (Allah'ın varlığına dair) delilin somut olarak karşınıza dikildiği hususlarda Firavun'u ilâh edinerek Allah'a karşı yalan
uydurmayın. [§]Çünkü kendisinden başka ilâh olmadığı halde O'nu bırakıp 209
bir başkasını ilâh edinirseniz O'na karşı yalan uydurmuş olursunuz. İkincisi: Hakk'ın karşınızda ayan beyan ortaya çıktığı ve (Allah'ın varlığına dair) delilin somut olarak karşınıza dikildiği hususlarda, o bir büyüdür, o şöyledir, o böyledir diyerek Allah'a karşı yalan uydurmayın.

Yoksa ağır bir ceza ile kökünüzü kazır. "Yüshiteküm" (يُسْحِتَكُم) fiili "yâ" harfinin zammesiyle böyle okunduğu gibi ve fethasıyla "yeshiteküm" (يَسْحَتَكُم) şeklinde de okunur. Ebû Muâz bu fiilin "kaherahû ve akherahû" (قَهَرَهُ وأقْهَرَهُ) örneğinde olduğu gibi "eshatehû ve sehhatehû" (أسْحَتَهُ وسَحَتَهُ) şeklinde kullanımının bulunduğunu belirtmiştir. Müfessirler de âyeti şöyle açıklamışlardır: Allah'a karşı yalan uydurmayın! Yoksa ağır bir azapla sizi helâk edip kökünüzü kazır. Öte yandan söz konusu azabın dünyada gerçekleşmesi muhtemeldir. Allah Teâlâ, gerçek ayan beyan açık hale gelip delil ve kanıt ortaya çıktıktan sonra kendisine karşı yalan uydurdukları takdirde ağır bir azapla köklerini kazıma tehdidinde bulunmuş olmaktadır. **İftira eden mutlaka** dünyada da âhirette de **perişan olur.**

İbn Kuteybe "yüshiteküm" fiilini sizi helâk edip kökünüzü kazır şeklinde açıklamış, fiilin "sehhatehullâhu ve eshatehû" (سَحَتَهُ الله وأسْحَتَهُ) şeklinde kullanımının olduğunu belirtmiştir[137].

---

137 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 280.

فَتَنَازَعُوٓا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَاَسَرُّوا النَّجْوٰى ﴿٦٢﴾ قَالُوٓا اِنْ هٰذَانِ
لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ اَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا
بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلٰى ﴿٦٣﴾

62. "Bunun üzerine yapacakları işi aralarında tartıştılar ve konuşmalarını gizli tutmaya çalıştılar."

63. "Şöyle diyorlardı: 'Bunlar sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil!'"

Bunun üzerine yapacakları işi aralarında tartıştılar ve konuşmalarını gizli tutmaya çalıştılar. Şöyle diyorlardı: Bazıları yapacakları işi aralarında tartışan ve konuşmalarını gizli tutmaya çalışanların sihirbazlar olduklarını belirtmişler ve bu beyanı, konuşmalarını Firavun'dan gizli tutmaya çalıştılar diye tefsir etmişlerdir. Sonra da **bunlar sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil!** derken "bunlar iki sihirbaz" cümlesiyle de Mûsâ (a.s.) ile Hârun'u (a.s.) kastettiklerini ifade etmişlerdir. Başka bazıları ise bu beyanı şöyle yorumlamışlardır: Bunun üzerine yapacakları işi aralarında tartıştılar ve konuşmalarını Mûsâ ve Hârun'dan gizli tutmaya çalıştılar. Gizli konuşmaları da **bunlar sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil!** demeleridir. En ağır basan ihtimal sihirbazların kavimlerinden ayrılıp onlara sezdirmeden kendi aralarında Mûsâ ile Hârun şöyledir diye **gizlice konuşmalarıdır.**

Ebû Ubeyde âyetin metninde yer alan "inne hâzâni" (اِنَّ هذانِ)[138] ifadesinin Araplar'dan bir topluluğun lehçesi olduğunu[139] ve "merartü bi racülâni ve raeytü racülâni" (مَرَرتُ بِرَجُلانِ ورأيتُ رَجُلانِ) denildiğini ve âyetteki bu kullanımın o lehçeye göre olduğunu belirtmiştir. Bazıları ise "hâzâ" (هَذَا) kelimesindeki elif
٢١٥ harfinin müfretlerden hiçbir şekilde düşmediğini söylemişlerdir. [§]"merartü

---

138 İbn Kesîr "in" (اِنْ) kelimesini "inne" (اِنَّ), Ebû Amr da "hâzâni" (هذَان) kelimesini "hâzeyni" (هذَين) şeklinde okumuşlardır (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 91).

139 bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 21. (Ebu'l-Hattâb Kinâneoğulları ve başkalarınm tesniye kelimeleri cer ve nasb hallerinde elif harfi ile ref ettiklerini [hâzeyni diyeceklerine hâzâni dediklerini] duyduğunu ifade etmiştir).

bi hâzâ" (مَرَرتُ بهَذا) ve "raeytü hâzâ" (رأيْتُ هَذا) vb. denilir. Netice olarak "hâzâ" (هَذَا) kelimesi asıl şekil gibi olup, müfret ve tesniye dâhil bütün haller için düşme ihtimali söz konusu değildir. Bazıları "İnne hâzâni lesâhirâni" (إنّ هذَان لَسَاحِرَانِ) âyetine, "evet bu ikisi" anlamı vermişlerdir. Bu da bir başka topluluğun lehçesidir. Onlar "neam" (نَعَم) diyeceklerine "inne" (إنّ) demektedirler. Bir şairin beytinin sonundaki "fe kultü inneh" (فَقُلتُ إنّه)[140], yani "evet dedim" cümlesi de buna örnektir. Bazıları da gerçeğin böyle olmadığını, bunun Kur'ân'ı yazan kâtibin hatası olduğunu söylemişlerdir[141]. Hz. Osman'dan da buna benzer bir rivayet gelmiştir. Hz. Osman mushafa bakınca "Ben bu kitapta (bir takım yazım) hataları görüyorum. Araplar bunları dilleri ile düzeltirler"[142] demiş ya da buna benzer bir ifade kullanmıştır.

Bunlar sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak isteyen. Sihirbazlar bu sözü Firavun'dan almışlardı. Çünkü Firavun'un ne dediği bir âyette şöyle belirtilmiştir: "Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor"[143]. Bir başka âyette da şöylece aktarılmıştır: "Ey Mûsâ! Yaptığın sihirle bizi yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin?"[144]. Firavun bunun sihir olmadığını biliyordu. Fakat kavmi Mûsâ'ya tâbi olmasın diye onları kışkırtmak istemişti.

Ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil! Tuttukları örnek yol diye tercüme edilen "et-tarîkatu'l-müslâ"nın (الطَّرِيقَة المُثْلَى) ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî bu tabire en ideal yaşantı anlamı vermiştir. Çünkü onlar zorba ve firavundular. İsrâiloğulları onlara hizmetçilik ve uşaklık yapıyorlardı. Bu zorba ve firavunlar onları hizmetlerinde kullanıyor ve ihtiyaç duydukları alanlarda çalıştırıyorlardı. İsrâiloğulları'nın geçimleri onların hizmetlerine dayanıyordu. İşte bu nedenle Firavun onlar hakkında **sizin en ideal yaşantınızı ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbaz** dedi. Çünkü Mûsâ (a.s.) ona "Artık

---

140 "Bekerat aleyye avazilî/yelhaynenî ve elûmühünneh/ve yekulne şeybün kad alâ/ke ve kad kebirte fe kültü: inneh" (بَكَرتْ عليّ عَواذِلي \ يلحَيْنَني وألومُهُنّه \ ويَقُلْنَ شَيبٌ قد علا \ كَ وقد كَبِرتَ فقُلتُ: إنّه) (Beni kınayan kadınlar erken geldiler bugün. Kaba sözler sarfettiler bana. Ben de onları kınadım. Ak saçlar bürümüş başını, yaşlanmışsın dediler. Ben de evet dedim). (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "e-ne-ne" md.; Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, IV, 19).

141 Nitekim Zeyd b. Sâbit ve İbnü'z-Zübeyr'in mushaflarında aynı ibare "inne hâzeyni" (إنّ هذَين) şeklindedir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 228, 238).

142 Bu rivayetin değerlendirmesi için bk. Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, I, 386-387).

143 "Firavun, adamlarına şöyle dedi: 'Doğrusu bu, çok bilgili bir sihirbaz! Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Buna karşı ne buyurursunuz?'" (eş-Şuarâ, 26/34-35).

144 Tâhâ, 20/57.

İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler"[145] demişti. Bazıları ise aynı beyana dininizi ve en ideal mezhebinizi ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbaz anlamını vermişlerdir. Çünkü o benim davet ettiğim yol doğru, Mûsâ'nın davet ettiği yol
211 bâtıldır, sihirdir ve fesattır diyordu. [§]Nitekim kullandığı ifadeleri şu beyanlarda görmek mümkündür: "Firavun, 'Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım! Çünkü onun, dininizi değiştirmesinden yahut ülkede huzursuzluk çıkarmasından kaygı duyuyorum' dedi"[146]. Bir başka sözü de "Sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum"[147] şeklindedir. Firavun kavminde bir topluluk da "Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın"[148] demişti. Buna benzer başka beyanlarda vardır. Firavun kendisinin kavmini davet ettiği eylemin doğru, Mûsâ'nın davet ettiğinin sihir ve fesat olduğunu iddia etmiştir. Bazı müfessirler "et-tarîkatu'l-müslâ" tabirini sizin en hayırlımz, en şerefliniz ve en ileri gelenleriniz diye açıklamışlardır[149].

[İbn Kuteybe] der ki: Âyette yer alan "et-tarîkatu'l-müslâ" deyiminden maksat kavmin ileri gelenleridir. Arapça'da "hâulâi tarîkatü kavmihim" (هؤلاء طريقة قومهم) şeklinde bir ifade vardır ki bunlar kavminin ileri gelenleridir, anlamına gelir. "et-Tarîka" (الطَّرِيقَةُ) kelimesi "eş-şerîf" (الشَّرِيف) kelimesinin kökünden gelmiş gibidir[150]. Bu kelime ile "yolunuz ve dininiz" mânasının kastedildiği de söylenmiştir. "Kübrâ" (كُبْرَى) kelimesinin "ekberu" (اَكْبَرُ) nün müennesi olması gibi "el-müslâ" (الْمُثْلَى) da "el-emsel" (الأَمْثَل) kelimesinin müennesidir. "Fe ecmi'û keydeküm" (فاَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ) cümlesi hilelerinizi birleştirin, demektir. Ebû Avsece "et-tarîkatu'l-müslâ" deyimini en üstün olan dininiz diye açıklamıştır. Çünkü bu din, en ideal olan dindir.

فَاَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا وَقَدْ اَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلٰى ﴿٦٤﴾

---

[145] Tâhâ, 20/47.

[146] el-Mü'min, 40/26.

[147] "Firavun ise, 'Ben sadece kendi bilip gördüğümü size gösteriyorum ve sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum' dedi" (el-Mü'min, 40/29).

[148] "Firavunun kavminden ileri gelenler dediler ki: 'Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?'" (el-A'râf, 7/127).

[149] Burada geçen 61. âyetin tefsiri ile ilgili bir paragraf yer almaktaydı. Biz bu paragrafı o âyetin tefsirinin yapıldığı kısma naklettik (bk. vr. 473a).

[150] İbn Kuteybe'nin eserinde "tarîka" kelimesinin "şerîf" kökünden türediğine dair bir ifade yer almamaktadır (bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 280).

64. "O halde siz de bütün hilelerinizi birleştirin ve saf düzeninde gelin. Bugün üstün gelen kendini kurtarmıştır."

O halde siz de bütün hilelerinizi birleştirin. "Birleştirme" anlamına gelen "el-icmâ'" (الاجتماع) kökü bazan azmetme, bazan da birleştirme anlammda kullanılır. Şu hadiste azmetme anlamında kullanılmıştır: "Lâ savme limen lem yücmi' ra'yehû mine'l-leyli" (لا صَومَ لِمنْ لمْ يُجْمِع رأيَه مِن اللَّيل)[151]. Yani "Geceden oruç tutmaya azmetmeyen kişinin orucu yoktur". "Lem yücmi'" (لمْ يُجْمِعْ) kelimesi "lem ya'zim" (لمْ يَعْزِمْ) "azmetmedi" demektir. Çünkü aynı haber "lem yücmi'" (لمْ يُجْمِعْ) fiili yerine "lem ya'zim" (لمْ يَعْزِمْ) fiili getirilerek de rivayet edilmiştir. Fiilin "birleştirme" mânası açıktır. Âyetteki fiil "birleştirme" mânasında olursa sanki şöyle denilmiş olmaktadır: Bütün hilelerinizi bir iş üzerine birleştirin ve o konuda fikir ayrılığına düşmeyin. "Azmetmek" mânasında alınacak olursa anlamı: "Bir tek şeyi yapmaya azmedin, bir işi yapmaya yönelin ki galip gelesiniz", demek olur. **Ve saf düzeninde gelin.** Bazıları bu âyete dağınık olarak değil, toplu halde gelin anlamı vermişlerdir. [§]Bazıları bu beyanı şöyle açıklamıştır: 212
Şenlik günü toplantı yeri olan musallâya saf düzeninde gelin.

Ebû Ubeyde âyetin metninde geçen "saffen" (صَفًا) kelimesine "musallâ" mânası vermiş ve "es-saffu" kelimesinin "musallâ" anlamına geldiğini söylemiştir[152]. Ebû Ubeyde devamla şöyle demiştir: Birisinin "mesteta'tü en âtiye's-saffe emsi" (مااستَطَعتُ أن آتيَ الصّف أمس), yani dün musallâya gelemedim dediği nakledilir[153]. İbn Kuteybe ise "saffen" kelimesine "cemî'an" (جَمِيعا), yani hep birlikte anlamı vermiştir[154]. Onun dışında başka müfessirlerin de görüşü budur. Aynı âyetteki "ista'lâ" (استَعْلَى) kelimesi "galebe çaldı" anlamındadır.

Bugün üstün gelen kendini kurtarmıştır. "İnne fir'avne alâ fi'l-ardi" (إنّ فِرعَونَ عَلا فِى الأرض), yani "Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamıştı"[155] meâlindeki âyette geçen "alâ" (عَلا) fiili nasıl ki galebe çaldı anlamında ise burada yer alan "men ista'lâ" (مَن استَعْلَى) cümlesi de galebe çalan anlamındadır. "Men ista'lâ" tabirinin Firavun'un sihirbazlara galip gelmeleri durumunda vâdettiği

---

151 Hafsa'nın nakline göre Hz. Peygamber "Kim tan yeri ağarmadan önce oruca kesin olarak niyet etmezse onun orucu yoktur" buyurmuştur. Bu hadisin mânası bazı ilim adamlarına göre şöyledir: Ramazan orucu veya ramazan orucunun kazası ya da adak orucunda tan yeri ağarmadan önce oruca kesin olarak niyet etmeyen kimsenin orucu yoktur. Niyetini geceden yapmazsa caiz olmaz. Nafile oruca gelince sabah olduktan sonra da niyet edebilir (Tirmizî, "Savm", 33).

152 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 280; Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 20.

153 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 23.

154 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 280.

155 el-Kasas, 28/4.

mükâfatla mutlu olmak ve yükselmek isteyenler anlamına gelmesi de mümkündür. Sihirbazların galip gelmeleri durumunda Firavundan ödül istemeleri bir başka âyette meâlen şöyle ifade edilir: "Sihirbazlar geldiklerinde Firavun'a, 'Eğer üstün gelen biz olursak herhalde bize bir ödül vardır, değil mi?' dediler. Firavun, 'Evet', dedi. O takdirde gerçekten has adamlarımdan olacaksınız"[156]. İşte sihirbazların Firavundan istedikleri buydu. Eğer anlam bu olursa Firavun da onlara bu ödülü alacaklarını haber vermiş olmaktadır. Tabii bu ihtimal, âyette sözü edilen ifadenin Firavun'un sözü olması durumunda geçerlidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا يَا مُوسٰى اِمَّا اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّا اَنْ نَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَلْقٰى ﴿٦٥﴾ قَالَ بَلْ اَلْقُوا فَاِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ اِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ اَنَّهَا تَسْعٰى ﴿٦٦﴾

65. "Dediler ki: 'Ey Mûsâ! Ya sen at yahut ilk atan biz olalım."

66. "O 'Hayır, siz atın' dedi. Bir de baktı ki, onların ipleri ve sopaları yaptıkları sihirden ötürü kendisine doğru akıp geliyor gibi görünüyor!"

Dediler ki: "Ey Mûsâ! Ya sen at yahut ilk atan biz olalım." O "Hayır, siz atın" dedi. Sihirbazlar attıkları ipleri ancak Allah Teâlâ'nın emri ve izniyle attılar. **Bir de baktı ki, onların ipleri ve sopaları yaptıkları sihirden ötürü kendisine,** yani Mûsâ'ya **doğru akıp geliyor gibi görünüyor!**

فَاَوْجَسَ فٖي نَفْسِهٖ خٖيفَةً مُوسٰى ﴿٦٧﴾

67. "Mûsâ birden içinde bir korku duydu."

Mûsâ birden içinde bir korku duydu. Mûsâ'nın (a.s.) içine bir korku düştü. Sihirbazlar sihirlerini yapınca korkuya kapıldı. Mûsâ'nın (a.s.) duyduğu korku iki sebepten kaynaklanabilir. Birincisi: Sihirbazların galip geleceği
213 korkusu değil de insanın yaratılışı gereği duyduğu korku olabilir. [Ş]Çünkü Hz. Mûsâ sihirbazlara şöyle demişti: "Asıl bu sizin ortaya koyduğunuz sihirdir. Allah onu mutlaka boşa çıkaracaktır"[157]. Hz. Mûsâ (a.s.) sihirbazların göz

---

156 eş-Şuarâ, 26/41-42; ayrıca bk. el-A'râf, 7/113-114.

157 Yûnus, 10/81.

boyamalarının Allah Teâlâ'nın mûcize ve delillerini boşa çıkaramayacağını biliyordu. Bu bize onun duyduğu korkunun sihirbazların galip ve üstün gelecekleri korkusu değil, insanın yaratılışı ve tabiatının gereği meydana gelmiş olduğunu göstermektedir. Hz. Mûsâ'nın duyduğu korku, sihirbazların sihirlerinin insanların gözlerini almış olmasından da kaynaklanabilir. Bu durumda Mûsâ (a.s.) yapılan sihirin kendisinin getirdiği mûcize ve delilleri insanların görmesine engel olacağından korkmuş olabilir. Bazıları da Hz. Mûsâ'nın insanların şüpheye kapılıp da kendisine tâbi olmayacaklarından ya da kendisine tâbi olanların şüpheye kapılacaklarından korkmuş olabileceğini söylemişlerdir. Bu yaklaşım, buna yakın açıklamamızla örtüşmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْنَا لَا تَخَفْ اِنَّكَ اَنْتَ الْاَعْلٰى ﴿٦٨﴾

68. "Korkma!' dedik, 'Üstün gelecek olan kesinlikle sensin.'"

Korkma! dedik, Üstün ve galip **gelecek olan kesinlikle sensin.** Mûsâ'nın (a.s.) sözü edilen korkusu, kişinin yaratılışı gereği duyduğu korku türünden olduğu takdirde yüce Allah'ın "korkma" şeklindeki emri kalbini yatıştırma ve ona sebat verme anlamında olur. Söz konusu korku, ikinci ihtimale göre belirtilen bir korku olursa, korkma biçimindeki emri, Mûsâ'ya (a.s.) müjde ve sihirbazların sihirlerinin getirdiği delilleri görmelerine engel olamayacağını haber verme niteliğinde olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَلْقِ مَا فٖي يَمٖينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا اِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ
وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ اَتٰى ﴿٦٩﴾

69. "Sağ elindekini at da onların yaptıklarını yalayıp yutsun; onların yaptığı sihirbaz hilesinden ibaret. Sihirbaz ise amacı ne olursa olsun başarıya ulaşamaz."

Sağ elindekini at da onların yaptıklarını yalayıp yutsun. Bu beyan, sihirbazların ellerinde bulunan şeyin ellerinde iken sihir olmadığını onu yere attıktan sonra sihire dönüştüğünü, aynı şekilde Mûsâ'nın (a.s.) asâsının da o elinde iken değil, onu yere attıktan sonra delil ve mûcizeye dönüştüğünü göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Sağ elindekini at da onların yaptıklarını yalayıp yutsun". Yani onların yaptıklarını yiyip mideye indirsin. **Onların yaptığı sihirbaz hilesinden ibaret. Sihirbaz ise amacı ne**

olursa olsun başarıya ulaşamaz. Yani sihirbazın sihir vasıtası ile yaptığı gösteri başarıya ulaşmaz. Ulaşsaydı Firavun'un sihirbazlarının yaptıkları sihir de başarıya ulaşırdı. "Haysü etâ" (حَيْثُ أَتَى) İbn Mesûd mushafına göre "eyne etâ" (أَيْنَ أَتَى)[158] şeklindedir. Bazıları ise âyeti "haysü kâne" (حَيْثُ كَانَ) şeklinde okumuşlar, yani "nerede olursa olsun. "Haysü" (حَيْثُ) ve "havsü" (حَوْثُ) iki ayrı lehçedir. Bu da Kisâî'nin sözüdür[159].

214 [S]İbn Kuteybe "Mûsâ birden içinde bir korku duydu"[160] meâlindeki beyanı içinde bir korku sakladı[161], bir başkası ise kalbine korku düştü diye açıklamıştır. "Haysü etâ" (حَيْثُ أَتَى) "haysü kâne" (حَيْثُ كَانَ) kelimeleri "nerede olursa olsun" demektir. Ebû Avsece "yuhayyelu ileyhi" (يُخَيَّلُ إِلَيْهِ)[162] fiilinin zannediyor anlamına geldiğini söyleyerek şöyle devam etmiştir: Arapça'da "yuhayyelu ileyye" (يُخَيَّلُ إِلَيَّ) denilir. Mânası, anlayışım ve bilgim bana bu şeyin şöyle şöyle olduğunu gösteriyor demektir. "Fe evcese" (فَأَوْجَسَ) "hissetti" anlamında, "telkaf" (تَلْقَفْ) ve "telkam" (تَلْقَمْ) aynı anlamda olup kapıp alsın, mideye indirsin demektir.

فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَى ﴿٧٠﴾

70. "Sonunda sihirbazlar secdeye kapandılar ve 'Biz Mûsâ ile Hârun'un Rabb'ine iman ettik' dediler."

Sonunda sihirbazlar secdeye kapandılar ve "Biz Mûsâ ile Hârun'un Rabb'ine iman ettik" dediler. Çünkü onlar, Hz. Mûsâ'nın kendilerine getirdiği şeylerin gerçek olduğunu anlamışlar, yaptığının Cenâb-ı Hak tarafından geldiğini ve sihir değil bir mûcize olduğunu öğrenmişlerdi. Netice olarak ona hiç kuşku duymaksızın iman etmişlerdi. Bu bize herhangi bir hususta bilgi ve kanaat sahibi olan kimsenin o şey konusunda başkasından daha bilgili ve daha basiretli olduğunu gösterir. Çünkü sihirbazlar, Hz. Mûsâ'nın getirdiğini görüp ayan beyan müşahede edince düşünmek için bir süre beklemediler, aksine bu konudaki gerçeğin anında farkında olmalarından dolayı kendilerini tutamadı-

---

158 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 60.

159 Kisâî'den naklen böyle bir açıklama bulamadım. Fakat bazı Araplar "haysü" (حَيْثُ) kelimesinin aslının "vav" harfi ile birlikte "havsü" (حَوْثُ) olduğunu iddia etmişlerdir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-ye-se" md.).

160 Tâhâ, 20/67.

161 İbn Kuteybe, *Tefsiru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 280.

162 Tâhâ, 20/66.

lar ve "Sihirbazlar derhal secdeye kapındılar"[163] meâlindeki beyanda belirtildiği üzere kendilerini yüz üstü yere attılar.

قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ اِنَّهُ لَكَب۪يرُكُمُ الَّذ۪ي عَلَّمَكُمُ
السِّحْرَ فَلَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ
ف۪ي جُذُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ اَيُّنَٓا اَشَدُّ عَذَابًا وَاَبْقٰى

71. "Firavun şöyle çıkıştı: 'Ben size izin vermeden ona inandınız öyle mi? Anlaşılıyor ki o size sihri öğreten büyüğünüzdür. Ama ahdim olsun ben de sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! Böylece hangimizin cezasının daha şiddetli ve kalıcı olduğunu anlayacaksınız!"

Firavun şöyle çıkıştı: 'Ben size izin vermeden ona inandınız öyle mi? Anlaşılıyor ki o size sihri öğreten büyüğünüzdür. Bazıları bu çıkışmayı yapanın Mûsâ (a.s.) olduğunu söylerken, bazıları başkalarına sihir öğreten sihirbazların büyüğü olduğunu belirtmişlerdir. Allah Teâlâ bir başka âyette Firavun'un sihirbazlara söylediği sözü meâlen şöyle nakleder: "Şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır"[164]. Firavun bunun sihir ve yaptıklarının hile olmadığını biliyordu. Fakat Mûsâ'nın (a.s.) durumu konusunda yanlış bir izlenim uyandırmak ve gerek kendi ve gerekse getirdiği mûcize ve deliller hakkında kafalarını karıştırmak istedi. Çünkü Mûsâ'yı (a.s.) yetiştiren kendisiydi. Ve o Firavun'un ve ailesinin yanında yetişmişti. Dolayısıyla onun hiçbir kimseden sihir öğrenmediğini biliyordu.
[§]Sonra Mûsâ (a.s.) ondan ayrılıp Medyene doğru yola çıkınca orada sihir öğ- 215
reneceği hiçbir sihirbaz yoktu. Fakat Firavun meseleyi çarpıtmak ve kavminin kafasını karıştırmak istedi. Mekke halkı da böyle idi. Onlar da Hz. Peygamber'i sihirbaz, kâhin, iftiracı olmakla, akıl hastalığına tutulmakla ve başka şeylerle suçlamışlardı. Halbuki onun sihirbaz, kâhin, akıl hastası ve iftiracı olmadığını biliyorlardı. Çünkü küçükken aralarında yetişmiş ve hiçbir kimseye yalan iftira atmakla suçlanmamıştı, Allah'a nasıl iftira atar! Sonra Mekkeliler onun büyücülük ve kehânet öğrenmek için herhangi bir büyücü ve kâhinin yanına gidip

---

163 "Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar. 'Âlemlerin Rabb'ine, Mûsâ ve Hârun'un Rabb'ine iman ettik' dediler" (eş-Şuarâ, 26/46-48).

164 el-A'râf, 7/123.

geldiğini de rivayet etmemişlerdir. Fakat onlar söz konusu iddialarla insanları kandırmak ve kafalarını karıştırmak istemişlerdi ki ona uymasınlar, Allah'ın dinine ve tevhidine yaptığı davetine olumlu cevap vermesinler.

Öte yandan peygamberlerin yanlarında insanları benzerini getirmekten aciz bırakan mûcizeler ve parlak deliller olmasaydı bile nefisleri ve güzel bir hayat sürme şeklindeki karakterleri, güzel ahlâkları ve tercih ettikleri yüce durumlar, resûl ve nebî olduklarına işaret ederdi. O zaman bir de mûcize ve kesin deliller getirdiklerinde durum nice olur. Sihirbazların kötü yaşantıları, düşük ahlâkları ve aşağılık durumları onların yalancı olduklarını ve söyledikleri şeylerin aslının ve astarının olmadığını gösterir. O zaman risâleti sihirden ve çarpıtmayı gerçek delilden ayırmakta nasıl olur da zorlanırlar! Fakat onlar bu hareketleriyle kavimlerine karşı durumu çarpıtmak istediler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama ahdim olsun ben de sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! Bu tehdit, Firavun tarafından iki ayrı zamanda yapılmışa benzemektedir. Önce sihirbazlar belki tercih ettikleri fikirden vazgeçerler umuduyla onları öldürmeden ellerini ve ayaklarını çaprazlama kesmekle tehdit etti. Ama vazgeçmeyince onları öldürmekle ve hurma dallarına asmakla tehdit etti. Çünkü öldürme ve asmada (ölüm cezasından) daha hafif olan organların da telef edilmesi söz konusudur. Prensip bu olduğuna göre suçlunun öldürülmesinin hedeflenmediği tüm cezalarda bütün organlar telef dilmez. Hırsızlık suçunda el kesme ile hırsızın öldürülmesi hedeflenmez. Bundan dolayı kesme cezası bütün organlara uygulanmaz. Yol kesme cezası da böyledir. Çünkü bu ceza ile faillerin öldürülmesi hedeflenmez. Çaprazlama olarak el ve ayaklarının kesilmesinin ötesine geçilmez.

216 [§]Ebû Avsece der ki: "Cüzû'u'n-nahl" (جُذُوعِ النَّخْلِ) hurma ağacının dalları ve kökü demektir.

Böylece hangimizin cezasının daha şiddetli ve kalıcı olduğunu anlayacaksınız! O Firavun melunu Rabb'inin azabından bir parça tatmış olsaydı böyle bir söz söylemezdi. Rabb'inin müsamahasını bilmeseydi böyle bir sözü söylemeye ve vereceği azabın Allah Teâlâ'nın azabından daha şiddetli olduğunu söyleyerek sihirbazları tehdit etmeye cesaret edemezdi.

قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلٰى مَا جَٓاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذ۪ي فَطَرَنَا فَاقْضِ
مَٓا اَنْتَ قَاضٍۜ اِنَّمَا تَقْض۪ي هٰذِهِ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَاۜ ﴿٧٢﴾

72. "Onlar şu cevabı verdiler: 'Bize gelen bunca apaçık kanıtlara ve bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz. Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin.'"

Onlar şu cevabı verdiler: Bize gelen bunca apaçık kanıtlara ve bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz. Yüce Allah'ın Rab oluşuna, ulûhiyetine ve ona kul olmaya dair bize gelen bunca apaçık kanıtlara karşı senin Rab olmanı, sana ibadet etmeyi ve itaati tercih edemeyiz. Bazıları "vellezî fataranâ" (وَالَّذ۪ي فَطَرَنَا) cümlesini "tercih edemeyiz" fiiline bağlayarak âyeti, bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz diye anlamışlardır. Ancak bir başka ihtimal daha uygun gibi durmaktadır. Yani **bizi yaratan** cümlesinin yemin olması daha uygundur. Buna göre "Bizi yaratana and olsun ki" anlamına gelmiş olur. Sanki sihirbazlar Firavun'un kendisine ibadete ve hizmete dönecekleri umudunu kesmek istemektedirler.

Artık sen neye hükmedeceksen et. Bu cümle, Firavun'a emir verme mahiyetinde değildir, aksine onun bu konudaki umudunu kesme amaçlıdır. Yani sen bize olan tehdidini yerine getirirsen de biz seni tercih edecek değiliz. **Ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin.** Yani sen ancak bu dünya hayatında hüküm verebilirsin.

اِنَّٓا اٰمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَٓا اَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ
وَاللّٰهُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿٧٣﴾

73. "Hatalarımızdan ve bize zorla yaptırdığın sihirden ötürü bizi bağışlaması için Rabb'imize kesin olarak iman ettik. Hayırlı ve sürekli olan Allah'tır."

Hatalarımızdan ve bize zorla yaptırdığın sihirden ötürü bizi bağışlaması için Rabb'imize kesin olarak iman ettik. Hayırlı ve sürekli olan Allah'tır. Âyetin son cümlesi muhtemelen Allah en hayırlı mâbut ve sevabı başkalarının sevaplarından daha kalıcı olan bir ilâhtır mânasındadır. Ya da bu cümle Firavun'un şu sözlerine cevap olabilir: "Böylece hangimizin cezasının daha şiddetli ve kalıcı olduğunu anlayacaksınız"[165]. Bu durumda Firavun'un bu sözlerine Cenâb-ı Hak **Allah'ın azabı daha kalıcıdır** şeklinde cevap vermiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

165 Tâhâ, 20/71.

إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا
يَحْيَى ﴿٧٤﴾ وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ
الدَّرَجَاتُ الْعُلَى ﴿٧٥﴾

74. "Kim Rabb'ine günahkâr haliyle varırsa, bilsin ki cehennem onu beklemektedir; orada ne ölür ne de düzgün yaşar."

75. "Dünya ve âhirete yararlı işler yapmış bir mümin olarak onun huzuruna çıkan kimseler için ise üstün dereceler vardır."

Kim Rabb'ine günahkâr haliyle varırsa, bilsin ki cehennem onu beklemektedir; orada ne ölür ne de düzgün yaşar. Dünya ve âhirete yararlı işler yapmış bir mümin olarak onun huzuruna çıkan kimseler için ise üstün dereceler vardır. Bu ifadenin açıklaması *en doğrusunu Allah bilir ya* şöyledir:
217 [§]Kim Allah Teâlâ'nın bahşettiği hayatına şükürle karşılık verir, salih amellerle hoş hale getirirse Allah da onun âhiretteki hayatını ve yaşantısını hoş kılar. Her kim de hayatına dünyada şükürle mukabele etmez, aksine nankörlükle karşılık verirse, onu aşağılık, çirkin ve pis amellerle habis ve pis hale getirirse âhirette hayatı pis ve habis hale gelir. "Bir mümin olarak onun huzuruna çıkan kimseler için ise üstün dereceler vardır" "Dereceler" (الدّرجات) yükselir ve yukarı doğru çıkar. "Derekât" (الدّركات) ise aşağıya doğru gider ve yukarıdan aşağıya doğru iner. Dereceler âhirette müminler için söz konusudur. Çünkü onlar dünyada salih, yüce ve yüksek amelleri tercih ederler. Dünyada yüksek ve yüce amelleri tercih etmelerine karşılık âhirette onlar için yüksek dereceler tahsis edilir. Derekât ise dünyada tercih ettikleri aşağılık ve habis amellerin karşılığı olarak kâfirler için söz konusu olur. Allah Teâlâ da "Diken eken asla buğday biçmez" atasözünde olduğu gibi onları rezil ve rüsvay eder.

جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاؤُا
مَنْ تَزَكَّى ﴿٧٦﴾

76. "İçinde ebedî olarak kalacakları, altından ırmaklar akan adn cennetleri! İşte günahlardan arınanların ödülü budur."

İçinde ebedî olarak kalacakları, altından ırmaklar akan adn cennetleri! İşte günahlardan arınanların ödülü budur. Yani Allah Teâlâ'nın sözünü ettiği ödül, amelini düzgün yapan ve arttıranların mükâfatıdır. "Tezekkâ" (تَزَكّٰى) fiilinin kökü olan "ez-zekâtu" (الزَّكَاةُ) sözlükte nemâ ve artma anlamındadır. Bazıları "zâlike cezâu men tezekkâ" (ذٰلِكَ جَزٰٓؤُا مَنْ تَزَكّٰى) cümlesine, işte iman edenlerin ödülü budur, diye bir mâna vermişler; sebebini de şöyle açıklamışlardır: Ameller imanla artar ve nemâ bulur. Sevabı ve ödülü iman sayesinde alınır.

وَلَقَدْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادٖي فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرٖيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًاۙ لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشٰى ﴿٧٧﴾

77. "Mûsâ'ya şöyle vahyetmiştik: 'Kullarımı geceleyin yola çıkar, yetişecekler diye korku ve endişe duymaksızın onlara denizde kupkuru bir yol aç.'"

Mûsâ'ya şöyle vahyetmiştik: Kullarımı geceleyin yola çıkar. "Esri" (اَسْرِ) fiilinin kökü "el-İsrâ" (الإِسْرَاء) gece yürüyüşü demektir. **Yetişecekler diye korku ve endişe duymaksızın onlara denizde kupkuru bir yol aç.** Yani asânı denize vur ve denizde onlara kupkuru bir yol aç. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bunun üzerine denize vur! diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı"[166].

[§] **Yetişecekler diye korku ve endişe duymaksızın.** Yani Firavun ve as- 218
kerleri yetişecek diye korku ve denizde boğuluruz diye endişe duymaksızın. Bu beyan, korku ve endişeyi yasaklama anlamında değil, korkuyu gidermeye ve Firavun'un onlara yetişemeyecekleri güvencesi vermeye yöneliktir. Görmez misin ki bir başka beyanda Mûsâ'nın arkadaşları şöyle demiştir: "İki topluluk birbirini görünce, Mûsâ'nın adamları, 'İşte yakalandık!' dediler. Mûsâ, 'Hayır! Eminim ki Rabb'im benimledir, bana bir çıkış yolu gösterecektir' dedi"[167].

فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهٖ فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ ﴿٧٨﴾

78. "Derken Firavun askerleriyle onların peşine düştü, ama deniz onları amansızca sarıverdi."

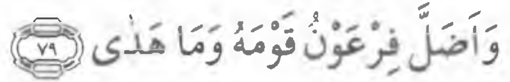
---

166 "Bunun üzerine Mûsâ'ya, 'Asân ile denize vur!' diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı, her parça koca bir dağ gibi oldu" (eş-Şuarâ, 26/63).

167 eş-Şuarâ, 26/61-62.

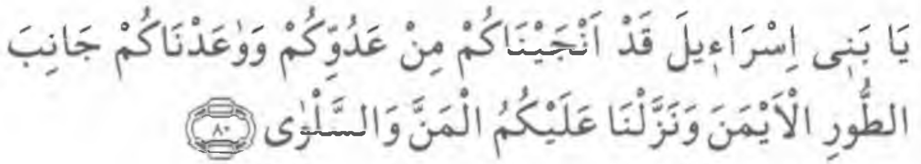
Derken Firavun askerleriyle onların peşine düştü. Askerleriyle anlamındaki "bicunûdihî" kelimesi Firavun'un yanında tek bir asker değil, askerler olduğunu göstermektedir. Ama askerler şu kadar bin, Mûsâ'nın kavmi de şu kadar bin idi şeklindeki ifadelere gelince; söz konusu sayı ancak bu konuda sahih bir rivayet varsa bilinebilir. Aslında sayılarının ne kadar olduğunu bilmeye ihtiyacımız da yoktur. **Ama deniz onları amansızca** suda boğulma ve helâk ile **sarıverdi.**

İbn Kuteybe bundan önce geçen "endişe duymaksızın" cümlesini "ardımızdan yetişecekler diye endişe duymaksızın"[168], "Derken Firavun askerleriyle onların peşine düştü" cümlesini de "ve onlara arkadan yetişti" şeklinde açıklamıştır.

79. "Firavun kavmini saptırmış, doğru yolu göstermemişti."

Firavun kavmini saptırmış, doğru yolu göstermemişti. Bazıları bu âyeti Firavun kavmini saptırmış Allah Teâlâ da ona doğru yolu göstermemişti şeklinde açıklarken, bazıları da Firavun kavmini saptırmış, onlara doğru yolu göstermemişti şeklinde tefsir etmiştir. Bu son tefsiri yapanlar, söz konusu yaklaşımlarını, "Sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum"[169] meâlindeki beyana dayanmışlardır. Bu beyanı şöyle açıklayanlar da olmuştur: Firavun kavmini saptırmış ve kendi nefsine doğru yolu göstermemişti.

80. "Ey İsrâiloğulları! Böylece sizi düşmanınızdan kurtardık ve Tûr'un sağ tarafında sizinle sözleştik; size kudret helvası ve bıldırcın gönderdik."

80. Ey İsrâiloğulları! Böylece sizi düşmanınızdan kurtardık. Burada Allah Teâlâ Hz. Peygamber'le çağdaş olan İsrâiloğulları'na atalarına ve seleflerine bahşettiği nimetleri ve lütfettiği ihsanları haber vermektedir. Onlara atalarına bahşettiği nimetleri hatırlatmaktadır. Bu hatırlatma atalarına olamaz,

168 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 281.
169 el-Mü'min, 40/29.

çünkü onlar bu âyetlerin indiği sırada çoktan ölüp gitmişlerdi. Bu beyanda son durumlarına nazaran sahâbîlere de bahşedilen nimetler hatırlatılmakta-
dır. [§]Çünkü Allah Teâlâ onları dönemlerinin sonlarına doğru düşmanla- 219
rından güvende kılmış ve müslümanların onların dinlerine dönme umutlarını kesmiştir. Bu beyanda Cenâb-ı Hakk'ın bize olan lütufları ile ilk ve son durumlarımızda bahşettiği nimetler de hatırlatılmaktadır. Hatırlatma sadece İsrâiloğulları'na değil, fakat bize ve nimet verdiği herkesedir.

Ve Tûr'un sağ tarafında sizinle sözleştik. Âyetin metninde geçen "el-eymen" (الْأَيْمَن) kelimesinin Tûr dağının adı mı, yoksa bereketinden ve uğurundan dolayı mı bu isimle isimlendirildiğini bilmiyoruz[170]. Yoksa bu isim, Hz. Mûsâ'nın uğurundan dolayı mı verildi? Onu da bilmiyoruz. Eğer kelime bereket ve uğur kökünden türemişse Tûr dağına bu isim Hz. Mûsâ'nın bereket ve uğurundan dolayı verilmiştir. Çünkü vahiy Mûsâ'ya (a.s.) Tûr dağında inmeye başlamıştır.

Size kudret helvası ve bıldırcın gönderdik. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'le çağdaş olan yahudilere atalarının rızıklarını nasıl genişletip bereketlerini arttırdığını hatırlatmaktadır. Böylece onlara bahşettikleri karşılığında şükretmelerini istemektedir. Bu ifade bize ve rızıklarmı genişlettiği herkese de hatırlatmadır. Çünkü Allah Teâlâ hayatımızın başından sonuna kadar rızkımızı hep genişletip durmaktadır.

كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى ﴿٨١﴾

81. "Size rızık olarak verdiğimiz iyi ve temiz şeylerden yiyin ama bunda ölçüyü aşmayın, yoksa gazabıma uğrarsınız; kim gazabıma uğrarsa artık uçuruma yuvarlanmış demektir."

Size rızık olarak verdiğimiz iyi ve temiz şeylerden yiyin. Yani onlara **Size rızık olarak verdiğimiz iyi ve temiz şeylerden yiyin** dedik. Bundan sonra iki ihtimal söz konusudur. Birincisi: **İyi ve temiz şeylerden yiyin** beyanı size rızık olarak verdiğimiz şeylerin helâl olanlarından yiyin mânasında olabilir. Eğer anlam böyle olursa âyet insana helâl olmayan şeylerin de rızık olarak ve-

---

170 el-Kasas, 28/30.

rilebileceğine işaret eder[171]. İkincisi: **İyi ve temiz şeylerden yiyin** beyanı, canınızın çektiği şeylerden anlamına da gelebilir. Bu durumda âyet, nefislerin hoş gördüğü şeylerden olmak kaydı ile yiyeceklerden en hoş olan şeyleri tercih edebileceğimizi gösterir.

Ama bunda ölçüyü aşmayın. "Tuğyân" (الطُّغْيَان) belirlenen sınırı aşmak, onun ötesine geçmek demektir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Rabb'inizin size rızık olarak verdiği şeylerde belirlediği helâl rızkın dışına çıkarak ve tayin ettiği miktarı geçerek ölçüyü aşmayın.

220 [§] **Yoksa gazabıma uğrarsınız.** "Yahille" (يَحِلَّ) fiili böyle okunabildiği gibi "yahulle" (يَحُلَّ) şeklinde de okunmuştur. "Yahille" okunursa "gazabım üzerinize iner", "yahulle" olursa "gazabım size gerekli olur" anlamına gelir. **Kim gazabıma uğrarsa artık uçuruma yuvarlanmış demektir.** "Hevâ" (هَوٰى) fiilinin "helâk olmuştur" anlamına geldiği söylenmiştir. Buna göre mâna şu şekilde olur: Kimin başına azabımın gelmesi gerekli olmuşsa o helâk olmuş demektir. İbn Kuteybe de buna benzer açıklama yapmış ve şöyle demiştir: "Hevâ" (هَوٰى) fiili, helâk oldu demektir. Arapça'da "hevet ummuhû" (هَوَتْ أمُّه) denir ki onun annesi öldü anlamına gelir[172]. "Fekad hevâ" (فَقَدْ هَوٰى) kelimesine cehenneme yuvarlanmıştır anlamı verenler de olmuştur. Bir yerden aşağı yuvarlanmayı ifade etmek için Araplar "Hevâ fî mevdıı kezâ" (هَوٰى فِي مَوْضِعِ كذا) tabirini kullanırlar.

وَاِنّ۪ي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدٰى ﴿٨٢﴾

82. "Şu da bilinmeli ki, ben tövbe edip yürekten inanan ve iyi işler yapan, sonra da doğru yolda sebat eden kimselere karşı çok bağışlayıcıyım."

Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birinci ihtimale göre anlamı şöyle olur: Ben şirkten tövbe edip dönen, O'nun bir olduğuna inanan ve bunun yanında iyi işler yapan sonra da O'nun emrine uymada sebat edip yasak edilen şeylerden vazgeçen kimselere karşı çok bağışlayıcıyım. İkinci [ihtimale] göre anlamı şöyledir: Ben bütün yasak edilen şeylerden tövbe eden ve emredilen şeylerin tamamına iman eden sonra da "Rabbimiz Allah'tır deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar"[173] meâlindeki beyanda olduğu üzere buna devam ve sebat eden kimselere karşı çok bağışlayıcıyım.

---

171 Yani mesele Mûtezile mezhebinin dediği gibi olmaz. Onlar haramın rızık olmadığını söylerler.

172 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 281.

173 Fussılet, 41/30; el-Ahkâf, 46/13.

وَمَٓا اَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسٰى

83. "(Allah buyurdu ki:) ***"Seni halkından aceleyle ayrılmaya sevkeden neydi ey Mûsâ!"***

(Allah buyurdu ki:) "Seni halkından aceleyle ayrılmaya sevkeden neydi ey Mûsâ!" Bazıları şöyle demiştir: Hz. Mûsâ Tevrat'ı almak için kavminden kaçarak yola çıkmıştı. O kadar acele etmişti ki kavmini geride ve arka tarafında bırakmıştı. İşte o sırada Rabb'i ona şöyle hitap etti: "Seni halkından aceleyle ayrılmaya sevkeden neydi ey Mûsâ!". Bazıları da Mûsâ kavminden kaçarak yola çıkmadı, fakat tek başına yola koyuldu ve kavminden ayrıldı. Ardından kavminin başına Sâmirî'nin tanrı diye taptığı buzağı fitnesi geldi.

قَالَ هُمْ اُو۬لَٓاءِ عَلٰٓى اَثَر۪ي وَعَجِلْتُ اِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضٰى

84. "Şöyle cevap verdi: 'Onlar da benim izimdeler; benden hoşnut olasın diye sana gelmekte acele ettim ey Rabbim!"

Şöyle cevap verdi: Onlar da benim izimdeler. Bu cümle birinci tevile göre şöyle olur: Onlar da benim izimi takip edip geliyorlar. İkinci tevile göre ise anlamı şöyle olur: Onları dinim ve yolum üzere geride bıraktım. Bu yaklaşım Hasan-ı Basrî ve Katâde'ye aittir[174].

Benden hoşnut olasın diye sana gelmekte acele ettim ey Rabbim! Yani benden hoşnut olasın diye bana yaptığın davetine uymak ve verdiğin emre itaat etmiş olmak için acele ettim ey Rabbim! Bu anlam, Hz. Mûsâ'nın Tevrat'ı
almaya tek başına yola çıktığı şeklindeki tevile göredir. [§]Hz. Mûsâ bir grup 221
insanla birlikte yola çıkmıştı şeklindeki tevile göre yüce Allah *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle demiş olmaktadır: Benden hoşnut olasın diye sana gelmekte acele ettim ey Rabbim! Çünkü beni davet ettiğin ve emrettiğin şeye acele ile gitmeme engel olan herhangi bir sebebim ve nedenim yoktu. Bizde böyledir: Allah Teâlâ'nın emri ve farzını yapma mükellefiyeti ile yüz yüze gelen kişinin -bunu yerine getirmesine ve yapmasına engel olan herhangi bir sebep yoksa- onu eda etmek için acele etmesi gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ فَاِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَاَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ

---

174 Ben bu nakli herhangi bir yerde bulamadım.

85. "Allah, 'Fakat' dedi, 'Biz senden sonra kavmini sınadık ve Sâmirî onları yoldan çıkardı.'"

Allah, fakat dedi, biz senden sonra kavmini sınadık. "Fetennâ" (فَتَنَّا) fiilinin türediği "fitne" (الْفِتْنَة) içinde belâların ve zorlukların olduğu büyük sıkıntı demektir. Bu âyette sözü edilen "iftitân" (الافْتِتَان) İsrâiloğulları'nın Sâmirî'nin tanrı edindiği buzağı fitnesi ile sınanmalarıdır. Rivayete göre yüce Allah o buzağı heykelini kanı ve eti olan bir buzağıya dönüştürmüş, bedenine ruh üflemiş ve böğürme yeteneği vermişti. Allah Teâlâ'nın onları sınamasının anlamı bu idi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve Sâmirî onları yoldan çıkardı. Allah Teâlâ "yoldan çıkarma" fiilini Sâmirî'ye nispet etmektedir. Çünkü İsrâiloğulları'nın yoldan çıkmalarının sebebi onlara bir buzağı edinmesi, buna tapmaya davet etmesi ve "İşte bu sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır"[175] demesi sebebiyle Sâmirî idi. Yüce Allah yoldan çıkarma fiilini, buzağıya tapmaya çağırması ve buna sebep olması hasebiyle Sâmirî'ye nispet etti. Yoksa kimse kimseyi yoldan çıkaramaz. Buna karşılık yüce Allah "sınama" fiilini kendi nefsine nispet etti, zira belirttiğimiz gibi buzağı heykelini eti, kanı ve ruhu olan bir buzağıya çeviren O idi.

Şöyle bir soru sorulabilir: Sâmirî sapkınlık içinde olduğu halde onun önünde gerçekleşen buzağıya et, kan ve can verme mûcizesi ne anlama gelmektedir?

Buna şu cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya,* Sâmirî kendisinin peygamber olduğunu iddia etseydi ona bu fırsat verilmezdi. Fakat o sadece buzağının ilâh olduğunu iddia etti. Halbuki onun bir kul olduğunun alâmetleri üzerinde açıktan görülüyordu ve mevcuttu. Onun ilâh olmadığını herkes bili-
222 yordu. [§]Peygamberliğe gelecek olursak; bu konuda insanlar kafa karışıklığına düşüp şaşırabilirler. Bu nedenle peygamber olmayan bir kimse, peygamber olduğunu iddia ettiği takdirde insanların kafaları karışacağı için yüce Allah onun peygamber olduğuna dair delilleri ortaya koymasına engel olur. İlâhlık iddiasına gelince bunun için yapılacak faaliyete engel olmaz. Çünkü kulluk izleri ve acizlik belirtileri gayet açıktır. Ve bunun böyle olduğunu herkes bilir. Aynı şekilde bir kimse şu elimizdeki Kur'ân'ı duymayan bir beldeye gitse ve onlara bu kitabı okusa sonra da "Ben Allah Teâlâ'nın size gönderdiği peygamberim" dese Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı okumasına fırsat vermez. Ama bu kitabı göstererek Rab olduğunu iddia etse yüce Allah buna engel olmaz. Çünkü böyle bir

---

175 Tâhâ, 20/88.

kitabı getirmekten aciz olduğunun alâmetleri gayet açıktır. Ama peygamberlikte böyle değildir. Dolayısıyla bu iki iddia birbirinden farklıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَرَجَعَ مُوسٰى اِلٰى قَوْمِه۪ غَضْبَانَ اَسِفًا قَالَ يَا قَوْمِ اَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا اَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ اَمْ اَرَدْتُمْ اَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَاَخْلَفْتُمْ مَوْعِد۪ي ﴿٨٦﴾

86. "Bunun üzerine Mûsâ öfkeli halde ve hayıflanarak kavmine döndü. Şöyle dedi: 'Ey kavmim! Rabb'iniz size güzel bir vâdde bulunmamış mıydı? Peki size bu süre çok mu uzun geldi, yoksa Rabb'inizin gazabına uğramak istediniz de onun için mi bana verdiğiniz sözden döndünüz!'"

Bunun üzerine Mûsâ öfkeli halde ve hayıflanarak kavmine döndü. Âyetin metninde geçen "esef" (الأسف) kelimesi gazabın da üzüntünün de zirvesi demektir. Allah Teâlâ peygamberlerini böyle yaratmıştır. Kendisine muhalif olma ve yalanlama tavrını gördükleri zaman Rab'leri için gazabın ve üzüntünün zirvesine çıkacak bir karakterde onları yetiştirmiştir. Tıpkı yüce Allah'ın peygamberi hakkında belirttiği beyanlarda olduğu gibi: "Neredeyse kendini helâk edeceksin"[176], "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[177]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle dedi: Ey kavmim! Rabb'iniz size güzel bir vâdde bulunmamış mıydı? Hasan-ı Basrî'nin teviline göre "va'den hasenen" (وعداً حسناً) tabiri yüce Allah'ın dini ve yolu karşılığında vâdettiği sevap demektir. Mûsâ (a.s.) "Onlar da benim izimdeler"[178], yani benim dinim ve yolun üzeredirler, demişti. Bazıları da "va'den hasenen" tabirini âdil ve doğru vâd şeklinde açıklamışlardır. Çünkü rivayete göre Hz. Mûsâ onlara kırkıncı veya otuzuncu gecenin başında geleceğini vâdetmişti[179]. **Peki size bu süre çok mu uzun geldi** meâlindeki beyan Hasan-ı Basrî'ye göre şöyle tevil edilir: Peki Rabb'inizin dinine girme ve yoluna

---

176 "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!" (eş-Şuarâ, 26/3).

177 Fâtır, 35/8.

178 Tâhâ, 20/84.

179 Nitekim buna şöyle işaret edilmektedir: "Mûsâ ile otuz gece (için) sözleştik ve buna on gece daha ekledik; böylece Rabb'inin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu. Mûsâ kardeşi Hârun'a dedi ki: 'Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yolunu izleme'" (el-A'râf, 7/142).

uyma karşılığı size vâdettiği sevap ve mükâfat verme süresi çok mu uzun geldi
223 ki bunu unuttunuz. [§]Âyette sözü edilen "vâd"in Hz. Mûsâ'nın belli bir günün geçmesinin ardından yanlarına döneceği yolundaki vâdi olduğunu söyleyenlere göre aynı beyan şöyle tevil edilir: Peki size bu süre çok mu uzun geldi ve vâdim mazide mi kaldı ki yaptığınız o hareketleri yaptınız? **Yoksa Rabb'inizin gazabına uğramak istediniz de,** yani Rabb'inize kasten muhalif davrandınız da onun gazabına uğradınız ve **onun için mi bana verdiğiniz sözden döndünüz!"** Verilen söz, daha önce zikrettiğimiz iki vâde de muhtemeldir.

قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلٰكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذٰلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ ﴿٨٧﴾

87. "Şöyle cevap verdiler: 'Sana verdiğimiz söze bilerek ve isteyerek aykırı davranmış değiliz; fakat şu kavmin (Mısır halkının) ***ziynet eşyalarından bir kısmını yüklenmiştik, onları*** (haram diye ateşe) ***attık; çünkü Sâmirî de aynı şekilde atmıştı.'"***

Şöyle cevap verdiler: Sana verdiğimiz söze bilerek ve isteyerek aykırı davranmış değiliz. "Melkinâ" (مَلْكِنَا) kelimesi mim harfinin zammesi ile "mülkinâ" (مُلْكِنَا) ve esresi ile "milkinâ" (مِلْكِنَا) şeklinde de okunmuştur[180]. "Mülkinâ" şeklinde okunursa kelimenin anlamı bizim gücümüz ve takatimiz şeklinde olur. Buna göre bu beyanın anlamı şöyle olur: Biz sana verdiğimiz söze kendi gücümüz ve takatimiz dâhilinde aykırı davranmış değiliz. Aynı kelime "milkinâ" şeklinde okunursa beyanın anlamı, Biz sana verdiğimiz söze elimizin malik olduğu güçle aykırı davranmış değiliz" demek olur. **Fakat şu kavmin (Mısır halkının) ziynet eşyalarından bir kısmını yüklenmiştik.** Âyette geçen "evzâran" (أَوْزَارًا) kelimesi ziynet eşyaları demektir. Kastedilen Kıbtîler'in ziynet

---

180 Kırâat imamları bu kelimeyi farklı şekillerde okumuşlardır. Medine kırâat imamlarının geneli kelimeyi "bi melkinâ" (بِمَلْكِنَا) şeklinde okurken, Kûfe kırâat imamlarının geneli "bi mülkinâ" (بِمُلْكِنَا) bazı Basra imamları da "bi milkinâ" (بِمِلْكِنَا) şeklinde okumuşlardır. "Melk" ve "mülk" ün mânası aynı olup âyete yansıması "Sana verdiğimiz söze kendi kudretimiz ve gücümüzle aykırı davranmış değiliz" şeklinde olur. Ancak bu iki şekilden biri mastar, diğeri isimdir. "Milk" şeklindeki okunuş ise bir şeyin mülkiyeti ve o şeyin malike ait oluşu mânasını ifade eder. Bu üç görüşün üçü de burada yaklaşık olarak aynı mânayadır. Çünkü bir kimse hevâ ve hevesinin baskın gelmesi nedeni ile emredilen şeyi yapmak için nefsine mâlik olamayan kimse dilde şöyle demekten kaçınmaz: Filanca kişi bu işi yaparken nefsine hâkim olamadan yaptı. Yaparken nefsini tutamadı. Yaptığı fiili bırakamadı. Mâna bu olduğuna göre âyeti kırâat eden kişi üç kırâat şeklinden hangisine göre okursa okusun fark etmez (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 230).

eşyalarıdır. **Onları (haram diye ateşe) attık.** Yani onların ziynet eşyalarından yüklendiklerimizi (ateşe) attık. **Çünkü Sâmirî de aynı şekilde atmıştı.** Yani Sâmirî de yüklendiği onlara ait ziynet eşyalarını atmıştı. Bu son cümlenin, "bu yüzden elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım"[181] beyanında olduğu gibi Çünkü Sâmirî de elçinin izinden aldığı bir avuç toprağı aynı şekilde atmıştı mânasında olması da mümkündür.

فَاَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ فَقَالُوا هٰذَا اِلٰهُكُمْ وَاِلٰهُ مُوسٰى فَنَسِيَ

88. "Derken onlara böğürebilen bir buzağı heykeli yaptı. (Ona uyanlar) *'İşte bu sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır, fakat o bunu unuttu' dediler."*

Derken onlara böğürebilen bir buzağı heykeli yaptı. Yani bedeni buzağı olan ama gerçekte buzağı olmayan bir heykel yaptı. Bazıları "ıclen ceseden" (عِجْلًا جَسَدًا) tabirini, inekten dünyaya gelen buzağının yaşadığı gibi yaşamayan bir buzağı diye açıklamışlardır. Ama birinci anlam daha uygundur.

[§]**(Ona uyanlar) İşte bu sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır.** 224
(dediler)[182]. Bu sözü Sâmirî'den başkası söylememiştir. **Fakat o bunu unut-**

---

181 "'Ben onların görmediklerini gördüm, bu yüzden elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım. Nefsim beni böyle yapmaya itti' diye cevap verdi" (Tâhâ, 20/96).

182 Süddî şöyle anlatır: Sâmirî Cebrâil'in atının ayak izinin toprağından bir avuç toprak aldı (Öte yandan) Mûsâ (a.s.) (Tur dağında Cenâb-ı Hak'la konuşmak üzere) yola koyuldu ve (kardeşi) Hârun'u İsrâiloğulları'nın başına kendi yerine vekil bıraktı. Ve onlara otuz gece sonra döneceği sözünü verdi. Yüce Allah da buna on gün daha ilâve etti. Hârun İsrâiloğulları'na dedi ki: Ey İsrâiloğulları! Ganimet size helâl değildir. Kıbtîler'in ziynet eşyaları ise ganimettir. Bunların hepsini toplayın, bir çukur kazın ve tümünü oraya gömün. Mûsâ gelir ve onları helâl kılarsa alırsınız. Aksi takdirde bunlar sizin yemeniz caiz olmayan şeylerdir. İsrâiloğulları ziynet eşyalarını o çukurda topladılar. Sâmirî Cebrâil'in ayak izinden aldığı o bir avuç toprakla geldi ve onu attı. Yüce Allah o ziynet eşyalarından böğürebilen bir buzağı heykeli çıkardı. İsrâiloğulları Mûsâ'nın kendilerine verdiği süreyi saydı. Geceyi bir gün, gündüzü bir gün olarak kabul ettiler. Yirmi gün geçince buzağı heykeli karşılarında belirdi. İsrâiloğulları onu görünce Sâmirî kendilerine "Bu sizin de Mûsâ'nın da tanrısıdır. Fakat o bunu unuttu" dedi. Bunun üzerine İsrâiloğulları o heykele tapmaya başladılar. Heykel böğürüyor ve yürüyordu. Hârun "Bu ziynet eşyaları için bir çukur kazın ve onları buraya atın" dediği zaman Sâmirî de aynı şekilde (elindeki toprağı) atmıştı. İsrâiloğulları ziynetlerini oraya atınca Sâmirî de toprağını atmıştı. Süddî (Ona uyanlar) "Bu sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır. Fakat o bunu unuttu" beyanı ile ilgili olarak da şöyle der: Buzağıya tapan İsrâiloğulları "Bu sizin de Mûsâ'nın da tanrısıdır" dediler (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 233).

tu" dediler. Bazıları unutan Sâmirî idi demişler ve görüşlerini şöyle açıklamışlardır: Çünkü Sâmirî, İsrâiloğulları'na "Bu sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır" demişti. Bu sözü ondan başkası söylememiştir. Unutan Sâmirî olarak açıklanırsa "nisyan" (نسيان) zayi etme ve terketme mânasında olur. Bu takdirde Allah Teâlâ şöyle demiş olur: "Sâmirî âlemlerin Rabb'ini tanıyıp bildikten sonra (bilgisini) zayi etti ve ilâhlığı buzağıya nispet etti." Bazıları da âyeti şöyle açıklamışlardır: Sâmirî "Bu sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır" deyince Mûsâ bunu unuttu ve bir başkasını isteyerek (yola) çıktı. Ancak İsrâiloğulları'nın Sâmirî'nin bu sözünü kabul etmeleri ve Sâmirî'nin tanrı olarak kabul ettiği buzağıyı tanrı kabul etmeleri ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü onlar buzağı heykelini Kıptîler'in getirdikleri ziynet eşyalarından yaptıklarını biliyorlardı. Fakat onların inancına göre kendilerini Cenâb-ı Hakk'a yakın kılar ümidiyle âlemlerin Rabb'i olan yüce Allah'ın yanı sıra başka bir tanrı edinmek ve ona ibadet etmek caizdi. Onlar şöyle dediler: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[183]; "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" diyorlar"[184]; "Bunun üzerine, 'Ey Mûsâ! Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap'"[185]. Bu beyanlarda belirtildiği gibi yüce Allah'ı bırakıp da putlara taptılar. Firavun'un onlara Allah'ı bir yana bırakıp taptıkları tanrılar edinmesi de aynen böyledir. Yoksa onların nezdinde âlemlerin Rabb'inin o buzağı olması ihtimal dâhilinde değildir. Fakat belirttiğimiz gibi onlar inançları açısından Allah'tan başkasına ibadet etmeyi mümkün görüyorlardı. İşte yüce Allah onların inançlarını reddetmiş ve şöyle buyurmuştur:

أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ﴿٨٩﴾

225 *[§]89. "Peki görmüyorlar mıydı ki o (heykel) kendilerine bir sözle karşılık veremiyordu, onlara zarar veremediği gibi fayda da sağlayamıyordu!"*

Peki görmüyorlar mıydı ki o (heykel) kendilerine bir sözle karşılık veremiyordu, onlara zarar veremediği gibi fayda da sağlayamıyordu! Yani bir sözle karşılık verebilen, fayda ve zarar vermeye kādir olan bir varlığa -yani insana- ibadet etmeye izin verilmediğine göre bunlardan herhangi birini yapmaya malik olmayan bir (heykele) ibadete nasıl izin verilir! Bu gerçeği görmüyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

183 ez-Zümer, 39/3.

184 Yûnus, 10/18.

185 el-A'râf, 7/138.

وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هٰرُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ اِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهٖ وَاِنَّ رَبَّكُمُ
الرَّحْمٰنُ فَاتَّبِعُون۪ي وَاَط۪يعُٓوا اَمْر۪ي ﴿٩٠﴾

90. "Gerçek şu ki daha önce Hârun onlara, 'Ey kavmim! Siz bununla sınanmaktasınız; kuşkusuz sizin Rabb'iniz O Rahmân'dır. O halde bana uyun ve emrime itaat edin' demişti."

Gerçek şu ki daha önce Hârun onlara, 'Ey kavmim! Siz bununla sınanmaktasınız. Allah Teâlâ *-en doğrusunu kendisi bilir ya-* bu cümlelerle peygamberine (a.s.) kendisini yalancılıkla suçlayanların ve peygamberliğini inkâr edenlerin bunu peygamberliğin ne demek olduğunu bilmedikleri için yalanlamadıklarını, -fakat Hârun'un (a.s.) kavmi buzağıya taptığı zaman onlara söylediği sözü hatırlatmasında ve haber vermesinde ifade edildiği üzere- inatlarından ve körü körüne karşı koymalarından kaynaklandığını belirtiyor. Hârun (a.s.) kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Siz bununla sınanmaktasınız; kuşkusuz sizin Rabb'iniz O Rahmân'dır". Burada Allah Teâlâ sanki Hz. Peygamber'in, kavminin iman edeceği konusundaki ümidini inatları sebebiyle boşa çıkarıyor. Söz konusu ifade Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında belirttiği husustur: "Şimdi (ey müminler!) onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa onlardan bir zümre Allah'ın kelâmını işitirler"[186].

Siz bununla sınanmaktasınız Bu beyan iki türlü anlaşılabilir. Birinci ihtimale göre "fütintüm" (فُتِنْتُمْ) fiilinin kendinizi sesi, böğürmesi ve başka özellikleriyle buzağıya kaptırdınız anlamına gelir. İkinci ihtimale göre buzağı yüzünden yolunuzu şaşırdınız anlamına gelir. **Kuşkusuz sizin Rabb'iniz O Rahmân'dır. O halde bana uyun** Yani sizi davet ettiğim hususta çağrıma uyun. **Ve emrime**, yani size emrettiğim hususa **itaat edin demişti.**

قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِف۪ينَ حَتّٰى يَرْجِعَ اِلَيْنَا مُوسٰى ﴿٩١﴾

91. "Şöyle cevap verdiler: 'Mûsâ yanımıza dönünceye kadar ona tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz.'"

---

186 "Şimdi (ey müminler!) onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa onlardan bir zümre, Allah'ın kelâmını işitirler; sonra o kelâmı iyice anlamış olmalarına rağmen yine de bile bile onu tahrif ederlerdi" (el-Bakara, 2/75).

Şöyle cevap verdiler: Mûsâ yanımıza dönünceye kadar ona tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz. Bazıları "len nebraha" (لَنْ نَبْرَحَ) fiilinin dâhil olduğu cümleyi şöyle açıklamışlardır: Mûsâ yanımıza dönünceye kadar ona tapmaya devam edeceğiz. Buna karşılık başka bazıları da "Ona tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz" mânası vermişlerdir.

[Ebû Avsece] "len nebraha" fiilinin "len nezâle" (لَنْ نزال), yani "devam edeceğiz" anlamına geldiğini söylemiştir.

قَالَ يَا هٰرُونُ مَا مَنَعَكَ اِذْ رَاَيْتَهُمْ ضَلُّوا ﴿٩٢﴾ اَلَّا تَتَّبِعَنِ اَفَعَصَيْتَ اَمْرِى ﴿٩٣﴾

226 [§] *92-93.* "(Mûsâ dönünce) ***dedi ki: 'Ey Hârun! Onların saptıklarını gördüğünde beni izleyip gelmekten seni alıkoyan neydi? Yoksa emrime isyan mı ettin?'***"

(Mûsâ dönünce) dedi ki: "Ey Hârun! Onların saptıklarını gördüğünde beni izleyip gelmekten seni alıkoyan neydi? Bu cümle, Hârun'un (a.s.) "innemâ fütintüm bih"[187] (انما فتنتم به) derken onların (doğru yoldan) saptıklarını kastettiğini göstermektedir. Çünkü Mûsâ (a.s.) onlara, "Onların saptıklarını gördüğünde beni izleyip gelmekten seni alıkoyan neydi? **Yoksa emrime isyan mı ettin?** demektedir. **Beni izleyip gelmekten** meâlindeki cümle iki mânaya muhtemeldir. Birincisi: Onların saptıklarını gördüğünde benim gittiğim yere gitmekten seni alıkoyan neydi? Oysa sen benim nereye gittiğimi biliyordun. Ya da onların saptıklarını gördüğünde benim dinime ve gittiğim yola uymaktan seni alıkoyan neydi? Mûsâ'nın (a.s.) gittiği yol ve mezheb, Allah'ın dinini terkedip, ondan saptıkları zaman savaşmak ve çarpışmaktı[188].

قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَاْخُذْ بِلِحْيَتِى وَلَا بِرَاْسِى اِنِّى خَشِيتُ اَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِى اِسْرَاۤءِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِى ﴿٩٤﴾

---

187 Tâhâ, 20/90.

188 Nitekim onun yoluna şöyle işaret ediliyor: "Mûsâ kavmine demişti ki: 'Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir; böylece Allah tövbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tövbeleri kabul eden ancak O'dur" (el-Bakara, 2/54).

94. "O şöyle cevap verdi: 'Ey anamın oğlu! Sakalımı saçımı çekme. Emin ol ki ben senin, 'Sözüme riayet etmedin de İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık soktun!' diyeceğinden endişelenmiştim."

Hârun (a.s.) Mûsâdan (a.s.) özür diledi ve **O şöyle cevap verdi: Ey anamın oğlu! Sakalımı saçımı çekme. Emin ol ki ben senin, "Sözüme riayet etmedin de İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık soktun!" diyeceğinden endişelenmiştim.** Bu beyan da iki türlü açıklanabilir. Birincisi: Sana uyup gittiğin yere gidersem bana İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık soktun diyeceğinden korktum. Çünkü sen (bize döndükten sonra) buzağıya tapma şeklindeki tercihlerini yasak ettiğin ve (gidecekleri) yolu beyan ettiğin takdirde sana uyarlardı. Sen bunu yapmadığına göre onların arasına ayrılık sokan sen olmuş olursun. İkincisi: Savaş ve çarpışma anlamına göre Hz. Hârun şöyle demiş olur: Onlarla çarpışır ve aralarında savaş çıkarırsam iki zümreye ayrılacaklarından korktum. Tefrikaya düşerlerse çarpışırlar, kan dökerler ve yok olup giderlerdi. Hârun'un (a.s.) savaşmaması, onların Mûsâ (a.s.) dönünce ve kendilerine (gittikleri yol hakkında) yasak getirince iman edecekleri ümidi uyandırmış olmalarındandır. Herhalde onun savaş konusunda izlediği yol, iman edeceği ümidi bulunmayan kimselerle savaşma şeklindeydi. Bu açıklama, İsrâiloğulları belirtildiği gibi on bin veya daha çok ya da daha az sayıda kimse ile buzağıya tapınca Hârun (a.s.) kendilerinden ayrıldı diyenlerin yorumuna göredir. Hasan-ı Basrî ise şöyle diyor: Hârun (a.s.) hariç tüm İsrâiloğulları buzağıya taptılar. Onun görüşüne göre kelime, onlarla savaş ve çarpışma anlamı taşımaz.

[§]**Sözüme riayet etmedin.** Bu sözün "Onları ıslah et, bozguncuların yo- 227
lunu izleme"[189] meâlindeki beyanda belirtilen husus olduğu söylenmiştir. **Sakalımı saçımı çekme.** Bu cümle Hârun'un (a.s.) saçı olduğunu ve baş anlamına gelen "re's" (الرَّأْس) kelimesiyle saçlardan kinâye yapıldığını göstermektedir.

قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ ﴿٩٥﴾ قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا
بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ اَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذٰلِكَ سَوَّلَتْ لِي
نَفْسِي ﴿٩٦﴾

95. "Mûsâ sordu: 'Peki senin zorun neydi ey Sâmirî?'"

---

189 "Mûsâ kardeşi Hârun'a dedi ki: 'Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yolunu izleme'" (el-A'râf 7/142).

96. "'Ben onların görmediklerini gördüm, bu yüzden elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım. Nefsim beni böyle yapmaya itti' diye cevap verdi."

Mûsâ sordu: Peki senin zorun neydi ey Sâmirî? Hasan-ı Basrî bu beyanı şöyle açıklamıştır: Peki yaptığına delilin neydi ey Sâmirî? ve onun asla herhangi bir delili yoktu demiştir. Bir başkası ise **Senin halin neydi? İşin neydi?** demiştir. Âyette geçen "el-hatbu" (الْخَطْبُ) sözlükte "durum" ve "hal" demektir. Âyetin teviline gelince *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyledir: Senin durumun nedir? Yani yaptığın işi yapmaya seni iten nedir?

Sâmirî'ye bu ismin verilmesi "es-sâmira" isimli bir kabileye mensup olmasıydı. Hârun (a.s.) Mûsâ'nın ana baba bir kardeşi olduğu halde "Ey anamın oğlu" demesini şöyle açıklamışlardır: Hârun bu ifadeyle kardeşinin kendisine acımasını ve yakasını bırakmasını istemişti.

Ben onların görmediklerini gördüm. Bu âyetin metninde geçen "Yebsurû" (يَبْصُرُوا) fiili yâ ile okunduğu gibi "tebsurû" (تَبْصُرُوا) şeklinde "tâ" ile de okunmuştur[190]. Sâmirî daha sonra kendisinin gördüğü onların da görmediği şeyi açıklamakta ve şöyle demektedir: **Bu yüzden elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım.** Müfessirlerin geneli şöyle diyorlar: Sâmirî Cebrâil'in atının izinin toprağından bir avuç almış ve onu atmıştır. Âyet-i kerîmede topraktan, attan, bu elçinin Cebrâil veya bir başkası olduğundan söz edilmemektedir. Sâmirî'nin avuçlayıp aldığı şeyin tevil âlimlerinin dediği gibi at izinden alınmış bir avuç toprak olabilir. Übeyy'in mushafında âyet "fe kabaztu kabza-

---

190 Kırâat imamları bu iki okunuş üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Medine ve Basra imamlarının geneli âyeti "yâ" ile "basurtu bimâ lem yebsurû bihî" (بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ) şeklinde okumuşlardır. Bu kırâata göre mâna şöyle olur: "Sâmirî 'Ben İsrâiloğulları'nın görmediklerini gördüm' dedi." Buna karşılık Kûfe kırâat imamlarının geneli ise "yâ" yerine "tâ" ile "basurtu bimâ lem tebsurû bihî" (بَصُرْتُ بِمَا لَمْ تَبْصُرُوا بِهِ) şeklinde okumuşlardır. Âyet böyle okunursa Sâmirî'nin hitabı Hz. Mûsâ ve arkadaşlarına olmuş olur. Buna göre âyetin mânası da şu şekli alır: "Sâmirî dedi ki: Ben senin ve arkadaşlarının görmediklerini gördüm." Bence bu iki kırâat şeklinin ikisi de bilinen kırâatlardandır. Her iki şekilde de mâna sahih olmak üzere kırâat imamları âyeti bu iki kırâata göre okumuşlardır. Şöylesine; Sâmirî'nin Cebrâil'i görmüş olması ve o yaptığı hareketi yapmaya karar vermiş bulunması mümkündür. Yani Cebrâil'in bindiği atın ayağının izinin toprağını buzağı heykelinin içine atarsa bahsettiği işe uygun olacağı fikri aklına gelmiş ya da başka bir şey buna sebep olmuş olabilir. Bunu Mûsâ (a.s.) ve İsrâiloğulları'ndan arkadaşları bilmiyor olabilirler. Bundan dolayı Sâmirî Mûsâ'ya (a.s.) "Ben sizin görmediklerinizi gördüm", yani sizin bilmediklerinizi biliyorum demiştir. "Basurtu bimâ lem yebsurû bihî", yani "ben onların görmediklerini gördüm" şeklindeki mânayı açıklamakta sıkıntı yoktur. Çünkü İsrâiloğulları'nın Cebrâil'in atının izinin toprağının neye uygun olduğunu bilmedikleri mâlumdur (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 238).

ten min eseri ferasi'r-resûli" (فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ اَثَرِ فَرَسِ الرَّسُولِ) şeklindedir[191]. [§]Müfessirlerin dedikleri sabit ve sahih olması halinde buna diyecek bir şey yoktur. Aksi takdirde Kur'ân'da belirtilenlere herhangi bir şey ilâve edemeyiz. Çünkü bu haberler ve kıssalar onların kitaplarındaydı. Kur'ân'da bunlardan bahsedildi, bu sayede Hz. Peygamber bunları onlara (peygamber olduğuna dair) delil olarak göstersin ve bunları yüce Allah'tan öğrendiğini anlasınlar. Onların kitaplarında bulunan haberlere ilâve edilecek ya da eksik anlatılacak olursa âyetin, onlara karşı delil getirme özelliği ortadan kalkar. Hatta bu onlara iftira atma gibi bir sonuç doğurur. Bundan dolayı Kur'ân'da yer alan haberleri iftiracı duruma düşmemek için üzerine bir şey eklemeden ve çıkarmadan olduğu gibi korumak gerekir. Ancak Hz. Peygamber'den şöyle olmuştu şeklinde sahih bir rivayet olursa bu söylenebilir. Aksi takdirde Kur'ân'da belirtilenlere eklemek veya eksiltmekten kaçınmak daha uygundur. Çünkü bu âyetin kırâat şeklini ela alırken Hasan-ı Basrî ve Katâde'nin âyeti "fe kabastu kabsaten" (فَقَبَصْتُ قَبْصَةً) şeklinde okuduklarını[192] belirterek şöyle demiştik: "Kabs" bir şeyi parmak uçlarıyla almak, "kabza" ise avuçla yapılır. Bu iki kırâatin aynı anda sahih olması ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü parmak uçlarıyla almak, avuçlamaktan başka bir şeydir. Bu onların kitaplarında olan bir haberdir. Sâmirî ya parmak ucuyla almıştır ya da avuçlayarak. Ama ikisiyle birlikte olması muhtemel değildir. Ancak şöyle söylenebilir: Sâmirî toprağı önce parmak uçlarıyla almış sonra da avucuna aktarmıştır. Bu takdirde olabilir veya toprağı iki kez de almış olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nefsim beni böyle yapmaya itti diye cevap verdi. Bu cümle iki mânaya gelebilir. Birincisi: Nefsim bana dedi ki: Elçinin izinden bir avuç alır da onu ziynet eşyalarının içine atarsan (buzağı) canlanacaktır. Ya da nefsi onu, görmedikleri ve gözlerinin önünde olmayan ilâha tapmama doğrultusundaki âdetlerine ve yaratılışlarına göre hareket etmeye itti. Çünkü onlar "Ey Mûsâ! Onlara ait tanrılar gibi sen de bizim için bir tanrı yap"[193], bir diğer âyete göre de "Ey Mûsâ! Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız"[194] demişlerdi. Bu karakter ve yapıları dolayısıyla Sâmirî şöyle demiştir: Nefsim beni gördükleri bir buzağıyı onlar için (tanrı) edinmeye ve ona taptırmaya itti. Ya da nefsim

---

191 Ben Übeyy'e dayanan böyle bir rivayet bulamadım. Fakat İbn Mesûd'dan nakledilen rivayetlerden biri bu şekildedir (İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 61).

192 bk. Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, II, 118; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 239. İbn Mesûd ve Übey de âyeti böyle okumuşlardır (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 61, 147).

193 el-A'râf, 7/138.

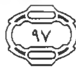
194 el-Bakara, 2/55.

elçinin ayak izinden bir avuç avuçlamada büyük bir haber olduğu düşüncesine itti. Ya da Sâmirî bu cümleyi işin başından sonuna kadar yaptıklarından özür dilemek için söylemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

229 [S][Ebû Avsece] "Basurtu bimâ lem yebsurû bihî" (بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ)[195] cümlesindeki "basurtu" (بَصُرْتُ) fiilinin "basurtu" (بَصِرْتُ) ve "ebsartü" (اَبْصَرْتُ) şeklinde kullanıldığını, mâzî, muzârî ve mastarının "basura, yebsuru, basaran" (بَصُرَ، يَبْصُرُ، بَصَرًا) şeklinde olduğunu, "Kabaztu kabzaten" (قَبَضْتُ قَبْضَةً) kullanımındaki "kabza" (قَبْضَةً) kelimesinin âyette parmak uçlarıyla almak mânasına geldiğini ifade eder.

96. âyet İbn Mesûd mushafında şu şekilde rivayet edilmiştir: "Basurtu bimâ lem yebsurû bihî iz câe'r-rasûlü fekabaztü kabzaten fe elkaytuhâ" (بَصُرْتُ بما لم يَبْصُرُوا به إذ جاء الرَّسُولُ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً فَأَلْقَيْتُهَا), yani "Elçi geldiği zaman onların görmediklerini gördüm. Ve bir avuç avuçlayıp attım"[196]. Hafsa mushafında "iz câe'r-rasûlü" (إذ جَاءَ الرَّسُولُ) yerine "iz merra'r-rasûlü" (إذ مَرَّ الرَّسُولُ) ifadesi yer almaktadır[197]. Her iki cümle de elçi geldiği zaman anlamına gelir.

"Sevvelet lî nefsî" (سَوَّلَتْ لِى نَفْسِى) cümlesindeki "sevvelet" fiiline bazıları "nefsim beni teşvik etti" anlamı vermişlerdir. Ancak fiilin zâhiri, nefsim bana süslü gösterdi anlamındadır.

قَالَ فَاذْهَبْ فَاِنَّ لَكَ فِى الْحَيٰوةِ اَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَاِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ اِلٰى اِلٰهِكَ الَّذ۪ى ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِى الْيَمِّ نَسْفًا

97.** "(Mûsâ) **şöyle dedi: 'Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen 'Bana dokunmak yok!' demekten ibarettir. Ve bil ki asla kaçıp kurtulama-

195 "Ben onların görmediklerini gördüm" (Tâhâ, 20/96).

196 İbn Mesûd mushafı için değişik rivayetler vardır. Bunlardan birisi şöyledir: "Kabzaten min eseri'r-rasûli fe nebeztühâ" (قَبضَةً مِن أثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا) "Elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım." Bir diğer rivayet ise şöyledir: "Kabzâtin min eseri'r-resûli" (قَبَضَاتٍ مِن أثَرِ الرَّسُولِ) "elçinin ayak izinden birkaç avuç avuçladım." Bir başka rivayet "kabsaten fe elkaytuhâ" (قَبْصَةً فَأَلْقَيْتُهَا) "Parmak uçlarımla aldım ve onu attım." Bir diğeri "kabsaten min eseri ferasi'r-rasûli" (قَبْصَةً مِن أثَرِ فَرَسِ الرَّسُولِ) "Elçinin atının izinden parmak ucuyla aldım." Bütün bu rivayetlerde "iz câe'r-rasûlü" (إذ جَاءَ الرَّسُولُ) "Elçi geldiği zaman" cümlesi yoktur (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 61).

197 Ben bu kırâatı bulamadım.

yacağın bir hesap günü de seni beklemektedir. Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak; biz onu iyice yakacağız sonra da un ufak edip denize savuracağız!'"

(Mûsâ) şöyle dedi: Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen 'Bana dokunmak yok!' demekten ibarettir. Bazıları Sâmirî'ye ceza ve yaptıklarına karşılık olarak Mûsâ'nın (a.s.) söylediğini şöyle yorumlamıştır: "Artık hayatın boyunca hep bana dokunmak yok diyecek bundan başka bir şey demeyeceksin dedi". Bazıları da "bana dokunmak yok" meâlindeki cümleyi şöyle yorumlamıştır: "Asla bana dokunmayacaksın. Ben de sana dokunmayacağım", yani ebediyyen bana dokunmayacaksın. Mûsâ (a.s.) Sâmirî'nin yaptıklarını[198] öğrenince onu İsrâiloğulları'nın arasından çıkarmıştır.

[Ebû Avsece] "lâ misâse" (لَا مِسَاسَ) kelimesini şöyle açıklamıştır: "Sana hiçbir kimse dokunmayacak ve kimse sana eziyet etmeyecek". Ebû Avsece "zalte aleyhi" (ظَلْتَ) fiilini "zılte" (ظِلْتَ) şeklinde okumuştur ama bu yanlış bir kullanımdır. Fiilin asıl doğru kullanımı "zalte ve zalilte" (ظَلْتَ، ظَلِلْتَ) şeklindedir.

Übey b. Kâb'ın mushafında âyet "tekûle" (تَقُولَ) fiili olmaksızın "inne leke fi'l-hayâti en lâ misâse" (إِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ لَا مِسَاسَ), yani artık hayatın boyunca sana dokunmak yok, şeklindedir. [§]Hafsa'nın mushafında ise "inne leke fi'l- 230
hayâti't-dünyâ en tekûle lâ misâse" (إِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ), yani "Artık dünya hayatı boyunca sana düşen 'Bana dokunmak yok!' demekten ibarettir" şeklindedir[199]. Bazıları âyeti şöyle tevil etmiştir: İnsanlarla kaynaşma, onlar da seninle dostluk kurmayacaklar. Ebû Muâz "el-misâs" (الْمِسَاس) kelimesinin "mâsse" (مَاسَّهُ) fiilinin mastarı olduğunu ve diğer mastarının da "mümâsse" (مُمَاسَّةً) şeklinde geldiğini ifade eder. Kelime bu haliyle "dârrahû dırâran ve sârrehû sirâran ve müsârraten" (ضَارَّهُ ضِرَارًا وَسَارَّهُ سِرَارًا وَمُسَارَّةً) şeklindeki kullanımlara benzer. Kelime "lâ mesâse" (لَا مَسَاسَ) şeklinde okunursa "nezâli ve derâki"[200] (نَزَالِ وَدَرَاكِ), demen gibidir.

Ve bil ki asla kaçıp kurtulamayacağın bir hesap günü de seni beklemektedir. Âyette geçen "mev'id" (مَوْعِدًا) kelimesinin, azabın için tayin edilmiş bir gün anlamına gelme ihtimali vardır. **Kaçıp kurtulamayacağın** cümlesi de dünya ve âhirette kaçıp kurtulamayacağın anlamına gelmesi muhtemeldir.

---

198 Yani yaptığı saptırma ve kışkırtmayı öğrenince.

199 Ben bu kırâatın aslını bulamadım.

200 Nasıl ki "nezâli" ve "derâki" inme ve anlama mânasında isim oluyorlarsa "mesâs" da dokunma mastarından isim olur.

Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak. Bu beyanın anlamı şöyledir: İlâh olduğunu iddia ettiğin tanrına bir bak. Yoksa ona Mûsâ (a.s.) "ilâh" ismini vermiş değildir. Âyetin ifadesi "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı"[201], yani zanlarına göre tanrılarının yanına vardı beyanına benzer. "Zalte" (ظَلْتَ) bir fiile gündüz devam etmek "bâte" (بَاتَ) ise gece sabaha kadar devam etmek anlamına gelir. İbn Mesûd ve Übey mushaflarında âyet "venzur ilâ ilâhikellezî zılte aleyhi âkifen le nezbehannehû sümme le nuharrikannehû" (وانْظُرْ إلى إلهكَ الذي ظلتَ عليه عاكفا لنَذبَحنّه ثم لنحَرِّقنّه)[202] şeklindedir[203]. Aynı şekilde ateşin altın ve gümüşten yapılmış ziynet eşyalarını yakıp küle çevirecek bir özelliği yoktur.

Biz onu iyice yakacağız sonra da un ufak edip denize savuracağız! Bu ifadede Mûsâ'nın (a.s.) mûcizesi ispat edilmektedir. Çünkü o, **biz onu yakaca-**
231 **ğız** diyor. Eti ve kanı olan buzağıyı ateşin yakma özelliği yoktur[204]. [§]Fakat eritir. Sonra Mûsâ (a.s.) onu yakacağını haber veriyor ki bu yapacağı işin mûcize olduğunu gösterir[205].

"Le nuharrikannehû" (لَنُحَرِّقَنَّهُ) fiili iki türlü okunur[206]. Baştaki "nûn" zammeli okunursa ateşe atıp yakmak anlamına gelirken, "nûn" harfinin fethası ile "le nahrukannehû" (لَنَحْرُقَنَّهُ) şeklinde okunduğunda törpülemek anlamına

---

201 es-Sâffât, 37/91.

202 Yani "Senin tapmakta olduğun tanrına nasıl yapacak bir bak!" Düzeltme: İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 61, 146.

203 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 61, 146. Übey âyeti "zılte" (ظِلْتَ) yerine "zalilte" (ظَلِلْتَ) ve "sümme lenuharrikannehû" (ثمّ لَنُحَرِّقنه) yerine de "le nuharrikannehû" (لَنُحَرِّقنه) şeklinde okumuştur (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 146). Fazlalık aynı kaynaktandır (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 61, 146); Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 242).

204 Yani eti ve kanı olan buzağı kül haline gelip de denize savrulacak derecede yanmaz.

205 Yani Mûsâ (a.s.) risâlet nuru ile bu buzağının canlı olmadığını, aksine cansız ve çeşitli madenlerden yapılmış oluğunu anlamış bu yüzden sadece cansızlar için kullanılan bir kelime kullanmıştır.

206 Kırâat imamları bu fiilin okunması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hicaz kırâat imamlarının geneli ile Irak imamları kelimeyi "nûn" harfinin zammesi ve "râ" harfinin şeddesi ile "le nuharrikannehû" (لَنُحَرِّقَنَّهُ) şeklinde okumuşlardır. Bu durumda mâna "Onu ateşte parça parça yakacağız" demek olur. Hasan-ı Basrî'nin aynı fiili "nûn" harfinin zammeleyip "râ" harfini şeddelemeden "le nuhrikannehû" (لَنُحْرِقَنَّهُ) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Kelime böyle okunursa "Onu ateşte bir bütün halinde yakacağız" mânasına gelir. Kırâat imamı Ebû Câfer ise söz konusu fiili "nûn" harfinin fethası, "râ" harfinin zammesi ile "le nahrukannehû" (لَنَحْرُقَنَّهُ) şeklinde okumuştur. Bu durumda mâna "onu törpülerle törpüleyeceğiz" şeklini alır. Son kırâat şekline göre fiil, "haraktuhû, ahrukuhû" (حَرَقْتُهُ أحْرُقُهُ) kökünden türemiş olur (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 241. Ayrıca bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 90).

gelir[207]. Ebû Muâz der ki: Kelime "nûn" harfinin nasbı ile "le nahrukannehû" (لَنَحْرُقَنَّهُ) şeklinde okunursa şöyle açıklamak uygun olur: İsrâiloğulları'nın taptıkları buzağı ziynet eşyalarından yapılmıştı. Mûsâ (a.s.) onu ateşle yakamadı ve törpü ile un ufak etti[208]. Aynı fiilin "le nahrukannehû" (لَنَحْرِقَنَّهُ) şeklinde okunması halinde mâna şu şekli alır: Buzağı eti ve kanı olan bir buzağı idi. Mûsâ (a.s.) onu ateşte yaktı. Buzağı küle döndü. Ve külü denize savruldu.

Ebû Muâz'ın nakline göre Mukātil b. Süleyman şu açıklamayı yapmıştır: Mûsâ (şöyle dedi): Biz onu yakacağız (le nuharrikannehû), sonra da törpü ile un ufak edeceğiz ("le nahrukannehû)[209]. Sübhânallah! Onu ateşle yaktığında törpülemeye ihtiyaç kalır mı? Mukātil, her iki kırâat şeklini ve tevilini bir kırâat şeklinde ve tevilinde birleştirmek istemiştir. Fakat iki kırâat tarzından birine göre buzağının eti ve kanı olan bir buzağı olması, diğer kırâata göre de eti ve kanı olmayan ziynet eşyalarından yapılmış bir buzağı heykeli olması ve her iki kırâatın da nâzil olmuş olması bizce mümkün değildir. Mukātil'in buzağının ateşte yakılmış sonra da törpü ile un ufak edilmiş olduğu yolundaki görüşü güzeldir. Çünkü buzağı eti ve kanı olan bir buzağı ise ateş onu yakmaz fakat eritir. Sonra da törpü ile un ufak edilir. İşte o zaman denize savrulur.

[§]Ebû Muâz'ın nakline göre Araplar "neseftü'l-bürra ensifuhû nesfen" 232
(نَسَفْتُ الْبُرَّ أَنْسِفُهُ نَسْفاً) derler. Buğdayı elekten[210] geçirdim ve samanını havaya uçurdum, demektir. Yürüyüş için de "mâ zilnâ nensifü yevmenâ küllehû nesfen" (مَا زِلْنَا نَنْسِفُ يومَنَا كلّه نسْفاً) tabirini kullanırlar ki bütün gün yürüyoruz demektir.

Ebû Avsece "nensifennehû" fiili için şu açıklamayı yapmıştır: "le nensifennehû nesfen" (لَنَنْسِفَنَّه نَسْفاً): "Onu öyle bir atacağız ki!" "en-Nesfu" (النَّسْفُ) bir şeyi kökünden sökmek demektir. Fiilin çekimi "nesefe- yensifü-nesfen" (نَسَفَ يَنْسِفُ نَسْفاً) şeklindedir.

إِنَّمَا اِلٰهُكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ى لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿٩٨﴾

---

207 Arapça'da demir ve benzeri metalleri törpülemek ve eğelemek anlamına "berade'l-hadîde" (بَرَدَ الحَديدَة) denir. Mânası demiri yonttu demektir. Aynı kökten "mibred" (المِبْرَد) kelimesi türetilmiştir. O da törpü demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "be-ra-de" ve "se-ha-le" md.).

208 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 281. Ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 241.

209 Mukātil b. Süleyman, *Tefsir*, III, 40.

210 "Savurma" fiilinden türeme "minsefe" (المِنْسَفَة) elek demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ne-se-fe" md.).

98. "Sizin yegâne tanrınız O Allah'tır ki O'ndan başka ilâh yoktur. O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır."

Sizin yegâne tanrınız O Allah'tır ki O'ndan başka ilâh yoktur. Hz. Mûsâ'nın "Sizin yegâne tanrınız" tanıdığınız "o Allah'tır ki ondan başka ilâh yoktur. **O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır**, hiçbir şey O'nun bilgisi dışında kalmaz ve O'na gizli kalmaz sözünü buzağı heykelini yakıp denize savurunca söylemiş olması mümkündür. Öyle anlaşılıyor ki Hz. Mûsâ bunları onlara -Allah Teâlâ'nın "İnkârları yüzünden kalpleri buzağı sevgisiyle dopdoluydu"[211] beyanında haber verdiği üzere- buzağı sevgisini kalplerinde saklayıp içlerinde gizledikleri zaman söylemiştir. Hz. Mûsâ onlara **O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır,** sizin gizlediklerinizi de açık ettiklerinizi de bilir demiştir. Ya da İsrâiloğulları Allah Teâlâ'nm onların gizlediklerini, kalplerinde sakladıklarını ve insanların bilmediği şeyleri bildiğini bilmiyorlar, Cenâb-ı Hakk'ı huzurlarında meydana gelen açık şeyleri bilen, ama gizli ve huzurlarında olmayan şeyleri bilmeyen yeryüzü hükümdarları gibi zannediyorlardı. İşte bunun üzerine yüce Allah açık olanı da, gizli olanı da, aşikâre olanı da, karşısında olanı ve olmayanı da bildiğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَذٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ وَقَدْ اٰتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا ﴿٩٩﴾

99. "İşte böylece geçmiştekilerin haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Kuşkusuz sana katımızdan bir zikir (Kur'ân) ***verdik."***

İşte böylece geçmiştekilerin haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Yani geçmiştekilerin haberlerinden bir kısmını sana böyle anlatıyoruz ki senin resûl ve nebî olduğuna alâmet olsun. Ya da bu haberi sana nasıl anlatıyorsak aynı şekilde diğer peygamberleri de anlatıyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

233 [§]**Kuşkusuz sana katımızdan bir zikir (Kur'ân) verdik.** Müfessirlere göre âyetin metninde geçen "zikir" kelimesi ile kastedilen Kur'ân'dır. Görmez misin ki bundan sonra şöyle buyurmuştur: "Kim ondan yüz çevirirse şöyle şöyle olacaktır". **Kuşkusuz sana katımızdan bir zikir (Kur'ân) verdik** meâlindeki cümlenin "şeref" ve Kur'ân'dan sonra ebediyete kadar zikredilecek "anılma" gelmesi de mümkündür. Kim ona uyar ve davetine icabet ederse Kur'ân sayesinde anılan biri olur.

---

211 el-Bakara, 2/93.

مَنْ اَعْرَضَ عَنْهُ فَاِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وِزْرًا ﴿١٠٠﴾

100. "Kim ondan yüz çevirirse bilsin ki kıyâmet günü sırtında ağır bir yükle huzurumuza gelecektir."

Kim ondan yüz çevirirse bilsin ki kıyâmet günü sırtında ağır bir yükle huzurumuza gelecektir.

Âyetin metninde geçen "el-vizrü" (الوزر) yük anlamına gelir. Günahlara "yük" denilmiştir. Çünkü günahlar, dünya hayatında insanın taşıdığı yükün belini büktüğü ve kırdığı gibi cehennem ateşinde onları işleyenlerin belini bükecek ve kıracaktır. Nitekim bu yük İnşirâh sûresinde şöyle zikredilir: "Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?"[212]

"Kur'ân'dan yüz çevirme" iki şekilde mânaya gelebilir. Birincisi, onu inkâr etme, yalan sayma ve dönüp bakmama mânasında olabilir. İkincisi ise içinde bulunan hükümlere göre amel etmeme anlamında olabilir. Müslümanlardan Kur'ân'da bulunan hükümlere göre amel etmeyen bir kimsenin bu âyetin tehdidi kapsamına girmesinden korkulur.

خَالِدِينَ فِيهِ وَسَاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ حِمْلًا ﴿١٠١﴾

101. "Ebedî olarak o yükün altında kalacaklardır. Kıyâmet günü bu onlar için ne kötü bir yüktür!"

Ebedî olarak o yükün altında kalacaklardır. Yani o yükün altında ebedî olarak kalacaklardır. Bir başka ifadeyle; yükleri onlardan ebediyyen ayrılmayacaktır. **Kıyâmet günü bu onlar için ne kötü bir yüktür!** Öyle bir yük ki sahibini cehenneme götürür. Sahibini cehenneme sürükleyen bir yük ne kötü bir yüktür. Ve denilir ki: Nefislerine ne kötü ameller yüklemişlerdir!

يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا ﴿١٠٢﴾
يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا عَشْرًا ﴿١٠٣﴾

102. "O gün sûra üfürülür ve günahkârları o gün gözleri göğermiş olarak toplarız."

---

212 el-İnşirâh 94/2-3.

103. "'On günden fazla kalmadınız' diyerek aralarında fısıldaşırlar."

O gün sûra üfürülür ve günahkârları o gün gözleri göğermiş olarak toplarız. "On günden fazla kalmadınız" diyerek aralarında fısıldaşırlar. Denildi ki: Aralarında fısıldaşıp gizlice konuşurlar ve **On günden fazla kal-**
234 **madınız** derler. [§]Bu sözü ancak kısa bir zamanda yaptıklarına hayıflandıkları ve üzüldükleri, dünyada kaldıkları süreyi az ve küçük gördükleri için söylerler. Şöyle derler: Bu kısacık zamanda bütün bunları nasıl işlemişiz?

[Kabir Azabı]

Sonra o sözünü ettikleri dünyada kalma süresi üzerinde ihtilaf ederler. Bazıları bunu dünya hayatı hakkında söyler. Bunlar âhirette olanları görünce dünyada kaldıkları süreyi kısa görürler. Bazıları da bunu kabir hakkında söyler. Kabir azabını inkâr edenler bu âyeti delil olarak alırlar ve şöyle derler: Çünkü onlar kabirlerde kaldıkları süreyi az bulurlar. Kabir azabı görselerdi bu süreyi büyük ve çok görürlerdi. Çünkü azap içinde geçen kısa bir süre büyük ve çok görülür. Az ve hakir görülmez. Kabirde kaldıkları süreyi az bulduklarına göre bu bize kabirde azap görmediklerini gösterir. Kabir azabını kabul etmeyenler bir de "Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı"[213] beyanına dayanırlar.

Kabir azabının var olduğunu söyleyenler ise onların bu cümleyi kabirde sûra iki üfürüş arasında söyleyeceklerini ileri sürerler. Bu görüş sahipleri derler ki: Onlar kabirde sûra ilk üfürüşe kadar azap görecekler ve azap içinde olacaklar. Sonra sûra ikinci kez üfürülünceye kadara azapları kaldırılacak. İşte o zaman uyumaya başlayacaklar. Dolayısıyla uykuda geçen zamanlarının az olduğunu söyleyecekler. Uykuda geçen uzun bir süre Ashâb-ı Kehf kıssasında zikredildiği üzere az ve küçük görülebilir. Nitekim Ashâb-ı Kehf (mağarada kaldıkları süre için) "Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık"[214] demişlerdi. Oysa orada (uykuda) üç yüz seneden daha fazla kalmışlardı. "Bu azap onların sabah akşam sokulacakları (arz olunacakları) ateştir"[215] meâlindeki beyanda ifade edildiği üzere kabir azabının cehennem ateşininin kabir ehline gönderilme azabı, âhiret azabının da bizzat içine girme azabı olması da mümkündür. Cehennem ateşine girme azabını görünce ateşin gösterilmesi azabını küçük görmeleri ve az bulmaları mümkündür. On günden fazla kalmama sö-

213 Yâsîn, 36/52.
214 el-Kehf, 18/19.
215 el-Mü'min, 40/46.

zünün dünya ile ilgili olduğunu söyleyenler bunu şöyle açıklarlar: Âhireti ve korkunçluklarını görünce dünya ve orada kalmaları gözlerinde hakir hale gelir.

نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ اِذْ يَقُولُ اَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا يَوْمًا ﴿١٠٤﴾

104. "İçlerinden en aklı başında olanı, 'Hayır, ancak bir gün kaldınız' der. Halbuki söyledikleri şeyi en iyi biz biliriz."

İçlerinden en aklı başında olanı. Âyetin metninde geçen "emselühum" (أَمْثَلُهُمْ) kelimesi "İçlerinden en aklı başında olanı" demektir. Bazıları da bu kelimeye, en faziletli olanı anlamı vermişlerdir. **Hayır, ancak bir gün kaldınız" der. Halbuki söyledikleri şeyi en iyi biz biliriz.** [§] Âhiret işlerini ve korkunç- 235
luklarını daha iyi bilen ve gören dünyayı daha çok hafife alır ve daha çok hakir görür. İbn Mesûd mushafında bu âyet "nahnu a'lemu bimâ yekûlûne iz île aleyhim iz yekûlu emselühum tarîkaten" (نحن أعلم بما يقولون إذ عيل عليهم إذ يقول أمثلهم طريقة) şeklindedir[216]. Ebû Muâz "île aleyhim" (عيل عليهم) tabirini şöyle açıklar: Onun bilgisi kendilerine karışık geldi, açık olmadı ve o bilgiyi kaçırdılar. Bu fiil "âleti'l-farîzatü te'ûlü avlen" (عالت الفريضة تعول عولا) şeklinde kullanılır. Mânası şudur: Miras taksiminde hissedarların hisseleri bölmede esas alınan ortak paydayı aştı ve mirası bölen, meseleyi karıştırdı ve kafa karışıklığına düştü. Bu kökten türeme "île sabrî" (عِيلَ صَبْرِي) deyimi vardır[217].

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبّ۪ي نَسْفًا ﴿١٠٥﴾

105. "Sana dağları soruyorlar. De ki: 'Rabb'im onları un ufak edip savuracak.'"

Sana dağları soruyorlar. De ki: Rabb'im onları un ufak edip savuracak. Bu beyan, Allah Teâlâ kıyâmet gününde insanların hallerini açıklayınca dağların durumunu sormalarına yönelik bir cevaba benzemektedir. "Kıyâmet

---

216 Ben bu kırâat tarzını kaynaklarda bulamadım.

217 "Âlenî eş-şey'ü ye'ülünî avlen" (عَالَنِي الشيءُ يَعُولُني عولاً), bana galip ve ağır geldi demektir. "Île sabruhu" (عِيلَ صَبْرُه) sabrı yenik düştü demektir. Bu sabrın ortadan kaldırılması ve önceki haline göre değişmesi demektir. Kelime "âleti'l-farîzatü" (عالت الفريضة) tabirinden türemedir. Bu deyim, hisseler ortak paydayı aştı anlamına gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "a-ve-le" md.).

sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. Onu göreceğiniz gün her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacaktır." ve "Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin"[218] meâlindeki beyanlarda Allah Teâlâ o gün insanların durumlarını anlatıp dağların ve yeryüzünün durumunu anlatmayınca Hz. Peygamber'e dağların durumunu sormuşlardır. Cenâb-ı Hak da şu cevabı onlara bildirmesini resûlüne emretmiştir: **Rabb'im onları un ufak edip savuracak**", "dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman"[219]. Şu ilâhî beyanda belirtilen de yine dağların durumundadır: "O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur. Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür"[220]. Bu anlatılan durumların dağların o gün geçeceği aşamalarla ilgili olması da mümkündür. Biz bu hususu daha önce açıklamıştık[221].

فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ﴿١٠٦﴾ لَا تَرَىٰ فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا ﴿١٠٧﴾

106. "Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak."

107. "Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün."

Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Bazıları "kâ'an safsafan" (قَاعًا صَفْصَفًا) tabirine "dümdüz" anlamı vermişlerdir. "el-Kâ'u" ve "es-safsafu" kelimeleri aynı anlama gelir. Bazıları da bu tabiri "içinde bitki ve ekin olmayan düz arazi", diye açıklamışlardır.

236 **[§]Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün.** Bazıları "ivecen" (عِوَجًا) kelimesine vadi, "emten" (أَمْتًا) kelimesine de tümsek anlamı vererek bu beyanı şöyle açıklamıştır: Orada artık ne bir vadi ne de bir tümsek görürsün[222].

---

218 "Ey insanlar! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyâmetin dehşeti) çok çetindir!" (el-Hac, 22/1-2).

219 "Yer şiddetle sarsıldığı zaman; dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman" (el-Vâkıa, 56/4-6).

220 el-Kâria, 101/4-5.

221 Geçmiş ciltlerin son kısımlarındaki terimler ve fikirler fihristine bakılabilir.

222 Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 349.

Bazıları da şöyle demiştir: "el-İvec" yükseklik, "el-emtü" düz olmak demektir[223]. Bazıları da "el-emtü"[224] kelimesine tümsek mânası vermişlerdir. Bu beyana şu anlam da verilmiştir: Orada artık ne bir yükseklik ne de alçaklık görürsün. "el-Kâ'u" (القاع) "es-safsafu" (الصفصف) "lâ terâ fîhâ ivecen ve lâ emten" cümlesinin tefsiridir, "lâ terâ fîhâ ivecen ve lâ emten" (لا ترى فيها عوجا ولا أمتا) cümlesi de "kâ'an safsafen" kelimelerinin tefsiridir.

Ebû Avsece şu açıklamayı yapar: "Yetehâfetûne beynehüm" (يتخافتون بينهم)[225] tabiri "ahfâ savtehû" (أخفى صوته) sesini kıstı [tabirinden] türemedir. "Emselühüm tarîkaten" (أمثلهم طريقة), yani "yolu en faziletli olanı" demektir. Ebû Avsece "Safsafen" (صفصفا) kelimesinin, üzerinde hiçbir şey olmayan, toprağı sert düz arazi anlamına geldiğini söyler. "es-Safsaf" düz demektir. Çoğulu "safâsıf" (صفاصف) şeklindedir. "el-Kîân" (القيعان) sözcüğü "el-kâ'u" (القاع) kelimesinin çoğuludur. "İvec" (عوج) ve "avec" (عَوَج) kelimeleri aynı anlama gelir[226]. "Ve lâ emten" (ولا أمتا) tabirinde geçen "el-emtü" (الأمت) eğrilik, yani tümsek demektir.

يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾

108. "O gün herkes çağırıcıya uyar; ondan kaçıp kurtulma imkânı yoktur. Rahmân'ın heybetinden sesler kısılmıştır; artık çok hafif sesler dışında bir şey işitemezsin."

O gün herkes çağırıcıya uyar; ondan kaçıp kurtulma ve O'na muhalefet etme **imkânı yoktur.** O günkü davetçi, dünyadaki çağırıcı gibi değildir. Dünyadaki çağırıcıya kimi itaat eder, kimi etmez ve davetine de icabet etmez. Cenâb-ı Hak onların âhirette hangi halde olurlarsa olsunlar davetçiye uyacaklarını ve ona karşı gelemeyeceklerini haber vermektedir.

---

223 Eserin bütün yazma nüshalarında "el-emtü" kelimesinin karşısında "hübût" (الهبوط) kelimesi yer almaktadır. Düzeltme Dahhâk tefsirinden yapılmıştır (bk. Dahhâk, *Tefsîr*, II, 570).

224 "et-Tellü" (التلّ) ve "tülûl" (تلول). Kelimenin tekili "telletün" (تلّة) şeklinde gelir. Yeryüzünde çevresine göre biraz daha yüksek olan arazi parçası, tümsek demektir (bk. *el-Müncid*, "te-le-le" md.).

225 Tâhâ, 20/103.

226 "el-Avec" (العوج) kelimesi "avice'ş-şey'ü" (عوج الشيء) fiilinin mastarıdır. Sıfat-ı müşebbehesi "a'vec" (أعوج), ismi de "el-ivec" (العِوج) şeklindedir. "İvecü't-tarîkı ve avecuhû" (عوج الطريق وعوجه) yolun eğriliği demektir. "İvecü'd-dîn ve'l-huluk" (عوج الدين والخلق) dinin ve ahlâkın bozuk olması ve doğrudan meyletmesi demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "a-ve-ce" md.).

Rahmân'ın heybetinden sesler kısılmıştır (korkuya kapılmıştır.). Sesler korkmaz, fakat sesi çıkaranlar korkuya kapılmışlarsa sesler kısılır ve yumuşar, güven içinde olurlarsa yükselir. Ya da seslerin huşû duyması, onların korku duymasının kinâyeli anlatımı olur. Yani o günün korkunç durumlarından duydukları korkunun şiddetinden zelil olurlar ve korkarlar.

237 [§]**Artık çok hafif sesler dışında bir şey işitemezsin.** Âyetin metninde geçen "el-hems" (الهَمْس) kelimesinin hemen hemen duyulmayacak derecede gizli konuşma olduğu söylenmiştir. Bu kelimenin ayak sesi ve yürüyüş sesi, yani hareketi anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur.

[Ebû Avsece] der ki: "Haşe'ati'l-asvât" (خَشَعَت الأَصْوَات) sesler sakin oldu anlamına gelirken "el-hems" (الهَمْس) gizli demektir.

يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا ﴿١٠٩﴾

109. "O gün Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna şefaatin bir yararı olmaz."

O gün Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna şefaatin bir yararı olmaz. Şefaatin fayda vermemesi, iki türlü açıklanabilir. Birincisi: O gün şefaatin bir yararının olmaması, onların şefaatçileri olmayacağından kaynaklanmayacaktır. Fakat ancak Rahmân'ın şefaat etmesine izin verdiği ve şefaat sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna kendilerine şefaat edecek hiçbir kimse bulunmayacaktır. Çünkü o gün şefaat etmesine izin verilmesi şöyle dursun ancak Rahmân'ın izin verdiği kimseler konuşabilecektir. Nitekim bu husus bir âyette meâlen şöyle açıklanır: "Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, Rahmân'ın izin verdiklerinden başkası konuşamayacak; konuşan da doğruyu söyleyecektir"[227]. İkincisi: O gün şefaat sadece [Rahmân'ın] şefaate hak kazanmaya muvaffak kıldığı, sözünden hoşnut olduğu ve bunu isteyen -istemek kelime-i şehadeti söylemek ve tevhit inancı üzere olmakla olur- kimseler hariç, **bir yararı olmayacaktır.** Bu iki tevilden biri şefaat edeceklerle ilgilidir. Buna göre Allah'ın izni ve konuşmaya, yani şefaat konuşmasına izin vermesi olmadan kimse kimseye şefaat edemeyecektir. İkincisi ise şefaat edilecek kimselerle ilgilidir. Buna göre de Rahmân'ın dünya-

---

227 en-Nebe', 78/38.

da tevhide ve içtenlikle şehadet kelimesini benimsemeye muvaffak kıldıkları hariç kimse kimsenin şefaatine erişmeye lâyık olamayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları bu âyeti şöyle açıklamışlardır:

O gün Rahmân'ın şefaatine izin verdiği ve dünyada gerçek bir müslüman ve mümin olarak lâ ilâhe illallah **sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna şefaatin bir yararı olmaz.** Allah böyle bir kişiden razı olur ve böylelerine şefaat edilir. Bunların dışındakilere ise şefaat edilmez. Daha önce söylediğimiz de aynı açıklamadır.

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحٖيطُونَ بِهٖ عِلْمًا ﴿١١٠﴾

[§]***110. "Onların önlerinde ve arkalarında olanı O bilir. Onların bilgisi*** 238
ise O'nu kuşatamaz."

Onların önlerinde ve arkalarında olanı O bilir. Onların önlerinde olan meâlindeki beyanın, önden gönderdikleri ameller, **arkalarında olan** tabirinin de kendilerinden sonra geride ve arkada bıraktıkları anlamına gelmesi muhtemeldir. Ya da **önlerinde olan** meâlindeki beyan belirtilerek bununla kinâye yoluyla hayırlar da kastedilmiş olabilir. Buna göre bu beyanın anlamı şöyle olur: O, yaptıkları hayırları, arkalarında bıraktıkları kötülükleri ve kulak ardına attıkları şeyleri bilir. **Ön** ve arka kelimeleriyle bütün durumlarının kastedilmiş olması da mümkündür. Yani Allah onların bütün durumlarını ve yaptıkları her şeyi bilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: Asılsız bir şeyin ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir[228]. Bu son beyanda belirtilen husus asılsız bir şeyin ona asla yaklaşamayacağıdır. Çünkü Kur'an açısından ön ve arka kavramı söz konusu değildir. Fakat kastedilen anlam belirttiğimiz gibidir. Netice olarak yukarıdaki beyan da aynen böyledir, kastedilen "ön" ve "arka" değildir. Fakat söylenmek istenen Allah Teâlâ'nın bilgisinin onları kuşattığıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların bilgisi ise O'nu kuşatamaz. Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Onların bilgisi Allah Teâlâ'yı kuşatamaz. Fakat ancak yarattığı mevcûdâtın O'nun varlığına işaret eden delillerin gösterdiği kadarıyla bilebilirler. Çünkü insanlar Rab'lerini ancak O'nun yarattığı varlıkların kendisine

---

228 Fussılet, 41/42.

işaret eden ve buna şahitlik yapan aklî bilgilerle bilirler. Bir şeyi bilgi ile kuşatmak, ancak onu tam olarak tanımanın yolu olan duyularla algılanırsa mümkün olur. Buna karşılık bir şeyi tanımanın yolu akıl yürütme olursa onu bilgi ile kuşatmak mümkün olmaz. **Bilgi ile kuşatma**nın ikinci mânası O'nun ilmini kuşatamazsınız demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "O'nun ilminden hiçbir şeyi -dilediği müstesna- kimse bilgisi içine sığdıramaz"[229], "Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz. ancak elçi olarak seçtiği başka"[230].

Bazıları bu âyeti şöyle açıklamışlardır: **Onların önlerinde** âhiretle ilgili hususları **ve arkalarında olanı**, yani dünya işlerini **O bilir. Onların**, yani meleklerin **bilgisi ise O'nu kuşatamaz.** Bu durumda Cenâb-ı Hak, melekler O'nun kelâmından ancak kendilerine öğrettiğini bilirler, demiş olmaktadır. Eğer bilgi ile Allah Teâlâ'yı kuşatma sırf melekler için söz konusu olursa O, arkalarında bıraktıkları kötülükleri ve kulak ardına attıkları şeyleri bilir diye tevil etmemiz ihtimal dâhilinde olmaz. Çünkü melekler Allah'a itaat etmektedirler ve O'na bir an bile isyan etmezler. Âyet-i kerîme burada belirttiklerimizin dışında başka tevillere de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴿١١١﴾

239 [§]***111. "Diri ve her şeyin varlığı kendine bağlı olan Allah'ın huzurunda yüzler*** (başlar) ***hicapla eğilmiştir; zulmü yüklenmiş olan ise hüsrana uğramıştır."***

Diri ve her şeyin varlığı kendine bağlı olan Allah'ın huzurunda yüzler (başlar) hicapla eğilmiştir. "Aneti'l-vücûh" (عَنَتِ الْوُجُوهُ) cümlesinin, yüzler zelil olmuş ve eğilmiştir, anlamına geldiği söylenmiştir. "Yüzler" anlamına gelen "vücûh" kelimesinin zikredilip kinâye yoluyla "nefisler", yani zatların kastedilmiş olması da mümkündür. Zillet ve boyun eğme yüzlerle ortaya çıktığı için onların zikredilip kendileri kastedilmiş olabilir. Allah Teâlâ'nın haber verdiği boyun eğmeleri ve hakir duruma düşmeleri, âhirette olursa yaratıkların âhirette O'na boyun eğeceklerine dair verdiği bilgiye uygun olarak böyle anlaşılır. Eğer söz konusu boyun eğme dünyada boyun eğme mânasında olursa, yaratılışın boyun eğmesi demek olur. Yani bütün yaratıklar yaratılışı itibarı ile

---

[229] bk. Bakara sûresinin 255. âyetinin tefsiri.

[230] el-Cin, 72/26-27.

O'na boyun eğer anlamı ortaya çıkar. "Li'l-hayyi'l-kayyûm" (لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ) tabirinin tevilini daha önce açıklamıştık[231].

Zulmü, yani şirki **yüklenmiş olan ise hüsrana uğramıştır.** "Zulüm" burada şirk anlamına gelir. Sözü edilen yükü ve sorumluluğu yüklenmiş olan hüsrana uğramıştır. Bu yorum, şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Kim ondan yüz çevirirse bilsin ki kıyâmet günü sırtında ağır bir yükle huzurumuza gelecektir. Ebedî olarak o yükün altında kalacaklardır. Kıyâmet günü bu onlar için ne kötü bir yüktür"[232]. Bu durumda âyetin mânası şöyle olur: O bahsedilen yükü yüklenmiş olan ise hüsrana uğramıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları **Diri ve her şeyin varlığı kendine bağlı olan Allah'ın huzurunda yüzler (başlar) hicapla eğilmiştir** beyanını, "yüzler (nefisler) **diri ve her şeyin varlığı kendine bağlı olan Allah için** amel etmiştir, şeklinde açıklamışlardır. Bu görüşü benimseyenler "anet" (عَنَتْ) fiiline amel etmiştir anlamı vermişlerdir[233]. "Amel etmiştir" anlamındaki fiilin açılımı da şöyle olur: Kişiler salih amelle, yani bazılarının belirttiği rükû, secde ve başka amellerle dünyada O'na boyun eğmiştir. Söz konusu boyun eğme özellikle müminler içindir. "Anet" fiilinin tevili gerçek mânada amel değildir. Fakat bu amel, belirttiğimiz açıdandır. Eğer "boyun eğme"nin tevili, âhirette boyun eğme olursa bu takdirde herkes için söz konusu olur. Dünyada bazıları kibirlense de âhirette herkes O'nun karşısında zelil olup, zatına boyun eğeceklerdir.

Ebû Avsece şu açıklamayı yapar: "Aneti'l-vücûh", yani kişiler korkuyla eğilmiştir. Bu fiilin kullanımı "anâ - ya'nû - unuvven" (عَنَا - يَعْنُوا - عُنُوًّا)[234] şeklindedir. "Ve lâ hadmen" (وَلَا هَضْمًا)[235] "ne de zulme uğramaktan korkar." "Hedamtühû" (هَضَمْتُهُ), ona haksızlık ettim demektir. "Ehdamtühû" (أَهْضَمْتُهُ) da aynı anlama gelir. Ebû Ubeyde "el-hadm" (الْهَضْمُ) kelimesinin eksiklik anlamına geldiğini

---

231 bk. Bakara sûresinin 255. âyetinin tefsiri.

232 Tâhâ, 20/100-101.

233 Ferrâ der ki: "Aneti'l-vücûhu nesıbet lehû ve amilet lehû" (عَنَتِ الْوُجُوهُ نَصِبَتْ لَهُ وَعَمِلَتْ لَهُ) "yüzler O'nun için yoruldu ve amel etti" demektir. Ferrâ ayrıca bu fiilin müslümanın ellerini, alnını ve dizlerini secde ve rükû ederken eğmesi mânasına olduğunu da belirtmiştir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "a-ne-ve" md.).

234 Arapça'da "anevtu leke" (عَنَوْتُ لَكَ) cümlesi "sana boyun eğdim ve itaat ettim demektir. "Anevtu li'l-hakki unuvven" (عَنَوْتُ لِلْحَقِّ عُنُوًّا) cümlesi de Hakk'a boyun eğdim demektir" (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "a-ne-ve" md.).

235 Tâhâ, 20/112.

240 söylemiştir[236]. [§]Ebû Avsece "kâ'an safsafen" (قَاعًا صَفْصَفًا)[237] kelimelerinin geçtiği âyetteki "el-kâu'" (القَاع) sözcüğünün suyun üzerini kapladığı toprak parçası anlamına geldiğini söylemiştir[238]. Bu açıklama, bizim belirttiğimiz mânaya yakındır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا

112. "Mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yapan kimseye gelince, o ne büsbütün, hatta ne de kısmen haksızlığa uğramaktan korkar."

Mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yapan kimseye gelince. Bu âyet-i kerîme kişinin salih amel olmaksızın mümin ismini almaya lâyık olduğunu göstermektedir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yapan kimseye gelince.** Âyetten salih amellerin kabulü ve Allah'a itaat için imanın şart olduğuna dair delil vardır hükmü de anlaşılmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bunun için imanı şart kılmaktadır.

O ne büsbütün, hatta ne de kısmen haksızlığa uğramaktan korkar. Burada geçen "zulüm" kelimesi mezhebimize göre haksızlık mânasında değil, eksik bırakmak anlamındadır. Çünkü salih amellere verilen sevap konusunda adalet değil lütuf söz konusudur. Durum bu olduğuna göre âyetin anlamı şöyle olur: Mümin olarak yararlı iyi işler yapan kimseye gelince o güzel amellerinden herhangi bir şeyin eksik bırakılacağından veya kötü fiillerine herhangi bir şey ekleneceğinden korkmaz. Arap dilinde zulüm kelimesi belirtilip eksik bırakma anlamının kastedilmesi mümkündür. Söz konusu zulüm fiili iki bahçeyi konu edinen âyette de "eksik bırakma" mânasmdadır. "Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı"[239]. Bahçe "zâlim olmakla" nitelenmez. Bu da bize o âyetin metninde geçen "zulüm" kelimesiyle eksik bırakma anlamının kastedildiğini göstermektedir. Buna göre sözü edilen beyanın anlamı şöyle olur: Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı. Bilakis ürünlerini bol bol ve yeterli derecede vermişti. İki

---

236 bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 31 ("Ve lâ hadmen" "ne de hakkının eksilmesinden korkar" demektir.

237 Tâhâ, 20/106.

238 Bu açıklamayı Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı (II, 31) ile mukayese ediniz.

239 el-Kehf, 18/33.

bahçeden bahseden âyetteki "zulüm" kelimesini haksızlık etmek mânasında kabul edersek o zaman yasaklama anlamında olur. Yani bu beyan şu anlama gelir: Bağların ikisi de yemişlerini vermişlerdi. Ondan zulüm ve haksızlık geleceğinden korkma.

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ اَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿١١٣﴾

113. "İşte, sakınsınlar yahut hatırlamalarını sağlasın diye onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik ve onda uyarılarımıza tekrar tekrar yer verdik."

İşte, sakınsınlar yahut hatırlamalarını sağlasın diye onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik "İşte onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik." Yani "Mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yapan kimseye gelince, o ne büsbütün, hatta ne de kısmen haksızlığa uğramaktan korkar"[240] meâlindeki beyanda belirttiğimiz gibi bunu Arapça olan Kur'ân'da da indirdik. **Ve sakınsınlar diye onda uyarılarımıza tekrar tekrar yer verdik.** Kur'ân'da geçen bütün "lealle" (لَعَلَّ) kelimelerinin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Kelimenin birinci anlamına göre bu beyanda onların sakınacakları vâdedilmektedir. Kelime bu mânada olumlu olur. İkincisi şöyledir: **Sakınsınlar diye,** yani uyarılarına tekrar tekrar yer vererek onların sakınmalarını gerekli kılmıştır. Kelime vâd anlamında olursa Allah Teâlâ bu vâdi, sakınacaklarını bildiği kimseler için yapmış olur. [§]Kelimenin gerekli kılma anlamında olursa onların tümünü 241
uyarılarına tekrar tekrar yer vererek sakınmalarını gerekli kılmıştır diye yorumlanır. Öte yandan "le'alle" kelimesi vâd mânasında olursa "ev yuhdisu lehum zikran" (او يحدث لهم ذكرا) "ve yuhdisu lehum zikran" (ويحدث لهم ذكرا), yani, ve onda uyarılarımıza tekrar tekrar yer verdik demek olur. Bu durumda "ev" (او) kelimesi "le'allehû yetezekkeru ev yahşâ" (لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى)[241] âyetinde nasıl "ve" anlamına gelmişse burada da öyledir. Kul aklını başına topladığı zaman içine bir korku düşer, içine bir korku düşünce de aklını başına toplar. Aynen bunun gibi kul sakındığı zaman hatırlamasını sağlar, hatırlamasını sağladığı zaman da sakınır. Eğer âyet sakınmalarını gerekli kılar anlamında olursa "ev" kelimesi "sümme" (ثم) sonra mânasında olur. Bazıları "zikran" (ذكرا) kelimesine "azab" (عذاب) mânası vermişlerdir.

---

240 Tâhâ, 20/112.

241 "Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslupla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer" (Tâhâ, 20/44).

فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْاٰنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يُقْضٰٓى
اِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِى عِلْمًا

114. "Gerçekliğinde şüphe bulunmayan, her şeye hükümran olan Allah yüceler yücesidir. Sana vahyi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma ve 'Rabb'im! İlmimi arttır' de."

Gerçekliğinde şüphe bulunmayan, her şeye hükümran olan Allah yüceler yücesidir. Böyle bir beyan sözlü veya fiilî musibetler üzerine söylenir. "Fe teâlallâhu an zâlike" (فتعالى الله عن ذلك) "Allah bundan yücedir" denilir. Fakat belâ ve musibet metinde açık olarak belirtilmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sana vahyi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma ve "Rabb'im! İlmimi arttır" de. Müfessirlerin yaptığı şu açıklamalar ihtimal dâhilindedir. Cebrâil Hz. Peygamber'e sûre ve âyetleri getirip okuduğu zaman daha okumasını bitirmeden Resûlullah (a.s.) unuturum korkusuyla onları başından okumaya başlıyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak **Kur'ân'ı okumada aceleci davranma** meâlindeki beyanı indirdi. Yani yüce Allah ona şöyle demiş oldu: Kur'ân'ı okumada aceleci davranıp da Cebrâil sana okumasını bitirmeden onu okuma. Allah Teâlâ "Sana okutacağız ve Allah dilemedikçe unutmayacaksın"[242] meâlindeki beyanla ona unutmayacağının güvencesini verdi. "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma"[243] meâlindeki beyan da aynı şekilde (vahyi) unutmayacağı güvencesi veren âyetlerdendir. Bunun ardından yüce Allah Hz. Peygamber'e ilmini arttırmasını istemesini emretmektedir. **Sana vahyi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma** ilâhî beyanı "onlar için Kur'ân'da bahsedilen tehdidin zamanı gelmeden söylemekte aceleci davranma diye de yorumlanabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Öyle ise onlar hakkında acele etme; biz onların günlerini sayıyoruz"[244]. **Sana vahyi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma** meâlindeki beyan hakkında tevil âlimlerinin şu açıklamaları da muhtemeldir. Hz. Peygamber Cebrâil ile birlikte okuyordu. Cebrâil ona, **Sana vahyi**
242 **tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma** dedi. [§]Bu son açık-

---

242 el-A'lâ 87/6.

243 "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu anlatmak elbette bize aittir" (el-Kıyâme, 75/16-19).

244 Meryem, 19/84.

lama Resûl-i Ekrem'in (a.s.) Cebrâil ile birlikte okuduğu sabit olduğu takdirde geçerli olur. Âyet-i kerîmedeki yasaklamanın Hz. Peygamber'in *-en doğrusunu Allah bilir ya-* belirtilen hareketleri yapmaksızın vâki olması da mümkündür. Çünkü bizzat yapmadığı halde bazı fiilleri yapması yasaklanmaktadır.

وَلَقَدْ عَهِدْنَا اِلٰى اٰدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا

115. "Biz daha önce Âdem'den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik."

Biz daha önce Âdem'den söz almıştık, fakat o unuttu. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Müfessirlerin genelinin âyette geçen "nesiye" (نَسِيَ) fiilinin yanılarak unutmak değil de emri yerine getirmemek ve terketmek anlamına geldiğini söylemişlerdir[245]. Çünkü Âdem bundan dolayı azarlanmış ve cezalandırılmıştır. Oysa kişi gerçek yanılma ve unutma durumunda kınanmaz. Bu da bize "nisyan" fiilinin burada unutma ve yanılma mânasına değil, emri yerine getirmeme ve terketme anlamına geldiğini göstermektedir. Hasan-ı Basrî ve tevil âlimlerinin kanaatleri budur. Fakat Hz. Âdem veya herhangi bir nebî ve resûl hakkında emri yerine getirmedi tabirini kullanmak çirkindir.

Bize göre unutma iki çeşittir: İlki bir şeyi gaflet ve başka bir şeyle meşgul olduğu için unutmaktır. Kişi onu başka bir şeyle meşgul ve gaflet içinde olmasa aklından çıkarmayacak, hatırlayacak ve unutmayacak bir durumdadır. İşte böyle bir unutma dolayısıyla unutan kınanır. Çünkü kendisi zorlasa unutmaz ve böyle bir duruma düşmezdi. Bir diğer unutma türü daha vardır. Bu durumda kişi, kendisinden kaynaklanan bir sebep söz konusu olmaksızın unutur ve onu önlemek de elinde değildir. İşte bu tür unutmada kişi kınanmaz ve cezalandırılmaz. Allah Teâlâ'dan gelen meşakkat ve imtihan da böyledir. Cenâb-ı Hakk'ın mükellef kıldığı sırada karşılaşacağı meşakkati bilmeyen ve idrak etmeyen kimseye (daha baştan) mükellefiyet yüklemesi ve onu bununla imtihan etmesi mümkündür. Yeter ki aklını kullanması durumunda aklı o mükellefiyeti kavrayabilecek kapasitede olsun. Buna karşılık kişi aklını kullansa ve kendini zorlasa bile aklı Allah Teâlâ'nın kendisini yükümlü kıldığı eylemleri idrak edecek kapasitede değilse o kişi asla mükellef kılınmaz. Cenâb-ı Hakk'ın Âdem'e dair sözünü ettiği unutma, bu tür bir unutmaydı. Âdem kendisini zorlasaydı Rabb'ine verdiği sözü unutmaz ve aklında tutardı. İşte bu yüzden kınandı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[245] bk. Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, II, 120.

Biz onda yeterli bir kararlılık görmedik. Hasan-ı Basrî bu cümleyi, biz onda şeytana karşı bir direnme görmedik diye açıklarken, bazıları biz onda emri belleğinde tutma tavrını görmedik, o Rabb'inin emrini hatırında tutmadı demişlerdir. Başka bazıları ise "azim" (العَزْم) kelimesine sabır vb. mânalar vermişlerdir[246]. Azim, bir şeye gerçek anlamda yönelmek ve yapmak için kesin kararlılık içinde olmaktır. Bu kelime bahsedilen unutmanın zıddıdır. Bazıları azim, Allah'ın emrine uymak ve ona yapışmaktır demişlerdir[247].

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْلٖيسَ اَبٰى ﴿١١٦﴾

243 [§]*116. "Meleklere 'Âdem'e secde edin' dedik, onlar da secde ettiler, sadece İblis direndi."*

Meleklere "Âdem'e secde edin" dedik, onlar da secde ettiler, sadece İblis direndi. {Mâtürîdî şöyle dedi} müfessirler meleklerin secdesini gerçek anlamda secde olarak tefsir etmişlerdir. Buna karşılık bu emri Âdem'e boyun eğme mânasında açıklamak da mümkündür. Zira secde boyun eğmek demektir. Allah Teâlâ Âdem'e "Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir"[248] diye emretmiştir. İnsana bilgi aldığı kişinin önünde eğilmesi emredilebilir.

فَقُلْنَا يَٓا اٰدَمُ اِنَّ هٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقٰى ﴿١١٧﴾

117. "Bunun üzerine 'Ey Âdem!' dedik, 'Bil ki bu senin de eşinin de düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa mutluluğunu yitirirsin'!"

Müfessirler burada geçen "şekâ" (الشَّقاء) kelimesinin dinde şekâvet, yani dalâlet içinde olmak değil, fakat ruhen yorgunluk ve işte bitkinlik mânasında olduğunu söylemişlerdir.

---

246 bk. Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, IV, 34 (Hasan-ı Basrî âyeti "Biz onda Allah'ın yasak ettiği şeylere karşı sabır görmedik" şeklinde açıklamıştır).
247 Atıyye el-Avfî böyle söylemiştir (bk. Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, IV, 34).
248 el-Bakara, 2/33.

إِنَّ لَكَ اَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرٰى ﴿١١٨﴾ وَاَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا فِيهَا
وَلَا تَضْحٰى ﴿١١٩﴾ فَوَسْوَسَ اِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا اٰدَمُ هَلْ اَدُلُّكَ
عَلٰى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلٰى ﴿١٢٠﴾ فَاَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا
سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصٰى اٰدَمُ
رَبَّهُ فَغَوٰى ﴿١٢١﴾

118. "Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok."

119. "Yine burada susuzluk çekmezsin ve sıcaktan bunalmazsın."

120. "Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: 'Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?'"

121. "Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem Rabb'ine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı."

Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok. Yine burada susuzluk çekmezsin ve sıcaktan bunalmazsın ya da güneşe mâruz kalmazsın. **Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak** ebedi **bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi? Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar.** Biz bu konuyu daha önce ele almıştık[249]. **Böylece Âdem Rabb'ine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı.** Rabb'ine karşı gelen herkes doğru yoldan sapmış demektir. "İsyan" (الْعِصْيَان) ve "ğavâye" doğru yoldan sapma (الْغَوَايَة) aynı anlama gelir.

Ebû Avsece şu açıklamayı yapmıştır: "Yine burada sıcaktan bunalmazsın", yani güneşe mâruz kalmazsın. "ez-Zameu" (الظَّمَأ) susuzluk çekmek, "ed-duhâ" (الضُّحَى) sıcaklık demektir. Ebû Ubeyde böyle söylemiştir[250]. Ebû Avsece devamla "tafikâ" (طَفِقَا) fiili ile "alikâ" (عَلِقَا) fiillerinin aynı anlama geldiğini söylemiştir. [§]Bunun için de kelimenin "alika- ya'leku- alekan fehüve âlikun ve tâfikun" 244

---

[249] bk. A'râf sûresinin 22. âyetinin tefsiri.

[250] Ben bu sözü kaynaklarda bulamadım.

(عَلَقَ يَعلَقُ عَلَقاً فَهُوَ عَالِقٌ وطَافِقٌ) şeklinde sözlükteki kullanımına yer vermiştir. Ebû Avsece daha sonra diğer kelimeyi ele alarak şöyle demiştir: "el-Hasf" (الخَصْفُ) kelimesi hakkında şöyle denilir: Ayakkabı ve mesti diktim demek için "hasaftu'l-huffe" (خَصَفْتُ الخُفَّ) tabiri kullanılır. Dikilen ayakkabıya "en-naîle" (النَّعِيلَة) denilir. Kelimenin çoğulu "en-neâil" (النَّعَائِل) şeklindedir. "Maîşeten danken" (مَعِيشَةً ضَنْكًا)[251] sıkıntılı bir hayat demektir. Ebû Ubeyde gerek ev ve gerekse başka her türlü darlık, "dank" (ضَنْك) kelimesi ile ifade edilir demiştir[252].

ثُمَّ اجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدٰى ﴿١٢٢﴾

122. "Sonra Rabb'i onu seçkin kıldı, tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti."

Sonra Rabb'i onu seçkin kıldı, tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti. "İctebâhu" (اجْتَبَاهُ) fiilinin birkaç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Rabb'i onu tövbe için seçti ve ona yöneltti. Ya da Rabb'i onu risâlet için seçti ve ona yöneltti. Bir başka ihtimal Rabb'i onu din için seçti ve tevhide yöneltti. Tevhide yöneltme, bize göre caizdir. Çünkü tevhit ve imanın her vakit ve her an için yenilenme ve ortaya çıkma özelliği vardır. Zira kişiye küfrü her an terketmesi ve bırakması emredilmiştir. Mükellefe küfrü her an terketmesi ve benimsememesi emredilmiş olduğuna göre iman etmesi ve tevhit üzere olması da emrediliyor demektir. Durum zikrettiğimiz gibi olduğuna göre bu bize imanın ve tevhidin her vakit yenilenme ve oluşma özelliği olduğunu gösterir. Aksi takdirde **Sonra Rabb'i onu seçkin kıldı** meâlindeki cümlenin zâhiri, bundan önce seçkin değildi de Rabb'i onu daha sonra seçkin kıldı demek olur. Fakat bizce uygun olanı belirttiğimiz üzere onun peygamberlik, tevhit, itaat, hayırlı fiiller vb. şeyler için seçilmiş olduğudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنّ۪ي
هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقٰى ﴿١٢٣﴾

---

251 Tâhâ, 20/124.

252 bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 33. Gerek hayat, gerek ev ve gerekse mekân her türlü darlık "dank" (ضَنْك) kelimesi ile ifade edilir.

123. "Şöyle buyurdu: 'İkiniz birden inin oradan, birbirinize düşman olarak. Size benden bir hidâyet geldiğinde bilesiniz ki hidâyetime uyan artık ne sapar ne de bedbaht olur.'"

Şöyle buyurdu: İkiniz birden inin oradan, birbirinize düşman olarak.
Hasan-ı Basrî **ikiniz birden inin** emrinin Âdem ve şeytana verildiğini söyle-
miştir. [§]**Birbirinize düşman olarak**, yani Âdem'in zürriyetiyle İblis'in zür- 245
riyeti birbirine düşman olarak. Hasan-ı Basrî, "inin" emrinin ikil yerine çoğul
verildiği âyetlerde[253] Âdem, Havva ve İblis'in kastedildiğini ifade etmiştir[254].

"el-Hubût" (الْهُبُوط) yüksek bir mekândan aşağıya doğru inmek ve alçalmak demek değildir, o sadece bir mekâna inmekten ibarettir. "İnme" emrinin çoğul olarak verildiği "İhbitû ba'duküm li ba'din adüv"[255] (اهبِطوا بَعضُكم لِبَعض عَدُوٌّ) âyetinde Âdem ve İblis'in zürriyetlerinin kastedilmiş olması da mümkündür. Bu açıklamaya göre **Size benden bir hidâyet geldiğinde** geçen siz anlamındaki "küm" kelimesi ile zürriyeti kastedilmiş olur. **Bilesiniz ki hidâyetime uyan artık ne sapar ne de bedbaht olur** meâlindeki cümleyi şöyle yorumlamak mümkündür: "Bilesiniz ki hidâyetime uyan hidâyete uyduğu vakit ne sapar ne de bedbaht olur" şeklinde takdir etmek mümkündür. Yahut ona şöyle bir anlam verilebilir: Hidâyete ermesi (ezelde) takdir edildiğinde ne sapar ne de bedbaht olur. Bir diğer ihtimal de şöyledir: Bilesiniz ki hidâyetime uyan artık ne cennete giden yoldan sapar ne de cehennemde bedbaht olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْرٖى فَاِنَّ لَهُ مَعٖيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى ﴿١٢٤﴾ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنٖى اَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَصٖيرًا ﴿١٢٥﴾

124. "Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyâmet günü kör olarak haşrederiz."

125. "O der ki: 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim.'"

---

[253] el-Bakara, 2/36. Ayrıca bk. el-Bakara, 2/38; el-A'râf, 7/24.
[254] bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 82.
[255] "Birbirinize düşman olmak üzere inin" (el-Bakara, 2/36).

Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır. Âyette geçen "dank" (الضنك) şiddet ve sıkıntı demektir. Müfessirler "sıkıntılı hayat"ın ne demek olduğu noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bu beyanı şöyle anlayıp açıklamışlardır: Kim de beni anmaktan yüz çevirirse dünya zâhiren geniş olsa bile burada mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır. Çünkü onlar infak ederler ancak harcamalarına herhangi bir karşılık verileceğine ve onun bir mükâfatı olduğuna inanmazlar. Dünyanın sürüp gideceğini düşünürler. Bu düşünce de infakı artırmalarına engel olur. Çünkü ellerindeki malların bitip tükeneceğinden ve kendilerinin öylece kalacaklarından korkarlar. Bunun sebebi yukarıda da belirttiğimiz gibi yaptıkları harcamaya herhangi bir karşılık ve bedel verileceğine inanmadıkları gibi bunun bir neticesinin olacağını da düşünmezler. Bu açıklamaya göre sözü edilen darlık budur. Bazıları ise âyeti şöyle açıklamışlardır: Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır. Çünkü onlar kendilerine verilen mal ve nimetlerle Rab'lerine karşı gelirler. Zira onlar ellerindeki (mali) genişliği günahta kullanırlar. İşte bu yüzden Allah Teâlâ onların bundan yararlanmadıklarını belirtmektedir. Nitekim kulaklarını, gözlerini ve dillerini mâsiyette kullandıkları için Cenâb-ı Hak benzer şekilde bu organları bulunduğu halde olmadığını vurgulamaktadır. Bunun sebebi, söz konusu organların itaat alanında menfaatlerinin gitmiş olmasıdır[256]. Bazıları da âyette sözü edilen **sıkıntılı hayat**ın kabir azabı çekenler için söz konusu olduğunu söylemişlerdir[257]. Fakat kabirde olan bir kişi için hayatının olduğu söylenemez ki bu "sıkıntılı" olmakla nitelensin. Kabir azabının nasıl olacağını bilmek, bu konuda yapılmış
246 rivayete dayanır. [§]Bu konuda sahih bir rivayet olursa o esas alınır. Yoksa kabir azabı konusunu tartışmayı terketmek daha evlâdır. Bazıları "Zincirlerle sımsıkı bağlı olarak onun dar bir yerine atılınca"[258] beyanında anlatıldığı üzere sözü edilen darlığın *-en doğrusunu Allah bilir ya-* âhirette söz konusu olduğunu söylemişlerdir.

Ve onu kıyâmet günü kör olarak haşrederiz. Bazıları bu beyanı şöyle açıklamıştır: Onu dinin delillerini bilmez bir şekilde haşredeceğiz[259]. Fakat onun dünyada ne zaman delilleri oldu ki âhirette onları göremeyen ve bilme-

---

256 Müellif Mâtürîdî herhalde şu ilâhî beyana işaret etmiştir: "Artık onlar sağırdırlar, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler" (bk. el-Bakara, 2/18).

257 İbn Mesûd, Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî ve Mücâhid'den gelen rivayet bu doğrultudadır (bk. Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, IV, 36; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 467).

258 "Biz de kıyâmeti yalanlayanlar için alevli bir ateş hazırladık. O ateş uzak bir yerden kendilerine görününce homurdanmasını ve uğultusunu işitirler. Zincirlerle sımsıkı bağlı olarak onun dar bir yerine atılınca oracıkta yok olmayı isterler" (el-Furkān, 25/11-13).

259 Mücaâhid'e dayanan böyle bir rivayet mevcuttur (bk. Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 36).

yen bir kör olsun. Bazıları da **Ve onu kıyâmet günü kör olarak haşrederiz** meâlindeki beyanda geçen körlüğü gerçek anlamda körlük olarak anlamışlardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız"[260]. Tefsirini yaptığımız âyetteki körlük göz körlüğüdür. Bu açıklama daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mücâhid bu beyanın devamını şöyle tefsir etmiştir: **O der ki: Ey Rabbim! beni** benim bir delilim olmadan **niçin kör olarak haşrettin? Halbuki** ben dünyada **daha önce gören biriydim**[261]. Fakat bizce en uygunu söz konusu körlüğü, belirttiğimiz gibi göz körlüğü olarak anlamaktır. Zira kâfirin dünyada (gerçek mânada) bir delili yoktur ki **Ben** dünyada **gören biri idim** desin.

Söz konusu körlüğün zamanı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, hesaba çekilme sona erip cehenneme sevkedildikten sonra -cehennemden Allah'a sığınırız- kör olacaklar derken, bazıları böyle olmayacağını, fakat kabirlerinden dirilip mahşerde kör olarak toplanacaklarını söylemişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ كَذٰلِكَ اَتَتْكَ اٰيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذٰلِكَ الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿١٢٦﴾

126. "Allah buyurur: 'İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!'"

Bu beyan şu anlama gelir: Kur'an'dan yüz çeviren kişi! Nasıl ki âyetlerimiz sana geldiğinde onlara unutulmuş muamelesi yaptın, ilgilenmedin, bakmadın ve istemedinse sen de öylece cehennemde Rabb'inin rahmetine eremeyip unutulmuş olacaksın. Seninle ilgilenilmeyecek ve durumuna bakılmayacak. Ya da Cenâb-ı Hak şöyle diyecek: Senin kurtuluşun için gelen âyetlerimizi nasıl ihmal ettinse aynı şeklide sen de ihmal edileceksin, cehennemde bırakılacaksın ve senin için kurtuluş olmayacak.

---

260 "Allah kime hidâyet verirse doğru yolu bulan işte odur; kimi de hidâyetten uzaklaştırırsa artık böylelerine Allah'tan başka destekçiler bulamazsın. Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız. Onların varıp kalacağı yer cehennemdir; onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz" (el-İsrâ, 17/97).

261 bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 468.

وَكَذٰلِكَ نَجْز۪ي مَنْ اَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِاٰيَاتِ رَبِّه۪ۜ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَدُّ وَاَبْقٰى ﴿١٢٧﴾

247 [§] *127. "Haktan sapan ve Rabb'inin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Hiç kuşkusuz âhiretteki ceza daha şiddetli ve daha kalıcıdır."*

Haktan sapan ve Rabb'inin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Yani dünyada haktan sapan ve Rabb'inin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Bu ceza belli kişilere özel olup başkaları için söz konusu değildir diye bir şey yoktur. Fakat söz konusu ceza, dünyada hareketleri bu olan herkes için söz konusu olacaktır.

Hiç kuşkusuz âhiretteki ceza daha şiddetli ve daha kalıcıdır. Sanki Allah Teâlâ dünyada daha önce onlara bir tehditte bulunmuş sonra da **Hiç kuşkusuz âhiretteki ceza** size dünyada vâdedilen azaptan **daha şiddetli ve de daha kalıcıdır** demiştir. Yoksa yeni bir söze başlangıç olarak böyle söylenmez.

اَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ ف۪ي مَسَاكِنِهِمْۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِاُو۬لِي النُّهٰى ﴿١٢٨﴾

128. "Kendilerinden önceki nice nesilleri helâk etmiş olmamız onları hâlâ yola getirmedi mi? Oysa onların yurtlarında dolaşıp duruyorlar! Kuşkusuz bunlarda akıl sahiplerinin çıkaracağı dersler vardır."

Onları yola getirmedi mi?[262], Kur'an'da belirtilen bunun benzeri beyanlar, sanki onlara açıklandı ve oralarda bunu gördüler anlamına gelir. Bu beyanlardan bazıları şöyledir: "Yeryüzünde dolaşmadılar mı?"[263], "görmezler mi?"[264] Daha açık ifade etmek gerekirse; Allah Teâlâ, onların geçmiş asırlardan helâk ettiği kimseler gibi hareket ettiklerini, peygamberleri ve getirdikleri âyetleri

---

[262] Ayrıca bk. el-A'râf, 7/100; es-Secde, 32/26.

[263] "İnkârcılar yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi?" (Yûsuf, 12/109). (Ayrıca bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, "se-ye-ra" md.).

[264] "Görmezler mi ki kendi kudretimizin eserlerinden olmak üzere onlar için sahip oldukları nice hayvanlar yarattık" (Yâsîn, 36/71). Ayrıca bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, "ra-â" md.

yalanlayan bu kimselerin yurtlarında güven içinde dolaşıp dururlarken başlarına gelenleri beyan etti. O zaman bunlar onların yaptıklarının aynısını yaptıkları halde nasıl oluyor da Allah Teâlâ'nın azabından emin oluyorlar? Yahut da Cenâb-ı Hak şöyle demiş oluyor: Geçmiş asırlarda kendilerinden önce yaşayan, peygamberleri yalanlayan ve âyetleri reddedenler hakkında benim uyguladığım kanunumu (âdetimi) açıkça görmediler mi? O zaman bunlar bütün hal ve hareketlerinde onlar gibi oldukları halde nasıl olup da benim azabımdan emin oluyorlar? Halbuki aralarında hiçbir fark yoktur.

Kuşkusuz bunlarda akıl sahiplerinin çıkaracağı dersler vardır. Bazıları "uli'n-nuhâ" (أولِى النُّهَى) tabiri ile kastedilenlerin Allah Teâlâ'nın yasak ettiklerinden vazgeçenler, yani **akıl sahipleri** olduklarını söylemişlerdir. Biz bunu tefsirimizde birçok yerde zikretmiştik[265].

وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَاَجَلٌ مُسَمًّى ﴿١٢٩﴾

[§]*129. "Eğer Rabb'in tarafından daha önce söylenmiş bir söz ve belir-* 248
lenmiş bir vade olmasaydı, hemen yakalarına yapışılırdı."

Eğer Rabb'in tarafından daha önce söylenmiş bir söz ve belirlenmiş bir vade olmasaydı, hemen yakalarına yapışılırdı. Âyet-i kerîmenin metninde geçen "lekâne lizâmen" (لَكَانَ لِزَامًا) cümlesi öne alınmış (takdim) ve "ecelün müsemmen" (اَجَلٌ مُسَمًّى) sona bırakılmıştır (tehir). Oysa mâna kelimelerin diziliş aksine olarak "Eğer Rabb'in tarafından daha önce söylenmiş bir söz ve belirlenmiş bir vade olmasaydı hemen yakalarına yapışılırdı" şeklindedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* O şöyle diyor: Her insan yaptığından sorumlu tutulur. Âyette geçen "ecelün müsemmen" (اَجَلٌ مُسَمًّى) ile "Ama asıl vadeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır"[266] meâlindeki beyanda belirtilen kıyâmet kastedilmiştir. Yukarıdaki âyette takdim ve tehir değil de gizli bir kelime olduğunu (izmâr) söylemek de mümkündür. Buna göre metin şöyle olur: "Levlâ kelimetün sebakat min rabbike lekâne lizâmen velâkin seyelzemühüm ilâ ecelin müsemmen" (لولا كلمة سَبَقَتْ مِن رَبِّكَ لكان لزاما ولكن سَيلْزَمُهُم الى أجل مُسَمًّى). Yani eğer Rabb'in tarafından daha önce söylenmiş bir söz olmasaydı hemen yakalarına yapışılırdı. Fakat belirlenmiş bir süre geçtikten sonra Allah onların yakalarına yapışacaktır. Bu anlam şu ilâhî beyanda belirtil-

---

265 Meselâ bk. Tâhâ, 20/54.
266 el-Kamer, 54/46.

miştir: "Fakat onlara belirlenmiş bir sürenin sonuna kadar mühlet tanıyor"[267]. **Eğer Rabb'in tarafından daha önce söylenmiş bir söz ve belirlenmiş bir vade olmasaydı, hemen yakalarına yapışılırdı** cümlesini Eğer Rabb'in tarafından lütfunun ve hikmetin gereği olarak **söylenmiş bir söz ve belirlenmiş bir vade olmasaydı** azap yakalarına yapışırdı. Lütfunun gereği, daha önce geçen tehdidinin geri bırakılacağı sözüdür. Geliş yolu lütuf olan bir şey için "niçin lütfettin?" denilmez. Bu beyanla asıl anlatılmak istenen husus şudur: Allah Teâlâ'nın daha önce bu ümmete peygamberleri yalanlama ve âyetleri reddetme durumunda helâk etme azabı ile azap etmeyeceği vâdi olmasaydı azap yakalarına yapışırdı. Fakat onları belli bir süreye kadar erteliyor. Bu da bizim belirttiğimiz mânadadır ki ilâhî beyanda ifade edilmiştir: "Ama asıl vadeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır"[268].

فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ اٰنَائِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى ﴿١٣٠﴾

130. "Sen onların söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de Rabb'ini övgüyle tesbih et; yine gecenin bazı vakitlerinde ve gündüzün iki ucunda da tesbih et ki hoşnutluğa erişesin."

Sen onların söylediklerine sabret. Cenâb-ı Hak, peygamberine ağır sözlerle yüklenerek, büyücü ve akıl hastası olduğunu söyleyerek, Allah'a iftira atarak ve benzeri şekilde verdikleri rahatsızlığa karşı sabretmesini emrediyor. Yüce Allah, kendisini öldürüp ortadan kaldıramasınlar diye canını onlardan koruyacağı vâdinde bulunmakla birlikte sabır tavsiye ediyor. Çünkü resûlünü öldürülmekten ve ortadan kaldırılmaktan koruma altına alması, onun peygamber olduğuna dair alâmetlerden biridir. Çünkü yüce Allah onu, düşünceleri ve âdetleri kendilerine herhangi bir şekilde karşı gelenleri katletmek ve hoşlanmadıkları bir şeyle karşılarına dikilenleri ortadan kaldırmak olan firavunlara ve zorbalara göndermiştir. O firavunlar ve zorbaların Resûl-i Ekrem'i ortadan

---

267 "Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onlara belirlenmiş bir sürenin sonuna kadar mühlet tanıyor" (en-Nahl, 16/61. Ayrıca bk. Fâtır, 35/45).

268 el-Kamer, 54/46.

kaldıramamaları, yok edememeleri ve canının onlardan korunması, peygamberliğinin kendi zatına ait bir mûcize olduğunu gösterir. [§]Resûl-i Ekrem'i 249
dilleriyle verdikleri eziyetlerinden korumak, peygamberliğine dair bir mûcize değildir. Sebebine gelince; söz konusu sözlü eziyetlerden koruma vuku bulsaydı bu onlar için bir peygamberlik mûcizesi olurdu. Ancak bu Hz. Peygamber'in kişiliğinde bir eksikliğe yol açmaz veya ona bir leke getirmezdi. Dikkat edilirse görülecektir ki onlar Allah Teâlâ hakkında da zatına lâyık olmayan isnatlarda bulunmakta, çocuğu olduğunu ve daha başka şeyler söylemektedirler. Bu da bize peygamberinin kişiliğini dilleriyle verecekleri eziyetten korumasının bir mûcize olmadığını göstermektedir. Asıl mûcize, belirttiğimiz gibi canını yok olmaktan kurtarmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de Rabb'ini övgüyle tesbih et. Güneşin doğmasından önce tesbih et emriyle kastedilenin sabah namazı, batmasından önce tesbih et emriyle kastedilenin de ikindi namazı olduğu söylenmiştir. Bunun yanında güneşin batmasından önce tesbih et emriyle öğle ve ikindi namazlarının kastedilmiş olduğunu söyleyenler de olmuştur. **Yine gecenin bazı vakitlerinde** meâlindeki beyanla akşam ve yatsı namazlarının kılınmasının emredildiğini ifade edenler olmuştur. **Ve gündüzün iki ucunda da tesbih et ki** emriyle kastedilen namazın da sabah ve ikindi namazları olduğu söylenmiştir. Bu durumda verilen emir, pekiştirilmek için tekrarlanmış ve bir kez daha ifade edilmiş olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda tekrarlandığı gibi: "Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın"[269]. Âyet-i kerîmede önce bütün namazlar zikredilmiş sonra da özel olarak "orta namaz" belli bir sebepten dolayı bir kez daha vurgulanmıştır. Buna göre **gündüzün iki ucu** belli bir maksatla sabah ve ikindi namazlarını vurgulamak maksadıyla tekrar olmuş olur. **Gündüzün iki ucu** meâlindeki beyanla özel olarak herhangi bir vakit değil de bütün vakitlerin kastedilmiş olması da mümkündür. **Güneşin doğmasından önce** meâlindeki beyanla öğle ve ikindi namazlarının kastedildiğini söyleyenler bu yaklaşıma göre söylemiş olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Hoşnutluğa erişesin. Bu beyanın metninde geçen fiil, hem "terdâ" 250
(تَرْضَى) ve hem de "turdâ" (تُرْضَى) şeklinde okunmuştur[270]. "Turdâ" okunduğunda, **Ve gündüzün iki ucunda tesbih et ki** Rabb'in yaptığın amel karşılığında seni hoşnutluğa eriştirsin anlamı ortaya çıkarken, "terdâ" şeklindeki kırâata göre, bununla hoşnutluğa erişesin mânası kastedilmiş olur.

---

269 el-Bakara, 2/238.

270 Ebû Bekir, Âsım ve Kisâî'den naklen kelimeyi "turdâ" (تُرْضَى) şeklinde okumuştur (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 93).

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِۜ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿١٣١﴾

131. "Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabb'inin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır."

Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Bu beyan iki anlama gelebilir. Birincisi, bu dünyada sakın şunlara verilen dünya hayatının çeşitli nimetlerini ve gösterişli halini isteme ve onlara meyletme. Şu ilâhî beyanda bu anlam ifade edilmiştir: "O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin"[271]. Âyetin muhtemel ikinci yorumunda "göz dikme" anlamındaki fiil hakikat ifade eder. Buna göre anlamı şöyle olur: Gözünü dünyanın eşrafına ve onların gururlarına ve gösterişli hayatlarına dikme! Fakat dünyaya, niçin yaratıldığına, dünyanın içindeki zehire ve insanlara hayatı nasıl dar ettiğine bak. Çünkü dünyaya, içindeki zehire ve hayatı çekilmez hale getirmesine bakan kimse, dünyadan el etek çeker ve onu istemez. Buna karşılık dünyaya, eşrafına, gururlarına ve süslenmelerine bakan kimse de dünyaya aldanır, onu ister ve ona meyleder. Belirttiğimiz gibi dünyanın gerçek mahiyetine, niçin yaratıldığına bakan kimse dünyadan el etek çeker ve onu istemez.

Öte yandan Resûl-i Ekrem'in (a.s.) gözünü dünyaya dikmediği veya ona meyletmediği ve onu istemediği mâlumdur. Buna göre söz konusu emir, bir başlangıç cümlesi olarak Resûlullah'a (a.s.) verilmiş bir emir olur. Bir diğer bilinen husus da şudur: Hz. Peygamber dünyadan bir şey istediğinde de bunu kendisi yararlanmak için istememiştir. Sadece ihtiyaç sahipleri ve fakirlerin maddî durumlarında bir genişlik sağlamak için istemiş ve almıştır. Sonra Allah Teâlâ bunu yapmasını yasak etti. Bu bize dünyada zühd içinde yaşamanın ve onu istememenin almaktan ve hak sahiplerine vermekten daha hayırlı olduğunu göstermektedir. Çünkü yüce Allah, Resûlullah'ın (a.s.) dünya nimetlerini kendisi faydalanmak ve maddî durumunda genişlik sağlamak için almadığını, fakat hak sahiplerine vermek amacıyla aldığını bildiği halde bunu yasaklıyor.

Öte yandan müfessirler, âyetin metninde geçen "minhum" (مِنْهُم) kelimesiyle "ezvâcen" (أَزْوَاجا) sözcüğü arasında takdim - tehir olup olmadığı noktasında farklı görüş belirtmişlerdir. Hasan-ı Basrî'ye göre "minhum" daha öncedir

---

[271] et-Tevbe, 9/55.

ve bu mânaya şöyle yansır: [§]**Sakın onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının** çeşit çeşit **çekiciliklerine göz dikme!** "Ecvâcen" kelimesinin yorumuna göre mâna şöyle olur: Sakın onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine, yani çeşit çeşit bitkilerine göz dikme. Bazıları da âyette takdim olmadığını, fakat bu mânanın kelimelerin akışından ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Buna göre âyetin metninde geçen "ezvâc" (الأزواج) kelimesi "çeşit çeşit" mânasında değil de onların bir kesimi anlamındadır. *En doğrusunu Allah bilir.* 251

Kendilerini sınamak için. Müfessirler "li neftinehum" (لنفتنهم) fiilini, onları denemek ve sınamak için, diye tefsir etmişlerdir. Fiilin kökündeki "fitne" sanki içinde şiddet ve belâ olan imtihandır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onların malları da evlatları da seni imrendirmesin"[272]. Allah Teâlâ başka beyanlarda şöyle buyurmuştur: "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz"[273]; "İyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[274]. Bu son ilâhî beyan, rızkın genişliğinin ve darlığının kişinin (Allah katında) üstün veya değersiz olmasıyla alâkası olmadığını, fakat sadece imtihan mevzusu olduğunu göstermektedir. Netice olarak Cenâb-ı Hak bazılarının malî imkânlarını genişleterek ve onları zengin kılarak denerken, bazılarını da sıkıntı ve malî imkânsızlıklarla imtihan eder. Dolayısıyla şu durum, şu halden daha iyidir demek anlamsız bir sözdür. **Sakın onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme** meâlindeki beyana dair yaptığımız açıklama doğrultusunda şunu söyleyebiliriz: Dünyadan el etek çekmek ve helâl olan nimetleri terketmek, helâl olan nimetleri yemekten ve onları harcamak gereken yerlere harcamaktan daha iyidir.

Rabb'inin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Yani Rabb'inin sana verdiği nübüvvet, risâlet, O'nu birleme (tevhid) ve iman etme, şunları yararlandırdığımız dünya hayatının çeşitli ve farklı nimetlerinden daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Bazıları bu beyanı, senin Rabb'inden nasibin, şunları yararlandırdığı dünya hayatının çekici nimetlerinden daha hayırlı ve daha kalıcıdır diye açıklamışlardır. Müfessirler âyetin nüzûl sebebi olarak şöyle bir olayı nakletmiştir: Hz. Peygamber'e (a.s.) bir misafir gelmiş ve Resûl-i Ekrem

---

272 "O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor" (et-Tevbe, 9/55).

273 el-Enbiyâ, 21/35.

274 "Belki dönüş yaparlar diye iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik" (el-A'râf, 7/168).

252 bir yahudiden borç olarak yiyecek bir şeyler istemiş, [§]yahudi de borcuna karşılık rehin vermesini talep etmiş, Resûlullah (a.s.) da zırhını rehin vermiştir. **Dünya hayatının çekiciliğine göz dikme** meâlindeki beyan da kendisini dünya konusunda teselli etmek için inmiştir:[275] Ne var ki sahih rivayetle sabit olmadıkça âyetin nüzul sebebinin bu olduğunu kesin olarak bilmemize imkân yoktur.

وَاْمُرْ اَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوٰى ﴿١٣٢﴾

132. "Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol. Senden rızık istemiyoruz; asıl biz seni rızıklandırıyoruz. Mutlu gelecek, günahlardan sakınanların olacaktır."

Aile fertlerine namazı emret. Bazıları, yüce Allah âyet metninde "ehleke" (اَهْلَكَ) derken Resûlullah'ın (a.s.) kavmini kastettiğini söylemişler delil olarak da kavimlerine peygamberlerin ehli denebileceğini göstermişlerdir. Bu kelimeyle Resûl-i Ekrem'in hanımlarının kastedilmesi de mümkündür. Onlar Hz. Peygamber'in aile fertleriydi. **Kendin de bunda kararlı ol.** Yani kendin de namaza devam et ve kılmayı bırakma. Bu beyanda namazın devamlı olarak kılınmasının ve onu terketmemenin farz olduğuna dair delil vardır.

Senden rızık istemiyoruz. Bazıları bu beyanı şöyle açıklamıştır: Nübüvvet ve risâlet görevin karşılığında senden herhangi bir ücret ve karşılık istemiyoruz. **Asıl biz seni rızıklandırıyoruz.** Bazıları da bu beyana, biz senden mahlûkat için rızık istemiyoruz. Aksine onları biz rızıklandırıyoruz, diye bir mâna vermişlerdir. **Mutlu gelecek, günahlardan sakınanların olacaktır.** Yani mutlu gelecek takvâ üzere olanların olacaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "(Güzel) sonuç takvâ sahiplerinindir"[276].

وَقَالُوا لَوْلَا يَاْتِينَا بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّهِ اَوَلَمْ تَاْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِى الصُّحُفِ الْاُولٰى ﴿١٣٣﴾

---

[275] Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, IV, 39. Benzer rivayet için bk. Buhârî, "Büyû'", 14; "Rehn", 2.

[276] el-A'râf, 7/128; el-Kasas, 28/83.

133. "'O, Rabb'inden bize bir mûcize getirseydi ya!' dediler. Peki önceki sahifelerde bulunan açık kanıt onlara gelmiş değil mi?"

O, Rabb'inden bize bir mûcize getirseydi ya! dediler. Hz. Peygamber'den resûl ve nebî olduğuna dair Rabb'inin katından kendilerine bir mûcize getirmesini istediler. Bunun üzerine yüce Allah **peki önceki sahifelerde bulunan açık kanıt onlara gelmiş değil mi?** dedi. (Soru kalıbında olan bu cümle ile vurgulanmak istenen şudur:) O nübüvvet ve risâleti için önceki sahifelerde bulunanları getirmiştir. Çünkü önceki kitaplar Resûl-i Ekrem'in ana dilinden başka bir dilde idi. O da ana dili dışındaki kitapları bilmesi şöyle dursun, kendi dili ile bile yazmayı bilmiyordu. Üstelik önceki kitaplarda bulunan haberleri o kitaplarda olduğu gibi haber verdi. Bu bize onların kitaplarında bulunan o haberleri ve kıssaları kendisine Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiğini göstermektedir. **Peki önceki sahifelerde bulunan açık kanıt onlara gelmiş değil mi?** meâlindeki cümlesinin tevili *en doğrusunu Allah bilir* budur. Yani az önce de zikrettiğimiz üzere cümlenin mânası "gelmiş değil mi?" değil de "gelmiştir" şeklindedir.

وَلَوْ اَنَّا اَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهٖ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَٓا اَرْسَلْتَ
اِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَذِلَّ وَنَخْزٰى

[§]*134. "Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık* 253
mutlaka şöyle diyeceklerdi: 'Ey Rabb'imiz! Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce ona uymuş olsaydık.'"

Allah Teâlâ bir topluma peygamber göndermeden önce onları helâk ederek azap etmez diyen ve bu görüşlerine **Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi** meâlindeki beyanın zâhirini delil olarak gösteren kimseler vardır. Bize göre Cenâb-ı Hak bir topluluğu onlara peygamber göndermeden önce de helâk ederek azap edebilir. Çünkü onlara akıl diye bir delil vermiştir. Eğer iyiden iyiye düşünüp baksalardı Allah Teâlâ'nın üzerlerindeki hakkını anlayıp idrak edebilirlerdi. Durum bu olduğuna göre yüce Allah'ın onları helâk etmesi, bir delil ve hüccete binaen helâk etme olur. Fakat Allah Teâlâ lütfu ve rahmetinin gereği olarak gönderdiği ilk âyet ile kendilerini helâk etmez. Bilakis onlara bir lütuf ve ihsan olarak birçok âyet göndermedikçe bunu yapmaz. Yaptığı takdirde helâk edilmeleri bir tek âyet ile olmuş olur. Netice olarak **Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi** meâlindeki beyan, böyle

söylediklerini ve delil getirdiklerini ifade etmek için değil, bu tarz bir ifadeyi söylemelerinin önüne geçmek için getirilmiştir. Çünkü **Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi** cümlesi Allah Teâlâ peygamber göndermeden onları helâk etmediği için bir nimeti hatırlatma kabilindendir. Bu da bize yukarıda belirttiğimiz gibi peygamber göndermeden önce de onlara karşı akıl delilini ikame ettiği için onları helâk edebileceğini göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ اَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدٰى ﴿١٣٥﴾

135. "De ki: 'Herkes beklemekte, siz de bekleyin bakalım. Dosdoğru yolda yürüyenler kimmiş ve hidâyete erenler kimmiş, yakında anlayacaksınız!'"

De ki: Herkes beklemekte. Siz de bekleyin bakalım. Onlar Resûl-i Ekrem'in helâk olacağını ve durumunun tersine döneceğini bekliyorlar, Hz. Peygamber de onların başına Allah Teâlâ'nın azabının ve tehdidinin geleceğini bekliyordu. Hasan-ı Basrî bu beyana şu anlamı vermiştir: Sizler şeytanın vâdlerini bekleye durun, bizler de yüce Allah'ın vâdlerini bekliyoruz.

Dosdoğru yolda yürüyenler kimmiş ve hidâyete erenler kimmiş, biz miymişiz yoksa siz miymişsiniz **yakında,** yani âhirette ayan beyan **anlayacaksınız!** Dünyada ise derinden derine düşünseler ve akıl yürütseler doğru yolda yürüyenler kimmiş, bunu akıl yürütme ve idrakten elde ettikleri bilgiyle bilecekler. Bazıları âyetin metninde geçen "es-sırâtu's-seviyy" (الصِّرَاطُ السَّوِيّ) tabirinin adalet olduğunu söylemişlerdir. "es-Seviyy" kelimesine "değerli" mânası verenler de olmuştur.

İbn Mesûd ve Übeyy'in mushaflarında "ve men ihtedâ" (وَمَنِ اهْتَدٰى) âyeti "ve men ale'l-hüdâ" (وَمَنْ عَلَى الْهُدٰى) şeklindedir. [Buna göre âyetin mânası hidâyet üzere olanlar kimmiş yakında anlayacaksınız şeklinde olur.] *En doğrusunu Allah bilir.*

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِى غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ ﴿١﴾

1. "İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı; halbuki onlar gaflet içinde haktan yüz çevirmektedirler."

İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı. Hasan-ı Basrî âyetin metninde geçen "hisâb" (حِسَابُ) kelimesinin hesaba çekilme anlamında olduğunu söylemiştir. **Halbuki onlar gaflet içinde haktan yüz çevirmektedirler.** Bu beyanın zâhirinden anlaşılan onun müşrikler hakkında indiğidir. Çünkü bu âyet Mekke'de inmiştir ve (o zamanlar) Mekke halkının çoğunluğu müşrikti. Fakat müşriklerin nitelendikleri bu hesaba çekilmekten gaflet içinde olma ve yüz çevirme eyleminde müslümanların da payları ve nasipleri vardır. Müslümanlar bazan hesaba çekilmekten gaflet içinde olabilirler. Ne var ki kâfirlerin gafleti yalanlama gafletidir, yüz çevirmeleri de hesaba çekilmeyi ve kendilerine inen âyetleri yalanlamalarıdır. Müslümanlarm gafleti ise böyle değildir. Onlar hesaba çekilmeye iman etmişler, Allah Teâlâ'nın âyetlerini tasdik edip tanımışlardır. Fakat kendilerine verilen şehvetler sebebiyle gafil olmuşlardır. Şehvetlerine yenilmişler ve bu onları gafil kılmıştır. Müslümanlar bu açıdan kâfirler gibidirler. Ama hesaba çekilmeye iman ve âyetleri tasdik bakımından da onlar gibi değildirler.

Öte yandan Allah hesaba çekilme ve kıyâmeti, yaklaşmak, yakın olmak ve gelmekle niteledi, tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Kıyâmet yaklaştı"[2]; "Allah'ın emri geldi"[3]. **İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı**[4] vb. beyanlarda anlatılan kıyâmetin olması, Allah katında gelmiş gibidir. Çünkü

---

1 Bu sûre bütünüyle Mekke'de inmiştir.
2 el-Kamer, 54/1.
3 en-Nahl, 16/1.
4 el-Enbiyâ, 21/1.

256 Allah Teâlâ [§]bütün vakitleri bilmektedir. Dolayısıyla bilinenlerin geneli içinde olan bütün vakitler yakındır, gelmiş gibidir. Buna karşılık insanlar onların uzun bir süre sonra geleceğini düşünürler. Çünkü onlar bu vakitleri, kendi ecelleri, ömürleri ile mukayese etmektedirler. Onların ömürlerini aşan süre, kendilerine göre yakın değil uzaktır. Sözü edilen kıyâmet ve hesaba çekilme, onların ömürlerinin bitmesinden sonra gerçekleşecektir.

Katâde bu beyan hakkında şunları söylemiştir: Belirtildiğine göre **İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı**[5] ve **Allah'ın emri yerine gelecektir. Artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın**[6] mealindeki beyanlar nâzil olunca sapıklardan bazıları şunları söyledi: Bu adam kıyâmetin yaklaştığını iddia ediyor. Bunun üzerine yaptıklarından bir süre vazgeçtiler. Sonra da eski yaptıklarına geri döndüler. "Allah'ın emri yerine gelecektir" beyanı hakkında da aynı şeyleri söylediler. (Bir süre) yaptıklarından uzak durdular. Sonra vâdedilen bu süre gecikince eski durumlarına geri döndüler. Çünkü onlar "kıyâmetin yaklaşması" ve "Allah'ın emrinin gelmesi" tabirini yakın bir süre ve uzun olmayan bir müddet şeklinde anladılar. Takdir ettikleri bu süre geçince kafalarına göre bu haberin yalan olduğunu zannettiler ve onu yalanladılar. Çünkü verilen süreyi kendi ecelleri ve kendi bildikleri yakın olma kavramı ile mukayese ettiler.

Halbuki onlar gaflet içinde haktan yüz çevirmektedirler. Bu hareketlerinin sebebi, onların Allah Teâlâ'nın âyetleri olduğunu anladıktan sonra sözünü ettiğimiz yalanlama ve yüz çevirme gafletinde bulunmalarıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ اِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٢﴾

2. "Ne zaman Rab'lerinden kendilerine yeni bir ihtar gelse, onlar bunu, kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir."

Ne zaman Rab'lerinden kendilerine yeni bir ihtar gelse. "Min zikrin" (مِنْ ذِكْرٍ), yani Rab'lerinden yapacakları ve sakınacakları şeylere dair yeni bir ihtar gelse ya da Rab'lerinden tehdit edildikleri ve korkutuldukları şeylere

---

5 el-Enbiyâ, 21/1.

6 en-Nahl, 16/1.

dair bir ihtar gelse veya Rab'lerinden lehlerine ve aleyhlerine dair bir öğüt gelse. Bazıları "muhdesin" (مُحْدَثٍ) kelimesine muhkem mânası vermişlerdir. Allah Teâlâ'nın önünden ve arkasından asılsız bir şeyin ona yaklaşamaması için muhkem kıldığı öğüt ve hatırlatma mânasını kastetmişlerdir[7]. Yüce Allah insanları, benzerini getirmekten aciz kılmak suretiyle onu muhkem kılmıştır. Bazıları yeni anlamındaki muhdes kelimesini şöyle açıklamıştır: Çünkü Allah Teâlâ bu Kur'ân'ı parça parça indirmiştir. Onun indirilişini her zaman diliminde ihtiyaca göre düzenlemiştir. Parça parça inmesi karşısında kâfirler de onu
tekrar tekrar yalanlayıp durmuşlardır. [§]Cenâb-ı Hak da belirttiği gibi bunu 257
reddetmiş ve onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır"[8]. Kur'ân, sözünü ettiğimiz bu açıdan yenidir. Çünkü "gelme" ile nitelenmiş olan her şey yenidir.

Onlar bunu, kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir. Oyun ve eğlence içinde dinlemeleri onların Kur'ân'ı alay ederek dinlediklerinin göstergesidir.

لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ وَاَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هٰذَا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ اَفَتَاْتُونَ السِّحْرَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٣﴾

3. "Akılları başka yerde, o zâlimler, 'Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?' diye gizlice fısıldaşmaktalar."

Akılları başka yerde, (kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir) **o zâlimler, "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?" diye gizlice fısıldaşmaktalar.** Aralarında fısıldaştıkları şey **Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?** meâlindeki cümledir. İşte gizliden gizliye konuştukları buydu.

---

7 Mâtürîdî bu sözüyle herhalde şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Bu uyarıcı kitap kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler (cezalarını görecekler). O, gerçekten çok değerli bir kitaptır. Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir" (Fussılet, 41/41-42).

8 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanmı arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/124-125).

Akılları başka yerde cümlesine kalpleri zikirden gafil olarak anlamı verilmiştir. **O zâlimler fısıldaşmaktalar.** Fısıldaştıkları şey naklettiğimiz şu sözleridir: **Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?** İbn Mesûd ve Übeyy'in mushaflarında âyet "ellezîne zalemû" (الَّذِينَ ظَلَمُوا) (O zâlimler) yerine " ellezîne keferû" (الَّذِينَ كَفَرُوا) "o kâfirler" şeklindedir. Kisâî şöyle bir açıklama yapmıştır: Bazı kırâatlere göre âyet "ve eserru'n-necve'llezîne zalemû" (وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا) şeklindedir. Bizim kırâatimize göre Allah Teâlâ "ve eserru'n-necvâ" demiş, sonra başlangıç cümlesiyle onlara dair bir haber vererek "ellezîne zalemû" demiştir. Bu durumda ifade Mâide sûresinin 71. âyetine benzer. Orada da önce "sümme amû ve sammû" (ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا), yani "Sonra görmezden ve duymazdan geldiler" denilmiş daha sonra ayrı bir cümle halinde "kesîrun minhum" (كَثِيرٌ مِنْهُمْ), yani "İçlerinden birçoğu (böyle davrandılar)"[9] ifadesi kullanılmıştır[10].

قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٤﴾

4. "Peygamber dedi ki: 'Benim Rabb'im yerde ve gökte konuşulan her sözü bilir. O, hakkıyla işitendir, bilendir.'"

Peygamber dedi ki[11]: Benim Rabb'im yerde ve gökte konuşulan her sözü bilir. O, hakkıyla işitendir, bilendir. Allah Teâlâ'nın **Yerde ve gökte konuşulan her sözü bilir** meâlindeki cümle ile kastedilenin aralarında gizlice fısıldaş-
258 tıkları "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? [§]Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?"[12], "Bunlar karma karışık düşlerdir; hayır, onu kendisi uydurmuştur. O olsa olsa şairdir"[13] ve benzeri sözleri ve Hz. Peygamber'e

---

9 "Başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sanıp kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah tövbelerini kabul buyurdu. Sonra içlerinden birçoğu yine görmezden ve duymazdan geldiler. Allah onların yaptıklarını görmektedir" (el-Mâide, 5/71).

10 Karşılaştır, Kisâî, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 195.

11 *Te'vîlât*'ın bütün nüshalarında ifade "kul" (قل) şeklindedir. Kırâat imamlarından Hamza, Kisâî ve Hafs bu kelimeyi "kâle" (قال) şeklinde okurken, bunların dışındaki imamlar "kul" (قل) şeklinde okumuşlardır (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâât*, s. 428; Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 93). Bu, İbn Mesûd ve Übey'den de rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 62, 147).

12 el-Enbiyâ, 21/3.

13 el-Enbiyâ, 21/5.

yakıştırdıkları sıfatlar olsa gerektir. Onlara de ki[14] "Benim Rabb'im yerde de olsa gökte de olsa sizin bu sözünüzü bilir." Allah Teâlâ bunu o söylediklerinden vazgeçmeleri için söylemiştir. Çünkü dünyada birinin tercih ettiği fiillerden ve sözlerden haberdar olduğunu bilen kimse, bunlardan vazgeçer ve o sözleri söylemekten ve tercih ettiği şeylere yönelmekten kaçınır. Bu beyanın "Kuşkusuz yerde olsun gökte olsun hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"[15], "O, onların sözlerini hakkıyla işiten ve fiillerini hakkıyla bilendir" meâlindeki beyanlarda olduğu gibi yeni ve bir başlangıç cümlesi de olabilir.

بَلْ قَالُوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ بَلِ افْتَرٰيهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَاْتِنَا بِاٰيَةٍ
كَمَا اُرْسِلَ الْاَوَّلُونَ ﴿٥﴾

5. "Hayır dediler, 'Bunlar karma karışık düşlerdir; hayır, onu kendisi uydurmuştur. O olsa olsa şairdir. Böyle değilse bize, öncekilere gönderilenin benzeri bir mûcize getirsin."

Sonra Cenâb-ı Hak onların sefihliklerini, sözlerindeki ve ifadelerindeki düşünce kıtlıklarını ve çelişkiye düşmekten kurtulamadıklarını[16] haber vererek diyor ki: **Hayır dediler, bunlar karma karışık düşlerdir; hayır, onu kendisi uydurmuştur. O olsa olsa şairdir.** Hz. Peygamber'in şair ve büyücü olduğunu söylemeleri, söylediklerini kendisinin uydurduğunu ve karma karışık düşler olduğunu iddia etmeleri sözde çelişkileridir. Çünkü sihir başka, söz uydurma daha başkadır. Sihir, karma karışık düşlere de benzemez. Hz. Peygamber'e yamamaya çalıştıkları bu nitelemelerden her biri diğeri ile çelişmekte ve onu çürütmektedir. Bu da yakıştırdıkları bu nitelikleri bir bilgiye ve marifete dayanarak değil, ancak inatla karşı çıkma ve kibirden söylediklerini gösterir. Zira sözleri ve ifadeleri birbiriyle çelişmektedir. Çünkü sihir, zaman içinde devam edip gitmez ve kalıcılığı yoktur. Ama onlar, büyünün, zamanın sonuna kadar devam ettiği bilgisini taşıyorlarsa [çelişkiye düştüler demek olur][17]. Resûl-i Ekrem'in söylediklerinin karma karışık düşler ve söz uydurma olduğu tarzında söyledikleri de böyledir.

---

14 Bu açıklama "kul" şeklindeki kırâata göredir.
15 Âl-i İmrân, 3/5.
16 Yani yüce Allah bakışlarını çelişkilerine çekiyor.
17 Bu ilâve şerhten alınmıştır.

Öte yandan Hz. Peygamber'in onlara getirdiği şeyler eğer sihir ise bu onun doğru söylediğine ve peygamber olduğuna bir alâmet olur. Çünkü hiçbir kimse birinden öğrenmeden sihir yapamaz. Resûl-i Ekrem'in kendi aralarında yetiştiğini gördüklerine, kavmi içinde sihir öğreneceği hiçbir kimse de bulunmadığı ve hiçbir sihirbaza sihir öğrenmek için gidip gelmediğine ve buna rağmen onların düşüncesinde sihir yaptığına göre bu onun söz konusu sihiri yüce
259 Allah'tan öğrendiğini gösterir. [§]Peki onlara parlak, apaçık deliller ve beşerin gücünü ve kudretini aşan ve kimsenin gösteremeyeceği mûcizeler getirdiğine göre durum nice olur, varın siz hesap edin! Fakat onlar büyüklendiler ve bütün bunları inatlarından dolayı reddettiler. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.

Ebû Avsece "adğâsu ahlâm" (أضغاثُ أحلام) kelimeleri hakkında şu açıklamayı yapar: Kelimenin tekili olan "ed-dığsu" (الضِّغثُ) tevil edilmeye değmez karma karışık rüya demektir. (Ahlâm kelimesine gelecek olursak:) "Ahlâm" (أحلَام) "hulm" (حُلم) kelimesinin çoğuludur. "Haleme, yahlumu, hulmen, hâlimun" (حَلَمَ، يحلُمُ، حُلماً، حَالِمٌ) diye kullanılır. Mânası rüyada bir şey gördü demektir. "İhteleme, yahtelimu" (احْتَلَمَ، يحْتَلِمُ) "halume, yahlumu" (حَلُمَ، يحْلُمُ) kullanımı gibi olmaz. "Halume, yahlumu" kökünden bir de "hilmen" (حِلْماً) mastarı var ki yumuşak huylu olmak ve sabretmek demektir. Aynı kökten türeyen "halîm" (حَلِيمٌ) yumuşak huylu ve sabırlı demektir. Bu kökten gelen bir de "hallemtuhû" (حَلَّمْتُهُ) fiili vardır ki onu yumuşak huylu yaptım demektir. Arapça'da "el-iftirâ" (الإفتِرَاءُ) yalan anlamına gelir. Bir şaire şair (الشَّاعِرُ) denilmesi, başkalarının hissedemediği sözcükleri duymasından ve hissetmesinden dolayıdır.

Böyle değilse bize, öncekilere gönderilenin benzeri bir mûcize getirsin. Resûl-i Ekrem'den mûcize isteyenler, gerçek bir bilgi ile biliyorlardı ki Hz. Peygamber onlara öyle mûcize âyetler ve kanıtlar getirmiştir ki üzerinde düşünseler ve inatla karşı çıkmasalar bunlar, onun doğru söylediğine ve peygamber olduğuna işaret eder. Onlar Resûl-i Ekrem'in doğru söylediğini biliyorlardı. Fakat **öncekilere gönderilenin benzeri bir mûcize getirsin** diyerek inat ve karşı çıkma anında inen bir mûcize talep ettiler. Söz konusu mûcize, geçmiş milletlerin mûcizelere ve delillere karşı geldikleri zaman inen mûcizeydi. Mûcizelere ve delillere inatla karşı gelme anında karşılaştıkları şey, helâk edilip köklerinin kazınmasıydı. Çünkü Allah Teâlâ'nın geçmiş ümmetler hakkındaki âdeti ve hükmü mûcizelere ve hüccetlere inatla karşı geldikleri zaman helâk edilmeleri ve köklerinin kazınmasıydı. Cenâb-ı Hakk'ın Muhammed ümmeti hakkındaki âdeti ve hükmü ise peygamberliği onlarla sona erdirmek ve Muhammed'in (a.s.) şeriatını kıyâmet gününe kadar baki kılmaktır. Hak Teâlâ'nın geçmiş ümmetler hakkındaki âdeti ise şeriatlarını yürürlükten kaldırmak ve hükümlerini

değiştirmektir. Sözünü ettiğimiz âdet yürürlükte olduğuna göre onların helâk edilme vakti kıyâmet olarak belirlenmiştir. Yüce Allah'ın "ama asıl vadeleri kıyâmet günüdür"[18] meâllindeki beyanı da bunu ifade etmektedir.

مَا اٰمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا اَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

6. "Bunlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir yerin halkı iman etmemişti; şimdi (aynı yolu tutan) *bunlar mı iman edecekler?"*

Bunlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir yerin halkı iman etmemişti. Yani bunlardan önce inatçılık ve büyüklük taslamak talebiyle mûcize isteyen hiçbir yerin halkı iman etmemişti. **Şimdi (aynı yolu tutan) bunlar mı iman edecekler?** Yani şimdi bir mûcize gelse de bunlar iman etmeyecekler. [§]Onlar 260
daha öncekiler nasıl iman etmemişse onlar da öyle iman etmezler. Çünkü onlar, hidâyete ermek ve doğru yolu bulmak için değil, aksine inatçılık yapmak ve büyüklük taslamak için mûcize talep ediyorlar.

وَمَا اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحٖٓي اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُوٓا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾

7. "Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber olarak gönderdik; eğer bilmiyorsanız kitaplar hakkında bilgi sahibi olanlara sorun."

Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber olarak gönderdik. Bu beyan, müşriklerin şu beyanlarda belirtilen sözlerine âdetâ bir cevaptır. "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?"[19], "Allah peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?"[20] ve "Ona bir melek indirilseydi ya!"[21]. Cenâb-ı Hak da onlara **Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri**, yani insanları

---

18 "Ama asıl vadeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır" (el-Kamer, 54/46).

19 el-Enbiyâ, 21/3.

20 "Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak 'Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?' şeklindeki itirazları engellemiştir" (el-İsrâ, 17/94).

21 "'Ona bir melek indirilseydi ya!' dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi" (el-En'âm, 6/8).

halka **peygamber olarak gönderdik** cevabını vermektedir. **Vahyettiğimiz,** yani bütün insanlara peygamber olması için vahyettiğimiz demektir. Bu şu anlama gelir: Hz. Peygamber'den önceki ümmetlerde risâlet, meleklerde değil beşerde idi. Meleklerde bulunan risâlet, insanların arasından özel olarak seçilenlere, yani peygamberlere yönelikti. Dolayısıyla Allah Teâlâ, bu ümmet içinde de tüm insanlara yönelik peygamberlik görevini meleklere vermemiş, aksine -geçmiş ümmetlerde olduğu gibi- bir insana vermiştir. **Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber olarak gönderdik** meâlindeki beyan onların erkeklerini peygamber olarak göndermiştir, yoksa kadınlara ve dişilere böyle bir görev vermemiştir anlamına da gelir. Çünkü kadınlar, tüm risâlet ve nübüvvet şartlarını taşımazlar. Bu durumda âyete verilen birinci mâna, peygamberlik görevinin verileceği insan cinsini açıklama amaçlı olur. Yani Allah Teâlâ, tüm insanlara yönelik peygamberlik görevini meleklere vermemiştir, fakat insanlara vermiştir anlamına gelir. İkinci mâna ise risâletin şartlarını tamam etme ve bunu hak etme konusunu beyan etmiş olur.

İbn Mesûd ve Übeyy'in mushaflarına göre yukarıdaki âyet "ve mâ erselnâ kablehû illâ ricâlen nûhî ileyhim" (وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَهُ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ) şeklindedir. Bunların kırâatlerine göre Allah Teâlâ sözü edilen kâfirlere hitap etmiş gibi olur. Bir başka ifadeyle; biz Muhammed'den önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber olarak gönderdik, demiş olur. Meşhur ve yaygın kırâate göre hitap Hz. Peygamber'e yapılmış olmaktadır. Buna göre Resûl-i Ekrem'e şöyle demektedir: "Ey Muhammed! Onlara de ki: Allah senden önce ancak kendilerine vahyedilen erkekleri peygamber olarak göndermiştir.

261 [S]**Eğer bilmiyorsanız kitaplar hakkında bilgi sahibi olanlara sorun.** Bazıları Allah Teâlâ'nın bu cümle ile Arap müşriklerine hitap ettiğini ve onlara şöyle dediğini söylemişlerdir: Geçmiş peygamberlere iman eden Ehl-i Kitab'a sorun da size kendi zamanlarında peygamberlik görevinin sadece bir beşere verildiğini haber versinler diye emretmiştir. Bazıları ise şu yorumu yazmıştır: yüce Allah Ehl-i Kitab'ın kâfirlerinden kitap ve başka bir şeyi bilmeyenlere hitap etmiş ve **eğer** Muhammed'in Allah'ın resûlü olduğunu **bilmiyorsanız** içinizden iman etmiş bilgi sahibi olanlara sorun da onun Allah tarafından size gönderilen bir peygamber olduğunu haber versinler demiştir. Bu son tevil özellikle Hz. Peygamber hakkında, birinci yorum ise bütün peygamberler hakkında olmuş olur.

وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ ﴿٨﴾

8. "Onları yiyip içmez bir beden kılmadık, ölümsüz de değillerdir."

Onları yiyip içmez bir beden kılmadık, ölümsüz de değillerdir. Bazıları bu âyeti şöyle açıklamışlardır: Biz onları, ruhları olmayan, yiyip içmeyen bir beden yapmadık, fakat ruhları olan, yiyen, içen ve sokaklarda yürüyen bedenler yaptık. [22] **Biz onları yemeyen içmeyen bir beden yapmadık** meâlindeki beyanı şöyle açıklamak da mümkündür: Onları melekler ve cinler gibi yiyip içmez bir beden değil, bir beşer kıldık.

Sonuç itibariyle kâfirler peygamberleri bazı itirazlar ileri sürerek tenkit ediyorlardı. Bazan "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?"[23], bazan da "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir?"[24] vb. ifadeler kullanmışlardır. Risâletin bir beşere verileceği kanaatini taşımıyorlar ve bir peygamberin onlara gönderilenler gibi bir beşer cinsinden olduğunu düşünmüyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu beyanıyla cevap vererek onları susturmuştur: "Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber olarak gönderdik"[25]. Çünkü atalarının tasdik ve iman ettiği geçmiş peygamberler birer beşer idiler. [§]Kâfirler peygamberleri bazan da şöyle diyerek tenkit ediyorlardı: "Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor"[26]. Çünkü diğer insanlar gibi yemek yiyor, su içiyor, evleniyor ve çarşı ve pazarlarda dolaşıyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ da onları daha önce geçen peygamberlerin, yemek yediklerini, su içtiklerini, yeryüzünde yürüdüklerini ve ihtiyaçlarını giderdiklerini haber vermiş ve susturmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Onları yiyip içmez bir beden kılmadık,** onlar dünyada **ölümsüz de değillerdir.** Bir başka beyanda da şöyle buyurmuştur: Andolsun senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da eş ve çocuklar vermiştik[27]. Buna göre size gönderilen peygamber de daha önce gönderilen diğer peygamberler gibi yiyen, içen ve evlenen kimselerdendir. O diğer peygamberler gibi bir peygamberdir, bir beşerdir ve o Allah'ın elçisidir. Bu ilâhî beyana bu yoruma göre anlam verilir. 262

Bu âyet-i kerîme Bâtınıyye mezhebini, görüşlerini ve fikirlerini reddetmektedir. Çünkü Bâtınîler şöyle derler: Peygamberlik, yiyen, içen, ölen ve yok olan bedensel maddî bir cevherde olmaz. O, ancak yemeyen, içmeyen, ölmeyen ve yok olmayan saf cevherde olur. Allah Teâlâ **Onları yiyip içmez bir be-**

---

22 bk. Dahhâk, *Tefsîr*, II, 573.
23 el-İsrâ, 17/94.
24 el-Enbiyâ, 21/3.
25 el-Enbiyâ, 21/7.
26 el-Furkān, 25/7.
27 er-Ra'd, 13/38.

den kılmadık, ölümsüz de değillerdir meâlindeki beyanla peygamberleri yemek yemeyen ve ölümsüz olmayan kimselere değil, yiyen içen ve ölümlü olan kimselerden seçtiğini haber vermektedir.

ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَاَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَاَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ ﴿٩﴾

9. "Sonra onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik. Böylece, hem onları hem de dilediğimiz kimseleri kurtuluşa erdirdik; haddi aşanları ise helâk ettik."

Sonra onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik. Cenâb-ı Hak burada peygamberlere söz verdiğini haber vermektedir. Ancak peygamberlerine verdiği bu sözün ne olduğunu açıklamamaktadır. Fakat beyanın son kısmında onlara verdiği sözün helâk etmek ve azaba mâruz bırakmak olduğunu açıklıyor. Çünkü devamında şöyle diyor: **Böylece, hem onları hem de dilediğimiz kimseleri kurtuluşa erdirdik; haddi aşanları ise helâk ettik. Dilediğimiz kimseleri kurtuluşa erdirdik,** ve **haddi aşanları ise helâk ettik** cümlesi, yapılan vâdin helâk vâdi olduğunu göstermektedir. Netice olarak bizim görüşümüz şudur: Allah Teâlâ geçmiş peygamberlere, kendilerini yalancılıkla suçlayanları helâk edeceği vâdinde bulunmuştu. Yapılan bu vâd, zamanından geri kalmış olsa da onlara verildiği gibi gerçekleşmiştir. Muhammed'in size vâdettiği azap da böyle olacaktır. Gelmesi gecikse de başınıza gelecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَقَدْ اَنْزَلْنَا اِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠﴾

263 [§]***10. "Andolsun, size içinde sizin için öğüt bulunan bir kitap indirdik. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"***

Andolsun, size içinde sizin için öğüt bulunan bir kitap indirdik. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız? "Zikruküm" (ذِكْرُكُمْ) kelimesi yaptığınızı ve kaçındığınızı size hatırlatan ya da lehinize ve aleyhinize olanları hatırlatan demektir. Bazıları "fîhi zikruküm" (فيه ذِكْرُكُمْ) cümlesine, eğer uyarsanız içinde şerefinizin ve onurunuzun bulunduğu bir kitap indirdik, anlamını vermişlerdir. Hasan-ı Basrî ise aynı cümleyi şeyle açıklamıştır: İçinde sizi uymakla yükümlü kıldığı dininizin bulunduğu bir kitap indirdik[28]. Bir başka müfessir ise bu tabiri

---

28 Hasan-ı Basrî, *Tefsir*, II, 122.

şöyle yorumlamıştır: İçinde uyduğunuz takdirde şerefinizin ve onurunuzun bulunduğu bir kitap indirdik. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O kitap sana ve kavmine bir hatırlatmadır; yakında sorgulanacaksınız"[29]. Buradaki "zikrun" kelimesi, sana bir şeref olarak anlamına gelir.

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ ﴿١١﴾

11. "Biz, halkı zulme sapmış nice ülkeyi yerle bir ettik, arkasından da başka topluluklar vücuda getirdik."

Âyetin metninde geçen "kasamnâ" (قصمنا) kelimesi, helâk ettik anlamına gelir. Kelimenin kök anlamı kırmak demektir. Allah Teâlâ burada Mekkeliler'i Muhammed'i (a.s.) yalancı olmakla itham etmeleri sebebiyle, geçmiş ümmetlerin peygamberleri yalanlamaları yüzünden başlarına gelen musibetle korkutmaktadır.

[Ebû Avsece şöyle demiştir:] "el-Kasmu" (القصم) kelimesi kırmak anlamına gelir. Kırmaktan maksat da helâk olmak demektir. "Kasame ğayrahû" (قصم غيره) cümlesi başkasını helâk etti demektir. "İnkasame" (انقصم) kalıbı ise kırıldı anlamına gelir.

فَلَمَّا أَحَسُّوا بَأْسَنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ ﴿١٢﴾

12. "Azabımızı hissettiklerinde bakarsın ki yerlerinden kaçıyorlar."

Azabımızı hissettiklerinde. Bazıları "ehassû" (أحسوا) fiiline azabı bildiklerinde anlamı vermişlerdir. **Bakarsın ki yerlerinden kaçıyorlar.** Yani kaçıyorlar ve firar ediyorlar. Bazıları da söz konusu fiile "ya'dûne" (يَعْدُون), yani koşuyorlar anlamı vermiştir. Fakat verilen bu mânalar arasında fark yoktur.

[Ebû Avsece] şu açıklamayı yapmıştır: "Ehassû" kelimesi azabımızın başlarına geleceğinden kesin olarak emin oldular, demektir. Aynı kökten gelen "ahsestü" fiili buldum anlamına gelir. "Ahsestü" fiilinin, bildim ve kesin olarak emin oldum, anlamı da mevcuttur. "Ahsestü" kelimesine, kestim ve "tehassestü" fiiline de seçtim anlamı verenler de olmuştur. Aynı kökten gelen

---

[29] ez-Zuhruf, 43/44.

"el-mihasse" (المحسّة) kelimesi türetilmiştir ki kaşağı, yani fırça anlamına gelir. "Yerkudûne", kaçıyorlar demektir[30].

لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا اِلٰى مَٓا اُتْرِفْتُمْ ف۪يهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْـَٔلُونَ ﴿١٣﴾

264 [§] ***13. "Kaçmayın! İçinde bulunduğunuz refaha ve yurtlarınıza dönün; herhalde sorgulanacaksınız!*** (dendiğinde)."

Kaçmayın! İçinde bulunduğunuz refaha, yani nimete **ve yurtlarınıza dönün; herhalde sorgulanacaksınız! (dendiğinde).** Böylesi bir beyan onlarla alay sadedinde söylenir. Bazıları "Lealleküm tüs'elûne" (لَعَلَّكُمْ تُسْـَٔلُونَ) cümlesine, herhalde azap edileceksiniz anlamı vermişlerdir. Bazıları da cümleyi, hesaba çekileceksiniz diye açıklamışlardır. Başka bazıları ise bunu şöyle tefsir etmişlerdir: Azabın (üzerinize) inmesinden önce iman etmeniz talep edildiği gibi, herhalde (şimdi de) iman etmeniz istenecektir. Aynı beyana şu anlam da verilmiştir. Herhalde peygamberinizi katletmekten dolayı sorgulanacaksınız. Çünkü daha önceki kavimler, peygamberlerini öldürmüşlerdi. Bu yüzden peygamberinizi niçin katlettiniz? diye sorgulanacaksınız. Bazıları ise şöyle bir açıklama yapmışlardır: Bu ifade *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bir musibet hakkında indi. Belâdan kaçarken meleklerle karşılaştılar. Melekler onlarla alay etmek için **Kaçmayın! İçinde bulunduğunuz refaha ve yurtlarınıza dönün; herhalde sorgulanacaksınız!,** dediler. Bazıları da "lealleküm tüs'elûne" ifadesine "herhalde derinliğine anlarsınız" mânası vermişlerdir[31].

[Ebû Avsece şöyle demiştir:] "ilâ mâ ütriftüm fîhi" (اِلٰى مَٓا اُتْرِفْتُمْ ف۪يهِ) cümlesi, içinde bulunduğunuz refaha ve nimete, demektir. "el-İtrâf" (الإتراف) kelimesi ikram anlamına gelir. Ebû Ubeyde "yerkudûne" (يَرْكُضُونَ) fiiline, koşuyorlar mânası vermiştir[32].

---

30 "el-Hissu" (الحسّ), "el-celdü" (الجَلْدُ) sopa vurmak demektir. "Hasse't-dâbbete, yehussuhâ, hassen" (حَسَّ الدَّابَّةَ يَحُسُّهَا حَسًّا) "hayvanın üzerindeki toprağı giderdi" demektir. Bu, onu kaşağı ile fırçalamakla olur. Bu kökten türeme "el-mihasse" (المحسّة), "fırça, kaşağı" demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-se-se" md.).

31 bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 469.

32 bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 35.

Kaçmayın! İçinde bulunduğunuz refaha ve yurtlarınıza dönün; herhalde sorgulanacaksınız! cümlesindeki dönün fiili emir mânasında değil, fakat eğer siz içinde bulunduğunuz refaha dönerseniz, anlamındadır. Bunun gibi: "De ki: Yeryüzünde dolaşın da günahkârlarm sonu nice oldu görün[33] meâlindeki beyanda dolaşın anlamına gelen "sîrû" (سيروا) fiili emir mânasında değildir. Fakat eğer yeryüzünde dolaşırsanız günahkârların sonunun nice olduğunu görürsünüz demektir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de durum aynen böyledir. Mânası şudur: **Eğer içinde bulunduğunuz refah ve yurtlarınıza dönerseniz** herhalde daha önce size sorulduğu gibi bazı şeylerden **sorgulanacaksınız.** Bu cümle, yaptıklarının karşılığı olsun diye alay tarzında söylenmiş bir beyandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا يَا وَيْلَنَا اِنَّا كُنَّا ظَالِم۪ينَ ﴿١٤﴾

14. "Vay başımıza gelenlere! Gerçekten biz zâlim insanlarmışız! derler."

"Vay başımıza gelenlere! Gerçekten biz zâlim insanlarmışız!" derler. O gün zâlim olduklarını ikrar edecekler fakat bu kendilerine fayda vermeyecektir. Kötü fiillerine pişman olacaklar ve dünya hayatına yeniden dönmek isteyeceklerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: Keşke (âhiret) hayatım için daha önce bir şeyler yapmış olsaydım[34].

فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوٰيهُمْ حَتّٰى جَعَلْنَاهُمْ حَص۪يدًا خَامِد۪ينَ ﴿١٥﴾

[§]*15. "Biz kendilerini biçilmiş ekine, sönmüş ateşe çevirinceye kadar bu yakınmaları sürüp gider."* 265

Biz kendilerini biçilmiş ekine, sönmüş ateşe çevirinceye kadar bu yakınmaları, yani "Vay başımıza gelenlere! Gerçekten biz zâlim insanlarmışız" demeleri **sürüp gider.** Bu sözü dünyada iken söylemeleri durumunda **Kendilerini biçilmiş ekine, sönmüş ateşe çevirinceye kadar** meâlindeki cümle, "kılıçla helâk etmekle", anlamında olur. Âhirette söylemeleri halinde ise kendilerini cehennem ateşinde biçilmiş ekine ve sönmüş ateşe çevirinceye kadar, demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.* "Hasîden" (حصيدا) kelimesi biçilmiş halde helâk olmuş, demektir. "Hâmidîn" (خامدين) kelimesi de sönmüş demektir.

---

33 en-Neml, 27/69.

34 el-Fecr, 89/24.

Arapça'da, ateşin söndüğü bu kökten gelen bir fiille "hamadeti'n-nâru" (خَمَدَتِ النَّارُ) diye ifade edilir.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿١٦﴾

16. "Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık."

Cenâb-ı Hak burada gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri bulundukları bu hal üzere olsunlar, sonra da yok olup gitsinler diye yaratmadığını, fakat belli bir amaca göre onları var ettiğini, bunun da göklerde, yerde ve bunlar arasında yaşayanları imtihan etmek olduğunu bildiriyor. Çünkü dünyada bir faaliyette bulunup da yaptığı işten bir sonuç beklemeyen, bir iş yapıp da ondan bir netice ummayan kimsenin yaptığı anlamsız olur ve boşuna bir oyalanmadan ibaret bulunur. O kâfirlerin dedikleri gibi dirilme, hesaba çekilme, ceza ve sevap olmasa göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin yaratılması boşuna ve oyun olmuş olurdu. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[35]. Bu beyanda onların Rab'lerine geri döndürülmemesinin boşuna ve oyun olsun diye yaratılmak anlamına geldiğine işaret edilmektedir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah Teâlâ gökleri ve yeri boşuna yaratmamış, fakat bir hikmete binaen yaratmıştır. Gök ve yeryüzü, kendilerine bakanlara Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetini, bunları kimin yoktan var ettiğini, yaratıcının hükümranlığını, kudretini, hikmetini, ilmini ve idaresini gösterir.

لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٧﴾

17. "Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik, bunu asla yapmayız."

Eğer bir eğlence edinmek isteseydik. Bazıları "lehven" (لَهْوًا) kelimesine "zevceten" anlamı vermişlerdir, ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü yüce Allah onlara, çocuğunun olmadığını ispat ederken "Eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir?"[36] meâlindeki beyanla "karısının olmaması"nı delil olarak getirmiş-
266 tir. [§]Eğer onlar Allah Teâlâ'nın eşi olmadığını ikrar edip bilmeselerdi, eşinin

[35] el-Mü'minûn, 23/115.
[36] el-En'âm, 6/101.

olmadığını delil göstererek çocuğunun olmadığını ispat etmenin herhangi bir anlamı olmazdı. Bu durumda, **Eğer bir eğlence edinmek isteseydik** beyanın metninde geçen "lehv" kelimesi "çocuk" anlamında olur. Zira insanlar, çocukla eğlenmektedirler. Bu nedenle çocuk "lehv" kelimesi ile karşılanmıştır.

Onu kendi katımızdan edinirdik, bunu asla yapmayız. Bu beyan iki türlü açıklanabilir: Birincisi: Onu anlayış kabiliyetinizin erişemeyeceği ve bilginizin ulaşamayacağı bir şekilde kendi katımızdan edinirdik. Çünkü çocuk, anne-babanın cinsinden ve onların biçiminde olur. Bunu bilmenin yolu da gözlem değil, akıl yürütmedir. Allah Teâlâ'yı gözlem yoluyla bilemeyeceklerine göre ondan meydana gelecek olanı -eğer böyle bir durum olsa- nasıl bilecekler! İkincisi: Gözle görülmeyenler (gâib), ancak gözle görülenlerden hareketle akıl yürüterek bilinebilir. O'nun sizin iddia ettiğiniz gibi bir çocuğu olsaydı bilinmezdi. Çünkü çocuğunun dünya ile ilgisi olmazdı. Sebebine gelince O, âlemi yoktan var etmede birdir ve tektir. Netice olarak O'nun sizin iddia ettiğiniz gibi bir çocuğu olsa, bunu bilme ve idrak etme imkânınız yok olur gider.

Eğer bir eğlence (çocuk) edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik meâlindeki beyan, O'nun çocuğunun olduğu veya çocuk edinmesinin muhtemel olduğu anlamına gelmez. Fakat çocuğunun olması muhtemel olsa bunun idrak edilmesi ve bilinmesi ihtimal dâhilinde olmaz demektir. "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu"[37] meâlindeki beyan da aynı şekilde yorumlanır. Yerde ve gökte (Allah'tan başka) tanrılar olması ihtimali vardır anlamında değil, fakat şayet yerde ve gökte (Allah'tan başka) tanrılar olması ihtimal dâhilinde olsaydı yerin ve göğün düzeni bozulurdu mânasınadır.

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَاِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

18. "Bilakis biz, hakkı bâtılın başına çarparız da onun işini bitirir; bir de bakarsınız ki bâtıl yok olup gitmiştir. (Allah'a) *yakıştırdığınız sıfatlardan dolayı yazıklar olsun size!"*

Bilakis biz, hakkı bâtılın başına çarparız da. Öyle görünüyor ki Allah Teâlâ'nın bâtılın başına çarptığını haber verdiği hakkın peygamberine indirdiği Kur'ân, Resûl-i Ekrem'in bizzat kendisi ya da vahdâniyetine ve ulûhiyetine

37 el-Enbiyâ, 21/22.

alâmet kıldığı mûcizelerdir. "Fe yedmağuhû" (فَيَدْمَغُهُ) kelimesi **Onun işini bitirir** demektir, yani Allah Teâlâ hakkında çocuğu ve eşi olduğu iddiaları ve bunların dışında zatına yakışmayan başka sözleri geçersiz kılar. **Bir de bakarsınız ki bâtıl yok olup gitmiştir.**

267 **[§] (Allah'a) yakıştırdığınız** çocuk edinmek, eşi olmak ve zatına yakışmayan başka **sıfatlardan dolayı yazıklar olsun size!**

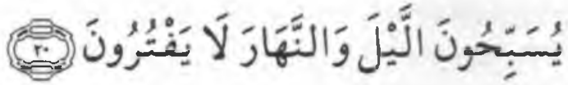
Ebû Avsece şu açıklamayı yapmıştır: "Fe yedmağuhû" (فَيَدْمَغُهُ), hak bâtılı geçersiz kılar demektir. Bir başkası da bu fiile "helâk eder" anlamı vermiştir. Bu kelimenin anlamı "darabtu'r-racüle fe demağtuhû" (ضَرَبْتُ الرَّجُلَ فَدَمَغْتُهُ) sözünden alınmadır, adama öyle bir darbe indirdim ki darbem beynine ulaştı, demektir. Vurulan darbe bu derece olunca darbeyi alan ölür. Aynı şekilde hak da bâtıla öyle bir darbe vurur ki onun beynine ulaşır ve bâtılın işini bitirir. **Bir de bakarsınız ki bâtıl yok olup gitmiştir**, yani bir de bakarsın ki bâtıl yok olup gitmiştir. "Zeheka" (زَهَقَ) öldü ve helâk olup gitti demektir. "ez-Zâhık" (الزَّاهِقُ) kelimesi başka yerlerde "semîn" (السَّمِين) şişman ve yağlı, besili anlamına gelir.

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ﴿١٩﴾

19. "Göklerde ve yerde olanlar hep O'na aittir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar."

Göklerde ve yerde olanlar hep O'na aittir. Allah Teâlâ sanki bu cümleyi onların sözlerine bir cevap ve zatını nitelemelerine karşı bir reddiye olarak zikretmekte ve **Göklerde ve yerde olanlar hep O'na aittir** demektedir. Yani göklerde ve yerde olanların tümü O'na aittir. Bunların tümü gerek erkek, gerek kadın O'nun kullarıdır demiş olmaktadır. Dünya hayatında hiçbir kimse köleleri ve cariyeleri arasından kendisine çocuk edinmez. Böyle bir durumu gururunuza yediremediğiniz ve hoşlanmadığınız için insanlar hakkında uygun görmüyorsunuz da Allah hakkında nasıl söyleyebiliyor ve O'na yakıştırıyorsunuz? Ya da Cenâb-ı Hak göklerde ve yerde olanların tümünün kendisine ait olduğunu belirterek mahlûkatına muhtaç olmadığını haber veriyor da olabilir. Dünya hayatında çocuk, mevcut bir ihtiyaç için edinilir. Allah Teâlâ belirtilen şeylere sahip olduğu için zatı hiçbir şeye muhtaç olmayınca çocuk ihtiyacı da olmayacaktır. Allah, zâlimlerin söylediği sözlerden münezzehtir ve çok çok yücedir.

O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar. Cenâb-ı Hak bu cümleyi, onların "melekler Allah'ın kızlarıdır"[38] demeleri üzerine zikrediyor gibidir. Onlar böyle deyince Allah Teâlâ da şunu söylüyor: Onlar sizin anlattığınız gibi değillerdir, fakat benim kullarımdır, bana ibadetten yorulmazlar ve gevşeklik göstermezler. Ya da yüce Allah bu ifadeyi meleklere tapan ve kendisini bırakıp onları tanrılar edinenlere söylemekte ve şunu bildirmektedir: Melekler bana ibadet etmekte böbürlenmezler, gevşeklik de göstermezler. Onlar kendileri için ilâhlık iddiasında bulunmadıklarına göre nasıl olur da sizler onlara ilâhlık nispet eder ve beni bırakıp onlara taparsınız? [§]Bir başka ihtimale göre yüce Allah şöyle demek- 268
tedir: Sizler bana ibadet etmekte büyüklenirseniz sizden makamca daha büyük değerce daha yüksek olanlar bu konuda büyüklenmezler.

20. "Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler."

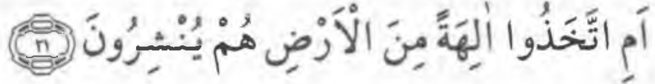
Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler. Onlar Allah'ı tenzih ederler ve O'nu inkârcıların çocuk edindiği yolundaki iddialardan ve zatına yakışmayan başka bütün sıfatlardan uzak tutarlar. Bu âyet-i kerîme Mûtezile mezhebinin görüşlerinin yanlışlığını gösterir. Onlar fiillerin insanı bizâtihî yorucu ve bitkin kılıcı olduğunu söylerler. Fiiller onların dediği gibi bizâtihî insanı yorgun düşürücü olsaydı bu konuda beşer ve melekler arasında fark olmazdı. Cenâb-ı Hak, onların bitkin düşmediklerini, bıkıp usanmadıklarını ve ibadetlerin kendilerini yormadığını haber verdiğine göre bu bize ibadetlerin bizâtihî değil başka bir özellikten dolayı yorgun düşürücü olduğunu gösterir. Bu mesele kullara ait fiillerin yaratılıp yaratılmadığı konusuna girer. Biz bu konuda birçok yerde yeteri derecede açıklama yapmış bulunmaktayız[39].

[Ebû Avsece der ki:] "Ve lâ yestahsirûn" (وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ) kelimesi bitkin düşmezler demektir. Bu kökten türeme "hasîrun" (حَسِيرٌ), yani bitkin ve "mahsûrun" (مَحْسُورٌ), yani yorgun kelimeleri vardır. "Lâ yeftürûn" (لَا يَفْتُرُونَ) fiilinin kökü olan "el-fütûr" (الْفُتُورِ) da bitkinlik anlamındadır.

---

38 Meselâ bk. es-Sâffât, 37/155-157, 164-166.

39 Bu konunun geçtiği yerleri cilt sonlarındaki dizinden "fiil, kulların fiilleri" başlığı ile araştırabilirsiniz.

21. "Yoksa onlar, yeryüzünden birtakım tanrılar edindiler de ölüleri bunlar mı diriltecek?"

Yoksa onlar, yeryüzünden birtakım tanrılar edindiler de. "Em ittehazû" (أم اتّخذوا) kelimeleri, zâhirî anlamıyla insanlar açısından soru mânası ifade ederken, Allah Teâlâ açısından ise soru değil gereklilik demektir. Buna göre yüce Allah, onlar yeryüzünden birtakım tanrılar edindiler demiş gibi olmaktadır. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın söylediği ve zâhirî anlamıyla soru kalıbında olan bütün ifadeler de böyledir. Çünkü Allah olmuş olanı da olacakları da bilir. Hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Ama insanlar, birbirlerine soru sorabilirler. Çünkü bazıları diğer bazılarının durumlarını bilmezler. Bazıları diğerlerinden bu konuda bilgi talep edip anlamak isteyebilirler. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Ölüleri bunlar mı diriltecek? "Yünşirûne" (يُنْشِرُونَ) fiilinin iki anlama gelmesi muhtemel olabilir. Birincisi "yaratıyorlar" anlamındadır. Yani onlar yaratma gücü olmayan birtakım tanrılar edindiler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar mı buldular?"[40]. O zaman yaratamayan tanrıları nasıl ilâh edinirler? İlâh, ancak yaratması ve mahlûkat
269 üzerindeki eserleri ile bilinir. [§]Bunlarda yaratma gücü olmadığına göre onları nasıl olur da tanrı edinirler? İkincisi: "Hum yünşirûne" diriltirler ve hayat verirler demektir. Kelime dirilme ve hayat verme anlamında olursa yüce Allah sanki şöyle demiş olur: Diriltmeye ve hayat vermeye kudreti olamayanları nasıl olur da tanrı edinirler? Yaratıkları öldükten sonra diriltme ve hayat verme gayesi olmaksızın onları yaratmak, hikmet dışı görünür. Çünkü dünya hayatında herhangi bir binayı hedeflediği bir akıbet için değil de yıkılsın diye yapan kimse fiilinde hikmet sahibi olmaz ve yaptığı bu bina anlamsız olur. "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[41] meâlindeki beyan da böyledir. Yüce Allah bu örnek beyanda da yaratıkların huzuruna getirilme amacı dışında yaratılmalarını boş yere yaratılma olarak göstermektedir. Netice olarak bu beyan iki şekilde açıklanır. Birincisi: **Yoksa onlar, yeryüzünden birtakım tanrılar edindiler de ölüleri bunlar mı diriltecek?** Yani onlar yeryüzünden ölüleri diriltecek birtakım tanrılar edindiler. Veya şöyle yorumlanır: Onlar yeryüzünden diriltmeye veya dönüşe kādir birtakım tanrılar edinmediler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[40] "Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar? De ki: 'Her şeyi yaratan Allah'tır'" (er-Ra'd, 13/16).

[41] el-Mü'minûn, 23/115.

لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın Rabb'i olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir."

[Allah'ın Birliğinin Delili]

Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. İbn Mesûd, Übey ve Hafsa'nın mushaflarına göre âyetin metni şöyledir: "Lev kâne fîhinne âliheten gayrullahi lefesedne" (لَوْ كَانَ فِيهِنَّ اٰلِهَةً غَيْرُ اللّٰهِ لَفَسَدْنَ). Öte yandan âyet birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi: Yer ve gök aslı itibarı ile mevcut olmazdı. Çünkü hükümdarlar arasında âdet şöyledir: Bir hükümdarın inşa edip ortaya çıkardığını diğeri yıkmak ve ortadan kaldırmak ister. Böylece ikisinin binası da ayakta kalamaz, birden çok kral bulunduğunda da ikisinin binası esasen mevcut olamaz.

İkincisi: **Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu.** Yani bunlardan birisinin mahlûkata sağlayacağı menfaatler diğerininki ile bağlantılı olmazdı. Çünkü tanrılardan her biri kendi yarattığının menfaatlerinin diğerinin menfaatlerine ulaşmasını engellerdi. Bunlardan birinin menfaatleri diğerinin yarattığının menfaatlerine ulaşırsa bu, meydana gelenin birden çok tanrıların değil bir tek tanrının yaratması ve planlaması olduğunu bize gösterir.

[§]Üçüncüsü: Tanrı birden çok olsaydı ikisinin işleri yürütmesi her yıl 270
aynı çizgide olmazdı. Evrenin idaresi hep aynı düzende gittiğine ve iş her yıl aynı şekilde yürütüldüğüne göre bu, birden çok değil bir planlama ve yürütme olduğunu bize gösterir. Çünkü işler çok elden yürütülseydi durum her yıl farklı olurdu, aynı düzen üzere gitmez ve aynı şekil üzere yürümezdi.

Bazıları "le fesedetâ" (لَفَسَدَتَا) cümlesi şu ilâhî beyanlarda belirtilen husustur demişlerdir: Fiili, yüce Allah'ın "Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi taktirde" her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı[42], yeryüzü hükümdarlarının âdeti olduğu üzere.

---

[42] el-Mü'minûn, 23/91.

Demek ki arşın Rabb'i olan Allah, onların çocuk edinme ve ortağı olmak gibi **yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir.**

لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir."

Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir. Bu beyan birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi: Allah Teâlâ yaptığından sorumlu tutulamaz, çünkü yaptıklarını kendi mülkünde ve hükümranlığı dairesinde yapmaktadır. Ancak başkasının mülkü ve hükümranlığında faaliyet yapanlar yaptıklarından sorumlu tutulurlar. Bu beyanda, bir başkasına ait herhangi bir şeyi ancak mâlikinin izni ve müsaadesiyle almanın caiz olduğuna dair delil vardır. Bu durumda, mal kimsenin müsaadesine tâbi değildir, esasen mübahtır diyenlerin görüşü çürümüş olur.

İkincisi: Allah Teâlâ yaptığından sorumlu tutulamaz. Çünkü zatından dolayı hikmet sahibidir ve fiili, hikmet dairesinin dışını çıkmaz. Sorguya, yalnızca fiili hikmet dışı olma ihtimali olanlar çekilebilir. Buna karşılık fiili yalnızca hikmete ihtimali olan kimse, "bunu niçin yaptın, neden yaptın?" diye sorguya çekilemez.

Üçüncüsü: yüce Allah'ın yaptığından sorumlu tutulması ihtimal dâhilinde olsa "şöyle yap", "böyle yapma" gibi emir ve yasaklamaya muhatap olması da mümkün olur. Oysa bu imkânsızdır. Bu konuda Allah Teâlâ'ya emir vermek mümkün olsa kendisine sorulacak soru ihtiyaç beyan etme sorusu olur. Çünkü kendisinden üstün olan birisine emir veren kimse, ancak bir ihtiyacını dileme talebinde bulunuyor demektir. Kendisinden daha aşağı seviyede olana emir verenin emri ise gerçek emir olur.

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اٰلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هٰذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ
وَذِكْرُ مَنْ قَبْلِي بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Yoksa O'ndan başka birtakım tanrılar mı edindiler? De ki: 'Haydi delilinizi getirin! İşte benimle beraber olanların söylediği, işte benden öncekilerin söylediği!' Hayır, onların çoğu hakkı bilmezler; bunun için de inatla yüz çevirirler."

Yoksa O'ndan başka birtakım tanrılar mı edindiler? Bu ibare herhangi bir şeyi inkâr edenin delil getirmesi gerektiğini göstermektedir. Çünkü **De ki: Haydi delilinizi getirin!** deyince onların da ilâhlık iddiana sen de delilini getir, biz bunu inkâr ediyoruz, demeleri gerekirdi. Bunu demediklerine göre bu beyan, inkâr edenin delil getirmesi gerektiğini bize gösterir.

[§]**İşte benimle beraber olanların söylediği, işte benden öncekilerin** 271
söylediği! Yani bu Kur'ân benden öncekilerin de söylediği, benden sonrakilerin de söylediği şeydir. Bazıları da bu beyanı şöyle açıklamışlardır: Bu Kur'ân'da benimle beraber olanlara helâl ve haram olan şeylerin beyanı ve benden öncekilerin hikâyesi vardır. Yani bu kitapta geçmiş milletlerin amelleri, haberleri ve Rab'lerine kavuşuncaya kadar O'nun kendilerine yaptıklarının beyanı bulunmaktadır. Ya da âyetin mânası, bu kitabın içinde benimle birlikte olanlarla benden öncekilerin haberleri vardır. Bu durumda kitabın içinde Resûl-i Ekrem'in peygamberliğinin delili bulunmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber geçmiş ümmetlerin haberlerini, başlarından geçenleri kitaplarında anlatıldığı gibi haber vermiştir. Oysa o, kitaplarında ne yazıldığını bilmiyordu. Çünkü bunları ne onlardan herhangi birinden öğrenmiş ne de kitaplarına bakmıştı. Bunun sebebi Resûl-i Ekrem'in bütün bunları yüce Allah'tan öğrendiğini bilmeleri için idi.

İşte benimle beraber olanların söylediği, işte benden öncekilerin söylediği! cümlesinin yorumu şu ilâhî beyanda belirtilen husus olabilir: "Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, 'Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin' diye vahyetmiş olmayalım"[43]. Bu durumda anlamı şöyle olur: İşte bu (kitap), benimle birlikte olanlara ve benden önce geçen peygamberlerin de kendileriyle birlikte olanlara getirdikleri kitaptır. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse, Rabbim beni bu zikirle (kitapla) benim kavmime, benden önce geçen (peygamber)leri de kendi kavimlerine gönderdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hayır, onların çoğu hakkı bilmezler; bunun için de inatla yüz çevirirler. Aynen böyle onlar haktan yüz çevirdikleri için onu bilmezler.

وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا نُوحٖٓى اِلَيْهِ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا
فَاعْبُدُونِ ﴿٢٥﴾

---

43 el-Enbiyâ, 21/25.

25. "Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, 'Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin' diye vahyetmiş olmayalım."

yüce Allah daha önce, "Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin" diye vahyetmeden gönderdiği hiçbir peygamber olmadığını haber ver-
272 mektedir. [S]Öte yandan "fa'budûni" (فَاعْبُدُونِ) emri, ulûhiyette beni birleyiniz, ilâhlığı benden başkasına nispet etmeyiniz, ilâhlığıma benden başkasını ortak yapmayınız mânasında olabilir. Ya da ibadeti bana tahsis ediniz, onu benden başkasına yöneltmeyiniz anlamı da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ ﴿٢٦﴾

26. "Böyle iken (bazıları) ***'Rahmân evlat edindi' dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bilakis o evlat dedikleri lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır."***

Bilakis o evlat dedikleri lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır meâlindeki cümle, onların Allah Teâlâ'nın çocuğu olduğu ve evlat edindiği şeklindeki ifadelerinin gerçekten çocuk sahibi olma anlamında değil, fakat kendisine nispet ettikleri kişileri seçme mânasında olduğunu göstermektedir. Çünkü yüce Allah Îsâ, Üzeyir ve melekler gibi Allah'ın çocuğu dedikleri kimselerin onların dedikleri gibi olmadıklarını, fakat lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullar olduklarını haber vermektedir. Ardından da onları hangi sebeple lütuf ve ihsana mazhar kıldığını beyan etmektedir.

لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾

27. "O'nun sözünün önüne geçmezler, sadece O'nun emriyle hareket ederler."

Allah Teâlâ kendi izni ve emri olmaksızın sözünün önüne geçemeyeceklerini, herhangi bir fiili teklif edemeyeceklerini haber vermektedir. **Onun sözünün önüne geçemezler.** Bu beyan, Cenâb-ı Hakk'ın izni ve emri olmaksızın onlar herhangi bir şeyi emredemezler ve yasaklayamazlar anlamında da olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ اِلَّا لِمَنِ ارْتَضٰى
وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾

28. "Allah onların önlerindekini de arkalarındakini de (bildiklerini de bilmediklerini de) *bilir. Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler ve Allah korkusundan titrerler!"*

[Şefaat]

Allah onların önlerindekini de arkalarındakini de (bildiklerini de bilmediklerini de) bilir. Bu konuyu Tâhâ sûresinde ele almıştık[44]. **Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler.** Yüce Allah bir başka âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "O gün Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna şefaatin bir yararı olmaz"[45]. Bu durumda **Allah'ın razı oldukları** cümlesinin tevili, Allah'ın izin verdikleri demek olur. Bir de **Allah'ın razı oldukları** meâlindeki beyan, şefaat edecek kimselerle alâkalıdır. Bu yorumun anlama yansıması işe şöyledir: Ancak dini ve ameli bakımından kendisinden razı olunan kimselere şefaat izni verilir. **Allah'ın razı oldukları** beyanı şefaat edilecek kimselere yönelik de olabilir. Buna göre, Rabb'inin gittiği yol ve amel bakımından razı olduğu ve ameline hiçbir kusur bulaşmamış kimselere şefaat edilir, anlamına gelmiş olur.

[§]Öte yandan şefaat esasen ancak amelde kusur dairesine giren hususları 273
affetmek için getirilmiştir. Sonra şefaat edilecek kişi ya küçük günah işlemiştir ve bundan dolayı azap görmesi mümkündür ya da büyük günah işlemiştir. Bu beyan, büyük günah işleyen kimsenin affedileceği ve bağışlanacağını göstermektedir. Çünkü biz diyoruz ki: Şefaat amelde kusur işleyen kimse için getirilmiştir. Âyet, Mûtezile mezhebinin görüşünün yanlış olduğunu da göstermektedir. Zira onlar, küçük günah işleyen kimsenin küçük günahı bağışlanır, bundan dolayı da azap görmesi mümkün değildir; büyük günah işleyen ise affedilmez ve bağışlanmaz, aksine ebediyen azap görür, demektedir.

Ve Allah korkusundan titrerler! Öyle anlaşılıyor ki bu cümle, *en doğrusunu Allah bilir ya,* "O'nun sözünün önüne geçmezler"[46] meâlindeki beyanla bağlantılıdır. Buna göre mâna şöyle olur: Allah'ın azabından korktukları ve ürperdikleri için O'nun sözünün önüne geçemezler, (O'nun emri ve izni olmaksızın) hiçbir fiili yapamazlar, hiçbir şeyi emredip yasaklayamazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[44] bk. Tâhâ sûresinin 110. âyetinin tefsiri.
[45] Tâhâ, 20/109.
[46] el-Enbiyâ, 21/27.

وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ اِنّ۪ٓي اِلٰهٌ مِنْ دُونِه۪ فَذٰلِكَ نَجْز۪يهِ جَهَنَّمَ كَذٰلِكَ
نَجْزِي الظَّالِم۪ينَ ﴿٢٩﴾

29. "Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa (ki demez)*, biz onu da cehennemle cezalandırırız. Zâlimleri böyle cezalandırırız."*

Onlardan biri, "Tanrı O değil, benim!" diyecek olsa (ki demez). Bu beyan, bir öncesiyle bağlantılı değil ve ondan ayrı gibidir. Çünkü öncesinde onların "Rahmân evlat edindi" meâlindeki sözleri yer almaktaydı. Yukarıdaki âyetin öncesi ile bağlantısı olsaydı yüce Allah meâlen şöyle derdi: Onlardan biri ben Tanrı'nın oğluyum diyecek olsa. Çünkü onlar "Rahmân evlat edindi"[47] demişler, "Tanrı ilâh edindi" dememişlerdir. Eğer bu beyan öncesiyle bağlantılı ve ona cevap olsaydı, onlardan biri ben Tanrı'nın oğluyum diyecek olsa diye bir cevap verilirdi. Fakat öyle anlaşılıyor ki onlar çeşitli fırkalara ayrılmışlardı. İçlerinden bazıları "Rahmân evlat edindi" derken, bazıları Allah'ı bırakıp meleklere tapmışlar ve onları ilâh edinmişlerdi. İşte bu beyan bunlara cevap olarak gelmiş ve yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa, biz onu da cehennemle cezalandırırız.**

Eğer bize denilirse ki: "Şüphesiz siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz"[48] meâlindeki beyana göre Allah'tan başka Îsâ'ya (a.s.) ve meleklere tapıldığına göre onlar âyetin zâhirine göre cehenneme yakıt olacaklardır.

274 [§]Buna şu cevap verilir: Âyetin tevili şöyledir: "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka emirlerine ve 'bana tapınız' beyanına binaen taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz". Bu tevilin delili şu ilâhî beyandır: "Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız. Zâlimleri böyle cezalandırırız". "ez-Zâlimîn" (الظَّالِمِينَ) burada kâfir olan müşrikler demektir.

Hasan-ı Basrî **Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa** meâlindeki beyanı şöyle açıklamıştır: Onların bu sözü -yüce Allah'ın kendilerini anlattığı üzere- Tanrı edindiklerine itaat etme ve emrine karşı gelmeme tarzındaki tavırları dolayısıyla söylemiş olmaları ihtimal dâhilinde değildir. Allah Teâlâ bu beyanı, insanlar böyle bir sözü söyleyen kimsenin değeri ne

---

47 el-Enbiyâ, 21/26.
48 el-Enbiyâ, 21/98.

kadar büyük ve mertebesi ne denli yüce olursa olsun yüce Allah'ın onu âyette belirtilen ceza ile cezalandıracağını ve bunu hak etmiş olduğunu insanların bilmeleri için söylemiştir. Fakat bize göre meleklerin mâsiyet işlemeleri mümkündür ve ihtimal dâhilindedir. Delili de şu ilâhî beyandır: "Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa". Çünkü yüce Allah melekleri, "Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren"[49], "O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etmekte ne büyüklenirler ne de yorulurlar"[50] meâlindeki beyanlarda övmüştür. Bütün bunlar meleklerin yaptıklarını özgür tercihleri ile yaptıklarını ve bunu yaratılışları gereği yapmadıklarını göstermektedir. Bazı müfessirler **biz onu da cehennemle cezalandırırız. Zâlimleri böyle cezalandırırız** meâlindeki beyanda kastedilenin İblis olduğunu söylemişlerdir. İblis meleklerden biriydi. "Tanrı O değil, benim. Bana kulluk edin" diyen odur. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾

30. "İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?"

İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı görmezler mi? Görmezler mi anlamındaki "evelem yerav" (أَوَلَمْ يَرَ) cümlesi birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi: Gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı bilin
ve görün anlamında olabilir. [§]İkincisi: Eğer düşünür ve dikkatle bakarlarsa 275
gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı görürler. Üçüncüsü: Gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı gördüler ve bildiler şeklinde bir uyarı da olabilir. "Görmezler mi?", "görmez misin?"[51] tarzında kullanılan üslupta zikredilen bütün ifadelerin tevili sözü edilen üç şekildedir.

Ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı? Bu beyan ve burada aktaracağımız şu beyanlar "inkâr edenler görmezler mi?! meâlindeki beyana bağlıdır: "Yeryüzüne sağlam dağlar yerleştirdik"[52], "Kolayca yollarını bulabilsinler diye orada vadiler, yollar açtık"[53] "Gökyüzünü

---

49 et-Tahrîm, 66/6.
50 el-Enbiyâ, 21/19.
51 Fakat böyle olmayan âyet de vardır (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 494b).
52 el-Enbiyâ, 21/31.
53 el-Enbiyâ, 21/31.

korunmuş bir tavan yaptık"[54], "O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır"[55]. Buna göre yüce Allah sanki şöyle demiş olmaktadır: Şunları görmezler mi? Onlar için yarattığımız ve adlarını belirttiğimiz varlıkları görmezler mi?

Öte yandan bunlardan onlara bahsetmesi birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi: yüce Allah onlara verdiği nimetleri hatırlatmış olmaktadır. Çünkü onlara göklerin ve yerin birbirine bitişik olduğunu sonra onlardan rızıklarını çıkardığını haber vermektedir. Ve canlı olmalarını su ile sağladığını onlara hatırlatmaktadır. Yeryüzünü sakinleri için yerleşip oturabilecekleri hale getirdiğini, dağların desteği ile onlara onu beşik ve döşek yaptığını, böylece orada kalmaya ve yerleşmeye muvaffak olduklarını hatırlatmaktadır. Allah Teâlâ daha sonra yeryüzünde vadiler ve yollar açtığını, bunu ihtiyaçlarını, arzu ettiklerini ve uzak diyarlarda bulunan menfaatlerini elde etsinler diye yaptığım dile getirmektedir. Bunun yanında "Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır"[56] meâlindeki beyanda belirttiği üzere gökyüzünü üzerlerine düşmekten koruma nimetini de hatırlatmaktadır. Ayrıca gece, gündüz, güneş ve ayda yarattığı nimetleri de ifade etmekte ve bütün hatırlatmalar sonunda verdiği nimetlere karşı şükretmelerini onlardan istemektedir.

Yahut şöyle bir yorum yapılabilir: Hak Teâlâ bu ifadeyle onlara kudretini ve hükümranlığını hatırlatmakta ve gökleri yerden ayırıp her şeyi sudan yaratmaya, gökleri tutmaya, direk kullanmadan onları üzerlerine düşmekten muhafaza etmeye, geceyi, gündüzü yaratmaya, güneşe ve aya bir günde beş yüz yıllık mesafeyi kat ettirmeye evet bütün bunlara kâdir olan bir varlığın onları öldükten ve toprak olduktan sonra diriltmeye ve hayat vermeye de
276 kâdir olduğunu anlatmaktadır. [S]Veya bu beyan şöyle de anlaşılabilir: Allah Teâlâ'nın, zatı itibariyle hiç bir şeye muhtaç olmadığını ve her şeyi O'nun hükümranlığı altında bulunduğunu hatırlatması mümkündür. Statüsü bu olan varlığın çocuk, ortak ve eş edinmeye nasıl ihtiyacı ortaya çıksın. Müşriklerin Allah "Allah çocuk edindi"[57], "Allah'ı bırakıp (sahte) tanrılar edindiler"[58] vb.

---

54 el-Enbiyâ, 21/32.
55 el-Enbiyâ, 21/33.
56 Fâtır, 35/41. Ayrıca bk. el-Hac, 22/65.
57 "'Allah çocuk edindi' dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bilakis, göklerde ve yerde ne varsa yalnız O'nundur. Hepsi de O'na boyun eğmişlerdir" (el-Bakara, 2/116).
58 "Oysa onlar, Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratamayan, aksine kendileri yaratılmış bulunan, bizzat kendilerine bile bir zarar ya da faydaları dokunmayan, ölüm, hayat ve ölümden sonra yeniden diriliş de ellerinde olmayan (sahte) tanrılar edindiler" (el-Furkān, 25/3).

meâlindeki beyanlarda belirtilenlere cevap olarak böyle demekte, bütün bunların geçersiz ve fasit olduğunu beyan etmek üzere de şöyle buyurmaktadır: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu"[59], "Yoksa onlar, yeryüzünden birtakım tanrılar edindiler de ölüleri bunlar mı diriltecek?"[60]. Bütün bunlarla onların, Allah Teâlâ hakkında şunu edindi, bunu edindi tarzındaki iddia ve inançlarının yanlışlığını beyan etmektedir.

Öte yandan **gökler ve yer bitişik idi. Biz onları ayırdık** meâlindeki beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları Allah Teâlâ gökleri yağmurla yeri de bitkiyle yarmıştır, en şiddetli ve katı olan göğü en yumuşak nesne olan su ile yarmıştır, yeryüzü de böyledir, onu olanca katılığına ve şiddetine rağmen en yumuşak olan bitki onu yarmıştır, bu da yüce Allah'ın belirttiğimiz lütfu ve kudreti sayesinde olmuştur demişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: **Gökler ve yer bitişik idi** demek, birbirine yapışık idi, Allah Teâlâ onları birbirinden ayırdı, aralarını muhlukata mekân olarak boşluk ile doldurdu demişlerdir. Başka bazıları da âyeti şöyle açıklamışlardır: Gök birdi. Yeryüzü de birdi. Allah Teâlâ gökten yedi ve yerden de yedi kat yaptı[61]. Cenâb-ı Hakk'ın onları ayırması bu demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Bazıları bu beyanda geçen "el-mâu" (الْمَاءُ) kelimesinin erkeğin spermi olduğunu ve bütün insanların (halâık) bundan yaratıldığını söylemişlerdir. Bazıları da onu şöyle açıklamışlardır: Biz yeryüzünde yaratılan veya gökten indirilen sudan her şeye hayat verdik. Yeryüzündeki yaratıkların su sayesinde hayat buldukları bilinir. Fakat gökte bulunanların hayatlarının ne sayesinde olduğu bilinmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَعَلْنَا فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا
سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾

31. "Yeryüzüne onları sarsmasın diye sağlam dağlar yerleştirdik; kolayca yollarını bulabilsinler diye orada vadiler, yollar açtık."

---

59 el-Enbiyâ, 21/22.

60 el-Enbiyâ, 21/21.

61 Mâtürîdî merhum bu ifadeyle herhalde "Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'tır" beyanına işaret etmektedir (et-Talâk, 65/2).

Yeryüzüne onları sarsmasın diye sağlam dağlar yerleştirdik. Bu beyan
bize yeryüzünün - bazılarının dediğinin aksine - esasen yaratılışı itibariyle
suyun altında yer almak ve alçak bir taban oluşturmak özelliği taşımadığını
277 gösterir. Çünkü [S]özelliği bu olsaydı dağlar da suyun altında bir tabaka ve
bir taban oluşturmak isterdi. İbare yeryüzünün yapısının suyun altında tabaka olma ve suyun dibine batma özelliğinde olduğunu ifade etmediğine, fakat dediğimiz gibi sarsılma, yok olma, hareket etme ve üzerinde bulunan canlıları sarsma özelliğinde olduğunu gösterdiğine göre -bazı kısımlarının su altında ve alt tabaka oluşturduğunu görsek bile- yeryüzünün özelliği üzerinde bulunan canlıları sarsmaktır Bu yüzden yüce Allah onu dağlarla sabit kılmıştır. Bu durum bizim şu tespitimizde ifade ettiğimiz gibidir. Âlemin bir kısmı diğer kısmına bağlıdır ve cüzü, mekân olmaktan hali değildir. Âlemin bütünün cüz ile ve mekânların da cüzlerle alâkası yoktur[62]. İşte yeryüzü de böyledir. Yahut şöyle deriz: Yeryüzünün yapısı alçak bir tabaka oluşturma şeklindeydi. Yüce Allah onu lütfu ile tabiatı alçak tabaka oluşturmak olan bir şeyle istikrarlı ve sakin olacak şekilde yarattı.

Kolayca yollarını bulabilsinler diye orada vadiler, yollar açtık. Bazıları "el-ficâc" (الفِجَاجُ) ve "es-sübül" (السُّبُلُ) kelimelerinin aynı anlama gelip dağlarda yarattığı yollar demek olduğunu söylerken, bazıları da "el-ficâc" kelimesinin genişlik ve açıklık, "es-sübül" kelimesinin ise yollar anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bazıları ise "el-ficâc"ın dağlarda yol, "es-sübül"ün ise çöllerde yol mânasına geldiğini belirtmişlerdir.

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾

32. "Gökyüzünü korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise, gökyüzünün işaretlerine sırt çevirmektedirler."

Gökyüzünü korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise, gökyüzünün işaretlerine sırt çevirmektedirler. Âyette geçen "sakfen mahfûzan" (سَقْفًا مَحْفُوظًا) tabiri, üzerlerine düşmekten korunmuş bir tavan anlamındadır. Bazıları ise bu

62 Alâeddin es-Semerkandî (rahimehullah) şöyle diyor: Biz âlemin bazı parçalarının alt tabaka oluşturduğunu görüyoruz. Bir şeyin cüzü ne ise küllü de odur denemez. Biz diyoruz ki: Cüzü külle kıyas etmek genel olarak ve mutlak şekilde bâtıldır. Çünkü âlemin bir parçası diğer parçasına bağlıdır. Ve cüz, mekân olmaktan hali değildir. Bilakis bir kısmı diğerinin mekânıdır (Ama) âlemin bütün olarak mekânla alâkası yoktur. Yeryüzü de böyledir. Yeryüzünün bazı parçalarının suyun ve havanın altında tabaka oluşturması mümkündür (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 494).

tabire şeytandan korunmuş bir tavan anlamı vermişlerdir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Şeytanlar daha önce meleklerin sözlerini dinlerlerken[63] artık dinleyemesinler diye gökyüzünü şeytanlardan korunmuş bir tavan yaptık. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾

33. "O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir."

O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir. Bazıları "el-felek" (الفَلَك) kelimesinin gök anlamına geldiğini söylerken, bazıları gökteki yörünge (semanın dairesel dönmesi) anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bu kelimenin yörünge ve hız anlamına geldiği de ifade edil-
miştir. [§]"el-Felek" kelimesinin "felke" (فَلَكة), yani eğilme aletinin (kirman) 278
bir kez dönmesi mânasına geldiğini söyleyenler de olmuştur[64]. Bunlar şöyle demiştir: Değirmen taşının ortasındaki demir de böyledir. Değirmen taşı o demirle döner. Söz konusu demir, değirmen taşını[65] çeviren demirdir. Derler ki: "el-Felek" dairesel dönme anlamına gelir. Dönen her şeye felek denir. Bizim zikrettiğimiz de budur.

Bazıları "Yesbehûn" (يَسْبَحُون) kelimesine "akıp giderler" mânası vermişlerdir. Bazıları da bu kelimeye "ya'melûn" (يَعْمَلُون) "çalışırlar" şeklinde bir mâna vermişlerdir. Âyet Abdullah'ın mushafında "küllün fî felekin ya'melûn" (كل فى فَلَكٍ يَعْمَلُون), yani "Her biri bir yörüngede çalışır" şeklindedir.

---

63 yüce Allah şöyle buyurur: "Andolsun biz gökte yıldız kümeleri oluşturduk ve seyredenler için ona güzel bir görünüm verdik. Onları her kovulmuş şeytana karşı koruduk. Ancak kulak hırsızlığı yapmaya kalkışan olursa onu da parlak bir ışık kovalar" (el-Hicr, 15/16-18. Ayrıca bk. es-Sâffât, 37/6-15; el-Mülk, 67/5).

64 İbn Abbâs onlar yün eğirme aletinin dönmesi gibi dönerler demiştir. Mücâhid ise yün eğirme aletî ancak kirmanla döner, kirman da ancak onunla döner demiştir. Sonra da yıldızların, güneşin ve ayın da böyle olduğunu, onların ancak yörünge ile yörüngenin de ancak onlarla döndüklerini ifade etmiştir. Nitekim yüce Allah meâlen şöyle der: "Sabahı aydınlatan O'dur. Ve O, geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, Azîz ve Alîm olan Allah'ın takdiridir" (el-En'âm, 6/96. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 178). Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "el-Felek" değirmen taşıdır. Tıpkı yün eğirme aletinin kirmanı gibi (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 31).

65 "et-Tâhûne" (الطاحونة) ve "et-tahhâne" (الطحّانة) su değirmeni demektir. Çoğulu "et-tavâhîn" (الطَواحين) şeklinde gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ta-ha-ne" md.).

Âyetin zâhiri orada bir deniz ya da bir nehir olduğunu ve güneşle ayın içinde yüzdüğünü, oradan battıklarını ve doğduklarını ifade ediyor. Çünkü Allah Teâlâ **Her biri bir yörüngede yüzmektedir** buyurmaktadır. Yüzmenin ne demek olduğu herkesçe mâlumdur. "Se-be-ha" (سَبَحَ) kökü, denizde veya nehirde yüzdü anlamınadır. Âyetin zâhirinden anlaşılan budur. Bunu teyit eden ve bize kadar gelen rivayetler de vardır. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle haber vermiştir: "Allah dünya semasının altında üç fersah miktarında bir deniz yaratmıştır. Bu dökülmesi engellenmiş ve Allah'ın emriyle havada durmaktadır. Ve ondan bir damla bile damlamamaktadır. Denizlerin tümü sakindir. Ama bu deniz ok hızıyla akmaktadır. Sonra onun havadaki durumu düzdür. Sanki doğu ile batı arasında uzatılmış bir dağ gibidir ve güneş, ay ve tüm yıldızlar (hunnes) bu denizde yüzmektedir. **Her biri bir yörüngede yüzmektedir** meâlindeki beyanın mânası işte budur"[66]. "el-Hunnes" (الخُنَّسُ) gündüz gizlenen ve geceleyin uzayda yol alan yıldızlar demektir. "el-Felek" denizde tufanın tam ortasında tekerleğin dönmesidir. Resûl-i Ekrem şöyle demiş: "Canım kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki güneş, bu denizden
279 ortaya çıksa yeryüzünde ne varsa yakar kavurur. Hatta kayaları bile. [§]Aynı denizden ay zuhur edip gözükse yeryüzünde bulunan herkes kendisini kaptırır ve Allah'ı bırakıp ona taparlardı. Bundan sadece yüce Allah'ın korudukları müstesna olurdu".

Bazı rivayetlerde şöyle denilir: Âyette geçen "el-felek" akması engellenmiş bir su kütlesidir. Güneş, ay, yıldızlar, gece ve gündüz onun içinde yüzerler. Denilir ki: Semanın altındaki güneş, ay, gece ve gündüzü felek çevirir. Bu konuda benzer şeyler söylenmiştir[67]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

66 Ben bu rivayeti herhangi bir kaynakta bulamadım. Fakat öyle anlaşılıyor ki rivayet astronomi ilminin bazı verilerine uymaktadır. Ancak bunun için deniz anlamına gelen "el-bahr" (البحر) kelimesinin mecaz, "üç fersah" ifadesinin de "çok" anlamında kinâyeli bir lafız olarak kabul edilmesi gerekir.

67 Taberî şöyle demiştir: Bu hususta doğru olanı yüce Allah'ın dediği gibi demektir. "Her biri bir yörüngede yüzmektedir." Dönenin, Mücâhid'in değirmen taşının demiri, Hasan-ı Basrî'nin değirmen taşı benzetmelerinde olduğu gibi felek olması da mümkündür. Bunun dökülmesi engellenmiş bir dalga ve semanın kutbu olması da imkân dâhilindedir. Sebebine gelince; Araplar'ın ifadelerinde felek, dönen her şey demektir. Çoğulu "eflâk" (أفلاك) şeklindedir. Araplar'ın ifadelerinde olup da Allah'ın Kitab'ında, Resûl-i Ekrem'den nakledilen bir haberde ve sözüyle mazeretin bittiği kimselerden nakledilen ifadelerde bunun ne olduğunu ve nereden olduğunu beyan eden bir şey yoksa o konuda gerekli olan yüce Allah'ın dediğini demek ve bilgimiz olmayan konuda konuşmamaktır. Bu konuda doğru olan görüş bizce zikrettiğimiz olduğuna göre âyetin tevili şöyle olur: Güneş ve aydan her biri bir yörüngede yüzmektedirler (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 31).

Bu haber konusunda âyetin zâhiri, belirttiğimiz gibi güneş ve ayın bu suda akıp gittikleri ve yüzdükleridir. Bazılarının yorumuna göre bunlar kendi hallerindedirler ve hareket etmezler. Fakat felek akıp gider. Güneş ve ay bir süre ortaya çıkar görünürler, bir süre sonra da gizlenirler. Onlar hareket ediyor olsalardı bir hal üzere olurlardı ve bütün durumlarda gözükürlerdi. Fakat biz bunu yüce Allah'tan böyle olduğuna dair haber gelmedikçe bilemeyiz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ اَفَائِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ﴿٣٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَاِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾

34. "Senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar?"

35. "Her can ölümü tadacaktır. Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz."

Senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik. Bu beyan, o kâfirlerin Hz. Peygamber hakkındaki sözlerine cevap gibidir. Daha ağır basan ihtimal ise buna onlara gelen sıkıntı, fitne ve helâkin sebep olmasıdır. Söz konusu kâfirler, Hz. Peygamber'den dolayı kötümserlik hissediyorlar ve uğursuzluğa uğradıklarını, bütün bunların başlarına onun yüzünden geldiğini iddia ediyorlar ve o olmasaydı bunların hiçbiri başımıza gelmezdi, diyorlardı. Cenâb-ı Hak da buna cevaben **hiçbir insana ölümsüzlük vermedik.** Aksine bizim hükmümüz, **Her can ölümü tadacaktır** beyanında haber verdiğimiz üzere herkes ölecek, demiş olmaktadır. Buna ilâve olarak şunları söylemektedir: Senden önce hiçbir kimseye ölümsüzlük vermediğine [§]ve hepsi öldü- 280
ğüne göre bütün bunlar senin yüzünden başımıza geldi diyerek nasıl olur da senden uğursuzluğa uğradıklarını söylerler! **Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar?** Yani sen ölür ve aralarından çıkarsan onlar dünyada ebedî kalmayacaklar. Çünkü Allah Teâlâ'nın hükümlerinden biri de **Her can ölümü tadacak** olmasıdır. **Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz** beyanına gelince, onu daha önce birkaç yerde açıklamıştık[68].

---

68 bk. el-Bakara, 2/155-156. Ayrıca her cildin sonunda yer alan konu fihristinden "belâ" başlığına bakılabilir.

وَاِذَا رَاٰكَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوٓا اِنْ يَتَّخِذُونَكَ اِلَّا هُزُوًاۜ اَهٰذَا الَّذ۪ي يَذْكُرُ اٰلِهَتَكُمْۚ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمٰنِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٦﴾

36. "İnkâr edenler seni gördükleri zaman, -Rahmân'ın kitabını inkâr edenlerin tâ kendileri olarak- 'İlâhlarınızı diline dolayan bu mu?' diye mutlaka seninle alay ederler"

Hz. Peygamber onların ilâhlarını kötülüyor ve ayıplıyordu. Bunun üzerine onlar da ilâhlarını ayıplamasına karşılık **ilâhlarınızı diline dolayan bu mu?** diyerek onunla alay ediyorlardı.

Öte yandan bu sözün onların liderleri ve başkanları tarafından kendi taraftarlarını o sizin ilâhlarınızı diline doluyor diye kışkırtmak için söylenmiş olma ihtimali olduğu gibi, "Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise 'Allah'ın size açtıklarını (Tevrat'taki bilgileri) Rabb'iniz katında sizin aleyhinizde delil getirsinler diye mi onlara anlatıyorsunuz'[69] meâlindeki beyanda anlatıldığı üzere ondan ayrılıp baş başa kaldıkları zaman birbirlerine söylemiş olmaları da mümkündür.

Rahmân'ın kitabını inkâr edenlerin tâ kendileri olarak. Bazıları şöyle demiştir: Onlar, Rahmân nedir, bilmiyoruz? diyerek Rahmân ismini inkâr ediyorlardı[70]. "Zikrü'r-rahmân" (ذِكْرِ الرَّحْمن) tabirinin Rahmân'ın nimeti anlamında olması da mümkündür ki bu durumda söz konusu nimet, Muhammed (a.s.) olur ve bu beyan, onlar Rahmân'ın nimetini inkâr ediyorlar, anlamına gelir. Ya da yüce Allah bu ifadeyi onların yalanlamalarına karşılık resûlüne sabır vermek ve onu teselli etmek için söylemiş de olabilir. Bu durumda Allah Teâlâ resûlüne şöyle demiş olur: Senin onlara olan nimetlerin Rahmân'ın nimetlerinden daha fazla değildir. Onlar Rahmân'ı inkâr ediyor, yalanlıyor ve O'nun hakkında dediklerini diyorlar. O halde sen de onların eziyetlerine senin hakkında söylediklerine katlan. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[69] "Onlar inananlarla karşılaştıklarında 'İman ettik' derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise, 'Allah'ın size açtıklarını (Tevrat'taki bilgileri) Rabb'iniz katında sizin aleyhinizde delil getirsinler diye mi onlara anlatıyorsunuz; bunları düşünemiyor musunuz!' derler" (el-Bakara, 2/76).

[70] Mâtürîdî merhum herhalde yüce Allah'ın "Onlara, 'Rahmân'a secde edin' denildiğinde, 'Rahmân da neymiş! Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz?' derler ve bu istek onları haktan daha da uzaklaştırır" (el-Furkān, 25/60) meâlindeki beyanına işaret ediyor olsa gerektir.

خُلِقَ الْاِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍۜ سَاُو۬رٖيكُمْ اٰيَاتٖي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾
وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٣٨﴾

[§]*37. "İnsan, aceleci olarak yaratılmıştır. Size âyetlerimi göstereceğim; benden acele istemeyin."* 281

38. "'Eğer doğru söylüyorsanız, bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?' diye soruyorlar."

[İnsanın Aceleciliği ve Nefis Terbiyesi]

İnsan, aceleci olarak yaratılmıştır. Cenâb-ı Hak bir başka âyette de meâlen "İnsan pek acelecidir"[71] buyurur. Hasan-ı Basrî "acûlen" (عَجُولًا) kelimesine zayıf anlamı vermiştir. İnsanın zayıflığı, başına en küçük bir şey geldiği zaman göğsünün daralması ve içini sıkıntı basmasıdır. Hatta bu göğüs darlığı, kahrolup gitseydim ve dünyaya neden geldim? diye onu kendine beddua etmeye sevkeder. Çünkü içi daralmıştır. İşte bu, insandaki zayıflıktan kaynaklanmaktadır. Bize göre ise yüce Allah insanı çok aceleci yaratmıştır. O kadar ki insan bir hal üzere kalmaya tahammül edemez. Bu hal nimet ve rahatlık hali bile olsa durum değişmez. İnsan sonunda o rahatlıktan ve nimetten bıkıp usanır. Ve bu halden daha aşağı bir başka hale geçmek ister, daha aşağısına razı olur. Fakat Allah Teâlâ insanoğlunu her ne kadar haber verdiği hal üzere yaratmış olsa da ona çok sabırlı ve ağırbaşlı olması için nefsini eğitme imkânı da vermiştir. Yüce Allah bu gerçeği meâlen şöyle beyan eder: "Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz. Ancak namaz kılanlar başka"[72]. Cenâb-ı Hak insanı pek tahammülsüz ve çok sızlanan bir karakterde yarattığını haber vermekte ve bundan namaz kılanları istisna etmektedir. Bu da bize insanın nefis terbiyesi sayesinde Allah Teâlâ'nın yarattığı karakterden bir başka hale, yani ağırbaşlı ve sabırlı olma haline geçebileceğini gösterir. Cenâb-ı Hakk'ın "İnsan oğlu pek eli sıkıdır"[73] şeklindeki beyanı açısından da buna benze bir durum söz konusudur. İnsan ilk başta böyle idi. Fakat nefis terbiyesi ve alışkanlıkla cömert ve eli açık hale gelebilir. Yüce

---

71 el-İsrâ, 17/11.
72 el-Meâric, 70/19-22.
73 el-İsrâ, 17/100.

Allah'ın "Nefisler de cimriliğe meyillidir"[74] meâlindeki beyanı hakkında da aynı şeyleri söylemek mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ daha sonra "Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa"[75] diye buyurmaktadır. Yüce Allah nefislerin cimriliğe meyilli yaratıldığını haber veriyor sonra da nefsinin bencilliğinden korunmayı başaranlara da şunlar vardır diye bildiriyor. Bütün bunlar bize kişi ilk başlarda cimri, eli sıkı ve pinti iken nefis terbiyesi ve alışkanlıkla cömert bir karaktere bürünmesinin muhtemel olduğunu göstermektedir. Zikri geçen tahammülsüzlük, sızlanmada da durum aynen böyledir. Kişinin nefis terbiyesi ve alışkanlık kazanmakla bütün durumlarda sabırlı, tahammüllü ve
282 usanmayan bir karakter kazanması mümkündür. [§]Çekilen büyük sıkıntı, nefis terbiyesi ve alışkanlık kazanmaktan başka bir şey değildir. Yüce Allah insan oğluna nefsini terbiye etmesini ve emrettiklerinin tümünü yapmaya ve yasak ettiklerinden kaçınmaya kendisini alıştırmasını emrediyor. Böylece kişi Rabb'inin emrine uymaya ve yasakladıklarından da kaçınmaya alışır. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.

Size âyetlerimi göstereceğim. Öyle anlaşılıyor ki onlar Resûl-i Ekrem'den resûl olduğuna dair ya da Allah'ın vahdâniyetine ve Rab oluşuna dair âyetleri istemişler bunun üzerine Hz. Peygamber de onlara "Size âyetlerimi göstereceğim" ancak Rabb'imin istediği ve size beyan ettiği açıdan göstereceğim yoksa sizin istediğiniz ve talep ettiğiniz yönden değil diye cevap vermiştir. Bazı tevil âlimleri bu beyanı şöyle açıklamışlardır: Onların başlarına ve evlerine inen azap konusundaki âyetlerimi size göstereceğim. **Benden** sizden önce geçen ümmetlerin peygamberleri yalanlamaları sebebiyle başlarına gelen azabı **acele** ile **istemeyin.** Eğer yeryüzünde gezer dolaşırsanız onların başlarına ve evlerine gelen azabın izlerini görürsünüz. O halde resûlümün size vâdettiği azabı benden acele ile istemeyin. Yüce Allah onları âdetâ azapla korkutmakta ve tehdit etmektedir. Bunun üzerine onlar da Hz. Peygamber'i yalanlamaktadırlar. Bu tavırlarına karşılık o da (yukarıda) dediklerini demektedir. Onlar bir de bizim azap göreceğimiz konusunda **eğer doğru söylüyorsanız, bu tehdit ne zaman gerçekleşecek? diye soruyorlar.** Âyetin kıyâmeti yalanlamaları ve inkâr etmeleri sebebiyle onlar hakkında olması da mümkündür. Bunun üzerine kendilerine "size âyetlerimi vuku bulmadan önce göstereceğim, onun gerçekleşmesi ve kesinleşmesini benden acele istemeyin" demiş olmaktadır. Delili de aşağıda gelen âyettir:

---

74 en-Nisâ, 4/128.

75 "Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır" (el-Haşr, 59/9).

لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكُفُّونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ
ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٣٩﴾

39. "İnkâr edenler, yüzlerinden ve sırtlarından ateşi savamayacakları, kendilerine yardım da edilmeyeceği zamanı bilselerdi (böyle acele etmezlerdi)*!"*

İnkâr edenler, kıyâmetin kopmasıyla başlarına gelecek şeyleri bilselerdi ve **yüzlerinden ve sırtlarından ateşi savamayacaklarını bilselerdi** kıyâmetin gelmesi için böyle acele etmezlerdi. Öte yandan "İnkâr edenler, yüzlerinden ve sırtlarından ateşi savamayacakları", **kendilerine yardım da edilmeyeceği zamanı bilselerdi (böyle acele etmezlerdi).** Çünkü ateş onları öyle bir saracak
ki onu kendilerinden savuşturamayacakları gibi [§]dünyada iken yardımcı ve 283
taraftar edindikleri kimseler de onu çeviremeyecekler. Bunun anlamı şu ilâhî beyanlarda belirtilen mâna gibidir: "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak"[76], "Kıyâmet gününde o şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi mi (daha kötü durumda, yoksa cennette bulunan mümin mi)?"[77].

بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ
يُنْظَرُونَ ﴿٤٠﴾

40. "Bilakis onlara kıyâmet ansızın gelecek ve onları şaşkına çevirecek. Artık ne onu geri çevirebilecekler ne de kendilerine süre verilecektir!"

Bilakis onlara kıyâmet ansızın gelecek. Allah Teâlâ kıyâmetin onlara ansızın geleceğini ve kimsenin kopacağı ânı bilmeyeceğini haber vermektedir. **Ve onları şaşkına çevirecek.** Yani onları gafil avlayacak. Arapça'da "el-behtetü" (البَهْتَةُ) şaşkınlık gibi bir anlam ifade eder. Cenâb-ı Hak kıyâmetin onlara ansızın geleceğini ve şaşkına çevireceğini ifade etmektedir. Aynı mâna bir başka âyette meâlen şöyle belirtilmiştir: "Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin"[78]. İnsanların sarhoş gibi olmaları kendileri açısından şaş-

---

76 ez-Zümer, 39/16.
77 ez-Zümer, 39/24.
78 el-Hac, 22/2.

kınlık içine sürüklenmelerinden kaynaklanacaktır. Bu durum bir başka âyette de meâlen şöyle anlatılmaktadır: "O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamıştır"[79]. Kıyâmetin dehşetinden ne yapacağını bilmez şaşkın hale geleceklerdir.

Artık ne onu geri çevirebilecekler ne de kendilerine süre verilecektir! Cenâb-ı Hak burada kıyâmet başlarına koptuğu zaman onu geri çeviremeyeceklerini ve kopmadan önce kendilerine süre verilmeyeceğini haber veriyor. Dünyada herhangi bir musibete uğrayan kimse, onu ya kendi gücüyle ya kendisine yardımcı olacak yardımcılar ve taraftarları ile veya yalvarıp yakarma ve teslimiyetle başından savabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Hiç olmazsa verdiğimiz bu musibetler başlarına gediğinde boyun eğip yalvarsalardı!"[80]. Cenâb-ı Hak da kıyâmeti ne kendi güçleriyle ve ne de yardım dileyecekleri yardımcılar vasıtasıyla savuşturamayacaklarını haber vermektedir. Çünkü "kendilerine yardım da edilmeyecek"[81] ve yalvarıp yakarma ve boyun eğmek için de kendilerine süre verilmeyecektir.

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٤١﴾

41. "Kuşkusuz, senden önceki peygamberlerle de alay edilmişti; ama sonunda o alay konusu ettikleri şey onlarla alay edenlerin tepelerine biniverdi."

Kuşkusuz, senden önceki peygamberlerle de alay edilmişti. Bu ifade kavminin alay etmesine karşılık Hz. Peygamber'e sabır ve tahammül desteği
284 vermektedir. [§]Çünkü **Kuşkusuz senden önceki peygamberlerle de alay edilmişti** demektedir. Bunun anlamı şudur: Sen kavmi tarafından alaya alınan ilk peygamber değilsin. Burada ayrıca alay edenleri daha önce peygamberlerini alaya alanların başına gelen musibetlerle korkutma da söz konusudur.

---

[79] "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış; başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar" (İbrâhim, 14/42-43).

[80] el-En'âm, 6/43.

[81] el-Enbiyâ, 21/39.

Ama sonunda o alay konusu ettikleri şey onlarla alay edenlerin tepelerine biniverdi. Müfessirler bu beyanda geçen "hâka" (حَاقَ) fiilinin indi, gerekli oldu, vâki oldu ve vb. anlamlara geldiğini ifade etmişlerdir. Bazı dil âlimleri de şöyle demişlerdir: Fiilin kökü olan "hayk" (الحَيْق) insanın işlediği kötü fiil nedeniyle kendisini çepeçevre kuşatan musibet demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Halbuki kötülük tuzakları, kuranların ayağına dolaşır"[82]. Bazıları da "hâka" fiilinin, üzerlerine döndü ve onları kuşattı mânasında olduğunu belirtmişlerdir.

قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٢﴾

42. "De ki: 'Azap etmek istediğinde gece gündüz Rahmân'a karşı sizi kim koruyabilir?' Yine de onlar Rab'lerini hatırlamaya yanaşmıyorlar."

De ki: Azap etmek istediğinde gece gündüz Rahmân'a karşı sizi kim koruyabilir? Yani sizi Rahmân'ın azabından kim koruyabilir ve muhafaza edebilir? Buna şu anlamı verenler de vardır: Rahmân'ın azabını sizden kim savuşturabilir? Bu beyan iki türlü açıklanabilir: Birincisi: **De ki: Azap etmek istediğinde gece gündüz Rahmân'a karşı sizi kim koruyabilir?** demek, eğer onlara "Sizi Rahmân'ın azabından kim koruyabilir?" diye sorarsan sana kendilerini Rahmân'ın azabından taptıkları tanrılar değil Rahmân'ın koruyacağını ve muhafaza edeceğini ikrar ederler. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir diye sor"[83], "Söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan kimdir?"[84] vb.[85]. Bu sorulara, (bizi koruyacak olan) taptıkları tanrılar değil Allah'tır diye cevap vereceklerdir. O zaman onlara de ki: Peki o halde O'na ibadeti bırakıp da kendisi dışında sizden azabı savuşturamayacak ve sizi koruyamayacak olan tanrılara nasıl oldu da taptınız? Halbuki sizi gece gündüz koruyacak olanın Rahmân ve O'nun göklerin ve yerin ilâhı olduğunu biliyordunuz. O halde nasıl oldu da ilâh olmayan birisine taptınız? Bu beyan, "(ileride) bizim bundan haberimiz yoktu" dememeleri için delil getirme ve onları delil ile susturma şeklinde yorumlanır.

---

82 Fâtır, 35/43.
83 er-Ra'd, 13/16.
84 "'Biliyorsanız söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir?' de" (el-Mü'minûn, 23/88).
85 bk. el-Mü'minûn, 23/84-87; el-Ankebût, 29/63; ez-Zümer, 39/38.

285 [§]İkincisi: Âyet onlara hatırlatma ve uyarı olarak da açıklanabilir. Çünkü onlar Rahmân'ı inkâr ediyor ve "Rahmân da neymiş?"[86] diyorlardı. Bir başka âyette ise meâlen "Onlar ise Rahmân'ı inkâr ediyorlar" denilmektedir[87]. Netice olarak **De ki: Azap etmek istediğinde gece gündüz Rahmân'a karşı sizi kim koruyabilir?** meâlindeki beyan, Rahmân sizi gece gündüz azabından koruyup dururken nasıl oluyor da O'nu inkâr ediyor ve kabul etmiyorsunuz demek olur.

Yine de onlar Rab'lerini hatırlamaya yanaşmıyorlar. Bu beyan da aynı şekilde açıklanır. Yani yine de onlar Rahmân olan Rab'lerinden yüz çeviriyorlar, yani onu inkâr ediyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمْ لَهُمْ اٰلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَاۜ لَا يَسْتَطٖيعُونَ نَصْرَ اَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾

43. "Yoksa kendilerini bize karşı savunacak birtakım ilâhları mı var? Onlar ne kendilerini koruyabilirler ne de tarafımızdan destek görürler."

Yoksa kendilerini bize karşı savunacak birtakım ilâhları mı var? Yani onların azabımızı engelleyecek bizden başka bir ilâhları yoktur. Bu cümle aslında olumsuzluk mânasındadır. Yani zâhiri itibariyle soru ise de aslında onların bizden başka ilâhları yoktur anlamınadır.

Allah Teâlâ daha sonra onlara hangi açıdan delil getirdiğini beyan etmektedir. Söz konusu delil de onların kendilerini korumaktan acizlikleridir. Çünkü yüce Allah devamla **Onlar ne kendilerini koruyabilirler** demektedir. Yani o ilâhlar, bir kötülük yapılmak istenildiğinde kendilerine (bile) yardım edemezler. **Ne de tarafımızdan destek görürler,** yani yardım görürler. Âyetin yorumu şöyledir: Allah'ı bir yana bırakıp da onlara nasıl taptınız, şefaatlerini umarak ve vesile olacaklarını bekleyerek nasıl oldu da onları ilâh edindiniz! Çünkü "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[88], "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[89] vb. şeyler söylediniz. Bunlara bir kötülük yapıldığında kendilerine yardım edemediklerine ve kendilerinden kötülüğü defedecek bir

---

86 "Onlara, 'Rahmân'a secde edin' denildiğinde, 'Rahmân da neymiş! Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz?' derler ve bu istek onları haktan daha da uzaklaştırır" (el-Furkān, 25/60).

87 "İşte seni de kendilerinden önce nice benzerlerinin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar ise Rahmân'ı inkâr ediyorlar" (er-Ra'd, 13/30).

88 ez-Zümer, 39/3.

89 Yûnus, 10/18.

koruyucuya sahip olmadıklarına göre nasıl oldu da Allah'tan başka ilâhlar edindiniz? Kendi nefsinden kötülüğü uzaklaştırma ve kendi kendine yardım etmekte aciz olan kimse başkasının başına gelen kötülüğü savuşturmakta ve ona yardım etmekte evleviyetle aciz olur.

Bundan sonra yüce Allah onları bu tavra sürükleyen faktörü beyan etmek üzere şöyle diyor:

بَلْ مَتَّعْنَا هٰٓؤُلَٓاءِ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ اَفَلَا يَرَوْنَ اَنَّا
نَأْتِي الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا اَفَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾

44. "Oysa biz onları da atalarını da nimetlerimizden faydalandırdık. Hatta bu, ömürleri boyunca sürüp gitti. Şimdi bizim yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı? Şu halde üstün gelen onlar mı?"

Oysa biz onları da atalarını da nimetlerimizden faydalandırdık. Hatta bu, ömürleri boyunca sürüp gitti. Allah Teâlâ onları yaptıkları ameller sebebiyle cezalandırmadı. [§]Cenâb-ı Hakk'ın onları ve atalarını nimetlerden fay- 286
dalandırması ve yaptıkları amellerin karşılığı olarak cezalandırmaması sebebiyle O'nun kendilerinden razı olduğunu ve hak yolda olduklarını zannettiler. Bundan dolayı da "Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız"[90] dediler ve Allah Teâlâ'nın kendilerinin ve babalarının hallerinden razı olduğunu iddia ettiler.

Öte yandan yüce Allah, onlara uzun bir zaman verse de nimetlerinden faydalandırsa da bir zamanlar sahip oldukları şeyleri eksilttiğini beyan etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber onların bazı mülklerini ele geçirip müslümanların mülkü yapmıştır. Bu gerçek **şimdi bizim yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı?** meâlindeki beyanda ifadesini bulmaktadır. Âyetin mânası bizim yeryüzünü etrafından eksiltip durduğumuzu bilin demektir. Bu da biz kıyâmet günü onları yeryüzünün etrafından toplayıp mahşer yerine getireceğiz, anlamına gelir. Yeryüzünün eksiltilmesinden maksat budur. Bir başkası bu beyana şöyle bir mâna vermiştir: Allah'ın resûlünün herhangi bir yere her gönderildiğinde oraya galip geldiğini görmüyorlar mı?

---

90 "Putperestler diyecekler ki: 'Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık.' Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: 'Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var?'" (el-En'âm, 6/148).

Bu tefsiri yapan müfessir "eksiltme" fiilini "yeryüzüne parsel parsel galip gelerek eksiltme" şeklinde açıklamıştır.

Şu halde üstün gelen onlar mı? Yani galip gelenler onlar değillerdir. Fakat onlara karşı üstün gelen Resûlullah'tır (a.s.)[91]. İbn Abbâs ise eksiltmeyi o beldenin fakihlerinin[92] ve sakinlerinin en hayırlılarının[93] gitmesi şeklinde tefsir etmiştir. Katâde ise "ölümle eksiltip durduğumuzu" şeklinde açıklamıştır. İkrime de böyle söylemiş, âyeti ölümle eksiltip durduğumuzu diye yorumlamıştır. İkrime devamla, yeryüzü eksilmiş olsaydı bir kimsenin oturacağı hiçbir yer bulunmazdı, demiştir. Bu beyan hakkında buna benzer açıklamalar yapılmıştır[94].

قُلْ اِنَّمَٓا اُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَٓاءَ اِذَا مَا يُنْذَرُونَ ﴿٤٥﴾

45. "De ki: 'Ben sizi ancak vahiy ile uyarıyorum.' Fakat (vicdanı) sağır olanlar, uyarılsalar da bu çağrıyı duymazlar."

De ki: Ben sizi ancak vahiy ile uyarıyorum. Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanı, *en doğrusunu O bilir ya,* iki türlü açıklanabilir: Birincisi: Âyet onların, "Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın"[95] tarzındaki sözlerine cevap olabilir. Çünkü onlar Resûl-i Ekrem'in peygamberliğini inkâr ediyorlar ve o bir insandır. Nasıl
287 olur da ona peygamberlik verilir? diyorlardı. [S]Hz. Peygamber de onlara ben sizi bir insan olduğum için uyarmıyorum, fakat vahiy ile uyarıyorum. Sizler Rabb'imin müjdesini ve uyarısını kabul etmiyorsunuz demiş oluyor. Âyetin ikinci açıklaması da şöyle olabilir: Daha önce geçen bazı âyetlerde gönderilen

---

91 Taberî bu tefsiri Katâde'den nakletmektedir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 40).

92 Fakihlerden maksat, ilim olarak fıkıh ilminde maharetli bilginler değildir. Fakat genel olarak dinde uzman olan kimselerdir. Çünkü "fıkıh" kelimesi "Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır" (et-Tevbe, 9/122) beyanında ifade edildiği üzere akâid ve irfanı da içerir. Nitekim kelime "sakinlerinin en hayırlı olanları" tabiriyle de tefsir edilmiştir.

93 Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 354.

94 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 117.

95 eş-Şuarâ, 26/154, 186. Fakat birinci âyet Salih (a.s.), ikincisi ise Şuayb (a.s.) hakkındadır. Bunun yanında Hz. Peygamber hakkında da âyet vardır. "Ne zaman Rab'lerinden kendilerine yeni bir ihtar gelse, onlar bunu, akılları başka yerde, kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir. O zâlimler, 'Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?' diye gizlice fısıldaşmaktalar" (el-Enbiyâ, 21/2-3).

uyarılar Alla Teâlâ'ya nispet edilmeden yapılınca yüce Allah ona şöyle demesini emretmiş oldu: Ben yaptığım uyarılarda sizleri kendiliğimden uyarmadım, ben sizi ancak Rabb'imden gelen bir vahiyle uyarıyorum. Âyetin mânası, *en doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle olur: Geçmiş ümmetlerin başlarına gelen felâketlerle sizi uyarırken ve onlara dair bizzat benim de sizin de müşahede etmediğimiz haberleri sizlere bildirirken bunları kendiliğimden yapmadım. Aksine ben sizi ancak vahiy ile uyarıyorum. Resûl-i Ekrem'in peygamberliğini ispat konusunda delil getirdiği nokta budur.

Fakat (vicdanı) sağır olanlar, uyarılsalar da bu çağrıyı duymazlar. Burada yüce Allah, *en doğrusunu O bilir ya,* şöyle diyor: Sağırın tehlikeli bir duruma düşmesinin önüne geçilmek istendiğinde o durumdan uzak tutulmasının ve buna engel olunmasına çağrı yapılması ve ona seslenilmesi mümkün değildir. Fakat söz konusu tehlikeli durumlardan ancak el ve avuçlarla işaret edilerek uzaklaştırılabilir. Yüce Allah sanki kurtuluşlarım sağlayacak olan vahiylere defalarca çağrı yapıp da onlar yüz çevirince ve olumlu cevap vermeyince şunları söylemiş olmaktadır: Sizler kurtuluşunuzu sağlayacak vahiylere yapılan çağrıyı ve nidayı dinlemiyorsunuz. Fakat bunu kılıçla ve savaşta öldürülmekle biliyorsunuz. Ya da yüce Allah şöyle demektedir: Sizler hak karşısında sağırsınız. Bu yüzden onu sağır gibi duymuyorsunuz. [Çünkü sağır olana] davette bulunulamaz ve çağrı yapılamaz. Çünkü o işitmez. Fakat sağır olana (sesle değil) el ve işaret ile çağrıda bulunulur. Siz de hak karşısında sağırsınız, size davet yapılamıyor ve çağrıda bulunulamıyor. Fakat size ancak el ve işaret yordamıyla davet yapılıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا
ظَالِمِينَ ﴿٤٦﴾

46. "Andolsun, onları Rabb'inin azabından bir esinti yoklasa muhakkak ki, 'Vah bize! Hakikaten biz kendimize kötülük etmişiz!' derler."

Andolsun, onları Rabb'inin azabından bir esinti yoklasa muhakkak ki, "Vah bize! Hakikaten biz kendimize kötülük etmişiz!" derler. Hasan-ı Basrî âyetin metninde geçen "nefhatun" (نَفْحَة) kelimesine, Rabb'inin azabından bir miktar anlamını vermiştir. Bazıları da bu kelimeye Rabb'inden intikam mânasını vermiştir. Başka bazıları ise Rabb'inin cezası diye açıklamıştır. "Nefha" kelimesinin aslı atma ve fırlatma demektir. Bundan dolayı hayvanın tep-

mesine "nefhatü't-dâbbe"[96] denilir. "Nefhatün min azâb" (نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابٍ) kelimeleri, "o, kütükler kadar, koca sütunlar kadar kıvılcımlar fırlatır"[97] meâlindeki beyanda belirtildiği gibi kıvılcım fırlatmak, demek olur.

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَاِنْ
كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَا وَكَفٰى بِنَا حَاسِب۪ينَ

288 [§]*47. "Biz, kıyâmet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."*

Biz, kıyâmet günü için adalet terazileri kurarız. Âyetin zâhirine göre "mevâzîn" (الْمَوَازِينَ) kelimesi "kıst" (الْقِسْطَ) anlamındadır, "el-kıst" ise adalet demektir. Çünkü yüce Allah "ve neda'u'l-mevâzîne'l-kıst" (وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ) buyurmaktadır. Cenâb-ı Hak bununla sanki şöyle demiş olmaktadır: Biz âhirette dünya hayatında insanların haklarınm bilinme aracı olan adalet terazileri kurarız. Bu terazilerle eşyanın ne kadar olduğu ve miktarı bilinir. Netice olarak adalet terazileri **artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez** meâlindeki beyanda belirtilen anlamı içermiş olur. Yani kimsenin iyiliklerinin karşılığı eksiltilmez ya da kötülüklerinin cezası arttırılmaz. Fakat herkese yaptığı amelin karşılığı verilir. **Biz, adalet terazileri kurarız** cümlesi metinde bulunmayan gizli bir kelime takdir edilerek de açıklanabilir. Buna göre anlamı şöyle olur: Dünya terazilerini kıyâmet günü adaletle kurarız. Bu teraziler, sizin dünyada yaptığınız gibi eksik ölçüp tartmaz, birine tartarak mal verilecekse eksik ölçmez. Fakat adaletle tartar, amelleri eksik ölçüp tartmaz. Eksiltme ve artırma olmaksızın eşit verir ve eşit alır. Çünkü dünya hayatında arttırma ve eksiltme çeşitli sebeplerle olur. Ya cehaletten ya ihtiyaçtan ya da haksızlık ve zulümden. Bütün bu faktörler kişiyi arttırmaya ya da eksiltmeye sevkeder. Yüce Allah bütün bunlardan münezzehtir. Çünkü O zatı ile âlimdir, zatı ile hiçbir şeye muhtaç değildir ve âdildir. O'nun terazide eksiltme ve arttırma yapması için herhangi bir neden yoktur.

---

96 "Nefehati't-dâbbetü, tenfehu nefhan" hayvan ayaklarıyla tepti, toynak ucunu attı ve tepti demektir. "Nefhatu'l-azâb", azabın bir kez vurması demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ne-fe-ha" md.).

97 el-Mürselât, 77/32.

Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Yani onun karşılığını getirir ortaya koyarız ya da bizzat yapılan ameli bir zerresi eksik ve kaybolmamış olarak getirir ortaya koyarız. "hardal tanesi kadar" (مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ) "zerre miktarı" (مِثْقَالَ ذَرَّةٍ) gibi tabirlerden maksat, "zerre" ve "tane" değildir. Bu tabir temsilî olarak kullanılmıştır. Yani yapılan amelden hiçbir şey tartıdan kaçırılmaz ve bu kadarcık bir hayır ve şer kaybolmaz. [O] terazinin ölçüsünden kurtulamaz ve unutulmaz, fakat muhafaza edilir ve hesabı sorulur.

Hesap görücü olarak biz yeteriz. Göreceği hesabın çokluğu ve yoğunluğu O'nu meşgul etmez. O dünyada başkasını hesaba çeken biri gibi değildir. Yapacağı hesap çoğalınca ve meşguliyeti başından aşınca hesabı tutamayan birine benzemez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى وَهٰرُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَٓاءً وَذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَۙ

[§]*48. **"Andolsun ki, Mûsâ ve Hârun'a günahtan sakınan**(lar için) **bir** 289
ayırma ölçütü, bir ışık, bir hatırlatıcı kaynak (kitap) **verdik."***

Allah Teâlâ'nın bütün kitapları hakkı bâtıldan ayıran (furkān), bir ışık ve aydınlıktır, mübarektir, ruhtur ve öğüttür. "Furkān" (الْفُرْقَان) hak ile batılı, benzer olanla açık ve net olanı, yapılması gereken ile kaçınılması gerekeni ve aleyhlerinde olanla lehlerinde olanı ayıran demektir. "Nûr" (النُّور) eşyanın hakikatinin ortaya çıkmasına vesile olan şeydir. "Ziyâ" (الضِّيَاء) tecelli eden ve aydınlanan şeyin güzelliğini ortaya çıkaran demektir. "Rûh" (الرُّوح) her şeyin hayatının bağlı bulunduğu unsurdur. Kur'ân'a ruh denilmesi, dinin hayatiyetinin kendisine bağlı olmasındandır. Suya hayat denilmesi de bedenlerin hayatta kalmasının kendisine bağlı olması sebebiyledir. "Mübârek" (الْمُبَارَك) bütün hayırlara kendisi ile ulaşılan ve erişilen şey demektir. "Zikr" (الذِّكْر) lehlerine ve aleyhlerine olan şeyleri hatırlatan anlamına gelir.

"Zikran" (ذِكْرًا) kelimesinin "mev'iza" (مَوْعِظَة), yani öğüt anlamına geldiğini söyleyenler olmuştur. Öğüt, kalpleri yumuşatan, göğsü genişleten ve kalbe huşu veren şey demektir. Allah Teâlâ'nın bütün kitapları Kur'ân'ı nitelediği bu niteliklere sahiptir. Ardından Hak Teâlâ sözü edilen nitelikteki kitapların kimler için olduğunu beyan etmekte ve onları **günahtan sakınan(lar için)** gönderdiğini belirtmektedir. Söz konusu kitaplar her ne kadar özleri itibariyle belirtilen nitelikleri taşısalar da şüpheler gerçeklerden ve hak da bâtıldan ancak bunları kabul eden, yönünü onlara çeviren ve tâzim ve yüceltme nazarıyla bakanlar için ortaya çıkar. Ama bu kitaplar, yüz çeviren için sözü edilen nitelik

üzere değil, fakat Allah Teâlâ'nın "bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır"[98] meâlindeki beyanda haber verdiği niteliktedir. Yüce Allah devamla günahtan sakınanların kimler olduklarını beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur:

اَلَّذ۪ينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾

290 *[§]49. "Görmedikleri halde Rab'lerinden korkan ve kıyâmetin kaygısını taşıyanlar için."*

Görmedikleri halde Rab'lerinden korkan. Bu cümlenin görmedikleri halde vâdedilen azaptan korkanlar anlamına gelmesi muhtemeldir. Kastedilen âhiret azabı ve intikamıdır. Müminler, âhirette geleceği vâdedilen azaptan korkmuşlardır. Bu yüzden söz konusu azabı gerektiren eylemlerden kaçınırlar. Kâfirler ise âhirette geleceği vâdedilen azaptan korkmamışlardır, onlar sadece gözle görülen ve ayan beyan görülen azaptan korkarlar. Gayb âleminde geleceği vâdedilen azaptan ise korkmazlar. **Görmedikleri halde Rab'lerinden korkan** meâlindeki beyanın, Rab'lerini görmeseler bile saltanatının ve hükümranlığının eserlerini gördükleri için O'ndan çekinirler ve korkarlar anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Ve kıyâmetin kaygısını taşıyanlar için. Bu beyanın da kıyâmetin korkunç durumlarının ve dehşetinin korkusunu taşıyanlar için, anlamına gelmesi ihtimal dâhilindedir. Ya da onlar âhirette amellerinin muhasebesinin korkusunu taşıyanlar için, mânasına gelmesi de mümkündür. Netice olarak âhirette nefislerinin hesaba çekilme korkusu yüzünden dünyada nefislerini hesaba çekerler.

وَهٰذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ اَنْزَلْنَاهُۜ اَفَاَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٥٠﴾

50. "İşte bu Kur'ân da bizim indirdiğimiz bereketli bir hatırlatıcı bilgi kaynağıdır. Şimdi siz onu inkâr mı ediyorsunuz?"

İşte bu Kur'ân da bizim indirdiğimiz bereketli bir hatırlatıcı bilgi kaynağıdır. Âyetin metninde geçen "zikrun mübârekun" (ذِكْرٌ مُبَارَكٌ) tabirinin ne anlama geldiğini (yukarıda) açıklamıştık. **Şimdi siz onu inkâr mı ediyorsu-**

---

98 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/124-125).

nuz? Bu beyan yapısı itibariyle her ne kadar soru cümlesi ise de gerçekte olumlu bir cümledir. Allah Teâlâ sanki şöyle demektedir: Bu Kur'ân, indirdiğimiz mübarek bir öğüttür. Onun böyle olduğunu siz biliyorsunuz. Bununla birlikte onu inkâr ediyorsunuz. Kur'ân onların akılsızlıklarını dile getiriyor ve inatlarını haber veriyor.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَٓا اِبْرٰه۪يمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِه۪ عَالِم۪ينَۚ ﴿٥١﴾

51. "Biz daha önce İbrahim'e doğru düşünme yeteneği vermiştik. Biz onu biliyorduk."

[Hz. İbrahim'in Putu Kırması]

Biz daha önce İbrahim'e doğru düşünme yeteneği vermiştik. Hasan-ı Basrî "ruşdehû" (رُشْدَهُ) kelimesi dini ve hidâyeti anlamına gelir. Bir başkası ise bu kelimeye nübüvvet anlamı vermiştir. "Biz daha önce İbrahim'e doğru düşünme yeteneği vermiştik" meâlindeki beyanın, biz daha önce İbrahim'e kavmine karşı ileri sürdüğü delilleri ve burhanları vermiştik, bunları ona kimse öğretmiş değildi anlamına gelmesi daha uygun görünüyor. Bu beyanda, her türlü akl-ı selimle davranma yeteneğinin (rüşd) ve hidâyetin "beyan", yani doğru yolu açıklamaktan ibaret olmadığına dair delil vardır. Çünkü bunların tümü "beyan" olsaydı İbrahim'e (a.s.) "rüşd" verilmesinin bir anlamı olmazdı. Sebebine gelince; bu beyan açısından İbrahim (a.s.) ile kâfirler ve firavunlar
arasında hiçbir fark olmazdı. [§]**Biz daha önce İbrahim'e doğru düşünme** 291
yeteneği vermiştik meâlindeki beyan, söz konusu "rüşd"ün Allah Teâlâ'dan hidâyete erenlere fazladan verilen bir lütuf olduğunu ve bunun kâfirlerde bulunmadığını gösterir. Söz konusu lütuf da başarılı kılma (tevfik) ve korumadır (ısmet).

Bazıları **daha önce** anlamındaki "min kablü" tabirini insanoğluna rüşdün verilmesinden önce, diye açıklamışlardır. Rüşdün verilmesinden önceki durum, küçüklük halidir. "Min kablü" tabirinin Muhammed'den önce anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bazıları ise buna Mûsâ ve Hârun'dan önce anlamı vermişlerdir. **Biz daha önce İbrahim'e doğru düşünme yeteneği vermiştik** meâlindeki beyanın, biz bütün din mensuplarının iman etmesinden önce İbrahim'e doğru düşünme yeteneği vermiştik anlamına gelmesi de ihtimal dâhilindedir. Çünkü bütün din mensupları İbrahim'in (a.s.) dini üzere olduklarını iddia ediyorlar. Netice olarak Allah Teâlâ'nın ona verdiği dinin ve rüşdün bütün dinler olması muhtemel değildir. Aksine İbrahim'e verdiği din, sadece

bir tek dindir. Hz. İbrahim'in dininin ortaya çıkması için bu nokta üzerinde derince düşünmek ve tefekkür etmek gerekir.

Biz onu biliyorduk. Bu cümlenin biz daha önce İbrahim'in (a.s.) dinini ve üzerinde bulunduğu rüşdü biliyorduk anlamına gelebileceği gibi, İbrahim'in (a.s.) üzerinde bulunduğu bütün halleri biliyorduk mânasında olması da mümkündür.

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ ﴿٥٢﴾

52. "O, babasına ve kavmine, 'Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?' diye sormuştu."

Bu beyanda Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Şu karşılarında kendinizi ibadete verdiğiniz heykeller de ne oluyor? Yani bir mâbuda ancak ibadet edeni yaratmasından dolayı tapılır. Ama bir mâbuda ona kulluk edenin yaptığı bir fiil nedeniyle tapılmasına imkân ve ihtimal yoktur. Bu gerçek Hz. İbrahim tarafından şöyle ifade edilir: "Dedi ki: Kendi ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı"[99]. Hz. İbrahim onları ahmaklıkla itham etmekte ve kendi elleriyle yonttukları şeylere taptıkları ve kendilerini ve fiillerini yaratanı terkettikleri için ayıplamaktadır.

قَالُوا وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ ﴿٥٣﴾ قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ
فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٥٤﴾

53. "Onlar da 'Atalarımızı bunlara tapar bulduk' diye cevap vermişlerdi."

54. "İbrahim, 'Doğrusu siz de atalarınız da açık bir sapkınlık içindesiniz' dedi."

Onlar da "Atalarımızı bunlara tapar bulduk" diye cevap vermişlerdi. İbrahim (a.s.) onlara dediklerini deyip, akılsızlıklarını ortaya koyunca tartışacak bir şeyleri kalmadı. Bunun üzerine atalarını taklide sığındılar ve atalarımızı bunlara tapar bulduk diye cevap verdiler. **İbrahim, doğrusu siz de**
292 **atalarınız da açık bir sapkınlık içindesiniz dedi.** [§]Hz. İbrahim onları atala-

---

[99] es-Sâffât, 37/95-96.

rının yaptıklarından ve putlara tapmalarından dolayı kınamadı. Aksine onlara atalarının yaptıklarını anlattı sonra onların ve atalarının aynı fiili yapmakta olduklarını belirtti. Ve putlara tapmakla onların da atalarının da açık bir sapkınlık içinde olduklarını haber verdi.

قَالُوا اَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ اَمْ اَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ ﴿٥٥﴾

55. "Onlar da, bize gerçeği mi getirdin, yoksa bizimle oyun mu oynuyorsun? diye sordular."

Onlar da, bize gerçeği mi getirdin? Hz. İbrahim'in söylediği gibi bir sözü ancak yanında bir delil ve kesin kanıt olan birisinin söyleyebileceğini bildikleri için bize söylediğin sözü destekleyecek bir delil getirdin mi **yoksa bizimle oyun mu oynuyorsun?** yoksa alay mı ediyorsun **diye sordular.** İbrahim (a.s.) da onlara gerçeği getirdiğini bildirdi, onun ne olduğunu beyan etti ve şöyle dedi:

قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الَّذٖى فَطَرَهُنَّ وَاَنَا عَلٰى ذٰلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدٖينَ ﴿٥٦﴾

56. "İbrahim şöyle cevap verdi: Hayır, sizin Rabb'iniz, göklerin ve yerin Rabb'idir; onları O yaratmıştır; ben de buna şahitlik edenlerdenim."

İbrahim şöyle cevap verdi: Hayır, sizin Rabb'iniz, göklerin ve yerin Rabbi'dir; onları O yaratmıştır, yoksa taptığınız putlar değil. Bu şu demektir: Sizin Rabb'iniz, (varlığını teyit eden) deliller ve yarattığı varlıklardaki sanatının izleri ile bilinen göklerin ve yerin Rabb'idir, yoksa uydurduğunuz ve ilâh edindiğiniz şeyler değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ben de buna şahitlik edenlerdenim. Bu beyanın, ben onun dediklerinin tümüne şahitlik edenlerdenim anlamına gelmesi ihtimali vardır. Söyledikleri arasında ileri sürdüğü deliller, Allah Teâlâ'nın ilâhlığına dair kanıtlar ve onların putlara tapmakla akılsızlık ettiklerine dair ifadeler vardı. Göklerin ve yerin (O'nun tarafından) yaratılmış olduğuna şahitlik edenlerdenim mânasında olması da muhtemeldir. Şöyle de denilebilir: Arapça'da "şâhid" kelimesi "mübeyyin", yani beyan eden anlamındadır. Buna göre âyetin mânası: "Ben bunu beyan edenlerdenim" şeklinde olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَتَاللّٰهِ لَاَكٖيدَنَّ اَصْنَامَكُمْ بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرٖينَ ﴿٥٧﴾

57. "***Sonra*** (içinden şöyle geçirdi)***: Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!***"

Kimse putlara hile yapmaya kalkışmaz. Bu durumda *en doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın tevili şöyle olur: Allah'a yemin ederim ki putlarınız konusunda size bir oyun oynayacağım. **Siz ayrılıp gittikten sonra.** Tevil âlimlerinin geneli bu konuda şöyle söylemişlerdir: İbrahim (a.s.) **Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!** meâlindeki cümleyi putların yanından ayrılıp kutlamanıza gittikten sonra onlara bir oyun
293 oynayacağım anlamında söylemiştir. [§]Çünkü onlar ertesi gün şenliklerine gideceklerdi. Hz. İbrahim de onlara **putlarınıza bir oyun oynayacağım**, yani putlarınızla ilgili olarak, onların yanından ayrılıp şenliğinize gittikten sonra size bir oyun oynayacağım demiş oldu.

Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım! meâlindeki beyanın Allah'a yemin ederim ki siz benim yanımdan ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım! mânasında olması da mümkündür. Hz. İbrahim içinden bu cümleyi söylerken onlar putların yanında idiler. Görmez misin ki onlara şöyle diyor: "Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?"[100]. Böyle bir cümle ancak putların yanında söylenebilir. Çünkü o putlara işaret etmiş ve **Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?** İşte tam bu sırada **Allah'a yemin ederim ki putlarınıza bir oyun oynayacağım**, yani sizler benim yanımdan ayrılıp gittikten sonra putlarınızla ilgili olarak size bir oyun oynayacağım demişti. Yapılan birinci yoruma göre onların ayrılıp gitmeleri putlarının yanından şenliklerine gitme, ikinci yoruma göre de Hz. İbrahim'in yanından ayrılıp gitme anlamında olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا اِلَّا كَبٖيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ اِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾

58. "(Onlar gidince) ***İbrahim putları paramparça etti, belki ona başvururlar diye büyük putu bıraktı.***"

---

100 el-Enbiyâ, 21/52.

Âyetin metninde geçen "cüzâz" (جُذَاذًا) kelimesi "cizâz" (جِذَاذًا) şeklinde de okunmuştur[101]. Bazıları bu kelimeye "kıta'an" (قِطَعًا), yani parça parça anlamı vermiştir. İbn Kuteybe "cüzâzen" kelimesine "fütâten" (فُتَاتًا), yani kırıntılar mânası vermiş ve bir şeyi kırarsan parçalamış olursun, demiştir. Kelimenin bu kök anlamından dolayı arpa ve buğday ezmesi anlamına gelen "sevîk" kelimesine "cezîz" (جَذِيذ) de denilmiştir[102]. Bu kelimenin mastarı olan "el-cizzü" (الجِذّ) kesmek anlamına gelir. "el-Meczûz" (المَجْذُوذ) ise kesilmiş demektir. Kelime "gayra meczûzin" (غَيْرَ مَجْذُوذٍ)[103] kelimelerinin geçtiği âyette bu kök mânası doğrultusunda kesintisiz anlamına gelir.

Belki ona başvururlar diye büyük putu bıraktı, yani onu kırmadı. Bazıları şöyle demişlerdir. Hz. İbrahim belki şenliklerinden döndükten sonra ona dönerler diye büyük putu bıraktı. Bazıları da bu beyanda şu anlamı
vermiştir: Belki delile dönerler diye büyük putu bıraktı. [§]Bunun iki söz- 294
den, yani delilden daha güçlü olduğu söylenmiştir. Bazıları **belki ona başvururlar diye** meâlindeki beyanın sonundaki "yerci'ûn" (يَرْجِعُونَ) kelimesine, öğüt alırlar mânası vermiştir. **Belki ona başvururlar** meâlindeki cümlenin, belki İbrahim'in onlara putları konusunda oyun oynama istediği yere dönerler, mânasında olması da mümkündür. Çünkü Hz. İbrahim putlarının yanına dönüp de onları paramparça edilmiş olarak gördükleri zaman kendilerine bir oyun oynamak istemişti. Âyetin metninde geçen fiilin kökü olan "el-keyd" (الكَيْد) bir kimseyi, kendisini güvende hissettiği anda ve yerde yakalamak demektir. "Mekr" (المَكْر) kelimesi de böyledir.

قَالُوا مَنْ فَعَلَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَٓا اِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿٥٩﴾

59. "(Dönüp durumu gören) ***putperestler, 'Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zâlimlerden biridir' dediler."***

Eğer derinden derine düşünselerdi aslında kendilerinin zâlim olduklarını anlarlardı. Çünkü onlar bu putlara kendilerine bir menfaatleri dokunur diye tapıyorlar ve "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[104],

---

101 Kelimeyi Kisâî cim harfinin esresi ile "cizâzen" (جِذَاذًا) şeklinde okumuştur (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 94).

102 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 286.

103 "Mutlu olanlara gelince onlar da cennettedirler. Rabb'inin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz bir lütuf olarak ebedî kalacaklardır" (Hûd, 11/108).

104 ez-Zümer, 39/3.

“Bunlar Allah katında bizim aracılarımız”[105] diyorlardı. Putların kırılma ve parçalanmaya direnemediklerini, bunları yapanlara karşı koyamadıklarını gördüklerine göre nasıl olur da onların kendilerine bir menfaat sağlamalarını ya da bir zararı önlemelerini beklerler! Çünkü bir zararı kendisinden savuşturmaktan aciz olan varlık başkasına gelecek olanı haydi haydi önleyemez. Aslında gerçek zâlimler bu putlara tapanlardır. Çünkü kendisine bir fayda sağlayamayan ve bir zararı gideremeyen bir nesneden kendilerine fayda geleceğini ve zararı gidereceğini ummaktadırlar. Fakat onlar bunu akılsızlıklarından yapmaktadırlar.

قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرٰهِيمُ ﴿٦٠﴾

60. “Bazıları, ‘İbrahim denen bir gencin bunları diline doladığını işitmiştik’ deyince.”

Bazıları, İbrahim denen bir gencin bunları onlara bir oyun oynamak için “Allah’a yemin ederim ki putlarınıza bir oyun oynayacağım” diyerek **diline doladığını işitmiştik” deyince** birileri onun bu sözünü duydu ve “Bunu tanrılarımıza kim yaptı?”[106] diye sordukları zaman (duyduklarını) kavmine haber verdi. İşte o zaman **İbrahim denen bir gencin** hile ve tuzak kuracağını söyleyerek **bunları diline doladığını işitmiştik** dediler. Bu cümlenin, İbrahim denen bir gencin düşmanca ifadelerle **bunları diline doladığını işit-**
295 **miştik** mânasında olması da mümkündür. [§]Hz. İbrahim putlar hakkında o düşmanca ifadeyi, “İyi bilin ki âlemlerin Rabb’i dışında taptıklarınız benim düşmanımdır”[107] dediği zaman kullanmış ve o putlara tapanların kendisinin düşmanları olduğunu haber vermişti. Onların taptıkları putlar da kendisine düşman olur[108]. O puta tapanlar İbrahim’in bu sözünden onlara bu oyunu oynayanın o olduğu sonucunu çıkardılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

105 Yûnus, 10/18.

106 el-Enbiyâ, 21/59.

107 eş-Şuarâ, 26/77.

108 Mâtürîdî Şuarâ sûresinin 77. âyetini tefsir ederken şu açıklamayı yapar: Bazıları şöyle demiştir: Hz. İbrahim’in kavmi ve daha önce putlara tapan ataları kendisinin düşmanı idi. Tek istisna âlemlerin Rabb’iydi. Hz. İbrahim böylece âlemlerin Rabb’ini istisna etmişti. Hz. İbrahim şöyle diyor: Onlar benim düşmanımdır. Ve ben onlardan uzağım. Ancak içinizde âlemlerin Rabb’ine tapanlar bundan müstesnadır. Bu mana, ifadede gizli bir kelime takdir edilerek verilir. Buna göre mâna şöyle olur: Çünkü âlemlerin Rabb’ine tapanlar dışında onların tümü benim düşmanımdır. Bazıları da şöyle demiştir: İbrahim (a.s.) diyor ki: Âlemlerin Rabb’i dışında tapanlar ve tapılanlarm tümü benim düşmanımdır. İbadete lâyık olan gerçek mâbut dışında onlar benim düşmanımdır. Çünkü gerçek mâbut benim dostumdur (*Te’vîlâtu Ehli’s-sünne*, III, 528).

قَالُوا فَأْتُوا بِهِ عَلَىٰ أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾

61. "O halde, onu hemen insanların önüne getirin, belki birileri şahitlik eder dediler."

O halde, onu hemen insanların önüne getirin. Bazıları "alâ a'yüni'n-nâs" (عَلَىٰ أَعْيُنِ النَّاسِ) beyanına, "insanların önüne" anlamı vermiştir. Şöyle de denilmiştir: "Onu insanların kendisine bakabileceği ya da görebileceği bir yere getirin. Aslında iki açıklama arasında fark yoktur.

Belki birileri şahitlik eder dediler. Bu beyana dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları onu şöyle yorumlamıştır: Belki birileri putlarımıza yaptıklarından ötürü onun aldığı cezaya şahitlik ederler de bu ona bir ibret ve başkası da aynısını yapmasın diye caydırıcı bir ceza olur. Bundan dolayı İbrahim'e ibret, başkasına caydırıcı ceza olarak yakın onu[109] dediler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Biz bunu hem çağdaşlarına ve hem de sonradan gelenlere ibret veren bir ceza kıldık"[110]. Bu son beyanda geçen "nekâl" (نَكَال) kelimesi, caydırıcı ceza demektir. Bir diğer beyanda da benzer ifade geçmektedir: "Geridekileri korkut"[111]. Bazıları da tefsirini yaptığımız beyana şu anlamı vermiştir: "Belki birileri" onun putlara yaptıklarına "şahitlik eder". Onlar İbrahim'i (a.s.) elde delil ve kanıt olmadan cezalandırmak istemişlerdir. Başka bazıları da onu, **Belki birileri** onun ilâhlarımız hakkında söylediklerine **şahitlik eder** şeklinde açıklamışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَٰذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ
كَبِيرُهُمْ هَٰذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿٦٣﴾

62. "İbrahim getirilince, 'Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın?' diye sordular."

63. "İbrahim, 'Hayır' dedi, 'Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun'!'

---

109 el-Enbiyâ, 21/68.

110 "İçinizden cumartesi günü hakkındaki hükmü çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Bu yüzden onlara, 'Aşağılık maymunlar olun!' demiştik. Biz bunu, hem çağdaşlarına hem de sonradan gelenlere ibret veren bir ceza, müttakiler için de bir öğüt kıldık" (el-Bakara, 2/65-66).

111 "Savaş esnasında eline düşerlerse onlara yaptığınla geridekileri korkut ki, belki akıllarını başlarına devşirirler" (el-Enfâl, 8/57).

Bu beyana dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: İbrahim'in bu sözü, kendi kanaati itibariyle aslında yalan olmasa da onlara
296 karşı zekice bir tuzak kurma isteği açısından zâhiren yalandır. [§]Onun "ben rahatsızım"[112] demesi de böyledir. Çünkü hasta değil, sağlıklı idi. Bir diğer örnek de "bu benim Rabb'im"[113] demesidir. Hz. İbrahim'in bu tür ifadeleri hakkında şu yorumu yapmıştır:[114] Hz. İbrahim aslında yalan söylemek istememiş olsa da bunlar zâhiri itibariyle yalandır. Bazıları da şöyle demiştir: Hz. İbrahim kendini onların görüşlerine zâhirde katılıyormuş gibi göstermek için böyle söylemiştir. Bundan amacı da delilleri daha iyi dinlemeleri ve kanıtları daha iyi benimsemeleridir. Bu durumda âyetin tevili, *en doğrusunu Allah bilir ya,* herhalde bunu onlara şu büyükleri yapmıştır, ya da **bunu onlara şu en büyükleri yapmıştır** şeklinde olur. Bazıları ise âyetin tevili sözü edilen açıklama [doğrultusunda] olmayıp, Hz. İbrahim'in ifadeleri zâhirî itibariyle yalan da değildir demişlerdir. Bu anlayışa göre İbrahim'in (a.s.) sözü şarta bağlıdır. Çünkü o, **bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun** demiştir. Bunun mânası şöyledir: Bunu büyükleri yapmıştır eğer konuşabiliyorlarsa. Hz. İbrahim büyük putun fiilini konuşma şartına bağlamıştır. Eğer konuşamıyorlarsa yapmamıştır demiş olur ki yalan söylemiş olmaz. "Ben rahatsızım"[115] sözü de ben hastalanacağım anlamındadır. (Çünkü) her canlı bir gün hastalanır. "Rabb'im budur" cümlesi de "Bu benim Rabbim midir?", yani Rabb'im değildir anlamındadır. Bu durumda yalan söylemiş olmaz. Söz konusu ifadeler hakkında buna benzer şeyler söylemişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَرَجَعُوا اِلٰى اَنْفُسِهِمْ فَقَالُوا اِنَّكُمْ اَنْتُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٦٤﴾

64. "Sonra dönüp birbirine, 'Asıl haktan ayrılanlar sizlersiniz!' dediler."

---

[112] "Sonra yıldızlara şöyle bir baktı; 'Ben rahatsızım' dedi" (es-Sâffât, 37/88-89). Müellif merhum der ki: Anlatıldığına göre İbrahim (a.s.) yıldızlara bakmıştı. Çünkü kavmi yıldızları biliyor ve yıldız bilimini kullanıyorlardı. Eğer durum bu ise ifade *en doğrusunu Allah bilir* hüccetin onları bağlaması için İbrahim (a.s.) içinden buna muvafakat ettiğinin görülmesini istemiştir (bk. *Te'vîlâtu Ehli's-sünne*, IV, 236).

[113] Yani yıldız, ay ve güneş için "Rabb'im budur" demişti (el-En'âm, 6/76-78).

[114] Ebû Hureyre'nin nakline göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "İbrahim (a.s.) üç durum dışında herhangi bir şey için asla yalan söylememiştir (Müstesnâ olanlar şunlardır:) "Ben rahatsızım" sözüdür. Oysa hasta değildi. Diğeri eşi Sâre için "Bu kız kardeşimdir" cümlesi, üçüncüsü de "Hayır bu işi büyükleri yapmıştır" cümlesidir" (Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 21).

[115] es-Sâffât, 37/88-89.

Sonra kınama ifadeleri kullanarak **dönüp** kendi aralarında **birbirine asıl haktan ayrılanlar sizlersiniz! dediler.** "Haktan ayrılma" suçlaması, birkaç yoruma muhtemel bir ifadedir. [Birincisi] Bu putların fiil yapma güçleri olduğunu ileri sürme ve kırma eylemini de İbrahim'e nispet etmekle ve bunu size İbrahim yapmıştır. Size bunu şu büyük olan (put) yapmıştır demekle **haktan ayrılan sizlersiniz.** Çünkü onların nezdinde bunu onlara yapanın putların büyüğü olduğu sabit olmuştur. İkincisi: **Asıl haktan ayrılanlar sizlersiniz!** Çünkü diğer putları ibadette büyüğüne ortak yaptınız. [§]O büyük olan da küçük- 297
lere kızdı ve onları kırdı. Ya da **Asıl haktan ayrılanlar sizlersiniz!** meâlindeki beyanla kırılmış putları kastetmiş de olabilirler. [Bu durumda küçük putlar birbirlerine şöyle demiş olurlar:] Ey arkadaşlar! Büyük putu, sizleri kırmaya teşvik ettiğiniz için asıl haktan ayrılanlar sizlersiniz. Bu cümle ile ne kastettiklerini en iyi Allah bilir. Kur'ânda sözü edilen bu haberlere ekleme yapmamız ya da eksiltmemiz ya da bir ihtimalin kesin olduğunu söyleyip, diğerinin böyle olmadığını ifade etmemiz mümkün değildir. Çünkü bu haberler, kitaplarında bulunanlara delil olarak sunulmak için anlatılmıştır. Bunlara ekleme yapılsa ya da eksiltme uygulansa veya ihtimallerden biri kesinleştirilip, diğeri ikinci plana itilse bunlarla onlara karşı delil sunma özelliği ortadan kalkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ نُكِسُوا عَلٰى رُؤُ۫سِهِمْۚ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هٰٓؤُ۬لَٓاءِ يَنْطِقُونَ ﴿٦٥﴾

65. "Biraz sonra yine dönüş yaptılar. 'Sen bunların konuşmadığını pekâlâ biliyorsun' dediler."

İbrahim'in sözü üzerinde düşünmek ve tefekkür etmek için **biraz sonra yine dönüş yaptılar.** Çünkü O "Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!"[116] demişti. İbrahim (a.s.) onlara, büyük putun küçüklerini kırmasını putların konuşabilme yeteneğine bağlamıştır. Onlar da Ey İbrahim! **Sen bunların konuşmadığını pekâlâ biliyorsun' dediler.** O zaman nasıl oluyor da "Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Onlara sorun" diyebiliyorsun? Onlar konuşamadıklarına göre bunu büyük put yapmamıştır ifadesini kullandılar. Daha sonra İbrahim (a.s.) onlara şöyle dedi:

قَالَ اَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْـًٔا وَلَا يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾

---

116 el-Enbiyâ, 21/63.

66. "İbrahim, 'Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyen tanrılara mı tapıyorsunuz?' dedi."

İbrahim, Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyen tanrılara mı tapıyorsunuz? dedi. Eğer denilirse ki: "Hz. İbrahim onlara Allah'ı bırakıp da konuşamayan bir (puta) nasıl tapıyorsunuz şeklinde delil getirmedi? Sadece 'Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyen tanrılara mı tapıyorsunuz?' dedi."

Buna şöyle cevap verilir: İbrahim (a.s.) onlara bu çeşit bir delil getirmiştir. Çünkü İbrahim, 'Peki ama' dedi, **'Yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?**[117] Sonra İbrahim (a.s.), putların konuşmaktan acizliğini onlara delil olarak sunmuş ve "Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!"[118] demiştir. Sonra da burada **Allah'ı bırakıp da** taptığınız takdirde **size hiçbir fayda** ve **tapmaktan vazgeçtiğinizde** de **zarar veremeyen tanrılara mı tapıyorsunuz?** demiştir.

أُفٍّ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

298 [§]*67. **"Size de Allah'ı bırakıp taptığınız şeylere de yazıklar olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız? dedi."***

Size de Allah'ı bırakıp taptığınız şeylere de yazıklar olsun! "Üffin" (أُفٍّ) kelimesi, başkasını küçümseyen ve yaptığını aşağılayan herkesin kullandığı bir ifade tarzıdır. Hz. İbrahim, onlara "üffin leküm" (أُفٍّ لَكُمْ), yani **size yazıklar olsun** demiştir. Bu cümleyi onları ve taptıkları putları küçümsemek için söylemiştir. **Siz** fayda ve zarar vermeye gücü yetmeyen birisine tapmanın uygun ve helâl olmadığı konusunda **aklınızı kullanmaz mısınız? dedi.**

İbrahim (a.s.) ile ilgili haberlerde başkalarında olmayan birtakım özellikler vardır. Birincisi: Hz. İbrahim Allah Teâlâ bir yana bırakılıp da tapılan ne kadar put varsa tümünü kırmıştır.

İkincisi: İbrahim (a.s.) önce kavminin gittiği yolun ve benimsediği inançların yanlışlığı konusunda onlarla tartışmış, sonra kendilerine delillerini ve kanıtlarını sunmuştur. Çünkü o şöyle demiştir: "Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. 'Rabb'im budur' dedi. Yıldız batınca da 'Batanları sevmem'

---

[117] eş-Şuarâ, 26/72-73.
[118] el-Enbiyâ, 21/63.

dedi"[119], "Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!"[120] demiştir. Bir diğer âyette de "İbrahim "Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir"[121] diye Nemrut'a cevap vermiştir. Buna benzer başka ifadeler de mevcuttur. İbrahim (a.s.) kavmine gittikleri yolun bozuk olduğunu gösterince delillerini ve kanıtlarını anlatmış ve şöyle demiştir: "Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim"[122], "O beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir"[123]. Her tartışana gerekli olan da budur. Önce karşı tarafa gittiği yolun bozuk olduğunu göstermeli, sonra da kendi inandığı yolun delillerini ve kanıtlarını ortaya koymalıdır. Böylesi, sunduğu delillerin daha çok dinlenmesi ve daha çok kabul edilmesine vesile olur.

[§]Üçüncüsü: Hiçbir peygamber, onun Firavun'u gibi zâlim bir Firavun'la 299
imtihan edilmemiş ve hiçbir kavim de onun kavmi gibi akılsız çıkmamış, kin gütmemiş ve kendisini ateşe atıp yakmayı düşünmemiştir. Onun, sözünü ettiğimiz bu özelliklerle ayrıcalıklı olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانْصُرُوا اٰلِهَتَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِل۪ينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَا نَارُ
كُون۪ي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلٰٓى اِبْرٰه۪يمَۙ ﴿٦٩﴾

68. "Putperestler, 'Eğer bir şey yapacaksanız, yakın onu ve böylece tanrılarınıza yardım edin!' dediler."

69. "Biz de, 'Ey ateş' dedik, 'İbrahim için serin ve zararsız ol'!"

Putperestler, 'Eğer bir şey yapacaksanız, yakın onu ve böylece tanrılarınıza yardım edin!' dediler. Bu cümlenin anlamı açıktır.

Biz de, 'Ey ateş' dedik, İbrahim için serin ve zararsız ol! Allah Teâlâ ateşi yaratılışı itibariyle özellikle Hz. İbrahim'e serin ve zararsız, ama ondan başkası için de normal özelliğinde, yani yakıcı ve sıcak kılmış olabilir. Bu durum, Hz. İbrahim'in risâlet ve nübüvvetinin en büyük mûcizelerinden biri olur. Ya da

---

119 el-En'âm, 6/76.

120 el-Enbiyâ, 21/63.

121 el-Bakara, 2/258.

122 el-En'âm, 6/79.

123 "O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Beni yediren ve içirendir. Hastalandığım zaman bana şifa verendir. Canımı alacak olan, sonra beni yeniden diriltecek olandır. Hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum yine O'dur" (eş-Şuarâ, 26/78-82).

tevil âlimlerinin dediği gibi İbrahim'e (a.s.) serin ve zararsız olması, ateşe vahiy ve ilham edilmiş de olabilir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: İbrahim'e serin ve zararsız ol diye ateşe vahyedildi. Fakat âyetin mânası eğer böyle olursa ateşe emrini anlama özelliği vermiş demek olur. Böylece ateşin verilen emri anlaması ve Hz. İbrahim'i yakmaması imkân dâhiline girer. Müfessirlerin, ateş öyle serinledi ki doğu ve batı halkı tam üç gün ateşten istifade edemediler, tarzındaki açıklamalarının doğru olup olmadığı ancak bu konuda var olan bir rivayetle bilinebilir.

وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾

70. "Ona bir tuzak kurmak istediler; fakat biz onları daha çok zarar eden taraf yaptık."

Ona bir tuzak kurmak istediler. Âyette geçen "keyd" (الكَيْدُ) kelimesi, bir kimseyi, kendisini güvende duyduğu yerden yakalamak demektir. İbrahim'i (a.s.) bir yerde hapsedip sonra haberi olmadan üzerine odunları yığma ve üzerine ateş yakmak şeklinde tuzak kurmuş olmaları muhtemeldir. Yahut tevil âlimlerinin söylediği üzere, onu gafil avlayıp yakaladıktan[124] sonra mancınığa yerleştirmeleri, ardından ateşin içine fırlatmaları da mümkündür. Ya da bunun dışında sözü edilmeyen başka bir şekilde tuzak kurmuş da olabilirler. Biz bunu bilmiyoruz.

Fakat biz onları daha çok zarar eden taraf yaptık. Hiç kuşkusuz onlar âhirette zarar edenlerden olacaklardır. Dünyadaki hüsranlarına gelince bunun ne olduğunu bilmiyoruz. Onu en iyi yüce Allah bilir.

300 [§]**Ona bir tuzak kurmak istediler**. Bazıları bu beyanı şöyle açıklamışlardır: Hz. İbrahim ateşe atılınca Allah Teâlâ onu oradan kurtarmış ve ateşi kendisine serin ve zararsız kılmıştır[125]. Yüce Allah İbrahim'e kutsal topraklara çıkmasını emretmiş o da (yola) çıkmıştı. Ancak (onu ateşe atanların) kralı, nöbetçi kulelerinde bulunan memurlara şu talimatı vermişti: Bulunduğunuz noktadan Süryanice konuşan biri geçerse hemen tutuklayın. Bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. İbrahim'in dilini İbranice'ye çevirmiş, yanlarından geçmiş ve başka bir kimliğe büründürülmüştü. İbrahim (a.s.) ailesine doğru yola koyul-

---

124 "Ğâfesa'r-racule-muğâfesaten ve ğıfâsan" (غافص الرجل مغافصة وغفاصا) kullanımı birisini gafil avlayarak yakalamak ve ona kötülük yapmaya kalkışmak demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ğa-fe-sa" md.).

125 el-Enbiyâ, 21/69.

muştu. **Ona bir tuzak kurmak istediler; fakat biz onları daha çok zarar eden taraf yaptık** mealindeki cümlenin anlamı budur. Allah Teâlâ onları altta kalan taraf yaparken, İbrahim'i yüceltmiştir.

وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا اِلَى الْاَرْضِ الَّتِى بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾

71. "Onu da Lût'u da kurtarıp herkes için bereketli kıldığımız yere ulaştırdık."

Onu da Lût'u da kurtarıp. Bu beyan İbrahim'in (a.s.) helâk olmak üzere olduğunu göstermektedir. Çünkü kurtarma mânasına gelen "necât" (النَّجَاة) kelimesi, ancak ortada ölmeye yaklaşma durumu söz konusu olduğunda kullanılır. Her ne kadar imtihan edilen İbrahim (a.s.) ise de yanında Lût'un (a.s.) bulunduğu da belirtilmiştir. Çünkü onun kavmi, peygamberleri ve onları tâbi olanları öldürmek istiyorlardı.

Herkes için bereketli kıldığımız yere ulaştırdık. Hasan-ı Basrî der ki: O yerin bereketi, bir başka ilâhî beyanda şöyle denilmiştir: "İkisini de kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan bir yere yerleştirdik"[126]. Yani suyu, bitkileri vb. şeylerin bol bulunduğu bir yere yerleştirdik. Bazıları oranın bereketini, üzerinde yaşayanlar için rahat bir yer olması diye yorumlarken, başka bazıları da bu yerin bereketini, nebî ve resûllerin yaşadıkları yer olup onların sayesinde mübarek hale gelmesinden kaynaklanması diye tevil etmiştir. Söz konusu yerin İbrahim ve Lût (a.s.) sebebiyle mübarek hale gelmesi de mümkündür. Çünkü onların sayesinde orada İslâm zuhur etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَوَهَبْنَا لَهُ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ ﴿٧٢﴾

72. "İbrahim'e İshak'ı ve fazladan bir armağan olarak Yâkub'u lütfettik; her birinin salih insan olmasını sağladık."

İbrahim'e İshak'ı ve fazladan bir armağan olarak Yâkub'u lütfettik. Bazıları âyetin metninde geçen "nâfile" (النَّافِلَة) kelimesinin hibe, bağış anlamında olduğunu söylemişlerdir. "Nâfile" kelimesinin aslı, ganimet anlamına gelir. Nitekim "Sana ganimeti soruyorlar"[127] meâlindeki beyanda geçen "enfâl"

---

126 "Meryem'in oğlu ve annesini de bir mûcize yaptık; ikisini de kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan yüksekçe bir yere yerleştirdik" (el-Mü'minûn, 23/50).

127 el-Enfâl, 8/1.

301 kelimesi, ganimet demektir. Bir kimsenin çocuğu, çocuğunun çocuğu, [§]Allah Teâlâ'dan bir lütuf, bağış ve ganimettir. Çünkü yüce Allah "dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder"[128] meâlindeki beyanda çocuğa "hibe" derken, babaya da "mûheb" (hibe verilen) ismini verir. Özellikle Hz. İbrahim o zamanlar çocuğunun olacağını ummazken çocuğunun çocuğu olacağını nasıl beklerdi!

Her birinin salih insan olmasını sağladık. "Sâlihîn" (صَالِحِينَ) kelimesi peygamberler anlamına olabileceği gibi her işte ve her şeyde salih kimseler mânasına gelmesi de ihtimal dâhilindedir.

وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا وَاَوْحَيْنَا اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَاِقَامَ الصَّلٰوةِ وَاِيتَاءَ الزَّكٰوةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ ﴿٧٣﴾

73. "Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, bize hep kulluk ettiler."

Onları, emrimiz uyarınca din konusunda **doğru yolu gösteren** ve gücü yeten **önderler kıldık.** "Her topluluğun da bir kılavuzu (davetçisi) vardır"[129] meâlindeki beyanda olduğu üzere "yehdûne" (يهدون) fiilinin emrimiz uyarınca insanları davet eden davetçi mânasında olması da muhtemeldir. "Yehdûne bi emrinâ" (يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا) âyetinin, insanlara emrimiz uyarınca Allah'ın emrettiği şeyleri ve dinini gösteren önderler kıldık, anlamına gelmesi de mümkündür.

Ve kendilerine hayırlı işler yapmayı vahyettik. "Vahyettik" anlamına gelen "evhaynâ" fiili o önderlerin peygamberler olduklarını göstermektedir. "Fi'le'l-hayrâti" (فعل الخَيرَات) tabirinin ibarede gizlenen harf-i cer takdir edilerek "bi fi'li'l-hayrâti" (بفعل الخَيرَات) şeklinde olması muhtemeldir. **Namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik.** Âyetten namaz ve zekâtın geçmiş peygamberlerin şeriatlarında da mevcut olduğu anlaşılmaktadır. **Onlar, bize hep kulluk ettiler.** "Âbidîn" (عَابِدِينَ) kelimesi "tevhid ehli" idiler mânasına olabileceği gibi, her vakit O'na kulluk edenler idiler" mânasına da olabilir.

---

128 eş-Şûrâ, 42/49.

129 "İnkârcılar, 'Ona Rabb'inden bir mûcize indirilse ya!' diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın; her topluluğun da bir kılavuzu vardır" (er-Ra'd, 13/7).

وَلُوطًا اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّت۪ي كَانَتْ
تَعْمَلُ الْخَبَٓائِثَۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِق۪ينَۙ ﴿٧٤﴾

74. "Lût'a da doğru hüküm yeteneği ve ilim verdik; onu çirkin şeyler yapan kasaba halkından kurtardık. Gerçekten onlar yoldan çıkmış kötü bir topluluktu."

[Lût Kıssası]

Lût'a da doğru hüküm yeteneği ve ilim verdik. Bazıları âyetin metninde geçen "hükmen" (حُكْمًا) kelimesinin peygamberlik mânasına geldiğini söylemişlerdir. Başka bazıları ise bunun anlama, akletme anlamına geldiğini kabul etmiştir. "Hükmen" kelimesinin insanlar arasında verilen hüküm olması da
mümkündür. [§]"Ve ilmen" (وَعِلْمًا) kelimesiyle insanlar arasında hüküm ver- 302
mesini sağlayacak bilgi kastedilmektedir. "Hükmen" kelimesinin peygamberlik anlamında olduğunu söyleyenler bu görüşü şöyle savunmaktadır: Peygamberler insanlar arasında peygamberlikleriyle hüküm vermektedirler. Dolayısıyla onlara göre "hüküm" kelimesi belirtilmiş ve kinâye yoluyla peygamberlik kastedilmiştir. Hükmün, anlayış anlamına geldiğini söyleyenler ise şöyle düşünür: Hüküm verenler, insanlar arasında hüküm verirken davacı ve davalının delillerini iyice anladıktan sonra hüküm verirler. Varılan hüküm, ister peygamberlik ister anlama yoluyla verilmiş olsun neticede insanlar arasında verilen hüküm olur. "İlmen" (علمًا) kelimesi ile kastedilen, Lût'un (a.s.) insanlar arasında hüküm vermesini sağlayan bilgi ya da onunla Rabb'i arasındaki bilgidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onu çirkin şeyler yapan kasaba halkından kurtardık. Cenâb-ı Hak çirkin fiil yapmayı kasabaya nispet etmiştir. Bilindiği üzere kasaba hiçbir şey yapmaz. Buna göre bu beyanın mânası şöyle olur: Onu çirkin işler yapan kasaba halkından kurtardık. Nitekim Hafsa mushafında bu mânaya uygun olarak "necceynâhu mine'l-karyeti'lletî kâne ehlühâ ya'melûne'l-habâise" (نجّيناه من القرية التى كان أهلها يعملون الخبائث) şeklindedir. "Habâis" (الخبائث) küfür, âyetleri yalan sayma, eşcinsellik ve başkaları olmak üzere her türlü çirkin fiiller demektir.

Gerçekten onlar yoldan çıkmış kötü bir topluluktu. Yani onlar gerçekten yaptıkları fiil ve amellerde yoldan çıkmış kötü bir topluluktu. "Fâsikîn" (فاسقين) kelimesi, Allah Teâlâ'nın emrinden çıkan ve onu terkedenler demektir.

"Fisk" (الفِسق) kökü, "fe feseka an emri rabbihî" (فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ)[130], yani "Rabb'inin emrinin dışına çıktı" meâlindeki âyette olduğu üzere emrin dışına çıkmak demektir.

وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾

75. "Lût'u rahmetimize kabul ettik; çünkü o iyilerdendi."

Lût'u rahmetimize kabul ettik. Hasan-ı Basrî "fî rahmetinâ" (فِي رَحْمَتِنَا) tabirini cennetimize anlamı vermiştir. Allah Teâlâ, cenneti "rahmet" diye adlandırmıştır. Çünkü oraya ancak O'nun rahmeti ile girilir ve orası ancak rahmeti ile elde edilir. Başka bir müfessir ise "rahmetinâ" (رحمتنا) kelimesine "nimetimize" anlamı vermiştir. Allah'ın ona olan nimeti peygamberliktir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Îsâ hakkında "in hüve illâ abdun en'amnâ aleyhi" (إن هو إلا عبدٌ أنعمنا عليه)[131] âyetinde, kendisine peygamberlik vererek lütuflarda bulunduğumuz bir kuldur sadece, demiş olmaktadır. "Fî rahmetinâ" (فِي رَحْمَتِنَا) tabirini "Biz ona rahmetimizle her türlü hayır çeşidini verdik" diye anlamak da mümkündür. Çünkü dünyada ve âhirette hayır elde eden herkes, bunu ancak yüce Allah'ın rahmeti sayesinde kazanır.

Çünkü o iyilerdendi. Yani o peygamberler zümresinden iyilerdendi ya da her türlü iyiliği yapan iyilerdendi.

وَنُوحًا إِذْ نَادَى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾

76. "Nuh'u da hatırla; daha önce o dua etmişti, biz de duasını kabul edip kendisini ve yakınlarını büyük sıkıntıdan kurtarmıştık."

[Nuh Kıssası]

Nuh'u da hatırla; daha önce o dua etmişti. Bazıları **daha önce** cümle-
303 sine İbrahim, İshak ve Yâkup'tan daha önce anlamı vermiştir. [§]Çünkü Nuh (a.s.) adı geçen bu peygamberlerden sonra belirtilmiştir. Öte yandan "Nuh'un duası" konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları Nuh'un duasının

---

130 el-Kehf, 18/50.

131 ez-Zuhruf, 43/59.

"Artık yenik düştüm; yardımını esirgeme!"[132] diye yaptığı yakarış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazıları ise duasının şu beyanda belirtilen niyaz olduğunu söylemiştir: "Rabb'im! Doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım; fakat benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı"[133]. Ya da "Rabb'im! Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma!"[134], "Rabb'im! Beni, annemi, babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zâlimleri ise daima helâk et"[135] meâlindeki beyanlarda yaptığı duaları ve benzer başka dualar olabilir.

Biz de duasını kabul edip kendisini ve yakınlarını büyük sıkıntıdan kurtarmıştık. Âyette geçen "ehlehû" (أَهْلَهُ) kelimesiyle kastedilen gerek ailesinden gerekse dışarıdan kendisine tâbi olanlardır. Müfessirlerin geneli **büyük sıkıntı**nın suda boğulma ve ona eşlik eden dehşetli korku olduğunu söylemişlerdir. "Büyük sıkıntı" nın Nuh'un (a.s.) kavmini dokuz yüz elli sene Allah'ın dinine çağırması sebebiyle onlardan sîneye çektiği sıkıntılar, katlanmak zorunda kaldığı belâlar, kendisini alaya almaları ve çeşit çeşit eziyetleri de olabilir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Bizimle alay ediyorsanız edin bakalım! Ama bilin ki sizin alay ettiğiniz gibi (günü gelecek) biz de sizinle öyle alay edeceğiz!"[136]. Buna benzer onlardan katlanmak zorunda kaldığı başka eziyetler de söz konusudur. Allah Teâlâ ise onu bütün bu sıkıntılardan kurtarmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şu açıklamayı yapar: "Kerb" (الكَرْبُ) kelimesi tekil olup, çoğulu "kürûb" (الكُرُوب) şeklindedir. Anlamı, gam, keder, belâ ve felâket demektir. "Kürbetü" (الكُرْبَة) tekil, "el-kürab" (الكُرَب) onun çoğuludur. "Kürûb" ile aynı anlama gelir. Ebû Avsece devamla şöyle der: "Ekrâb" (الأكْرَاب) kovalara bağlanan ip demektir. "Ekrâb" iki üç kat kıvrılmış kova ipi anlamına gelir[137]. Ekrâb, kovanın iki arâkına (عَرَاقِيَ الدَّلو), yani kovanın tahta kulpuna bağlanan ip demektir.

---

132 el-Kamer, 54/10.
133 Nûh, 71/5-6.
134 Nûh, 71/26.
135 Nûh, 71/28.
136 "Nuh gemiyi yaparken, kavminin ileri gelenleri yanına uğradıkça onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: 'Bizimle alay ediyorsanız edin bakalım! Ama bilin ki sizin alay ettiğiniz gibi (gün gelecek) biz de sizinle öyle alay edeceğiz!'" (Hûd, 11/38).
137 "Kerabü" (الكَرَبُ) kovanın ağzına bağlanan ip demektir. Bu ip, üzerine birkaç kıvrım atılan ortadaki "menîn" (المَنِين) adındaki ipin üzerine sarılan iptir. Sırmanın ortasındaki ip kopunca (etrafındakiler kopmayacağı için) kova kuyuya düşmez, elde kalır. İbn Sîde der ki: "el-Kerabü" kovanın iki kulpuna bağlanan iptir. Bu ipin üzerine iki ve üç kat daha ip kıvrılır. Çoğulu "ekrâb" (أكْرَاب) gelir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ke-ra-be" md.).

Tekili "arkuvetün"dür (عَرْقُوَةٌ)[138]. Ebû Avsece devamla şöyle der: "Kirâb" (الكِرَابُ)[139] toprağı sürmek demektir.

وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾

304 [§]77. ***"Onu, âyetlerimizi inkâr eden kavimden korumuştuk. Gerçekten onlar, kötü insanlardı; bu yüzden hepsini suda boğduk."***

Onu, âyetlerimizi inkâr eden kavimden korumuştuk. Bu âyet Übey b. Kâb mushafında "mine'l-kavmi'l-lezîne kezzebû bi âyâtinâ" (من القوم الذين كذّبوا بآياتنا) yerine "ale'l-kavmi'l-lezîne kezzebû bi âyâtinâ" (عَلَى القوم الذين كذّبوا بآياتنا) şeklindedir[140]. "Nasr" (النَّصْرُ) iki eylemin ismidir. Hem engel olma ve hem de zafer kazanma mânasına gelir. Âyeti "mine'l-kavmi" (مِنَ القوم) okuyanlara göre mânası şöyle olur: Biz onu kavminin öldürüp ortadan kaldırmasına engel olduk. Bu durumda "nasr" [burada] engel olma anlamına gelmiş olur. Tıpkı, "felâ nâsıra lehum" (فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ)[141] âyetinde olduğu gibi. Burada mâna şöyle olur: Onlara engel olacak kimse de yoktu. Âyeti "ale'l-kavmi" (عَلَى القوم) şeklinde okuyanlara göre ise âyet biz onu kavmine karşı muzaffer kıldık anlamına gelir. Bu durumda âyet, "ve me'n-nasru illâ min indillâhi" (وما النَّصرُ إلا مِن عِندِ الله) âyetine[142] benzer ki anlamı şöyledir: "Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir". Hz. Nuh açısından bunların ikisi de, yani hem engel olma ve hem de muzaffer kılma söz konusuydu.

Gerçekten onlar, bahsettiğimiz fiilleri ve amelleriyle **kötü insanlardı. Bu yüzden hepsini suda boğduk** öyle ki içlerinden hiçbir kimse kurtulmadı.

---

138 "Arkuvetü" (العَرْقُوَة) kovanın ağzına enlemesine taktıkları tahta kulp demektir. Çoğulu "arkin" (عَرْقٍ) şeklindedir. Ama kelimenin aslı "arkuvun" (عَرْقُوٌ) şeklindedir. Ancak Arapça'da bir önceki harfi zammeli olan ve vavla biten bir isim yoktur (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "a-ra-ka" md.).

139 "Kirâbu" (الكِرَاب) kelimesinin kökü şöyledir: "Kerabe'l-arza-yekrubuhâ-kerben-kirâben (كَرَبَ الأرضَ يَكْرُبُها كَرْبًا وكِرَابًا) toprağı sürmek ve ekin ekmek için altüst etti demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ke-ra-be" md.).

140 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 147.

141 "Seni dışarı çıkaran şehrinden daha güçlü nice şehri helâk ettik; onlara yardım edecek kimse de yoktu" (Muhammed, 47/13).

142 Âl-i İmrân, 3/126; el-Enfâl, 8/10.

وَدَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ اِذْ يَحْكُمَانِ فِى الْحَرْثِ اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ
الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ﴿٧٨﴾ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمٰنَ وَكُلًّا
اٰتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ
وَكُنَّا فَاعِلِينَ ﴿٧٩﴾

78. "Dâvûd'u ve Süleyman'ı da an. Bir zamanlar, (zarar görmüş) *bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı. Bir topluluğun koyun sürüsü, geceleyin başı boş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyan vermişti. Biz de onların hükmüne tanık idik."*

79. "Süleyman'ın dava konusunu iyi anlamasını sağladık. Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik. Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd'un buyruğu altına soktuk. Bunları yapan bizdik."

[Dâvûd ve Süleyman Kıssaları]

Dâvûd'u ve Süleyman'ı da an. Bazıları iyi anlama yeteneğinin Süleyman'a (a.s.) tahsis edilmesi, aynı şeyin Dâvûd'a (a.s.) verilmediğini gösterir demişlerdir. Bunun birden çok delili vardır. Birincisi: yüce Allah'ın her iki peygamberi hüküm vermede, ilimde ve başka hususlarda ortak yapmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ **bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı** demiştir. Devamında da **Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik** buyurmuştur. Allah Teâlâ âyette ortak oldukları yetenekleri belirtmiş ve "dava konusunu iyi anlama" yeteneğini Süleyman'a (a.s.) tahsis etmiştir. Bir özelliğin ikisinden sadece birine verilmesi ve diğer özelliklerde de ortak kılınmaları söz konusu özelliğin birine bahşedilip diğerine verilmediğini gösterir.

İkincisi: Bu haberler bize sahip olmadığımız bir bilgiyi elde edelim diye belirtmiştir. İyi anlama yeteneği, Hz. Dâvûd'a değil de Hz. Süleyman'a tahsis edilmeseydi, bu beyanda, bize her iki peygamberin hüküm verme yeteneğine
ve ilme sahip olduklarından başka bir şey ifade etmiş olmazdı. [§]Bizler o iki 305
peygambere hüküm verme yeteneği ve ilim verildiğini ve ilimle hüküm verdiklerini biliyorduk. Durum bu olduğuna göre dava konusunu iyi anlama yeteneğinin birisine tahsis edilmesi, diğerinin böyle bir yeteneğe sahip olmadığını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü: Âyet-i kerîme, bir müçtehidin hüküm verip de isabet ettiği takdirde bunun, ancak Allah Teâlâ'nın konuyu ona kavratması ve başarılı kılması sayesinde olduğunu göstermektedir. Çünkü yüce Allah her ikisine de bilgi verdiğini haber vermekte, sonra da anlamasını sağlamayı Süleyman'a (a.s.) tahsis etmektedir. Kavratıp meseleyi çözme, Allah Teâlâ'nın fiilidir. Çünkü yüce Allah onu kendi nefsine nispet etmektedir.

Öte yandan sözünü ettiğimiz tahsis prensibi geçerli olursa, Nisâ sûresindeki öldürmekle ilgili âyet bir müslümanın dârülharpte müslüman olan bir kişiyi orada katletmesi halinde kefâret verip diyet ödemeyeceği konusunda mezhep imamlarımıza delil teşkil eder. Çünkü yüce Allah yanlışlıkla bir mümini öldüren kimse için şöyle demektedir: "Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka"[143]. Öldürülen mümin, müminlerle aralarında antlaşma bulunan bir topluluktan olduğu takdirde ona yapılacak muamele hakkında şöyle buyurmaktadır: "Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir"[144]. Buna karşılık öldürülen mümin düşman topluluktan olursa, "Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır"[145] buyurmaktadır[146]. Yüce Allah, ilk iki şıkta diyet ve kefâretten birlikte söz ederken, üçüncü şıkka sadece kefâreti tahsis edip diyeti buna dâhil etmemiştir. Diyetin ilk iki kısımdan birine tahsis edilmesi, bize diğerinin üzerinde böyle bir zorunluluğun olmadığını gösterir. Çünkü böyle olmasaydı birinci şıkta da diyet ve kefâretten söz eder, son iki şıkta ise bundan bahsetmezdi. Birinci şıkta belirttiği hususlar, son ikisinde de belirtilmiş gibi olurdu. Ya da bunların tümünü bütün şıklarda belirtirdi. Bunu yapmadığına göre, fakat bütün yapılması gerekeni ilk iki şıkta belirttiğine, bir şık için de birini belirtip diğerinden söz etmediğine göre üçüncü şıkka iki hükümden sadece birisini tahsis etmesi, diğeri üzerinde böyle bir hükmün bulunmadığını gösterir.

---

143 en-Nisâ, 4/92.

144 en-Nisâ, 4/92.

145 en-Nisâ, 4/92.

146 *Te'vîlât*'ın bütün nüshaları aynıdır. Ancak öldürülen müslümanın, düşman topluluktan olmasından söz eden kısım, âyette aralarında antlaşma olan topluluktan bir müslümanm öldürülmesini hükme bağlayan kısımdan önce yer almaktadır. Her halde müellif merhum birinci ile üçüncüyü bir yana, ikinciyi bir yana aldı ki meseleyi anlayabilelim.

[Akıl Yürüterek İçtihat Etmek]

[§]Öte yandan usul bilginleri, bu âyetten, akıl yürüterek yapılan içtihatla amel etmenin ve hüküm vermenin caiz olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Bunlardan bazıları, bir müçtehit içtihat ederken -gerçekte Allah katında mevcut olan hükme ulaşamamış bile olsa- içtihat ettiği konuda tam isabet etmiş olacağı hükmünü çıkarmışlardır. Bu yaklaşım, her müçtehit içtihat ettiği hadise konusunda yapmak zorunda olduğu içtihatta isabet eder diyenlerin görüşüdür. Söz konusu düşünce, İmam Ebû Yûsuf ve Muhamme'din görüşleridir. Bazıları da iki müçtehitten birinin hata ettiği ve hatasında da mâzur olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Bunların kanaatine göre müçtehidin çıkarmakla yükümlü olduğu hükümden maksat, iki farklı hükümden biridir. Müçtehidin çıkarmak zorunda olduğu hükümden maksat, iki farklı hükümden biri olduğuna ve (Allah katında) doğru olan hüküm de bir olduğuna göre iki kişinin bir konuda farklı iki hüküm vermesi ve her ikisinin de isabet etmiş olması mümkün değildir. Çünkü yüce Allah âyet-i kerîmede **Süleyman'ın dava konusunu îyi anlamasını sağladık** cümlesiyle anlama gücü vermeyi iki peygamberden birine tahsis etmektedir. Her ikisi de verdikleri hükümde isabet etmiş olsalardı her ikisinin de dava konusunu iyi anlamaları sağlanmış olurdu. Yüce Allah Süleyman'ın dava konusunu iyi anlamasını sağladığını diğerininkini (Dâvûd) sağlamadığını haber verdiğine göre bu bize verdiği hükümde isabet edenin, iyi anlaması sağlanan peygamber olduğunu gösterir. Bu yaklaşım da İmam Ebû Hanîfe, Bişr ve onların görüşünü benimseyen (Hanefî) fakihlere aittir[147]. Müçtehidin verdiği hükümde isabet ettiği sonucunu çıkaranlar bunu **Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik** cümlesinden çıkarmaktadırlar. Yüce Allah bu beyanda her iki peygambere de hükmetme ve ilim verdiğini haber vermektedir. Bu da bize Süleyman ve Dâvûd (a.s.) peygamberlerin -Allah katında doğru olan hükme ulaşamamış olsalar da- yaptıklarını yapmaktan ve verdikleri hükmü vermekten başka bir yükümlülüklerinin olmadığını gösterir. 306

Öte yandan Allah Teâlâ **bir zamanlar, (zarar görmüş) bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı** demektedir. Ancak (davalının) tazminat ödemesine mi yoksa tazminat ödemekten beraatine mi ya da hangi hükme hükmettikle-

---

147 Adı geçen Bişr muhtemelen Bişr b. Ğıyâs el-Merîsî'dir (ö. 218/833). İtikâdî görüşlerinde Cehmiyye ve Mürcie'ye ait fikirleri benimsediği nakledilen bir Hanefî fakihidir (bk. Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 199-202). Her ne kadar tahkik edilen Arapça metinde Bişr ile Bişr b. Mu'temir'in (ö. 210/825) kastedildiği belirtilmişse de bu yanlıştır. Doğrusu Bişr b. Ğıyâs olmalıdır. Zira Mâtürîdî Bişr'den bahsederken Hanefî âlimlerin görüşlerini nakletmektedir.

rinden söz etmiyor. Ne ile hükmettiklerini beyan etmemesi, bu hükmü bilme-
307 nin üzerimize vazife olmadığını gösterir. [§]Çünkü Allah Teâlâ, bize yapmamız gerekeni beyan etmiştir. O da içtihatla amel etmektir. Çünkü **Süleyman'ın dava konusunu iyi anlamasını sağladık** demekte, ancak her iki peygamberin verdikleri hükmü beyan etmemektedir. Bunlardan birisinin beyan edilip diğerinin edilmemesi, belirtilmeyen ve beyanı terkedilenin ne olduğunu bilmenin üzerimize vazife olmadığını gösterir. Ancak müfessirler verdikleri hükmü tazminat ödeme ve beraat olarak tefsir etmişlerdir[148]. Bu doğrultuda bir hüküm de Hz. Peygamberden nakledilmiştir. Bir adamın devesi kaçarak birisinin bahçesine girer ve bahçede ne var ne yoksa telef eder. Bahçe sahibi bu konuyu Resûl-i Ekrem'e arzeder. Hz. Peygamber, bahçenin gündüzleri korunmasının bahçe sahibinin yükümlülüğü, hayvanların gece muhafazasının da hayvan sahibinin görevi olduğuna ve hayvanların geceleri verdiği zararı sahiplerinin tazmin edeceklerine hükmeder. Rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Hayvanların gece verdikleri zararı sahipleri tazmin eder. Hayvanların gündüz verdikleri zarardan dolayı sahiplerinin tazminat ödemeleri gerekmez"[149]. Fakat bu haber, Medine'de gelmiştir. Medine'de hayvanlar sokaklarda otlatılıyordu. Çünkü otlakları yoktu.

---

148 İbn Abbâs "Dâvûd'u ve Süleyman'ı da an. Bir zamanlar, (zarar görmüş) bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı. Bir topluluğun koyun sürüsü, geceleyin başıboş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyan vermişti. Biz de onların hükmüne tanık idik" beyanı hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Cenâb-ı Hak, biz onların verdikleri hükme şahit idik diyor. Olay şöyle gerçekleşmişti: İki kişi Hz. Dâvûd'un huzuruna girerler. Bunlardan birisi ekin, diğeri de koyun sahibidir. Ekin sahibi der ki: "Bu kişi koyunlarını benim ekin tarlama gönderdi. Koyunlar ekinimden hiçbir şey bırakmadı." Dâvûd (a.s.) ona "Git. Koyunların hepsi (verilen zarara karşılık) senindir" der. Dâvûd (a.s.) böyle hüküm verir. Koyun sahibi Süleyman'a (a.s.) gider ve ona Dâvûd'un (a.s.) verdiği hükmü haber verir. Süleyman (a.s.) Dâvûd'un yanına gider. Ona "Ey Allah'ın peygamberi! (Bu davanın hükmü) senin verdiğin hüküm gibi değildir" deyince Dâvûd "Nasıl?" diye sorar. Süleyman (a.s.) "Ekinden her yıl ne kadar çıktığını sahibi bilir. O koyun sahibinden aldığı kuzuları, yünleri ve kılları alıp satar. Böylece ekinlerin parasını çıkarır. Çünkü koyunlar her sene döl verir." Dâvûd (a.s.) "İsabet ettin. Hüküm senin verdiğin hükümdür." der. Allah Süleyman'a (a.s.) dava konusunu iyi anlama yeteneği bahşetmişti (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 63).

149 Saîd b. Müseyyeb ve Harâm b. Sâd'in nakline göre Berâ'nın bir devesi ensardan bazı kimselerin bahçesine girer ve bahçeyi ifsat eder. İki taraf da davalarını Hz. Peygamber'e arzederler. Hz. Peygamber "Bahçeleri gündüzleri korumanın sahiplerinin yükümlülüğünde olduğuna, hayvan sahiplerinin geceleri verdikleri zararı tazmin etmekle yükümlü bulunduklarına hükmeder." Şâbî'nin nakline göre Şüreyh'in koyunların gece verdikleri zararı tazmin ettirdiği, gündüzleri verdikleri zararı ise tazmin ettirmediği rivayet edilmiştir. Şâbî "Dâvûd'u ve Süleyman'ı da an. Bir zamanlar, (zarar görmüş) bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı" beyanını tevil ediyor ve "zarar görme" geceleyin olur diyordu (Beyhakî, *Sünen*, VIII, 342).

Bizim (bu konudaki) görüşümüz şudur: Birisinin üzüm bağı veya özel bahçesinden başka otlak olmayan bir yerde bir kimse hayvanlarını salıverse de hayvanlar oraya zarar verse biz o hayvanların verdiği zararm tazmin edilmesinin gerekli olduğu kanaatindeyiz. Böyle bir kimse, suyun akmadan kalamayacağı bir yerdeki suyunu komşunun mülküne salıverip komşusuna zarar veren kişiye benzer ki burada da su sahibi verdiği zararı tazmin etmekle yükümlü
olur. [§]Hayvanların durumu da böyledir. Bir kimse bir başkasının bahçesin- 308
den başka otlak ve duracak yer olmayan bir yerde hayvanlarını salıverir de hayvanlar o bahçeye zarar verirlerse, hayvan sahibi onların verdikleri zararı tazmin eder.

Hayvanlarm verdiği zararın tazmin edileceği hükmünün "Hayvanlarm sebep olduğu yaralama hederdir"[150] meâlindeki hadisle mensuh olduğunu söyleyenler bulunmaktadır. Fakat açıklaması belirttiğimiz gibidir. Hayvanların sahipleri salıvermeksizin kendiliklerinden zarar vermişlerse ancak o zararları hederdir. Buna karşılık hayvanın verdiği zarar sahibinin ihmali neticesinde meydana gelmişse o kişi zararı tazmin etmekle yükümlü olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe "nefeşet" (نَفَشَت) fiilinin, gece otladı anlamına geldiğini belirtir. Fiilin kullanımı "nefeşeti'l-ğanemu bi'l-leyli" (نَفَشَتِ الغَنَمُ باللّيلِ) şeklindedir ki mânası, koyun gece otladı demektir. Kelimenin sıfat-ı müşebbehe kullanımı ise "ibilün nefeşün, enfâşün ve nüffâşün" (إبلٌ نَفَشٌ وأنفاشٌ ونُفّاشٌ) şeklindedir ki otlayan deve demektir. Kelimenin tekili ise "nâfişün" (نافِشٌ) şeklindedir. Hayvanların gündüz otlamaları ise "serahat ve serabet" (سَرَحَت وسَرَبَت) fiili ile ifade edilir[151]. Ebû Avsece "nefeşet fîhi ğanemu'l-kavm" (نَفَشَت فيهِ غَنَمُ القَومِ) âyetini şöyle açıklamıştır: Koyunları gece biz sürer de otlatırsak bu eylem "enfeşne'l-ğaneme" (أنفَشنا الغَنَمَ) diye ifade edilir. "Nefş" (النَّفشُ) kelimesiyle kastedilen budur. "Nefeşet" (نَفَشَت) kelimesi hayvanlar, sahiplerinin bilgisi olmadan kendiliklerinden gece otladı demektir. Fiilin kullanımı "nefeşet-tenfüşü-nefşen-nâfişetün"

---

150 "Hayvanların sebep olduğu yaralama hederdir. Madenin ve kuyunun (sebep olduğu zarar) hederdir. Definelerden beşte bir alınır" (Ebû Dâvûd, "Diyât", 30. Ayrıca bk. Buhârî, "Müsâkât", 4). Hadiste geçen "cübâr" (الجُبارُ) kelimesi heder demektir. Meselâ "zehebe demuhû cübâran" (ذَهَبَ دَمُه جُباراً) denilir. Hadisin mânası şudur: Bir hayvan (bağından) kurtulup da bir insana ya da bir şeye zarar verse sebep olduğu yaralama hederdir. Normal bir kuyu da böyledir. İçine bir insan düşer de ölürse kanı hederdir. Maden de kazı yapan kimsenin üzerine çökse ve işçiyi öldürse kanı hederdir" (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ce-be-ra" md.). Rikâz (الرِّكازُ): Topraktan veya madenden çıkan altın ve gümüş parçaları demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ra-ke-ze" md.).

151 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 287.

(نَفَشَتْ، تَنْفَشُ، نَفَشاً، فهِيَ نَافِشَةٌ) şeklindedir. Ebû Ubeyde der ki: "Nefş" hayvanların geceleyin birisinin ekin tarlasına girmesi ve onu yemesi ya da otlarken girmesi demektir[152].

[Hissî Mûcizeler]

Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd'un buyruğu altına soktuk. Yüce Allah burada dağların tesbih ettiğini söylerken, kuşlar için böyle bir şeyden söz etmiyor. Fakat bir başka âyette onların da tesbih ettikleri şöyle ifade ediliyor: "Çevresinde toplanmışken kuşları Dâvûd'a eşlik ettirdik. Hepsi de Allah'a yönelmişlerdi"[153]. Bu beyanda yer alan "evvâb" kelimesi, Allah'ı tesbih eden demektir. Öte yandan bu beyanda dağların ve kuşların tesbih etmesi yaratılıştan gelen bir tesbih olabilir. Fakat söz konusu tesbih yaratılıştan gelen bir tesbih olsaydı Dâvûd (a.s.) ve bir başkası ile yaptıkları tesbih aynı olurdu. Halbuki âyette "yüsebbihne ma'a Dâvûde", yani "Dâvûd ile tesbih ediyorlar" denilmektedir. Allah Teâlâ söz konusu ifadeyi kullanmakla dağlara ve kuşlara tesbih etme yeteneği verdiğinin ve (O'nun kādir kılmasıyla) Allah'ı tesbih edip
309 zikrettiklerinin bilinmesini istiyor. [§]Aynı şekilde bazı haberlerde yemeğin Hz. Peygamber'in elinde tesbih ettiği rivayet edilir. Bir başka rivayette Resûl-i Ekrem'in bir yerden eline bir taş aldığı ve o taşın elinde tesbih ettiği nakledilir. Yine yerden bir taş aldığı ve taşın ona selâm verdiği de rivayetler arasındadır. Buna benzer rivayetler çoktur[154]. Bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın peygamberlerine peygamberliklerini teyit etmek için verdiği mûcizelerdir.

Bunları yapan bizdik. Yani biz dilediğimizi yaparız. Dağların ve kuşların tesbih etmelerini istersek ederler, etmemelerini dilersek etmezler. Bu şu anlama gelir: Biz dilediğimiz işlerin tümünü yaparız. Yaratıklara benzemeyiz. Çünkü onlar, kendilerine uygun olmayan şeyleri diliyorlar.

وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ اَنْتُمْ شَاكِرُونَ ﴿٨٠﴾

---

152 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 41.

153 Sâd, 38/19.

154 Fakat bu rivayetleri Kur'ân desteklememektedir. Meselâ: "Bizi mûcizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır" (el-İsrâ, 17/59); "Onlar hâlâ, 'Rabb'inden ona bazı mûcizeler indirilmeli değil miydi?' diyorlar De ki: 'Mûcizeler yalnız Allah'ın katındadır; ben sadece bir uyarıcıyım. Kendilerine okunan bu kitabı sana göndermiş olmamız onlara yetmiyor mu?'" (el-Ankebût, 29/50-51).

80. "Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun. Artık şükredecek misiniz?"

Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik. Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurmuştur: "Onun için demiri yumuşattık. (Ona şöyle buyurduk:) Geniş zırhlar imal et"[155] demektedir. "Onun için demiri yumuşattık" mealindeki cümlenin, ona demiri yumuşatma yöntemini öğrettik artık bu sayede demirden dilediğini imal eder anlamına olması muhtemeldir. Nitekim Allah Teâlâ, onun dışında başka kimselere de demiri yumuşatma yolunu öğretmişti. Allah Teâlâ'nın demiri onun emrine vermiş olmak için herhangi bir yol ve yöntem olmadan da yumuşak kılmış olması mümkündür. Ayrıca başka sert ve katı maddeleri de onun emrine vermişti. Nitekim oğlu Süleyman'a erimiş bakırı vermişti. Zira yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onun için bakır madenini eritip akıttık"[156]. Bakırı eritme ondan başka birine verilmemişti. Demir de böyledir. Allah Teâlâ demiri Süleyman'ın babası için yumuşatmıştı ki demirden dilediğini imal edebilsin. Ve bunlar ondan başka hiçbir kimseye de verilmemişti.

[§]Âyetin metninde geçen "lebûs" (لَبُوس) kelimesinin demir zırh olduğu 310
söylenmiştir. **Ki savaş darbelerinden sizi korusun.** "li tuhsıneküm" (لِتُحْصِنَكُم) kelimesi, sizi koruması için anlamınadır. "Be'sikum" (بَأْسِكُم) kelimesi düşman ve savaş darbeleri anlamına gelir. Bu kelimenin "li tuhsıneküm" (لِتُحْصِنَكُم), "li yuhsıneküm" (لِيُحْصِنَكُم) ve "li nuhsıneküm" (لِنُحْصِنَكُم) şeklinde birkaç kırâati vardır[157]. Kisâî şöyle demiştir: Fiilin "li tuhsıneküm" diye okunması halinde demircilik sanatının sizi savaş darbelerinden koruması için, "li yuhsıneküm" okunması durumunda "zırhın sizi savaş darbelerinden koruması için" ve "li nuhsıneküm" okunması halinde de "Bizim sizi savaş darbelerinden korumamız için" mânasına gelir[158].

---

155 "Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. 'Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de!' dedik ve onun için demiri yumuşattık (Ona şöyle buyurduk:) 'Geniş zırhlar imal et, örgüsünü ölçülü yap.' Siz de (ey müminler) dünya ve âhirete faydalı işler yapın; şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim" (Sebe' 34/10-11).

156 Sebe' 34/12.

157 Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Hamza ve Kisâî "li yuhsıneküm" (لِيُحْصِنَكُم) şeklinde, İbn Âmir, Hafs rivayetine göre Âsım "li tuhsmeküm" (لِتُحْصِنَكُم) ve Ebû Bekir rivayeti ile Âsım da "li nuhsınekum" (لِنُحْصِنَكُم) şeklinde okumuşlardır (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 94).

158 Ben bu kıraatin Kisâî'den nakledildiğini bulamadım. Söz konusu kırâat Zeccâc'dan nakledilmiştir (bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, III, 400).

Artık Allah'ın size verdiği nimetlere, dağları, kuşları buyruğu altına sokma, demiri onun için yumuşatma, rüzgârı emrine verme ve başka mûcizelere **şükredecek misiniz?** Bütün bunlara şükredecek misiniz? Yani O'na nimetlerinden dolayı şükredin. Çünkü Allah'tan gelen soru kalıpları, gereklilik ve bağlayıcılık ifade eder.

وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرٖى بِاَمْرِهٖٓ اِلَى الْاَرْضِ الَّتٖى بَارَكْنَا فٖيهَا وَكُنَّا بِكُلِّ شَیْءٍ عَالِمٖينَ ﴿٨١﴾

81. "Süleyman'ın emrine de onun isteğine göre, içinde bereketler yarattığımız yere doğru esmek üzere güçlü rüzgârı verdik. Biz her şeyi biliriz."

Süleyman'ın emrine de onun isteğine göre, içinde bereketler yarattığımız yere doğru esmek üzere güçlü rüzgârı verdik. Allah Teâlâ bu âyette şiddetli rüzgâr ve kasırga anlamına gelen "âsıfe" (عَاصِفَةً) kelimesini belirtirken, bir başka âyette "tatlı tatlı esen rüzgâr" anlamındaki "er-rîh" (الرِّيحَ) kelimesinden söz ederek "Bunun üzerine emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı onun buyruğuna verdik"[159] demiştir. "Sert rüzgâr" ve "yumuşak rüzgâr" anlamındaki kelimelerin kullanılmasının birçok sebebi olabilir. Bazıları şöyle demişlerdir: Süleyman'ın (a.s.) emrine verilen rüzgâr o istediği zaman sertleşiyor, istediği zaman da yumuşak oluyordu. Bazıları da şöyle bir açıklama getirmiştir: Söz konusu rüzgâr, tahtını taşıma zamanı sertleşiyor, yürürken yumuşak oluyordu. Bu rüzgârın yaratılış itibariyle sert, ancak Süleyman'a (a.s.) yumuşak ve hafif olması da ihtimal dâhilindedir. Netice olarak yüce Allah şöyle demiş olmaktadır: Sert rüzgârı Süleyman'a yumuşak olsun diye emrine verdik.

İçinde bereketler yarattığımız yere doğru esmek üzere. Allah Teâlâ diğer âyette de "haysü esâbe" (حَيْثُ أَصَابَ), yani dilediği yöne doğru[160] meâlinde bir beyan kullanmıştır. Bu rüzgâr, içinde bereketler yarattığımız yerden başka bir tarafa esmez, başka bir yere yönelmez, **Biz her şeyi biliriz.**

وَمِنَ الشَّيَاطٖينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذٰلِكَ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظٖينَ ﴿٨٢﴾

---

159 Sâd, 38/36.

160 Sâd, 38/36.

[§]*82. "Şeytanlar* (cinler) *arasından da onun için dalgıçlık ve daha baş- ka işler yapanlar vardı. Biz onları gözetim altında tutuyorduk."* 311

Şeytanlar (cinler) arasından da onun için dalgıçlık ve daha başka işler yapanlar vardı[161]. Allah Teâlâ onlara olan nimetlerini zikretmektedir. Çünkü dağlar, rüzgâr, denizler, demir ve âdemoğluna düşman olan şeytanlar gibi en şiddetli ve en katı vasıtaları o iki peygamberin buyruğuna verdiğinden söz etmektedir. İki düşmanı şeytanları ve rüzgârları emrine verdiğini ifade etmektedir.

Biz onları gözetim altında tutuyorduk. Bu beyanın birkaç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi: İnsanları saptırmasınlar diye biz onları gözetim altında tutuyorduk. Bazıları da şöyle demiştir: Süleyman'ın etrafından dağılıp gitmesinler diye biz onları onun yanında tutuyorduk. Çünkü Süleyman'ın onları tutmaya ve kullanmaya gücü yetmezdi. Fakat Allah Teâlâ onları Süleyman'ın emrine verdi ki ona çalışsınlar, boyun eğsinler ve emrinden dışarı çıkmasınlar. Üçüncü ihtimale göre anlamı şöyle olur: Biz onları Süleyman'a muhalif olmaktan geri tutuyorduk. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ
الرَّاحِمِينَ ﴿٨٣﴾

83. "Eyyûb'u da an! Hani Rabb'ine, 'Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün' diye niyaz etmişti."

[Eyyûb Kıssası]

Eyyûb'u da an! Hani Rabb'ine, 'Başıma bu dert geldi' diye niyaz etmişti. Allah Teâlâ Hz. Eyyûb'un niyazını bir başka âyette meâlen şöyle belirtmiştir: "Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir"[162]. Allah Teâlâ Süleyman'dan (a.s.) söz ederken onu şeytanların üzerine hâkim kıldığını ve emrine verdiğini, onları dilediği her türlü iş ve faaliyette çalıştırdığını belirtir. Süleyman kıssasının ardından Hz. Eyyûb'dan söz ederken ise şeytanları kendisine musallat ettiğini ve onun şeytanların emrine boyun eğmiş gibi bir durumda olduğunu anlatır. Zira

---

161 "Dûne zâlike" (دُونَ ذَلِكَ), yani dalgıçlık dışında başka şeyler (Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, III, 401).

162 Sâd, 38/41.

"Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir"[163] demektedir. Yüce Allah'ın bunu yapmasının sebebi şunların bilinmesini istemesidir: Şeytanların Süleyman'ın (a.s.) emrine verilmesi, daha önceden bunu hak etmiş ve liyakat kesbetmiş olması değildir. Hz. Eyyûb'un da o sıkıntılara düşmesi Rabb'ine isyan ederek buna müstahak olmasından ve başına gelen belânın adalet gereği olmasından değil, Cenâb-ı Hak'tan bir lütuf ve bir nimet olarak kendisine verilmesindendir, ona verilen sağlık ve esenlik de yüce Allah'tan bir rahmet ve nimettir. Allah dile-
312 diğine dilediğini verir, dilediğini de dilediği şeyden mahrum kılar. [§]Dikkat edilirse görülecektir ki Allah Teâlâ Eyyûb (a.s.) peygamberden aldığını geri verip de başına gelen belâyı savuşturunca bunu "tarafımızdan bir rahmet"[164] diye nitelemiştir. Onun kurtuluşa ermesi Cenâb-ı Hakk'ın üzerinde bir yükümlülük olsaydı "rahmet" kelimesinin zikredilmesinin herhangi bir esprisi kalmazdı. Bu âyet Mûtezile'nin, "Allah dini konusunda kulun maslahatına uygun olanı yaratmak zorundadır" diye ileri sürdüğü görüşlerini reddetmektedir. Çünkü Hz. Eyyûb "Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir"[165] diyerek başına gelen sıkıntıları şeytanlara nispet etmektedir. Eğer bu durum onun dini bakımından kendisi için en uygunu olsaydı, dinde kendisi için en uygun olanı (aslah) şeytanlara nispet etmezdi. Bu da bize gerçeğin onların görüşleri doğrultusunda olmadığını gösterir.

Eyyûb'u da an! Hani Rabb'ine, 'Başıma bu dert geldi' diye niyaz etmişti. Öyle görülüyor ki ibarede bir dua gizlenmiştir (izmâr). Hz. Eyyûb sanki şöyle niyaz etmiştir: Başıma bu dert geldi. Bana merhamet eyle! Beni iyileştir! **Ama sen merhametlilerin en üstünüsün.** Görmez misin ki Allah Teâlâ bundan sonra gelen âyette meâlen şöyle demiştir: "Bunun üzerine biz onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik". Bu cümle Hz. Eyyûb'un dua etmek için çıktığını gösterir. Cümlede gizli olan kısım için ikinci olarak şöyle bir takdir de yapılabilir: Başıma bu dert geldi. Artık beni görenin bana acıdığı bir hale düştüm. Ama sen bütün merhametlilerden daha merhametlisin. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَاٰتَيْنَاهُ اَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ
رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرٰى لِلْعَابِدِينَ

[163] Sâd, 38/41.
[164] el-Enbiyâ, 21/84.
[165] Sâd, 38/41.

84. "Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik; ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik."

Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere onun duasını kabul ettik. Bu beyan Allah Teâlâ'nın Eyyûb'tan (a.s.) vücuduna ve ailesine gelen belâlarını kaldırdığı ve daha önceki haline döndüğünü ifade etmesi bakımından açıktır. Bazıları şöyle demiştir: Eyyûb'a dünyada ailesi âhirette de onlara verilen ecir kadar ecir verildi. Bazıları âyeti **ona aile efradını** (verdik) ve Allah onları diriltti **ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik** şeklinde açıklamışlardır. Eyyûb'un (a.s.) karısı belâlardan önce kızlı erkekli çocuklar dünyaya getirmişti. Allah onları (belâdan sonra) yeniden diriltti. Bazıları "ona aile efradını verdik" cümlesini "Ona daha önce olduğu gibi evleneceği eş ve yardımcılar verdik" şeklinde açıklamışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere. Bu cümle birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi: Bir dert ve sıkıntıya düşen kimse Hz. Eyyûb başına gelen belâlara nasıl sabretmiş ve Allah Teâlâ da sıkıntısını gidermişse aynen onun gibi yüce Allah sıkıntılarını giderir. İkincisi: Cenâb-ı Hak Eyyûb'un başına gelen sıkıntıların kendisinin işlediği bir kusurdan kaynaklanmadığını, fakat Allah Teâlâ'nın imtihan maksadıyla ilkin verdiği bir sıkıntı olduğunu ve O'nun dilediği kişiyi dilediği belâ ve musibetle imtihan edebileceğini bildirmektedir.

وَاِسْمٰعِيلَ وَاِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ ﴿٨٥﴾

[§]*85. "İsmail'i, İdris'i ve Zülkifl'i de yâdet. Hepsi de sabreden kimse-* 313
lerdendi."

[Zülkifl'in Kim Olduğu]

İsmail'i, İdris'i ve Zülkifl'i de yâdet. Zülkifl, muhtemelen onun isimlerinden biriydi. Ona bu isim yaptığı bir faaliyetten dolayı verilmiş de olabilir. Rivayete göre Zülkifl, salih bir kişiydi. Zülkifl bir peygambere kavmini onun

şeriatına davet etmeyi taahhüt etmiş ve verdiği teminatı yerine getirmiş ve bu yüzden Zülkifl diye isimlendirilmiştir[166].

Zülkifl'in kim olduğu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, yukarıda da belirttiğimiz gibi o salih bir kişiydi demişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: Zülkifl, peygamberdi. Biz Zülkifl hakkında **Sabreden kimselerdendi** açıklamasından başka bir şey bilmiyoruz. Allah Teâlâ onları mutlak olarak sabredenlerden diye isimlendirmektedir. Onların bu şekilde nitelenmeleri, *en doğrusunu Allah bilir ya,* sabrın her türlüsünü ve salahın her çeşidini kendilerinde toplamış olmalarındandı. Onlar, başlarına gelen belâlara ve imtihanlara katlanmış, kendilerine emredilen itaatların tümüne, onları ifa etmeye ve bütün hayırları işlemeye sabretmişlerdir. Salah için de aynı şeyler söylenebilir. Allah Teâlâ onlara salih ismini vermiştir çünkü salahın tüm çeşitlerini kendilerinde toplamışlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَأَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٦﴾

86. "Onları rahmetimize kabul ettik. Onlar gerçekten iyi kimselerdi."

Onları rahmetimize kabul ettik meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Rahmetimize dâhil ettik cümlesinde rahmetimiz kelimesi ile cennet kastedilmiştir. Sabır ve iyi olarak müfessirlerin niteledikleri her hayırlı işin kastedilmiş olması da mümkündür.

وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٨٧﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾

166 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, III, 401. Zeccâc der ki: Zülkifl'e bu isim verilmiştir. Çünkü o bir peygambere ümmetine onu şeriatını tebliğ edeceği garantisini vermişti. Sonra onların arasında üstlendiği görevi yerine getirmişti (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ke-fe-le" md.).

87. "Zünnûn'u da (Yûnus) ***zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!' diyerek yalvardı."***

88. "Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz iman etmiş olanları böyle kurtarırız."

[Zünnûn Kıssası]

Bazıları Zünnûn onun isimlerinden biriydi derken, bazıları da [§]yüce 314
Allah'ın ona Zünnûn ismini vermesi "nûn"un, yani balığın karnında bulunmasından dolayıdır demişlerdir. Bu durumda Zünnûn balık sahibi demek olur. Zünnûn iki farklı isimle isimlendirilmiştir. Birincisi kendisine verilmiş olan ismi diğeri de yaptığı bir fiil ve kendisinde bulunan bir özellik dikkate alınarak verilmiş isimdir. Bu isimlendirme Hz. Îsâ'ya bir keresinde Îsâ, diğerinde de Mesîh denilmesine benzer. Bu isimlerden biri kendisine doğduğunda verilmiş olan isim, diğeri de yaptığı fiilden kaynaklanan bir isimdir. Îsâ (a.s.) hastalara ve ölülere dokunuyor ve onlar iyileşiyorlardı. Zülkifl de aynen böyleydi. İki ismi vardı. Birisi doğduğunda kendisine verilen isim, diğeri ise belirttiğimiz gibi yaptığı fiilden yola çıkılarak verilen isimdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hani öfkeli bir halde geçip gitmişti. Öfke konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları **öfkeli bir halde** ibaresini Rabb'ine **öfkeli bir halde** diye tefsir etmişler bunu da onun adına üzüntülü bir halde, diye açıklamışlardır. Devamla şöyle demişlerdir: Zünnûn kavminin iman edeceğinden ümidini kestiği için Allah Teâlâ'nın onları helâk etmesini istiyordu, kavminin inadı ve dik kafalılığı had safhaya ulaşmıştı, Zünnûn da üzüntülü bir şekilde aralarından çıkıp gitmişti demişlerdir. Bazıları ise **öfkeli bir halde** ifadesine, hükümdara öfkeli bir halde anlamı vermişlerdir. Olay şöyle olmuştu: Zünnûn'un kavmini düşmanları esir almıştı. Allah Teâlâ onlara vahyetmiş[167] ve şöyle demişti: "Düşmanınız sizi esir aldığı ya da başınıza bir musibet geldiği zaman bana dua edin! Bana dua ederseniz duanıza karşılık veririm." Ama onlar esir alınınca bir süre yüce Allah'a dua etmeyi unuttular. Ceza günleri geçip de afiyette oldukları günler gelince Allah Teâlâ İsrâiloğulları'ndan bir peygamberine "güçlü ve güvenilir bir adam gönderin, ben kavminizi esir alan düşmanların kalplerine onları salıverin diye bir duygu salacağım" diye vahyeder. -Hikâye uzundur ama biz kısaca aktaracağız- Hükümdarları Yûnus'u, esirleri düşmanların elinden

---

167 Yani bu esaretten önce.

kurtarması için gönderir. Yûnus (a.s.) yola çıkar ve istişarede bulunur. Ancak hükümdar kendisine katı davrandığı için ona öfkelenir. "Hükümdara öfkeli bir halde" deyiminin mânası budur. Çünkü hükümdar Yûnus'a (a.s.) o düşmanlara çıkma emri vermişti. Bazıları da **öfkeli bir halde** deyimini kavmine **öfkeli bir halde** şeklinde yorumlamışlardır. Zünnûn'un kavmine öfkelenmesi de birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi: Zünnûn kavminin iman etmelerinden ümit ke-
315 since onlara bir tuzak kurmak için yanlarından çıkıp gitmişti. [§]Çünkü Allah Teâlâ'nın onlar hakkındaki âdetine göre bir peygamber aralarından çıkıp gitti mi başlarına azap gelirdi. Zünnûn azaptan korksunlar da iman etsinler diye aralarından çıkıp gitmişti. İkincisi: Zünnûn kendisini öldürmesinler diye canının derdine düştüğü için aralarından çıkıp gitmiştir. Çünkü kavmi onu öldürmeyi düşünmüştü. O da kendini öldürmesinler diye canının derdine düşerek oradan çıkıp gitmişti. Nitekim Kureyş Hz. Peygamber'i katletmeye karar verince Resûl-i Ekrem aralarından çıkıp gitmişti. Fakat Resûlullah (a.s.) yüce Allah'ın izniyle, Zünnûn ise izin almadan çıkmıştı. Üçüncüsü: Zünnûn kavmi inatta ve dik kafalılıkta had safhaya ulaşıp da imanlarından ümitsizliğe düşünce kendini tamamıyla yüce Allah'a ibadete vermek için aralarından çıkıp gitmişti. Çünkü o, Rabb'ine iman etmekle yükümlüydü. Kavmini de buna davet etti. Onların imanlarından ümidini kesince belirttiğimiz gibi Rabb'inden izin almaksızın aralarından çıkıp gitti. Bu çıkışı hem kendisine ve hem de kavmine faydalı olsa da izinsiz çıktığı için azarlandı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Bazıları bu beyanı şöyle açıklamışlardır: Kavminin yanından çıkıp gidince bizim kendisini sıkmayacağımızı, darlık ve sıkıntı ile imtihan etmeyeceğimizi zannetmişti. Âyette geçen "nakdirü" (نَقدِرُ) fiili "sıkıştırma" anlamınadır. Arapça'da "fülânun makdûrun aleyhi ve mukterun" (فُلانٌ مقدُورٌ عليه ومُقتَرٌ) denilir ki mânası "sıkıştırılmış" demektir. Bu beyandaki fiil, "Allah dilediği kimselerin rızkını bollaştırır ve daraltır"[168] meâlindeki beyanda geçen "yakdiru" (يَقْدِرُ) fiili gibidir. Bu fiil de daraltır, sıkıştırır demektir. "onu imtihan edip rızkını daralttığında"[169] meâlindeki beyanında geçen "kadera" (قَدَرَ) fiili de aynı anlamdadır. Yani rızkını daralttı, demektir.

---

168 Meselâ bk. er-Ra'd, 13/26; el-İsrâ, 17/30.

169 "İnsana gelince, Rabb'i ona imtihan için ikramda bulunduğunda ve onu nimetlere boğduğunda, "Rabb'im bana ikram etti" der (mutlu olur). Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise "Rabb'im beni önemsemedi" der (mutsuz olur)" (el-Fecr, 89/15-16).

Sonunda karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!" diyerek yalvardı. Âyette geçen karanlıklar için üç karanlığın içinde yalvardı demişledir. Bunlar gecenin karanlığı, denizin karanlığı ve balığın karnının karanlığıdır[170]. Bazıları da Zünnûn'u yutan balığı da bir başka balık yutmuştu. Dolayısıyla o bir balığın karnında ve bir başka balığın karnında idi, bir de gecenin karanlığı söz konusu idi demişlerdir. Zünnûn bu karanlıklara düşünce **Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!** demiştir. Rabb'ini birleyip ve O'nu hakkında söylenen her türlü yakışıksız şeylerden tenzih etmiş, sonra da hatasını, günahını itiraf etmiş ve "Gerçekten ben kötü işler yapmışım" demiştir. Allah Teâlâ onun duasını işitmiş ve tövbesini kabul etmiş sonra da duyduğu gam ve kederi gidermiştir. Çünkü yüce Allah **bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık** demekte ardından da **işte biz iman etmiş olanları böyle kurtarırız** diyerek onları kurtardığını haber vermektedir. [§]Netice olarak Allah Teâlâ'nın musibet ve darlık vererek imti- 316
han ettiği bir kimse, Hz. Yûnus'un ettiği gibi bir dua ederse Cenâb-ı Hakk'ın sıkıntılarını gidereceği umulur. Çünkü O, **işte biz iman etmiş olanları böyle kurtarırız** demektedir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber'in "Kim Zünnûn'un duasını yaparsa o duası kabul edilir" dediği rivayet edilir[171].

Ayrıca bazıları şöyle demiştir: Zünnûn bu [duayı] yeryüzünden almıştır. [Çünkü] denizin dibine inince [bunu o dipten duymuş] ve okumuştur. Bazıları da şu açıklamayı yapmıştır: Zünnûn salih ve ibadete düşkün biriydi. Balığın karnına girmeden önce kendisini buna alıştırmıştı. Balığın karnına girince daha önce okuduğu duayı okuyordu. Okuduğu dualardan biri şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Eğer o, Allah'ın şanını yüceltenlerden olmasaydı kıyâmete kadar balığın karnında kalacaktı"[172]. Bazıları da Zünnûn bundan önce Allah'ın şanını yüceltenlerdendi. Yoksa âyette belirtilen süreye (kıyâmete) kadar balığın karnında kalırdı demişlerdir. Bazıları da **Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!** dememiş olsaydı balığın karnında kalırdı. Bu tevile göre O, **Allah'ın şanını yüceltenlerden idi** meâlindeki beyanın mânası şöyle olur: Bu duayı söylemekle onlardan oldu. Ancak birinci tevil daha ağır basmaktadır.

---

170 İbn Abbâs'tan böyle rivayet edilmiştir (bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 415).

171 "Zünnûn'un balığın karnında iken yaptığı dua 'Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım' şeklindedir. Bir müslüman herhangi bir hususta bu duayı eder etmez duası hemen kabul edilir" (Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 415).

172 es-Sâffât, 37/143-144.

Öte yandan **Onu sıkıntıdan kurtardık** meâlindeki beyanın mânası hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Burada sözü edilen ve sıkıntı anlamına gelen "ğam" (الغَمّ) kelimesi, Allah Teâlâ'nın onu balığın karnında ve denizde dar mekânla imtihan etmesi demektir, önce imtihan etmiş, sonra da kurtarmıştır. Fakat yüce Allah'ın onu aralarından çıkmasına sebep olan gamdan ve sıkıntıdan kurtarmış olması da mümkündür.

Müfessirlerin, Yûnus (a.s.) balığın karnında kırk gün veya üç gün ya da buna benzer bir süre kalmıştır tarzında süre ile ilgili olarak beyan ettikleri ifadelerin doğruluğu ancak vahiy ile bilinir. Bu konuda eğer vahiy varsa kabul edilir. Aksi takdirde bu sürenin ne kadar olduğunu öğrenmeye hiç de ihtiyacımız yoktur.

İbn Kuteybe "zünnûn" (ذُو النُّون) kelimesinin balık sahibi ve "nûn" (النُّون) kelimesinin de balık anlamına geldiğini söylemiştir[173]. Ebû Avsece şöyle demiştir: Hz. Yûnus'a "zünnûn" denilmiştir, çünkü balık onu yutmuştur, "nûn" (النُّون) balık demektir, "nînân (النِّينَان) onun çoğuludur. İbn Kuteybe "fe zanne en len
317 nakdira aleyhi" (فظنّ أن لن نقدر عليه) [§]âyetini, onu sıkıştıramayacağımızı zannetmişti diye açıklamıştır. İbn Kuteybe kelimenin "fülânun makdûrun aleyh" (فلان مَقدُورٌ عليه و مُقتَرٌ) şeklindeki kullanımının bulunduğunu ve "filana daraltılmıştır" mânasını ifade ettiğini belirtir. Daha sonra "fe kadera aleyhi rizkahu" (فقدَرَ عليه رزقَهُ)[174] âyetindeki "kadera" fiili ile "yebsutu'r-rizka limen yeşâu ve yakdiru" (يبسُطُ الرِّزق لمَن يَشاءُ ويقدِرُ)[175] âyetindeki "yakdiru" fiilinin de aynı şekilde "daraltı" anlamını ifade etmek suretiyle aynı olduğunu belirtir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَزَكَرِيَّا اِذْ نَادٰى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنٖى فَرْدًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثٖينَ ﴿٨٩﴾

89. "Zekeriyya'yı da an! Hani o, Rabb'ine şöyle niyaz etmişti: Rabbim! Geride kalanların en hayırlısı sensin, yine de sen beni yalnız (çocuksuz) ***bırakma!"***

---

173 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 287.

174 "Onu imtihan edip rızkını daralttığında" (el-Fecr, 89/16).

175 Meselâ bk. "Rabb'in rızkı dilediğine bol bol verir de kısar da" (el-İsrâ, 17/30; ayrıca bk. er-Ra'd, 13/26).

[Zekeriyya Kıssası]

Zekeriyya'yı da an! Hani o, Rabb'ine şöyle niyaz etmişti: Rabb'im! Geride kalanların en hayırlısı sensin, yine de sen beni yalnız (çocuksuz) bırakma! "Bırakma" anlamındaki "lâ tezernî" (لا تذرني) fiili dıştan bakınca yasaklama ifade etmektedir. "Rabbenâ lâ tuziğ kulûbenâ" (رَبَّنَا لا تُزِغْ قُلُوبَنَا) "Rabb'imiz kalplerimizi saptırma"[176] vb. âyetlerdeki fiiller, zâhiren yasaklama kalıbındadırlar. "Rabbenâ ve âtinâ mâ veadtenâ alâ rusülike" (رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ ولا تُخْزِنَا يوم القِيَامَة)[177] "Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vâdettiklerini ver bize" [Kıyâmet gününde bizi rezil etme] vb. âyetlerdeki fiiler de zâhiren emir kipindedir. Fakat gerek emir ve gerekse yasaklama kuldan efendisine yönelik olduğu zaman sığınma ve dua anlamı ifade eder. Ama bu talepler efendiden kula yönelik olursa sığınma ve dua değil, emir ve yasaklamadır, emir ve yasaklama hakikat anlamındadır. Aynı şekilde bir emîrin (devlet başkanı) halktan talebi emir ve yasaklama olurken, yönetilenlerin ondan talepleri yakarma, sığınma ve çağrıda bulunma anlamındadır.

Beni yalnız bırakma. Yani hayatta olduğum sürece beni itaatta, ibadette, zikir, tesbih ve hamdetmede yalnız bırakma, fakat ibadette ve zikirde bana yardımcı olacak kimseleri bana ortak et. Âyet Hz. Mûsâ'nın şu ifadesine benzer: "Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver. Kardeşim Hârun'u. Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et. Ta ki seni bol bol tesbih edelim. Ve seni çok analım"[178]. "Tarafından bana yerimi alacak bir halef ver; o, Yâkup hanedanına da vâris olsun"[179] meâlindeki beyan şu anlama gelir: Bana, sana olan ibadetimde, zikrimde ve bulunduğum durumda hayatım boyunca yardımcı olacak ve ben öldüğüm zaman bana da Yâkup hanedanına da vâris olacak bir halef ver.
[§]Yahut **Yine de sen beni yalnız bırakma** beyanı şu anlama gelir: Öldükten 318
sonra beni kabrimde yalnız bırakma! Fakat bana öldükten sonra beni anacak, dua edecek ve benim durumumu unutturmayacak bir çocuk bağışla. **Geride kalanların en hayırlısı sensin.** Bu beyanın mânası son tevile göre şöyle olur: **Sen kullardan sonra geride kalanların hayırlısısın.** İlk tevile göre de Sen kullara ibadette ve itaatta yardım edenlerin en hayırlısısın demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[176] Âl-i İmrân, 3/8.
[177] Âl-i İmrân, 3/194.
[178] Tâhâ, 20/29-34.
[179] Meryem, 19/5-6.

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَاَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ اِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِى الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ ﴿٩٠﴾

90. "Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahya'yı verdik; eşini de bunun için elverişli kıldık. Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler."

[Yahya Kıssası]

Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahya'yı verdik. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Hz. Yahya, Allah Teâlâ'nın isimlendirdiği üzere hayatını itaat ve ibadetle geçiriyordu, âhirette de ikramlara gark olacak ve bol sevaba nail olarak yaşayacaktır. Biz bunu daha önce zikretmiştik[180].

Eşini de bunun için elverişli kıldık. Bu beyan iki türlü açıklanabilir: Birincisi: Eşini, kocası kendisini arzulayacak şekilde güzel ve endamlı yarattık şeklinde olabilir. Çünkü kıssada anlatıldığına göre yüz yaşına basmasına ramak kalmıştı[181]. Kadınlarda alışılagelen husus, Hz. Zekeriyya'nın eşinin yaşma bastıklarında artık evde oturan ve hiçbir erkek tarafından çekici bulunmayan kadınlar haline gelmeleridir. Allah Teâlâ bu âyette Hz. Yahya'nın eşini güzelleştirdiğini, güzelliği ve çekiciliğiyle arzu edilir bir kadın haline getirdiğini haber vermektedir. **Eşini de bunun için elverişli kıldık** meâlindeki beyanın diğer mânası ise şöyle de olabilir: Onu çocuk doğuracak şekilde doğurgan kıldık. Çünkü Zekeriyya'ya (a.s.) oğlu Yahya'nın dünyaya geleceği müjdesi verilince "Karım kısır olduğu halde benim nasıl oğlum olabilir?" demişti[182]. Âyetin metninde geçen "âkır" (الْعَاقِرُ) çocuk doğuramayan kadın demektir. Buna göre **Eşini de bunun için elverişli kıldık** meâlindeki beyan, eşini de doğum yapabilecek şekilde doğurgan kıldık anlamına gelmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.* Yaptığımız bu iki açıklama muhtemel mânalardır. Yahya'nın (a.s.) karısının dilinin müstehcen (bizâ)[183] ve uzun, ahlâkının da kötü olduğu yolunda beyanlarda bu-

---

180 Meselâ bk. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'dan Meryem sûresinin 19/7. âyetinin tefsiri.

181 Yani birkaç sene sonra yüz yaşına basacaktı.

182 Meryem, 19/8.

183 "Bâze'tü'r-racüle" (بَاذَأْتُ الرَّجُلَ) birisiyle tartıştım demektir. (Bu kökten türeme) "el-bizâu-el-mübâzeetü" (الْبِذَاءُ والْمُبَاذَأَةُ) açık saçık konuşmak demektir. Kelimenin (kullanımı) "Bâze'tühû-bizâen-mübâzeeten" (بَاذَأْتُهُ بِذَاءً و مُبَاذَأَةً) şeklindedir. "el-Bezîü" (الْبَذِئُ) açık saçık

lunmak elde kesin delil olmadıkça helâl değildir. Bu yaklaşım yüce Allah'ın onlar hakkında kullandığı ifadeye taban tabana zıttır. Çünkü Cenâb-ı Hak onlar hakkında **Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar**dı buyurmaktadır[184]. Öte yandan hayır işlerinde koşuşturma, hiçbir şey onları hayır işlerine koşmaktan engellemezdi anlamına gelir. Mümin de böyle olur. Mümin, hayır işlerinin tümünü ister. Ancak onu herhangi bir şehvet ya da gaflet bundan alıkoyar.

[§] **Umarak ve korkarak bize yalvarırlardı.** Yani nezdimizde bulunan bol 319
sevabı umarak ve elem verici cezamızdan korkarak bize yalvarırlardı. Bir diğer açıklama şöyle olur: Nezdimizde bulunan hayırları işlemeyi başarma ve mâsiyetlerden korunmuş olma gibi hoş şeyleri umarak, nezdimizde bulunan intikam, yardımsız bırakma ve sapmalardan korkarak bize yalvarırlardı.

Onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler. Bazıları "huşû" (الخشوع) kelimesinin kalpten asla gitmeyen, hep var olan sürekli korku demek olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da âyette geçen "hâşi'îne" (خاشعين) kelimesine Allah'ın emri karşısında zelil ve alçak gönüllü olanlar diye bir mâna vermişlerdir. Huşu kelimesinin tefsiri **umarak ve korkarak bize yalvarırlardı** meâlindeki cümlede ifadesini bulmaktadır.

وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا
وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿٩١﴾

91. "İffetini korumuş olan kadını da an! Ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunu cümle âlem için bir işaret kıldık."

[Hz. Meryem Kıssası]

İffetini korumuş olan kadını da an! "Ahsanat fercehâ" (أحصنت فرجها) cinsel organını zinadan korudu, iffetli oldu demektir. **Ona ruhumuzdan üfledik.** Müfessirler şöyle demiştir: Cebrâil Meryem'e geldi ve göğsüne ya da cinsel organına üfledi. Ancak âyet-i kerîmede böyle denilmemektedir. Bu yüzden elde

---

konuşan erkek demektir. Bunu yapan kadın olduğunda "el-bezîetü" (البذيئة) denilir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "be-ze-e" md.).

184 "Elverişli kılmak" (kelime olarak) yukarıda yapılan birinci açıklamaya daha uygun düşse de ikinci açıklama sözlük mânasına daha uygundur. Ancak üçüncü görüş, Yahya'nın (a.s.) karısının "hayır işlerinde koşuşanlar" zümresine dâhil olduğu gerekçesiyle reddedilemez. Çünkü "Hayır işlerinde koşuşanlar" Lût'tan (a.s.) Zekeriyya'ya (a.s.) kadar Allah Teâlâ'nın kendilerine vahiy verdiği ve bu ümmete önder yaptığı kimselerdir, yoksa eşleri ve çocukları değildir.

kesin bir delil olmadıkça bir şey söylemek caiz değildir[185]. Fakat **Ona ruhumuzdan üfledik** meâlindeki beyan "Ona ruhumdan üfledim"[186] beyanı gibidir. Bu ifadenin mânası "Îsâ'yı orada ruhumdan yarattım" demek olur. Çünkü hiç kimse oraya üfürmeden, yani Cebrâil'in üfürmesinden söz etmiyor. Netice olarak **Ona ruhumuzdan üfledik** meâlindeki beyan, onu Meryem'de ruhumuzdan yarattık demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onu ve oğlunu cümle âlem için bir işaret kıldık. Allah Teâlâ Meryem ve oğlunun âlem için tek bir işaret olduğundan söz etmektedir. Çünkü Meryem kocasız doğurmuş, Îsâ da babasız dünyaya gelmiştir. Bu da tek bir işaret olur. Çünkü Meryem, oğlunu kocası olmadığı halde doğurmuş olduğuna göre Îsâ da babasız doğmuş olur ve dolayısıyla bu tek bir mûcize olur. Hz. Meryem'deki mûcizelik, "Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün yaptı"[187] meâlindeki beyanda belirtilen husustur. Melekler şöyle demişti: "Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün yaptı. Îsâ'nın mûcizesi ise beşikte iken yaptığı şu konuşması anında ortaya çıkmıştır: "Ben Allah'ın kuluyum. O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı"[188].

320 [§]Ebû Avsece âyetin metninde geçen "ahsanet" (أَحْصَنَتْ) fiilinin iffetini korudu mânasına geldiğini belirtir ve Arapça'da "imraetün hasânun" (امْرَأَةٌ حَصَانٌ) tabirinin iffetli kadın demek olduğunu ifade eder. "Muhsanetün" (مُحْصَنَةٌ) iffeti kocası tarafından korunmuş kadın, "imraetun hâsınun" (امْرَأَةٌ حَاصِنٌ) ve "nisvetün hâsmâtün ve havâsınu" (نِسْوَةٌ حَاصِنَاتٌ وحَوَاصِنُ) deyimleri olduğunu ve bunların "iffetli kadınlar" anlamına geldiğini ifade eder. Ebû Avsece (son olarak bu kökten türeme olan) "el-hısânu" (الحِصَانُ) kelimesinin erkek at anlamına geldiğini ve "husnun" (حُصُنٌ) kelimesinin de bunun çoğulu olduğunu belirtir.

إِنَّ هٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾

92. "Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin Rabb'inizim. Şu halde bana kulluk edin (dedik)."

---

185 Nitekim "İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştu, biz de ona ruhumuzdan üfledik;" beyanı (et-Tahrîm, 66/12) yukarıdaki âyeti tefsir etmektedir. Bu âyet Cebrâil'in onun kadınlık organına üflediğini ifade ediyor. Çünkü âyette geçen "fîhi" (فيه) zamiri Meryem'in kadınlık organma referans yapmaktadır.

186 el-Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

187 "Melekler şöyle demişti: 'Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi'" (Âl-i İmrân, 3/42).

188 Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı" (Meryem, 19/30).

Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir. Bazıları âyete "gerçekten bu fırkalara bölünmüş değil tek bir millet, tek bir şeriat, yani İslâm şeriatı olarak sizin milletinizdir, şeriatınızdır ve mezheplerinizdir" şeklinde bir mâna vermişlerdir. Bazıları ise aynı beyanı, gerçekten tek din olarak bu sizin dininizdir. Daha önce geçmiş ümmetlerin dini gibi birbirinden farklı dinler değildir diye açıklamışlardır. Âyetteki "ümmet" kelimesi, (millet, şeriat ve mezhep mânasına değil de) kastedilen, hedef edinilen mânasına da olabilir. Çünkü "ümem" kelimesi, insan topluluğu demektir ki o da herkesin yöneldiği bir şeydir. Âyetin bu ümmetin aynı din, ve aynı millet üzere olduğunu ve geçmiş ümmetler gibi farklı farklı ve dağınık olmadıklarını haber verme mânasına gelmesi de mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız"[189], "O dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz"[190] meâlindeki beyanlarda bu ümmete ihtilafa düşme yasağı getirmektedir. Allah Teâlâ bu ümmetin tefrikaya düşmediklerini haber vermekte ve öncekiler gibi ayrılığa düşmelerini yasaklamaktadır. Görmez misin ki ifadenin devamında şöyle buyurmuştur: "Ama insanlar kendi aralarında birliği paramparça ettiler"[191]. Bu ifadenin müslümanların işin başında birlik üzere olduklarını bize göstermektedir. Zeccâc der ki: Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir. Ama bu haktan ayrılmadıkları ve ona tâbi oldukları sürece böyledir. Buna karşılık ümmete bağlılıktan vazgeçtikleri ve ona tâbi olmayı bıraktıkları takdirde o ümmet tek bir ümmet değildir.[192] *En doğrusunu Allah bilir.*

Ben de sizin Rabb'inizim. Şu halde bana kulluk edin" (dedik). Allah Teâlâ bir başka âyette ise meâlen şöyle buyurmuştur: "Ben de sizin Rabb'inizim.
Onun için yolumdan çıkmaktan sakının"[193]. [§]yüce Allah'ın bu ifadeleri kul- 321
lanmasının sebebi, "ibadet"le "takvâ"nın aslında aynı şey olduğunun bilinmesidir. Çünkü "ittikâ", kaçınılması gereken filler, ibadet ise yapılması gereken fiiller demektir. Bir kimse kaçınması gereken bir fiilden kaçınırsa yapması gerekeni yapmış olur. Yapması gerekeni yapınca kaçınmak gereken fiilden kaçınmış olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan

---

189 Âl-i İmrân, 3/105.

190 eş-Şûrâ, 42/13. Herhalde müellif Mâtürîdî "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın" beyanına işaret ediyor gibidir (Âl-i İmrân, 3/103).

191 el-Enbiyâ, 21/93.

192 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, III, 4/404.

193 el-Mü'minûn, 23/52.

ve kötülükten meneder"[194]. Çünkü kul namaz kılmakla hayâsızlıktan ve kötülükten kaçınmış olur. "Ben de sizin Rabb'inizim. Şu halde bana kulluk edin" meâlindeki beyanın -tevil âlimlerinin ifadesi doğrultusunda- beni birleyin mânasında olması da mümkündür. Çünkü yüce Allah bu ifadeyle Mekkelilere hitap etmektedir.

وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلٌّ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ ﴿٩٣﴾

93. "Ama insanlar kendi aralarında birliği paramparça ettiler. Oysa hepsi bize dönecektir."

Ama insanlar kendi aralarında birliği paramparça ettiler. Allah Teâlâ bu cümlede öncekilerin dinlerinde ihtilafa düşüp dağıldıklarını haber vermektedir. **Oysa hepsi** tefrikaya düşenler de düşmeyenler de **bize dönecektir.** Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "O'na döndürüleceksiniz"[195], "dönüş de yalnız O'nadır"[196].

فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ ﴿٩٤﴾

94. "Bu durumda her kim mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı işler yaparsa çabası asla inkâr edilmez, biz onu yazmaktayız."

Bu durumda her kim mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı işler yaparsa çabası asla inkâr edilmez. Bu beyan Allah Teâlâ'nın yararlı işleri, iman olursa ancak kabul edeceğine dair bir delildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Mümin olarak yararlı işler yaparsa çabası asla inkâr edilmez". Burada amellerin kabul edilmesi için imanı şart koşmaktadır. "Çabası inkâr edilmez" demek, çabasının karşılığı bol bol verilir, kabul edilir, inkâr edilmez ve yok sayılmaz demektir. Böyle bir çabanın inkâr edilmeyeceğini belirten bir diğer beyan da şöyledir: "Ne hayır yaparlarsa bilsinler ki karşılıksız bırakılmayacaklardır"[197]. Bu beyanda "Yükferûhu" (يُكفَرُوه) kelimesi

---

194 el-Ankebût, 29/45.
195 Meselâ bk. el-Bakara, 2/245; Yûnus, 10/56.
196 el-Mâide, 5/18.
197 Âl-i İmrân, 3/115.

"tükferûhu" (تُكْفَرُوهُ) şeklinde de okunmuştur[198]. "Küfrân" kökünün asıl mânası "örtmek" tir. "Şükür" ise "açığa çıkarmak" anlamına gelir. Yüce Allah bu âyette onların yaptıkları yararlı işlerin üstünü örtmeyeceğini, aksine ortaya çıkaracağını ve açık edeceğini haber veriyor.

Biz onu yazmaktayız. Yani Allah Teâlâ bu yararlı işleri ve hayırları onlar için yazmaktadır. Tıpkı şu beyanda dile getirildiği gibi: "Bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz"[199].

[§]95. ***"Helâk ettiğimiz bir belde için artık dönüş imkânsızdır; onlar geri dönemeyeceklerdir."*** 322

Helâk ettiğimiz bir belde için artık dönüş imkânsızdır; onlar geri dönemeyeceklerdir. Âyetin başındaki "harâmun" (حَرَامٌ) kelimesi "hirmun" (حِرْمٌ) şeklinde de okunmuştur[200]. Dil ve lisan âlimlerine göre "harâmun" ve "hirmun" aynı anlamdadır, aralarında bir fark yoktur. [İbn Kuteybe] bu kelime ile ilgili şu açıklamayı yapar: "Hıllün" (حِلٌّ) ve "halâl" (حَلَالٌ) kelimelerinde olduğu gibi "hirmun aleyke kezâ" (حِرْمٌ عليك كذا)[201] ve "harâmun aleyke kezâ" (حَرَامٌ عليك كذا) denilebilir. Her ikisi de şöyle yapmak sana haramdır, imkânsızdır anlamına gelir. Müfessirler bu iki kelime arasında fark görürler ve âyete "hirmun" kelimesi üzerinden âyette şöyle mâna verirler: Helâk ettiğimiz bir beldenin dönmeyeceği kesindir. Ya da şu anlamı verirler: Allah Teâlâ bir beldenin dönmeyeceğini, yani tövbe etmeyeceğini bildikten sonra onların helâk edilecekleri kesindir. Çünkü Cenâb-ı Hak onları ancak tövbe etmeyeceklerini bildiği için helâk edecektir. Âyete şöyle de mâna verilebilir: Allah'ın helâk etmeyi dilediği bir beldenin dönmeyeceği kesindir. Bu âyetin zâhirinin ifade ettiği mâna şu hususu vurgulamaktır: Allah Teâlâ'nın şu beyanına bakmaz mısın: "Nihayet

---

198 "Ve mâ yef'alû" (وما يَفْعَلُوا) fiilini on kırâat imamı arasından Hafs, Hamza, Kisâî ve Halef "ve mâ tef'alû" (وما تَفْعَلُوا) şeklinde okumuşlardır. "Felen yükferû" (فَلَن يُكْفَرُوهُ) kelimesi de aynı şekilde "felen tükferû" (فَلَن تُكْفَرُوهُ) şeklinde okunmuştur (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 42).

199 el-A'râf, 7/156.

200 Kırâat imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Hafs rivayetine göre Âsım bu kelimeyi "harâmun" (حَرَامٌ) şeklinde okumuşlardır. Hamza, Kisâî ve Ebû Bekir rivayetine göre Âsım da "hirmun" (حِرْمٌ) şeklinde okumuşlardır (bk. Paluvî, *Zübdetu'l-irfân*, s. 94). "Hirmun" kırâati aynı zamanda İbn Mesûd'dan da nakledilmiştir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, s. 62).

201 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 288.

Ye'cûc ve Me'cûc (sedleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman"[202]. Çünkü bu ifadenin zâhirinden anlaşılan, Ye'cûc ve Me'cûc (sedleri) açılıncaya ve "Şaşmaz sözün gerçekleşmesi yaklaşıncaya"[203] kadar geri dönemeyeceklerdir. Ancak bunlar gerçekleşince döneceklerdir. Çünkü ileride "bir de bakarsın ki inkârcıların gözleri yerinden fırlamış!"[204] denilmektedir. Ya da onların dönüşlerinin imkânsız olduğundan söz edilmesi, bir grubun bunun aksini söylemelerinden dolayı da olabilir. Çünkü bir grup şöyle demiştir: İnsanlar bitkiler gibidir. Bitkiler topraktan biter sonra kurur sonra yine biter. İnsanlar da aynen böyledir. Ölecekler. Sonra tekrar geri dönecekler. Bazı Râfizîler de şunu söylemiştir: Ali ve filan kişi geri dönecektir (rec'at). Allah Teâlâ da onların görüşlerini reddetmek ve söylediklerini yalanlamak için geri dönmeyeceklerini haber veriyor. Çünkü onlar inkâr etseler de benzerini getirmekten aciz kaldıkları için artık Kur'ân onları bağlayan bir delil haline gelmiştir. Bütün bunların *en doğrusunu Allah bilir.*

حَتّٰىٓ اِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾

96. "Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc (sedleri) ***açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman"***

[Ye'cûc ve Me'cûc Sedleri]

Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc (sedleri) açıldığı (zaman.) *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki Allah Teâlâ bu seddin açılmasını kendilerine nispet etmektedir ki onlar da bir cemaattir. Aksi takdirde Arapça'da, "fütihat" (فُتِحَتْ) fiilinin müennes kılınmasını gerektirecek bir gerekçe ben bilmiyorum. *En doğrusunu Allah bilir.*

323 [§] **Ve onlar her tepeden akın ettiği zaman.** Âyette geçen "hadeb" (الحَدَبُ) kelimesinin çevreye hâkim konumda olan nesne olduğunu söyleyenler olmuştur. Bazıları bu kelimenin yeryüzünün tümsek olan yerleri olduğunu ifade etmiştir. "Hadeb" kelimesinin tepe mânasında olduğunu söyleyenler de vardır. "Min külli hadebin" cümlesine, her yönden ve her mekândan akın ediyorlar, yani hızla geliyorlar mânası verenler olmuştur. Bazıları "yensilûne" (يَنسِلون) fiili-

202 Gelecek âyet.
203 el-Enbiyâ, 21/97.
204 el-Enbiyâ, 21/97.

ne (يَخْرُجُونَ), yani "çıkarlar" anlamı vermişlerdir. Allah Teâlâ onların her yönden ve her cihetten hızla akın edeceklerini haber vermektedir. Sanki söz konusu Ye'cûc ve Me'cûc seddi önlerinde kapanınca, bu dünyada hayatta kalabilmeyi sürdürebilecekleri ve yiyeceklerini temin edecekleri yerlerle aralarında engel konulduğu zaman hayatlarını sürdürebilecekleri gıdaları elde etmek amacı ile o mekânlara dağılırlar. O seddin açıldığı haberini aldıkları zaman dağıldıkları her yönden ve cihetten akın ederler, hızla gelirler. Çünkü onlar seddin önlerinde kapandığı andan itibaren onu açma çabası içindedirler. Söz konusu sed açılınca hızla dışarı çıkarlar. "O gün biz onları, birbirine çarparak çalkalanır bir halde bırakmışızdır"[205] meâlindeki beyanda sözü edilen olay işte budur.

İbn Kuteybe "harâmun alâ karyetin" (حَرَامٌ على قَرْيَةٍ) âyetine, onların geri dönmeleri haramdır, mânası vermiş ve şu açıklamayı yapmıştır: "Harâmun" kelimesinin "vâcibun", yani gerekli oldu mânasına geldiği söylenmiştir. İbn Kuteybe devamla "hıllün ve halâlun" (حِلٌ وحلال) kelimelerinde olduğu gibi "hirmun ve harâmun" (حِرْمٌ وحَرَامٌ) kelimelerinin aynı mânaya geldiğini ifade etmiştir. "Ve hüm min külli hadebin yensilûne" (وهم مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنسِلُونَ) âyetine "Onlar her yerden ve tepeden (neşez)[206] akın ettikleri zaman" şeklinde mâna vermiştir. "Yensilûne" (يَنسِلُونَ) kelimesi, "neselân" (النَّسَلَان) kökündendir. Bu, kurdun acele ettiği zamanki yürümesi gibi kısa adımlar atarak koşma şeklidir[207]. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Hadeb" yeryüzünün yukarı doğru yükselen kısmıdır. Kelimenin tekili "hadebetün" (حَدَبَةٌ) şeklindedir. "Yensilûne" fiili, gelirler demektir.

وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَاِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٩٧﴾

97. "Şaşmaz sözün gerçekleşmesi yaklaşmıştır; bir de bakarsın ki inkârcıların gözleri yerinden fırlamış! 'Gerçekten biz, bu konuda gaflet içindeymişiz; daha da ötesi büsbütün zulme batmışız' diye yakınmaktadırlar!"

Şaşmaz sözün gerçekleşmesi yaklaşmıştır. Âyetin başındaki "ikterabe" (اقْتَرَبَ) kelimesi şaşmaz söz gerçekleşti ve gerekli oldu demektir. [§]Çünkü 324

---

205 el-Kehf, 18/99.

206 "en-Nişzü" (النِّشْزُ) ve "en-neşezü" (النَّشَزُ) düz arazide yüksek kısım demektir. Neşez, yeryüzünün vadiden yukarı doğru yükselen kısmı anlamına da gelir. Toprağı da sert değil yumuşak olur.

207 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 288.

Allah Teâlâ "Vakit yaklaştı"[208] ve "İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı"[209] meâlindeki beyanlarla daha önce onun yaklaştığını (zaten) haber vermişti. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Muhakkak iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır"[210]. Burada da "el-kurb" kelimesi yakınlık mânasında değil, gerekme (vücûb) anlamındadır. Birinci âyet de buna göre anlaşılır. Yani yaklaşma, gerekli oldu ve gerçekleşti demek olabilir. Söz konusu kelimenin "yakınlık" mânasında olması da mümkündür. Bu durumda onun gerekli oluşu ve gerçekleşmesi, **bir de bakarsın ki inkârcıların gözleri yerinden fırlamış!** meâlindeki cümle ile belirtilen olay gerçekleşince söz konusu olur. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "O sadece onların işini bir güne erteliyor ki o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış"[211] "çağrıcıya doğru koşarlar"[212].

Gerçekten biz, bu konuda gaflet içindeymişiz derler. Sanki kendi aralarında biz bu konuda gaflet içindeymişiz diye müzakere etmektedirler. Fakat gaflet içinde oldukları düşüncelerini düzeltmekte ve **daha da ötesi büsbütün zulme batmışız diye yakınmaktadırlar!** Haksızlık ettiklerini ve sapkınlık içinde olduklarını itiraf etmektedirler.

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ ﴿٩٨﴾

98. "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz."

Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız. Arap dilinde kaide olarak denilir ki: "men" (مَنْ) insanlar için, "mâ" (مَا) harfi de insanların dışında (canlı-cansız) bütün diğer varlıklar için kullanılır. Sözü edilen bu kaideye göre o [kâfirlerin], "taptıklarınız" fiilinden Hz. Îsâ, Üzeyir ve melekleri anlamaları mümkün değildir. Onlar diyorlar ki Allah Teâlâ bir yana bırakılıp sözü edilen Hz. Îsâ, Üzeyir ve meleklere tapıldı. O halde on-

---

208 el-Kamer, 54/1.
209 el-Enbiyâ, 21/1.
210 el-A'râf, 7/56.
211 İbrâhim, 14/42.
212 "Öyleyse sen de onlardan yüz çevir. Çağrıcının görülmedik bilinmedik bir şeye çağırdığı günde; gözlerini korku bürümüş halde kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi o çağrıcıya doğru koşarlar. İnkârcılar, 'Bu, gerçekten zor bir gün!' derler" (el-Kamer, 54/6-8).

lar sizin iddianıza göre cehennem yakıtları olacaklardır[213]. [§]Müfessirler bu 325
kanaati benimsemişler ve şöyle demişlerdir: Bundan sonra "Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlara gelince, işte onlar cehennemden uzak tutulurlar"[214] meâlindeki beyan inmiştir. Sonra şöyle devam etmişlerdir: Allah Teâlâ kendisinden başka tapılanlarm arasından daha önce kendisinden "güzel sonucun vâdini alanlar"ı istisna etmektedir. Bunlar da Üzeyir, Îsâ ve şu meleklerdir. Fakat biz dedik ki âyetin o ifadesinden bu belirtilen mâna anlaşılmaz. Fakat "Yakıtı insanlar ve" taptıkları "taşlar olan ateşten sakının"[215] örneğinde olduğu gibi taptıkları putlar ve taşlar anlaşılır. Ya da Allah'tan başka taptıklarından maksat, kendilerine Allah'tan başkasına tapmayı emreden ve buna çağıran şeytanlar da olabilir. Bu durumda Allah'tan başkasına ibadet, gerçek mânada şeytana yapılmış olur. Çünkü bunu emreden ve çağrıda bulunan söz konusu Üzeyir, Îsâ ve melekler değil şeytandır. Çünkü bunlar, yani Îsâ, Üzeyir ve melekler kendilerini Allah'tan başkasına tapmaya davet etmemişlerdir. Bu açıklamaya göre yüce Allah âdeta şöyle demiş olmaktadır: Sizler ve Allah'tan başka taptığınız şeytanlar cehennem yakıtısınız. Bu mâna başka âyetlerde meâlen şöyle ifade edilmiştir: "(Allah, görevlilere buyurur:) 'Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; [hepsini cehennemin yoluna sürün!]'"[216], "(Cennet sohbetinde) birbirine dönüp karşılıklı sorular sorarlar. İçlerinden biri şöyle der: Benim bir arkadaşım vardı"[217]. Âyetin ibaresi, bize burada "arkadaş" kelimesinden maksadın şeytan olduğunu göstermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır"[218].

"Hasabu cehennem" (حَصَبُ جَهَنَّمَ) kelimelerinin "hatabu cehennem" (حَطَبُ جَهَنَّمَ) şeklinde de kırâati vardır[219]. İbn Abbâs şöyle demiştir: "Hasab" kelimesi

---

[213] bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 415. Ayrıca bk. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'dan "Meryem'in oğlu misal olarak zikredilince senin kavmin bundan dolayı hemen yaygarayı basıyorlar. 'Bizim tanrılarımız mı iyi yoksa o mu?' diyorlar. Bu karşılaştırmayı sırf sana karşı çıkmış olmak için yapıyorlar" beyanının tefsiri (ez-Zuhruf, 43/57-58).

[214] el-Enbiyâ, 21/101.

[215] el-Bakara, 2/24; et-Tahrîm, 66/6.

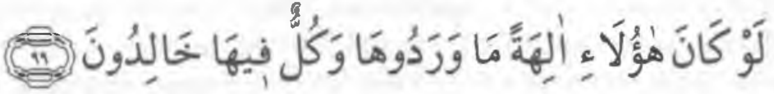
[216] es-Sâffât, 37/22-23.

[217] es-Sâffât, 37/50-51.

[218] "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır" (ez-Zuhruf, 43/36).

[219] Nitekim Übey ve Ali'den böyle nakledilmiştir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 147, 188).

Habeşçe'de "hatab", yani odun anlamındadır[220]. Bazıları bu kelimenin Habeş lisanında odun anlamına geldiğini söylemişlerdir. Aynı kelimenin "dâd" harfi ile "hadabu cehennem" (حَضَبُ جَهَنَّمَ) şeklinde de okunuşu vardır. Bazıları şöyle demişlerdir: "Hasbu" (الحَصْبُ) kelimesi atmak anlamına gelir[221]. Bu durumda mâna cehennem onları atacaktır, fırlatacaktır şeklinde olur. "Hatab" kelimesinin ne anlama geldiği mâlumdur o da odun mânasıdır. "Hadab" (الحَضَبُ) kızıştırmak, harekete geçirmek demektir[222]. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Cehennem
326 ateşi üzerlerine kızıştırılır[223]. [§]Kisâî şu açıklamayı yapar: "Hasabeti'n-nâru" (حَصَبَتِ النَّارُ) cümlesi ateşe odun atıldı demektir. Hz. Âişe'nin âyeti "dâd" harfiyle "hadabu cehennem" (حَضَبُ جَهَنَّمَ) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. **Hepiniz oraya gideceksiniz,** yani hepiniz orada yerinizi alacaksınız.

99. "Onlar tanrı olsalardı cehenneme gitmezlerdi. Oysa hepsi orada ebedî kalacaklardır."

Onlar tanrı olsalardı cehenneme gitmezlerdi. Yani Allah'tan başka taptıkları zanları doğrultusunda tanrı olsalardı cehenneme gitmezlerdi.

Eğer denilirse ki, onlar taptıkları tanrıların cehenneme gideceğini kabul etmiyorlar ki aksine bunu inkâr ediyorlar. O zaman yüce Allah "Onlar tanrı olsalardı cehenneme gitmezlerdi" meâlindeki beyanıyla onlara karşı nasıl delil getiriyor?

Buna şöyle cevap verilir: Tanrılarının cehenneme gideceğini her ne kadar kabul etmeseler de Allah Teâlâ Kur'ân'a dayanan bir delille onların cehenneme gideceğini ispat etmektedir. Netice olarak bu delil karşısında söyleyecek bir sözleri olamaz. Çünkü Kur'ân'ın benzeri bir kitap getirmekten aciz kaldılar.

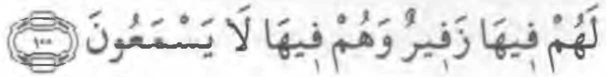
220 Mukayese ediniz, Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 355 (İbn Abbâs onun cehennem ağacı olduğunu söyler).

221 "Hasabehû, yahsıbu, hasben" (حَصَبَهُ يَحْصِبُهُ حَصْبًا) "birisine taş attı" demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-sa-be" md.).

222 "Hadab" (الحضب) Yemen dilinde odun demektir. Bunun ateşe atılan odun ve başka şeyler olup ateşin kızıştırıldığı maddeler olduğu da söylenmiştir. "Hadab" kelimesi "hasab" kelimesinin bir başka lehçesidir. Bundan dolayı İbn Abbâs "hasabu cehennem" (حَصَبُ جَهَنَّمَ) âyetini "hadabu cehennem" (حَضَبُ جَهَنَّمَ) şeklinde okumuştur. Ferrâ, İbn Abbâs'ın böyle okurken "hasab" mânasını kastettiğini söylemiştir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-da-be" md.).

223 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, III, 400.

Dolayısıyla kendilerine sunulan delil onları bağlar. Bunun sonucunda onlar sanki tanrılarının cehenneme gideceğini kabul etmiş gibi olurlar. Bu durum şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz"[224]. Kâfirler ölümden sonra diriltileceklerini kabul etmemişlerdi. Fakat bir zamanlar ölü iken Allah Teâlâ'nın kendilerini dirilttiğini öğrendiklerine göre ölümden sonra diriltilmeyi kabul etmek ve bu delil karşısında susmak zorunda kalırlar. Tanrılarının cehenneme gideceğinden söz eden âyet de aynen böyledir. Delilin kendilerini bağlaması sebebiyle tanrılarının cehenneme gideceğini ikrar etmiş gibi olurlar. **Oysa hepsi orada ebedî kalacaklardır.** Bu cümlenin mânası açıktır.

100. "Orada onlara sızlanıp inlemek düşer. Onlar orada başka bir şey işitmezler."

Orada onlara sızlanıp inlemek düşer. Âyette geçen "zefîr" (الزَّفِيرُ) kelimesi içinde inleme olan kısık ses demektir. "Şehîk" (الشَّهِيقُ)[225] eşek anırmasının ilk başlangıcı, "zefîr" (الزَّفِيرُ) ise son kısmıdır.

[§]**Onlar orada başka bir şey işitmezler.** Orada hayır işitmezler, hayır- 327
dan başkasını işitirler denilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: İşitmezler, çünkü cehennemde sağır, dilsiz ve kör olacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İşitmezler" çünkü "Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız"[226].

Ebû Avsece "Hasabu cehennem"[227] (حَصَبُ جَهَنَّمَ) tabiri ile ilgili olarak şöyle demiştir: "el-Hasabu" (الحَصَبُ) ve "el-hatabu" (الحَطَبُ) kelimeleri aynı anlama gelir. Ebû Avsece Araplar'dan bu sözcüğü kullanan ne kadar da çok diye hayret ettikten sonra "hadabu cehennem" (حَضَبُ جَهَنَّمَ) tabirini ben bilmiyorum demiştir. Başka birisi de bizim daha önce dediğimiz gibi kelimenin odunu atmak ve ateşi kızıştırmak mânasına geldiğini ifade etmiştir. "Entüm lehâ vâridûne" (أَنْتُمْ

---

[224] el-Bakara, 2/28.

[225] Mâtürîdî "Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler" beyanına işaret ediyor (Hûd, 11/156).

[226] el-İsrâ, 17/97.

[227] el-Enbiyâ, 21/98.

(لَهَا وَارِدُونَ)[228] âyetinin mânası şöyledir: "Hepiniz oraya geleceksiniz", yani gireceksiniz. "Lehüm fîhâ zefîrun" (لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ) âyetindeki "zefîr" göğüsten şiddetli nefes almak demektir. Kelimenin kullanıma "zefera, yezfiru, zefîran" (زَفَرَ، يَزْفِرُ، زَفِيرًا) şeklindedir. Bazıları "zefîr" üzgün ve kederli herkesin çıkardığı inleme demektir demiştir. Bu açıklama bizim yaptığımız açıklamaya yakındır. "Lâ yesme'ûne hasîsehâ" (لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا)[229] âyetindeki "hasîsehâ" kelimesi "sesi" anlamına gelir. Kelime "el-hassu" (الحَسُّ) kökündendir ve mânası [gizli] ses demektir[230]. İbn Kuteybe "hasabu cehennem"[231] tabiri hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "Hasabu" kelimesinden maksat, cehenneme atılan şey demektir. Kelimenin aslı "el-hasbâ'" (الحَصْبَاءُ)'dır. "el-Hasbâ'" ufak taşlar demektir. Birisine çakıl taşı attığın zaman "hasabtu fülânen" (حَصَبْتُ فُلَانًا) dersin. Atılan şeye "hasabun" (حَصَبٌ) denilir. Bunun benzeri "nefadtü'ş-şecera nafdan" (نَفَضْتُ الشَّجَرَ نَفْضًا) kullanımıdır. [Ağacın meyvesinden] yere düşene "nefad" (نَفَضٌ) denir. Şeytan taşlamada kullanılan çakıl taşlarına "hasab"[232] denilir.

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾

101. "Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlara gelince, işte onlar cehennemden uzak tutulurlar."

Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlara gelince. Tevil
328 âlimlerinin geneli bu âyetin iniş sebebini şöyle açıklamıştır: [Ş]"Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız"[233] meâlindeki beyan nazil olunca kâfirler "Allah bir yana bırakılıp Îsâ, Üzeyir ve meleklere tapıldı. O zaman bunlar cehennem yakıtı olurlar" dediler. Bunun üzerine **Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlar** meâlindeki beyan nâzil oldu. Böylece yüce Allah **daha önce en güzel sonucu alanları,** yani Îsâ (a.s.) ve diğerlerini bu hükümden istisna etmiş oldu. Zaten âyet İbn Mesûd mushafında istisna olmak üzere yazılmıştır: "İllellezîne sebakat lehüm minne'l-hüsnâ" (إلا الذين سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الحُسْنَى)[234]. Hz. Ali'nin şöyle dediği nakledilir: **Daha önce**

---

228 el-Enbiyâ, 21/98.
229 el-Enbiyâ, 21/102.
230 Ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* "ha-se-se" md.
231 el-Enbiyâ, 21/98.
232 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 288.
233 el-Enbiyâ, 21/98.
234 Ben İbn Mesûd'dan nakledilen böyle bir kırâat şeklini bulamadım. Fakat Rebî b. Heysem'den böyle bir kırâat nakledilmektedir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 294).

bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlar beyanı ile kastedilenler Hz. Osman, Talha ve Zübeyir'dir. Ben Osman, Talha ve Zübeyr taraftarlarındamın. Hz. Ali daha sonra şu ilâhî beyanı okumuştur: "(Cennette) onların altından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız"[235]. Fakat biz bu âyet hakkında en uygun açıklamayı aktarmış bulunuyoruz. Âyetin Osman, Talha ve Zübeyir hakkında indiğine dair sahih bir rivayet varsa onu alırız. Aksi takdirde bize göre bu istisna **Daha önce en güzel sonucun vâdini almış olan** herkes içindir. Öte yandan "el-hüsnâ" kelimesi ile kastedilen "Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa, bunların güzel karşılığına da inanırsa"[236] meâlindeki beyanda geçen ve "güzel karşılık" anlamına gelen "el-hüsnâ" kelimesinin cennet olması gibi burada da cennet olabilir. **Daha önce en güzel sonucun vâdini almış olan** meâlindeki beyan da böyle olabilir. "el-Hüsnâ" kelimesinin mutluluk, cennet müjdesi ve sevabı mânasına gelmesi de muhtemeldir.

İşte onlar cehennemden uzak tutulurlar. "Uzak tutulma" mekândan uzak tutulma değil de "oraya bir daha asla dönemezler" anlamına olabilir. "İşte onlar derin bir sapkınlık içindedirler"[237] meâlindeki âyet de bunun gibidir. Âyet (tefsirini yapmakta olduğumuz âyet gibi) onların bir daha hidâyete asla dönmeyeceklerini ifade etmektedir. "Uzak tutulma"nın mekân bakımından uzak tutulma mânasında olması da ihtimal dâhilindedir. Fakat bir başka âyette meâlen şöyle denilmektedir: "O gün de müminler kâfirlere gülecekler. Koltuklarına kurulup, 'Kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı?' diye etrafa bakacaklar"[238]. Bir diğer âyetin meâli de şöyledir: "Sonra kendisi dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür"[239]. Cennetliklere diledikleri zaman cehennemliklere bakıp onları görme gücünün verilip verilmeyeceğini bilmiyoruz. Ya da cehennemin kendilerine yakınlaştırılıp da onlara bakacakları konusunda da bir bilgiye sahip değiliz. *En doğrusunu Allah bilir.* Ancak "uzak tutulma" konusunda yaptığımız birinci yorum, yani onların cehenneme bir daha asla dönmeyeceklerine dair yaklaşım daha ağır basmaktadır.

لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ ﴿١٠٢﴾

---

[235] el-A'râf, 7/43; el-Hicr, 15/47.

[236] el-Leyl 92/5-6.

[237] İbrâhim, 14/3.

[238] el-Mutaffifîn, 83/34-35.

[239] es-Sâffât, 37/55. Kur'ân'da cennetliklerle cehennemlikler arasında karşılıklı konuşmadan söz eden âyetler vardır (Meselâ bk. el-A'râf, 7/44; el-Hadîd, 57/13-14).

329 [§]*102. "Onlar cehennemin uğultusunu işitmezler, canlarının istediği nimetler içinde ebedî olarak kalırlar."*

Onlar cehennemin uğultusunu işitmezler. Âyetin metninde geçen "hasîs" (حَسِيس) kelimesi "ses, uğultu" demektir. Bu da bahsedilen "uzak tutulma"dır. Cehennemden uzak tutuldukları zaman onun uğultusunu duymazlar. **Canlarının istediği nimetler içinde ebedî olarak kalırlar.** Bu anlam, bir başka [âyette] şu şekilde belirtilmiştir: "Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır ve siz orada sonsuza kadar kalıcısınız"[240].

لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْاَكْبَرُ وَتَتَلَقّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ هٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذ۪ي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾

103. "En büyük dehşet bile onları tasalandırmaz. Melekler onları, 'İşte bu size vâdedilmiş olan (mutlu) *gününüzdür' diyerek karşılar."*

En büyük dehşet bile onları tasalandırmaz. Yani kıyâmet gününün dehşetleri ve korkunç durumları onları tasalandırmaz. **Melekler onları, "İşte bu size vâdedilmiş olan (mutlu) gününüzdür" diyerek karşılar.** Yani melekler "'Rabb'imiz Allah'tır' deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar, işte onların üzerine melekler şu müjdeyle inerler: 'Korkmayın, kederlenmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin!'"[241]. Ya da **En büyük dehşet bile onları tasalandırmaz,** yani kâfirlerin başlarına gelen korku ve azap onları tasalandırmaz. Bunların durumları, dünyada bir insanı belâ ve sıkıntı içinde ya da bir işkence halinde görene benzemez. Çünkü dünya hayatında bu manzarayı gören üzülür, o kişinin başına gelenlerle ilgilenir. Netice olarak yüce Allah cennetliklerin kâfirlerin başlarına gelen azap ve sıkıntılardan tasalanmayacaklarını haber vermektedir.

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَٓاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَاْنَٓا اَوَّلَ خَلْقٍ نُع۪يدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا اِنَّا كُنَّا فَاعِل۪ينَ ﴿١٠٤﴾

104. "O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz. Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz. Sözümüz sözdür; biz bunu mutlaka yaparız."

---

240 ez-Zuhruf, 43/71.

241 Fussılet, 41/30.

O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz. Bu cümle bir başlangıç cümlesi değil de âdetâ kâfirlerin sordukları bir sorunun ardından verilmiş bir cevap gibidir. Çünkü daha önce bir şeyler geçmeden böyle bir cümleyi başlangıç cümlesi yapmak ihtimal dâhilinde olmayan bir husustur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki O cehennemlikler hakkında nitelemeler yaparak şöyle buyurmuş: "Bir de bakarsın ki inkârcıların gözleri yerinden fırlamış! 'Gerçekten biz, bu konuda gaflet içindeymişiz; daha da ötesi büsbütün zulme batmışız' diye yakınmaktadırlar! Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz"[242]. Ardından da Allah Teâlâ cennetliklerden söz edip onlar hakkında nitelemeler yapmış ve şöyle buyurmuştur: "Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlara gelince"[243] beyanıyla başlayıp "İşte bu size vâdedilmiş olan (mutlu) gününüzdür"[244]. Sanki insanlar da şöyle demişler: "Bu ne zaman olacak?" Allah Teâlâ da cevap olarak şöyle buyurmuştur: **O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi dürdüğümüz gün.** Böylece bu cevapla göğün kâğıt tomarları gibi dürüleceğini haber vermiştir.

[Kıyâmet ve Gökyüzünün Dürülmesi]

[§]Öte yandan Allah Teâlâ gök için burada dürülmeden söz eder- 330
ken, bir başka âyette "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek"[245] meâlindeki beyanla değiştirmekten, "Gökyüzü yarıldığında"[246] ve "Gök yarıldığında"[247] gibi beyanlarıyla da yarılmaktan söz etmiştir. Nitekim dağlar için de birtakım hallerden bahseder. Yüce Allah bir keresinde "Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür"[248] buyururken bir başka beyanda "Rabb'im onları un ufak edip savuracak"[249] demekle, bir diğer beyanda da "toz duman haline geldiği zaman"[250] meâlindeki haberi vermekte, bir diğerinde ise "Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa onlar bulutlar gibi geçip

242 el-Enbiyâ, 21/97-98.
243 el-Enbiyâ, 21/101.
244 el-Enbiyâ, 21/103.
245 İbrâhim, 14/48.
246 el-İnfitâr, 82/1.
247 el-İnşikâk 84/1.
248 el-Kāria, 101/5.
249 "Sana dağları soruyorlar. De ki: 'Rabb'im onları un ufak edip savuracak'" (Tâhâ, 20/105).
250 "Yer şiddetle sarsıldığı zaman; dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman" (el-Vâkıa, 56/4-6). Furkān sûresinde ise "hebâen mensûrâ" deyimi yer almaktadır. "Onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız" (el-Furkān, 25/23). Fakat "hebâen mensûran" dağlarla ilgili değil, müşriklerin amelleriyle ilgilidir.

gitmektedir"[251]. Dağlar hakkında bu ve benzeri nitelemeler yapılmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi dağlar için de böyle birtakım değişik durumlar söz konusu olabilir. Dağlar yok olacak, gözden kaybolacak ve sonunda da parçalanıp toz duman haline gelecektir (hebâen münbessen)[252]. Gökler ve yerler de aynen böyle olacaktır. Belirtildiği üzere değişik aşamalardan geçecek ve en sonunda "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek"[253] meâlindeki beyanda anlatıldığı gibi başka bir şekle bürünecektir.

Bu âyetlerde sözü edilen dağların, göklerin ve yeryüzünün değişeceğine dair ifadeler, bu âlemin bütünüyle ve külliyen fâni olduğunun delilidir. Çünkü göklerin, dağların ve yeryüzünün fâni olduğu insanların zihinlerinin alamayacağı bir durumdur. Ama bunların dışındaki yaratıkların fâniliğini ise insanlar izleyip (görmektedirler.) Zihinlerinin tasavvur edemeyeceği büyüklükteki nesnelerin fâni olduğuna dair beyanlar, bu âlemin bütünüyle fâni olduğunu ve amellerin karşılığının verilmesi için bâki kalabilecek bir âlemin başka bir âleme dönüştürüleceğini akıl yürüterek bilmeleri içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

331 [§] **Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz.** Bu beyan da ancak daha öncesinde geçen bir ifade üzerine söylenebilecek bir cümledir. Muhtemelen cennetlikler ve cehennemliklere dair daha önce söylenenler üzerine onlar "peki nasıl diriltilecekler?" diye sorunca Cenâb-ı Hak da "Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz" cevabını vermiş olmaktadır. Öte yandan bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bazıları nutfe (döllenmiş yumurta), alaka (rahimde asılıp beslenen embriyo), mudga (şekilsiz et) sonra kemikler, sonra et[254] haline getirir sonra da onlara ruh üfler demişlerdir. Bazıları, "Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz" meâlindeki beyanı ilk başta yaratıldıkları gibi yalın ayak ve çıplak hale getiririz diye açıklamışlardır. Bazıları da Allah Teâlâ'nın önceki haline döndüreceği yedi göktür, Allah onları dürecektir ve nasıl ki altı kat gök ve yerler yaratılmadan önce tek bir gök idiyse

---

251 en-Neml, 27/88.

252 el-Vâkıa, 56/6. *Te'vîlât*'ın bütün nüshalarında ise "hebâen mensûran" "savrulup giden toz toprak" (el-Furkān, 25/23) ifadesi yer almaktadır.

253 İbrâhim, 14/48.

254 Herhalde Mâtürîdî şu beyana işaret etmektedir: "Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz; sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir" (el-Mü'minûn, 23/12-14).

aynı şekilde tek bir göğe çevirecektir demişlerdir. Cenâb-ı Hak, bu cümleyi onları ilk başta yaratmaya kâdir olduğu gibi tekrar yeniden yaratmaya kâdir olduğunu haber vermek için belirtmiş de olabilir.

Sözümüz sözdür; biz bunu mutlaka yaparız. Yani onları yeniden diriltme konusundaki sözümüz sözdür. "Şüphesiz Allah sözünden dönmez"[255] meâlindeki âyette ifade ettiğimiz üzere biz bu sözümüzden geri adım atmayız.

Öte yandan "es-sicil" (السِّجِلّ) kelimesinin anlamı ve kırâati hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları "es-sicil" bir adamın adıdır. Bu kişi, Hz. Peygamber'in kâtibidir diye açıklamıştır. Başka bazılarına göre "es-sicil" yazan melektir. Bazılarına göre ise "es-sicil" sayfadır[256]. Sonra birileri de şöyle demiştir: Kelime şeddeli olarak "es-sicillü" şeklinde okunduğunda sayfa, "es-siclü" şeklinde şeddesiz okunduğunda ise adı sicl olan ve sahifeler üzerinde görevli melek demektir. [§] "Li'l-kütüb" kelimesi "li'l-kitâb" şeklinde de okunmuştur[257]. 332

Ebû Avsece "Ke tayyi's-sicilli li'l-kütüb" (كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ) âyetini şöyle açıklar. "Esceltü" (أَسْجَلْتُ) ve "secceltü" (سَجَّلْتُ) "adam akıllı yazdım" demektir. "Seceltü" (سَجَلْتُ) fiili de yaptım anlamına gelir. "Secele" (سَجَلَ) yarattı demektir. Fiilin mazi, muzâri ve mastarı "secele, yescülü, seclen" (سَجَلَ يَسْجُلُ سَجْلاً) şeklindedir. "el-müsâcele" (الْمُسَاجَلَة) övünmek ve iftihar etmek demektir. "Sâceltühû" (سَاجَلْتُهُ) kelimesi ona karşı iftihar ettim anlamına gelir. "Esceltü'l-kelâme fehüve müscelün" (أَسْجَلْتُ الْكَلَامَ فهو مُسْجَلٌ) sözü kayıtsız şartsız konuştum demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾

105. "Andolsun zikirden sonra Zebûr'da da, 'Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır' diye yazmıştık."

---

255 Âl-i İmrân, 3/9, er-Ra'd, 13/31.

256 "Bu konuda en doğru olan görüş bize göre burada sicill sayfadır diyen görüştür. Çünkü "sicill" denince Araplar'ın sözlerinde bilinen budur. Hz. Peygamber'in ismi sicill olan kâtibi olduğu bilinmediği gibi melekler arasında da adı sicl olan melek yoktur (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 118).

257 Kırâat imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ebû Bekir rivayetiyle Âsım kelimeyi "li'l-kitâb" şeklinde okurken kalan imamlar "li'l-kütüb" şeklinde okumuşlardır (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 94).

Andolsun zikirden sonra Zebûr'da da, "Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır" diye yazmıştık. Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın indirdiği bütün kitaplara Zebûr denilir. **Zikirden sonra** beyanındaki zikirden maksat, Allah katındaki kitap, yani levh-i mahfûzdur. Bu tevile göre âyetin mânası, *en doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle olur: Andolsun levh-i mahfûzda yazılı iken bunun ardından indirdiğimiz kitaplarda da yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır diye yazmıştık. Bazıları da âyeti şöyle anlamışlardır: Allah Teâlâ Tevrat'ta yazdıktan sonra Dâvûd'un Zebûru diye bilinen Zebûr'da da yeryüzü, yani cennet iyi kullarıma kalacaktır diye yazmıştı. Allah Teâlâ bunu Kur'ân'da da yazmış ve meâlen şöyle buyurmuştur: "İşte bunda, Allah'a kulluk eden topluluk için yeterli açıklama vardır"[258]. Bazıları da âyeti şöyle açıklamışlardır: Allah nezdindeki zikirde yazdıktan sonra Dâvûd'un Zebûr'unda da, yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır' diye yazmıştı. Âyet bu sûreden sonra Kitab'ın bir kısmında, yani bazı sûrelerde yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır diye yazmıştık şeklinde de açıklanabilir. Aynı âyet onlara öğüt verdikten ve hatırlattıktan sonra Kitap'ta yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır diye yazmıştık şeklinde de anlaşılabilir.

Öte yandan **yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır** meâlindeki beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Tevil âlimlerinin geneline göre "el-ard" (الأرض) kelimesinden maksat cennettir. (Bu yaklaşıma göre) Allah Teâlâ cennetin ancak iyi kullarına kalacağını haber vermiş olmaktadır. Bu mâna bir başka âyette
333 meâlen şöyle ifade edilir: [§]"İşte vâris olacaklar bunlardır; firdevs cennetine vâris olacaklar ve orada onlar ebedî kalacaklardır"[259] meâlindeki beyan diğerinin tefsiri olur. Bazıları ise âyeti "el-ard", yani Beytülmakdis (Mescid-i Aksâ) toprağı iyi kullarıma kalacaktır şeklinde anlamışlardır. Mescid-i Aksâ'da iyi kullar mevcut olmuşlar ve bunlar kıyâmete kadar orada bulunacaklardır. Âyeti yeryüzü iyi kullarıma, yani Muhammed ümmetine kalacaktır şeklinde anlamak da mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Yeryüzü önümde dürüldü. Doğusu ve batısı bana gösterildi. Ümmetimin mülkü (egemenliği) benim önümde dürülen yerlere kadar varacaktır"[260]. İşte yeryüzünün kalmasından maksat budur. Ve efendimizin ümmeti de Allah Teâlâ'nın salih kullarıdır. Bu âyet "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"[261] meâlindeki beyana benzer. Burada da yüce Allah Muhammed ümmetinin en hayırlı ümmet olduğunu haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

258 el-Enbiyâ, 21/106.

259 el-Mü'minûn, 23/10-11.

260 İbn Mâce, "Fiten", 9; Ebû Dâvûd, "Fiten" 1.

261 "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız" (Âl-i İmrân, 3/110).

إِنَّ فِى هٰذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدِينَ ﴿١٠٦﴾

106. "İşte bunda, Allah'a kulluk eden topluluk için yeterli açıklama vardır."

İşte bunda, Allah'a kulluk eden topluluk için yeterli açıklama vardır. Bunda (فى هذا) kelimesiyle daha önce sözü edilen "Andolsun zikirden sonra Zebûr'da da, 'Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır' diye yazmıştık"[262] meâlindeki beyana atıf yapılıyor olabilir. (Buna göre âyetin mânası) **İşte bunda kulluk eden,** düşünceleri ibadet etmek olan ya da itaat eden ve Allah'ı bir kabul eden **topluluk için yeterli açıklama vardır** şeklinde olur. **Bunda** kelimesiyle daha önce geçen âyetlere işaret ediliyor da olabilir. O âyetlerin "Şaşmaz sözün gerçekleşmesi yaklaşmıştır" meâlindeki beyanla başlayıp "hepiniz oraya gideceksiniz"[263] anlamındaki cümle ile sona eren ifadeler olması mümkündür. Bunu, "Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlara gelince"[264] cümlesiyle başlayıp sonuna kadar olan ifadelerde belirtilen "Allah'a kulluk eden topluluk için yeterli açıklama vardır" diye anlamak da mümkündür. Bunun (sadece Allah'a kulluk eden topluluğa değil) **İşte bu bütün insanlara yapılmış bir bildirimdir**[265] beyanında olduğu gibi tüm insanlar için yeterli açıklama olması da muhtemeldir. Bu durumda "li kavmin âbidîn" (لِقَوْمٍ عَابِدِينَ) ifadesi, kendilerini ibadet etmekle bağlı hisseden topluluk için demek olur. Bazıları da **bunda** anlamına gelen "inne fî hâzâ" (ان فى هذا) kelimesiyle Kur'ân'ın kastedildiğini ve âyetin mânasının, İşte bu Kur'ân'da Allah'a kulluk eden topluluk için O'nun adına tebliğ ettiğim yeterli açıklama vardır", demek olduğunu söylemişlerdir. İbn Mesûd'un mushafında âyet-i kerîme "inne fî hâze'z-zikri le belâğan li kavmin âbidîn" (إِنَّ فِى هذا الذكرِ لَبَلاغاً لِقوم عابدين) şeklindedir.

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾

[§]***107. "Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."*** 334

---

262 el-Enbiyâ, 21/105.

263 el-Enbiyâ, 21/97-98.

264 el-Enbiyâ, 21/101.

265 İbrâhim, 14/52.

Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Îsâ hakkında "Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız"[266] meâlindeki beyanı doğrultusunda bütün peygamberlerin kendisi tarafından âlemlere rahmet olarak gönderilmeleri mümkündür. Aynı şekilde yüce Allah'ın bütün kitaplarının da âlemlere rahmet olması imkân dâhilindedir. Âyette sözü edilen hüküm, özellikle Hz. Peygamber'e mahsus da olabilir. Bu hükmün kendisine mahsus olması, iki şekilde olur: Birinci ihtimal âyetin, Biz seni ancak âlemlere rahmet olman dışında (bir amaçla) göndermedik, şeklinde yorumlanması ile ortaya çıkar. Ya da, Biz seni ancak âlemlere tarafımızdan bir rahmet olarak gönderdik, şeklindeki bir mâna da aynı neticeyi verir. Âyette yer alan "el-âlemîn" (العالمين) kelimesi ile kastedilen cinler ve insanlardır. Çünkü Hz. Peygamber onlara gönderilmiştir. Öte yandan Resûl-i Ekrem'in rahmet olması da birkaç açıdan düşünülebilir. Birincisi: Müslümanların başına gelecek azabın ertelenmesi bir rahmettir. İkincisi: Ümmeti ona uyduğu zaman kurtuluşa erer, dünyada ve âhirette onun sayesinde şeref ve saygınlık kazanır. Üçüncüsü: Âhirette ümmetinden büyük günah işleyenlere şefaat eder vb. başka nedenler de söz konusudur.

قُلْ اِنَّمَا يُوحٰى اِلَيَّ اَنَّمَا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾

108. "De ki: Bana ilâhınız bir tek ilâhtır diye vahyediliyor; siz hâlâ teslim olmayacak mısınız?"

De ki: Bana ilâhınız bir tek ilâhtır diye vahyediliyor. Öyle anlaşılıyor ki âyetin başında geçen "de ki" emri davet anlamındadır. Resûl-i Ekrem sanki şöyle bir ifade kullanmış olmaktadır: Rabb'im ilâhınızın bir tek ilâh olduğunu size haber vermemi emretti. İbadeti sırf O'na yapınız ve bu konuda bir başkasını kendisine ortak kılmayınız. Ya da şöyle demektedir: Bana sizi bir tek ilâh olan ilâhınıza davet etmem emredildi. Bunun aksi olamaz. Çünkü Resûlullah (a.s.) Allah Teâlâ'nın bir tek ilâh olduğunu biliyordu. Dolayısıyla âyetin başındaki emir, davet ve yüce Allah'ın bir tek ilâh olduğunu haber verme anlamında olur. Ya da bu emir onlara şunu haber vermesi için verilmiştir: Sizi davet ettiğim ve size emrettiğim şeyler, benim kendi nefsimden kaynaklanan bir şey değildir. Ben ancak bana yapılan vahye binaen sizi davet ediyor ve emrediyorum.

---

[266] "Melek cevap verdi: 'Orası öyle; ancak Rabb'in buyurdu ki: O bana kolaydır. Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, kararlaştırılmış bir iştir.'" (Meryem, 19/21).

Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ben sizi ancak vahiyle uyarıyorum"[267]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Siz hâlâ teslim olmayacak mısınız? Bu ifade lafzî anlamı itibariyle soru formunda olsa da emir ve vacip kılma mânasındadır. Resûl-i Ekrem sanki şöyle demektedir: Bana ilâhınız bir tek ilâhtır diye vahyedildi. O'na teslim olunuz ve ibadeti sırf O'na özgü kılınız. Bu konuda başkasını kendisine ortak koşmayınız.

[§]İslâm, her fiili ve her ameli sırf Allah Teâlâ'ya tahsis etmektir. Söz ko- 335
nusu tahsis de iki açıdan olur: Birincisi inanç açısındandır. İnanç yönünden İslâm, fiilin yapılması ve hayata geçirilmesi açısından değil her şeyin geneli itibariyle Allah'a ait olduğuna, yani her şeyi O'nun yarattığına inanmaktır. İkincisi: Sözü edilen tahsis, her şeyi bütünüyle inanç, fiil ve söz açısından yaratmanın gerçekleştirilmesini Allah Teâlâ'ya tahsis etmektir. Kul sadece Allah'tan korkar, sadece O'ndan umar. O'ndan başkasından korkmaz, O'ndan başkasından ummaz. İslâm'ın gerçek mahiyeti budur.

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ اٰذَنْتُكُمْ عَلٰى سَوَٓاءٍۜ وَاِنْ اَدْرٖٓي اَقَرٖيبٌ اَمْ بَعٖيدٌ مَا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾

109. "Eğer yüz çevirirlerse de ki: Ben gerçeği hepinize aynı şekilde açıkladım. Artık size vâdolunan şey yakın mı uzak mı bilmiyorum."

Eğer yüz çevirirlerse. Bu ifade bize bir öncekinin emir ve davet tarzında geldiğini göstermektedir. Çünkü Resûl-i Ekrem, Eğer size davet ettiğim şeyden yüz çevirirlerse **de ki: Ben gerçeği hepinize aynı şekilde**, yani adalet ve hak üzere **açıkladım** demiştir. Âyetteki "sevâin" (سَواء) kelimesi "De ki: Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin"[268] meâlindeki beyanda da aynı anlama gelir. Buna göre Hz. Peygamber "Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda adil ve hak olan bir söze gelin" demiş olmaktadır. Netice olarak tefsirini yapmakta olduğumuz âyetteki "alâ sevâin" (عَلَى سَواء) kelimesi adalet ve hak üzere mânasında olur. **Ben gerçeği hepinize aynı şekilde açıkladım** cümlesi, Ben gerçeği size bildirdim. Sonunda ben ve sizler bilgi bakımından aynı olduk, mânasında da olabilir. Yani (birbirimize) düşmanlıkta, (birbirimi-

---

[267] el-Enbiyâ, 21/45.
[268] Âl-i İmrân, 3/64.

ze) muhalif olmakta ve her hususta aynı olduk. Âyet bu durumda "antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir"[269] meâlindeki beyana benzer. Yani (onlarla yaptığın) antlaşmayı onlara at ki sen ve onlar antlaşmayı atma konusunda eşit şekilde bilgi sahibi olun. *En doğrusunu Allah bilir.*

Artık size vâdolunan şey yakın mı uzak mı bilmiyorum. Yani size vâdolunan şey yakın mı uzak mı ben bilmiyorum. Öte andan **size vâdolunan şeyle** onlara vâdolunan kıyâmet kastediliyor olabilir. Onlar "Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar"[270] meâlindeki beyanda olduğu üzere kıyâmetin çabucak gelmesini istiyorlardı. İşte bu aceleye binaen Resûl-i Ekrem de size vâdolunan şey yakın mı uzak mı bilmiyorum diyor. **Size vâdolunan şey** tabiriyle Hz. Peygamber'in dünyada iken başlarına geleceğini vâdettiği azap da olabilir. Onlar "Şayet dedikleriniz doğruysa ne zaman gerçekleşecek şu tehdit"[271] meâlindeki beyanda ifade edildiği üzere bu azabın çabucak gelmesini istiyorlardı. Resûl-i Ekrem de onlara "Size vâdolunan azabın yakın mı uzak mı olduğunu ben bilmiyorum" demiş oluyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

336 [§]İbn Kuteybe "âzentüküm ale's-sevâ" tabirini size bildirdim, artık ben de sizler de eşit hale geldik diye açıklamış ve şöyle demiştir: "Âzentüküm", "ahbartüküm" ve "a'lemtüküm" fiilleriyle asıl söylemek istediği anlam işte budur. Yani biz bilgi bakımından eşit hale geldik demektir[272]. Biz de bunu söylemiştik. Ebû Avsece "âzentüküm ale's-sevâ" âyetini şöyle yorumlamıştır: "Ben gerçeği eşit şekilde, yani hepinize açıkladım".

إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾

110. "Şüphesiz Allah sözün açıkça söyleneni de bilir, gizli tuttuklarınızı da bilir."

Şüphesiz Allah sözün açıkça söyleneni de bilir, gizli tuttuklarınızı da bilir. Bu ifade Hz. Peygamber'e tuzak kurma ve hakkında kendisine lâyık olmayan şeyleri söylemeye dair onları caydırma, tehdit ve uyarı tarzında söylenmiş bir beyandır. Burada Cenâb-ı Hak, onların açığa vurduklarını da gizlediklerini, yani gizli tuttukları hileleri de bildiğini haber veriyor. Bu beyan, Hz.

---

269 "Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez" (el-Enfâl, 8/58).

270 eş-Şûrâ, 42/18.

271 Meselâ bk. Yûnus, 10/48; el-Enbiyâ, 21/38.

272 İbn Kuteybe, *Tefsiru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 289.

Peygamber'in peygamber olduğunu kanıtlamaya ilişkin delil ihtiva etmektedir. Çünkü Resûl-i Ekrem, kendisi için aralarında gizlice planladıkları hileyi onlara haber vermektedir.

وَاِنْ اَدْر۪ي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ اِلٰى ح۪ينٍ ﴿١١١﴾

111. "Bilmiyorum, belki de (azabın ertelenmesi sizi) ***denemek ve bir zamana kadar sizi dünyadan nasiplendirmek içindir."***

Bilmiyorum, belki de (azabın ertelenmesi) sizi denemek ve bir zamana kadar sizi dünyadan nasiplendirmek içindir. Âyet-i kerîmede Hz. Peygamber **Bilmiyorum belki de azabın ertelenmesi sizi denemek (fitne) içindir** diyor, ama onlar için neyin "fitne" olduğunu belirtmiyor. Fakat bazı müfessirler âyeti şöyle açıklamışlardır: Size sözünü ettiğim azabın ve kıyâmetin hayatta kalmanız ve bir zamana kadar dünyadan nasiplenmeniz için midir? Bunu bilmiyorum. (Bu durumda) size yakın olduğunu söylediğim azap ve kıyâmet sizin için bir fitne haline gelir; Muhammed'in bizi korkuttuğu azap ve kıyâmet gerçek olsaydı çoktan başımıza gelmiş olurdu, derdiniz. Ve benim bu sözüm sizin için bir fitne haline gelirdi. Yapılan bu açıklama ihtimal dâhilindedir. Bir başka açıklama şekli daha muhtemeldir, o da şudur: Hz. Peygamber "Artık size vâdolunan şey yakın mı uzak mı bilmiyorum"[273] meâlindeki beyanla, başlarına azap gelmesi konusunda onları korkutmuş, fakat bunun ne zaman gerçekleşeceğini bildirmemişti. Şimdi ise şöyle demektedir: Bilmiyorum sizi gelecek azapla korkutmam ve vaktini de beyan etmemem belki de sizin için bir fitnedir. Çünkü dünyadan nasiplenmeleri için azabın ertelenmesi ve azaptan güven içinde olmaları kendilerine Hz. Peygamber'in korkuttuğu azabı yalan saymaya iter ve gelmesinden güvende oldukları azap kendileri için dünyadan bir nasiplenme olur. [§]Çünkü azabın geleceği vakit açıklanmış olsaydı daima korku 337
içinde olurlardı ve bu da [yaşantılarını] zehir eder ve dünyadan nasiplenmelerine engel olurdu. Azabın vakti açıklanmaz ve ertelenirse güven içinde olurlar ve dünyadan yararlanırlar. Hz. Peygamber de onlara diyor ki: Sizi korkutmam sizin için fitne midir bilmiyorum. Ya da "le'allehû fitnetün leküm" (لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ) cümlesini, şunu demek istiyor diye tefsir etmemek gerekir. Onlar bu cümleyle Resûl-i Ekrem'in neyi kastettiğini biliyorlardı. Dolayısıyla Hz. Peygamber'den herhangi bir açıklama gelmedikçe bizim "Resûlullah (a.s.) bu cümleyle şunu kastetmiştir" diye tefsirde bulunmamız gerekmez.

---

273 el-Enbiyâ, 21/109.

قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾

112. "Peygamber şöyle dedi: 'Rabbim! Adaletinle hükmünü ver. Rabb'imiz Rahmân'dır. Asılsız iddialarınıza karşı yardımına sığınılacak da yalnız O'dur.'"

De ki: Rabbim! Adaletinle hükmünü ver[274]. Mûtezile mezhebinin çoğunluğu birçok görüşlerinde bu âyetin zâhirini delil olarak almışlardır. Onlar der ki: Dua eden bir kimse istediği şeyin kendisine verildiğini bile bile dua edebilir. Meselâ bağışlanmış olduğu halde "Ya Rabbi! Beni bağışla!", kendisine verilmiş olduğu halde "Ya Rabbi! Bana şunu ver!", bağışlanmayacağını bile bile "Ya Rabbi! Beni bağışla!" diye dua edebilir. Buna benzer başka görüşleri de söz konusudur. Mûtezile **Rabbim! Adaletinle hükmünü ver** cümlesinin zâhirini delil olarak almaktadır. Çünkü yüce Allah Resûl-i Ekrem'e hakka göre hüküm vermesi duasında bulunmasını emretmektedir. Halbuki Resûlullah (a.s.) Rabb'inin haktan başka bir şekilde hüküm vermediğini bilmektedir.

Biz de şöyle diyoruz: Mûtezile'nin dediği şekilde bir duayı yapmak mutlak olarak caiz değildir. Ancak kişi o duayı yaparken Allah (duamı yerine getirmeye mecbur değildir) dilerse yapabilir, bu da Allah'tan tecelli eden bir adalet ve hak olur, diye başka bir mânaya inanıyorsa böyle bir dua mümkündür. Meselâ De ki: **Rabbim! Hak ile hükmet!** meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Rabbim! Bana yardım ve düşmanlarıma karşı zaferle hükmünü ver. Allah Teâlâ dua edene yardım etmeyebilir. Ve bu, ondan tecelli eden bir adalet ve hak olur. Ya da **Hak ile hükmet** cümlesinden maksat, peygamberleri yalanlayanlara karşı hükmün olan azap ile hükmet, şeklinde de olabilir. Ama **Rabbim hak ile hükmet** cümlesi konusunda Mûtezile'nin inandığına inanan kimse "Rabbim! Zâlim olma!" ve "Rabbim! Âdil ol!" diye dua etmiş olur. Rabb'ini böyle tanıyan kişi O'nu gerçek mahiyetiyle tanımamış demektir.

---

274 Kıráat imamlarından Hafs âyetin başındaki kelimeyi "kâle" (قَالَ) kalan kırâat imamları da "kul" (قُلْ) şeklinde okumuşlardır (Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 95). Bütün nüshalar ikinci kırâati esas almışlar ve müellifin tevili de bu kırâat doğrultusunda yapılmıştır.

[§]Ebû Ubeyde "Rabbihkum bi'l-hakki" (رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ) âyetini, Rab- 338
bim hükmünle hükmet! O da haktır diye tefsir etmiştir ki bu mâna ihtimal dâhilindedir ve doğrudur. Biz bu meseleyi ve benzerlerini daha önce anlatmıştık[275].

Rabb'imiz Rahmân'dır. Asılsız iddialarınıza karşı yardımına sığınılacak da yalnız O'dur. Cenâb-ı Hak, Resûl-i Ekrem'e davet ettiği ve vâdde bulunduğu hususlarda kendisini yalan konuşmakla suçlamalarma karşı kendisinden yardım dilemesini emretmektedir.

---

275 Meselâ bk. el-A'râf, 7/89.

[§]HAC SÛRESİ[1]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ ﴿١﴾

1. "Ey insanlar! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır."

Ey insanlar! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Sakınma anlamındaki "Takvâ"nın tevilini birkaç yerde yapmış bulunmaktayız[2]. **Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır.** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Kıyâmet öncesinde tövbe kapısının kapandığını ve artık imanın kabul edilmeyeceğini gösteren birtakım alâmetler vuku bulacaktır. Bunların arasında yukarıda bahsedilen sarsıntı (deprem), güneşin batıdan doğması, Deccâl'in ve dâbbetü'l-arzın ortaya çıkması, Ye'cûc ve Me'cûc vb. alâmetler[3] sayılabilir. Bu, şu ilâhî beyan gibidir: "(İnanmak için) ille de... ya da Rabb'inden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz"[4]. Bu örnek âyet bize göre tövbenin kabulü için en son sınırı belirliyor olabilir. İnsanların imanı, âyette zikri geçen vakte kadar kabul edilir, ama o süreden sonra tövbe edip iman etseler de kabul edilmez. Yahut daha önce inanmamış kimseye Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz

---

1 Biri 19. âyet olmak üzere üç âyeti hariç sûrenin tamamının Mekke'de indiği zikredilmiştir.

2 Her cildin sonunda yer alan dizinden "sakınma" ve "takvâ" kelimelerinin geçtiği yerlere bakılabilir.

3 Hasan-ı Basrî' nin nakline göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Altı şey (musibet) gelmeden amel etmekte acele ediniz! (Bunlar şunlardır:) Güneşin batıdan doğması, Deccâl'in ortaya çıkması, bir dumanın belirmesi, dâbbetü'l-arzın zuhur etmesi, (her birinizin) ölümü ve kıyâmettir" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 76).

4 "(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabb'inin gelmesini ya da Rabb'inden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz" (el-En'âm, 6/158).

meâlindeki beyan şöyle de açıklanabilir: O kişiler iman etmezler. Çünkü zuhur eden bu kıyâmet alâmetleri kendilerini iman etmekten alıkoyar ve iman etmezler. Sebebine gelince; söz konusu alâmetler, mümin olsun kâfir olsun, bütün herkese yönelik olur. Dolayısıyla sapkın ve bâtıl üzere olan kişi, dalâlet ve bâtıl üzere olduğunu bilmez ki hidâyete ve hakka dönsün. Bunlar özel bir toplumun başına gelen azap gibi değildir. Çünkü bu durumda onlar, bu azabın yalanlama ve inatlarından dolayı özel olarak başlarına geldiğini bilirler.
340 [§]Söz konusu alâmetler herkese yönelik olunca sapkın olanlar kendilerinin bâtıl üzere olduklarını ve bunun başlarına kendi yüzlerinden geldiğini bilemezler. Çünkü onların bütün yaratıklarda yaygın olduğunu görürler. "Fayda sağlamaz"[5]. Çünkü onlar iman etmezler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[6]. Bu örnek beyan onların şefaat edecek kimseleri olmaz anlamına gelir, yoksa onların şefaatçileri olacak da şefaat edecekler ve fakat şefaatleri kabul edilmeyecek mânasında değildir. Buna göre **fayda sağlamaz** meâlindeki cümle, "çünkü onlar imandan başka şeylerle meşgul edilecekler ve iman etmeyeceklerdir, netice olarak imanları üzere fayda vermeyecektir", anlamında da olabilir.

Öte yandan "zelzele" kelimesi üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, "zelzelete's-sâ'ati" (زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ) "kıyâmetten önceki an"dır demişlerdir. Bazıları da bunun kıyâmetin kendisi olduğunu ifade etmişlerdir. Yüce Allah söz konusu kıyâmeti şiddet ve korku ile niteleyerek şöyle devam ediyor:

يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارٰى وَمَا هُمْ بِسُكَارٰى وَلٰكِنَّ عَذَابَ اللّٰهِ شَدِيدٌ ﴿٢﴾

2. "Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyâmetin dehşeti) ***çok çetindir!"***

---

[5] el-En'âm, 6/158.
[6] el-Müddessir, 74/48.

Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın dehşetinden ve korkunçluğundan dolayı **emzirdiği çocuğu unutacak,** yani onunla meşgul olmayacaktır ve **her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir.** Bu açıklama "zelzeletes-sâ'ati" (زلزلة الساعة) deyiminin kıyâmet öncesi gerçek mânasında olduğunu söyleyenlere göredir. Buna göre mânası her gebe kadın emzirdiği çocuğu unutacak ve karnındaki çocuğu düşürecektir, şeklinde olur. Çünkü kadın o vakitte emzikli veya hamile olur. Ve o günün dehşetinden ve korkunçluğundan çocuğunu unutur. Hamile olan da karnındaki çocuğu düşürür. Bu âyette sözü edilen dehşet şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar"[7]. Yüce Allah âyette bu kimseleri zikrediyor. Çünkü bu dünya hayatında belâya uğrayan kimse sözü edilen o kişilere kaçıp sığınır. Allah Teâlâ da o günün şiddetinden ve korkunçluğundan dolayı herkesin kendi başının derdine düşeceği için birbirinden kaçacağını haber veriyor. "Zelzeletes-sâ'ati" (زلزلة الساعة) deyiminin bizâtihî **kıyâmet olduğunu** söyleyenlere göre ise **her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir** meâlindeki beyan (gerçek mânada değil) temsilî anlam taşır. Buna göre mâna şöyle olur: O günün dehşetinden ve korkunçluğundan dolayı her kadın emzikli olsaydı emzirdiği çocuğu unutur, gebe olsaydı karnındaki çocuğu düşürürdü. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin.** Yani 341
kendisine imkân ve güç verilen kimse, insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi görecektir. Yoksa onları sarhoş görmesi mümkün değildir. Ve onlar gerçek mânada sarhoş değillerdir. Biz, bunu kendisine imkân ve güç verilen kimseler görecektir dedik. Aksi takdirde onların hepsi sarhoş olsa, gören de onları sarhoş görmezdi. Çünkü sarhoş, kendisinin durumunda olan birini sarhoş görmez. Ya da Allah Teâlâ bu âyette resûlüne hitap ediyor olabilir. Resûl-i Ekrem'de başkalarında olan o korku hali olmaz. Bir diğer ihtimal de âyetin gerçek değil, temsilî anlatım olmasıdır.

Müfessirlerin naklettikleri [Allah Teâlâ'nın] Âdem'e [selâm üzerine olsun] bu konuda "Kalk! Cehenneme gidecekleri gönder!" şeklinde vereceği emri konu alan rivayetlere bakalım: (Bu emir üzerine) Âdem (a.s.) "Ya Rabbi! Kaç kişiler?" diye soracak, Cenâb-ı Hak da "Her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuz kişi cehennemde, biri cennette olacaktır" diyecektir. Müfessirler bu konuda Hz. Peygamber'den haberler naklederler. Eğer bu konuda sahih bir haber

---

[7] "İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. O gün her kişinin işi başından aşkındır" (Abese 80/34-37).

varsa [o başka bir durumdur]. Aksi takdirde bu gibi haberleri vermemek daha iyidir. Çünkü Hz. Âdem böyle bir emir karşısında üzülecektir. Zira böyle bir cezayı hiç hak etmediği halde kendisine çocuklarını cehenneme gönderme görevini üstlenmesi emredilmektedir.

İbn Kuteybe der ki: Âyette geçen "tezhelü" (تَذْهَلُ) "teslû" (تَسْلُو)[8] demektir. Mânası çocuğunu unutur ve bırakır anlamına gelir[9]. Ebû Avsece de "tezhelü" fiilinin "unutur" anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ebû Avsece, fiilin mazi-muzari ve mastarını "zehele- yezhelü-zühûlen" (ذَهَلَ يَذْهَلُ ذُهُولًا) şeklinde verir. "Ezheltühû" (أَذْهَلْتُهُ) kelimesinin ona unutturdum anlamına geldiğini ifade eder. Bir başkası da "tezhelü" fiiline "teşgalü" (تَشْغَلُ), yani meşgul eder mânası verir. "el-Hamlu" (الحَمْلُ) ana karnındaki çocuk demektir. "el-Himlu" (الحِمْلُ) ise sırtta olan yük anlamına gelir. "ez-Zelzeletü" (الزَّلْزَلَةُ) sarsıntı anlamına gelir. Hareket ettirildi anlamında "zülzilet" (زُلْزِلَتْ) denilir. "Tezelzelet" (تَزَلْزَلَتْ) fiili de hareket etti mânasına gelir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ ﴿٣﴾

342 [§]*3. "Hal böyle iken insanlardan öyleleri vardır ki, bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışır ve her âsi şeytanın peşine takılır."*

Hal böyle iken insanlardan öyleleri vardır ki, bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışır. Cenâb-ı Hak burada "Allah hakkında tartışmak"tan söz ediyor, fakat hangi hususta tartışıldığını açıklamıyor. Onların Allah hakkındaki tartışmaları, çeşitli açılardan olmuştu. Bazı insanlar, Allah Teâlâ'nın dilemesini tartışırken, bazıları bu âlemin yaratılmış olup olmadığını tartışmıştır. Bazıları da bir mi yoksa birden çok mu diye yüce Allah'ın vahdâniyetini tartışmaya açarken, başka bazıları nebî ve resûl gönderip göndermeyeceğini tartışmışlardır. İnsanların arasından, Allah'ın kitapları indirip indirmeyeceğini tartışanlar çıkmıştır. Bazıları Allah'ın davet edilen dinini tartışmışlardır. İnsanların, belirttiğimiz hususlarda bunun gibi tartışmaları olmuştur. Bütün bunlar, bilgi olmaksızın yapılmış tartışmalardır. Çünkü onlar bu âlem üzerinde hakkıyla düşünmüş ve bu konuda gerektiği şekilde kafa yormuş olsalardı bu âlemin

---

8 Ebû Zeyd der ki: "selevtü" (سَلَوْتُ) onu anmayı aklıma getiremedim ve unuttum demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "se-le-ve" md.).

9 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 290.

yoktan var edici bir yaratıcısı olduğunu, O'nun birden çok değil bir tek, zatı itibariyle âlim ve her şeye kâdir bulunduğunu, peygamberleri ve kitapları O'nun gönderdiğini bilirlerdi. Ve yine O'nun bu âlemi yeniden dirilteceğini ve canlandıracağını, buna gücünün yeteceğini de bilirlerdi. Fakat onlar düşünmemiş ve bu konu üzerinde gerektiği gibi kafa yormamışlardır. Ve netice olarak bu konuda bilgileri olmaksızın tartışmışlardır.

Ve her âsi şeytanın peşine takılır. Bu cümlede geçen "şeytan"ın bilinen gerçek şeytan olması muhtemeldir. İşte bu bilgisi olmadan tartışan kişi şeytanın ardına düşer. Yüce Allah'ın bu şeytan kelimesiyle şeytanın yaptığı işleri yapan herkesin peşine takıldığını kastetmiş olması da mümkündür. Bunların, şeytanın davet ettiği ve kendilerine ilham verdiği şeye tâbi olma çağrısında bulunan önderler olması da mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Gerçekten şeytanlar, dostlarına sizinle mücedele etmeleri için telkinde bulunurlar"[10]. Burada Cenâb-ı Hak şeytanların insanlardan olan dostlarına sizinle tartışmaları için telkinde bulunduklarını haber vermektedir. **Ve her âsi şeytanın peşine takılır** meâlindeki beyanın mânası işte budur. "Merîd" (مَرِيدٍ) (fa'îl vezninde olup) "min külli şeytânin mâridin" (مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ)[11] âyetinde de belirtildiği üzere "mâridun" (مَارِدٌ) "isyankâr" mânasındadır. Bazıları inat ederek ve büyüklenerek isyan eden herkes, "mârid"dir demişlerdir. Bazıları da "el-Mârid" inat ve isyanıyla hemcinsinden ayrılan kişi demektir. Kelimenin bu anlamından dolayı sakalı olmayanlara hemcinslerinden ve erkeklerin bulundukları durumun dışında oldukları için "emred" denilmiştir. "el-Mârid" kelimesinin, Farsça karşılığı "sitenbe"dir.

كُتِبَ عَلَيْهِ اَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَاَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ اِلٰى عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٤﴾

[§]4. *"Şeytan hakkında şöyle yazılmıştır: Her kim şeytanı dost edinirse,* 343
o da onu yoldan çıkaracak ve alevli ateşin azabına sürükleyecektir."

Şeytan hakkında şöyle yazılmıştır: Her kim şeytanı dost edinirse, o da onu yoldan çıkaracak ve alevli ateşin azabına sürükleyecektir. Bazıları âyeti şöyle açıklamışlardır: Şeytan hakkında onu dost edinen ve ardından gideni

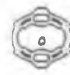
---

10 el-En'âm, 6/121.

11 "Biz yakın semayı yıldızların güzelliğiyle bezedik. Ve (onu) her türlü isyankâr şeytanî güce karşı koruduk" (es-Sâffât, 37/6-7).

yoldan çıkaracak diye yazılmıştır. "Yehdîhi" (يهديه), yani kendini dost edineni alevli ateşe davet edecektir. Şeytanın bu fiili bir başka âyette meâlen şöyle ifade edilir: "Peki ama ya şeytan onları alevli ateşin azabına çağırıyorsa"[12]. Bazıları da âyeti şöyle tefsir etmiştir: Şeytan hakkında onu dost edineni ve ardından gideni yoldan çıkaracak, yani kendisini sapkın kılacak ve helâkine neden olacak inanç ve davranışlara davet edecek diye yazılmıştır.

"Kütibe" (كُتِبَ) fiiline bazıları hükmedilmiştir, mânası verirken bazıları da takdir edilmiştir diye bir mâna vermişlerdir. Bu fiilin, yerinde bırakmak mânasına gelmesi ihtimali de vardır. (Buna göre mâna şöyle olur:) Ümmü'l-kitap'ta (ana kitapta) şeytan hakkında onu dost edinen ve ona uyan kimseyi yoldan çıkaracak diye yer verilmiştir. Şeytanın yoldan çıkarması meselesi birkaç yerde belirtilmişti[13].

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَاِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ
تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ
مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِى الْاَرْحَامِ مَا نَشَاءُ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى
ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا اَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى وَمِنْكُمْ
مَنْ يُرَدُّ اِلٰى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔا وَتَرَى
الْاَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَاَنْبَتَتْ
مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ

5. "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) ***açıkça gösterelim. Biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz.***

---

[12] "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde, 'Hayır, biz atalarımızdan gördüğümüze uyarız' dediler. Peki ama ya şeytan onları alevli ateşin azabına çağırıyorsa!" (Lokmân, 31/21).

[13] *Te'vîlât*'ın cilt sonlarında yer alan dizinine bakılabilir.

İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) *canlanıp kabarır ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır.*"

Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık. Yani sizin aslınızı topraktan yarattık. (Âdem'in) çocuklarını da nutfeden, sonra 'alaka'dan yarattık. Âyetin tevili, *en doğrusunu Allah bilir ya,* şöyledir. Ölümden sonra dirilme konusunda nasıl şüphe duyar ve onu inkâr edersiniz! Dirilmeyi inkârınızın sebebi, sonunda toprak veya suya dönüşecek olmanızdan başka bir şey değildir. Halbuki siz yaratılmadan önce toprak ve su idiniz. O halde toprak haline gelince dirileceğinizi nasıl olur da inkâr edersiniz! Ya da âyetin mânası şöyle de olur: Allah Teâlâ'nın sizi nutfeden alakaya, alakadan mudgaya çevirdiğini gördüğünüz halde dirilmeyi nasıl olur da inkâr edersiniz! Bir kimse belli bir amaçla bir akıbet hedeflenmeden bir halden başka hale çevrilmez. Sizin iddia ettiğiniz gibi dirilme olmasaydı [§]yaratılmanız ve bir halden bir başka hale çevrilmeniz 344
-yüce Allah'ın mahlûkatı kendisine dönme amacı olmaksızın yaratmasının boş bir iş (abes) olduğunu haber vermesi doğrultusunda- boşuna ve anlamsız bir iş olurdu. "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[14] Allah Teâlâ örnek âyette muhlukatın kendisine geri getirilmesi söz konusu olmaksızın yaratılmasını boş bir eylem olarak belirttiğine göre yukarıdaki âyette de bu doğrultudadır. Ya da, *en doğrusunu Allah bilir ya,* **Biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık** meâlindeki âyetin yorumu şöyle olur: Bütün insanlar ve âlimler insanoğlunun bu topraktan veya nutfeden yaratılış sebebini anlamak için bir araya gelse buna güçleri yetmez ve o toprakta insanlık için bir iz ve bir neden bulamazlar. Bu âlemi ilk başta topraktan veya nutfeden herhangi bir mevcut sebep ve iz olmaksızın yaratmaya kādir olan varlık, onları yeniden yaratmaya da kādirdir. Sizin aklî ilkelerinize göre bir şeyi iade etmek ilkin yaratmaktan daha kolay ve daha basittir. İlkin yaratmaya kādir olan yeniden yaratmaya daha çok kādirdir.

Bazıları "muhallekatin" (مُخَلَّقَةٍ) kelimesini yaratılmış, "gayri muhallekatin" (وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ) kelimesini de yaratılmamış, kendi halinde bir nutfe diye açıklamışlardır. Bazıları da "muhallekatin" kelimesine yaratılışı tam, "gayri muhallekatin"

---

[14] el-Mü'minûn, 23/115.

yaratılış itibariyle tam olmayan anlamı vermişlerdir. Bu mâna daha uygundur. Çünkü kelimede şedde fiilde çokluğu, şeddenin bulunmaması ise azlığı ifade etmek için kullanılır. Sanki yüce Allah şöyle demiş olmaktadır: "Muhallekatin", yani organlar ve bedenin çeşitli unsurları olmak üzere yaratılışı tamam olan, "gayri muhallekatin" yaratılışı tam değil, aksine noksan demektir.

Ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim. Biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız. Biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız meâlindeki cümle, **sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık** anlamındaki cümle ile bağlantılıdır. Yani "et parçasından yarattık" sonra **belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız. Belirli bir vakit** (أَجَل مُسَمًّى) altı aydan iki yıla kadarlık bir süre ya da Allah Teâlâ'nın dilediği bir vakte kadar demektir. **Sonra sizi** rahimlerde bırakmanın ardından oradan **bebek olarak çıkarırız.** Bazıları, "et-tıfl" (الطِّفْل) kelimesinin tekil ve çoğul olarak kullanıldığını belirtmişlerdir. **Ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz.** Bazıları "el-eşüd" (الأَشُدّ) kelimesiyle kastedilen otuz üç yaştır derken, bazıları da on sekizden otuz yaşa kadar olan zamanın kastedildiğini söylemişlerdir. "el-Eşüd" kelimesi, esasen her şeyin güçlenmesini ve içinde organ ve uzuvlar olmak üzere her şeyin kuvvetlenmesini ifade eder. Yine bu kelime, esas itibariyle akıl ve verilen başka her türlü kabiliyet demektir. Bu aşamaya eriştikten sonra Allah Teâlâ onlara kudretini gösterir. **Size (kudretimizi) açıkça gösterelim** aşaması, Allah Teâlâ'nın belirttiği gibi bütün bunlardan sonra, yani onları bir halden diğerine çevirmesini anlayabilecekleri bir çağa geldikleri zaman söz konusu olur.

345 [§]**Size açıkça gösterelim** meâlindeki cümlenin birkaç mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Allah Teâlâ onlara kudretini ve hükümranlığını beyan etmektedir. Şöyle ki; onları topraktan insan ve beşer haline çevirmeye gücü yeten, nutfe halinden alakaya ve o durumdan âyette belirtilen diğer hallere intikal ettirmeye kādir olan varlık, onlar toprak haline geldikten sonra kendilerini diriltmeye ve canlandırmaya da kādirdir. Ya da bu beyanın anlamı şöyle olabilir: Hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığını bilmeleri amacıyla çocuğun bulunduğu üç karanlık hakkındaki bilgisini, yani cenini bu üç karanlık içinde bir halden diğerine nasıl çevirdiğini açıklamak için. Bir başka ihtimal olarak insanı topraktan ve nutfeden yaratmasındaki hikmetini ve planını beyan etmek için, anlamı da verilebilir. Ne kadar bilge ve âlim varsa bunların tümü, insanın topraktan yaratılıp bir beşer haline gelmesinin sebebi üzerinde düşünseler bu sebebi bulamazlar ve insanın bu hale gelmesine dair bilgiyi üretme gücüne erişemezler. Allah Teâlâ hikmetini beyan ediyor ki insanlar O'nun zatı

itibariyle hakîm, başkasının öğretmesiyle değil zatı sayesinde âlim, başkasının güç vermesiyle değil kendi zatından dolayı kâdir olduğunu bilsinler. Statüsü böyle yüce olan varlığı hiçbir şey aciz bırakamaz, dilediği gibi ve nasıl isterse mevcudatı hem nesnelerden (vardan) hem de nesne olmaksızın yoktan (min lâ şey) yaratır.

[İhtiyarlık]

İçinizden kimi erken vefat ettirilirken. Yani yetişkinlik çağına erişmeden öldürülen vardır. Bunun delili **içinizden kimi erken vefat ettirilirken** meâlindeki beyandır. O seviyeye, yani yetişkinlik çağına erişmeden demektir. **Kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Ömrün en düşkün çağı,** yani pis ve kötü sayıldığı vakte eriştirilir. Bu durumdaki kişi küçük gibi değildir. Çünkü küçükten ve çocuktan ileride menfaat ve ilâve faydalar umulabilir. Ama **ömrünün en düşkün çağına ermiş** olan kişiden gelecek umulmaz ve beklenmez. Böyle bir kimse vakit geçtikçe aklî melekesi daha zayıf ve nefsine daha düşkün olur. Oysa çocuk böyle değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe duçar eden, saç ve sakalınızı ağartan Allah'tır"[15]. İbn Kuteybe **ömrün en düşkün çağı** meâlindeki cümleden kastedilenin bunama ve kocama hali olduğunu söylemiştir[16]. **Önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar.** Yani önceden bilgi sahibi olduğu şeyleri sonradan bilmez hale gelinceye kadar demektir.

Bundan sonra yüce Allah kudretini ve hükümranlığını anlatmakta ve şöyle demektedir: **Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün.** Bazıları âyette geçen "hâmideten" (هَامِدَةً) kelimesine ölü anlamı vermiştir. Bu kelimeye huşu duyan, kuru ve harap mânası verenler de olmuştur.

Üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarır. Zeccâc "rabet" (رَبَتْ) kelimesinin ziyade ve nema mânasına geldiğini söylemiştir[17]. [§]Ebû Avsece de aynı şeyleri söylemiştir. Arapça'da "rabâ, yerbû" 346
(رَبَا، يَرْبُو) arttı anlamına gelir ve kelime "ribâ" (الرِّبَا) kökündendir. "Rabâ-yerbû-

---

[15] "Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe duçar eden, saç ve sakalınızı ağartan Allah'tır. O dilediğini yaratır. O hakkıyla bilendir, üstün kudret sahibidir" (er-Rûm, 30/54).

[16] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 290.

[17] Zeccâc der ki: Âyeti "rabet" (رَبَتْ) şeklinde okuyan kıraat imamına göre fiil "rabâ-yerbû" (رَبَا يَرْبُو) kökünden olur. Mânası hangi açıdan olursa olsun arttı anlamına gelir. Buna karşılık kelimeyi "rabeet" (رَبَأَتْ) şeklinde okuyana göre ise "yükseldi" mânasına gelir (Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, III, 413).

rabveten" (رَبَا، يَرْبُو، رَبْوَةً) kökünden "rabeet" (رَبَأَتْ) ise yükselmek anlamına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İkisini de kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan yüksekçe bir yere yerleştirdik"[18].

Öte yandan yüce Allah sarsılmayı ve artmayı yeryüzüne nispet etmiştir. Halbuki o sarsılmaz ve artmaz. Sadece yeryüzünden çıkan bitkiler artar ve sarsılır. Fakat Allah Teâlâ bunu yeryüzüne nispet etmiştir. Çünkü bu bitkinin titreşimi ve büyümesi yeryüzü sayesinde olmaktadır. Ya da kelime, yükselme anlamına gelen kökten olursa yeryüzü yağmurla yükselir, şişer ve sarsılır demek olur.

Ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır. Âyetin metninde geçen "el-behîc" (الْبَهِيجِ) kelimesi güzel demektir. Bütün bu anlatılanlarda yüce Allah kudretini ve hükümranlığını haber vermektedir. Şöyle ki; kuruyup ölü hale geldikten sonra yeryüzünü canlandırmaya kādir olan varlık, öldükten ve toprak olduktan sonra onları da canlandırmaya kādirdir. **Her cinsten güzel.** Yani heyecan ve sevinç duyulan her güzel cinsten demektir. Fa'îl veznindeki "behîc" kelimesi "fâil" mânasına gelir. (Bu anlamda) "İmraetün zâtü hulukin bâhicin" (امْرَأَةٌ ذَاتُ خُلُقٍ بَاهِجٍ) denilir ki mânası güzel huylu kadın demektir.

Ebû Avsece der ki: "el-Hâmid" (الهَامِدُ) eskimiş, yıpranmış demektir. "Hemede's-sevbu" (هَمَدَ الثَّوبُ) cümlesi elbise eskidi, yıprandı demektir. "el-Hâmid" sönmüş anlamına da gelir. "Hamudeti'n-nâru tahmudu humûden" (خَمَدَتْ النَّارُ تَخْمُدُ خُمُوداً) denilir. Mânası ateş söndü demektir. Bazıları "rabet" (رَبَتْ) fiiline "toprak bitkiyi zayıflattı" mânası vermişlerdir.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتٰى وَاَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾ وَاَنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿٧﴾

6. "Bu böyledir, çünkü Allah hakkın tâ kendisidir, O ölüleri diriltir ve O'nun her şeye gücü yeter."

7. "Kıyâmet vakti şüphe yok ki gelip çatacaktır ve Allah kabirde yatanları diriltecektir."

---

18 "Meryem oğlu ile annesini de bir mûcize yaptık; ikisini de kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan yüksekçe bir yere yerleştirdik" (el-Mü'minûn, 23/50).

Bu böyledir, çünkü Allah hakkın tâ kendisidir. Daha önce sözü edilen kıyâmet, onun sarsıntısı, dehşeti, insanın yaratılmasına, bir halden diğerine çevrilmesine dair ifade edilen hususlar, dirilme ve canlandırma konusunda söylenenler, yeryüzünün kupkuru iken canlandırılmasına dair bahsi geçenler var ya, bunlar haktır. Çünkü O'nun emri hakkın tâ kendisidir. Yani O'nun emri kesinlikle yerine gelir. Görmez misin ki Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: **O ölüleri diriltir ve O'nun her şeye gücü yeter. Kıyâmet vakti şüphe yok ki gelip çatacaktır ve Allah kabirde yatanları diriltecektir.** [§]Bütün bu 347
beyanlar **Bu böyledir, çünkü Allah hakkın tâ kendisidir** sözünün öldükten sonra dirilmenin ve canlandırmanın kesin olması ve O'nu hiçbir şeyin aciz bırakamayacağı ve zatı ile her şeye kâdir ve her şeyi bilen gerçek bir ilâh olduğunu göstermektedir.

Bazıları âyetin başında geçen "zâlike" (ذلك) kelimesini şöyle tefsir etmişlerdir: Allah Teâlâ diyor ki bunu yapan ve yaptığından ortaya çıkan eser Allah'ın hak ve O'nun dışındaki taptıkları tanrıların bâtıl olduğunu, âhirette ölüleri taptıkları tanrılarının değil kendisinin dirilteceğini ve O'nun dilediğini yapmaya kâdir olduğunu gösteriyor. Bunlar O'nun bize haber verdiği şeylerdir. Hasan-ı Basrî "el-hak" kelimesinin Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri, böyle isimlendirilmesinin sebebinin ise hak ile hükmetmesi oluğunu söylemiştir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٨﴾

8. "İnsanlar içinde öyleleri vardır ki bilgisi, kılavuzu ve aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde, Allah hakkında tartışır durur."

İnsanlar içinde öyleleri vardır ki somut bir **bilgisi, kılavuzu,** yani aklî delille destekli bir beyanı **ve** mücadele edeceği ve tartışacağı konuları **aydınlatıcı bir kitabı,** yani vahyi **olmadığı halde, Allah hakkında tartışır durur.** Âyetteki **bilgisi olmadığı halde** meâlindeki beyanı ilim sahibi birine tâbi olmaksızın, kılavuzu (ve lâ hüden), yani yanında delil olana teslim olmadan ve yanında aydınlatıcı kitap olana boyun eğmeksizin Allah hakkında tartışır durur diye anlamak da mümkündür.

ثَانِىَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ لَهُ فِى الدُّنْيَا خِزْىٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٩﴾

9. "Büyüklük taslayarak, başkalarını Allah yolundan saptırmak için... Onun dünyadaki payı rezil rüsvâ olmaktır; kıyâmet gününde ise ona yakıcı ateşin azabını tattıracağız."

Büyüklük taslayarak. Bazıları "sâniye ıtfihî" (ثانِى عِطفِه) tabirine, boynunu Allah'a mâsiyete çevirerek anlamı vermiştir. Bazıları da yanına bakarak vb. mânası vermişlerdir. Fakat bu deyimin gerçek mânası iki şekilde açıklanır. Birincisi: Söz konusu deyim temsilî bir anlatımdır ve kişinin Allah'ın hak dininden yüz çevirme ve uzak durmanın kinâye yoluyla anlatımıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Yüz çevirir"[19], "gerisin geri dönecek misiniz?"[20].
348 [§]Bu örnek beyanlar da temsilî bir anlatım olup haktan yüz çevirme ve uzak durmanın kinâye yoluyla anlatımıdır, yoksa gerçek mânada "yüzü üstüne döner, topukları üzerine gerisin geriye döner" demek değildir. Buna göre "sâniye ıtfihî" temsilî bir anlatım ve kinâye yoluyla haktan yüz çevirme diye açıklanabilir. Onlara karşı kibirlenme ve büyüklenme amacıyla "boyun eğme" ve "onlardan uzaklaşmak" gerçek mânasında da olabilir.

İbn Kuteybe "sâniye ıtfihî" âyetine yüz çevirmek suretiyle kibirlenir anlamı vermiştir[21]. Ebû Avsece de bu tabiri aynı şekilde kibirlenerek ve büyüklenerek şeklinde tefsir etmiştir. "el-Itfu" (العِطْف) kelimesi, vücudun yan tarafı demektir. "el-A'tâf" (الأعْطاف) bu kelimenin çoğuludur.

yüce Allah devamla o kişinin bunu neden yaptığını beyan ediyor ve diyor ki: **Allah yolundan saptırmak için.** Yani insanları Allah yolundan saptırmak için.

Allah Teâlâ bunun ardından da yaptığı bu hareketle ne kazandığını haber veriyor ve diyor ki: **Onun dünyadaki payı rezil rüsvâ olmaktır.** Bazıları âyette geçen "el-hızyü" (الخِزْى) kelimesinin insanı rezil rüsvâ eden azap olduğunu söy-

---

19 "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir" (el-Hac, 22/11).

20 "Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz?" (Âl-i İmrân, 3/144).

21 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 290.

lemişlerdir. "el-Hızyü" kelimesinin aslı önemsizlik ve zillettir. Onlar Allah'a tapmaktan ve O'nun dini üzere olmaktan yüz çevirince putlara tapma ve şeytana tâbi olmakla imtihan edildiler. İşte bu rezillik dünyada onlara ait olacaktır.

Cenâb-ı Hak bundan sonra âhirette alacakları cezayı haber vermekte ve şöyle demektedir: **Kıyâmet gününde ise ona yakıcı ateşin azabını tattıracağız.** Müfessirlerin geneli, âyetin kâfirlerden biri olan Nadr b. Hâris[22] ile ilgili olduğunu söylemişlerdir: **Onun dünyadaki payı rezil rüsvâ olmaktır.** Çünkü Nadr Bedir günü esir edildi, ölene kadar öylece bırakıldı ve boynu vuruldu. İşte onun rezilliği buydu. Hasan-ı Basrî ise bu âyette sözü edilen rezillik bütün kâfirler içindir. Çünkü var olduklarından bu yana bu hâlâ onların yaptıklarıdır. Onlar için geçmiş ümmetlerde olduğu gibi dünyada rezalet, yerin dibine batırılma ve başlarına taş yağdırılma cezası vardır.

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٠﴾

[§]*10.* "(Ona şöyle denilecek:) ***'Bu, senin kendi ellerinle önceden yapıp ettiklerinden dolayıdır! Yoksa Allah kullarına asla zulmetmez.'***" 349

(Ona şöyle denilecek:) Bu, senin kendi ellerinle önceden yapıp ettiklerinden dolayıdır! Ellerin takdim etmesi gerçek mânada olmayıp temsilî bir anlatımdır. Çünkü bir şey elle sunulur. Topukları üstüne geri dönme hakkında belirttiğimiz gibi "el" kelimesi bu amaçla belirtilmiştir.

Yoksa Allah kullarına asla zulmetmez. Çünkü O hiç kimseyi günahı olmaksızın hesaba çekmeyeceği gibi başkasının günahı dolayısıyla da sorumlu tutmaz.

---

22 Nadr b. Hâris b. Alkame b. Kelede b. Abdümenâf (ö. 2/624). Nadr Kureyş'in yiğitlerinden, önde gelenlerinden ve şeytanlarındandı. Nadr, Hz. Peygamber'in teyzesinin oğluydu. İslâm ortaya çıkınca o Câhiliye inancına devam etti. Resûl-i Ekrem'e çok eziyet etti. Hz. Peygamber, Allah'ı hatırlatmak ve geçmiş ümmetlerin başına gelen Allah Teâlâ'nın intikamının benzerinin başlarına geleceği konusunda onları uyarmak için bir yerde oturduğu zaman ardından da Nadr oturur ve Kureyşliler'e Fars hükümdarlarının, Rüstem'in ve İsfendiyâr'ın haberlerini anlatır sonra da "Ben ondan daha güzel konuşuyorum. Muhammed size ancak geçmişlerin mitolojilerini getirip anlatıyor" derdi. Rivayete göre Nadr ud ile birlikte Fars şarkılarını ilk çalan kişiydi. Müşriklerin sancaklarım taşıyan biri olarak Bedir savaşına katılmış ve müslümanlar da kendisini esir etmişlerdi. Savaştan döndükten sonra Medine yakınlarındaki Esîl denilen yerde onu öldürdüler (Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 33; ayrıca bk. İbn Hacer'in *el-İsâbe* isimli eserinden Kuteyle bint Nadr b. Hâris'in hayat hikâyesi).

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍ فَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَاَنَّ بِه وَاِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِه خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَ ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ﴿١١﴾

11. "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur."

[Allah'a Şartlı Olarak Kulluk Etmek]

Yine insanlar içinde kimileri vardır ki Allah'a şartlı olarak kulluk eder. Âyet-i kerîmedeki "alâ harfin" (عَلٰى حَرْفٍ) kelimesi üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Allah'a kuşku içinde kulluk eder. Rabb'ini denemeye tâbi tutar. (Şöyle ki:) Rabb'i bu dünyada ona istediği ve umut ettiği şeyi verirse ilâhlığını tanır ve kulluğunu itiraf eder. İstediği şeyi ve umduğunu bulamazsa ilâhlığını tanımaz ve kendi kulluğunu itiraf etmez. Ve şöyle der: O ilâh değildir. Çünkü ilâh olsaydı istediğimi bana verirdi. İşte bu kuşkuyla Allah'ı sınayarak kulluk eder. Bazıları da şöyle demiştir: "Alâ harfin" kelimesi şartlı demektir. Yani Rabb'ine (istediklerini) vermesi şartıyla kulluk eder ve şöyle der: O bana umduğumu verirse kendisine kulluk ederim, vermezse kulluk etmem. Kulluğu bu şartla olur. Bazıları da âyete şöyle bir anlam vermişlerdir: Allah'a bir hal ve bir yön üzere kulluk eder. Bir müminin Allah'a kulluk ettiği gibi iki hal üzere, yani zâhir ve bâtın, sıkıntı ve rahatlık, genişlik ve
350 darlıkta kulluk etmez. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[23]. Mümin her iki halde de Rabb'ine kulluk eder. Münafık ise sadece genişlik ve bollukta kulluk eder. Çünkü o Rabb'ini hakkıyla tanımaz. Sadece genişlik ve rahatlıkta kulluk eder. Mümin Rabb'ini tanıdığı zaman her hâlükârda O'na kulluk eder. Çünkü nefsini efendisinin kulu olarak görür ve kulun her hâlükârda mevlâsına kulluğu terketmesinin mümkün olmadığını düşünür. Ve ilâhın her hâlükârda, darlıkta ve genişlikte ondan kulluk isteme ve hizmetini alma hakkı olduğuna inanır. Ya da başına gelen sıkıntı ve belâların kendi kusurundan ve ihmalinden kaynaklandığını düşünür ve her hâlükârda O'na kulluk eder. Veya Rabb'inin

---

[23] el-A'râf, 7/168.

kendisine verdiği nimetin çok olduğunu görüp bilince bu nimetlere şükretmenin gerekli olduğunu düşünür ve söz konusu nimetlere şükretmek için her hâlükârda Rabb'ine kulluk eder. Ama onlar Allah'ın üzerlerinde mevcut nimeti olmadığını düşününce O'na belirttiğimiz şekilde kulluk ederler. Aralarında fark olur. "Denizde bir tehlikeyle yüz yüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında ise yüz çevirirsiniz. İnsanoğlu çok nankördür!"[24] âyeti ve benzer beyanlarda zikredildiği üzere kâfirlerden Allah'a sıkıntı ve darlıkta kulluk edip genişlik ve rahatlıkta etmeyenler bulunmaktadır. Kâfirlerden genişlik ve rahatlıkta kulluk edenler de vardır ki bu, münafıkla ilgili olarak zikrettiğimiz durumdur. Mümin ise zikrettiğimiz üzere onu gerçek ilâh olarak gördüğü için her hâlükârda O'na kulluk eder.

Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder. Yani O'nun hak mı bâtıl mı olduğunu bilmez. Bu şektir. Meselâ "innî min hâze'l-emri alâ harfin" (إِنِّي مِنْ هَذَا الأَمْرِ عَلَى حَرْفٍ) cümlesi ben bu konuda şüphedeyim, emin değilim, demektir. İbn Kuteybe "alâ harfin" kelimesine bir yönde ve bir yol üzere anlamı vermiştir[25]. Katâde ise bu tabiri zikrettiğimiz gibi "kuşku üzere" şeklinde açıklamıştır. Ebû Ubeyde ise "alâ harfin" kelimesini devam etmez diye açıklamış ve şöyle demiştir: "İnnemâ ene alâ harfin" (إِنَّمَا أنا عَلَى حَرْفٍ) cümlesi sana güvenmiyorum, demektir. Ve buna benzer başka açıklamalar da söz konusudur. Bunun aslı daha önce belirttiğimiz gibidir.

[§]**Ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse...** "Fitne" (الفتنة) kelimesinin 351
içinde belâ ve sıkıntı barındıran bir imtihan olduğunu belirtmiştik. **Hemen yüz çevirir.** Bazıları bu ifadenin "nekesa alâ akıbeyhi" (نَكَصَ على عقبيه)[26], yani dönüş yaptı ve "inkalebtüm alâ a'kâbikum (انْقَلَبْتُمْ على أعقابكم)[27], yani geri dönecek misiniz? ilâhî beyanlarda açıkladığımız üzere temsilî bir anlatım olduğunu söylemişlerdir. Bazıları ise gerçekten "yüzünü çevirmek" anlamında olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü onun ibadeti zâhirendi ve genişlik anında içten (bâtmen) Rabb'ine kulluk etmiyordu. Başına bir sıkıntı gelince içten olduğu gibi dıştan da Rabb'ine kulluğu terketti. Bu da yüzünü çevirmektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[24] el-İsrâ, 17/67.

[25] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 291 (Bu tefsirde "bir yol üzere" ibaresi mevcut değildir).

[26] el-Enfâl, 8/48.

[27] Âl-i İmrân, 3/144.

"İnkalebe alâ vechihî" Kendi dinine döndü demektir.

Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir. Dünyasını yitirmiştir. Çünkü dünyanın zevaliyle umduğu şeyi kaybetmiştir. Âhireti yitirmenin ne demek olduğu açıktır. Azap ve sıkıntılar demektir. Dünyanın yitirilmesi, putlara kulluk etmek suretiyle zarar vermeye de fayda sağlamaya da gücü yetmeyen putlara boyun eğmesi demek de olabilir. **Ve apaçık hüsran işte budur.** Çünkü o her iki dünyada emelini ve isteğini kaybetmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ۝١٢

12. "Allah'ı bırakıp kendisine ne zarar ne de yarar sağlayabilen şeylere yalvarıp yakarır. Sapkınlığın en uç noktası da işte budur."

Allah'ı bırakıp kendisine ne zarar ne de yarar sağlayabilen şeylere yalvarıp yakarır. Bu âyetin münafıklar hakkında olduğu söylenmiştir. Onlar putlara tapmıyorlardı. Fakat Allah Teâlâ'ya her yönden bütün benlikleriyle kulluk etmedikleri belirtilir. Yüce Allah'a şartlı olarak kulluk etmek, O'na kulluk etmek demek değildir. O ancak şeytana kulluk etmektir. Allah Teâlâ da o kişinin kulluğundan vazgeçse kendisine zarar veremeyecek, kulluk etse fayda sağlayamayacak birisine kulluk ettiğini haber veriyor. Bunun böyle olduğunu **sapkınlığın en uç noktası da işte budur** meâlindeki cümle ifade etmektedir. Çünkü o, kulluk etmese kendisine zarar, etse fayda veremeyecek birisine kulluk yapmaktadır. İşte sapkınlığın en uç noktası da işte budur.

يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُ اَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ ۝١٣

352 [§]***13.** "(Bir de) **o, zararı yararından daha yakın olan varlıklara yalvarıp yakarır. O ne kötü bir dost ve ne kötü bir arkadaştır!"***

(Bir de) o, zararı yararından daha yakın olan varlıklara yalvarıp yakarır. Bazıları âyeti "yed'û men yedurruhû[28] akrabu min nef'ıhî" (يَدْعُو مَنْ يَضُرُّهُ اقربُ مِن نفعِهِ) şeklinde okurken, bazıları da "yed'û lemen darruhû akrabu min nef'ıhî"

[28] Mâtürîdî burada âyetin kırâat farkına işaret etmektedir. Bu nedenle "yadurruhû" (يَضُرُّهُ) kelimesi "darruhû" (ضَرُّهُ) şeklinde olmalıdır (Çeviren).

(يَدْعُو لَمَن ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ) şeklinde okumuşlardır. Bu durumda ona kulluk ederse, yaptığı kulluk âhirette de dünyada da kendisine zarar verir. Çünkü yüce Allah, (bundan önceki 12. âyette) dünyada ona kulluğu terkettiğinde "zarar veremeyen", terketmediğinde de "fayda sağlayamayan şeyler" demişti. *En doğrusunu Allah bilir.*[29]

O ne kötü bir dost ve ne kötü bir arkadaştır! Bazıları âyette geçen "el-mevlâ" (المولى) kelimesini dost ve "el-aşîr" (العشير) kelimesini de arkadaş şeklinde açıklamışlardır. "Aşîr" (العشير) kökünün arkadaş anlamına geldiğini "ve âşirûhünne bi'l-ma'rûf!" (وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ)[30] "onlarla iyi geçinin" meâlindeki âyette de görmek mümkündür. Kelimeye sözlükteki anlamı verilirse, onlarla

[29] *Te'vîlât*'ın şarihi şöyle demiştir: Birinci âyette (12. âyet) "Allah'ı bırakıp kendisine ne zarar ne de yarar sağlayabilen putlara yalvarıp yakarır" denilmektedir. Yani ona kulluğu bırakması kendisine zarar veremez ve (yapması da) fayda sağlayamaz. İkinci âyette ise (13. âyet) "Zararları faydadan daha yakın olan varlıklara yalvarıp yakarırlar" denilmektedir. İki âyetin birbiriyle çelişik olmaması için bu âyette kastedilen fayda ve zarar, âhirette söz konusu olacaktır, birinci âyette kastedilen fayda ve zarar ise dünyadadır deriz. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 504a). Cârullah ez-Zemahşerî de şöyle der: Eğer denilirse ki: Putların zararının da faydasının da olmadığı belirtilmiştir. Halbuki bu âyette var olduğu söyleniyor. Bu çelişki olmuyor mu? Buna şöyle cevap verilir: Mâna tam olarak anlaşılırsa bu zan ortadan kalkar. Şöyle ki: Allah Teâlâ kâfiri zarar ve fayda vermeye gücü yetmeyen cansız varlığa taptığı için akılsızlıkla nitelemektedir. Kâfir cehaleti ve sapkınlığı nedeniyle ondan şefaat dileyince faydalanacağına inanmaktadır. Ardından şöyle devam ediyor: Bu kâfir kıyâmet günü putlardan zarara uğradığını ve onlara taptığı için cehenneme girdiğini görüp, iddia ettiği şefaatin faydasını elde edemeyince dua ederek ve çığlık atarak "O ne kötü bir dost ve ne kötü bir arkadaştır!" diyecektir diyor. Ya da Allah Teâlâ "yed'û" "yalvarıp yakarır" fiilini tekrarlamaktadır (Yani bir kez 12. âyette, bir kez de bu 13. âyette). Sanki şöyle demiş olmaktadır: "Allah'ı bırakıp kendisine ne zarar ne de yarar sağlayabilen şeylere yalvarıp yakarır" (12. âyet. Bu dünyada olur)."O," ilâh olarak "zararı" şefaatçi olarak "yararından daha yakın olan varlıklara yalvarıp yakarır. O ne kötü bir dost ve ne kötü bir arkadaştır!" (13. âyet. Bu da âhirette olacaktır). Abdullah'ın mushafında âyet lâm harfi olmadan "men darruhu" (مَنْ ضَرُّهُ) şeklindedir (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 78). Bizim açıklamamıza gelecek olursak: Her iki âyette zikri geçen fayda ve zarar âhirette değil dünyada söz konusudur. Fakat yalvarıp yakarılanlar farklıdır. Birinci âyette yalvarılan "mâ" (مَا), yani cansız varlıklar ikinci âyette ise "men" (مَنْ), yani canlı varlıklardır. Bu, şu anlama gelir. Yalvarılanlar "mâ" (مَا) olursa bunlar, hiçbir faydayı sağlamaya ve zararı vermeye gücü yetmeyen putlardır. Yalvarılanlar "men" (مَنْ) olduğu zaman kastedilen, kâfirlerin zarar veren ve fayda sağlayan reisleridir. Yani "Ne kötü bir dost ve ne kötü bir arkadaştır" beyanında olduğu gibi ileri gelenler ve müreffeh yaşayanlardır. Onların zararları faydalarından, yani dinî anlamdaki faydalarından daha yakındır. Çünkü bu âyetin indiği zamanlarda din güçlü değildi, Müslümanlar da kuvvetli ve zengin bulunmuyorlardı. Bu açıklama âyetin "le men" (لَمَنْ) şeklindeki kırâatine de uygundur. Kısacası, kendilerine zarar veremeyen ve fayda sağlayamayan putlara yalvarıp yakarır. Çünkü orada güçlü ve zengin reisler vardır (Muhakkık).

[30] en-Nisâ, 4/19.

iyi şekilde arkadaşlık edin anlamına gelir. Bazıları "le bi'se'l-mevlâ" (لَبِئْسَ الْمَوْلٰى) âyetindeki "el-mevlâ" kelimesinin dost anlamına geldiğini, onun da burada şeytan olduğunu söylemişlerdir. "el-Aşîr" (الْعَشِيرُ) ise kişinin yanından ayrılmayan dostu ve eşi demektir. İbn Kuteybe ise kelimenin dost ve gönüldaş mânasına olduğunu söylemiştir ki biz de bunu ifade etmiştik[31]. Bunların hepsi de aynı mânayadır. Ebû Avsece ise "el-aşîr" kelimesinin kişinin birlikte yaşadığı, beraber bulunduğu ve içli dışlı olduğu dost, gönüldaş demektir; "el-aşîr" eş anlamına da gelir demiştir.

Bazıları âyeti, o âhirette zararı yararından daha yakın olan varlıklara yalvarıp yakarır diye açıklamışlardır.

إِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

353 [§]*14. "Allah, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Şüphesiz Allah dilediğini yapar."*

Allah, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Şüphesiz Allah dilediğini yapar. Mûtezile, bu ve bunu izleyen 16. âyetteki "Kuşkusuz Allah dilediğini doğru yola iletir" meâlindeki beyanı yalanlamaktadır. Çünkü onlar diyorlar ki: Allah Teâlâ bütün yaratıkların iman etmesini istemiş ama sonra da bunu gerçekleştirmemiştir. Bütün iyiliklerin hayata geçmesini ve kötülüklerden vazgeçilmesini istemiş sonra da dilediğini yerine getirememiştir. Mûtezile mensupları devamla şöyle derler: Allah Teâlâ'nın kulların fiillerini yaratması ve onları yönetmesi söz konusu değildir. Onların bu görüşlerine göre Allah Teâlâ istediği binlerce şeyden birisini bile yerine getirememiştir. Sonra onlar şöyle derler: Cenâb-ı Hak, bütün yaratıkların hidâyete ermesini istemiş, fakat onlar hidâyete ermemişlerdir. Halbuki O, dilediğini hidâyete erdireceğini haber veriyor. Mûtezile şöyle diyor: Allah bütün mahlûkatın hidâyete ermesini istiyor ama onların tümü hidâyete ermiş değildir. Biz ise şöyle diyoruz: Allah kimi hidâyete erdirmek isterse erdirir ve o da hidâyeti benimser. Allah yapmak is-

---

31 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 291.

tediğini yapar. O "Rabb'in gerçekten istediğini yapar"[32] meâlindeki beyanıyla bunu haber vermektedir. Cenâb-ı Hak burada dilediğini yaptığını bildirmektedir. Mûtezile'nin söyledikleri şu iki ihtimalden birisine girer: Ya Allah Teâlâ söz verip sözünden dönmektedir ya da sözünde ve verdiği haberde yalan söylemektedir. Sözde aşırı gitmekten Allah'a sığınırız.

مَنْ كَانَ يَظُنُّ اَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ اِلَى السَّمَٓاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ ﴿١٥﴾

15. "Her kim Allah'ın ona (peygamberine) ***dünyada da âhirette de asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa, bir çaresini bulup göğe uzansın da*** (ona yapılan yardımı) ***kessin, sonra baksın, bulduğu çare öfkelendiği şeyi ortadan kaldırabilecek mi?"***

Her kim Allah'ın ona (peygamberine) dünyada da âhirette de asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa. Bize göre âyetin tevili iki şekilde açıklanır. Birincisi: Her kim Allah'ın Hz. Muhammed'e asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa Allah ona yardım ettikten ve bu da kendisini kızdırdıktan sonra kızgınlığı devam ettiğine göre **bir çaresini bulup göğe uzansın da (ona yapılan yardımı) kessin.** Yani göğe bir ip uzatsın ve Allah'ın yardımının sebep olduğu öfkesini gidermek ve kendisini öfkelendiren olaydan rahata kavuşmak için boğazını sıksın ve kendisini öldürsün. [§]İkincisi: Âyet yüce Allah'ın Hz. 354
Peygamber'e yardım vâdettiğini ve yardım edeceğini haber vermektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle demiş olmaktadır: **Her kim** Allah'ın Muhammed'e yardımı yapamayacağını ve sözünü yerine getiremeyeceğini **düşünüyorsa göğe bir ip uzatsın sonra onu kessin.** Yani eğer Allah'ın yardımı onu kızdırıyorsa kızgınlığının geçmesi için o yardımı durdursun. Bu tevile göre gök kelimesi aslî mânada gök olur. Âyetin anlamı da gökten inecek olan vesileyi engellesin demek olur.

Bazıları da âyeti **Her kim Allah'ın ona (peygamberine) dünyada da âhirette de asla yardım etmeyeceğini,** yani onu rızıklandırmayacağını düşünüyorsa şeklinde açıklamışlar, bu cümlenin "Yine insanlar içinde kimileri

---

32 Hûd, 11/107; el-Burûc, 85/16.

vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder"[33] meâlindeki cümlenin bağlantısı (sıla) olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu tevili yapanlar, âyeti münafıklarla ilgili kılmakta ve şöyle açıklamaktadırlar: Münafıklardan her kim Allah Teâlâ'nın bu din üzere bulunduğu ve devam ettiği zaman onu rızıklandırmayacağını düşünüyorsa bir çaresini bulup evinin tavanına bir ip assın. **Sonra baksın, bulduğu çare öfkelendiği şeyi ortadan kaldırabilecek mi?** Mücâhid, bulacağı çare (kendini asması) rızıklandırılmayacak korkusuyladır demiştir. Müfessirler "sema" (السماء) kelimesine (gök anlamı değil de) evin tavanı mânası vermişler ve "kesme" kelimesini de kendisini boğmak olarak değerlendirmişlerdir.

İbn Kuteybe de aynı âyeti "Her kim Allah'ın ona (peygamberine) asla yardım etmeyeceğini" kendisini rızıklandırmayacağını düşünüyorsa diye açıklamış ve yaklaşımın Ebû Ubeyde'ye ait olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: "Matarun nâsırun" (مَطَرٌ نَاصِرٌ), yani yardımcı yağmur, "arzun mansûratün" (أرضٌ مَنْصُورَةٌ), yani yardım edilen yer bu da yağmurlu yer anlamına gelir. Müfessirler de âyeti şöyle açıklamışlardır: **Her kim Allah'ın ona Muhammed'e asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa evinin tavanına bir ip uzatsın sonra kessin,** yani kendini boğsun ve sonra baksın, bulduğu çare öfkelendiği şeyi ortadan kaldırabilecek mi? Yani çaba harcasın[34].

Ebû Avsece "fe'l-yemdüd bi sebebin" (فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ) cümlesi hakkında gök yüzüne ip bağlamak diye bir şey olamaz ve buna güç de yetmez, bu sadece böyle söyleyenleri kınama ifadesidir demiştir. Onun bu yorumu gök anlamına gelen "sema" (السماء) kelimesini gerçek mânada gök olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. "Fe'l-yemdüd" (فَلْيَمْدُدْ) kelimesi elini uzatsın demektir. **Sebeb,** esasen ip demektir. Buna göre mâna şöyle olur: Bir ip bağlasın ve göğe yükselsin. "es-Sebbü" (السَّبُّ) başörtüsü demektir. "Sübûb" (سُبُوبٌ) onun çoğulu olarak başörtüleri anlamına gelir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "es-Sebeb" Hüzeyl kabilesinin dilinde dağ demektir. "Mâ yağîzu" (مَا يَغِيظُ) gazabın şiddeti anlamına gelir.

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَاَنَّ اللّٰهَ يَهْدٖي مَنْ يُرٖيدُ ﴿١٦﴾

355 **[§]*16. "İşte böylece biz onu apaçık âyetler olarak indirdik. Kuşkusuz Allah dilediğini doğru yola iletir."***

---

33 el-Hac, 22/11.

34 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 291.

İşte böylece, yani bunun gibi **biz onu** lehlerine olanı ve aleyhlerine olanı beyan eden **apaçık âyetler olarak indirdik.**

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِـِٔينَ وَالنَّصَارٰى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُوا اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌ ﴿١٧﴾

17. "Gerçek şu ki, iman edenler, yahudiliği benimseyenler, Sâbiîler, hıristiyanlar, Mecûsîler ve şirke sapanların her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyâmet günü verecektir. Şüphesiz Allah her şeye tanıktır."

Gerçek şu ki, iman edenler, yahudiliği benimseyenler, Sâbiîler, hıristiyanlar, Mecûsîler ve şirke sapanların ...Bilginler Sâbiîler hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kelâm âlimlerine göre Sâbiîler Seneviyye'dir[35]. Müfessirlere göre ise meleklere tapanlardır. Bunların görüşlerini Mâide sûresinde belirtmiştik. Daha önce belirttiğimiz için şimdi burada ele almıyoruz[36].

Şirke sapanlar. Bunların Arap müşrikleri olduğu söylenmiştir, onlar putlara tapıyorlardı.

Her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyâmet günü verecektir. Aralarındaki hükmünü verecektir meâlindeki cümlenin, dünyada ihtilafa düştükleri için Allah kıyâmet günü aralarındaki hükmü verecektir mânasına gelmesi muhtemel olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Yahudiler, 'Hıristiyanlar hiçbir gerçeğe dayanmıyor' dediler; hıristiyanlar da 'Yahudiler hiçbir gerçeğe dayanmıyor' dediler"[37]. Bu ifadenin ardından yüce Allah **ayrılığa düştükleri konularda kıyâmet günü aralarında hükmünü verecektir** diyor. Bunun mânası, kıyâmet günü aralarında hükmünü verecektir, yani kıyâmet günü aralarında hükmedecektir demektir. Kıyâmet günü aralarının ayırtedilmesi bu âyette belirtilen hükmetmedir. Âyetin Allah kıyâmet günü aralarını makam açısından ayıracaktır, mânasına gelmesi de muhtemeldir. Buna göre yüce Allah şunları cennete onları da cehenneme gönderecektir. Aralarını ayırmanın anlamı budur. "Yefsılü" (يَفْصِلُ) fiilinin onlara hakkı batıldan ayırarak beyan

---

35 Seneviyye: Âlemi birbirine zıt iki kadîm aslın yarattığına inanan din veya mezheplere verilen genel isimdir (bk. Mustafa Sinanoğlu, "Seneviyye" *DİA*, XXXVI, 521-522).

36 bk. Mâide sûresinin 69. âyetinin tefsiri.

37 "Bilmeyenler de onların dediklerine benzer şeyler söylediler. Allah, ayrılığa düştükleri konularda kıyâmet günü aralarında hükmünü verecektir" (el-Bakara, 2/113).

edecektir mânasına gelmesi de ihtimal dâhilindedir. Bunun amacı da onların tümünün hakkı kabul etmesi ve ona inanmasıdır. Fakat bu o gün kendilerine hiçbir fayda vermez.

Şüphesiz Allah her şeye amellerine, fiillerine, ikrarlarına, sözlerine ve onlardan sadır olan her şeye **tanıktır.**

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ
وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ
مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ
مُكْرِمٍ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ

356 [§]*18. "Görmez misin göklerde ve yeryüzünde bulunanlar; güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu hep O'na secde etmektedir! Niceleri de azabı hak etmiştir. Allah'ın hakir kıldığı kimseyi onurlandırabilecek birisi yoktur. Kuşkusuz Allah dilediğini yapar."*

Görmez misin göklerde ve yeryüzünde bulunanlar (Ona secde etmektedirler.) Arap dilinin zâhirine göre "men" (مَنْ) kelimesiyle gerek insan, gerek cin ve gerekse melek tüm imtihan edilenler (akıllı varlıklar) ifade edilir. Cansız varlıklar ise bu kelimeyle ifade edilmezler, onlar sadece "mâ" (مَا) harfiyle ifade edilir. Fakat yüce Allah sonunda **güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar** diyerek imtihan edilen canlı varlıklar ve cansız olan herkesi kastettiğini gösteren bir ifadeye yer vermektedir. Çünkü devamında da **ve insanların birçoğu hep O'na secde etmektedir! Niceleri de azabı hak etmiştir** buyurmuştur. Yoksa kaide olarak bilinen belirttiğimiz gibi "men" kelimesiyle imtihan edilen canlı varlıkların, "mâ" kelimesiyle de (canlı-cansız) bütünün kastedildiğidir. Erkek ve dişi bir arada ifadeye konu olduğu zaman nasıl tümü birden erkek isimle belirtiliyorsa canlı ve cansız varlıklardan bir cümle içinde bahsedildiğinde tümünün canlılara ait harfle ifade edilmesi de mümkündür.

Öte yandan adı geçen bu canlı ve cansız varlıkların secdeleri birkaç şekilde açıklanmıştır. Birincisi: Bu secde yaratılış secdesi olabilir. Sözü edilen

her şey tesbih konusunda belirttiğimiz gibi[38] yaratılışı itibariyle Allah'a secde ediyor olabilir.

İkincisi: İbadet secdesi olabilir. İbadet secdesi, secde etmesi mümkün olan her varlığın secdesi ve terki olabilir. Bu da imtihan edilen varlıkların secdesidir.

Üçüncüsü: Bahsedilen bu nesnelere bahşedilen ve hiç kimsenin kendi gücüyle elde edemeyeceği menfaatin bol bol verilmesinden ötürü yapılan secdedir. Bunlar su, güneş, ay, ağaç, hayvanlar, kısaca her şeyin menfaat sağlamaları [onların emrine verilmiş olmalarından] kaynaklanmaktadır.

[§]Dördüncüsü: Bahsedilen bu nesnelere, Allah'a itaat etme ve boyun 357
eğmelerinin ilham edilmesi anlamındadır. Dikkat edilirse görülecektir ki yüce Allah onlar hakkında şöyle buyurmuştur: "İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin buyurdu. İsteyerek geldik dediler"[39]. Görüldüğü üzere Allah Teâlâ hayvanlara menfaatlerini nasıl sağlayacaklarını ve ölümcül durumlardan nasıl kaçınacaklarını ilham etmiştir. Dolayısıyla O'na itaat etmeyi ve boyun eğmeyi de öğrenmiş olmaları mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve insanların birçoğu cennette "**hep O'na secde etmektedir! Niceleri de** cehennemde **azabı hak etmiştir**. **Allah'ın hakir kıldığı kimseyi onurlandırabilecek birisi yoktur.** Allah'ın hakir kılması iki şekilde açıklanabilir. Birincisi: "Allah'ın saptırdığı kimseyi doğru yola iletecek yoktur"[40] meâlindeki beyanda anlatıldığı üzere Allah'ın yüzüstü bıraktığını ve ibadetinden ve kapısından kovduğunu onurlandıracak hiç kimse yoktur. Ya da şöyle deriz: Allah'ın cehennemde azap ederek değersiz kıldığını buradan kurtaracak hiçbir kimse yoktur.

Kuşkusuz Allah dilediğini yapar. Bu Mûtezile aleyhinedir. Çünkü onlar Allah bazı şeyleri diler ama yapmaz derler. Oysa Allah Teâlâ **dilediğini yapar** diyor.

هَٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِى رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ
ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ ﴿١٩﴾

---

38 "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız" (el-İsrâ, 17/44). Bu beyanın tefsirine bakılabilir.

39 "Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler" (Fussılet, 41/11).

40 er-Ra'd, 13/33.

19. "Şu ikisi Rab'leri hakkında çekişip duran iki taraftır. Bunlardan inkârcı olanlar için ateşten giysiler biçilmiştir, başlarının üstünden de kaynar su dökülecektir."

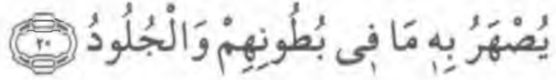
Şu ikisi Rab'leri hakkında çekişip duran iki taraftır. Bu beyanın tevili konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bu âyetin mübâreze (düello) yapan altı kişi hakkında indiğini söylemişlerdir. Bunlardan üçü müslümanlardan Hamza b. Abdülmuttalib, Ali b. Ebû Tâlib ve Ubeyde b. Hâris idi. Üçü de müşriklerden Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa ve Velîd b. Utbe idi. Çekişmeleri bu idi. Bazıları da şöyle demiştir: Müslümanlar ve Ehl-i Kitap din konusunda çekiştiler. Yahudi ve Hıristiyanlar dediler ki: Ey müslümanlar! Biz Allah'a sizden daha yakınız. Çünkü bizim peygamberimiz sizinkinden önce, dinimiz
358 sizin dininizden, önce ve kitabımız da sizin kitabınızdan öncedir. [§]Müslümanlar da şöyle cevap verdiler: Tam aksine biz Allah Teâlâ'ya daha yakınız. Biz Allah'ın kitabına, sizin kitabınıza, peygamberimize ve sizin peygamberinize ve Allah Teâlâ'nın indirdiği bütün kitaplara iman ettik. Sonra sizler bizim peygamberimizi, kitabımızı ve peygamberinizden önce geçen bütün peygamberleri inkâr ettiniz. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da müminlerle Ehl-i Kitap arasını ayıran beyanı indirdi ve şöyle dedi: **Şu ikisi Rab'leri hakkında çekişip duran iki taraftır. Bunlardan** Muhammed'i ve Kur'ân'ı **inkârcı olanlar için** ki onlar yahudi ve Hıristiyanlardır **ateşten giysiler biçilmiştir, başlarının üstünden de kaynar su dökülecektir.** Allah Teâlâ müminler hakkında da şöyle buyurmuştur: "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları ise Allah altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır"[41]. Bazıları şu yorumu yapmıştır: Şu ikisi, yani Rab'leri hakkında çekişip duran iki taraftır, yani cennet ve cehennem şeklinde açıklamışlardır. Cehennem "Allah beni âsilere ve fâsıklara ceza için yaratmıştır demiş, cennet de "Allah beni peygamberlere ve dostlarına rahmet için yaratmıştır" diye söylemiştir. Fakat cehennem ve aynı şekilde cennetin bu çekişmesi ne zaman olacaktır? Bu uzak bir ihtimaldir. Bazıları, müslümanla kâfir ölümden sonra dirilme konusunda çekişecektir demişlerdir.

Onların çekişmeleri, sûrenin başından buraya kadar bahsi geçen konuların olması da mümkündür. Bunlardan bazıları şunlardır: "Hal böyle iken insanlardan öyleleri vardır ki, bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışır ve her âsi şeytanın peşine takılır"[42]. "İnsanlar içinde öyleleri vardır ki bilgisi, kılavuzu ve aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde, büyüklük taslayarak, başkalarını Allah

41 el-Hac, 22/23.
42 el-Hac, 22/3.

yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışır durur"[43]. "Gerçek şu ki, iman edenler, yahudiliği benimseyenler, Sâbiîler, hıristiyanlar, Mecûsîler ve şirke sapanlarm her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyâmet günü verecektir"[44]. Onların çekişmeleri Allah Teâlâ'nın bu sûrede belirttiği bahsi geçen kişiler, yani müslümanlar ve kâfirler arasında olacaktır. Âyet-i kerîmede bu husus beyan edilmektedir. Çünkü Allah Teâlâ kâfirler hakkında **Bunlardan inkârcı olanlar için ateşten giysiler biçilmiştir** derken, müminler hakkında da "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları ise Allah altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır"[45] buyurmuştur. Öte yandan birinci âyette bahsi geçen "fasl" kelimesinden maksadın bu olması mümkündür. Çünkü yüce Allah "her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyâmet günü verecektir"[46] demiştir. Allah müslümanları cennete, kâfirleri de cehenneme koyacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] **Bunlardan inkârcı olanlar için ateşten giysiler biçilmiştir** meâlindeki 359
beyan "Onların giysileri katrandandır"[47] meâlindeki âyet gibidir. **Başlarının üstünden de kaynar su dökülecektir.** "el-Hamîm" (الْحَمِيمِ) kelimesinin sıcaklığın zirvesine çıkan kaynar su anlamında olduğu söylenmiştir.

20. "Bununla karınlarının içindekiler ve derileri eritilir."

Bununla karınlarının içindekiler ve derileri eritilir. İbn Kuteybe "yusheru" (يُصْهَرُ) fiilinin "eritilir" anlamına geldiğini söylemiştir. "Saherati'n-nâru eş-şahmete" (صَهَرَتِ النَّارُ الشَّحْمَةَ) ateş yağı eritti demektir. Bu kökten türeme olan "es-suhâratü" (الصُّهَارَةُ) but bölgesinden eritilmiş yağ demektir[48]. Aynı şekilde bu kelime, yağ ve but kısmı eritildiğinde geriye kalan yağ tabakası anlamına da gelir. "Sahertu'ş-şahme" (صَهَرْتُ الشَّحْمَ) yağı erittim demektir. Fiil "ashuruhû" (أَصْهُرُهُ), "sahran" (صَهْرًا) şeklinde kullanılır.

Ebû Muâz şu açıklamayı yapar: "Yusheru bihî mâ fî butûnihim" (يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ) özellikle karınlarının içindekiler eritilir demektir. Derilere gelince onlar

---

43 el-Hac, 22/8.
44 el-Hac, 22/17.
45 el-Hac, 22/23.
46 el-Hac, 22/17.
47 İbrâhim, 14/50.
48 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 291.

yakılır. Çünkü deri, eritilmez ve erimez. Ebû Muâz bunun Araplar'ın şu sözlerine benzediğini söyler: "Eteytühû fe et'amenî vallâhi serîden, vallâhi lebenen kârisan -ey hâmidan- vallâhi izâran ve ridâen, vallâhi humlânen fârihen" (أتيتُهُ فأطعمني والله ثَريداً والله لبَناً قَارصاً -أي حامضاً- والله إزَاراً ورداءً والله حُملاناً فارها) "Ona geldim vallâhi bana tirit yedirdi, vallâhi ekşi süt içirdi, vallâhi izâr (peştamal) ve ridâ (bol dış elbise) giydirdi vallâhi altıma çevik binek hayvanları[49] verdi." Böyle bir cümlede her kelime için uygun bir fiil takdir edilir[50]. Kur'ân'da bunun benzerleri çoktur[51]. Dilde de böyledir.

وَلَهُمْ مَقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ ﴿٢١﴾

21. "Onlar için bir de demirden sopalar vardır."

Onlar için bir de demirden sopalar vardır. Bazıları âyette yer alan "makâmi'u" (المَقَامِع) kelimesinin demirden çubuklar anlamında olduğunu söylemiştir. Muâz'ın görüşü de bu doğrultudadır. Bazıları da bu kelimenin baston benzeri olduğunu, tekilinin "mikma'a" (مِقْمَعَة) şeklinde geldiğini ifade etmişlerdir.

كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾

360 ***[§]22. "Istıraptan ötürü oradan çıkmaya her teşebbüs ettiklerinde oraya geri döndürülecekler ve onlara, 'Tadın bakalım bu yakıcı azabı!' denilecek."***

Istıraptan ötürü oradan çıkmaya her teşebbüs ettiklerinde oraya geri döndürülecekler. Bazıları şöyle demiştir: Âyette bahsi geçen durum şöyle olacaktır: Cehennem kabına sığmayıp coşunca içindekileri yukarı fırlatacak ve onlar da cehennemden çıkmak isteyecekler, ancak bekçiler demirden sopalarla kendilerini oraya geri iade edeceklerdir. **Ve** cehennemin bekçileri tarafından **onlara, 'Tadın bakalım bu yakıcı azabı!' denilecek.** Bazıları da şu açıklamayı

---

49 el-Humlân (الحُمْلان): Üzerine yük yüklenen hayvanlar demektir. Özellikle bağış konusunda söz konusudur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-me-le" md.).

50 Takdiri şöyledir: Bana süt içirdi, izâr ve ridâ giydirdi ve altıma binek hayvanları verdi.

51 "Ve alellâhi tevekkültü fe ecmi'û emraküm ve şurakâeküm" (وعلى الله توكلتُ فأجمعوا أمرَكم وشُركاءكم) "Ben yalnız Allah'a dayanıp güveniyorum; siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın" (Yûnus, 10/71). Yani "ortaklarınızı çağırın".

yapmıştır: Cehennemde tabakalar vardır. Onların azabı şiddetlenince alt tabakadan üst tabakaya doğru dönecekler ve yukarı çıkacaklardır. Sonra da oradan çıkmak isteyecekler ancak "Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim"[52] beyanında ifade edildiği üzere cehenneme geri iade edileceklerdir. Bazıları da şöyle bir açıklama getirmiştir: Cehennem ateşi onları aleviyle vuracak sonra yukarı yükseltecektir. Cehennemin en üst tabakasına çıktıkları zaman onlara demir sopalarla vurulacaktır. Cehennemin dibine indikleri zaman da onlara cehennemin alevinin soluk verme sesi vuracaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٢٣﴾

23. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları ise Allah altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Onlar orada altın bilezik ve incilerle süsleneceklerdir. Orada onların giysileri de ipektir."

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları ise Allah altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. "Altından", yani cennetliklerin altından demektir. Bu husus bir başka âyette belirtilmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "(Cennette) onların altından ırmaklar akarken"[53].

[Cennette Süslenme]

Onlar orada altın bilezik ve incilerle süsleneceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu cümleyi dünyada zikri geçen altın ve incilerle süslenmek isteyen ve bununla övünen bir topluluk hakkında belirtmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "(O bir peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse"[54]. Yoksa dünyada özellikle kadınlar hariç sözü edilen altın ve incilerle süslenmek iste-
yenler azdır. [§]Kadınlar ve dünyada bununla övünen bir topluluk için yüce 361
Allah âhirette bunu vâdetmiştir. [Bu konudaki ifadesi şudur] "Orada canların

---

52 el-Müddessir, 74/17. Yani ona azap meşakkati yükleyeceğim ya da ateş dağına çıkmakla yükümlü tutacağım. Daha tırmanmaya çalışırken oradan aşağı düşecek. Sonsuza kadar böyle olacak (Celâleddin el-Mahallî-Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 776).

53 el-A'râf, 7/43.

54 "(O bir peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse yahut dizi dizi melekler onunla birlikte gelseler ya!" (ez-Zuhruf, 43/53).

istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır"[55]. "Lü'lüen" (لؤلؤا) kelimesi hakkında Kisâî şu açıklamayı yapar: Bu kelimeyi "lü'lüin" (لؤلؤ) şeklinde okuyanlara göre bu birkaç şekilde açıklanır: Birincisi: **Onlar orda altın bilezik ve incilerle süslenecektir.** İkincisi: **Onlar orada altın bileziklerle süsleneceklerdir** ve orada bilezikler hariç zinet olarak **incilerle süsleneceklerdir.** Kelimeyi "lü'lüen" şeklinde okuyanlara göre mâna şöyle olur: Orada incilerle süsleneceklerdir.

Orada onların giysileri de ipektir. Bir hadiste de şöyle denilir: "İpek dünyada onların âhirette bizim olacaktır"[56].

Ebû Avsece şöyle demiştir: **Orada süsleneceklerdir** meâlindeki cümle altın ve gümüş zinet eşyalarıyla süsleneceklerdir anlamına gelir. Arapça'da "halleytü'l-mer'ete" (حَلَّيتُ المَرأة) denilir ki mânası kadını süsledim, demektir. Bu dilde "haliye'ş-şey'ü yahlâ halyün" (حَلِيَ الشيءُ يَحْلَى حَلْيٌ) şeklinde bir fiil vardır ki mânası bir şey güzel oldu, demektir. Bir şey bir kişinin gözünde güzel olunca "haliye bi aynihî" (حَلِيَ بِعَينِه) denilir. Bir de "halâ'ş-şey'ü yahlû halâveten" (حَلَى الشيءُ يَحْلُو حَلاوَةً) cümlesi bir şey güzel oldu demektir. Bu fiilin sıfat-ı müşebbehesi de "fehüve hulvun" (فَهُوَ حُلْوٌ) şeklinde gelir ki o güzeldir, demek olur. Bir de "tehalleytü" (تَحَلَّيتُ) fiili vardır. Bunu, onun tadını aldım diye anlamak da mümkündür, "el-halyu" (الحَلْي) kökünden kabul etmek de imkân dâhilindedir. Bu kökten "hale'tü'l-ibile ani'l-mâi" (حَلأتُ الأبِلَ عن المَاءِ) şeklinde bir kullanım vardır ki mânası şudur: Develerin suya gitmelerini engelledim. "Halleytü'ş-şey'e ve ahleytühû" (حَلَّيتُ الشيءَ وأحلَيتُه) denilince de bir şeyi tatlı kıldım demek olur.

وَهُدُوا اِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا اِلٰى صِرَاطِ الْحَم۪يدِ ﴿٢٤﴾

24. "Onlar sözün güzeline yöneltilmişler ve övgüye en lâyık olan Allah'ın yoluna iletilmişlerdir."

Onlar sözün güzeline yöneltilmişler ve övgüye en lâyık olan Allah'ın yoluna iletilmişlerdir. Bunun dünyada ve âhirette gerçekleşmiş olması mümkündür. Dünya açısından yöneltilme ve iletilme tevhit sözcüğü ve ihlas şehadeti (kelime-i tevhid)'dir. Âhirete gelince durum şu ilâhî beyanda belirtildiği
362 gibidir: [§]"Orada onların duaları, 'Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın Allahım!', karşılıklı iyi dilekleri de 'selâm' şeklinde olacaktır. Duaları da, 'Âlemlerin

---

55 ez-Zuhruf, 43/71.

56 "İpek ve atlas giymeyiniz. Altın ve gümüş kaplardan içmeyiniz. Bu madenlerden yapılmış tabaklarda yemeyiniz. İpek dünyada onların âhirette bizim olacaktır" (Buhârî, "Et'ime, 28; Müslim, "Libas", 5).

Rabb'i olan Allah'a hamdolsun' diyerek son bulur"[57]. Onların yöneltilmiş oldukları sözün güzeli işte budur. Bazıları da şöyle demiştir: **Onlar sözün güzeline yöneltilmişler** meâlindeki cümle ile kastedilen Kur'ândır. **Övgüye en lâyık olan Allah'ın yoluna iletilmişlerdir** meâlindeki cümleden maksat da İslâm ve şer'î hükümleridir. Katâde şöyle demiştir: Onlara nefes alıp vermeleri nasıl ilham edilmişse tesbih ve hamdetmeleri de ilham edilmiştir. Katâde "sözün güzeli" anlamındaki beyanla bütün güzel sözlerin kastedildiğini söylemiştir.

"Sırâtı'l-hamîd" (صِرَاطِ الْحَمِيدِ) "sırâtullah"[58], yani Allah'ın yolu deyimi gibi "Allah'ın yolu" mânasında olabilir. "el-Hamîd" kelimesinin "es-sırât" kelimesinin sıfatı olması da mümkündür. O zaman övgüye değer yol, anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٥﴾

25. "İnkâr edenlere, insanları Allah yolundan ve -yerli olsun dışarıdan gelmiş olsun bütün insanlar için** (ibadet yeri) **yaptığımız- Mescid-i Haram'dan alıkoyanlara ve her kim orada zulmederek haktan saparsa ona elem veren bir azap tattırırız."

İnkâr edenlere, insanları Allah yolundan ve -yerli olsun dışarıdan gelmiş olsun bütün insanlar için (ibadet yeri) yaptığımız- Mescid-i Haram'dan alıkoyanlara... "Keferû" (كَفَرُوا) geçmişten haber verirken "yasuddûne" (يَصُدُّونَ) gelecek zamandan haber vermektedir. Burada Allah Teâlâ gelecek zaman kipini geçmiş zaman kipi üzerine atfetmiştir. Zeccâc [bunun tevili konusunda] söylenmek istenenin inkâr edenler ve insanları Allah yolundan alıkoyanlar olduğunu ifade etmiştir[59]. **Ve her kim orada zulmederek haktan saparsa ona**

---

57 Yûnus, 10/10.

58 "Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin. Göklerin ve yerin yegâne sahibi olan Allah'ın yolunu" (eş-Şûrâ, 42/52-53).

59 Zeccâc şunları söylemiştir: "Yasuddûne" kelimesi gelecek zaman mânası ifade etmekte ve geçmiş zaman mânası ifade eden fiilin üzerine atfedilmektedir. Çünkü "ellezîne keferû" (الذين كفروا) cümlesinden maksat "inkâr üzere olanlar"dır. Yüce Allah sanki şöyle demektedir: Kâfirler ve Allah yolundan alıkoyanlar..." (Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, III, 420).

elem veren bir azap tattırırız. Bize göre âyetin tevili şöyledir: Muhammed gönderilmeden önce inkâr edenler ve o gönderilince insanları Allah yolundan alıkoyanlar. Öte yandan **Mescid-i Haram'dan** tabiri, Mescid-i Haram'a girmekten alıkoyma mânasında olabilir. Yani onlar, müslümanları müslüman oldukları ve orada İslâm'ı Hz. Peygamber'e sordukları için Mescid-i Haram'a girmekten alıkoyuyorlardı. İkincisi insanları Mescid-i Haram'dan çıkarmak anlamında olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Halkı oradan çıkarıp sürmek ise Allah katında daha büyük bir günahtır"[60].

Yerli olsun dışarıdan gelmiş olsun bütün insanlar için (ibadet yeri) yaptığımız. Bu beyanın zâhirinden anlaşılan yerli olanla dışarıdan geleni bir kılanın Mescid-i Haram olduğudur. Çünkü Allah Teâlâ **insanlar için eşit kıldığımız** diye buyurmaktadır. Fakat müfessirler bunu Mekke olarak anlamışlar ve şu mânayı vermişlerdir: Konaklama ve konaklama yerleri bakımından eşit kıldığımız. Âyetin zâhirî mânasının belirttiğimiz gibi olduğunu söylemiştik.

363 [§]Öte yandan bu hükmün cemaati olan diğer mescitlere değil de Mescid-i Haram'a mahsus olma ihtimali vardır. Başka mescitlerin halkı o mescitlere başkalarından daha önceliklidir. Ama Mescid-i Haram açısından ise insanlar gerek yerlisi gerekse dışarıdan geleni şer'an birbirine eşittir. Bir başka ihtimale göre Mescid-i Haram açısından insanların birbirine eşit olduklarının belirtilmesi başka mescitler açısından da böyle olduklarını öğrenmelerine yöneliktir. Yani insanlar gerek yerlisi gerekse yerli olmayan herkes mescitler açısından birbirine eşittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve her kim orada zulmederek haktan saparsa. Bazıları âyetin metninde geçen "ilhâd" (الإلْحَاد) kelimesinin şirk ve inkâr anlamına geldiğini söylemiş ve bütün mâsiyetlerin ilhâd olduğunu ifade etmişlerdir. "el-İlhâd" kelimesi esasen yoldan dönmek ve başka tarafa yönelmek, demektir. Buna göre âyetin yorumu şöyle olur: Ve her kim orada zulüm sapması ile saparsa ona elem veren bir azap tattırırız. Bazıları ise şöyle demişlerdir: "Orada her kim zulmederek haktan sapmayı aklından geçirirse ona elem veren bir azap tattırırız.

---

60 "Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki: 'Onda savaşmak büyük günahtır. Allah'ın yolundan menetmek ve O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'dan (insanları) engellemek, halkını oradan çıkarıp sürmek ise Allah katında daha büyük günahtır. Fitne de öldürmekten daha ağırdır'" (el-Bakara, 2/217).

Öte yandan o mekânın sözü edilenlere tahsis edilmesi birkaç ihtimale açıktır. Söz konusu sebeplerden birincisi: Hayırların çokluğunun ve kat kat yapılmasının, orada kötülükleri düşürmede ve yok etmede fonksiyonu bulunmadığını bilmeleridir. Çünkü rivayete göre Mekke'de kılınan bir namaz başka yerlerde kılınan şu kadar rekât namaza eşittir[61]. Orada yapılan [bütün] iyi ameller de böyledir.

İkincisi: Oranın sözü edilenlere tahsis edilmesi, orada yapılacak bu tür eylemlerin ağır ve şiddetli bir vebalinin olduğunu vurgulamaktır. Tıpkı iyi amellere kat kat mükâfat verilmesinin oraya tahsis edilmesi gibi.

Üçüncüsü: Onlar o mekâna inip konakladıkları için Allah Teâlâ'ya başkalarından daha yakın olduklarını iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da orada zulmederek haktan sapmak isteyene şöyle bir azabı tattırırız demiş oluyor. Bu mekân bahsi geçenlere ve af da başka yerlere tahsis ediliyor değildir. Fakat belirttiğimiz sebeplerden dolayı söz konusu tahsis yapılmıştır.

Bazıları âyete şu anlamı vermiştir: Her kim orada zulmederek haktan sapmak isterse. Bu görüş sahibine göre "ilhâd" (إلْحَاد) kelimesinin başındaki "bâ" (ب) harfi zâiddir. Bunun benzeri bir örnek "tenbütü bi'd-dühni" (تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ) âyetidir[62]. "Tünbitü't-dühne" (تُنْبِتُ الدُّهْنَ) cümlesinin anlamı yağ verendir. Bir rivayete göre Resûl-i Ekrem "Mekke'de gıda maddeleri üzerinde karaborsa yapmak haktan sapmaktır (ilhâd)" buyurmuştur[63]. Aynı şekilde Hz. Ömer ve İbn Ömer'den böyle bir haber rivayet edilmiştir. [§]Belirttiğimiz eylemlerin 364
ağır vebal olacağı, şiddet ve cezasının kat kat verileceği anlamını vurgulamak için belirtilmesi de mümkündür. Bundan dolayı bazıları bir günah ya da miktarı şer'an belirlenmiş bir had cezası, suçu işlerse cezası kat kat olacağı için Mekke'de kalmayı hoş görmemişlerdir. Bizim sözünü ettiğimiz husus da mümkündür. Bazıları Mekke evlerinin[64] satılmasını ve kiraya verilmesini mekruh görmüşlerdir. Buna delil olarak da **yerli olsun dışarıdan gelmiş olsun bütün insanlar için** meâlindeki beyanını göstermişlerdir. Bu doğrultuda evlerin sa-

---

61 Ben bu rivayeti bir yerde bulamadım. Ancak Mescid-i Haram'da namaz kılmanın faziletine dair hadis vardır. Hz. Peygamber "Benim mescidimde kılınan (bir vakit) namaz başka mescitlerde kılınan bin namazdan daha faziletlidir. Ancak bundan Mescid-i Haram müstesnadır" demiştir (İbn Mâce, "Salât", 195. Ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 27).

62 el-Mü'minûn 23/20.

63 Ebû Dâvûd, "Menâsik", 90.

64 "Rabe'a bi'l-mekâni yerbu'u rab'an (رَبَعَ بِالْمَكَانِ يَرْبَعُ رَبْعاً): Bir yerde kalmak demektir. "er-Rab'u" (الرَّبْعُ) ev, konak, her nerede ve hangi mekânda olursa olsun vatan anlamındadır. Çoğulu "erbu'un, riba'un, rubu'un ve erbâ'un (أَرْبُعٌ ورِبَاعٌ ورُبُوعٌ وأَرْبَاعٌ) şeklinde gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ra-be-'a" md.).

tılması ve kiraya verilmesini yasaklayan haberler rivayet edilmiştir. Bir rivayete göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Mekke (hacıların) develerini (bağladıkları) yerdir[65]. Evleri satılmaz ve kiraya verilmez"[66]. Hz. Ömer'in "Ey Mekkeliler! Evlerinize kapı taktırmayın ki yerli olmayan dilediği yerden gelebilsin"[67] dediği nakledilir. Hz. Ömer Mekkeliler'in evlerinin kapılarını kapatmalarını yasaklamıştır.

Âyetin zâhirinde Mekke belirtilmemiştir. Âyette Mescid-i Haram'dan söz edilmektedir. Çünkü yüce Allah "ve'l-mescidi'l-harâmi'l-lezî ce'alnâhu sevâen el-âkifu fîhi ve'l-bâdi" (وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِى جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ) buyurmaktadır. Bu hüküm özellikle sadece Mescid-i Haram için zikredilmiştir. Ebû Hanîfe şöyle demiştir: Hac ve umre mevsiminde Mekke evlerinin kiraya verilmesini hoş görmüyorum. Mekke'de ikamet eden ve çevresinde oturanlara (mücâvir) gelince Ebû Hanîfe onlardan kira almakta herhangi bir sakınca görmez. İmam Muhammed'in görüşü de bu şekildedir.

İbn Kuteybe âyetin "sevâen el-âkifu fîhi ve'l-bâdi" (سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ) kısmını açıklarken yerli ve bâdî, yani bedevîlerden olup yerli olmayan burada birbirine eşittir, yerli olan burada yerli olmayandan (nâzi'un)[68] daha öncelikli değildir. "Ve men yürid fîhi bi ilhâdin" (وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادٍ), yani kim orada ilhâdda bulunur, yani zulüm ve hak yoldan sapmak isterse... Âyette geçen "ilhâd" (الْحَادٍ) kelimesinin başına "tenbütü bi'd-dühni" (تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ)[69] örneğinde olduğu gibi zâid bir "bâ" (بِ) harfi getirilmiştir. Biz daha önce bundan bahsettik.

365 [§]Ebû Avsece "el-âkif" (العَاكِفُ) ikamet eden, "el-bâdî" (البَادِى) çölde kalan anlamınadır demiş, "el-ilhâd" (الإلْحَاد) kelimesinin de haktan meyletmek ve sapmak anlamına geldiğini belirtmiştir. "el-Lahd" (اللَّحْدُ) kelimesi, bu kökten türetilmiştir. Mânası "lahdü'l-kabri" (لَحْدُ القَبْرِ) kabir lahdi, kabir oyuğu demektir.

وَاِذْ بَوَّاْنَا لِاِبْرٰهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ اَنْ لَا تُشْرِكْ بِى شَيْـًٔا وَطَهِّرْ بَيْتِىَ لِلطَّٓائِفِينَ وَالْقَٓائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿٢٦﴾

---

65 "Münâh" (مُنَاخ): Develerin çöktürüldüğü yer demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "neve-ha" md.).

66 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 53.

67 Daha fazla bilgi için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, III, 450-452.

68 "Neze'a ilâ vatanihî" (نَزَعَ إلى وَطَنِه) vatanına meftun oluyor ve meylediyor demektir.

69 el-Mü'minûn, 23/20.

26. "İbrahim'i Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik: 'Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut.'"

[Hz. İbrahim ve Beytullah]

İbrahim'i Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik. Âyette geçen "bevve'nâ" (بَوَّأْنَا) fiiline bazıları, yerleşsin diye Beytullah'ın yerini ona hazırladık anlamı vermişlerdir. Fiilin mastarı olan "et-tebvie" (التَّبْوِئَة) indirmek mânasına gelir. Yüce Allah sanki şöyle demektedir: Beyt yapsın diye İbrahim'i beytin yerine indirdik ve ona **bana hiçbir şeyi ortak koşma** dedik. Bütün peygamberler bu ilke üzerine gönderilmişlerdir. Allah'a ortak koşmama ilkesiyle gönderilmişler ve insanları da Allah'a ortak koşmamaya davet etmeleri emredilmiştir.

Tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut. İnsanları da Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaya davet edin. **Evimi tavaf edenler için tertemiz tut** emri Hz. Peygamber'e ve bahsi geçen diğerlerine yönelik olma ihtimali vardır. Bu şu demektir: Evimi içinde bulunan taş, maden ve ahşaptan yapılmış putlardan ve heykellerden temizle ki orada Allah'tan başka hiçbir kimseye tapılmasın. **Evimi tertemiz tut** emrinin evimi bütün (mânen) pis olan nesnelerden ve çekişmeler, alım-satın ve başkaları olmak üzere eziyet veren her türlü şeylerden temizle mânasında olması da muhtemeldir. Bu emir Mescid-i Haram ve diğer mescitler için de geçerlidir. Onlar da her türlü rahatsızlık verici unsurlardan, kötülükten ve çirkin fiillerden temizlenir, uzak tutulur.

Tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar. Müfessirler "et-tâifîn"in (الطَّائِفِينَ) beldelerden gelenler, "el-kâimîn"in (الْقَائِمِينَ), orada ikamet edenler, "er-rukka' es-sücûd"ün (الرُّكَّعِ السُّجُودِ) "namaz kılanlar" olduğunu söylemişlerdir. "et-Tâifîn"in beyti tavaf eden herkes, "el-kâimîn"in orada [duran][70], sürekli bulanan -el-ukûf, ibadet için bir yerde sürekli kalanlar demektir-, "el-kâimîn"in [§]orada ikamet eden ve kalan herkes, "er-rukka' es- 366
sücûd"ün bütün rükû ve secde edenler, yani tüm namaz kılanlar mânasında olması da muhtemeldir. Bu mâna daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ

[70] Bu fazlalık şerhten alınmıştır (Semerkandî, *Şerhu't-te'vîlât.* vr. 505a).

27. "İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar."

[Telbiye]

İnsanlara hac ibadetini duyur. Yani insanları Beytullah'ı haccetmeleri için davet et ve çağır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ İbrahim'e (a.s.) insanları hac ibadetini yapmaya çağırmasını emredince o da çağırdı. Allah onun sesini doğu ve batı arasında bulunanlara işittirdi. Hatta sesini ve çağrısını erkeklerin bellerinde (sulb) ve kadınların rahimlerinde bulunanlara bile işittirdi. Ve onlar "lebbeyk" (çağrına icabet ettik) dediler. Allah'ın beytini haccedenler İbrahim'in çağrıda bulunduğu zaman ona uyanlardır. Fakat müfessirlerin bu dedikleri ancak Hz. Peygamber'den gelen bir haberle bilinir. Aksi takdirde bu ve benzeri açıklamalar hakkında susmak daha uygundur.

Müfessirler **İnsanlara hac ibadetini duyur** meâlindeki cümlenin **İbrahim'i Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde** anlamındaki cümlenin sılası olduğunu söylemiştir. **İnsanlara hac ibadetini duyur** meâlindeki beyanın Hz. Peygamber'e ve gönderilen bütün peygamberlere yönelik olması da mümkündür. Bu açıklamayla emir her zaman için geçerli olmuş olur. Bütün bunların *en doğrusunu Allah bilir.*

Gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar. "Ricâlen" (رِجَالًا) ayakları üstünde yaya olarak demektir. "Ve alâ külli dâmirin" (وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ) gidilecek yolun uzak olması dolayısıyla semizliği giden zayıflamış develer demektir. "Ye'tîne min külli feccin amîk" (يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ) bütün uzak yollardan gelirler anlamına gelir.

367 [§]Öte yandan **İnsanlara hac ibadetini duyur** meâlindeki beyan, davet ve emir mânasına olabilir. Bu durumda **yaya olarak sana ulaşsınlar** meâlindeki beyan haccın yaya yürüyenlere de farz olduğunu gösterir. Yüce Allah âdetâ şöyle buyurmaktadır: Onlara emret! Gerek yaya gerekse binekli olarak beyti haccetsinler! Buradaki duyur anlamına gelen "ezzin" (أَذِّنْ) fiili emir değil de bildirme mânasında olursa cümle, insanların yaya ve binekli olarak Beytullah'ı haccedeceklerini haber verme ve bunu vâdetme anlamına gelir.

Uzak yollardan gelirler meâlindeki âyetin metninde geçen "ityân" (الاتيان) gelme fiili hayvanlara nispet edilmiştir. Çünkü hacılar, Beytullah'a hayvanlarla gelmektedirler. Bu yüzden fiil, hayvanlara nispet edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İbn Kuteybe şöyle demiştir:] "Alâ külli dâmirin" (عَلى كلّ ضامِرٍ), uzun yolculuğu sebebiyle yorgun argın develere binmiş olarak demektir. "Min külli feccin amîk" (مِنْ كلّ فَجّ عَميق), yani uzak ve belirsiz yollardan anlamma gelir[71]. [Ebû Avsece de şöyle demiştir] "Alâ külli dâmirin" karnı aç develere binmiş olarak demektir. "Ye'tûke ricâlen" (يَأْتُوكَ رِجَالًا) "binmiş olarak sana gelirler" anlamını ifade eder. "Racile'r-racülü yercülü [racelen ve] rucleten fehüve râcilün". (رَجِلَ الرَّجُلُ يَرجُلُ ارَجَلاً وارُجلةً فهو راجِلٌ)[72] kullanımı yaya yürüdü demektir. "el-Feccü" (الفج) yol, "el-amîk" (العميق) uzak anlamına gelir. "Amuka" (عَمُقَ) uzak oldu demektir. Fiilin muzari, mastarı ve sıfat-ı müşebbehesi "ya'muku umkan fehüve amîkun" (يَعمُقُ عُمقاً فهو عَميقٌ) şeklindedir.

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فِي اَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهٖيمَةِ الْاَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْبَٓائِسَ الْفَقٖيرَ ﴿٢٨﴾

28. "Böylece kendileri için faydalı olan şeyleri açık seçik görsünler ve Allah'ın onlara rızık olarak verdiği, belirlenen günlerde kesecekleri kurbanlık hayvanlar üzerine O'nun adını ansınlar. Artık onlardan hem kendiniz yiyin hem sıkıntı içindeki yoksulları doyurun."

Böylece kendileri için faydalı olan şeyleri açık seçik görsünler. Hasan-ı Basrî âyeti şöyle açıklar: Orada görülmesi gereken yerleri görürler de Allah'ı anarlar ve âhirette kendilerine fayda verecek ameller kazanırlar. Açık seçik görecekleri faydalı şeyler işte bunlardır. Başka bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: Faydalı olan şeylerden maksat, hac için memleketlerinden çıktıkları zaman yaptıkları alış-verişler ve elde ettikleri kârlardır. Başka bazıları da bunun dünyada ticaret ve âhirette mükâfat olduğunu söylemişlerdir. Bu açıklama birinci gibidir. **Faydalı şeyler**in hacca gelenler için uzak beldelerde takdir edilen rızıklar olması da mümkündür ki (bu insanlar) hacca gelmeseler Allah kendilerine söz konusu rızıkları vermezdi. [§]Çünkü hacca gelenler için beldelerde 368
(takdir edilmiş) öyle rızıklar vardır ki ikamet ettikleri yerlerde ve bulundukları mekânlarda kendilerine verilir. Öyle rızıklar da vardır ki hacca gelmeseler bu

---

71 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 291-292.

72 Bu fiil, tek başına sefere çıkan ve binecek hayvanı olmayan kimsenin halini anlatır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ra-ce-le" md.).

rızıklar kendilerine verilmezdi. Bahsi geçen faydalı şeylerin kendileri için uzak beldelerde takdir edilen, hac için yola çıktıkları takdirde erişecekleri, çıkmadıkları zaman da erişemeyecekleri bilmedikleri menfaatler ve rızıklar olması da mümkündür. Bazıları da **Böylece kendileri için faydalı olan şeyleri açık seçik görsünler** meâlindeki beyanı şöyle açıklamıştır: Ticaretlerini görsünler ve hac ibadetlerini ifa etsinler.

[Kurban]

Belirlenen günlerde kesecekleri kurbanlık hayvanlar üzerine O'nun adını ansınlar. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî bunun özellikle "nahr", yani kurban bayramının birinci günü olduğunu söylemiştir.[73] Tekil bir şeyin çoğul olarak ifade edilmesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onların içinde ayı bir ışık yaptı."[74] Ay dünyaya en yakın semada olduğu halde bu sema kelimesi âyette çoğul olarak kullanılmıştır. Nitekim Arapça'da şöyle bir deyiş vardır: "Filan kişi Temîmoğulları'nın evlerinde gizlendi." Halbuki o kişi onların evlerinden birinde saklanmıştır. Bunun örneği çoktur ve böyle bir ifade Arap dilinde mümkündür. Bazıları da şöyle demiştir: Âyetin metninde geçen **belirlenen günler** kurban bayramının ilk günü ve takip eden ikinci ve üçüncü günüdür. Bazıları da "el-ma'lûmât" (المَعْلُومَات) ve "el-ma'dûdât" (المَعْدُودَات)[75] bütün teşrik günleridir demişlerdir[76]. Bazıları da **belirlenen günler**in Zilhicce ayının ilk on günü olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu günler zikir günleridir. **Belirlenen günlerde O'nun adını ansınlar** meâlindeki beyanın kinâye yoluyla kurban kesmek anlamında kullanılmış olması da mümkündür. Kurban kesme günleri (eyyâmü'z-zebh) üç gündür. Bayramın birinci günüyle (yevmü'n-nahr) onu takip eden iki gündür. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Allah'ın onlara rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine O'nun adını ansınlar. Artık onlardan hem kendiniz yiyin." Burada yemekten söz etmiş, ancak kesmekten bahsetmemiştir. Bu da bize **Allah'ın adını ansınlar** meâlindeki cümlenin kinâye yoluyla kesmek anlamında kullanıldığını göstermektedir. Bu ifade, kesme eyleminin kinâye yoluyla anlatımıdır. Çünkü kurbanlar Allah Teâlâ anılarak kesilir. O'nun adı anılmadan kurban kesilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

73 Bu konuyu Hasan-ı Basrî tefsiri (II, 141) ile mukayese et. (O, "belirlenen günler"in zilhiccenin ilk on günü olduğunu söylemektedir).

74 "Görmüyor musunuz Allah yedi göğü birbiriyle nasıl uyumlu yaratmıştır? Onların içinde ayı bir ışık, güneşi ışık kaynağı yapmıştır" (Nûh, 71/15-16).

75 "Vezkürü'l-lâhe fî eyyâmin ma'dûdâtin" (واذكروا الله في أيام معدودات) "Belirlenmiş günlerde Allah'ı zikredin" (el-Bakara, 2/203).

76 Teşrik günleri kurban bayramının son üç günüdür.

[§] **Artık onlardan hem kendiniz yiyin.** Bazıları yenilecek olanların kur- 369
banlar olduğunu söylemişlerdir. Çünkü kurban eti yemek helâl değildi. Dolayısıyla bu ifade, kurban eti yemeye izin verilmesi ve onun helâl kılınması olarak yorumlanır. Fakat kastedilenin kurban olması ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü vakit, kurban vakti olmadığı gibi mekân da onun kesileceği mekân değildir. Sözü edilen vakit, temettû ve kıran haccı kurbanları ile gönüllü olarak kesilen kurbanlardır. Âyet, temettû ve kıran haccında kesilen kurbanların etlerinin yenilmesinin mübah olduğunu gösterir.

Hem sıkıntı içindeki yoksulları doyurun. Bazıları âyette geçen "el-bâis" (الْبَائِسَ) kelimesinin "el-bu'su" (الْبُؤْسُ) kökünden türediğini ve mânasının şiddetlenen ve artan ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Bazıları da "el-bâis" kelimesinin birinden yardım isteyen fakir, "el-fakîr" kelimesinin ise hiçbir şeyi olmadığı halde utanıp istemeyen fakir kimse anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bazıları da "el-bâis" kelimesi kendinde müzmin hastalık olan (zemânetün)[77], "el-fakîr" kelimesi ise hastalığı olmayan, sağlığı yerinde olan yoksul kişidir, demişlerdir. Bu tarif birinci gibidir.

ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾

29. "Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm evi (Kâbe) ***tavaf etsinler."***

Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler. Bazı edebiyat âlimleri "et-tefes" (التَّفَثُ) kelimesi ile Arap dilinde neyin kastedildiğinin bilinmediğini söylemişlerdir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "et-Tefes" kelimesi bakımsız olmak, yani süslenmeyi bir yana bırakmaktır[78]. Kelimenin bu mânaya geldiğini Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadis göstermektedir. Resûl-i Ekrem'e hacıdan sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Hacı, saçı başı dağınık olan[79] ve koku kullanmayandır"[80]. Ebû Avsece "et-tefes" kelimesinin esasen

---

[77] ez-Zemâne: Uzun süren hastalığa yakalanmak, yaş ileriliği dolayısıyla zaaf veya bir hastalığın uzaması demektir (bk. *el-Mu'cemü'l-vasît*, "ze-me-ne" md.).

[78] bk. Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, II, 141 (Hasan-ı Basrî "et-tefes" başı tıraş etmektir diyor).

[79] "Teşa'asü'ş-şey'ü" (تَشَعَّثَ الشَّيْءُ) "teferraka" (تَفَرَّقَ), yani dağıldı demektir. "el-Eş'as" (الأَشْعَثُ) kazık demektir. Bu bir sıfattır ancak isim gibi yaygındır. Hacının böyle isimlendirilmesi saçının başının dağınık olmasındandır (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "şe-'a-se" md.).

[80] İbn Mâce, "Menâsik", 6. "et-Tefil" (التَّفِلُ) koku kullanmayı bırakandır. Kelime kötü koku anlamına gelen "et-tefel" (التَّفَلُ) kökünden türemedir (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "te-fe-le" md.).

kir anlamına geldiğini belirtir. Bir kadının pis kokulu olduğunu ifade etmek için "imraetun tefise" (امرأة تفثة) denilir. Bu da Hasan-ı Basrî'nin, kelimenin süslenmeyi terketmek anlamına geldiğine dair yaptığı açıklamaya yakındır. Müfessirler "et-tefes" kelimesinin başı tıraş etmek, tırnakları ve bıyıkları kesmek, şeytan taşlamak, kurban kesmek vb. şeyler olduğunu söylemişlerdir. Bazıları "sümme'l-yakdû tefesehüm" (ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ) âyetinin, hac fiillerini ifa etsinler, anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Bir habere göre Resûl-i Ekrem şöyle demiştir: "Kim Arafat'ta bir gece vakfe yapar bizimle birlikte Müzdelife'de cem' denilen mekânda namaz kılarsa haccı tamam olur. Ve o kişi, hac menâsikini
370 ifa etmiş demektir"[81]. [§]"Kadâ tefesehû" (قضى تفثه) cümlesinin zâhirinden anlaşılan "tefes" kelimesinin hac menâsiki anlamına geldiğidir. "Kadâ tefesehû" tabirinin, zînet (süs) vakti geldi, diye tevil edilmesi de mümkündür. Zînet vaktinden maksat, tıraş olma ve (ihramdan çıkıp) günlük elbise giyme vaktidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Hac ve Kurbana Dair Hükümler]

Adaklarını yerine getirsinler. Yani üstlendikleri kesmeyi yerine getirsinler. Allah Teâlâ bundan önce kişinin temettû haccı ve ifrad haccı için yola çıkardığı hayvanların etlerini yiyebileceğinden söz etmiş ve "Artık onlardan hem kendiniz yiyin"[82] demişti. Fakat adak yoluyla kesmeyi üstlendiği kurbanın etinden yemekten söz etmemişti. Mezhep imamlarımız da böyle söylemektedirler: Bir kimsenin temettû ve kıran haccı kurbanlarının etinden yemesi caizdir. Ama adak ve kefâret kurbanlarının etinden yemesi caiz değildir. Aksine o kurbanların etlerini tamamıyla tasadduk etmelidir. "Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç tutarak veya sadaka vererek yahut da kurban olarak bir fidye ödesin"[83] meâlindeki beyanda ifade edilen budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve o kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler. Sözü edilen tavaf, farz olan tavaftır (tavaf-ı ziyaret). Ziyaret tavafı, nahr günü (bayramın birinci günü) yapılan tavaftır. Bu tavaf bizim mezhebimize göre farzdır. Âyette sözü edilen ta-

---

81 "Her kim bizimle birlikte bu namaza yetişir, bundan önce Arafat'a gece veya gündüz gelirse haccı tamam olur ve hac fiillerini ifa etmiş demektir (Ebû Dâvûd, "Menâsik" 69; ayrıca bk. Tirmizî, "Hac ve Umre", 56; *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, I, 405).

82 el-Hac, 22/28.

83 "Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin; engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin" (el-Bakara, 2/196).

vafın bazılarının dediği gibi "tavâfu's-sader", yani veda tavafı olması ihtimali yoktur. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"[84]. Âyette bahsi geçen hıccü'l-beyt, Beytullah'ı tavaftan ibarettir, başka bir şey değildir. Kâbe'ye giriş tavafı (tavâfü't-duhûl) ve veda tavafı (tavâfü's-sader) Mekkeliler'e yönelik bir yükümlülük değildir. Ancak başkaları haccetmekle nasıl yükümlü ise onlar da yükümlüdürler. Netice olarak belirttiklerimiz **Ve kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler** meâlindeki beyanla kastedilenin ziyaret tavafı ve bunun da Cenâb-ı Hakk'ın "Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır" beyanında sözü ettiği hac olduğunu göstermektedir.

Ve kadîm evi (بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ). Bazıları Allah Teâlâ Beytullah'ı "atîk" (âzat edilmiş) diye nitelemiştir, çünkü onu zorbaların üzerinde zorbalık yapmasından âzat etmiştir. Nice zorbalar (çıkmış), onu yıkmak için üzerine gitmiş ancak Allah Teâlâ buna mani olmuştur[85]. Bazıları da şöyle bir açıklama yapmıştır:
[§]yüce Allah bu beyti "atîk" diye nitelemiştir. Çünkü o, dördüncü semaya yük- 371
seltilmiştir. Yukarı yükseltilen beyt, el-beytü'l-atîk'dir. Bize göre el-beytü'l-atîk, Hz. İbrahim'in bina ettiği ve kurduğu beyttir. Bu durumda âyetin mânası şöyle olur: Ve İbrahim'in bina ettiği o kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler, yoksa insanların yaptıkları yeni evi değil. Mânanın bu olduğunu Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu haber göstermektedir. Hz. Peygamber Hz. Âişe'ye "Senin kavmin İslâm'a yeni girmiş olmasaydı, Beyt'i, İbrahim'in kurduğu temel üzerine yeniden yapar ve iki de kapı açardım. Biri içine girilen diğeri de çıkılan"[86] demiştir. Abdullah b. Zübeyr'in rivayet ettiği haberlerden birine göre Hz. Peygamber "Beytullah'a atîk denilmiştir. Çünkü hiçbir zorba ona hâkim olamamıştır"[87] demiştir. Eğer bu haber sahihse mesele belirtildiği gibidir (üzerine söylenecek bir şey olamaz).

---

84 Âl-i İmrân, 3/97.

85 Nitekim Fîl sûresi buna işaret eder.

86 Esved b. Yezîd'in nakline göre Hz. Âişe anlatır: Hz. Peygamber'e Hicr'in Beyt'ten olup olmadığını sordum. Bana "Evet" dedi. "O halde neden onu Beytullah'a dâhil etmediler?" dedim. Resûl-i Ekrem "Çünkü kavmin masrafları karşılayacak imkân bulamadı" diye cevap verdi. "Neden kapısı yüksek?" diye sordum. "Kavmin istedikleri oraya girsin istemedikleri girmesin diye böyle yaptılar. Kavmin câhiliye döneminden yeni çıkmış olmasaydı ve buna karşı çıkacaklarından korkmasaydım Hicr'i Kâbe'ye dâhil eder Kâbe'nin kapısını yer hizasında yapardım" dedi (Buhârî, "Temennî", 9; "Hac", 41; Müslim, "Hac", 402).

87 "Beytullah'a atîk denilmiştir. Çünkü Allah onu bütün zorbalardan âzat etmiştir. Hiçbir zorba ona hâkim olamamıştır" (Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 389).

ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللّٰهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ﴿٣٠﴾

30. "Yapılması gereken işte budur. Kim Allah'ın koyduğu yasaklara saygı gösterirse bu, Rabb'i katında kendisi için çok hayırlı olur. Size vahiy ile (haramlığı) *bildirilenlerin dışındaki hayvanları yemeniz helâl kılınmıştır. Öyleyse pislikten, yani putlardan uzak durun ve asılsız sözden de kaçının."*

Yapılması gereken işte budur. Âyetin başındaki **bu** anlamına gelen "zâlike" (ذلك) kelimesi ile "İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar" meâlindeki beyanın başından sonuna kadar olan ifadeye işaret ediliyor olabilir[88]. "Kim Allah'ın koyduğu yasaklara saygı gösterirse." Bu beyanın, işaret ismi olan "zâlike"ye dâhil olmaması mümkündür. Fakat "zâlike" kelimesi bir şeyi diğerine bağlamak için değil, bir kıssanın bitmesi ve anlatılmasının sona ermesinin ardından yeni bir cümlenin öğesi (mübtedâ) olarak zikredilebilir. "Hâzâ zikr ve inne li'l-müttakîne" (هذا ذكر وإن للمتقين)[89], "hâzâ ve inne li't-tâğîne" (هذا وإن للطاغين)[90] âyetleri böyledir. Bu örnek âyetlerde "ve inne li'l-mütkakîn" ve "ve inne li't-tâğîn" kelimeleriyle başlayan kısım başlarında "hâzâ" işaret ismi olmadan yazılsaydı da doğru olurdu. Fakat işaret ismi, birinci ifadeye son verme ve diğerine başlamak için belirtilmiştir. Buna göre "zâlike ve men yuazzım hurumâtillâhi" âyeti de aynı şekilde "zâlike" olmadan da söylenebilirdi.
372 **[S]Kim Allah'ın koyduğu yasaklara saygı gösterirse bu, Rabb'i katında kendisi için çok hayırlı olur.** Yüce Allah sanki şöyle demektedir: Kim Allah'ın koyduğu yasaklara saygı gösterir, hac için yola çıkar, mal harcar ve kendini yorarsa onun için Allah katındaki sevap var ya işte bu, malını harcamamak ve kendini yormamaktan daha hayırlıdır. Aksi takdirde bir kimse için Allah'ın koyduğu yasaklara saygı göstermenin göstermemekten daha hayırlı olduğunda hiç şüphe yoktur.

---

88 el-Hac, 22/27-28.

89 "Kuşkusuz Allah'a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecek vardır (Sâd, 38/49).

90 "Öte yandan azgınlara da çok kötü bir gelecek (Sâd, 38/55).

Size vahiy ile (haramlığı) bildirilenlerin dışındaki hayvanları yemeniz helâl kılınmıştır. İbn Mesûd'un mushafına göre âyet "uhillet leküm behîmetü'l-en'âm illâ mâ yütlâ aleyküm mine'l-muharramât"[91] (وأحلت لكم بهيمة الأنعام إلا ما يتلى عليكم من المحرمات) şeklindedir. Mânası şöyledir: "Size vahiy ile (haramlığı) bildirilenlerin dışındaki" murdar hayvan, kan ve Mâide sûresinde bahsi geçen[92] diğer "hayvanları yemeniz helâl kılınmıştır." Biz bunları zikretmiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öyleyse pislikten, yani putlardan uzak durun. Bu cümleye pislikten, yani putlardan uzak durun anlamı da, putlara tapmaktan uzak durun çünkü onlar pisliktir mânası da verilebilir. Bu ibare putlardan başkaları pislik değildir diye bir mânaya gelmez. Tıpkı "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın!"[93] emrinin fakirlik korkusu dışında çocuklarınızı öldürmeniz helâldir mânasına gelmediği gibi. Tefsirini yaptığımız âyet de böyledir.

Ve asılsız sözden de kaçının. "Kavlu'z-zûr" (قول الزور) nitelemesinin, asılsız söz mânasına gelmesi muhtemel olduğu gibi, Allah hakkında ileri sürdükleri oğlu olduğu, ortağı bulunduğu ve zatına lâyık olmayan başka asılsız sözler anlamına gelmesi de ihtimal dâhilindedir.

حُنَفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ
السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴿٣١﴾

31. "Bunları, Allah'ın birliğine -şirke sapmadan- iman etmiş olarak yapın. Allah'a ortak koşan kişi, gökten düşüp parçalanan ve kuşların kapıştığı yahut rüzgârın ücra bir yere sürüklediği nesnelerden farksızdır."

"Ve asılsız sözden de kaçının"[94] **Allah'ın birliğine -şirke sapmadan- iman etmiş olarak.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın yorumu şöyledir: Asılsız sözden kaçının! Ve Allah'ın birliğine şirke sapmadan iman etmiş olarak kaçının. "Hunefâe" (الحنفاء) kelimesinin ne anlama geldiğini daha önce belirt-

---

91 Ben bu kırâati hiçbir yerde bulamadım.

92 "Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında-, yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı" (el-Mâide, 5/3).

93 el-İsrâ, 17/31.

94 el-Hac, 22/30.

miştik[95]. **Şirke sapmadan** istisnasının "hunefâe li'l-lâhi" tabirinin tefsiri olması mümkündür. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Bütün işlerinizde şirke sapmadan Allah'a karşı samimi olunuz. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Müşriklerin Manevî Durumu]

373 **[§] Allah'a ortak koşan kişi, gökten düşüp parçalanan ve kuşların kapıştığı yahut rüzgârın ücra bir yere sürüklediği nesnelerden farksızdır.** Allah'a ortak koşan kişi için bir kimsenin gökten düşmesinin, kuşların onu kapışmasının ve rüzgârın onu uzak bir yere sürüklemesinin örnek gösterilmesi birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi: Allah'a ortak koşan kişi için istikrar ve sebatı olmayan bir şey örnek verilmiştir. "Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş ayakta duramayan kötü bir ağaçtır"[96] meâlindeki beyan ile "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir"[97] anlamındaki beyan buna örnektir. Allah Teâlâ bu örnek âyetlerde inkâr (küfür) için istikrarı ve sebatı olamayan bir şeyi örnek vermiştir. Aynı şekilde müşrik, gökten düşen, kuşların kapıştığı ya da rüzgârın uzak bir yere sürüklediği kimse gibidir. Nerede olduğu bilinmez. Birisi onu aramak istese nerede arayacağını bilemez, onu bulamaz. Kâfir (müşrik) de aynen böyledir.

İkincisi: Allah kendisine ortak koşan için gökten aşağı düşen kimseyi örnek vermiştir. Gök, insanların düşünceleri ölçeğinde mekânların en yükseğidir. Oradan aşağı düşen bir kimsede hayır kalmaz, oradan aşağı düşen kendi nefsinden bir hayır göremeyeceği gibi (esasen) nefis diye bir şeyi de kalmaz. İşte kâfir de böyledir. Yaptığı güzel fiillerden hiç yararlanamaz, nefsi o iyiliklerden faydalanamaz. Çünkü Allah'ın dininden uzaktır.

Üçüncüsü: Bir kimse gökten aşağı düşerse bu düşüşü nefsini ve tüm organlarını etkiler. Bütün bunlar onun benliğinde ortaya çıkar, artık iyileşmesi ve sağlıklı hale gelmesi beklenmez. İşte kâfir de böyledir. Küfrün bütün izleri onun nefsinde ve organlarında zuhur eder. Çünkü Allah'ın dininden uzaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları der ki: yüce Allah bu örneği kendisine ortak koşan kimsenin helâk olduğunu ve hidâyetten uzak olduğunu vurgulamak için vermiştir. Âyette geçen "es-sehîk" (السّحيق) kelimesi uzak demektir. Bu açıklama, bizim yaptığımıza yakındır.

---

95 el-Bakara, 2/135-136.

96 İbrâhim, 14/26.

97 en-Nûr, 24/39.

es-Sehîk, uzak mekân demektir. Kelimenin kök kullanımı "sehuka'l-mekânu yeshuku suhkan fehüve sehîk" (سَحُقَ المَكانُ يسحُقُ سُحقًا فهو سَحِيقٌ) şeklindedir ki uzak oldu anlamındadır. "es-Sehîk" aynı zamanda yıpranmış ve eski demektir. "Eshaka's-sevbu ve sehika yeshaku sahkan ve eshaka fehüve müshikun" (أسْحَقَ الثوبُ وسَحِقَ يسْحَقُ سَحقاً وأسْحَقَ فهو مُسْحِقٌ) "elbise eskidi" demektir. "es-Sehûk" (السَّحُوقُ) uzun hurma ağacı demektir.

ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾

[§]32. ***"Evet, bu böyledir. Kim Allah'a ait nişânelere saygılı davranırsa,*** 374
bu kalplerin takvâlı olmasındandır."

Evet, bu böyledir. "Zâlike" (ذلكَ) işaret ismi için "zâlike ve men yuazzım hurumâtillâhi" (ذلكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللهِ)[98] âyetindeki "zâlike"yi açıklarken söylediklerimiz aynen geçerlidir. Orada "zâlike"nin "hâzâ ve inne li't-tâğîne le şerra meâb"[99] (هَذاَ وإنَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مآب) âyetindeki "hâzâ" ve "hâzâ zikrun ve inne li'l-müttakîne le hüsne meâb"[100] (هَذَا ذِكْرٌ وإنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مآب) âyetindeki "hâzâ" gibi olduğunu belirtmiştik. **Kim Allah'a ait nişânelere saygılı davranırsa, bu kalplerin takvâlı olmasındandır.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın yorumu şöyledir: Kim organlarıyla Allah'a ait nişanelere saygılı davranırsa bu tâzim kalplerin takvâlı olmasındandır. İnsanlarda da dışa vuran davranışlarda ölçü budur. Kalpte takvâ ya da bir hayır varsa bu organlarda kendini gösterir. Kötülük de böyledir. Kalpte kötülük olduğunda bu organlarda ortaya çıkar[101].

"Hurumâtillâh" (حُرُمَاتِ اللهِ)[102] ve "şe'âirillâh" (شَعَائِرِ اللهِ). Bazıları bu iki tabirin hac fiilleri mânasına geldiğini söylemişlerdir. Bazıları ise "hurumâtillâh"ın, Allah Teâlâ'nın bütün haram kıldıkları ve O'na karşı mâsiyet olan şeyler olduğunu ve kulun o yasaklara saygılı olmak için söz konusu fiilleri işlemekten kaçındığını belirtmişlerdir. "Şe'âirillâh" deyiminin ne anlama geldiğini Mâide sûresinde açıklamıştık[103].

---

98 el-Hac, 22/30.
99 Sâd, 38/55.
100 Sâd, 38/49.
101 Nitekim bir hadîs-i şerifte şöyle denir: "Bilin ki! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi (doğru ve düzgün) olur, o bozulursa bütün vücut bozulur. Bilin ki o kalptir" (Buhârî, "Îmân", 17; İbn Mâce, "Fiten", 14).
102 el-Hac, 22/30.
103 el-Mâide, 5/2.

Rüzgârın ücra bir yere sürüklediği. Bu beyan rüzgârın götürdüğü anlamına gelir. Fiilin kullanımı "Hevâ yehvî hüviyyen" (هَوَى يَهْوِي هُوِيًّا) şeklindedir. Mânası, kendini götürdü, demektir.

لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾

33. "Onlarda sizin için belirli süreye kadar yararlar da vardır. Nihayet varacakları yer o kadîm evdir."

Onlarda sözü edilen nişânelerde **sizin için belirli süreye kadar yararlar da vardır.** Bazıları bu beyanı şöyle açıklamışlardır: **Onlarda** sırtlarında, sütlerinde ve yünlerinde **sizin için belli bir süreye kadar,** yani boyunlarına nişâneler takılıp (Beytullah'a) ithaf edilene kadar **yararlar da vardır.** Hanefî mezhebine mensup imamlarımız da aynı şekilde söylemektedirler: Bir deveyi [hac kurbanı yapmak için Beytullah'a] adayan veya ithaf eden kimsenin -darda kalması hariç- ondan veya bir parçasından yararlanması helâl değildir. Adanan bu hayvanlar varacakları yere varıp da kesilince etlerinden yararlanmak helâl olur. Bazıları da âyeti şöyle açıklamışlardır: **Onlarda sizin için belirli süreye kadar,** yani varacakları yere kadar sırtlarına binmek, sütlerini sağmak, yünlerini kırpmak ve bunların dışında daha önce yararlandıkları başka şeyler gibi **yararlar da vardır.** Bu konuda bir de haber rivayet edilir. Buna göre Resûl-i Ekrem (hac için Beytullah'a) deve sevkeden birisini görür. Ona "Bin ona!" der. Adam, O kurbanlık bir devedir, der. Resûl-i Ekrem "Bin ona!" buyurur. Adam,
375 O kurbanlık bir devedir ey Allah'ın resûlü!", der. [§]Hz. Peygamber "Bin ona!" deyince adam "O kurbanlık bir devedir ey Allah'ın resûlü!" diye cevap verir. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem "Bin ona! Yazıklar olsun!" der[104]. Bazı müçtehitler bu görüşü benimsemişlerdir. Onlar (hac için sevkedilen gerdanlıksız) kurbanlıklardan ve üzerlerine gerdanlık takılan kurbanlıklardan onlar kesilmeden ve boğazlanmadan önce yararlanmanın mübah olduğunu söylemişlerdir. Fakat bize göre söz konusu yararlanmak ancak şiddetli bir ihtiyaç ve darda kalma söz konusu olduğunda mümkündür. Böyle bir durumda başkasının mülkünden bedeli mukabili yararlanmak mümkündür. Hac kurbanları (hedy) konusunda da durum budur. Kişi bu hayvanlardan belirttiğimiz nedenle yararlanabilir ancak binmenin hayvana verdiği eksikliği tazmin eder. **Onlarda sizin için belirli**

---

104 Buhârî, "Hac", 102; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 18.

süreye kadar meâlindeki beyanı onlar veya sizler ölünceye kadar **yararlar da vardır** diye tefsir etmek de mümkündür. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Bir zamana kadar"[105]. Bunun mânası yeryüzünün yok olma vaktine kadar demektir. İşte tefsirini yapmakta olduğumuz âyet de böyledir.

Nihayet varacakları yer o kadîm evdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyan sorulan bir soruya başlangıç da olabilir. Hac kurbanlarının (hedy) ve nişâne takılan kurbanlıkların helâl olacakları yer sorulmuş ve buna karşılık âyette de **Onların helâl olacakları yer o kadîm evdir** denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ancak birinci açıklama sözünü ettiğimiz nedenlerle daha uygun ve doğruya daha yakındır.

Âyette kadîm ev deniliyor. Bilindiği üzere Allah Teâlâ bununla Beytullah'ın bizzat kendisini kastetmiyor. Fakat bununla beytin bulunduğu toprak parçasını kastediyor. Çünkü onların kanları Beyt'te akıtılmıyor. Ancak Harem'in de bulunduğu mekânda akıtılmaktadır. Harem bölgesinin tümü, kurban kesme yeridir. Yüce Allah "O kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler"[106] buyruğunda ise Beyt'in bizzat kendisini kastetmektedir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak örnek âyette "bi'l-beyti" kelimesini kullanmaktadır ki sadece Beyt tavaf edilir. Bu âyette ise "ile'l-beyti" demiş ve hükmü beyte izafe etmiştir. Bu da beyt kelimesiyle bizzat beytin kendisini değil, onun bulunduğu toprak parçasını kastettiğini göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ
مِنْ بَهِيمَةِ الْاَنْعَامِ فَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ اَسْلِمُوا وَبَشِّرِ
الْمُخْبِتِينَ ﴿٣٤﴾

34. "Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine Allah'ın adını ansınlar. Sonuç itibariyle hepinizin mâbudu tek bir tanrıdır. Şu halde yalnız O'na teslimiyet gösterin. Sen de Allah'ın buyruklarına içtenlikle teslimiyet gösteren kimseleri müjdele!"

---

105 "Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır" (el-Bakara, 2/36).

106 el-Hac, 22/29.

Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık. Bazıları âyette geçen "el-mensek" (المنسك) kelimesinin insanların ibadet ve kulluk ettikleri ve ibadetlerini yapmak için gittikleri yer anlamına geldiğini söylemişlerdir. Kelimenin bu anlamından dolayı kendini ibadete veren kişiye "nâsik" (ناسك) denilmiştir.
376 "Mensek" kelimesine [§]insanların ibadet etmek için evden çıktıkları ve gittikleri yer anlamına ibadet yeri mânasını verenler, kelimenin bu kök anlamından dolayı vermişlerdir. Aynı anlayış sahipleri "el-mensek" dindir ve şeriattır demişlerdir. Bazıları da "el-mensek" kelimesinin hayvanı boğazlama ve kesme yeri anlamına geldiğini söylemişlerdir. Arap dilinde hayvan kesme (ez-zebh) kelimesine "nüsük" demek mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin". Bu beyanda geçen "nüsük" kelimesi hayvanı boğazlama mânasındadır. Bir başka örnek de şu ilâhî beyandır: "De ki: 'Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin Rabb'i olan Allah içindir'"[107]. Eğer bu son örnekte "nüsük" kelimesi ibadet olan namaz kelimesi gibi ibadet mânasında olsaydı belirtilmezdi. Bu da bize "nüsük" kelimesiyle kastedilenin hayvanı boğazlamak mânası olduğunu göstermektedir.

Ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine Allah'ın adını ansınlar. Allah'ın adını ansınlar meâlindeki beyan hayvanı keserken Allah'ın adının anılmasının şart olduğunu göstermektedir. Çünkü âyette "kurbanlık hayvanların kesilmesi"nden değil de "üzerlerine Allah'ın adının anılması"ndan söz edilmektedir. Âlimler "kurbanlık hayvanın üzerine Allah'ın adının anılması"ndan "hayvanı boğazlama"yı anlamışlardır. Bu da kesilecek hayvanın üzerine Allah'ın adının anılmasının caizlik ve helâllik şartı olduğunu göstermektedir. Ancak İmam Şâfiî böyle düşünmez. O bu âyeti bilginlerin ve ümmetlerin anladığı gibi yorumlamamıştır. Çünkü Şâfiî, kesilecek hayvan üzerine Allah'ın adının anılmasını kesmenin şartı olarak kabul etmemiştir.

Sonuç itibariyle hepinizin mâbudu tek bir tanrıdır. Sanki Allah Teâlâ **Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık** ifadesini kurban kesmeyi inkâr eden bir topluluğa zikretmiş ve **Biz her ümmete kurban kesmeyi,** kestikleri ve üzerine mâbutlarının adın andıkları bir kurbanı "meşrû kıldık" demiş sonra da mâbutlarının tek bir tanrı olduğunu haber vermiştir. **Şu halde yalnız O'na teslimiyet gösterin.** Yani bütün bunları içtenlikle O'na yapın! **Sen de Allah'ın**

---

107 el-En'âm, 6/162.

buyruklarına içtenlikle teslimiyet gösteren kimseleri müjdele! Bazıları "el-muhbitîn" (الْمُخْبِتِينَ) kelimesine mütevazı olanlar mânası vermişlerdir. Bazıları da bu kelimeye içi huzur dolu olanlar anlamı verirken, bazıları huşû duyanlar, bazıları da ibadette olanca gücünü harcayan herkese muhbit mânası vermiştir. Bu kelimeye, ihlaslı olanlar mânası da verilebilir. "el-Muhbit" (الْمُخْبِتُ) kelimesinin tefsiri hemen ardından gelen âyette belirtilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ bir sonraki âyette meâlen "Onlar öyle kimselerdir ki, Allah anıldığında kalpleri titrer" ifadesini kullanmaktadır. "el-Muhbit" kelimesinin içi huzur dolu, gönlü rahat anlamına geldiğini söyleyenler (el-muhbitîn ile aynı kökten olan) "el-habtetü" (الْخَبْتَةُ) kelimesinin "iç huzuru, gönül rahatlığı" anlamına geldiğini söylemişlerdir. "Menseken" (مَنْسَكًا) kelimesinin "mensiken" (مَنْسِكًا) şeklinde bir okunuşu daha vardır. Kisâî bu kelime hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Kelime "mensik"[108] şeklinde okunursa "neseke, yensikü" (نَسَكَ، يَنْسِكُ) fiilinden, "mensek" okunursa "neseke, yensükü" (نَسَكَ، يَنْسُكُ) fiilinden türemiş olur.

[Hedy Kurbanı]

[§]İlim adamları arasında hac ve umre için sevkedilen develerin ve bo- 377
yunlarına nişâne takılan hac kurbanlarının (hedy) Harem bölgesi dışında kesilmelerinin caiz olmadığı konusunda görüş ayrılığı yoktur. Onlar sadece muhsar[109] ihramdan çıkmak isteyince ihramdan çıkmasını mümkün kılacak olan devesini nerede keseceği ve hac kurbanını nerede boğazlayacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Onların görüşlerini ve ihtilaflarını Bakara sûresinde belirtmiştik[110]. "Nihayet varacakları yer o kadîm evdir"[111] meâlindeki beyanda geçen kadîm ev kavramına daha önce bahsettiğimiz ve haberlerde de rivayet edildiği üzere bütün Harem bölgesinin dâhil olduğu konusunda ihtilaf etmemişlerdir. Câbir b. Abdullah'ın nakline göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Arafat bölgesinin tamamı vakfe yeridir. Mina'nın tamamı kurbanlıkları kesme yeridir. [Müzdelife'nin tamamı vakfe yeridir]. Mekke'nin bütün yolları (Mekke'ye girmek için meşru bir) yoldur ve kurban kesme yeridir"[112]. Hz. Ali'nin nakline göre Resûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Arafat bölgesinin

---

108 Kırâat imamlarından Hamza, Kisâî ve Halef bu kelimeyi "mensik" şeklinde okumuşlardır (Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 95).

109 Hac veya umre için ihrama girdikten sonra bunların tamamlanmasını engelleyen bir durumun ortaya çıkması dolayısıyla hac ve umre fiillerine devam edemeyen kimse demektir (bk. Salim Öğüt, "İhsâr", *DİA*, XXI, 548).

110 bk. Bakara sûresinden 196. âyetin tefsiri.

111 el-Hac, 22/33.

112 İbn Mâce, "Menâsik", 73; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 65.

tamamı vakfe yeridir. Mina'nın tamamı kurbanlıkları kesme yeridir"[113]. Haberlerde "Teşrik günlerinin tamamında kurban kesilebilir"[114] denilmektedir. Hz. Ali'nin nakline göre Resûl-i Ekrem şeytan taşlama yerine gelmiş ve şeytan taşlamıştır. Sonra kurban kesme yerine gelmiş ve "Burası kurban kesme yeridir. Mina'nın tamamı kurban kesme yeridir"[115] buyurmuştur. İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Kurban kesme yeri (esasen) Mekke'dedir. Fakat Mekke kanlardan uzak kılınmıştır"[116]. Mina Mekke'dedir.

اَلَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلٰى مَا اَصَابَهُمْ
وَالْمُقِيمِي الصَّلٰوةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Onlar öyle kimselerdir ki, Allah anıldığında kalpleri titrer, başlarına gelen musibetlere sabrederler, namazlarını özenle kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcarlar."

Onlar öyle kimselerdir ki, Allah anıldığında kalpleri titrer. Yani Allah'tan korktukları için kalpleri titrer ve korkar. **Başlarına gelen musibetlere,** felâketlere ve âfetlere **sabrederler. Namazlarını özenle kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcarlar.** Bu âyetin yorumunu Enfâl sûresinde belirtmiştik[117].

وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا
اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا
الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾

378 [§]***36. "Biz o büyükbaş hayvanları da Allah'ın size nişânelerinden kıldık; sizin için onlarda nice yararlar vardır. Onlar*** (kesim için) ***sıraya dizildiklerinde üzerlerine Allah'ın adını anın, cansız halde yere serildiklerinde***

---

[113] Tirmizî, "Hac", 52.

[114] Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, V, 239.

[115] Tirmizî, "Hac", 52.

[116] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 455.

[117] bk. Enfâl sûresinin 2 ve 3. âyetlerinin tefsiri.

ise onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyen yoksulları doyurun. İşte onları şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik."

Biz o büyükbaş hayvanları da Allah'ın size nişânelerinden kıldık. Bazıları "şe'âirillâh" (شَعَائِرِ اللّٰه) deyimini Allah'ın farîzaları şeklinde açıklamışlardır. Hasan-ı Basrî ise aynı ifadeye Allah'ın dini anlamını vermiştir. Ama en uygunu "şe'âirillâh" tabirinin Allah'ın dininin, O'na kulluğun ve hac fiillerinin nişâneleri mânasında olmasıdır. Çünkü "şe'âir" kelimesi, dilde "nişâne" demektir. Kelime başka ibadetlere değil sadece hac fiillerine tahsis edilmiş ve yüce Allah onu hac fiillerinin nişânesi olarak kılmıştır. Âyette geçen "el-büdne" kelimesinin tekili "el-bedene"dir. Büyük baş hayvana "bedene" (البَدَنَة) denilmesi, cüsse itibariyle büyük ve iri kıyım hayvanlar olmalarındandır. Bir kimse şişmanladığı zaman (bu kökten) "bedene fülânun" (بَدَنَ فلان) denilir. Hz. Peygamberden "Bedene yedi kişi için kurban edilebilir. İnek yedi kişi için kurban edilebilir" diye nakledilen hadisin zâhirinden anlaşılan şudur: "Bedene" boğazlanabilecek (cezûr) ve kurban edilecek devedir. Çünkü Resûl-i Ekrem "'Bedene' yedi kişi için kurban edilebilir. İnek yedi kişi için kurban edilebilir"[118] demiş ve "bedene"yi ayrı, inek anlamına gelen "bakara" kelimesini ayrı olarak belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizin için onlarda nice yararlar vardır. Bazıları şöyle demiştir: Âyette sözü edilen "yararlar"dan maksat, kurbanlık hayvanların boyunlarına nişâne takıldıktan ve hac kurbanı olarak tahsis edildikten sonra binme, sütlerinin sağılması ve üzerlerinde yük taşınması gibi elde edilen faydalardır. Bazıları da âyeti **Sizin için onlarda** boyunlarına nişâne takılana kadar **nice yararlar vardır** diye açıklamışlardır. Ama boyunlarına nişâne takıldığı zaman sahipleri için âhirette ecir vardır. Bu açıklama sanki **Sizin için onlarda nice yararlar vardır** meâlindeki beyanı, âhirtte ecir vardır şeklinde açıklamadan daha uygundur. Çünkü bir deve kurban için ayrıldığı zaman -zorunlu durumlar hariç- bunlardan yararlanmak helâl değildir. Zira Allah Teâlâ bir başka âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah'ın işaretlerine sakın saygısızlık etmeyin"[119]. Bu hayvanlardan yararlanmak, Allah'ın işaretlerine saygısızlık etmek anlamına gelir. Bundan dolayı Hanefî mezhebine mensup imamlarımız kurbanlık develerden yararlanılmaz demişlerdir. Müçtehidlerimiz Resûl-i Ekrem'in (Hac için Beytullah'a) deve sevkeden birisi ile arasında geçen konuşmaya da cevap ver-

---

118 İbn Mâce, "Edâhî", 4; Ebû Dâvûd, "Dahâyâ", 6.

119 "Ey iman edenler! Allah'ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıklara, Rab'lerinin büyük lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin" (el-Mâide, 5/2).

mişlerdir. Hz. Peygamber bu kişiye "Bin ona!" der. Adam "O kurbanlık bir devedir" der. Resûl-i Ekrem "Bin ona!" buyurur. Adam "O kurbanlık bir devedir" der. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem "Bin ona! Yazıklar olsun!" buyurmuştur[120]. Bazı rivayetlerde "veyhake" (وَيْحَكَ) yerine aynı anlama gelen "veyleke" (وَيْلَكَ) ifadesi geçer. Bize göre Resûl-i Ekrem o kişiye "deveye bin" emrini devesine binmeye şiddetle ihtiyaç duyduğunu görünce vermiştir. Bu da bizim dediğimiz gibi kurbanlık hayvanlardan zorunlu durumlarda yararlanılır şeklinde ifade
379 ettiğimiz durumdur. [§]Ama normal durumlarda kurbanlık hayvanlardan yararlanmak caiz değildir. Hac ibadeti için nişâne kılınan develer de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar (kesim için) sıraya dizildiklerinde üzerlerine Allah'ın adını anın. Bu beyan, hayvan kesmek için üzerine Allah'ın adının anılmasının şart olduğunu gösterir. Çünkü Allah Teâlâ (âyette) bizzat kesme fiilinden değil sadece isminin anılmasından söz etmektedir. Kur'ân'a muhatap olan müslümanlar, (kurbanlık hayvanların üzerlerine) Allah'ın adının anılmasından onların boğazlanmasını ve kesilmesini anlamasalardı yüce Allah kesme fiilini belirtmeden sadece isminin anılmasıyla yetinmezdi. Bu da Allah'ın isminin anılmasıyla onların kesilmesini anladıklarını ve O'nun isminin anılmasının caiz olma şartı niteliğini taşıdığını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.* "Savâf" (صَوَافَّ) kelimesi üç türlü okunabilir. Birincisi: "Savâfî" (صَوَافِيَ)[121]. Bu durumda kelime, Allah'a içtenlikle bağlı olmak ve O'na samimi olmak anlamındaki kökten gelmiş olur. İkincisi: Sonu "nûn" harfiyle "savâfin"dir (صَوَافِنَ). "Savâfin" hayvanın üç bacağını bağlayıp diğer bacağını mutlak olarak serbest bırakmaktır[122]. Üçüncüsü: "Cevârin" (جَوَارٍ) kelimesi gibi sonu tenvinli olarak "savâfin"dir, (صَوَافٍ) mânası ise sıraya dizilerek ayakta durmak demektir. Sözü edilen bu üç kelimeyle sanki Allah'a ihlasla yaklaşma, (kurbanlıkları keserken) ayaklarını bağlama ve onları sıraya dizerek ayakta durdurma mânalarının birleştirilmesi isteniyor gibi bir durum söz konusudur. Sünnet ve hadis rivayetleri de bu şekilde gelmiştir. Kelime İbn Mesûd mushafında sonu "nûn" harfiyle "savâfine" (صَوَافِنَ) şeklindedir[123]. Yorumu ise belirttiğimiz gibidir. Âyetin zâhirinden anlaşılan, kelimenin, ayakta durmak mânasında olduğudur. Çünkü yüce Allah devamında **cansız**

---

120 Buhârî, "Hac", 102; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 18.

121 Nitekim Übey b. Kâb ve Ebû Mûsâ'nın kıraâtinde kelime bu şekilde yer almaktadır (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 148, 211).

122 "Saffeti't-dâbbetü" (صَفَنَتِ الدَّابَّةُ): Hayvan üç ayağı üzerine durdu ve dördüncü elinin toynağını büktü demektir. "es-Sâfin" (الصَّافِنُ) üç ayağı üzerine duran ve dördüncü ayağını tırnak ucuna basan at demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "sa-fe-ne" md.).

123 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 63.

halde yere serildiklerinde ise anlamına gelen bir ifade kullanmaktadır. Âyette geçen "vecebet" (وَجَبَتْ) kelimesi yere düştü anlamına gelir. Yere düşme, ayakta durma halinden yere yıkılma haline geçmeyi ifade eder. Bu da bize develerin yere yatırılarak değil, ayakta kesildiklerini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlardan hem kendiniz yiyin. Bunu daha önce geçen "Artık onlardan hem kendiniz yiyin hem sıkıntı içindeki yoksulları doyurun"[124] meâlindeki âyeti tefsir ederken açıklamıştık. "el-Bâisü'l-fakîr" (البَائِسَ الفَقِيرَ) dilenen yoksuldur. Bu görüş bazılarına aittir. Bazıları ise "el-bâis" (البَائِس) fakir olduğu bilinen, "el-fakîr" (الفَقِير) ise utanan ve istemeyen (dolayısıyla fakir olduğu bilinmeyen) fakir demektir. Bazıları ise "el-bâis" "el-miskîn" ve "el-fakîr" kelimelerinin üçü de fakir anlamına gelir demişlerdir. Bazıları da "el-bâis", gözleri görmeyen demektir demişlerdir.

Hem de ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyen yoksulları doyurun. Bazıları "el-kâni" (القَانِعَ) razı olan demektir. Ve kelime "kanaat" (القَنَاعَة) kökündendir demişlerdir. Bazıları da "el-kâniu" kelimesinin "el-kunû'" (القُنُوع) kökünden geldiğini, isteyen ve ihtiyacını gizlemeyen fakir anlamında olduğunu söylemişlerdir. "el-Mu'ter" (المُعْتَرَّ) belki bir şeyler verir diye birisinin sürekli karşısına çıkan ama ihtiyacını söylemeyen kişi demektir[125], "el-kâni'" ise evinde oturan kişi vb. demektir.

[§] İbn Kuteybe "el-kâni'" kelimesinin ihtiyacını açık eden, gizlemeyen an- 380
lamına geldiğini söylemiş ve kelimenin "kana'a, yakna'u, kunû'an" (قَنَعَ، يَقْنَعُ، قُنُوعا) kökünden türediğini ifade etmiştir. Kelimenin "kani'a, yakna'u, kanâ'aten" (قَنِعَ، يَقْنَعُ، قَنَاعَة) kökünden olması durumunda razı olmak anlamına geldiğini belirtmiştir. "el-Mu'ter" (المُعْتَرَّ) bir şeyler verir umuduyla bir kimsenin sürekli karşısına çıkan ve fakat açıkça istemeyen demektir. Kelimenin kullanımı "i'terranî, arranî, arânî ve i'terânî" (اعْتَرَّنِي، عَرَّنِي، وعَرَانِي واعْتَرَانِي) şeklindedir[126]. Ebû Avsece de şu açıklamayı yapmıştır: "el-Kâni'", dilenen fakir demektir. "el-Kunû'" istemek anlamına gelir. "el-Kanâ'atu" razı olmak demektir. Bu kelimenin üç harfli kökü, "kani'a, yakne'u, kanâ'atün" (قَنِعَ، يَقْنَعُ، قَنَاعَة) şeklindedir, ondan razı oldu demektir. Aynı kökten "kanna'tuhû" (قَنَّعْتُهُ) onu razı ettim demektir. "Kanna'tuhû" nun bir başka anlamı da başını başörtüsü ile örttüm demektir. "İ'terra, i'tirâran, i'terâ, ya'terî, arâ, ya'rû" (اعْتَرَّ، اعْتِرَارًا، اعْتَرَى، يَعْتَرِي، عَرَا، يَعْرُو) bütün bu kelimeler "el-mu'ter" kelimesi ile aynı köktendir. "Savâf" (صَوَافَّ) kelimesi "ayakta ve sıraya

124 el-Hac, 22/28.
125 Kendisine bir şeyler vermesi için birisinin sürekli karşısına çıkan kimsedir.
126 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'an*, s. 293.

dizilmiş olarak demektir. Ebû Avsece şöyle demiştir: Nûn harfiyle "sâfin" (صَافِن) ve "savâfin" (صَوَافِن) üç ayak üstünde demektir. Hayvan üç ayak üzerine durduğu zaman bunu "safene'l-ferasü yasfunu sufûnen" (صَفَنَ الفَرَسُ يَصْفِنُ صُفُونًا) fiiliyle anlatırlar. "Vecebet cünûbuhâ" yere düştü demektir. "Vecebe yecibü vücûben fe hüve vâcibün" (وَجَبَ يَجِبُ وُجُوباً فهو وَاجِبٌ) kökü düştü anlamınadır. "Vecebeti'ş-şemsü" (وَجَبَتِ الشَّمْسُ) güneş battı demektir. Bütün bunlar "ses" anlamına gelir. "Semi'tu vecbeten" (سَمِعْتُ وَجْبَةً) bir ses duydum anlamına gelir. "Menseken" (مَنْسَكًا) ibadet için çekildikleri yer demektir. İbn Abbâs'ın "el-kâni'" kelimesine senin verdiğine razı olan, "el-mu'ter" kelimesine de kendisini sana arzeden ama istemeyen fakir mânası verdiği rivayet edilmiştir[127].

İşte onları şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik. Yani sözünü ettiğimiz develeri, şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik. Öte yandan bahsi geçen hayvanların istifademize verilmesi iki şekilde açıklanabilir. Birincisi: **Bu hayvanları** binmeniz, üzerlerinde yük taşımanız ve hayatta çeşitli yararlı işlerde kullanmanız için nasıl istifadenize vermişsek onları kesebilesiniz ve boğazlayabilesiniz diye de **sizin emrinize verdik. Umulur ki bunun karşılığında şükredersiniz.** Ya da mâna şöyle olur: **İşte onları**, yani bu hayvanları size anlattığım şekildre **sizin istifadenize verdik.** Bütün bunlar, o hayvanların size boyun eğdirilmesine dâhil olan şeylerdir.

لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ كَذٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾

381 [§]*37. "Onların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi ki size doğru yolu göstermesinden ötürü O'nu tâzimle anasınız. İyilik yolunu tutanları müjdele!"*

Onların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. Bu ifade iki ihtimale açıktır. Birincisi: Allah bunu ancak muttakilerden kabul edecektir. Kâfirlerden kabul etmez. Çünkü onlar, Câhiliye

[127] Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 361 (İbn Abbâs, el-kâni'u kelimesinin utanan, el-mu'terru" kelimesinin de isteyen mânasına geldiğini söylemiştir).

döneminde develeri belirtilen şekilde kesiyorlardı. Allah Teâlâ da bunu takvâ sahibi olmayanlardan kabul etmeyeceğini haber vermektedir. Âyet "Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder"[128] beyanı gibi olur. İkincisi: **Allah'a ulaşmaz** demek, Allah'a ancak salih, temiz ve takvâ üzere olan ameller yükselir demektir. Takvâ dışı olan ameller ise O'nun katma yükseltilmez ve çıkarılmaz. **O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır** buyurduğunda anlatılan da budur. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bu beyanın belirtilmesinin hikmeti şöyle olabilir: Câhiliye insanları, develeri kesince kanlarını Beyt'in etrafına sürüyorlar ve "Bu Allah'a yakınlıktır" diyorlardı. Bunun üzerine müslümanlar da onlar gibi yapmak isteyince **Onların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi** meâlindeki beyan indi. "İstifadeye verme" konusunu yukarıda açıklamıştık.

Ki size doğru yolu göstermesinden develeri emrinize boyun eğdirme vesilelerini göstermesinden **ötürü O'nu tâzimle anasınız,** yani azamet ve kibriyâ ile niteleyesiniz. Çünkü sizler, bu vesilelerle develerden türlü şekillerde yararlanmaktasınız. Cenâb-ı Hak, develerin boyun eğdirilme ve emrimize verilme araçlarını bize göstermeseydi ve öğretmeseydi o hayvanlara asla gücümüz yetmezdi. Çünkü onlar, güçlü, kuvvetli ve sert hayvanlardır. **Doğru yolu göstermesinden ötürü** meâlindeki beyan, size din ve hidâyet konusunda doğru yolu göstermesinden ötürü şeklinde de açıklanabilir.

İyilik yolunu tutanları müjdele! "el-Muhsinîn" (المحسنين) kelimesi birkaç şekilde açıklanabilir: Kendilerine iyilik edenler, kardeşlerine iyilik edenler, fiilleri güzel ve amelleri salih olanlar bu ihtimallerden bazılarıdır. Allah'a **iyilik edenler** şeklinde bir mâna ihtimal dâhilinde değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ اللّٰهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ اٰمَنُوا إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾

[§]*38.* ***"Biliniz ki Allah iman edenleri korur. Şu da muhakkak ki Allah hiçbir haini, hiçbir nankörü sevmez."*** 382

Biliniz ki Allah iman edenleri korur. Bazı kırâatlerde âyet-i kerîmedeki fiil "yüdâfi'u" (يُدَافِعُ) yerine "yedfe'u" (يَدْفَعُ) şeklindedir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Allah inkâr edenlerin bütün kötülüklerini ve eziyetlerini iman

---

[128] el-Mâide, 5/27.

edenlerden defeder, savuşturur. "Yüdâfi'u" fiiline göre ise âyetin mânası şöyle olur: Allah iman edenleri kâfirlerden korur ve onlara yardım eder. **Allah iman edenleri korur** meâlindeki beyan iman edenlere bir vâd olarak Mekke'de inmişe benzemektedir. Buna göre yüce Allah, müminlere yardım vâdetmekte, sayılarının az ve zayıf oldukları, kâfirlerin de çok ve güçlü bulundukları anda onlara kendilerini koruma sözü vermektedir. Müminler Mekke'de iken sayıları az ve zayıf bir halde idiler. Buna göre **şu da muhakkak ki Allah hiçbir haini, hiçbir nankörü sevmez** meâlindeki beyan, Medine'de inmiş olur. Sebebine gelince hainler Medine'de bulunuyorlardı. Çünkü onlar Ehl-i Kitap'tı. Muhammed'in peygamberliği ve başka şeyler onlara emanet edildi, ancak onlar müminlere hiyanet ettiler ve risâleti gizlediler. O günler Mekke'de Ehl-i Kitap'tan hiç kimse yoktu. Mekkeliler tümüyle müşrikti. Netice olarak bizim dediğimiz ihtimal doğru gibi durmaktadır. Ya da **Allah hiçbir haini hiçbir nankörü sevmez** meâlindeki beyan, yahudilerin "biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"[129] şeklindeki sözlerine karşılık söylenmiş de olabilir. Onların bu sözlerinin aksine yüce Allah da hiçbir haini hiçbir nankörü sevmediğini, aksine onlara buğzettiğini haber vermektedir.

Bu beyanda Resûl-i Ekrem'in peygamberliğinin ispatına dair delil vardır. Çünkü yüce Allah, müminlere yardım edeceğini, kâfirlerin eziyetlerini ve kötülüklerini onlardan savuşturacağını ve inkârcıların hain olduklarını haber vermektedir. Gerçek de aynen Hz. Peygamber'in haber verdiği gibi olmuştur. Bu da Hz. Peygamber'in bu bilgileri yüce Allah'tan öğrendiğini göstermektedir.

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾

39. "Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kādirdir."

[Savaş Hükümleri]

Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Müşrikler Resûl-i Ekrem'in sahâbîlerine eziyet vermeye ve onlarla çarpışmaya devam ediyorlardı. Onlara ise henüz müşrik-

---

129 "Yahudiler ve hıristiyanlar biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız dediler" (el-Mâide, 5/18).

lerle savaşma emri verilmemişti. [§]Medine'ye hicret ettikleri zaman **saldırıya** 383
uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi beyanı ile onlarla savaşmaları emredildi. Bazıları da şöyle derler: Müminlere savaş izni verilinceye kadar onlarla savaşmaları emredilmemiş ve buna izin verilmemişti. Bunun üzerine kâfirler "bizimle savaşmanız emredilmedi neden bizimle savaşıyorsunuz?" dediler. Yüce Allah da müminlere kendileriyle savaşma izni ve emri verildiğini haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetin zâhirinden anlaşılan, müminlere izin verilinceye ve emredilinceye kadar savaşma yasağının bulunduğudur. Fakat bu yasaklığın hangi açıdan yapıldığını biz bilmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah onları muzaffer kılmaya elbette kâdirdir. Bu beyan, haber verdiği konuda açıktır.

اَلَّذِينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ اِلَّا اَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللّٰهُ
وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ
وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ
يَنْصُرُهُ اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾

40. "Onlar sırf 'Rabb'imiz Allah'tır' dediklerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler -ki oralarda Allah'ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi. Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir. Kuşkusuz Allah güçlüdür, mutlak galiptir."

Onlar sırf "Rabb'imiz Allah'tır" dediklerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Kâfirler Hz. Peygamber'in sahâbîlerini "Rabb'imiz Allah'tır" dedikleri, O'na iman ettikleri ve birledikleri için Mekke'den haksız yere çıkardılar. Onları çıkarmalarının tek sebebi buydu. Bazıları da âyetin ibaresinde takdim ve tehir olduğunu belirterek şöyle demişlerdir: Bunlara göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: Zulme mâruz kalanlara ve yurtlarından haksız olarak çıkarılanlara "Rabb'imiz Allah'tır" deyinceye kadar kâfirlerle savaşma izni verildi. "Rabb'imiz Allah'tır" dediklerinde kendileriyle savaşmaya son verilir. Çünkü Mekkeliler Allah

Teâlâ'yı kabul etmiyor ve O'na inanmıyorlardı. "Rabb'imiz Allah'tır" deyip O'nun Rab'leri olduğunu ikrar edince kendileriyle savaşılmaz. Allah Teâlâ'yı ikrar edip tasdik eden, fakat Muhammed'in (a.s.) risâletini ve nübüvvetini inkâr edenlere gelince, risâletini ikrar ve tasdik etmedikçe; onlarla savaştan vazgeçilmez. Resûl-i Ekrem'i ikrar ve Allah'ın peygamberi olduğunu tasdik eden ancak şer'î hükümleri inkâr edenlerle de bu hükümleri ikrar ve tasdik edinceye kadar savaşılır. Onları tasdik edince savaşılmaz. Bütün bu hükümler haberlerde rivayet edilir. Nitekim Resûl-i Ekrem "Lâ ilâhe illallâh deyinceye
384 kadar insanlarla savaşmam emredildi. [§]Bunu söyledikleri zaman benden canlarını ve mallarını -hak etme durumu hariç- korumuş olurlar"[130] buyurmuştur. Bir başka haberde ise Resûl-i Ekrem şöyle demiştir: "Lâ ilâhe illallâh deyinceye ve benim Allah'ın resûlü olduğumu ikrar edinceye kadar savaşmam emredildi. Bunları dedikleri zaman benden canlarını ve mallarını korumuş olurlar"[131]. Bir diğer rivayette de Resûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Lâ ilâhe illallâh deyinceye, benim Allah'ın resûlü olduğumu ikrar edinceye ve namazı kılıp, zekâtı verinceye kadar savaşmam emredildi. Bunları dedikleri zaman benden canlarını ve mallarını korumuş olurlar"[132]. Bu üç rivayetten birincisi, Allah'ın vahdâniyetini ikrar etmeyenler içindir. Bunu ikrar ettikleri takdirde kendileriyle savaşa son verilir. İkinci rivayet, Allah Teâlâ'yı ikrar eden ve fakat ancak risâlete iman etmeyenler içindir. Bunlar da Hz. Peygamber'in peygamberliğine iman ettikleri takdirde kendileriyle savaşa son verilir. Üçüncü rivayet, Allah'ın varlığını kabul eden, O'nun peygamberine iman eden, fakat şer'î hükümleri inkâr edenler içindir. Bunlar da şer'î hükümleri ikrar ettikleri takdirde kendileriyle savaşa son verilir. Belirttiğimiz gibi bunlar üç grup idiler. Her bir zümre için sözünü ettiğimiz hüküm gelmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler -ki oralarda Allah'ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi. Allah Teâlâ bir başka âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu"[133]. Buna benzer başka âyetler de vardır. Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ peygamberlerle müminleri, mücahit-

---

[130] Müslim, "İman", 32; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 104.

[131] Buhârî "Îmân" 15; Müslim, "İman" 31.

[132] Buhârî "Îmân" 15; Müslim, "İman" 31.

[133] el-Bakara, 2/251. Fakat bu âyette konu farklıdır. "Eğer hak onların keyfî arzularına uysaydı muhakkak ki gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu. Hayır! Biz onlara şan ve şereflerini getirdik, fakat onlar kendi şereflerine sırt çevirmektedirler" (el-Mü'minûn, 23/71).

lerle savaşa katılmayanları himaye etti. Eğer himaye etmeseydi kiliseler, havralar ve mescitler yıkılır giderdi. Yani Cenâb-ı Hak iyiler vasıtası ile kötüleri, en hayırlı kimseler vasıtası ile en kötüleri, hayırlılar sayesinde ayak takımını savuşturmuştur. Bunu yapmasaydı sözü edilen kiliseler, havralar ve mescitler yıkılır gider ve bozulurdu. Bazıları da bu âyeti şöyle anlamışlardır: Allah Teâlâ namaz kılanlarla kılmayanları, oruç tutanlarla tutmayanları, haccedenlerle etmeyenleri, zekât verenlerle vermeyenleri, hayır işleyenlerle işlemeyenleri korumasaydı yeryüzünde düzen bozulur, manastırlar ve yukarıda sözü edilen yerler yıkılır giderdi. Ebu'd-Derdâ'dan nakledilmiştir: Dımaşk halkına sabah namazı kıldırmış, "İnsanlar bu namazdaki hayrı bilselerdi namaza gelirlerdi" demiş, sonra şu ilâveyi yapmıştır: "Allah Teâlâ mescide gelenler sayesinde gelmeyenlerin, savaşanlar sayesinde savaşmayanların (başlarına gelecek azabı) engellemeseydi kendilerine azap göz göre göre gelirdi". Hasan-ı Basrî de şöyle der: Manastırlarda, havralarda ve kiliselerde İslâm'a ve şer'î hükümlerine bağlı
rahipler ve âlimler vardır. [§]Allah onlarla İslâm'a ve şer'î hükümlere sarıl- 385
mayanlara gelecek azabı engellemektedir[134]. Bazıları da şöyle demiştir: Allah bu İslâm dinine mensup olanları bütün dinlere karşı korumasaydı şöyle şöyle olurdu. Bazıları da Allah müslümanlarla mescitlerini, hıristiyanlarla kiliselerini ve yahudilerle de havralarını korumuştur. Geçmişteki âlimler ve müfessirler bu kanaati benimsemişlerdir.

Ancak âyet bundan başka türlü açıklansa daha uygun ve doğruya daha yakın olurdu. Buna göre Allah Teâlâ insanları yaratmış ve onları maişet ve din işlerinde birbirine yardımcı ve destek yapmış, bir kısmının menfaatini diğer bir kısmın menfaati ile bağlantılı kılmıştır. Cenâb-ı Hak herkesi kendi işini kendisi yapmakla yükümlü kılsaydı insanlar helâk olur ve bunu yapmaya güçleri de yetmezdi. Meselâ yüce Allah herkesi tarlayı sürme, tarım yapma, ürünü hasat etme, harmana gelen ürünü döğme[135], savurma[136], hamuru pişirme, ekmek yapma ve başka ihtiyaçlarını gidermekte teker teker yükümlü kılmamıştır. Eğer her bir ferde, bütün bunları kendisinin yapması yükümlülüğünü getir-

---

134 Ben bu ifadenin kaynağını bulamadım.

135 "ed-Dâis" (الدَّائِسُ) taneyi çıkarmak için buğdayı döven ve ezen kişi demektir. Yapılan işe "ed-diyâs" denir. Dâl harfi kesreli olduğu için vâv harfi yâya dönüştürülmüştür (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "de-ve-se" md.).

136 "Zerati'r-rîhu et-türâbe ve gayrahu, tezruhu, tezrîhi, zerven, zeryen, ezrathu, zerrathu" (ذَرَتْ الرِّيحُ التُّرابَ وغيره تذرُوُهُ وتَذريه ذرواً وذرياً وأذرته وذرّته) Rüzgâr toprağı ve başka şeyleri uçurdu ve giderdi demektir. Bu kökten "tezriyetü'n-nâsi el-hintate" insanların buğdayı savurması tabiri türetilmiştir. Aynı kökten "ezraytü'ş-şey'e" (أذْرَيْتُ الشيء) demek, tohumu ekin için atmak gibi onu attım demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ze-ra-ve" md.).

seydi o kişi helâk olurdu. Fakat Allah Teâlâ onların bir kısmını diğer kısmına yardımcı ve destek yapmış ve birbirlerinden yararlanmalarını hedeflemiştir. Yünü eğirme, dokuma, dikme, kesme ve yıkama da böyledir. Bütün bunlarda şu kural geçerlidir. Allah Teâlâ herkesi bütün bunları kendi başına yapmakla yükümlü kılsaydı helâk olup giderlerdi. Helâk oldukları zaman da göklerde, yeryüzünde ve bu ikisinde kendileri için yaratılan ve hizmetlerine verilen her şey anlamsız kalırdı. Bazıları da şöyle demiştir: Allah Teâlâ mescitlerde bulunanları, buralarda Allah'ın adını anarak yaptıkları ibadetler sayesinde manastır, kilise ve havralarda bulunanların şerrinden korumuştur. Bu açıklama
386 daha önce yaptığımız açıklamaya yakındır[137]. [§]Öte yandan âyette geçen "es-savâmi'" (صَوَامِع), "el-biya'" (الْبِيَعُ) ve "es-salavât" (الصَّلَوَاتُ) kelimelerinin anlamları üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: "es-Savâmi'" rahiplerin (manastır), "el-biya'" hıristiyanların (kilise) ve "es-salevât" da yahudilerin (havra), mesâcid de müslümanların ibadet ettikleri yerlerdir demişlerdir. Başka bazıları ise "es-savâmi'" rahiplerin, "el-biya'" hıristiyanların (kilise), "es-salevât" da Sâbiîler'in ibadete çekildikleri yerlerdir. İbn Kuteybe ise "es-savâmi'" Sâbiîlerin, "el-biya'" hıristiyan halkın ibadet yerleridir. "Salevât" yahudilerin ibadet evleridir, mesâcid ise müslümanlara aittir demiştir[138]. Ebû Avsece'ye göre "es-savâmi'" ruhbanların, "el-biya'" hıristiyanların ibadet yerleridir. "es-Salevât" ise yahudilerin ibadet ettikleri yerdir. Salevât, belirttiğimiz gibi kilise benzeri olup yahudilerin ibadet ettikleri yerlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir. Yani dinine yardım edene Allah yardım eder. Ya da dostlarına yardım edene Allah yardım eder. Hasan-ı Basrî der ki: Allah'a yardım edene Allah'ın da yardım etmesi, O'nun hükmü gereğidir. Biz bu konuya daha önce birçok yerde temas ettik.

Kuşkusuz Allah güçlüdür, mutlak galiptir. Bu beyanın, dostlarına yardım edecek kadar Allah güçlüdür, düşmanlarından intikam alacak kadar mutlak galiptir anlamına gelmesi muhtemeldir. Ya da Allah güçlüdür ve O'nun dışında her güçlü olan O'nun gücü karşısında zayıftır, her galip olan da O'nun

---

137 Taberî şöyle demiştir: Bu açıklamalar içinde doğruya en yakın olanı şudur: Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı rahiplerin manastırları, hıristiyanların kiliseleri, yahudilerin havraları-ki onların ibadet yerleridir-ve içlerinde Allah'ın adının çokça zikredildiği müslümanların mescitleri yıkılır giderdi. Çünkü Arap dilinde bilinen kullanım budur (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 126).

138 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğaribi'l-Kur'ân*, s. 293.

karşısında zelildir. Bir başka ihtimal de şudur: Allah güçlüdür. O'ndan başka güçlü yoktur, mutlak galiptir. O'ndan başka da galip olan mevcut değildir.

Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler -ki oralarda Allah'ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi meâlindeki beyan kilise, manastır ve bahsi geçen diğer yerlerin yıkılmayacağına işaret etmekte ve bu konuda bir yasak getirmektedir. Çünkü Allah Teâlâ manastır ve kiliseden söz etmektedir. Bu hüküm doğrultusunda müslümanlarm şehirlerinde kilise ve havralara ilişilmemiş ve yıkılmamıştır. Bu konuda âlimler arasında ihtilaf yoktur. Onlar sadece müslümanların şehirlerinde ve köylerinde yeni kilise ve havra açılamayacağını söylemişlerdir. Buna karşılık eski kilise ve havralara müslümanlar ilişmezler. *En doğrusunu Allah bilir.*

ٱلَّذِينَ إِن مَّكَّنَّٰهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ أَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ
وَأَمَرُوا۟ بِٱلْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا۟ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَلِلَّهِ عَٰقِبَةُ ٱلْأُمُورِ ﴿٤١﴾

[§]*41.* ***"Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine bir yerde egemenlik ver-*** 387
sek, namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler ve kötülükten alıkoymaya çalışırlar. İşlerin sonu Allah'a varır."

Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine bir yerde egemenlik versek, namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler ve kötülükten alıkoymaya çalışırlar. Bazıları burada sözü edilenlerin Allah Teâlâ tarafından Resûl-i Ekrem'in ashabına ve ona uyanlara verdiği bir sıfat ve kabul ettikleri ve korku halinde benimsedikleri dini üzere devam etmeleri karşısında bir övgü olduğunu söylemişlerdir. Onlar yüce Allah, kendilerini dünyaya hâkim hale getirdikten ve ilk başlarda duydukları korkudan güvende kıldıktan sonra dinlerinden ayrılmadılar. Cenâb-ı Hak onların bu din üzere devam ettiklerini ve bulundukları hali bırakmadıklarını, aksine onların hırslarını ve çabalarını arttırdığını haber vermektedir. Nûr sûresinde geçen âyet de bu doğrultudadır. Söz konusu âyet "Allah içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vâdetti ki"[139] meâlindeki beyandır. Âyet bu tevili ile Râfizîler'in gö-

---

139 "Allah, içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vâdetti ki, kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde iktidar verecek, onlar için hoşnutluğuna vesile kıldığı dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacak, şu andaki korkularını güvenliğe çevirecektir" (en-Nûr, 24/55).

rüşlerini ve mezheplerini reddetmektedir. Çünkü onlar diyorlar ki: Hz. Ebû Bekir hilâfet makamına getirilince hep birden mürdet oldular[140] ve seçtikleri dini terkettiler. Bu iki âyet Râfizîler'in "Onlar mürted oldular" şeklindeki görüşlerinin yanlış olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ onları dünyaya hâkim kıldığını, yeryüzünde iktidar verdiğini haber verip kendilerine cenneti vâdediyor. Dinden ancak müslümanlığa zorla ve baskı ile girenler dönerler. Onlar fırsatını buldukları zaman dini terkederler. Bazıları da şöyle demiştir: Bu âyet zâhirî anlamı itibariyle haber verme ve vâdetme kalıbında ise de aslında şöyle şöyle yapın şeklinde emirdir. Bu durumda âyet **İşlerin sonu Allah'a varır** meâlindeki beyan gibidir. Bu ifade, "Bütün işler Allah'a dönecektir"[141] beyanı gibi "işlerin sonu", yani âhirette işler O'na döner demektir. **İşlerin sonu** beyanı şöyle de açıklanabilir: İşlerin sonu, Allah'ın düşmanlarına karşı zafer ve galip gelme şeklinde O'nun dostlarına aittir. İşlerin sonunun Allah Teâlâ'ya izafe edilmesinden maksat, O'nun dostlarıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[142]. Örnek âyette de mâna eğer Allah'ın dostlarına veya dinene yardım ederseniz O da size yardım eder demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ
اِبْرٰهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ ﴿٤٣﴾ وَاَصْحَابُ مَدْيَنَ وَكُذِّبَ مُوسٰى فَاَمْلَيْتُ
لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٤﴾

388 [§]*42-44.* ***"Şayet seni yalancılıkla itham ediyorlarsa bilesin ki senden önce Nuh, Âd ve Semûd kavimleri, İbrahim'in kavmi, Lût'un kavmi ve Medyen halkı da*** (peygamberlerinin bildirdiklerini) ***yalan saymışlardı. Aynı şekilde Mûsâ da yalancılıkla itham edilmişti. Ben ise o inkârcılara biraz süre tanıdım ve sonra onları kıskıvrak yakaladım. Hadlerini bildirişim nasıldı bir bilsen!"***

Şayet seni yalancılıkla itham ediyorlarsa bilesin ki senden önce Nuh, Âd ve Semûd kavimleri, İbrahim'in kavmi, Lût'un kavmi ve Medyen halkı da (peygamberlerinin bildirdiklerini) yalan saymışlardı. Bu ifade iki türlü

140 Râfizîler'in iddialarına göre tümü dinden çıktı.
141 Meselâ bk. el-Bakara, 2/210; Âl-i İmrân, 3/109.
142 Muhammed, 47/7.

açıklanabilir. Birincisi: Şayet onlara yeryüzüne hâkim kılınacakları, din üzere sabit bırakılacakları konusunda verdiğin haber, söylediğin sözler ve onlara cennet vâdetmen gibi konularda seni yalancılıkla itham ediyorlarsa senden önceki ümmetler de kendilerine haber verdikleri ya da zafer vâdettikleri konularda ve buna benzer söyledikleri sözlerde peygamberlerini yalanlamışlardı. Âyetin, şayet seni peygamberlik konusunda ve Allah'tan verdiğin haberlerde yalancılıkla itham ediyorlarsa anlamına gelmesi de mümkündür. Allah Teâlâ peygamberine sabretmesini tavsiye etmekte ve (ona şöyle demektedir:) İnsanlar arasında sen ilk yalancılıkla itham edilen kişi değilsin. Fakat senden önceki kavimler peygamberlik davasında peygamberlerini yalancılıkla itham ettiler. Şu ilâhî beyanda da bu husus ifade edilmiştir: "Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz"[143].

Ben ise o inkârcılara biraz süre tanıdım ve sonra onları kıskıvrak yakaladım. Hadlerini bildirişim nasıldı bir bilsen! Yani Allah Teâlâ peygamberlerini yalancılıkla itham eden bir kavmi yalanladıkları vakitte (hemen) cezalandırmamıştır. Aksine onlara süre tanımıştır ki azabın gecikmesine aldanıp da yalanlamaları ve inatları artsın. İşte o zaman kıskıvrak yakalanmışlar ve yalanlama sebebiyle cezalandırılmışlardır. Bu Allah Teâlâ'nın onlara dair verdiği haberdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırsa ya!"[144].

Hasan-ı Basrî der ki: Allah Teâlâ hiçbir kavmi ilk yalanlama esnasında helâk etmemiştir. Fakat onlara nesilden nesle, kavimden kavme, bir peygamberden diğerine süre tanımış, inkâr ettikleri anda onların iman etmediklerini fiilen bilince onları helâk etmiştir; çünkü onların inanmadıklarına dair ezelî ilmi fiilen ortaya çıkmış ve imtihan edilmelerine dair bilgi gerçekleşmiştir. Her ne kadar ezelde içlerinden kimin iman edeceğini ve kimin de etmeyeceğini bilse de. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım"[145] Allah'ın zatında gizli olan bilgi insanlar nezdinde de böylece ortaya çıkmış olmaktadır.

---

143 Hûd, 11/120.

144 "Gizli konuşmaktan menedilen o kimseleri görmüyor musun, yine dönüp yasaklandıkları şeyi yapıyorlar; günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşıyorlar. Sana geldiklerinde de Allah'ın seni selâmlamadığı bir biçimde selâm veriyorlar. Üstelik birbirlerine, 'Allah bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırsa ya!' diyorlar" (el-Mücâdile, 58/8).

145 "Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihat edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım ve size ait haberleri de (söz ve iddiaları) deneyerek açıklığa kavuşturalım" (Muhammed, 47/31).

فَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا
وَبِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ

389 [Ş]*45. "Nitekim zulme dalmışken helâk ettiğimiz nice beldeler var ki evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıpıssız kalmıştır. Şimdi oralarda kullanılamaz hale gelmiş nice kuyular,* (harap olmuş) ***nice görkemli köşk var!"***

[Helâk Edilen Şehirler]

Nitekim zulme dalmışken helâk ettiğimiz nice beldeler var. Allah Teâlâ bir belde halkını ancak halkı inat edip şirk zulmüne saptıktan sonra kökünü kazıma ve azap etme helâkiyle helâk etmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Biz ülkeleri ancak halkı zulümde ısrar edince helâk ederiz"[146], "Rabb'in halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir"[147]. Bunların benzeri belirttiğimiz gibi oldukça fazladır.

Ki evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıpıssız kalmıştır. Çatılar gidip de duvarlar kalınca o duvarlar çatıları üzerine yıkılır. Bazıları "hâviyetün" (خاوية) kelimesini harap ve duvarları çatıları üzerine yıkılmış şeklinde açıklamışlardır. Hasan-ı Basrî ise şöyle demiştir: "el-Arîş" (العَرِيش) yeryüzünden yüksek olan ve tümsek oluşturan kısım demektir. "Urûş" (عُرُوش) "el-arîş"in çoğuludur. Allah Teâlâ'nın helâk ettiği beldeler böyleydi. Bunların içinde bazılarının halkını helâk etmiş, köyleri ve binaları dostları için olduğu gibi bırakmıştır. Firavun, kavmi ve başka kavimler buna örnektir. Bazı beldeleri de halkıyla birlikte helâk etmiş ve geriye hiçbir şey bırakmamıştır. Lût, Semûd, Âd kavminin beldeleri ve kendileri buna örnektir. Bazıları "el-urûş" kelimesinin binaların ve ağaçların kökü (eczâm)[148] anlamına geldiğini söylemiştir. Onlar sanki sütun gibidir. "el-Haviye" (الخَاوِيَة) kelimesi esasen bir yerin insanlardan hali olması demektir. **Şimdi oralarda kullanılamaz hale gelmiş nice kuyular.** "Bi'rin mu'attala" (بِئْرٍ مُعَطَّلَة) tabiri de böyledir. Yani halkının kullanmadığı ve başında hiç kimsenin bulunmadığı kuyu demektir. Yoksa halkını helâk etme şeklindeki ifademiz doğrultusunda harap olmuş kuyu demek değildir.

---

146 el-Kasas, 28/59.

147 Hûd, 11/117.

148 Her şeyin cizmi (جِذْم) onun aslıdır. Çoğulu "eczâm" (اجذام) ve "cüzûm" (جُذوم) şeklinde gelir. "Cizmü'ş-şecereti" ağacın aslı demektir. Her şeyin aslına da böyle denir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ce-ze-me" md.).

[§] **(Harap olmuş) nice görkemli köşk var!** "Meşîd" (مشيد) kireçle kaplan- 390
mış demektir. "eş-Şîdü" (الشِّيد) kireç anlamına gelir. Bazıları "meşîd" kelimesinin yüksek anlamına geldiğini, "el-müşeyyed"in (المُشَيَّد) ise uzun ve yüksek anlamında olduğunu söylemişlerdir. İbn Kuteybe ise "el-meşîd"in kireçle kaplanmış bina anlamına geldiğini ve "eş-şîd" kelimesinin kireç demek olduğunu söylemiştir. İbn Kuteybe, devamla "el-müşeyyed" kelimesinin uzun yapılmış anlamına geldiğini, ancak bunların ikisinin aynı olduğunu ve uzatılmış demek olduğunu belirtmiştir. Ebû Avsece de böyle veya buna yakın şeyler söylemiştir[149].

Allah Teâlâ bunu Mekkelilere iki sebepten ötürü söylemiş olabilir: Birincisi: Onların, korundukları korunaklı yüksek saraylar bulunan beldeleri olduğunu belirterek öncekilerin kendilerinden daha güçlü, daha korunaklı ve daha çok saraylara sahip olduklarını haber veriyor. Sonra da peygamberlerini yalancılıkla itham edince bütün bunların kendilerine fayda vermediğini, fakat başlarına azap geldiğini bildiriyor. Buna göre siz ey Mekkeliler! Peygamberinizi yalancılıkla itham ederseniz onların başlarına gelenler sizlerin de başına gelir demiş oluyor. Ya da onların Mekke'de güven ve huzur içinde olduklarını belirterek şöyle diyor: Sizden öncekiler sizin gibi beldelerinde güven ve huzur içindeydiler. Sonra onların başlarına gelen geldi. Sizler de her ne kadar güven içinde iseniz de onların başlarına gelen sizin de başınıza gelir. Şu ilâhî beyanda da bu husus belirtilmiştir "Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu"[150]. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾

46. "Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki ibret almış kalplere yahut işitmiş kulaklara sahip olsunlar! Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir."

---

149 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 294.

150 "Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahalisi Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etti, Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı" (en-Nahl, 16/112).

Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki. Yeryüzünde yürüseler ya! **İbret almış** ve yalanlamaları sebebiyle başlarına gelenleri öğrenmiş **kalplere** (sahip olsunlar) da o hareketlerinden vazgeçsinler **yahut işitmiş kulaklara sahip olsunlar!** Yani onlar yeryüzünde yürümediler mi ki içinde helâk edilişlerinin, yalanlama ve inat sebebiyle başlarına gelen musibetlerin bahsedildiği haberleri duysalar! Çünkü öncekilerin başlarına gelenler, ancak iki yoldan biriyle öğre-
391 nilebilir. Ya bizzat onlara bakıp, ayan beyan görmek suretiyle [§]ya da haberlerini duymak suretiyledir. **Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki!** meâlindeki cümle yeryüzünde dolaştılar ama onların kalpleri, yani akılları veya anlayışları yoktur ki o kavimlerin yalanlamaları sebebiyle başlarına gelenleri kavrasınlar da böylece ibret alsınlar. Onların başlarına gelenleri duyacak kulakları da yoktur. Yani onların gerçek bir bakışla baksalar kavrayacak akılları ve hakkıyla dinleseler işitecek kulakları vardır. Fakat onlar akıllarından ve kulaklarından faydalanmayınca Allah Teâlâ da kalplerinin ve kulaklarının bulunmadığını belirtiyor. Allah Teâlâ'nın **Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir meâlindeki** beyanda söylediği de budur. Yani dışarıdan görünen gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir. Burada yüce Allah yararlanmayı terkettikleri için kulaklarının ve gözlerinin bulunmadığını ve onların sağır ve kör[151] olduklarını belirtiyor.

Bazıları ise bu âyetin Abdullah b. Zâide İbn Ümmü Mektûm[152] hakkında indiğini ve körlük göz körlüğü değil kalp körlüğüdür mânasına geldiğini belirtmişlerdir. İbn Ümmü Mektûm'un gözü görmüyordu, kalbi ise kör değildi. Rivayet sahihse âyetin mânası budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَاِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَاَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ٤٧

---

151 Herhalde Mâtürîdî "Onlar sağır, dilsiz ve kördürler; çünkü onlar düşünmezler." beyanına işaret ediyor (el-Bakara, 2/171).

152 Amr (Abdullah) b. Kays b. Zâide b. el-Esam (ö. 15/636). Amr, gözleri görmeyen ve müezzin olan İbn Ümmü Mektûm'dur. Mekke'de müslüman olmuştur. Mus'ab b. Umeyr'den sonra Medine'ye hicret etmiştir. Medine'ye Bedir savaşından kısa bir süre sonra geldiği de söylenmiştir. Medine'de Hz. Bilâl ile birlikte Resûl-i Ekrem'in müezzinliğini yapıyordu. Resûl-i Ekrem bütün savaşlarında ve veda haccına gittiği zaman onu insanlara namaz kıldırsın diye Medine'de kendi yerine bırakıyordu. İbn Ümmü Mektûm elinde siyah sancakla ve üzerinde geniş bir zırhla birlikte Kadisiye savaşma katıldı. Orada şehid edildi. Vâkıdî der ki: İbn Ümmü Mektûm Kadisiye'den Medine'ye döndü. Ve orada öldü. Hz. Ömer'in vefatından sonra onunla ilgili herhangi bir şey duyulmadı (bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 263; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 83).

47. "Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Allah vâdinden asla dönmez. Bilinmeli ki, Rabb'inin katındaki bir gün sizin saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir."

Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Allah vâdinden asla dönmez. Yani Allah başlarına azap geleceği ve onun vaktinden ne ileri ve ne de geri alınmayacağına dair şeklindeki vâdinden asla dönmez.

Bilinmeli ki, Rabb'inin katındaki bir gün sizin saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir. İbn Abbâs, Dahhâk ve Mücâhid'in de aralarında bulunduğu müfessirlerin geneli, söz konusu bin günün Allah Teâlâ'nın dünyayı yarattığı ve ona süre tayin ettiği günler oluğunu söylemişlerdir. [§]O günlerden her 392
bir gün bin sene sayılır. Müfessirlerin geneli âyeti bu şekilde açıklamışlardır. Bunun nasıl olduğunu bilmiyoruz. Bazıları da şöyle demiştir: Onların âhirette azap edildikleri Rabb'inin katındaki bir gün, sizin dünyada saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir. Bir gün bir senedir. Bir günün bir sene olması şöyle açıklanabilir: Kısa ve az bir vakit, azabın ve belânın şiddetinden dolayı uzun ve bitmez bir süre haline gelebilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah yeryüzünde kaç yıl kaldınız? diye sorar. Bir gün veya günün bir bölümü kadar kaldık; işte saymakla görevli olanlara sor derler"[153]. Gördükleri azabın şiddetinden dünyada kaldıkları süreyi kısa olarak nitelemişlerdir. İşte tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de durum böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Allah Teâlâ'nın katındaki bir günün dünya günüyle bin gün olması, süre ve vakit bildirme amaçlı olmayabilir. Çünkü âhiretin sonu için bir sınır çizme mümkün değildir. Nihayeti olmayan her şey için vakit belirtilmesi gerçek anlamda bir vakit belirleme ifadesi değil temsilî bir ifade olduğunu gösterir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve peygamberine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete"[154], "gökler ve yer kadar geniş olan cennete"[155]. Bu iki âyette verilen genişlik, sınır belirleme ve miktar bildirme amaçlı değildir. Fakat insanın anlayış kapasitesinin dışında olduğu için yüce Allah, bu ifadeyi kullanmış ve onunla örnek vermiştir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[153] el-Mü'minûn, 23/112-113. Bütün nüshalarda aynı âyet mevcuttur. Ancak müellifin maksadına uygun olmadığı gibi ibarenin bağlamına da uygun değildir.

[154] "Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete ve Rabb'inizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın" (el-Hadîd, 57/21).

[155] "Rabb'inizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!" (Âl-i İmrân, 3/133).

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ اَخَذْتُهَا وَاِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾

48. "Nice belde var ki, ahalisi zulme dalmış olduğu halde onlara biraz süre verdim, sonra da onları kıskıvrak yakaladım. Dönüş yalnız banadır."

Nice belde var ki, ahalisi zulme dalmış olduğu halde onlara biraz süre verdim. Yani onlara süre tanıdım, zulmettikleri esnada onları cezalandırmadım. Daha **sonra da onları kıskıvrak yakaladım. Dönüş yalnız banadır.**

قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا اَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٤٩﴾

49. "De ki: 'Ey insanlar! Ben sizin için sadece apaçık bir uyarıcıyım.'"

De ki: Ey insanlar! Ben sizin için sadece apaçık bir uyarıcıyım. Âyetin ibaresi gayet açıktır. Biz bunun ne demek olduğunu birçok yerde açıkladık.

فَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٥٠﴾

393 [§]*50. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar için bağışlanma ve çok değerli nimetler vardır."*

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar için günahları ve maiyetleri için **bağışlanma ve çok değerli nimetler vardır.** Bazıları "rızk" (رزق) kelimesinin kerîm diye nitelenmesini şöyle açıklamışlardır. Çünkü bu rızkın verildiği ve bahşedildiği kimseler, onurlandırılırlar ve değerleri yükseltilir. Bazıları da şöyle demiştir: "Rızk" kelimesine kerîm sıfatının getirilmesi, kerîmin yanında ihtiyaçların karşılandığı kişi olmasındandır. Rızık da böyledir. Söz konusu rızka erişen ve onu elde eden kimsenin yanında ihtiyaçlar giderilir. Bundan dolayı o rızka kerîm denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي اٰيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ اُولٰئِكَ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٥١﴾

51. "Âyetlerimize karşı birbirleriyle yarışırcasına çaba harcayanlar ise cehennemliktir."

Âyetlerimize karşı birbirleriyle yarışırcasına çaba harcayanlar ise cehennemliktir. Bazı kırâatlerde "mu'âcizîne" (مُعَاجِزِينَ) kelimesi "mu'accizîne" (مُعَجِّزِينَ) şeklindedir[156]. Bazıları "mu'âcizîne" kelimesinin alıkoyuyorlar, yavaşlatıyorlar, insanların Hz. Peygamber'e tâbi olmakta gecikmelerine sebep oluyorlar anlamına geldiğini söylemiştir. Bize göre "mu'âcizîn" kelimesi için en uygun mana, yarışanlar ve önüne geçenler demektir. Fakat kelimeye bu mânanın verilebilmesi için ibarede gizlenmiş bir kelime takdir etmek gerekir. Buna göre anlamı sanki şöyle olur: **Âyetlerimize karşı** O'nun azabının önüne geçtikleri ve kurtuldukları zannıyla **birbirleriyle yarışırcasına çaba harcayanlar ise cehennemliktir.**

وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ اِلَّا اِذَا تَمَنّٰى اَلْقَى الشَّيْطَانُ ف۪ٓي اُمْنِيَّتِه۪ فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ اٰيَاتِه۪ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٥٢﴾

52. "Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini** (onun kalbine) **sağlam olarak yerleştirir. Allah hakkıyla bilmekte, hikmetle yönetmektedir."

Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda okuduğunda **şeytan ille de onun arzularına**, yani okumasına ve kırâatine **bir şeyler katmaya kalkışmasın.**

Tevil âlimlerinin geneli şöyle demişlerdir. Hz. Peygamber temennide bulunduğunda, yani namazında okuduğunda ya da kendi kendisiyle konuştuğunda[157] anlamına gelir. Resûl-i Ekrem "ve'n-necmi izâ hevâ" (وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى)
âyetini okuduğu sırada şeytan diline bir şeyler kattı. [§]Resûlullah (a.s.) "e 394
fe ra'eytümü'l-lâte ve'l-uzzâ ve menâte's-sâlisete'l-uhrâ" (أَفَرَأَيْتُمُ اللاَّتَ وَالْعُزَّى وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى)[158] âyetine geldiğinde "İşte onlar (Lât, Uzzâ, Menât) ulu kuğular-

---

156 İbn Kesîr ve Ebû Amr böyle okumuşlardır (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 96). Kelime Übey kırâatinde de böyledir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 148). "Mu'accizîne", insanları aciz bıraktılar, Hz. Peygamber'e tâbi olmaktan ve Kur'ân'a iman etmekten alıkoydular demektir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 130-131).

157 Yani içinden bir şey geçirdiğinde.

158 en-Necm, 53/1, 20.

dır (garânîk.) Şüphesiz ki şefaatleri umulmaktadır" dedi[159]. Anlatılır ki şeytan Resûl-i Ekrem'e Cebrâil suretinde gelmiş ve belirtilen metni ona söyletmiştir. Sonra da Cebrâil gelmiş, Hz. Peygamber'e bunu haber vermiş ve kendisinin ona bu gibi ifadeleri ve müşriklerin söyledikleri gibi bir cümleyi asla indirmediğini ifade etmiştir. Fakat bunların anlattıkları bu tür rivayetler doğru olsaydı Resûl-i Ekrem bir dahaki seferde [vahiy getirmek üzere] gelenin şeytan değil Cebrâil olduğunu nasıl anladı sorusunun cevabı verilemez ve bir başka zamanda buna benzer şeylerin olmayacağından da emin olunamazdı.

Katâde şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem, Allah Teâlâ'nın müşriklerin tan-
395 rılarını bir kusurla anmamasını temenni ediyordu[160]. [Ş]Hz. Peygamber

159 İbn Hacer el-Askalânî bu konuda şu açıklamayı yapar: Bu haberi, Ebû Hâtim, Taberî ve İbnü'l-Münzir çeşitli yollarla rivayet etmişlerdir. Âdeti olduğu üzere Ebû Bekir İbnü'l-Arabî cüret etmiş ve şöyle demiştir: "Taberî bu konuda aslı astarı olmayan bâtıl birçok rivayette bulunmuştur." Bu ifade kendisine geri iade edilmeyi hak eden bir ifadedir. İyâz'ın ifadesi şöyledir: "Bu hadisi, sahih hadis rivayet eden muhaddislerden hiçbiri rivayet etmediği gibi sağlam ve muttasıl bir senedle hiçbir sika râvi de rivayet etmiş değildir. Üstelik nakledenler zayıftır, rivayetleri muzdariptir ve isnadında inkıta vardır" şeklindeki ifadesi de böyledir. İyâz'ın şu sözü de aynı şekildedir: "Taberî'den bu kıssayı alan tâbiîn ve müfessirlerden hiçbiri isnadını belirtmemiş ve hiçbir sahâbîye dayandırmamıştır. Onlardan gelen rivayet yollarının ekserisi zayıf ve gevşektir." İyâz devamında şöyle der: "Bezzâr bu rivayetin zikri caiz olan bir rivayet yolu yoktur. Bir tek Ebû Bişr'in Saîd b. Cübeyr'den nakli söz konusudur. Onun da Saîd b. Cübeyr'e kadar ulaşmasında (ittisal) şüphe vardır. Kelbî'ye gelince çok zayıf olduğu için ondan rivayette bulunmak caiz değildir." Bezzâr daha sonra bu rivayeti aklî yönden de reddetmiş ve "Bu olay gerçekten olmuş olsaydı birçok müslüman dinden dönerdi" demiş ve sonra şöyle devam etmiştir: "Böyle bir hadise nakledilmemiştir." Bütün bunlar kaidelere uygun eleştiriler değildir. Bir rivayetin rivayet yolları çok olunca ve çıkış noktaları farklılık arzedince bu bize söz konusu rivayetin bir aslının olduğunu gösterir. Ben bu hadise için üç adet isnat zikrettim. Bunlardan birisi sahîhin şartını taşımaktadır. Söz konusu rivayetler mürsel olup mürsel haberleri delil olarak kullanan bu gibi bir haberi de alır. Mürsel haberi delil olarak almayan da bu haberi alabilir. Çünkü rivayetler birbirini desteklemektedir. Bu söylediğimiz kural geçerli olunca bu haberdeki münker kısmın tevil edilmesi gerektiği ortaya çıkar. O tevil de şudur: Şeytan Hz. Peygamber'in "İşte onlar (Lât, Uzzâ, Menât) ulu kuğulardır (garânîk). Şüphesiz ki şefaatleri umulmaktadır" cümlesini söyletmiştir. Bunu zâhiri üzere yorumlamak caiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in Kur'an'a ondan olmayan bir şeyi kasten ve yanılarak eklemesi imkânsızdır. Eklediği şey onun getirdiği tevhit ilkesine zıt olunca bunu yapması mümkün değildir. Çünkü ısmet sıfatı taşımaktadır (İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, VIII, 439; ayrıca bk. yakında gelecek olan hâşiye [dipnot 163]).

160 *Te'vîlât*'ın bütün nüshalarında yukarıdaki ifade "Resûl-i Ekrem Allah Teâlâ'nın müşriklerin tanrılarını kusurlayıcı bir ifadeyle zikretmesini temenni ediyordu" şeklinde olumlu olarak geçmektedir. Fakat gerçekleşen olayın-Allah Teâlâ'nın tanrıları sürekli olarak ayıplayıcı bir ifadeyle zikretmesi-ve bu âyetle ilgili çeşitli rivayetler, bizim söylediğimizi desteklemektedir. Nitekim Taberî'nin nakline göre Muhammed b. Kâb el-Kurazî şöyle demiştir: Hz. Peygamber, kavminin kendisine arkasını döndüğünü görünce ve Allah katından getirdiği

"menâte's-sâlisete" (مَنَاةَ الثَالِثَةَ) **Üçüncüsü olan diğerini Menât'ı** meâlindeki âyeti okuyunca "innehünne el-ğarânîka'l-ulâ ve inne şefâatehünne türtecâ ındehüm" (إِنَّهُنَّ الغَرَانِيقَ العُلى وإنَّ شَفَاعَتَهُنَّ تُرتَجَى عِندَهُم), yani "şüphesiz onlar (Lât, Uzzâ, Menât), ulu kuğulardır (garânîk) ve şüphesiz ki şefaatleri müşrikler nezdinde umulmaktadır" demiştir. Hz. Peygamber bununla "O kâfirlerin nezdinde Garânîk'in şefaatleri umulur" anlamını kasteder. Kâfirler bu şekilde Garânîk'e (Lât, Uzzâ, Menât) tapıyorlardı[161]. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Hz. Peygamber "İşte onlar ulu kuğulardır (garânîk.) Şüphesiz ki şefaatleri umulmaktadır" meâlindeki sözleriyle melekleri kastetmektedir. Çünkü onlar kıyâmet günü kendilerine şefaat ederler umuduyla meleklere tapıyorlardı. Resûl-i Ekrem de meleklerin şefaatlerinin umulduğunu haber vermiş olmaktadır[162]. Bu iki tevil öncekinden daha uygundur.

Bize göre en uygun olan açıklama, onların (yukarıda) söyledikleri dışındaki bir başka yorumdur[163]. O da şudur: **Senden önce hiçbir resûl ve nebî**

şeylerden uzak durduklarını müşahede etmesi kendisine ağır gelince kendi kendine Allah Teâlâ'dan kavmi ile arasını yaklaştıracak bir beyan gelmesini temenni etti. Kavmini sevmesi ve onlara düşkün olması ile birlikte onların durumlarına dair ağır gelen bazı ifadelerin yumuşatılması onu sevindiriyordu (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 131-132).

161 Birçok âyette müşriklerin taptıkları putların şefaatinin söz konusu olmadığına ve ibadetlerinin mahiyetine işaret edilmektedir (bk. el-Bakara, 2/255; ez-Zümer, 39/3; en-Necm, 53/23-26).

162 Meselâ meleklerin şefaatlerine "Göklerde nice melekler vardır ki, Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefaati hiçbir fayda sağlamaz" meâlindeki beyana işaret edilmektedir (en-Necm, 53/26).

163 Bu konuda başka görüşler de vardır. İbn Hacer el-Askalânî şöyle demiştir: "Âlimler bu mevzuda çeşitli görüşleri benimsemişlerdir. Bu cümle Hz. Peygamber'in dilinden kendisine uyku bastırınca farkında olmadan çıkmıştır diyenler olmuştur. Resûl-i Ekrem bunu öğrenince Allah Teâlâ âyetlerini muhkem kılmıştır. Söz konusu haberi, Taberî Katâde'den nakletmiştir. İyâz ise aynı haberi sahih değildir diye reddetmiştir. Gerekçe olarak Resûlullah'ın böyle bir duruma düşmesinin mümkün olmadığını ve şeytanın o uykuda iken kendisi üzerinde hâkimiyetinin bulunmadığını göstermiştir. Bazıları da şeytan kendisinin isteği dışında bu cümleyi ona söyletmiştir demişlerdir. İbnü'l-Arabî de bu yaklaşımı yüce Allah'ın şeytanın ağzından naklettiği şu cümle ile reddetmiştir: "Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu" (İbrâhim, 14/22). İbnü'l-Arabî şöyle demiştir: Şeytanın böyle zorlama gücü olsaydı kimsenin itaat edecek gücü olmazdı. Bazıları da şöyle demiştir: Müşrikler tanrılarını belirtip bu şekilde vasfedince bu Hz. Peygamber'in hafızasında yer etti ve onları zikredince bu cümle yanılarak dilinden döküldü. İyâz bu yaklaşımı güzel bir şekilde reddetmiştir. "Hz. Peygamber bu cümleyi kâfirleri azarlamak için söylemiştir" diyenler de olmuştur. İyâz şöyle der: Ortada maksadın ne olduğunu gösteren bir karine olduğunda bu mümkündür. Özellikle de o zamanlar namazda konuşmanın caiz olduğunu da göz önüne almak gerekir. Bâkıllânî de bu görüşe meyletmiştir. Bir rivayete göre Hz. Peygamber "ve menâte's-sâlisete'l-uhrâ" âyetine ulaşınca müşrikler bunun arkasından tanrılarını kınaya-

göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın meâlindeki âyetin anlamı şöyle olmalıdır: O Kur'ân'ı okuduğu zaman [şeytan] kâfirlerin kalplerine Resûlullah (a.s.) ile mücadele edecekleri, tartışacakları fikirleri ve düşünceleri bırakır ve onları kendilerine tâbi olsunlar diye şüpheye düşürür. Meselâ (onları şüpheye düşürmek için) "O (Muhammed) Allah'ın kestiğini haram kılıyor, kendi kestiğini ise helâl kılıyor"[164] şeklindeki sözleri buna örnektir. "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz"[165]
396 meâlindeki âyet inince söyledikleri şu söz de böyledir: [§]Allah'ın dışında Îsâ, Üzeyir ve meleklere tapıldı. O halde onlar cehennem yakıtıdır[166]. Bir başka örnek de "Elif- Lâm- Mîm. İşte kitap. Onda asla şüphe yoktur"[167] meâlindeki âyeti ebced[168] hesabına göre yorumlamalarıdır. Hz. Peygamber'e karşı buna benzer ileri sürdükleri deliller ve başka tartışmalar da söz konusudur. Allah Teâlâ da onların tartışmalarını ve delil sunmalarını geçersiz kıldığını ve âyetlerini sağlam olarak yerleştirdiğini haber vermektedir. "O kendi kestiğini helâl sayıyor ve Allah'ın kestiğini haram kabul ediyor" dedikleri zaman da murdar etin neden haram, diğerinin neden helâl olduğunu beyan ediyor. Söz konusu beyan şöyledir: "Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu en büyük günahtır"[169]. Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan

---

cak bir ifadede bulunacağından korktular. Ve konuşmaya başladılar. Âdetleri olduğu üzere Resûl-i Ekrem'in kırâatini karıştırdılar. Nitekim nasıl konuştukları "Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız" (Fussılet, 41/26) meâlindeki beyanda ifade edilmektedir. Âyette yer alan cümle, şeytana nispet edilmiştir. Çünkü onları böyle söylemeye teşvik eden şeytandır. Ya da "şeytan" kelimesinden maksat, "insan şeytan"dır" (İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, VIII, 439-440).

164 Mâtürîdî En'âm sûresinin 121. âyetinin tefsirini yaparken şöyle der: Bazı tevil âlimleri derler ki: "Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin" beyanı, kendi öldürdüğünüzü ve kestiğinizi yiyorsunuz, Rabb'inizin öldürdüğünü (yani murdarı) yemiyorsunuz. Rabb'inizi ululadığınız halde O'nun öldürdüğünü haram sayıyorsunuz demeleri üzerine inmiştir (Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, II, 169).

165 el-Enbiyâ, 21/97.

166 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 415. Ayrıca bk. Zuhruf sûresinin tefsiri (43/57-58).

167 el-Bakara, 2/1-2.

168 bk. Bakara sûresinin 1 ve 2. âyetlerinin tefsiri. Rivayete göre yahudiler Hz. Peygamber'den Bakara sûresinin ilk âyeti olan 'elif-lâm-mîm' kelimelerini duyunca hemen 'ebced'e vurup cümmel hesabıyla bunun 71 rakamına denk geldiğini görmüşler. Çünkü bu hesaba göre; elif=1, lâm=30, mîm=40 değerindedir. Bunun üzerine İslâm'ın ömrünün de 71 sene olacağını çıkarmış ve "71 yıl ömrü olan bir dini neden kabul ediyorsunuz?" demişlerdir.

169 el-En'âm, 6/121.

yemeyin. Fakat Allah'ın adının anıldığı hayvanları yiyin[170]. Böylece yüce Allah bu hayvanların ancak üzerine Allah'ın adının anılması ile helâl olduğunu, diğerinin de anılmaması dolayısıyla haram olduğunu beyan ediyor. "Allah bir yana bırakılarak Îsâ'ya tapıldı, meleklere tapıldı o halde onlar cehennem yakıtıdır" şeklindeki sözlerine karşılık da onların cehenneme yakıt olmadıklarını, çünkü bahsettiklerini istisna ettiğini belirtmiş ve şöyle demiştir: "Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlara gelince, işte onlar cehennemden uzak tutulurlar"[171]. Allah onların tartışmalarını, karşı delil getirmelerini ve âyeti ebced hesabına göre yorumlamalarını iptal etmiştir. "Sana kitabı indiren O'dur. Onun (Kur'ân) bir kısım âyetleri muhkemdir"[172]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* "Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini (onun kalbine) sağlam olarak yerleştirir" meâlindeki âyetin yorumu budur. Allah Teâlâ, şeytanın o kâfirlerin kalplerine sözünü ettiğimiz delillerle verdiği ve kendileriyle mücadele ettikleri kanıtları iptal etmiş ve âyetlerini Hz. Peygamber'in kalbine sağlam olarak yerleştirmiştir.

Öte yandan İbn Abbâs'ın ve sözünü ettiğimiz diğer bilginlerin "Resûl-i Ekrem'in ağzından böyle bir söz çıktı" tarzında söyledikleri söze gelince [cevabımız şudur:] Bizce ısmet sıfatı bahşedilmiş bir kimsenin dilinden yanlış bir söz çıkabilir. Bu sözü ondan duyan kimse benimsediği mezhebi ve dini bildiği takdirde dilinden dökülen o sözlerin yanlışlık ve hata eseri döküldüğünü bilir. Meselâ bir kimse belli bir mezhebi benimsemiş ve belli bir inancı esas almış olsa, sonra dilinden bilinen inancına ters bir şeyler dökülse bunları yanlışlıkla söylediği anlaşılır. [§]Müfessirlerin, Resûl-i Ekrem'in öyle söylediğine dair 397
naklettikleri rivayetlerin sabit olması durumunda söyledikleri sözler bu doğrultuda yorumlanır. Bu konuda en uygun olanı, "Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar"[173] meâlindeki âyette belirtildiği ve bizim de ifade ettiğimiz üzere şeytanın kâfirlerin kalplerine Hz. Peygamber'le mücadele edecekleri ve tartışacakları bilgileri atmış olduğudur.

İbn Kuteybe "illâ izâ temennâ elka'ş-şeytânu fî ümniyyetihî" (إلا إذا تَمَنَّى ألقَى الشَّيْطَانُ فِى أُمْنِيَّتِه) âyetini şöyle açıklamıştır: **O bir temennide bulunduğunda,** yani Kur'ân okuduğunda **şeytan ille de onun arzularına,** yani tilâvetine **bir**

---

170 "Üzerine Allah'ın adı anılarak kesilenden hayvandan niçin yemeyesiniz ki?" (el-En'âm, 6/119).

171 el-Enbiyâ, 21/101. Fakat müellif merhum burada istisna olduğunu kabul etmemişti (bk. el-Enbiyâ, 21/98).

172 Âl-i İmrân, 3/7.

173 el-En'âm, 6/121.

şeyler katmaya kalkışmasın[174]. Ebû Avsece de böyle söylemiş ve kelimeyi çoğul olarak "emâniyye" (أمانىّ) şeklinde okumuştur. Başkaları ise aynı âyeti şöyle yorumlamıştır: **O bir temennide bulunduğunda,** yani [kendi kendisiyle] konuştuğu zaman **şeytan ille de onun arzularına**, yani konuşmasına **bir şeyler katmaya kalkışmasın.** Bazıları da "temennâ" (تمنّى) ve "ümniyyetihî" (أمنيّته) kelimelerinin nefsin bir şeyi arzu etmesi anlamında olduğunu söylemiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda ve benzerlerinde olduğu gibi: "Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin"[175]. Bu yaklaşım, Hasan-ı Basrî'ye aittir. O, temennide bulunmak, insanların dünyadan arzu ettikleri bazı şeyleri temenni etmesi gibidir demiştir. Katâde ise şu açıklamayı yapmıştır: "Temennâ" (تمنّى) fiili ile kastedilen, daha önce değindiğimiz (Hz. Peygamber'in) nefsinin kendilerine dua edilen ve şefaatleri umulan tanrılarını yukarıda belirttiğimiz şekilde anmayı arzu etmesi demektir[176]. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَاِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِى شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾

53. "Bunu Allah, şeytanın kattığını kalplerinde hastalık bulunanlar ve yürekleri katılaşmış olanlar için sınama vesilesi kılmak için yapar. Şüphesiz zâlimler derin bir ayrılığa düşmüşlerdir."

Bu beyanın yorumu o kavme göre şöyledir: **Bunu Allah,** o kâfirlerin kalplerine **şeytanın kattığını kalplerinde hastalık bulunanlar ve yürekleri katılaşmış olanlar**, yani bahsi geçenler **için sınama vesilesi kılmak için yapar.** Çünkü onlar belki peygamber onlara cevap veremez ve vereceği cevap aklına gelmez de bu onlar için fitne kapısı açar zannetmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kalplerinde hastalık bulunanlar** öyle anlaşılıyor ki münafıklardır. Çünkü yine o zaman münafıklar ve kalplerinde bozukluk bulunanlar, bu isimle adlandırılmış ve nitelenmiş olanlardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: 'Allah ve resûlünün vâdleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!' demişlerdi"[177].

---

174 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 294.

175 en-Nisâ, 4/32.

176 Ben bu iki nakli kaynaklarda bulamadım. Fakat Muhammed b. Kâb el-Kurazî'nin rivayetine bakınız. Bu rivayet bu gibi görüşleri açıklığa kavuşturmaktadır (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 131-132).

177 el-Ahzâb, 33/12.

[§]**Yürekleri katılaşmış olanlar.** Hz. Peygamber'e karşı inatlaşan ve böbürlenen reisler ve kâfirlerdir. Bunların hepsi katı kalpli olmakla nitelenmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır"[178]. **Şüphesiz zâlimler derin bir ayrılığa düşmüşlerdir.** Bu cümlenin şüphesiz zâlimler, inat ve icabet etmekten uzak bir böbürlenme içindedirler mânasına gelmesi muhtemeldir. Ya da hakkı dinlemekten ve onun kabulünden uzaktır şeklinde de olabilir. "Şikâk" (شِقَاق) kelimesinin "ayrılık" ve "şikâkin ba'îd" (شِقَاقٍ بَعِيدٍ) tabirinin derin bir ayrılık ve cümlenin de "asla uzlaşmaya dönmezler" mânasında olduğu söylenmiştir. 398

وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهٖ فَتُخْبِتَ
لَهُ قُلُوبُهُمْۜ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهَادِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٤﴾
وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً
اَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴿٥٥﴾

54. "Bu bir de, kendilerine ilim verilenlerin, onun Rabb'in tarafından gelmiş kesin gerçek olduğunu anlamaları, ona iman etmeleri ve böylece bütün kalpleriyle ona bağlanmaları için yapar. Muhakkak ki Allah iman edenleri dosdoğru bir yola iletir."

55. "İnkâr edenler ise, kıyâmet kendilerine ansızın gelinceye veya sonu olmayan günün azabı kendilerini yakalayıncaya kadar Kur'ân hakkında hep şüphe içinde kalacaklardır."

Bu iki âyet daha önce belirttiğimiz âyetler gibidir. Bunlardan birisi şu ilâhî beyandır: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince"[179]. Buna benzer tevhit ehlini onu kabul, boyun eğme ve ona yönelme ile kâfirleri de reddetme ve yalanlama ile niteleyen başka âyetler de vardır. **Bu bir de, kendilerine ilim verilenlerin, onun Rabb'in tarafından gelmiş kesin gerçek olduğunu anlamaları** meâlindeki beyan da bu doğrultu-

---

178 el-Bakara, 2/74.

179 "Bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/124-125).

dadır. Kendilerine ilim verilenlerin ilmine göre Kur'ân ve Muhammed Rabb'in tarafından gelmiş kesin gerçektir. Çünkü onlar Muhammed'e (a.s.) yüceltme, saygı gösterme ve boyun eğme tavrıyla bakmışlar ve onun peygamberliğini ikrar etmişlerdir. Bu da onların hidâyetlerini, rahmetlerini ve şifalarını arttırmıştır. Öbürleri ise ona küçümseme, değer vermeme ve yalanlama tavrıyla bakmışlar bu da onların manevî kirlerini, sapkınlıklarını ve katılıklarını arttırmıştır.

399 [§]Bazıları, âyette bahsi geçen **sonu olmayan günün azabı** ile kastedilenin Bedir savaşı günü olduğunu ifade etmişlerdir. Bazıları da bunun kıyâmet gününün azabı olduğunu söylemiştir ki o günün azabı şiddetli bir azaptır. Bu azabı "akîm" (عقيم) kelimesiyle nitelemek mümkündür. Çünkü o günden kurtuluş da hayır da umulmaz. Çocuk doğuramayan kadına da bu yüzden "akîm" denilmiştir. Çünkü onun çocuk yapacağı umulmaz.

İbn Kuteybe "fe tuhbite lehû kulûbuhum" (فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ) cümlesine şu anlamı vermiştir: Kalpleri ona boyun eğsin ve karşısında zelil olsun diye[180]. Biz de "içtenlikle teslimiyet gösteren kimseleri müjdele"[181] meâlindeki âyeti açıklarken aynı şeyi söylemiştik. İbn Kuteybe (عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ) âyetini açıklarken de şöyle demiştir: Sanki o gün kâfirler bakımından içinde hayır yoktur ve kâfirin kurtuluşu için fayda vermez. Ebû Avsece de "azâbu yevmin akîm" cümlesine, şiddetli günün azabı açıklamasını yapmıştır. Bu bizim de söylediğimiz şeydir.

اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿٥٦﴾ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَاُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُه۪ينٌ ﴿٥٧﴾

56. "O gün hükümranlık yalnız Allah'ındır; onlar arasında hükmünü verir. İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmış olanlar, nimetlerle dolu cennetlerde olacaklardır."

57. "İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlara ise alçaltıcı bir azap vardır."

---

180 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 294.

181 el-Hac, 22/34.

[Hükümranlık Yalnız Allah'a Aittir]

O gün hükümranlık yalnız Allah'ındır; onlar arasında hükmünü verir. Hasan-ı Basrî der ki: Hükümranlık dünyada ve âhirette her hâlükârda Allah'a aittir. Fakat **O gün hükümranlık yalnız Allah'ındır** demek, o gün aralarında mahlûkat değil, sadece O hüküm verecektir demektir. Çünkü dünyada başkası hakkında hüküm verenler vardır. Ama o gün hüküm, sadece Allah'ın olacaktır. Bize göre -hükümranlık bütün zamanlarda sadece Allah'a ait olduğu halde- o günün özel olarak bunun belirtilmesi, o gün herkesin O'nun hükümranlığını ikrar edecek ve kimsenin bu konuda kendisiyle çekişemeyecek olmasındandır. Dünyada ise hükümranlığı kendi nefsi için iddia edenler olur. Yüce Allah hükümranlığın o gün sadece kendisine ait olduğunu şu beyanlarında belirtir: "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[182], "Sonunda dönüş Allah'adır"[183]; "Bütün işler Allah'a dönecektir"[184]. Bunlara benzer başka beyanlar da mevcuttur. İşte bu âyette de durum aynen böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmış olanlar, nimetlerle dolu cennetlerde olacaklardır. Bu beyanın mânası açıktır.

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ قُتِلُوا اَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللّٰهُ
رِزْقًا حَسَنًا وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٥٨﴾

[§]58. "Allah yolunda hicret ettikten sonra öldürülen yahut ölenlere ge- 400
lince, Allah onları pek güzel bir nimetle ödüllendirecektir. Allah rızık verenlerin elbette en hayırlısıdır."

[Allah Yolunda Hicret Edenler]

Allah yolunda hicret ettikten sonra öldürülen yahut ölenlere gelince. Müfessirler bu beyanın ister öldürülsünler isterse kendi kendilerine[185] ölsünler Allah yolunda gazi olanlarla mücahitler hakkında olduğunu söylemişlerdir. Onlar için âyette bahsi geçen güzel rızık ve hoşnut olacakları bir yer olacaktır. Bu âyetin zâhirinden Hz. Peygamber'e (Medine'ye) hicret edenler hakkın-

---

182 İbrâhim, 14/21.
183 Âl-i İmrân, 3/28; en-Nûr, 24/42, Fâtır, 35/18.
184 Meselâ bk. el-Bakara, 2/210; Âl-i İmrân, 3/109.
185 "Mâte fülânun hatfe enfihî" (مَاتَ فلانٌ حَتْفَ أنفهِ) denir ki mânası filan herhangi bir darbe ve katle mâruz kalmaksızın öldü demektir. Bir kimse ansızın öldüğünde bu tabir kullanılır (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-te-fe" md.).

da olduğu anlaşılır. Eğer âyet bunlar hakkında olursa o zaman Râfizîler'in, sahâbîlerin geneli dinden dönüp mürted olmuştur şeklindeki iddialarını da geçersiz kılmış olur. Çünkü (bu durumda) Allah Teâlâ -ister katledilsinler isterse kendi kendilerine ölsünler- onlar için cennet, güzel rızık ve hoşnut olacakları bir girişin şehadetini yapmış olmaktadır. Netice olarak ashap arasında Râfizîler'in dediği gibi birisinin çıkması ihtimal dâhilinde değildir.

Allah onları pek güzel bir nimetle ödüllendirecektir. Güzel nimetin cennet olduğu söylenmiştir. Gerekçe olarak da bu tabirin ölüm ve katledilmekten sonra belirtildiği netice olarak **güzel nimet**in ancak cennette olacağı ve her mizacın ve aklın bunu güzel göreceği ileri sürülmüştür.

Allah rızık verenlerin elbette en hayırlısıdır. Allah Teâlâ kendisinden başka rızık veren olmadığı halde kendisinin rızık verenlerin en hayırlısı olduğunu bildiriyor. Çünkü insanlar, rızık genişliği arzusuyla Allah'tan başkasına tapmaları dolayısıyla rızkı ve geçim rahatlığını Allah'tan başkalarından bekliyor ve talep ediyorlardı. Cenâb-ı Hak da kendisinin rızık veren olduğunu, rızkın ve geçim rahatlığının yalnız O'ndan umulacağını haber veriyor. Çünkü buna mâlik olan O'dur. Allah'tan başka yaratıcı olmadığı halde "yaratanların en güzeli"[186] meâlindeki bir ifadenin kullanılması da böyledir.

لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿٥٩﴾

59. "Allah mutlaka onları hoşnut olacakları bir yere koyacaktır. Kuşkusuz Allah hakkıyla bilendir, halîmdir."

Allah mutlaka onları hoşnut olacakları bir yere koyacaktır. "Hoşnut olunacak yer" de cennettir. Her mizaç ve her akıl ondan hoşnut olacaktır. **Kuşkusuz Allah hakkıyla bilendir, halîmdir.** Bilendir: Düşmanlarının dostlarına neler yaptıklarını ya da kendisinin dostlarına neler yaptığını bilendir. Halîmdir: Çünkü düşmanlarından intikamını almayı ertelemiştir. Düşmanlarından dostlarına yaptıkları (düşmanlığı) fiiliyata geçirdikleri esnada intikam almamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهٖ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُ
اِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٦٠﴾

186 "Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir" (el-Mü'minûn, 23/14).

[§]60. ***"Böyledir; her kim kendisine yapılana misliyle karşılık verir, sonra yine haksız bir saldırıya uğrarsa Allah ona mutlaka yardım eder. Allah çok bağışlayıcı, çok yarlığayıcıdır."*** 401

Böyledir; her kim kendisine yapılana misliyle karşılık verir, sonra yine haksız bir saldırıya uğrarsa Allah ona mutlaka yardım eder. Arap dilinde "zâlike" (ذلك) ve "hâzâ" (هذا) kelimeleri ile her ne kadar daha önce sözü edilen bir duruma işaret edilse de bu iki kelimeyle cümleye başlamanın mümkün olduğunu daha önce ifade etmiştik. "Hâzâ zikrun ve inne li'l-müttakîne le husne meâb" (هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ)[187]; "Hâzâ ve inne li't-tâğîne le şerra meâb"[188] (هَذَا وَإِنَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ) gibi âyetler görüşümüze dair örnektir. Bu âyetler, "hâzâ" kelimesi olmadan "ve inne li'l-müttakîn" ve "inne li't-tâğîne" şeklinde gelseydi de doğru olurdu. İşte tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de durum böyledir. Ya da "zâlike" (ذلك) daha önce geçen haberlerle bir bağlantı sağlamak için de kullanılmış olabilir. Buna göre mâna şöyle olur: Sana bahsettiğim ve haber verdiğim şey budur: **Her kim kendisine yapılana misliyle karşılık verir, sonra yine haksız bir saldırıya uğrarsa Allah ona mutlaka yardım eder.**

Öte yandan bu âyetin iniş sebebine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları âyetin kısas hakkında olduğunu ifade etmiştir. Bir kimse bir başkasının yakınını öldürürse ona kısas yapılır. Sonra kısas yapılarak öldürülenin (katil) yakını da maktulün yakınına saldırıp onu öldürürse Allah saldırıya uğrayana karşılık ona yardım eder. Bu hüküm bir başka ilâhî beyanda belirtilen husustur, o da şöyledir: "Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, Rabb'inizden bir hafifletme, bir rahmettir"[189]. Allah Teâlâ bu beyanın devamında da "Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak burada haddi aşmayı diyeti aldıktan ve bağışladıktan sonra belirtmiş, birinci âyette ise saldırma fiiline kısastan sonra değinmiştir. Bunlar mâna itibariyle aynıdır. Bazıları da şöyle demiştir: Bu âyet müminler ve müşrikler hakkında inmiştir. Şöyle ki: Müşrikler müminleri çeşitli cezalarla cezalandırmışlar ve onlara saldırmışlardı. Sonra müslümanlar onlara galip geldiler ve verdikleri cezanın karşılığı olarak onları cezalandırdılar. Bunun ar-

---

187 "Allah'a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecek vardır" (Sâd, 38/49).

188 "Öte yandan azgınlara da çok kötü bir gelecek, cehennem vardır" (Sâd, 38/55).

189 "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, Rabb'inizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır" (el-Bakara, 2/178).

dından müşrikler müslümanlara saldırdılar. Allah Teâlâ da bu saldırının ardından onları müşriklere karşı galip kılma vâdinde bulundu. Bazıları da buna yakın şeyler söylemişlerdir. Buna göre müşrikler Resûl-i Ekrem'in ashabına ve onlarla birlikte iman edenlere eziyet ediyorlar ve onları hac aylarında cezalandırıyorlardı. Müminlerin ise o vakitte kendileriyle savaşma izinleri yoktu
402 ki onlara karşılık olarak kendileriyle çarpışsınlar. [§]Allah Teâlâ müşriklerin müminlere ileride saldırmaları halinde kendilerine yardım ve zafer vâdetmiş oldu. Bu tevile göre, müminlere yardım vâdi, müşrikler ileride kendilerine saldırdığı takdirde gerçekleşecekken, birinci tevile göre söz konusu vâd, müşriklerin müminlere bilfiil saldırmalarının ardından yapılmış olmaktadır. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.*

Allah çok bağışlayıcı ve müminleri müşriklerle hac aylarında savaştıkları için **çok yarlığayıcıdır.** Çünkü onlara müşriklerle savaşma izni vermemişti. Ya da Allah tövbe edip yaptıklarından döndükleri takdirde **çok bağışlayıcı ve yarlığayıcıdır.** *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَاَنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌ ﴿٦١﴾

61. "İşte böyle; Allah geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar. Allah her şeyi işitir ve görür."

İşte böyle; Allah geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar. "Zâlike" (ذلك) kelimesinin önceki ifadeyle bağlantı olmaksızın yeni bir cümlenin başlangıcı olarak kullanılmasının caiz olduğunu söylemiştik. Bu kelimenin (bir önceki âyette yer alan) "Allah ona mutlaka yardım eder"[190] meâlindeki cümlenin sılası olarak belirtilmiş olması da mümkündür. Bu takdirde mâna şöyle olur: Bu yardım, Allah Teâlâ'nın sözünü ettiği kimseler içindir. Çünkü geceyi gündüze ve gündüzü de geceye katmaya kādir olan bir varlık, onlara vâdettiği yardıma da kādirdir.

Allah her şeyi işitir ve görür. Yani onların sözlerini işitir ve ihtiyaçlarını görür. "es-Semî'" (السميع) kelimesinin "kabul eden" mânasına olduğu söylenmiştir. Yani Allah onların dualarını kabul edendir. "Basîr" (بصير) ise düşmanların hallerini ve hareketlerini görendir anlamına gelir. Ya da bu cümle

[190] el-Hac, 22/60.

yeni bir başlangıç cümlesi olarak Allah her şeyi işitir ve görür mânasında da olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Böyledir; çünkü Allah hakkın tâ kendisidir"[191]. Bazıları da âyete şöyle bir anlam vermiştir: Geceyi gündüze, gündüzü geceye katan, bütün bunları yapan O'dur.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ هُوَ الْبَاطِلُ وَاَنَّ
اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٦٢﴾

62. "Böyledir; çünkü Allah hakkın tâ kendisidir, O'nun dışında yalvarıp taptıkları ise bâtılın tâ kendisidir. Ve şüphe yok ki yüce olan, ulu olan yalnız Allah'tır."

Böyledir; çünkü Allah hakkın tâ kendisidir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "el-Hak" (الحق) kelimesi Allah Teâlâ'nın isimlerinden biridir. Allah bu ismi ile verir ve mahlûkatı arasında bu ismiyle hükmeder, bu ismiyle yargılar vb. **Böyledir; çünkü Allah hakkın tâ kendisidir** meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Kullukta arzu ve talep edilenler O'nun nezdinde tahakkuk eder. Çünkü bunlara mâlik olan O'dur.

[§]**O'nun dışında yalvarıp taptıkları ise bâtılın tâ kendisidir.** Yani 403
O'ndan başkasına taparak arzu ettikleri şeyler, bâtılın tâ kendisidir. O'ndan başkası, şefaat ederler umuduyla ya da geçim rahatlığı arzusuyla taptıkları putlardır. Allah Teâlâ da haber veriyor ki o putlar bunlara mâlik değildir, bunlara sadece Allah sahiptir.

Ve şüphe yok ki yüce olan, ulu olan yalnız Allah'tır. Yani yücelik O'nun katından talep edilir, rızık, geçim rahatlığı, şefaat, yardım, zafer ve duaların kabulü O'nun katından talep edilir ve beklenir yoksa taptıkları putların katından değil. Allah Teâlâ kendisini bırakıp da putlara tapmakla akılsızlık ettiklerini ifade ediyor.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْاَرْضُ مُخْضَرَّةً اِنَّ
اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿٦٣﴾

63. "Görmüyor musun ki, Allah gökten su indiriyor da yeryüzü yemyeşil oluveriyor! Kuşkusuz Allah Latîf'tir, her şeyden haberdardır."

---

[191] el-Hac, 22/62.

Görmüyor musun ki mânasına gelen "elem tera" (اَلَمْ تَرَ) fiiline dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bu hayret uyandırma harfi olup, Allah Teâlâ yaptığı bütün işlere karşı Resûl-i Ekrem'in hayret duygularını hareket geçirmektedir demişlerdir. Bazıları da bunun delilleri açıklama ve burhanlarını aydınlatma harfi olduğunu ve bu harfin "Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?"[192] meâlindeki beyanda bulunan "elem tera"ya vb. benzediğini belirtmişlerdir. Aslında kelime, zâhiri itibariyle soru ise de esasen tahkik ve gerekli kılma mânası ifade etmektedir. "Elem tera" (görmedin mi mânasında değil) "sen gördün" ve "sana haber verildi" mânasına gelir. Kur'ân'da soru kalıbında gelen bütün ifadeler, aslında "gerekli kılma" ve "ilzam etme" mânasındadır.

Allah gökten su indiriyor da yeryüzü yemyeşil oluveriyor! Bu beyanda ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenler için iki açıdan delil vardır. Birincisi: Allah Teâlâ kudretini ve hükümranlığını haber vermekte ve gökten su indirmeye ve yeryüzünü katılığına ve sertliğine rağmen yarmaya ve içinden yumuşaklığı ve zâfına rağmen bitki çıkarmaya kādir olan varlık, ölümden sonra yaratıkları canlandırmaya da kādirdir ve onu hiçbir şeyin aciz bırakması ihtimal dâhilinde değildir. İkinci delil şudur: Öldükten ve kupkuru hale geldikten sonra yeryüzünü canlandırmaya kādir olmasıdır. Böyle bir varlık ölümden sonra yaratıkları diriltmeye ve canlandırmaya da kādirdir. Onlar biliyorlar ki bir şeyi eski haline çevirmek, ilk baştan yaratmaktan daha kolaydır. Zira bir şeyi ilk baştan yaratma bilgisine sahip olup da ilkin yaratan varlık, onu eski haline iade etmeye kādirdir.

404 **[§]Kuşkusuz Allah Latîf'tir, her şeyden haberdardır.** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Dünyada bir şeye üç sebeple "el-latîf" denir. Birincisi: Bir şeye ince olduğundan dolayı latîf denilir. Bu mâna Allah Teâlâ açısından geçersizdir. İkincisi: Yaratıkların ortaya çıkmasına sebep olmasından onların ortaya çıkmasında zorluk çekmemesinden dolayı bir kimseye latîf denilir. Üçüncüsü: Latîf, merhametli ve şefkatli demektir. Kelime bu son iki mânada Allah Teâlâ'ya nispet edilebilir. Ama birinci mânanın Cenâb-ı Hakk'a nispet edilmesi caiz değildir. "Habîr" (خَبِير) bilen demektir.

لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٦٤﴾

[192] el-Furkān, 25/45.

64. "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Şüphe yok ki kimseye muhtaç olmayan, her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah'tır."

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Şüphe yok ki kimseye muhtaç olmayan, her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah'tır. Cenâb-ı Hak, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin kendisinin olduğunu, gerek erkek gerek kadın herkesin O'nun kulu olduğunu, onları kendi ihtiyacı için yaratmadığını, ancak onların ihtiyaçları için yarattığını haber veriyor. Çünkü yüce Allah, kendisinin zatı itibariyle hiçbir şeye muhtaç olmadığını bildiriyor. İkincisi: Cenâb-ı Hak, onlara kendi zatına yönelik birtakım menfaatler dolayısıyla emir vermediğini, yasak getirmediğini ve kendilerini imtihan etmediğini bildiriyor. Fakat söz konusu emri ve yasaklamayı insanların menfaatleri için getirdiğini söylüyor. "el-Hamîd" fiillerinde övülen demektir. Ya da öven anlamına gelir.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْر۪ي فِي
الْبَحْرِ بِاَمْرِه۪ وَيُمْسِكُ السَّمَٓاءَ اَنْ تَقَعَ عَلَى الْاَرْضِ اِلَّا بِاِذْنِه۪ اِنَّ
اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ ﴿٦٥﴾

65. "Görmüyor musun ki, Allah yeryüzündekileri ve O'nun emriyle denizde akıp giden gemileri sizin hizmetinize verdi! Kendi izni olmadıkça yerkürenin üzerine düşmemesi için göğü tutan da O'dur. Şüphesiz Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir."

Görmüyor musun ki, Allah yeryüzündekileri ve O'nun emriyle denizde akıp giden gemileri sizin hizmetinize verdi! Cenâb-ı Hak, kendilerine şükretmelerini istemek için onlara nimetlerini hatırlatıyor. Çünkü yeryüzündeki çeşit çeşit menfaatleri emirlerine verdiğini haber veriyor. Bundan maksadı onları başı boş bırakmak için boş yere yaratmadığını bilmeleridir. Çünkü yaratması, sözü edilen şekilde olan bir varlığı yoktan var etmesi, başı boş ve boş yere olmaz. Cenâb-ı Hak, olanca sertliğine ve katılığına rağmen yeryüzünün menfaatlerine ulaşacakları vesileleri onlara bahşettiğini haber veriyor. Bir de denizlerin menfaatlerine ulaşmalarını sağlayan araçları onlara verdiğini de bildiriyor. Denizlerin menfaatlerinden maksat da denizlerde bulunan menfaatlere ulaşmalarına aracılık edecek olan ve kendileri için yaratmış olduğu gemilerdir. Çünkü Allah Teâlâ ahşabı suyun yüzünde durur ve batmaz özellikte yaratmış ve bunun dışında özelliği suya batmak, suyun dibinde olmak olan

demiri, taşı ve benzeri eşyaları yoktan var etmiştir. Bütün bunları yaratmasının sebebi, ahşabın suyun yüzünde nasıl kalıp batmadığını, demirin, taşın ve benzerlerinin de suyun yüzünde nasıl kalamadığını öğrensinler ve böylece
405 Rab'lerinin lütfunu ve rahmetini farketsinler. [§]Öte yandan demir, ahşapla birlikte suyun yüzünde sabit kalmıştır. Zira gemiler demirsiz olmazlar ve onunla yapılırlar. Sonra da su sızdırmazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendi izni olmadıkça yerkürenin üzerine düşmemesi için göğü tutan da O'dur. Yani Allah Teâlâ, göğü tutmaktadır ama ne sebeplerle ne de dünyada nesneleri tutan herhangi bir şeyle. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır"[193]. **Şüphesiz Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir.** Yani yarattıklarını onlara olan şefkati ve merhametinden dolayı yaratmış ve sözü edilen şeyleri onların hizmetlerine bu yüzden vermiştir.

وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾

66. "Size hayat veren, sonra sizi öldürecek ve sonra sizi diriltecek olan da O'dur. İnsan gerçekten pek nankördür."

Size hayat veren, sonra sizi öldürecek ve sonra sizi diriltecek olan da O'dur. Bu beyandan daha önce bahsetmiş ve onu açıklamıştık. **İnsan gerçekten pek nankördür.** Bu beyanda geçen insanla kâfir kastedilmiş olabilir. "Kefûr" (كَفُورٌ) ölümden sonra dirilmeyi inkâr eden demektir. Ya da Rabb'inin kendisine verdiği nimetler konusunda O'na karşı pek nankör olandır anlamına gelir. Çünkü Rabb'i bunları, onun hizmetine verdiğini ifade etmektedir[194]. Sebebine gelince insan, nimetlerin sebeplerine ve elde ettiği yollara bakmakta Rabb'inin söz konusu nimetlerde olan lütfu ve ihsanını göz önüne almamaktadır. Bundan dolayı nimeti konusunda Rabb'ine nankör hale gelmektedir. Mümine gelince o nimet konusunda vesilelere ve elde etme yollarına değil, Allah'ın lütfuna, ihsanına ve o konuda kendisini nimetlendirmesine bakmakta ve nankör değil, çok şükreden olmaktadır. Kâfir ise bahsettiğim hususa bakmaktadır. Bu yüzden de Allah Teâlâ'nın sözünü ettiği gibi olmaktadır.

---

193 Fâtır, 35/41.
194 el-Hac, 22/65.

İnsan gerçekten pek nankördür. Bu beyan Mûtezile mezhebi aleyhine bir delil teşkil etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, gemileri hizmetinize veren O'dur diyor, Mûtezile Allah gemileri onların hizmetlerine vermemiştir, fakat sadece gemi yapılan ahşabı hizmetlerine vermiştir, çünkü Mûtezile âlimleri, kulların fiillerinde Allah'ın planlaması ve yaratması olduğunu kabul etmezler. Mûtezile yüce Allah'ın gemileri hizmetimize verme şeklinde bahsettiği nimetini inkâr etmiş oluyorlar. Netice olarak Mûtezile âyetin zâhirine, yani sözünü ettiğimiz nankör olmak bakımından dâhil oluyor.

لِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِى الْاَمْرِ
وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ اِنَّكَ لَعَلٰى هُدًى مُسْتَقٖيمٍ ﴿٦٧﴾

[§]*67. "Biz her ümmet için uyacakları dinî kurallar koymuşuzdur. Bo-* 406
şuna bu konuda seninle tartışmasınlar ve sen Rabb'inin yoluna çağrıda bulunmaya devam et! Sen hakka götüren doğru bir yol üzerindesin."

Biz her ümmet için uyacakları dinî kurallar koymuşuzdur. "el-Mensek" (المَنْسَك) kelimesinin ne anlama geldiğine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunu, biz her ümmet için davet edildikleri bir din koymuşuzdur şeklinde anlamışlardır. Yani her ümmet aynı dine, İslâm dinine davet edilir. Bu görüş Hasan-ı Basrî'ye aittir. Bazıları da "mensek" kelimesini şeriat olarak anlamıştır. Şeriatler farklı farklıdır. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Biz her ümmet için uyacakları ayrı bir şeriat (dini kurallar) koymuşuzdur. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik"[195]. Müfessirlerin geneli, "mensek" kelimesinin kurbanlık hayvanlar ve bayram anlamına geldiğini söylemişler ve bunu şöyle açıklamışlardır: "Mensek" kelimesinin belirtilmesi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* insanların içinde kurban kesmenin Allah'ın şeriatı olduğunu inkâr edenlerin bulunmasındandır. Bunun, üzerine yüce Allah da kurban kesmenin Seneviyye'nin[196] iddiasının aksine bütün ümmetlerde Allah'ın âdeti ve şeriatı olduğunu haber vermiştir.

Boşuna bu konuda seninle tartışmasınlar. "el-Mensek" kelimesinin din anlamına geldiğini söyleyenlere göre âyetin mânası şöyle olur: Üzerinde bulunduğun dinin Allah'ın dini olduğu konusunda sakın aklına herhangi bir

---

195 el-Mâide, 5/48.

196 Âlemi birbirine zıt iki kadîm aslın yarattığına inanan din veya mezheplere verilen genel isimdir (Mustafa Sinanoğlu, "Seneviyye", *DİA*, XXXVI, 521).

şüphe gelmesin. İnsanları o dine davet et. "el-Mensek" kelimesini kurbanlık olarak kabul edenlere göre ise mâna şöyle olur: Kurban kesmeyi inkâr edenler seni kurban kesmekten alıkoymasın. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Artık onlar seni bunların (âyetlerin) gereğini yapmaktan alıkoymasınlar"[197].

Ve sen Rabb'inin yoluna çağrıda bulunmaya devam et! Yani Rabb'inin tevhidine çağrıda bulunmaya devam et. Ya da Rabb'ine ibadete devam et ve insanların O'ndan başkasına tapmalarını yasak et.

Sen hakka götüren doğru bir yol üzerindesin. Bu cümle bize "el-mensek" kelimesine dair belirttiğimiz tevilin (din) daha uygun ve doğruya daha yakın olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ **Sen hakka götüren bir yol üzerindesin,** sakın bu konuda içine herhangi bir şüphe düşmesin diyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾ اَللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾

68. "Şayet seninle yine tartışmaya çalışırlarsa şöyle de: Yapıp ettiklerinizi en iyi bilen Allah'tır."

69. "Hakkında ihtilaf edip durduğunuz hususlarda kıyâmet günü Allah aranızda hükmünü verecektir."

Şayet seninle kurbanlık hayvan veya din konusunda **yine tartışmaya çalışırlarsa.** Onlar Hz. Peygamber'le din konusunda çok tartıştılar. Fakat Cenâb-ı Hak bu cümleyi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Resûlullah (a.s.), tevhit ilkesini kabul edeceklerini ve İslâm'a gireceklerinden ümidini kestiği zaman
407 söylemiştir. Allah Teâlâ *-en doğrusunu Allah bilir ya-* diyor ki [§]onlar din ve tevhit konusunda şayet seninle tartışırlarsa **şöyle de: Yapıp ettiklerinizi en iyi bilen Allah'tır.** Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O'nadır"[198]. **Yapıp ettiklerinizi en iyi bilen Allah'tır. Hakkında ihtilaf edip durduğunuz hususlarda,** yani din konusunda **kıyâmet günü Allah aranızda hükmünü verecektir** meâlindeki beyan da buna göre anlaşılır.

---

197 "Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra artık onlar seni bunların gereğini yapmaktan alıkoymasınlar. İnsanları Rabb'ine çağır ve sakın müşriklerden olma!" (el-Kasas, 28/87).

198 eş-Şûrâ, 42/15.

Bazı tevil âlimleri, âyetin mensuh olduğunu ve bunu kıtal (cihad) âyetinin neshettiğini söylemişlerdir. Gerekçe olarak da şunları ileri sürmüşlerdir: Bu âyette savaşmak yasaklanmış, onlar bulundukları hal üzere bırakılmaları ve işin Allah Teâlâ'ya havale edilmesi gerekir, çünkü Allah'ın kıyâmet günü aralarında hükmedeceği hükmü âyette yer almıştır. Fakat bunu Resûl-i Ekrem'in onların tevhit ilkesini kabul edeceklerinden ümidini kestiği sırada söylediğine dair görüşümüzün de doğru olması mümkündür.

اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِؕ اِنَّ ذٰلِكَ فٖى كِتَابٍؕ
اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ ﴿٧٠﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ
بِهٖ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهٖ عِلْمٌؕ وَمَا لِلظَّالِمٖينَ مِنْ نَصٖيرٍ ﴿٧١﴾

70. "Bilmez misin ki, Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir! Bunların hepsi bir kitapta kayıtlıdır. Kuşkusuz bu, Allah için çok kolaydır."

71. "Onlar Allah'ı bırakıp O'nun, kendileri hakkında hiçbir delil indirmediği ve hiç bilgi sahibi olmadıkları varlıklara tapıyorlar. O zâlimlerin asla yardımcıları olmayacaktır."

Bilmez misin ki, Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir! Birçok yerde "elem" (الم) kelimesinin birkaç anlama geldiğini belirtmiştik. Bu kelime hayret ifade etme, uyarı ve ikaz, kanıtların ve delillerin açıklanması gibi anlamlar ifade eder.

Onlar Allah'ı bırakıp O'nun, kendileri hakkında hiçbir delil kanıt ve burhan **indirmediği ve hiç bilgi sahibi olmadıkları varlıklara tapıyorlar.** Onların Allah'tan başkasına tapma akılsızlığına düştüklerini bildiren bir bilgileri, kanıt ve delilleri olmadığı gibi bu konuda ilimleri de yoktur. Çünkü onlar, bunları kedilerine bildirecek bir peygambere inanmıyorlar ve onların kitapları da yok ki bunu öğrensinler. Allah Teâlâ diyor ki: Onlar bunu kendilerine öğretenin Allah olduğunu söylüyorlar[199]. Ancak onların bu hususta hiçbir delilleri ve bilgileri yoktur.

Bu ilâhî beyanda, Allah Teâlâ'nın peygamberleri yalancılıkla itham edeceklerini bile bile insanları elçiler gönderdiğine dair delil vardır. Çünkü bazıları, dünya hayatında bir kimsenin yalanlayacağını ve davetine olumlu cevap

199 Her halde müellif Mâtürîdî "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler" beyanına işaret ediyor (el-A'râf, 7/28).

vermeyeceğini bildiği birine elçi göndermediği gibi yüce Allah'ın da çağrısına icabet etmeyeceklerini bildiği bir topluluğa peygamber göndermesini inkâr etmektedirler. Onlar bu gerekçelerle şöyle diyorlar: Allah Teâlâ'nın yalanlayacağını ve daveti kabul etmeyeceğini bildiği kimselere peygamber göndermesi
408 mümkün değildir. [§]Fakat Allah Teâlâ onların yalanlayacaklarını ve çağrılarına uymayacaklarını bilerek kendilerini gönderdiğini haber veriyor. Çünkü **Bilmez misin ki, Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir!** buyurmaktadır. Onların dünya hayatında bir kimsenin gönderdiği elçiyi yalanlayacağını bildiği birisine elçi göndermeyeceği şeklindeki görüşlerine [diyeceğimiz şudur. Dünya hayatında bu olmaz.] Çünkü elçi gönderen onu ancak kendi kişisel ihtiyacı ve menfaatleri için gönderir. Gönderdiği elçiyi yalanlayacağını ve olumlu cevap vermeyeceğini bilirse göndermez. Ama Allah Teâlâ, elçiyi gönderdiği kimselerin menfaatleri ve ihtiyaçları için gönderir, yoksa kişisel ihtiyacı ve menfaati için değil. O halde karşı tarafın elçisini yalanlaması ve inkâr etmesinden herhangi bir zarara uğramaz. Netice olarak Cenâb-ı Hakk'ın yalanlayacağını bildiği kimselere peygamber göndermesi mümkündür.

Bunların hepsi bir kitapta kayıtlıdır. Bazıları şöyle demiştir: Bu ilim, O'nun katındaki bir kitapta kayıtlıdır. **Kuşkusuz bu, Allah için çok kolaydır.** Burada Allah Teâlâ şöyle demiş oluyor: O bilginin kitap olmadan korunması, Allah için çok kolaydır. Bir şeyin muhafazası Allah'a zor değildir. Çünkü O, herhangi bir sebeple ve öğretim neticesi değil, zatı itibariyle âlimdir. Bilgiyi korumak, bilgisi ancak herhangi bir sebebe ve öğretime dayalı olan kimseye zordur.

Bilmez misin ki, Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir! Bunların hepsi bir kitapta kayıtlıdır. Kuşkusuz bu, Allah için çok kolaydır. Bu beyan, Kaderiyye mezhebinin görüşünün reddedilmesi gerektiğini göstermektedir. Kaderiyye, peygamberleri yalanlayanlar bunu Allah'ın iradesiyle yapmamaktadır, Allah Teâlâ da onlarm yalanlayacaklarını bildiği halde peygamberleri gönderir demiştir. Hz. Peygamber'den de bu doğrultuda şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: "Âhir zamanda ümmetim içinden kaderi inkâr edecek kimseler çıkacaktır. Onlara cevap olarak 'Bilmez misiniz ki Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir!' demeniz yeterli olacaktır"[200]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu

---

200 Ben bu rivayetin kaynağını bulamadım. Fakat Süyûtî şöyle bir rivayete yer verir: İbn Merdûye'nin Enes'ten nakline göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Allah âhir zamanda ümmetime kaderden bir kapı açacaktır. Ve o kapıyı hiçbir şey kapatamayacaktır. Bu konuda şöyle demeniz yeterli olacaktır: 'Bilmez misiniz ki Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir!'" Bu haberi Lâlekâî *es-Sünne*'de bir başka rivayet yoluyla Süleyman b. Câfer el-Kuraşî'den merfû-mürsel olarak rivayet etmiştir (Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VI, 74).

beyana yorumu şöyledir: Onlara sorulmalı ve şöyle demelidir: **Allah verdiği haberde doğru mu söylemek istiyor yoksa yalan mı?** Eğer Allah verdiği haberde doğru söylemek istiyor derlerse şunu da demek zorundadırlar: Allah onlardan sâdır olan her şeyi irade etmiştir. Eğer Allah verdiği haberde yalan söylemek istiyor derlerse bu da katıksız küfür olur.

[§]**Onlar Allah'ı bırakıp O'nun, kendileri hakkında hiçbir delil indir-** 409
mediği ve hiç bilgi sahibi olmadıkları varlıklara tapıyorlar. Burada Allah Teâlâ -daha önce belirttiğimiz gibi- onların akılsızlık ettiklerini bildiriyor. Akılsızlıkları, ellerinde herhangi bir kanıt, delil ve bilgi olmaksızın Allah'ı bir yana bırakıp başka varlıklara tapmaları ve ortada O'nun ilâh olduğuna, tapılmayı hak eden bir Rab olduğuna dair kanıt, delil ve bilgi olduğu halde O'na tapmamalarından kaynaklanmaktadır.

O zâlimlerin asla kendilerine yardım edecek ve kendilerine elem verici azabı engelleyecek bir **yardımcıları olmayacaktır.** Bu beyanda Hz. Peygamber'in peygamberliğinin ispatına dair delil vardır. Çünkü o bu cümleyi, kâfirlerin reisleri ve liderlerine karşı söylemiştir. Bu reislerin ve liderlerin Hz. Peygamber'in söylediklerine karşı aldıkları bir yardım ve bunu (bu hükmü) geri çevirecek bir güçleri olmamıştır. Bu da bize o başarının Allah'ın yardımıyla olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فٖى وُجُوهِ الَّذٖينَ كَفَرُوا
الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذٖينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا قُلْ
اَفَاُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكُمْ اَلنَّارُ وَعَدَهَا اللّٰهُ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَبِئْسَ
الْمَصٖيرُ ﴿٧٢﴾

72. "Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğunda, inkârcıların yüzlerindeki hoşnutsuzluğu hemen farkedersin. Kendilerine âyetlerimizi okuyanlara neredeyse saldıracaklar. Onlara de ki: 'Şimdi size bundan daha vahim olanı haber vereyim mi? Cehennem! Allah onu inkâr edenler için belirledi. Ne kötü bir sondur o!'"

Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğunda. Bu beyanın metninde geçen "âyâtünâ beyyinâtin" (آياتنا بيّنات) kelimeleri, delil ve kesin kanıt anlamında olabileceği gibi ona indirilmiş "Kur'ân" mânasına da gelebilir. **İnkârcıların**

yüzlerindeki hoşnutsuzluğu, yani inkârın, inadın, Allah'ın âyetlerini reddin, hoşlanmamanın ve kinin eserini **hemen farkedersin. Kendilerine âyetlerimizi okuyanlara neredeyse saldıracaklar.** Allah Teâlâ âyetler kendilerine okunurken ve deliller karşılarına dikilirken onların akılsızlıklarını, inatlarının şiddetini ve kibirlerini haber veriyor. Çünkü "Kendilerine âyetlerimizi okuyanlara neredeyse saldıracaklar" buyurmaktadır. "Yestûne" (يَسْطُونَ) fiiline bazıları, kıskıvrak yakalayacaklar anlamı verirken, bazıları da şiddetle saldıracaklar mânası vermişlerdir. İbn Kuteybe "yestûne" fiiline onlara kötü söz söyleme ve vurma gibi hoşlanmadıkları şeylerle mukabele edecekler mânası vermiştir[201]. Ebû Avsece de "neredeyse üzerlerine atılacaklar" şeklinde bir anlam vermiş ve sonra şu açıklamayı yapmıştır: "Setâ yestû satveten" (سَطَا يَسْطُو سَطْوَةً), "ve racülün zû satvetin ve batşetin" (ورَجُلٌ ذُو سَطْوَةٍ وبَطْشَةٍ) kullanımı, kuvvetli ve kudretli adam anlamına gelir. "Setavtü bi fülânin" (سَطَوتُ بِفُلانٍ) cümlesi, onu şiddetli bir şekilde yakaladım demektir. "Bataştu" (بَطَشْتُ) fiili de böyledir, onu vurarak yere yıktım anlamına gelir.

Onlara de ki: "Şimdi size bundan daha vahim olanı haber vereyim mi? Cehennem! Âyetin zâhiri, geçen ifadelere cevap değil, onunla bağlantılı ve bir başlangıç cümlesi de değildir. Fakat onların sebep oldukları ve bize zikredil-
410 meyen bir olay ve durumla ilgilidir. [§]İbn Abbâs ve başka müfessirler ise şöyle demişlerdir: Bu âyet, kâfirlerin Hz. Peygamber'e ve ashabına söyledikleri bir söze cevap olarak inmiştir. Çünkü şöyle söylemişlerdir: "Dünyada ve âhirette sizden daha bedbaht ve nasibi daha az bir topluluk var mı bilmiyoruz." Bunun sebebi, dünyanın müslümanlara yasak edildiğini ve hiçbir şeyin kendilerine verilmediğini görmüş olmalarıydı. İşte onlara cevaben **Onlara de ki: Şimdi size bundan daha vahim olanı haber vereyim mi? Cehennem!** beyanı indi. Bazıları da bu beyanın "Kendilerine âyetlerimizi okuyanlara neredeyse saldıracaklar" beyanının cevabı olduğunu söylemişlerdir. **Onlara de ki: Şimdi size bundan daha vahim olanı haber vereyim mi?** meâlindeki cümle, "De ki: Allah katında cezası bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği..."[202] beyanı gibidir.

---

201 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 295.

202 "De ki: Allah katında cezası bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazap ettiği, bir kısmını maymunlara ve domuzlara çevirdiği, tâğûta tapan kimselerdir. İşte bunlar, yeri daha kötü olanlar ve doğru yoldan daha fazla sapmış bulunanlardır" (el-Mâide, 5/60).

يَا اَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ اِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَاِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ
شَيْـًٔا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ ﴿٧٣﴾

73. "Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar! Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar. İsteyen de aciz, kendinden istenen de!"

Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu. Darbımeselin ne anlama geldiğini ve ona olan ihtiyacı daha önce açıklamıştık[203]. Şöyle denilebilir: İnsan aklı, gerçeğe giden önündeki yolu kapatan ve hakkı kavramasına engel olan perdelere itiraz edebilir. Bu durumda Allah Teâlâ da söz konusu perdeler ve engeller ortadan kalksın da akıllar hakka giden yolu kavrasın diye misal verir. Yoksa akılların, kavramak için yaratılmış olduğu bir meseleyi kavramaması mümkün değildir. Fakat hakkı ve ona giden yolu akılların kavramasına sözünü ettiğimiz perdeler ve engeller mani olur. Ve söz konusu engel de belirttiğimiz örneklerle açıklığa kavuşur.

Öte yandan âyette verilen örneğin iki yönü vardır. Birincisi: Allah Teâlâ en zayıf bir yaratığı bile yaratmaktan aciz olan bir nesneye tapmakla -en zayıf yaratığın yaratılması, **hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar!** meâlindeki beyanla ifade edilmektedir- ve kendilerini ve bütün mahlûkatı yaratan yaratıcıya ibadeti terketmekle aklî seviyelerinin düşüklüğünü haber veriyor. İkincisi: yüce Allah onların putlara tapmakla umdukları ve arzu ettikleri şeylerden umutlarını kesiyor. Çünkü **hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar** ifadesini kullanıyor. Onlar putlardan umarken ve arzu ederken kendisinden her hayrın umulduğu ve istendiği varlık olan Allah'a ise ibadeti terkediyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Size bir misal verilmekte; dinleyin onu.** Bazıları **dinleyin onu** emri- 411
ne, ona olumlu cevap verin mânası verirken, bazıları da şu anlamı vermiştir: Hak üzerinde düşünen, tefekkür eden ve ortaya çıktığı zaman kabul eden kim-

---

203 Meselâ Bakara sûresinde yüce Allah'ın "Şüphe yok ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindekini misal vermekten utanıp çekinmez" şeklindeki beyanının tefsirine bakınız (el-Bakara, 2/26).

senin dinlediği gibi dinleyin, yoksa hakka dönüp bakmayan ve kabul etmeyen kimsenin dinlemesi gibi değil. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya! Bazıları âyette geçen "ted'ûne" (تَدْعُونَ) fiiline Allah'tan başka taptığınız mânası vermişler ve şöyle demişlerdir: "Ted'ûne" fiili çağırma mânasındadır ve Allah'ı bir yana bırakıp onlara ilâh ismini veriyorsunuz demektir. Onlarda bu iki tavır birlikte mevcuttu. Yani Allah'ı bir yana bırakıp putlara tapmak ve Allah'ı bir yana bırakıp onlara ilâhlar demek.

Hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar! Bu belirttiğimiz gibi bir beyanda iki yöne vurgu yapılmaktadır: Allah'ın en zayıf yaratığını yaratmaktan aciz olan bir nesneye tapmakla akılsızlıklarının ortaya konulması. Taptıkları nesnelerin umdukları faydayı sağlamaktan, başlarına gelen zararı defetmekten ve hatta sineğin kendilerinden kaptığı kanı bile geri almaktan aciz kalmaları.

İsteyen de aciz, kendinden istenen de! Bazıları **isteyen**in put, **kendinden istenen**in ise sinek olduğunu söylemişlerdir. Fakat bu tevile göre âyetin metninde "eğer" anlamında gizli bir "lev" (لو) kelimesi olduğu kabul edilir. Buna göre mâna şöyle olur: Put isteyen olsa aciz kalır. Bazıları da isteyenin sinek, **kendinden istenen**in de put olduğunu söylemişlerdir.

Eğer denilirse ki: Allah Teâlâ, onların yaptığı yorumlara göre hem sineği ve hem de putu acizlikle niteliyor. Put, O'nun nitelediği gibi aciz ve zayıftır. Ama sinek zayıf değildir. Çünkü ister isteyen olsun, isterse kendinden istenen olsun puta galip gelmektedir. Her iki halde de galip gelen o olduğuna göre yüce Allah onu nasıl olur da zayıf olmakla niteler? Buna şöyle cevap verilir: Fakat bu tevili yapan, **İsteyen de aciz, kendinden istenen de!** meâlindeki cümleyi tapan ve kendisine tapılan anlamında yorumlamaktadır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Kul ona tapmasından umduğuna ve arzu ettiğine erişmekte acizdir. Kendisine tapılan da kendisinden umulan ve arzu edileni vermekten acizdir. Bu tevil, sanki daha uygun ve birinciye nazaran doğruya daha yakındır. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٧٤﴾

74. "Onlar Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Şüphesiz Allah çok güçlüdür, mutlak galiptir."

Onlar Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Bu beyanın ne anlama geldiğine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları âyeti şöyle açıklamışlardır: Onlar Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü ortağı, oğlu, eşi olduğunu ileri sür-
müşler ve hakkında zatına yakışmayan sözler söylemişlerdir. [§]Çünkü onlar, 412
Allah'ı gereği gibi tanımış olsalardı O'na nispet ettiklerini nispet etmezler ve niteledikleri niteliklerle O'nu nitelemezlerdi. Ve O'nun bütün bunlardan uzak ve yüce olduğunu bilirlerdi. Fakat Allah'ı gereği gibi tanımadıkları için yaratıklarından birine benzettiler. Zira başkasına kulluk edip, başkasına şükrettiler. Çünkü Allah'ı gereği gibi yüceltselerdi kendilerine ulaşan nimetlerin taptıkları putlardan değil, Allah'tan geldiğini de bile bile kulluklarını ve şükürlerini kendilerine nimet verenden başkasına yöneltmezler ve başkasını kendisine ortak koşmazlardı. Hatalardan korunma ve doğruyu yakalama ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Şüphesiz Allah çok güçlüdür, mutlak galiptir. Âyetin, şüphesiz Allah dostlarına yardım edecek ve akıbeti onların lehine çevirecek kadar güçlüdür. **Mutlak galiptir,** yani düşmanlarından intikam alandır mânasında olması muhtemeldir. Ya da Allah **çok güçlüdür,** çünkü bütün güçlü olanlar O'nun kuvveti karşısında zayıftır. **Mutlak galiptir,** yani bütün galip olanlar, O'nun galibiyeti karşısında zelildir. Veya **çok güçlüdür.** Kuvvetli olan O'nun sayesinde güçlüdür ve bunu O'ndan alır. **Mutlak galiptir** çünkü galip olan, O'nun sayesinde galiptir ve bunu O'ndan alır anlamlarına gelmesi de ihtimal dâhilindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ٱللَّهُ يَصْطَفِى مِنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ ٱلنَّاسِ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌۢ بَصِيرٌ ﴿٧٥﴾

[§]75. ***"Allah meleklerden de elçiler seçer, insanlardan da. Şüphesiz Al-*** 413
lah her şeyi işitmektedir, görmektedir."

Allah meleklerden de elçiler seçer. Bu cümlenin Allah meleklerden yine meleklere onları imtihan ettiği bazı ibadet ve taatlar konusunda elçiler seçer şeklinde bir mânaya gelmesi muhtemeldir. (Buna göre) Allah meleklerden bir elçiyi -tıpkı insanların arasından peygamberleri onları imtihan ettiği hususlarda kendilerine gönderdiği gibi- yine meleklere bu hususları tebliğ etmek için gönderir. Bir diğer ihtimal de şudur: Allah insanlardan olan peygamberlere göndermek için meleklerden elçiler seçer. **İnsanlardan da.** Yani Allah, insan-

lardan, insanlara göndermek üzere peygamberler seçti. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir"[204]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şüphesiz Allah her şeyi işitmektedir, görmektedir. Bu beyan, Allah peygamberliğini yapması için uygun olanı ve olmayanı görmektedir mânasında olabilir. Allah, peygamberlik için seçtiğini ve seçmediğini görmektedir şeklinde de olabilir. **Allah her şeyi işitmektedir** meâlindeki cümle de peygamberin peygamber olarak gönderildiği kimselerden yaptığı davete olumlu cevap verme, onu kabul etme, reddetme ve yalancılıkla itham etme tavırlarını işitmektedir mânasında da olabilir. Allah (o peygamberin karşılaşacağı) reddi, yalanlamayı bile bile onu gönderir. Bu âyet, Allah Teâlâ'nın, peygamberleri kendilerinde bu göreve lâyık oldukları bir özellik bulunduğu için değil, fakat kendinden bir lütuf ve nimet olarak seçtiğine dair delildir. Çünkü yüce **Allah elçiler seçer** buyurmuştur. Bu ifade, Mûtezile'nin görüşleriyle çelişmektedir. Çünkü onlar, Allah peygamberliğe, sadece bunu hak edenleri seçer demektedirler.

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٧٦﴾

76. "Onların önlerindekini de arkalarındakini de bilir. Bütün işler Allah'a döndürülür."

Onların önlerindekini de arkalarındakini de bilir. Onların önlerindekini meâlindeki kelime Allah onları yaratmadan önce olanı ve **arkalarındakini** meâlindeki kelime de onları yarattıktan sonra olanı bilir mânasına muhtemeldir. Hasan-ı Basrî de şöyle demiştir: Allah onların işlerinin başını da sonunu da bilir. Bazılarına göre ise mâna şöyledir: Allah onların dünya hayatında önlerindeki ve âhiret hayatında da arkalarındakini bilir. Bazıları da şöyle
414 demiştir: Allah önlerindeki âhireti, arkalarındaki dünyayı bilir. [§]**Onların önlerindekini**, yani hayatta bizzat kendilerinin yaptığını, "arkalarındakini", yani kendilerinden sonra başkalarına gelenek olarak bıraktıkları şeyleri bilir mânasına da olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Her insan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını açıkça bilecektir"[205]. Bu örnek âyette de "mâ kaddemet" önden takdim ettiğini, yani bizzat yaptığını, "mâ ahharat" geriye bıraktığını, yani kendisinden sonra başkalarına gelenek olarak bıraktı-

---

204 el-En'âm, 6/124.
205 el-İnfitâr, 82/5.

ğını açıkça bilir mânasınadır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette geçen "ellerinin önü" (بَيْنَ أَيْدِى) ve "arka" (الخَلْفُ) kelimeleri gerçek mânada değil de temsilî bir anlatım da olabilir. Buna göre mâna şöyle olur: "Onların yaptıklarından ve konuştuklarından hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz". **Bütün işler Allah'a döndürülür.** Bu beyanın mânasını daha önce vermiştik.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٧٧﴾

77. "Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabb'inize ibadet edin, dünya ve âhiret için faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz."

Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabb'inize ibadet edin, dünya ve âhiret için faydalı işler yapın ki. Bu âyet, imanın faydalı işlerin tamamı değil, özel bir durum ve bir tek olgu olduğuna delildir ki o da tasdiktir. Çünkü Allah Teâlâ onlara **iman edenler** ismini veriyor, sonra rükû etmelerini, secdeye kapanmalarını ve faydalı işler yapmalarını emrediyor. Sebebine gelince bu âyete muhatap olanların tamamı, kime hitap edildiğini biliyorlardı. Eğer iman bütün faydalı işlerin tamamının adı olsaydı bu âyete muhatap olanların kimler olduğu bilinmezdi. Çünkü hiçbir kimse, bütün faydalı işleri yapmaya kādir değildir. Bu da bize imanın, mümini bilen kişi düzeyine çıkaran özel bir durum olduğunu göstermektedir. Çünkü bu âyete kimin muhatap olduğunu bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İbadetin Mahiyeti]

Öte yandan **Rükû edin, secdeye kapanın, Rabb'inize ibadet edin, dünya ve âhiret için faydalı işler yapın** meâlindeki beyanın, çeşitli mânalara gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Rükûunuzu, secdenizi ve ibadetlerinizi Allah için yapınız. Bunları yaparken -gerek Mekkeli ve gerekse başka yerlerin ahalisinden olan kâfirlerin ibadetlerinde başkalarını, yani taptıkları putları ortak koştukları gibi- başkalarını Allah'a ortak koşmayın.

İkincisi: Rabb'inizin size ibadet diye öğrettiği davranışlarla ve vesilelerle O'na ibadet ediniz. Aynı şekilde size faydalı işler diye öğrettiği faydalı işleri yapınız.

Üçüncüsü: Ayakta durma, oturma, hareket ve hareketsizlik gibi bütün hallerinizi Allah'a ibadet kılınız, size mübah kılınan ve izin verilen geçiminiz için yaptığınız faaliyetleri de Allah'a ibadet kılınız.

415 [§]Yukarıda sıraladığımız mânaların birincisi, Allah Teâlâ'nın bizzat nasla bildirerek ibadet kıldığı davranışlar özü itibariyle ibadettir. İkincisi, kulun niyetle ve kasıtla ibadet haline getirdiği davranışlardır. Böylece kul, bütün hallerinde ibadet yapan bir kul olur. Kulun, eda ettiği nafile namazlar, oruç ve başka şeylerin tümünde bir farzı eda ediyor gibi olması işte böylece üzerine yükümlülük olmaktadır. Kul bütün bunları Allah'ın nimetlerine şükür ve işlediği mâsiyetlere kefâret niyetiyle yapar. Bunların ikisi de gereklidir ve kulun üzerine bir yükümlülüktür. Kul eğer bunları yaparsa üzerine gerekli olan bir şeyi yapmış olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kurtuluşa eresiniz. Bu beyanın zâhiri umut ifade etmektedir. Ama aslında daha önce belirttiğimiz gibi, bu bir gereklilik ifadesidir.

Müfessirlerin geneli **Rükû edin, secdeye kapanın, Rabb'inize ibadet edin** beyanını Rabb'inizi tevhit edin, birleyin, Kitap'ta sözü edilen bütün ibadetleri tevhit kılın şeklinde açıklamışlardır. O zaman burada geçen "ibadet" kelimesi, şu ilâhî beyandaki gibi olur: "Ey iman edenler! Allah'a iman edin"[206]. Buna göre yüce Allah sanki şöyle demiş olur: Ey iman edenler! Rabb'inizi tevhit edin!

Öte yandan **Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabb'inize ibadet edin** cümlesinin anlamı üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bu ifade tilâvet secdesinin vacip olduğuna dair bir delildir demişlerdir. Bir habere göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Hac sûresi iki secde ile başka surelere üstün kılınmıştır. Bu iki secdeyi yapmayacak olan o sûreyi okumasın"[207]. Hz. Ömer'in de aynı şekilde bu sûreyi okuduğu zaman iki kez secde ettiği ve daha sonra da sözünü ettiğimiz sözleri söylediği rivayet edilmiştir. Bu hadisin tevili bize göre şöyledir: Rivayette geçen [iki secde] den maksat, namazın rüknü olan secde ile sûrenin başındaki[208] tilâvet secdesidir. "Bu iki secdeyi yapmayacak olan o sûreyi okumasın." Tilâvet secdesinin vacipliğinde aslolan Kur'ân'da Allah'a boyun eğmek için sözü edilen her secdenin tilâvet dolayısıyla vacip ve gerekli olduğudur. Buna karşılık namaz secdesi konusunda emredilen her secde âyetinde de onu okumakla tilâvet secdesi gerekmez. Netice olarak **Rükû edin, secdeye kapanın** anlamına gelen âyetteki emir, namaz secdesi emridir başka bir şey değildir. Dolayısıyla o âyeti okuyana tilâvet secdesi gerekmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

206 en-Nisâ, 4/136.

207 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Kur'ân" 3; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 221.

208 el-Hac, 22/18.

[§]**Rükû edin, secdeye kapanın** emrine bazıları şu anlamı vermiştir: Allah için namaz kılın. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: Onlara Allah'ın huzurunda eğilin denildiğinde eğilmezler[209]. Çünkü örnek âyeti [onlara] namaz kılın [denildiği zaman] kılmazlar şeklinde açıklamışlardır. Katâde ise bu beyan hakkında şöyle demiştir: **Rükû edin, secdeye kapanın**. Rükûsuz namaz olmaz. Bazı kavimler birtakım bidatler uydurmuşlardır. Yüz secde ediyorlar ama bir kez rükû etmiyorlar. Şöyle deniliyordu: Üç şey vardır ki bunları insanlar uydurmuşlardır. Duada elleri kaldırmak, dua esnasında sesini yükseltmek ve (rükû etmeyip) secde ile yetinmek. Ebû Hureyre de "Hiçbir secde rükûsuz uygun değildir" demiştir. 416

وَجَاهِدُوا فِى اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبٰيكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِى
الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ اَبِيكُمْ اِبْرٰهِيمَ هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ
قَبْلُ وَفِى هٰذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ
عَلَى النَّاسِ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِ هُوَ
مَوْلٰيكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٧٨﴾

78. "Allah yolunda, gerektiği gibi cihat edin. Sizi O seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi; ceddiniz İbrahim'in dininde olduğu gibi. O size hem daha önce hem de bu Kur'ân'da 'müslümanlar' adını verdi ki peygamber size şahitlik etsin, siz de insanlara şahitlik edesiniz. Haydi namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sımsıkı bağlanın. Sizin Mevlâ'nız O'dur. O ne güzel Mevlâ'dır ve ne iyi yardımcıdır."

Allah yolunda, gerektiği gibi cihat edin. Allah'ın hakkı için ulaşılabilecek bir son sınır yoktur. "Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun"[210] meâlindeki beyan da böyledir. Çünkü Allah'ın hakkı için bir son sınır olsaydı, peygamberler ve melekler bunu yerine getirirler ve aralarından bu sınırı geçtiği zannedilenler bile olurdu. Çünkü her sınır ve gayenin ötesine geçilebileceği düşünülür. Bu sınırı geçmek ihtimal dâhilinde olmadığına göre bu bize Allah'ın hakkının

---

[209] el-Mürselât 77/48.

[210] "Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak müslüman olarak can verin" (Âl-i İmrân, 3/102).

herhangi bir tavanı ve sınırı olmadığını gösterir. O zaman da **Allah yolunda, gerektiği gibi cihat edin** meâlindeki beyanın tevili şöyle olur: Allah yolunda gücünüzün, bünyenizin ve takatinizin yettiği kadar cihat edin ve O'na saygılı olun. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O halde gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının"[211]. Bu açıklama da "hakka tukâtihî" (حَقَّ تُقَاتِهِ) gerektiği gibi korkmak ve "hakka cihâdihî" gereği gibi cihat (حَقَّ جِهَادِهِ) tabirlerinin tefsiri olur.

Öte yandan **Allah yolunda, gerektiği gibi cihat edin** emri, nefislerinizle şehvetleri ve kuruntuları konusunda cihat edin mânasına gelmesi muhtemel olabileceği gibi, Allah düşmanlarıyla vesveseyi savuşturma ve onlarla savaşma konusunda cihat edin mânasında da olabilir.

417 [§]**Sizi O seçti.** Söz konusu seçim iki şekilde olabilir. Birincisi: O sizi iman, hidâyet ve tevhit için seçti. İkincisi: O sizi cinslerin en faziletlisinden bir cins olarak ve diğer cinsler arasında en değerlisi olarak seçti. Bu durumda mâna şu ilâhî beyanda olduğu gibi olur: "Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık"[212].

[Dinde Meşakkat Yoktur]

Ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi. Bu beyan, birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi: Allah Teâlâ peygamberler göndermese bile onlar Allah'ın vahdâniyetini, ulûhiyetini, benzerlerden ve ortaklardan yüceliğini ve nimetlerini bilmekle ve bunlara karşılık her zaman Allah'a şükretmek ve boyun eğmekle yükümlüdürler. Fakat O'nun lütfu ve rahmeti sebebiyle bunları daha kolay ve daha basit bir şekilde öğrensinler ve yükümlülüklerini eda etmek daha hafif olsun diye onlara peygamberler gönderdi. Çünkü varlıkları doğru sözlü ve âdil bir kimsenin dilinden öğrenmek, üzerinde akıl yürüterek ve tefekkür ederek öğrenmekten daha kolaydır. Allah Teâlâ'nın "Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz"[213] meâlindeki beyanda anlattığı da budur. Örnek verdiğimiz âyette yüce Allah peygamberler göndermedeki lütfu ve rahmeti olmasaydı az bir kısmı müstesna onların şeytana uyup gideceklerini haber vermektedir. Allah Teâlâ'nın istisna ettiği azınlık, tefekkür eden ve düşünen ve Allah'ı tefekkür ve düşünce ile bilenlerdir. Bu da ancak bir çaba ve kendini zorlama ile bilinir. **Ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi** meâlindeki beyan bu doğrultuda açıklanır. Fakat hak yol

---

211 et-Teğâbun, 64/16.
212 el-İsrâ, 17/70.
213 en-Nisâ, 4/83.

daha açık ve onun bilinmesi daha net olsun diye size peygamberler gönderdi. Gerçi O, peygamberler göndermeyebilir ve dinde mükellefiyeti sadece akıl yürütme ve tefekküre dayandırabilirdi.

İkincisi: İnsanların beliren ihtiyaçlarını (nm önünü) keserek ve bütün yiyecek, içecek türlerini ve elbiseyi haram kılarak din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi. Fakat O, bunlarda bir türü haram kıldığı zaman onun karşısında insanın ihtiyacını gidereceği ve hastalığını tedavi edeceği bir başka türü mübah kılmıştır. Eğer bütün türleri haram kılsaydı dinde meşakkat ve sıkıntı meydana gelirdi.

Üçüncüsü: Allah, onları güçlerinin yetmeyeceği ve bünyelerinin tahammül etmeyeceği ibadet ve farîzaları yapmakla yükümlü kılmamıştır. Tabiatlarına ve geçim durumlarına zıt ve meşakkatli yükümlülükler de yüklememiştir. [§]Fakat -getirdiği mükellefiyetler, tabiatlarına uzak ve onunla uyumlu olmasa 418
da- onları güçlerinin yeteceği ve bünyelerinin kaldırabileceği ibadetleri yapmakla mükellef kılmış ve üzerlerine ağır olmayan, hayatlarına ve mizaçlarına uygun şeyleri yüklemiştir[214].

Dördüncüsü: Allah Teâlâ müminlerin işledikleri günah ve mâsiyetlerden tövbelerini, birbirini öldürmek ve bir kısmının diğerini yok etmesi şeklinde kılmamıştır. Halbuki geçmişte bir kavim için bu uygulamayı getirmişti. Zira Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Onun için yaratanınıza tövbe edin nefislerinizi öldürün"[215]. Allah Teâlâ böyle bir şeyi yapmakla insanları mükellef kılsaydı dinde meşakkat vb. şeyler meydana gelirdi.

Beşincisi: **Ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi** meâlindeki beyan hiçbir şek ve şüphe yüklemedi mânasına da olabilir. Yani mâna Allah karşınıza diktiği delil ve burhanlarla sizden şek ve şüpheyi giderdi demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

214 Eseri şerheden Semerkandî diyor ki: "Bedenî ibabetlerde ayakta durmak (kıyam), rükû ve secde bulunmaktadır. Bu fiillerin benzerini kişi günlük geçimini temin ederken de yapar. Hac da böyledir. Hacda her ne kadar uzak mesafeler katediliyorsa da kişi kâr elde etmek için çölleri ve denizleri aşmaktadır. Bütün çöller, insanların tabiatlarının nefret ettiği şeylerden değildir. Cihat için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Kişi savaşarak canını ve malını savunabilir. Malî ibadetlerde kişinin yaptığı iyilik, muhtaç olana ve olmayana bir şeyler verme türündendir. Sözünü ettiğimiz ibadetler, insanın mizacının nefret ettiği değil, etmediği şeyler cinsinden olunca dinde meşakkat ve sıkıntı olmamış olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 512a).

215 "Mûsâ kavmine demişti ki: 'Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün'" (el-Bakara, 2/54).

Ceddiniz İbrahim'in dininde olduğu gibi. Bu ibare iki türlü açıklanabilir. Birincisi: Emir diye yorumlanabilir. Buna göre mâna şöyle olur: Ceddiniz İbrahim'in dinine yapışın! İkincisi: Bu belirtilen hususlar, ceddiniz İbrahim'in dinidir anlamına da gelebilir.

O size hem daha önce hem de bu Kur'ân'da "müslümanlar" adını verdi. Bu beyanın yorumuna dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Müfessirlerin geneli size isim verdi cümlesini Allah size müslümanlar ismini verdi şeklinde anlamıştır. Bazıları ise âyeti şöyle anlamıştır: İbrahim size daha önce müslümanlar ismini verdi. Bunlar, görüşlerini teyit etmek için şu ilâhî beyanı delil getirmiştir: "İbrahim de bu dini oğullarına vasiyet etti, Yâkup da. 'Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız O'na teslim olmuş müminler olarak can verin!' (dediler)"[216]. Resûl-i Ekrem Muhammed (a.s.) İsmail (a.s.) evladmdandı. Böylece İbrahim kendine ve zürriyetine dua etmiştir. **Hem daha önce hem de bu Kur'ân'da.** Bazıları **daha önce** anlamındaki kelimeyi geçmiş kitaplarda, **bunda** anlamına gelen kelimeyi de "Kur'ân'da" şeklinde açıklamışlardır.
419 [§]Bazıları ise **daha önce** anlamındaki beyanı, daha önce geçen ümmetlerde diye tefsir etmiştir. Gerekçe olarak da içlerinde müslüman ismiyle isimlendirilmiş olmayan hiçbir kavim ve ümmet olmamıştır demişlerdir. "Ve fî hâzâ" (وفي هذا) tabirini de kavmi içinde anlamını vermiştir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Sizler geçmiş ümmetlerde de bu isimle isimlendirilmiştiniz. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Siz insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"[217]. Örnek verilen âyetin mânası şöyle olur: Sizler daha önce geçen ümmetler içinde bu vakitte ortaya çıkacak diye (yazılmış) en hayırlı ümmetsiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ki peygamber size şahitlik etsin. Bazıları âyetteki "aleykum" (عَلَيكُم) kelimesinin "leküm" (لَكُم) mânasına olduğunu söylemişlerdir. İki harf-i cerrin birbirinin yerine kullanılması Arap dilinde mümkündür. Tıpkı şu âyette olduğu gibi: "ve mâ zubiha ale'n-nusubi" (وما ذُبِحَ على النُّصُبِ)[218], yani "dikili taşların aleyhine" değil de "ve mâ nusibe li'n-nusubi" (وما ذُبِحَ لِلنُّصُبِ) "dikili taşlar için" mânasınadır. Buna göre burada da "aleyküm", "leküm" anlamında kullanılabilir. Âyetin tevili de şöyle olur: Peygamber onu tasdik ettiğiniz konusunda size şahitlik etsin, **siz de** Resûlullah'ı (a.s.) doğruladığınız zaman onu tasdik ettikleri konusunda **insanlara şahitlik edesiniz**. Bazıları da âyeti "aleyküm" keli-

---

216 el-Bakara, 2/132.

217 "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsmız ve Allah'a inanırsınız" (Âl-i İmrân, 3/110).

218 el-Mâide, 5/3.

mesine kendi aslî mânasını vererek Peygamber aleyhinize şahitlik etsin diye tefsir etmişlerdir. Bu durumda âyetin tevili şöyle olur: Peygamber, kendisine muhalif olduğunuz ve onu tasdik etmediğiniz zaman size karşı şahitlik etsin, sizler de peygamberinizi doğruladığınız ve kendisine muvafakat ettiğiniz, diğer insanlar da peygamberlerini yalanladıkları zaman "peygamberlerini yalanladılar" ve "muhalefet ettiler" diye insanların aleyhine şahitlik edesiniz. Bu âyet-i kerîme aynı asırda yaşayan insanların ittifakının (icmâ) kendilerinden sonrakiler için delil olduğunu göstermektedir. Zira Allah onları kendilerinden sonra gelenlere ve öncekilere karşı şahit kılmıştır. Buna benzer bir âyetin tevilini Bakara sûresinde belirtmiştik[219].

Haydi namazı kılın, zekâtı verin. Allah Teâlâ burada bilinen namazı ve bilinen zekâtı kastediyorsa namaz kılma emri, kendileriyle Rab'lerinin arasını ıslah etme, zekât da kendileriyle insanlar arasını düzeltme emri olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder"[220]. Abdullah b. Mesûd mushafına göre âyet, "İnne's-salâte te'muru bi'l-adli ve tenhâ ani'l-fahşâi ve'l-münker" (إنّ الصّلاة تأمُر بالعَدل وتَنهَى عن الفَحشَاء والمُنكَر) şeklindedir. Yani Namaz adaleti emreder, hayâsızlıktan ve kötülükten meneder[221].

[§]**Ve Allah'a sımsıkı bağlanın.** Bazıları bu beyanı Allah'ın dinine sım- 420
sıkı bağlanın diye açıklamışlardır. Allah'ın dininden kasıt da daha önce sözü edilen "Rükû edin, secdeye kapanın, Rabb'inize ibadet edin, dünya ve âhiret için faydalı işler yapın". Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Rabb'inizin belirttiği hususlara sımsıkı bağlanın. Sımsıkı bağlanma anlamına gelen "i'tisâm" (الاعتصام) Allah'a sığınmak demektir. Sanki yüce Allah, şöyle demektedir: Yasakladığı bütün kötülükler ve emrettiği bütün iyi işlerde O'na iltica edin, sımsıkı bağlanın.

Sizin Mevlâ'nız O'dur. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah itaatla kendisini dost edinen herkesin mevlâsıdır. Bazıları da "el-mevlâ" kelimesinin yardımcı mânasına geldiğini ve âyetin Allah sizin yardımcınızdır ve koruyucunuzdur anlamına geldiğini söylemişlerdir. **O ne güzel Mevlâ'dır ve ne iyi yardımcıdır.** "en-Nasîr" (النّصير) mâni olan ve yardım eden demektir. Allah, düşmanlarına karşı onlara yardım eder ve düşmanlarına engel olur. **Sizin mevlânızdır O** mealindeki beyan, tıpkı bir kölenin efendisi için "Bu onun mevlâsıdır ve efen-

---

219 bk. Bakara sûresinin 143. âyetinin tefsiri.

220 el-Ankebût, 29/45.

221 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 72.

disidir" denildiği gibi "O sizin Rabb'iniz ve efendinizdir" anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Peygamber size şahitlik etsin, siz de insanlara şahitlik edesiniz meâlindeki beyan peygamber size tebliğ ettiğine dair şahitlik etsin, siz de peygamberlerin insanlara tebliğ ettiğine şahitlik edesiniz şeklinde de açıklanabilir.

Ebû Avsece **Onlar Allah'ı gereği gibi tanımadılar** meâlindeki beyanı açıklarken şöyle der: Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Arap dilinde "mâ kadertüke hakka kadrike" (مَا قَدَرْتُكَ حَقَّ قَدْرِكَ) denir ki mânası şudur: Seni gereği gibi tanımadım. Derler ki burada ve başka yerlerde "el-harac" (الحَرَج) darlık anlamına gelir. Kelimenin, "Artık bu hususta kalbinde bir sıkıntı olmasın"[222] beyanında olduğu gibi "şüphe" anlamına geldiği de söylenmiştir. Sıkıntı şüpheden kaynaklanır. İnsan bir şeyden şüphelenirse sıkıntı duyar. Ebû Muâz der ki: "el-Harac" kelimesini aslı, Arap lisanında dalları birbirine geçmiş dikenli ağaç demektir. Kelimenin tekili "harace" (حرجة) dir[223]. Bu kökten gelen ve Selem ağacının dikeni anlamına gelen "haracetü selem" (حَرَجَة سَلَم) tabiri kullanılır.

Sizi O seçti. Yani sizi tercih etti. İbn Mesûd ve Übeyy'in mushafına göre âyet "hüve ictebâküm ve semmâkümü'l-müslimîne min kablü ve fî hâzâ" (هو اجْتَبَاكُم وسماكم المُسْلِمِينَ مِن قَبل وفي هَذَا) şeklindedir. Mânası ise şöyle olur: Sizi O seçti ve size daha önce ve bunda müslümanlar adını verdi. Bu kırâat, "Size müslümanlar adını verdi", meâlindeki beyanı Allah isim verdi diye yorumlayanları teyit eder.

Bazıları **O size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi** meâlindeki beyanı şöyle açıklamıştır: Allah bu ümmete darda kaldıklarında içinde ruhsat olmayan hiçbir şeyi farz kılmamıştır. Meselâ suyu bulamadığın zaman teyem-
421 müm edersin, [S]hasta olduğun zaman oturarak ve yan yatarak namaz kılarsın, hasta olduğun zaman oruç tutmazsın vb. başka ruhsatlar söz konusudur. Kısacası ruhsatı olmayan hiçbir farîza yoktur. Bundan önce böyle bir durum söz konusu değildi. Bu söz Mukātil b. Hayyân'a aittir[224]. Katâde ise **O size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi** meâlindeki cümlede geçen "harac" (حَرَج)

---

[222] "Bu, kendisiyle insanları uyarman, inananlara öğüt vermen için sana indirilen bir kitaptır. Artık bu hususta kalbinde bir sıkıntı olmasın" (el-A'râf, 7/2).

[223] "el-Harac" kelimesi İbn Abbâs'ın tefsirine göre hayvanların ulaşamadığı çok ağaçlı mekân demektir. "el-Haracetü" dalları birbirine girmiş ağaç anlamına gelir. "el-Haracetü" aynı zamanda ağaçlar arasında olur ve otlayan hayvanlar ona ulaşamaz. "el-Haracetü" ağaç topluluğu mânasına da gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-re-ce" md.).

[224] Ebû Bistâm Mukātil b. Hayyân el-Hazzâz (ö. 150/767'den önce). Mücâhid, Urve ve Dahhâk'tan rivayette bulunmuştur. Onun tefsir konusunda da bir kitabı bulunmaktadır (Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 329-330).

kelimesini darlık şeklinde açıklamıştır. Katâde şöyle demiştir: Bu ümmete sadece peygambere verilen üç şey verilmiştir. Peygamber'e "Git! Sana sıkıntı yok" deniyordu. Yüce Allah bu ümmete, **O size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi** demiştir. Peygamber'e "Sen kavmine şahitsin" deniyordu. Allah Teâlâ bu ümmete **insanlara şahitlik edesiniz** ifadesini kullanıyor. Hz. Peygamber'e de "İste, sana verilsin" deniyordu[225]. Allah Teâlâ bu ümmete "Bana dua edin; duanızı kabul edeyim"[226] buyurmuştur.

En doğrusunu Allah bilir.

---

225 Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen şefaat hadisinde şöyle deniyor: "Rabb'imden izin isterim. Bana izin verilir. Rabb'imi görünce O'na karşı secdeye giderim. Rabb'im dilediği kadar beni o halde bırakır. Sonra bana 'Kalk Muhammed! Söyle! Dinleneceksin. İste sana verilecek, şefaat et şefaatin kabul edilecek' denir" (Buhârî, "Tevhîd", 19; "Rikâk", 51).

226 el-Mü'min, 40/60.

BİBLİYOGRAFYA

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfu'l-hafâ*, (thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed), Dımaşk 1422/2001.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Ali b. Ebû Talha, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Talha Sâlim b. el-Muhârik el-Hâşimî, *Tefsiru İbn Abbâs / Sahîfetu Alî b. Ebî Talha*, (thk. Râşid Abdülmün'im er-Reccâl), Beyrut 1411/1991.

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Me'âlimü't-tenzîl*, (thk. Hâlid Abdurrahman el-Ak), Beyrut 1407/1987.

Bennâ, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer fi'l-kırââti'l-erba'a aşer*, (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'; nşr. Abdülhamîd Ahmed Hanefî), Kahire, ts.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Mekke 1414/1994.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*.

Celâleddin el-Mahallî-Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, (thk. Mervân Sivâr), Beyrut, ts., Dârü'l-ma'rife.

Cevheri, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Fârâbî, *es-Sıhâh / Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Suudi Arabistan 1982.

Dahhâk, Ebü'l-Kasım Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Belhî, *Tefsîr*, (thk. Muhammed Şükrî Ahmed ez-Zâvîtî), Kahire 1999.

Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Mısrî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, Beyrut, ts., (Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye).

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin), Kahire 1954.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2005.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezher el-Herevî, *Tehzîbü'l-luğa*, Beyrut 2001.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1411/1990.

Hasan Amîd, *Ferheng-i Fârisî Amîd*, Tahran 1381.

Hasan-ı Basrî, Ebû Saîd el-Hasan b. Yesâr el-Basrî, *Tefsîr*, (nşr. Muhammed Abdürrahîm), Kahire 1992.

Humeydî, Abdülazîz b. Abdillah, *Tefsîru İbn Abbâs ve merviyyâtuh fi't-tefsîr min kütübi's-sünne*, I-II, Mekke, ts., (Câmiatü Ümmi'l-kurâ).

İbn Ebû Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (thk. Arthur Jeffery), Leiden 1937.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409/1988.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-bârî*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī - Muhibbüddin el-Hatîb), Beyrut, ts., (Dârü'l-ma'rife).

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Lisânü'l-Mîzân*.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim, *Vefeyâtü'l-a'yân*, (thk. İhsan Abbâs), Beyrut 1398/1978.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî et-Temîmî, *es-Sikât*, Beyrut 1975.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, İstanbul 1408/1988.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1414/1994.

İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs et-Temîmî, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâât*, (thk. Şevkî Dayf), Kahire 1400.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *el-Lübâb*, Beyrut 1414/1994.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Kahire 1390/1970.

İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire 1383/1963.

İbnü'l-Kıftî, Ebu'l-Hasan Cemâleddin Ali b. Yûsuf b. İbrâhim eş-Şeybânî, *İnbâhü'r-ruvât*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1406/1986.

İbnü'l-Müneyyir, Nâsırüddin Ahmed b. Muhammed el-İskenderî, *el-İntisâf li mâ tazammenehü'l-Keşşâf mine'l-i'tizâl*, Beyrut, ts., (Dârü'l-ma'rife).

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed, *el-Fihrist*, Beyrut 1398/1978.

İbrâhim Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemü'l-vasît*, Kahire 1962.

İshak b. Râhûye, Müsned, (nşr. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin Ber el-Belûşî), III, Medine 1410/1990.

Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, İstanbul 1971.

Kisâî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdillah, *Meâni'l-Kur'ân*, (nşr. Îsâ Şehhâte Îsâ), Kahire 1998.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, (thk. Hişâm Semîr el-Buhârî), Beyrut 1416/1995.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), İstanbul 1413/1992.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, (nşr. Fâtıma Yûsuf el-Haymî), Beyrut 1425/2004.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40.

Mecmû'a mine't-tefâsîr, IV, İstanbul 1317.

Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1408/1988.

Mukātil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukātil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *Tefsîr*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Kahire 1979.

Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, (thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl), Kahire 1410/1989.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Paluvî, Hâmid b. Abdilfettâh, *Zübdetü'l-irfân*, İstanbul, ts., (Hilâl yayınları).

Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ / Muhâdarâtü'l-üdebâ ve muhâverâtü'ş-şu'arâ' ve'l-bülegâ'*, Beyrut, ts., (Dâru mektebeti'l-hayât).

Râzî, Fahreddin Ebû Abdillah (Ebu'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut 1992.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine, nr. 179.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, (thk. Mahmûd Şâkir), Beyrut 1421/2001.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen / el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*), I-XLIV, İstanbul 1988-2013.

Yâkūt el-Hamevî, Ebû Abdillah Şihâbüddin Yâkūt b. Abdillah el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-büldân*, Kahire 1324/1906.

Yâkūt el-Hamevî, Ebû Abdillah Şihâbüddin Yâkūt b. Abdillah el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, Beyrut, ts., (Dârü'l-Meymûn).

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Naîm el-Araksûsî), X, Beyrut 1402/1982.

Zemahşerî, Ebu'l-Kāsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Tefsîr / el-Keşşâf*, (thk. Muhammed Mürsî Âmir), Kahire, ts., (Dâru'l-mushaf).

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, (nşr. Züheyr Fethullah), Beyrut 1986.

Zürkânî, Mustafa Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1996.

DİZİN

B

E

F

G

H

K

L

M

S

Ş

Z

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla"

TERCÜMEYE DAİR

İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye ait *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirin, 2005 yılında başlayıp 2011'de sona eren ilmî neşrinin ilk yıllarından itibaren kitabın Türkçe'ye tercüme edilmesine yönelik talepler başlamıştı. Bu isteklerin etkisiyle olmalıdır ki bir süre sonra tercüme denemesine başlamış ve Fâtiha ile Bakara sûrelerini bitirmiştim. Ancak diğer çalışmalarımın yanı sıra edisyon kritiğin ilmî kontrolü sebebiyle tercümeye devam edememiştim.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), Ehl-i Sünnet kelâmı ile dirayet tefsirinin kurucusu ve Hanefî fıkhının geliştiricisidir. Onun kelâma dair *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinin, eski öğrencilerimden Muhammed Aruçi ile (Allah rahmet eylesin) ilmî neşrini yapmış, aynı zamanda bu eser tarafımdan Türkçe'ye de çevrilmişti (İSAM Yayınları, Ankara 2002-2003). Bu gelişmeler, *Te'vîlât*'ın tercüme edilmesini âdeta zaruret haline getirmişti. Bunun gerçekleştirilmesi için tercüme elemanlarının yanı sıra malî imkâna da ihtiyaç duyulmuştu.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân da *Kitâbü't-Tevhîd* gibi anlaşılması zor bir metindir. Bu sebeple, ciltlerin ilmî tahkikini yapan arkadaşlardan durumu müsait olanların bu çalışmaya katılması gerekiyordu. Malî imkâna gelince, şahsen ben Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ile bu vakfa bağlı İslâm Araştırmaları Merkezi yöneticilerine başvurdumsa da netice alamadım. Nihayet eski öğrencilerimden, Ümraniye Belediyesi değerli başkanı Hasan Can Beyefendi, kendisine yaptığım teklifi tereddütsüz kabul etmiştir. Bu önemli tefsirin Türkçe'ye tercüme edilmesine verdiği destekten dolayı sayın Başkan'a teşekkür eder, başarılarının artarak devam etmesini dilerim.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân değişik mütercimler tarafından tercüme edildiği için üslup ve şekil birliğini sağlamak amacıyla şöyle bir usûlün takip edilmesi kararlaştırılmıştır:

Âyetlerin tercümesi, Prof. Hayreddin Karaman ve arkadaşlarının *Kur'ân Yolu Meâli* adlı eserden alınacaktır. Tefsir sırasında âyetin tekrarlanan kısımları da bu meâlden nakledilecektir. Ancak âyet-i kerîmenin orjinali ve tercümesi konulduktan sonra, tefsirdeki âyet metni tam ise tercüme bir daha yazılmayacaktır.

İlk geçtiği yerde âyetlerin metinleri, sonra meâlleri verilecektir. Tefsiri yapılan âyet meâlleri koyu olarak yazılacaktır.

Tercüme aslına sadık olacak, müellifin anlatım sırası ve düzeni bozulmayacaktır. Türkçe ifadeye önem gösterilecek, imkân nispetinde tercüme hissi de verilmeyecektir. Metni anlamak isteyen bir araştırmacı tercümeden yararlanmak istediği takdirde, tercüme bu fonksiyonu yerine getirebilmelidir. İfadede genel kural olarak parantez kullanılmayacak, ancak metnin anlaşılmasını sağlamak amacıyla bazen kelimeler ilave edilebilecektir.

Te'vîlât'taki paragrafların başında yer alan (وقوله عز وجل) kısmı tercüme edilmeyecektir.

Te'vîlât'ın zor şartlarda gerçekleşen Arapça ilmî neşri sırasında "Allahım! Bu kitabın ilmî neşri ve tercümesini görmeyi lütuf ve kereminle bana nasip et!" şeklindeki duamı şimdi de tekrar etmekteyim.

"Sana sunduğum niyazlar sayesinde, Rabbim, hiç mutsuz olmadım!"

(Meryem, 19/4)

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU